

تیشک | گوڤاریکی شیکارانه‌ی کومه‌لایه‌تی - سیاسییه | ژماره ۶۹ | سالی بیست‌و‌پینجهم | بهاری ۲۷۲۴

۱۴۶

مشتومه ناو‌خۆیه‌گانی بزاقی سیاسی کوردستان

تهوه‌ری ئەم ژماره‌یه:

بزووتنه‌وه‌ی
رێزگاریخو‌وازی
کوردستان و
کاری رێکخراوه‌یی

۱۰۶

نه‌ورۆزی
دژه‌کۆلونیالیستی

۱۲۸

مشروط کردن
ایرانیت

۲۰۶

انقلاب ژینا و
تغییر پارادایم مبارزه

۳۳۲

اسلام سیاسی،
کوردها و غرب

”

تەوہری ژمارہی داہاتوو:

ململانی سیاسیہ کانی رۇژھەلاتی ناوہراست و چارہنووسی کورد

“

”

نا، بۇ كوردىك كفره ئىستا كوردستان وتن،
چەرچىيەكانى ئىستعمارم لى ئەبنە دوژمن!
گۆران

“

گۆقارىكى شىكارانەى كۆمەلايەتى - سياسىيە

ژمارە ۶۹ • سالى بيست وپىنجهەم • بهارى ۲۷۲۴

•
سەرنووسەر:
ناسر مورادى

•
ھاوکارى سەرنووسەر:
رېنوار رۇژھەلات

•
دەستەى نووسەران:
رەھىم سورخى، شەھلا دەباغى،
كەمال ھەسەنىپوور، ئىدرىس ئەھمەدى،
رەزگار ئەمىن نىزاد، داوود عوسمانزادە،
سىاۋەش مەھمەدى، سارۇ ئەردەلان،
ھىوا تاسە، ئاگرى ئىسماعىل نىزاد

•
دەستەى راۋىژكارى:
ئالان ھەسەنىيان، نازاد مەھمەدىيانى، قادر وريا،
ئىسماعىل بازىيار، بابان ئەلىياسى، بىربار زاۋەرۋىيى،
مانىشت زاگروس

•
بەرنووبەرىيى ۋە رەگىتران:
ژىنو رۇزبەيان، رېنوار رۇژھەلات، ئاسۇ ئەردەلان

•
بەشى پىداچوونەۋە:
كامىل نەجارى، رېنوار رۇژھەلات،
كەمال ھەسەنىپوور، تالب قەيسەرى

•
دېزاين:
م. نازاد سورخى

•
ۋېنەى رووبەرگ:

[https://www.greatplacetowork.com/
resources/blog/-5ways-workplace-culture-
drives-business-profitability](https://www.greatplacetowork.com/resources/blog/-5ways-workplace-culture-drives-business-profitability)

•
گۇفارى تېشك تەنيا لە بەرانبەر ناۋەرۋكى ئەۋ بابەتاندە
بەرىپسىارە كە بە ناۋى گۇفارەكەۋە بلاۋ دەبنەۋە.

•
www.tishk.org

•
www.govartishk.com

پیرست

۶

سه‌روتار • ناسر مورادی

سه‌کو

۱۰

رؤلی ریکخواه له به‌رچاوسازی و سه‌بجه‌سازیی دا • رزگار ئەمین‌نژاد

تیوری

۴۴

مفاهیم عصر جدید و اندیشه‌ی سیاسی در ایران | بخش اول • معروف کعبی

۷۰

ئاوردانه‌وه‌یه‌ک له‌سه‌ر تراژیدیا له شانامه‌ی کوردیدا • بی‌هرووز چه‌مه‌ن‌ئارا

۱۰۶

شیکاریی گوتاری نه‌ورۆزی دژه‌کۆلۆنیالیستی له کوردستان • سارۆ ئەرده‌لان

شیکاری

۱۲۸

«مشروط کردن ایرانیت» سنتز دو منازعه‌ی گفتمانی • آزاد محمدیانی

۱۳۶

رؤلی چاره‌نووسسازی سنوور له لیکۆلینه‌وه‌کانی ئیکۆسیستم • داوود ره‌سوولی

۱۴۶

مشتومره ناوخوییه‌کانی بزافی سیاسی کوردستان • نارام که‌یخوسره‌وی

۱۶۶

جایگاه ژئوپلیتیکی خاورمیانه در جهان و ژئواستراتژیک کردستان ... • خانی گالبات

۱۹۸

چۆنیه‌تی به‌شداریکردن له ده‌سه‌لات له ولاتانی فره‌چەشن و پلۆرالدا • سۆه‌راب ره‌حمه‌تی

۲۰۶

انقلاب ژینا و تغییر پارادایم مبارزه برای آزادی ... • سمکو ابراهیمی

۲۱۶

هه‌ره‌تی زه‌رده‌خه‌نه و وه‌رزی له خه‌وه‌ه‌ستانه • هه‌رمان عه‌ینه‌لی

۲۲۴

ره‌گه‌زه‌پرستی ئیرانی ... • داوود عوسمانزاده

وه‌گیران

۲۳۲

اسلام سیاسی، کوردها و غرب

۲۴۶

ناسیۆنالیزمی کوردی: بنه‌چه‌که‌ی چییه‌؟

۲۶۴

ئیرانشار یان میژووی سرووشتی شاهه‌نشایی

۲۷۲

کۆمه‌لکۆژیی کورد له ئیمپراتۆری عوسمانی دا (۱۹۱۵-۱۹۱۶)

۲۷۶

له وتاری «کوردانی موکریان» ی «ئۆ. ل. فیلیچینسکی» دا چی وه‌لانراوه‌؟

۲۹۲

«ئه‌ده‌بیات و تۆتالیتاریزم»

وتووێژ

۳۰۰

وتووێژ له‌گه‌ل ئاران ئەمینی

۳۰۶

گفتگو با جواد چمن‌آرا

رینمایی نووسین

۳۱۰

رینۆوسی کوردی

”

سه روتار

ناصر مورادی

“

” سه ڪو “

رۆلی ریکخواه له بهرچاوسازی و سهجەسازی دا

رزگار ئەمین نژاد

”

ئەم وتاره هەول دەدات خویندنه وهیه ک بکات بۆ پرسی ریکخستن و کارایی حیزب له سەر بهرچاوسازی دیارده زهینییه کان و ههروهها چۆنایهتی نوینه رایهتی کردنی هیما و کهلینه کۆمه لایه تییه کانی نیو کۆمه لگا. وه ک سه ره تا و له بهشی چه مکناسیدا ههول ده دریت پیناسه یه ک بۆ دیاردهی حیزب بکریت و ئامازه بهو کهلینه کۆمه لایه تیانه بکات که ریکخۆشکهرن بۆ سه ره له دانی حیزبی سیاسی له رۆژهه لاتێ کوردستان.

“

پېښه كې و ناماژه

۲۵ گېلاوېژى سالى ۱۳۲۱، له كوېوونوه په كې بهرېندا، به شېك له بژارده كاني شارى مه هاباد و چوند شارى ديكه كوردستان، دامه زاندى رېكخراوه په كى كوردى راده گه به نىن به ناوى «كومه لهى ژيانه وهى كوردستان». خالى سهرنج راکيش له و راگه ياننده ناوى رېكخراوه كه په. نه گهر له گوښه نىگاي تيورى كردهى زمانيدا له تيرى ژيانه وه برونين؛ نه و نه م پرسپاره دپته ناروه: بوچى «ژيانه وهى كوردستان»؟ مۆتيفى ژيانه وه له هه مبه ر چى و كى دايه؟ «ژيانه وه» مبه مستيكه، ده بيت به دهر برين، دهر برينيش ده لاقه يه ك به رووى جيهاندا ده كانه وه به لكوو له به ستينى تيوريدا شروفه بكرت. به لام نه م ناوه به رده نكيشى هه يه، كار بو ئاگاردنه وهى به رده نكه كاني ده كات، له وهش گرنگتر شتېك به ناوى «نه وانى ديكه» بهرهم ده هينيت و بهر ننگارى نه وه هيژمونه ده بيته وه كه ناسينى نه ته وه كهى چه واشه ده كهن. له گهل راگه ياندى كومه لهى ژك، ئيتر ژيانه وه وشه يا ناماژه په كى ئاسايى نامينيت به لكه ده بى به سه بجه په كى سياسى، گيرانه وهى خوى بهرهم ده هينيت، ئاكارى خوى داده هينيت، تيشك ده خاته سهر شتېكى بزركراو كه له قوژينه تاريخه كاني ميژوويان په ستاو تووه و ههروه ها تيده كوښت بيت به پالنه ريكى گرنگ له مهر بنيتانى «كوپيره وه رى». كه وايه ئيمه له گهل بزوتنه وه په كدا ئاشنا ده بين كه له پيوه ندى «ده سالات/دژدهه سالات» دا ههول بو بيره نينه وه و ژيانده وه ده دات.

نه م وتاره ههول ده دات خو ينده نه وه په ك بكات بو پرسى رېكخستن و كارايى حيزب له سهر بهر چاوسازى ديارده زه نيينه كان و ههروه ها چونا به تى نوينه رايه تى كرنى هيم و كه لينه كومه لايه تيه كاني نيو كومه لگا. وه ك سهرتا و له به شى چه مكناسيدا ههول ده درت پيناسه په ك بو دياردهى حيزب

بكرت و ناماژه بهو كه لينه كومه لايه تيه بكات كه رېكخسكهرن بو سهره لدانى حيزبى سياسى له روزه لاتي كوردستان. به هوى دوى ژيوپوليتيك، ژيوستراتيژيك و ژيوئيكونومى كوردستان، مۆدىلى كولتورى روكان كه خوى له هاودزگه لى وه ك «ده ولت/ده ين» و «ناوند/پهراويز» دا ده بينته وه به بنه ما ده گرم. به لام به هوى رهوتى گه شه سه ندووى كاپيتاليزم له روزه لاتي ناوه راست، سروش تيه جياوازيه كى بنچينه يى هه بيت له گهل رهوتى گه شه سندن له ولاتانى روزاوا، كه وايه خسلته كاني نه م مۆدىله له له بارى چيه تيه وه و ههروه ها شيوازي هاوپيوه نديه كومه لايه تى و ئابوريه كانشى جياوازيان ده بيت كه له م وتاره دا ناماژه يان پنده درت.

نه گهرچى كه لينه كومه لايه تيه كان روليان له دارشتنى ستراتيزى سياسى و كار كردى حيزب هه يه، به لام ناكري ره هدى سه بجه كتيفى ناسيوناليزمى ئيرانيش له بهر چاوه نگرين كه به دوو ئاپاراتوسى زمان و گيرانه وه پرچه ك كراوه. كه وايه نه م وتاره ههول ده دات له بارى ميتودولوژييه وه پشت به ديسكورس ئاناليز به ستيت به لكوو تيشك بخاته سهر ره هنده شارواه كاني سه بجه سازى^{۱۱}، گيرانه وه و ههروه ها داهينانى كوپيره وه رى له ئيراندا. له به شى دواسه رنجدا؛ به كورتى باس له گرنگبونى به دامه زراوه يى كردن و ناماژه به رولى حيزب ده درت له مهر تيكشكاندى هيژموني بالاده ست له ريگاي بنيتانى هيلى بينين، هيلى به يان، هيلى هيز و هيلى سه بجه سازى كه ژيل دولوز له شروفه كرنى ئاپاراتوسه كاني فوكودا سهرنجى پيداوه.

چه مكناسى حيزب

«چيه تى» و «پيكهاته يى» دوو كانسيپتى سهره كين بو شروفه و پيناسه كرنى حيزب كه له بوچوون و كارى مه يدانى توژه رانى

زانستى كۆمەلەيە تىدا زۆر سەرنجى پىدراوه. ئەم وتارە لەبرى پەنابردن بۇ پىناسەيەكى لەكسىكالى لەمەر حىزب، هەول دەدات تىشك بختە سەر رەھەندەكانى چىيەتى حىزب و پىكەتەي حىزب، بۇ ئەم مەبەستە پشت بە خوئندەنەويەكى كۆمەلناسىانە دەبەستىت. وەھا بۆچوونىك هانمان دەدات باندوۆرى مېژوو وەك پىشمەرچىك لەمەر تىگەيشتن لە چەمكى حىزب لەبەرچاو بگرين و بزائين داخوا دياردەي حىزب لە چ بەستىنكى مېژوو پيدا سەر هەلدەدات و دۆخى كۆمەلەيەتى چۆن كارايى لەسەر ديارىي كردنى پىكەتەي حىزب دەبىت.

چىيەتى حىزب

كارل ماركس و فرېدرك ئىنگىلز لە نۆھەمىن قەتەنمەي كۆنفرانسى «ھاگ» لە كۆرى ئيونەتەويەيى كرىكاران و لە سالى ۱۸۷۲دا باس لە گرنىگبونى دامەزراندنى حىزبىك بۇ «كرىكاران» دەكەن بەلكوو وەك ئەلتەرناتىف لەھەمبەر حىزبە بروژوايەكاندا چالاک بىت. وەك لەم بۆچوونەدا دەرەكەوئىت، چىنى كرىكار ناتوانى وەك چىنىك رۆلى مېژووئى ھەبىت ئەگەر لە ھەمبەر حىزبە بروژوايەكاندا رىكخستن و لە ئاكامدا حىزبى خۆى دانەمەزىنىت. ئەوان پىيان وايە دامەزراندنى حىزبى كرىكار سەرکەوتنى ئىنقلابى كۆمەلەيەتى و لە ئاكامدا ھەلۆھشانەنەوي سىستەمى چىنايەتى دەستەبەر دەكات (جانستون، ۲۰۲۰) ئەو شتەي كە لە نيوەرۆكى بۆچوونەكانى ماركس و ئىنگىلزددا بە روونى ديارە، روانگەي كۆمەلناسانەيە لەمەر حىزب. ئەم بۆچوونە ئاماژە بە كەلئىن و ھەروەھا ھاودژە كۆمەلەيەتییەكان دەكات كە لە ماترىيالىزمى مېژووئىشدا شروڤە كراوه و لىرەدا بە پىيوستى نازانم ئاماژەي پى بدرىتەوه. دواتر لە نيوى دووھەمى سەدەي بىستەمدا خوئندەنەوي كۆمەلناسىانە لەمەر دياردەي حىزب پەرە دەستىنىت و زياتر لە

جاران سەرنجى توئژەرانى سىاسى بۆلای كەلئىن و ھاودژە كۆمەلەيەتییەكان رادەكيشىت. بەلام جىاوازىي توئژىنەوہ كانى دواى ماركس لەوہدايە كە بە روانگەيەكى پۆستماترىيالىستىيەوہ لەو كەلئىن و ھاوكيشانە دەروانن و دياردەي كولتور لە دەرکەوتنى كەلئىن و ھاودژەكانىشدا بەھەند دەگرن. يەك لەو كەسانەي كە توئژىنەويەيەكى ورد و مېتۆدۆلۇژيانەي بۇدياردەي حىزب كرد و زەمىنەي بۇ ھاتنەئاراي كۆمەلناسىي حىزب خۆش كرد، ستەين روكان مامۇستاي زانستە سىياسىيەكان بوو لە ولاتى نۇروئىژ. توئژىنەوہ كانى روكان زياتر خۆى بە رووداو و بەرەنگارىيە كۆمەلەيەتییەكانەوہ خەرىك دەكات و دواجار بەم ئاكامە دەگات كە بۇ تىگەيشتن لە چەمكى حىزب، سەرەتا دەبى لەو كەلئىنە رزدانە تىبگەين كە لە كۆمەلگادا بەدى دەكرىن. ھۆكارەكەش ئەوہيە كە حىزبەكان نەك بەرھەمى ئەو كەلئىنانە بەلكە نوئنەرايەتيشيان دەكەن. لەو توئژىنەوہدا كەلئىنە كۆمەلەيەتییەكان بەم چەشنە پۇلئىن كراوه:

رەھەندى كولتورى

لە ئىنقلابە مەزەبىيەكانى ئۇروپا لە سەدەي شازدەھەمەوہ دەست پىدەكات كە زەمىنەي بۇ دامەزراندنى «دەولەت- نەتەوہكان» خۆش كرد و لەھەمان كاتدا كۆتايى بە دەسەلاتى رەھاي دامەزرانە دىنىيەكان ھىنا. وەھا رووداويك دوو كەلئىنى بنەمايى لى كەوتەوہ: دامەزرانە دىنىيەكان لەھەمبەر دەولەت و ھەروەھا ئەتىكەكان لە ھەمبەر نەتەوہي بالادەستەدا، واتە؛ كەلئىنى «دەولەت/دىن» و «ناوہند/پەراوئىز». ئەم كەلئىنە تايەتمەندىي كولتورىي ھەيە و لە چوارچىوہي «كولتور/ دژە كولتور»دا شروڤە ھەلدەگرىت (Rokkan, 1977).

رەھەندى ئابورى

قۇناغى دووھەم بەدواي ئىنقلابى پىشەيى و

له سەدەى ھەژدەھەمەو دەست پێدەكات. يەك له دياردەكانى ئىنقلابى پىشەبى، نەك ھەر گۆرانى ديمۆگرافى شارەكان بەلكە دەركەوتنى جوگرافىيەكى چىنايەتەش بوو. كرێكاران له دەوروبەرى كارگە پىشەبەكانەو مەنزىيان دەكرد و ھەر ئەمە بوو ھۆى بەرچاوبوونى جياوازییە چىنايەتییەكان كە دواتر له تیۆرى ماركسىستیدا وەك چىنى بروژوا و چىنى كرێكار شرۆفە دەكران. بەلام روكان ئامازە بە كەلینىكى دىكەش دەكات كە جىگای لى وردبوونەو ھە: كوچى بە كۆمەلى گوندنشینیەكان بەرەو شارە پىشەبەكان، كەلینى نیوان شار و گوندیش چیدەكات. گوندنشینیەكان شیوازیكى كۆنسیرفاتیانە دەگرەبەر و نیگەرەن بوون لەوھى كە داب ونەرىتى گوندنشینیەكان - كە كشتوكال سەرەكى ترین بەرھەمى بوو، بكەوێتە بەر ھەرھەشە ستایلى ژيانى شارنشینی. كەوايە ئىنقلابى پىشەبەى دوو كەلینى دىكەى بەرھەم ھىناوھە كە بریتین لە كەلینى « بروژوا / كرێكار» و كەلینى « شار / گوند». وەك ديارە ئابوورى ھۆكارى دەركەوتنى ئەم كەلینانەيە (ibid).

ئەگەر ئەو خویندەوھەبە بە بنەما بگرین زۆر بە باشى لە دياردەى فرەحیزبى ئوروپا و شیوازی ھاوپەیمانى و ھاودژییە سیاسى و كۆمەلایەتییەكان تیدەگەین. نموونەى حیزبە ديمۆكرات مەسیحییەكان، سېكۆلار لیبرالەكان، كۆنسیرفاتییەكان، چارتیستەكان، سۆسیال ديمۆكراتەكان، نەتەوھەبە راسترەوھەكان، حیزبەكانى كار و ھتد، سەرچاوەكانیان بە بۆچوونى روكان دەگەریتەوھە بۆ ئەو كەلین و ناتەباییە كۆمەلایەتیانە. بەلام يەك لەو ئاكامانەى لە كتیبەكەى روكاندا سەرنجراكیشە و پێوھەندى بەم وتارەشەوھە ھەبە، پرسى كەلینە كۆلتورییەكانە كە بە بۆچوونى روكان ھۆكارىكى پایەدار و گرنگن بۆ جوولە كۆمەلایەتییەكان و سازدانى

كۆدەنگى لە فەزای سیاسیدا. دەرنجامى ئەو توێژینەوھە پیمان دەلێت: كاتىك ئیمە باس لە دياردەبەكەى سیاسى یا كیشەبەكەى سیاسى دەكەین، مەبەستەكەمان ئەوھە نىبە كە كیشە و دياردەكان بە شیوھەبەكەى زاتى سیاسى، بەلكە دەبێ لە دوای بەستى بەسیاسى كردیان بگەرین.

پىكھاتەى حیزب

یەكێك لەو ئىلمانانەى كە بووھتە ھۆكار بۆ پىناسە كردنەوھى حیزب لە فەزای سیاسى ولاتانى ديمۆكراتىكدا، كار كرد و ئاماجى حیزبە. ئەم رووكردە لە راستیدا لە بنەمايەكى فۆكسۆنالیستییەوھە سەرچاوە دەگریت و بەتایبەت لە ژێر سىمەى رەوھەندى ديمۆكراسیزاسیۆن و پارلىمانتارىزمدا ھاتووتە ئاروھ. دياردەى ديمۆكراسیزاسیۆن، دامەزراوھەخواری و ھەرھەمە مەملانێى حیزبى بۆ گەبشتن بە كورسى دەسەلات، ئامانج و كاردكردى حیزبايەتییە دياربى دەكرد. بۆ نموونە چارتیستەكان كە لایەنگرى ریفۆرم بوون لە بریتانیا، ئەجندای سیاسى خۇيان لە چوارچۆھەى خەبات لە پىناوى بە فەرمى ناسىنى دەنگدانى گشتى ديارى دەكرد. مورىس دۆرىس «رىكخستن» بە بنەما دەگریت بەلكوو شىمايەكى توكمە بۆ پىناسە كردنى حیزب بە دەستەوھە. رىكخستن بە لای دۆرىسەوھە ئاپاراتووسى دەسەلاتە، واتە حیزب بۆیە دادەمەزریت بەلكوو دەسەلات بەگریت بە دەستەوھە. سروشتییە كە بۆ گەبشتن بە دەسەلات دەبێ حیزب ئامانجىكى ديارى كراوى ھەبیت، رىكخستى بەھێزى ھەبیت، رىكخراوھەكانى وھا چالاک بن كە بتوانن رىژەى لاینكرانى حیزب زياتر بكەن و لەوھەش گرنگتر دەبێ حیزب پوتەنسێلىكى وھەبى ھەبیت كە كادىرى پىویست بۆ بەدەستەوھەگرتنى دەسەلاتى سیاسى پەرورەدە بكات (Dalton & Wattenberg 2002).

ھەر لەم چوارچۆپوھ کارکردییەوھ دۆریس حیزبەکان بەسەر حیزبی بژاردە و حیزبە جەماوەریدا دابەش دەکات. حیزبی بژاردەکان خواھن کادییری تەکنۆکرات، سیستەمیکی ھیرارشیکال و بە گشتی سیکتاریستین. بەلام حیزبی بژاردەکان لە باری مەعنەوییەوھ لە کۆمەڵگادا مەشروعیەتان ھەییە چونکە ئەندامانیان سیاسەتمەدار و تەکنۆکراتن. زۆر جار دەولت بۆ پرکردنەوھە کابینەکانیان ناچارن لە گەڵ ئەو حیزبانەدا ئیئتەلاف بکەن. لە پێناسەکردنی حیزبی جەماوەریدا، سەرەتا دۆریس ئامازە بەوھ دەکات کە حیزب نمادی بزووتنەوھە سیاسی/کۆمەڵایەتییە، کەواپە بە پێی ئینتمای چینیایەتی یا ئینتمای نەتەوھییەوھ دەبن بە بەشیک لە بزووتنەوھە سیاسی/کۆمەڵایەتییەکان و زۆر سرووشتییە کە خەلک لەو حیزبانەدا بین بە ئەندام کە رۆلیان لە رییەرایەتی و ھەا بزووتنەوھە کەدا ھەبە. ریکخستن و پرۆپاگاندا میکانیزمەکانی حیزبی جەماوەرین بۆ بەدەستەوھەگرتنی دەسەلات و لە لایەن کادییرانی حیزبییەوھ - کە پسیۆرن لەو بواردە، کۆنترۆل دەکریت. بە پێی بۆچوونی مۆریس، لە گەڵ ئەوھیدا ئایدیالۆژی حیزب رۆلیکی گرنگی ھەبە بۆ کۆکردنەوھە جەماوەر، بەلام ریکخستنەکانی حیزب میکانیزمیکی گرنگترین بۆ گەیانندی حیزب بە دەسەلات. بەم چەشنە کۆبوونەوھە جەماوەر لە دەوری حیزب و زۆر بۆر بوونی ئەندامان ھەمیشە لە ئەجندای حیزبی جەماوەری دابە (ibid).

کوردستان و کەلینە کۆمەڵایەتییەکانی

ئیمە کە خویندکاری ھەمیشەیی زانستی کۆمەڵایەتین، یە کەم شت کە لە زانکۆکان فیری دەبین بۆ تووژینەوھ و کاری مەیدانی -وێرای رەھەندی ئانتۆلۆژیکی رووداوھکان، رەچاو کردنی مەعریفە و ھەرمینۆتیکە لە میتۆدۆلۆژیای میژوودا. کەواپە ئیمە فیر

بووین مانا و ھیماکان بەھەند بگرین چونکە دالی کۆمەڵیک رووداوی میژوون. ئەگەر ئەو رووداوانە رۆلیان لە بەرھەمەینانی ھیما و ماناکاندا نەبواپە، میژوو فرامۆشی دەکردن. میژوو زۆر لەوھ بنبەزەبی ترە کە یاد لە رووداوھ بی ماناکان بکاتەوھ. ھەلەت کۆ کردنەوھ زانیاری و بەلگەیی پنیوست یە ک لە مەرجه گرنگەکانی میتۆدۆلۆژیای میژوون. کەواپە ئاوردانەوھ بۆ میژووی کورد و ئەو رووداوانەیی کە زەمینەیی میژوویی بۆ گۆرانە کۆمەڵایەتیەکان خۆش دەکەن -ئەگەرچی لە تاقەتی ئەم وتارەشدا نەبیت، بەلام زۆر پنیوستن. کەواپە ئەگەر بە کورتیش بیت خویندەنەوھە کە خیرا بە پنیوست دەزانم بۆ تیشک خستە سەر بەستین و ھۆکارەکانی کەلینە کۆمەڵایەتییەکانی کوردستان. یە کیک لە گرتەکانی خویندەنەوھ بۆ میژووی کورد لەوھ دایە کە لە نیوان دوو بەرەدەیی «سپنەوھ» و «بیرھینانەوھ» دا فۆرمیککی گێرانەوھە میژوویی بەرھەم ھیناوە کە زۆر یە ک لە کارناسانی میژوو رازی ناکات. بە واتایەکی دیکە ئەو شتەیی ئیمە وە ک میژووی کورد ئاوری لئ دەدەینەوھ، ئەگەرچی پرسی کورد وە ک سەبجە لە بەرچاو دەگریت، بەلام بە دوو رووکردی جیاوازەوھ چەمک و بنەما میژووییەکانی کورد شرۆفە دەکات. یە کەم: بەشیک لە خویندەنەوھەکان لە دەرەوھە کۆنتیکستی کورد ھەلکەوتوون (واتە بیانییەکان) و ئەوھ دیکەش: خویندەنەوھە کە لە ھەناوی کۆنتیکستی کورد. خویندەنەوھە دەروون کۆنتیکست لەمەر کورد زۆر جار وا دیتە بەرچاو کە لە ئاستی خویندەنەوھە کە بەرەنگارانەدا بیت لەھەمبەر پرۆژەیی سربنەوھ و ھەر وھا لە ھیندیک نمونەشدا کارایی ئایدیالۆژیکیان پیوھ ديارە. لەوانەیی ھۆکارە کە پیوھندی راستەوخۆی ھەبیت بە دۆخی ژۆیۆلیتیکی کوردستان و سیاسەتی کۆلۆنالیستیانەیی ئەو دەولەت-نەتەوانەیی کە

وا كوردستانيان بەسەردا دابەش كراوہ.
 سەبارەت بە كەلینی «دەولەت/دین»
 دەكری ئاماژە بەو بەدەم كە بە دریزی میژووی
 دەولەت-نەتەوہی ئیرانی، وەھا كەلینیك لە
 كوردستاندا ھەست پیکراوہ و ھۆكارەكەش
 ئەوہیە مەزەبی شیعە یەك لەو ئیلەمانانە
 كە فۇرماسیونی دەولەت-نەتەوہی ئیرانی
 پیک ھیناوە. راستە بەسی شیعەگەری لە
 ناسیونالیزمی ئیرانیدا لەگەڵ بەشە سوونی
 نشینەکانی كوردستان قەت بی كیشە نەبووہ،
 بەلام ئەم كەلینە نەبتوانیوە سەبجەسازكەر
 بێت. بۆ شیکردنەوہی وەھا دۆخیک دەكری
 چوار ھۆكار لەبەرچاو بگرین: سەرەتا پێوہندی
 بە كۆمەلگای كوردەوارییەوہ ھەییە كە بە
 پێچەوانەیی كۆمەلگای فارس-كە شیعە
 مەزەبیک سەرەکی و فەرمییە، كوردستان
 كۆمەلگایەکی فرەدینی و فرەمەزەبییە. یەك
 لە ھۆكارە سەرەکیانی دیکەش ئەوہیە
 كە لە روانگە ئیلیتی ئاینیی رۆژھەلاتی
 كوردستاندا پرسی شەریعی دین بە بنەما
 نەگیراوە بەلكە ھەمیشە رەچاوی رەھەندی
 مەعنەویانە دین كراوہ؛ ھەر ئەو رەھەندەش
 دەرەتییكی لەباری رەخساندووە بەلكوو
 پێكھاتە ئاینییەکانی كوردستان-بە گشت
 مەزەب و دینیكەوہ، ئاویتە شەپۆلەکانی
 ناسیونالیزمی كوردی ببن و لە جیگیرکردنی
 روانگە سیکولارانە لەنیو بزاڤە كۆمەلایەتی و
 سیاسیەکانی كوردستانیشدا رۆلی بەرچاویان
 ھەبیت (موفیدی ۲۰۱۹). ھۆكاری سێھەم
 پێوہندی بە پاراستنی یەكریزی كۆمەلگای
 كوردییەوہ ھەییە؛ چوونكە گریدانەوہی
 بزاڤەکانی كورد بە پرسی ھەلاوردنی مەزەبی،
 بە پێی ئەو زەرفیەتە پۆلورالیستیەییە لە
 رۆژھەلاتی كوردستاندا بەدی دەكریت، بەر
 لەوہی بتوانی بێت بە دینامیزی راپەرین،
 دەتوانی ھەرەشە بێت بۆ لیکترازی نەتەوہی.
 ھۆكاری چوارەم پێوہندی ھەییە بە كارایی
 «دینی حكومی» بۆ پەرەدان بە ناسیونالیزمی

ئیرانی. لە سەردەمی مەشروئەوہ پێوہندیەکانی
 شەریعیەت و نەتەوہ بەو رادەیی نەپسابوو كە
 وەك پرۆسە لاییتیسیە دەولەت-نەتەوہی
 تورك، دین و شەریعیە لە جومگەکانی
 كۆمەلگادا بسریتەوہ. لەوہش گرنگتر؛
 سیستەمی پاشایەتی ئیران بەبێ مەشروعیەتی
 دین و بەتایبەت بەیعیەتی مەرجەعیەتی
 شیعە كە خاوەن مۆنوپۆلی ئابووری بوون،
 توانای سەقامگیربوونی نەدەبوو (Matin،
 2013). یەك لەو راپەرینانە كە دەكری لە
 چوارچۆیی كەلینی «دەولەت/دین» دا شروڤە
 بكریت، راپەرینی شیخ سەعیدی پیران بوو
 لە دژی پرۆژە لاییتیسیە ئاتاتوركدا،
 ھەلبەت نكۆلی لە تاییەتمەندی نەتەوہی
 بوونی ئەو راپەرینەش ناكریت (قاسملو ۱۳۷۸)
 بەلام ریکخستن و سەرھەلدانەکانی دواتر، بۆ
 نمونە بزوتنەوہی «خۆبوون» زیاتر بە پێی
 سروشتی ناوەند/پراویز شروڤە ھەلدەگریت.
 كەلینی ناوەند/پراویز ھاكاتە لەگەڵ
 سەردەمی ھەلەشانەوہی سیستەمی
 پەتریکال-فیۆدالی ئیران و دامەزراندنی
 سیستەمی سەنترال-بروكراسی لەو
 جوغرافیایەدا كە ئەمرۆ بە ئیران دەناسریت.
 دۆخی كۆمەلناسیانە ناوچە میرنشینەكان
 نۆمادیسیم و بەشیک لە میرنشینەكان
 مەكدار-خیلەکی بوون كە بە سیستەمی
 دەرەبەگایەتی بەرپۆە دەچوو. ئەم دۆخە
 كۆمەلناسیانە لەسەر سێ بنەما دامەزرابوو
 كە ویکرا پێوہندیەکی ئۆرگانیکیان بە
 سیستەمی پەتریکال-فیۆدالی ناوەند ھەبوو:
۱ مەكدار [دەرەبەگەكان]- سەرورەیی
 سیاسی [حكومەتی ناوەندی]،
۲ داھاتی زەوی [بۆ مەكدارەكان] - مالیات
 [باجی حكومەت لە سوودی مەكدارەكان] و
۳ جوتیر [رەعیەت لە خزمەت مەكدارەكان]
 - ھاولاتی [كە چارەنووسیان لە دەستی
 حكومەت بوو] (گلاویز، ۱۳۶۱).
 حكومەت و دەسەلاتی میرنشینەكان لە

رېځگای وها ستروکتوریکهوه پېوهندییهکانیان دامه‌زراندبوو. ته‌بایی له نیوان حکومت و ده‌سه‌لاتی میرنشینه‌کان له ریځگای سوود و مالیات‌هوه ریځگای ده‌خرا و هرکات هاوسه‌نگی نیوان سوود و مالیات تیک چووبا، ته‌بایی نیوان حکومت و میرنشینه‌کانیش تووشی قه‌یران ده‌بوو. به‌لام ژینگه‌ی کولتوری له‌و هاوپېوه‌ندییه‌دا پرسیکي سهربه‌خویه و به پپی سروشت و نهریتی ناوچه‌کان، گه‌ش‌ه‌یان ده‌کرد و ره‌سه‌نایه‌تیی خویان ده‌پاراست. له‌گه‌ل دیفۆرمه^[۲] کردنی سهروره‌یی سیاسی له سهرده‌می قاجار، ثم سئ فۆنداسیۆنه‌ش له‌به‌ریه‌ک هه‌لوه‌شانه‌وه. واته‌ ملکداری ده‌بیت به «ملکی مه‌شاع» که هه‌ر کات پاشا ویستی به‌ناوی میلله‌ت داگیری ده‌کات، سوود ده‌که‌ویته‌ پوانی مۆنۆپۆله‌کانی ئابووری- حکومتی و هه‌روه‌ها جوتیاره‌کان چیدیکه وه‌ک ره‌عیه‌ت نامینن و له‌ چوارچېوه‌ی یاسای ولاتدا ده‌بن به‌هاولاتی، واته‌ به پیناسه‌یه‌کی سیاسیه‌وه ده‌ناسرین (ibid). به‌لام سیسته‌می سه‌نترال-بروکراسی ناوه‌ند ئامانجیکي شاراه‌ی بو پیناسه‌کردنی «هاولاتی» هه‌بوو که له یاسای بنچینه‌یی مه‌شروته‌وه (۱۹۰۶) ته‌کووز کراوه و ئاماژه به‌ ناسنامه‌ی ئه‌تیکي هاولاتیان ناکریت، به‌م کاره ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندیی ریځگای بو نکۆلی کردن له جیوازیه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان خو‌ش ده‌کات و نه‌ته‌وه‌ بیده‌وله‌ته‌کانی ئیران به‌ کرده‌وه له مافی مه‌ده‌نی و دیکۆکراتیک بېه‌ش ده‌بن (ولی، ۲۰۱۱).

سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی روژه‌لاتی کوردستان به‌ بۆچوونی عه‌لی گه‌لاویژ نیمچه نۆمادیسم بوو، واته‌ به‌هۆی ئاژه‌لداری که به‌شیکي گرنگ بوو له ئابووری کوردستان، خپله‌کانی کورد ناچار بوون بیر له ژبانیکي نیمچه ملکداری ونیمچه نۆمادیک بکه‌نه‌وه به‌لکۆو له ریځگای کشتوکاله‌وه تفاقي ئاژه‌له‌کان له وه‌رزی زستاندا دااین بکه‌ن. (گلاویژ، ۱۳۶۱)

له نیوه‌راسته‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مه‌وه حکومتی ناوه‌ندیی به‌ تۆبزی خپله‌کانی کورد ناچار به‌ نیشه‌جی بوون ده‌کات، چه‌کیان ده‌کات و به‌م چه‌شنه‌هه‌شیمه‌تی شار و گونده‌کانی کوردستان روو له زیاد بوون ده‌که‌ن. سیاسه‌تی نیشه‌جی کردن له ریځگای زه‌بر و زه‌نگ و هه‌روه‌ها به‌ تۆبزی کۆچاندنی به‌شیک له خپله‌کانی کورد بو ناوچه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی کوردستانیش جیه‌جی کراوه. هۆکاره‌کان بو وه‌ها پلانیک له‌م سئ خاله‌دا فۆرموله‌ کراوه.

۱ نیشه‌جی کردنی زۆره‌می له پیناو سه‌نترالیزه‌کردنی سیاسه‌ت-ئابووری و دامه‌زاندنی سوپایه‌کی توکمه‌ی سه‌ربازی هاته‌ ئه‌نجام که وه‌ک مه‌رچیک بو گه‌ش‌ه‌ی کاپیتالیستی له ئیران ده‌هاته‌ ئه‌ژمار.

۲ شارنشین زۆره‌می، پېوه‌ندییه‌کی ئۆرگانیکي به‌ تاپۆکردنی ملکداری تایه‌ت هه‌بوو که له چوارچېوه‌ی یاسادا وه‌ک مولکی مه‌شاع بناسریت.

۳ سیاسه‌تی شارنشین ره‌گیکی ئایدیالۆژیکالی هه‌بوو، واته‌ به‌ پپی ستراتژیای کاپیتالیستی جیه‌جی ده‌کرا و نیوه‌رۆکی وه‌ها پلانیک زۆر دژه‌ نه‌ته‌وه‌یی و له هه‌مانکاتدا زۆر دژه‌ دیمۆکراتیک بوو (ibid).

نیشه‌کانی ره‌وه‌ندی پهره‌سه‌ندنی کۆمه‌لایه‌تی^[۲] له سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مه‌وه، له روژه‌لاتی ناڤینیشدا که‌م که‌م ده‌رده‌که‌وت، چوونکه پارامیتری ئابووری رۆلکي گرنگی هه‌یه بو ترانسفۆرماسیۆنی ژینگه‌ی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌و ولاتانه. که‌وايه سیسته‌می په‌تریکال-فیودال شانسیکی ئه‌وتۆی نه‌مابوو که درێژه به‌ سه‌قامگرتوویی خو‌ی بدات. روژه‌لاتی ناڤین به‌هۆی دۆخی ژبۆئیکۆنۆمیک و هه‌روه‌ها ژبۆستراتیژیکیش مه‌یدانیکي له‌بار بوو بو مملانیسی کارتیل و مۆنۆپۆله‌کانی ئابووری جیه‌هانی و به‌تایه‌ت چاله‌ نه‌ته‌یه‌یه‌کان له‌وه‌ده‌قهره، ریځگای بو دامه‌زاندنی ده‌وله‌ت-

نەتەوۋە خۇش دەكرد. بەلام دەولەت-نەتەوۋە لە رۆژھەلاتى ناوەرەست قەت بە پىنى سروشت و مەعرفەى مۇدېلى دەولەت-نەتەوۋەى ولاتانى رۆژئاوا نەچوۋە پىش چوونكە ھىچ گىرېبەستىكى كۆمەلايەتى لە نىوان حكومەت و گەلانى زېر دەسلەتەن لە ئارادا نەبوو. ئەو شتەى بەناۋى حكومەت دەيبىنن و دەيناسىن، سىستەمىكى سەنتراليزەكراۋە كە لە رىگاي ھىراشى و بە دىسپلېنىكى سەربازى، لە رىگاي ۋەرگرتى مالىياتى زۆرمەلى و ھەرەشى لەشكەرە پرچەكە كانبان دامەزراۋە. ياسا لەو ناۋچانە كۆمەلىك پەيرەو و دەستورى حكومى-لەشكەرىيە كە ولاتى پى بەرپوۋە دەبن. سىياسەتى نىشتەجىكرن لە ئىرانىش بە تەمانەبوو بە ئاقار كىدا تىبەرپىت كە رىخۇشكەر بىت بۇ دامەزاندنى دەولەت-نەتەوۋەىك كە خەسلەتەكانى بروژوا-لىبەرابىي پىوۋە ديار بىت. ئەو سىستەمە سىياسىيە كە بەناۋى دەولەت-نەتەوۋەى ئىرانى دامەزرا، بە پىنى دىسپلېنىكى بروژوا-بروكراتىك رىكخرا [ۋاتە چىنى مامناۋەندى كە بۇخۇى بەرھەمى حكومەتەكانە] بەلكوۋ لە رىگاي كۆنترۇل و بالانسى كاپىتالىزمى حكومى و ھەرۋەھە ئەفسانەسازى بۇ بەرھەمەننى كانستراتكى نەتەوۋەى ئىرانى، خزمەت بە بەردەوام بوون و دامەزراۋەى دىكتاتورپى سىياسى بكن. لە پرۆژەى گەشەسەندوۋىيى حكومەتى مۇدپىر، سىستەمى «مەمالكى مەحروسە» ھەلۋەشىندرايەۋە و دەسلەتەكانى ئەو ناۋچانە كە بەناۋى ئەبالەتى و ويلايەتى ناسرابوون تا ئاستى پارىزگا دابەزىن و بەم كارە سەربەخۇبى سىياسى و ھەرۋەھە رەۋەندى ۋەبەرھەننى ئابورپى ناۋچە مىرنشەنەكان كۆتابى پىھات (قاسملو، ۱۹۹۶).

رەۋەندى نىشتەجى كرن و لە ئەنجامدا مۇدپىرنىزاسىۋن لە ئىران، بە پىچەۋانەى بۇچوۋنى عەلى گەلاۋىز، بە مۇدپىلىكى ناسىۋنالىستى دەچوۋە پىش كە سەعەد

شەمس لە گەل نمونەى ناسىۋنالىزمى فەرمى لە روسىاي سەدەى نۆزدەھەم بەراۋردى دەكات. واتە لە رىگاي سىياسەتى داگىركارىيەۋە سەنۋورەكانى ئىمپىراتورىيەتى روس بەرفراۋان دەكرا و بە پرۆژەى بەرووسى كرنى نەتەۋە داگىركراۋەكان، سىستەمىكى يەك پارچە و ناۋەندگەراى دامەزراۋە بەلكوۋ نەتەۋە داگىركراۋەكان خۇبان لە گەل نۆرمە سىياسى و مەدەنىيەكانى كۆلتورى روس بگۈنچىنن و سروشتىيە زمانى روسى سەرەكى ترين و گرنگرتىن كاتالىزورى ۋەھا پرۆژەيەك بوو. (شەمس ۲۰۱۱).

ئەگەرچى لە بەراۋرد كرنى ناسىۋنالىزمى روسى و ئىرانىدا زۆر خالى ھاۋەش بەدى دەكرىت بەلام تەۋۋمى جەببارىيەتى سىياسى^{۱۴} كە بە ھۆى كودىتاي رەزا خان دەست پى دەكات، ھەرۋەھە سىياسەتى ستانداردىزە كرنى كۆلتور لە ئىران كە لە سەر خوانى ئەنفال كرنى كۆلتور و زمانى نەتەۋەكانى دىكە كارى بۇ داسەپاندنى ناسىۋنالىزمى فەرمى لە ئىرانىدا دەكرد، بەرچاۋترە. ھۆكارەكان دەتوانن پىۋەندىيان بە دوو شتەۋە ھەبىت: يەكەم مەعرفەناسىيە سەرۋەرىي سىياسى و ئەۋەى دىكە كۆلتورسازىيە. سەبارەت بە سەرۋەرى؛ دياردەى ئىمپىراتورىيەت و كۆلتور لە روسىا لەبارى زەمەنىيەۋە كرۇنىك و لەبارى مەعرفى و پىكەپاتەيىيەۋە بەرھەمى فىۋدالىزمە بە خەسلەتە مېژوۋىيەكانىيەۋە. بەلام ئىران بەدۋاي دارمانى ئىمپىراتورى سەفەۋى و بە سەردەمى پەھلەۋىشەۋە نىمچە كۆلۇنىيال بوو (قاسملو، ۱۹۹۶). فىۋدالىزم بەۋ خەسلەتە مېژوۋىيەكانىيەۋە لە ئىراندا نامۇيە و نۇمادىسم و سىستەمى خان-دەرەبەگ چارەنۋوسى دەسلەتە ديارى دەكرد (گەلاۋىز ۱۳۶۱). سەرۋەرىي سىياسى و ياسا لە روسىا بە پىنى كۆنتراتكىكى كۆمەلايەتى (ئەگەرچى سىستەمەكە فىۋدالى بوو) تەكۋوز دەكرا و ھەموۋلايەك پابەند بوون پىي، بەلام لە ئىران

سیستەمە کە ی دەستوورییە. رەگە کانی چینی ئۆتۆکرات لە میژووی رووسیا گەلیک قوولتر و ھەروەھا دوا ی پارامیتری دین [ئۆرتۆدۆکس] رۆلی ھەبوو بۆ مەشروعیەتدان بە دەسەلاتی ئیمپارتۆر. واتە پاشای ولات لە ئاگە لیکێکی مازندەران قوتار نەبوو کە ببیت بە قەزاق، بە کەلە گایی و دەمپییسی ناوبانگ دەربکات، دواتر ریی لە کۆنسۆلخانە ی ئینگلیز و بازە ی فراماسیۆنە کان بکەویت و ببیت بە رەزاخان ی سپە ھبورد، بە نەخویندەواریی بیکن بە ھەزیری جەنگ و دوا جار بە کودیتایە ک تاجی پاشایە تی بکاتە سەر. سەبارەت بە دیاردە ی کولتور-زمان، ھەتا ئیستاتش، تەنانەت لە ئیو فارسە کانیشدا مشتومر و ناکوکییە کی زۆر ھە یە لە مەر پیناسە کردنی کولتوری ئیرانی. ئەو شتە ی ئەمرۆ بە کولتوری ئیرانی (فارسی) دە پیناسین پڕۆژە یە کە بە پیی ئالیناسیۆن و لە ژێر چاوە دیری سیستە میکی توتالیتیر داتا شراوہ کە ریسا و پیناسە کانی و تەنانەت ناوہ کەشی (واتە فرەنگ) لە خزمەت بەرژەوہندی و سەرورە یی سیاسی پیکھاتە یە کی ئیتنۆ-زمانییە. ھەروەھا زمانی فارسی یە ک لە ئالەنگارییە جیددیە کانی خەسلە تی ناسیۆنالیزمی ئیرانییە، زمانیک کە بە ئەنفالی وشە، دەستور و خە تی زمانە کانی وە ک کوردی، عەرەبی، تورکی، فرانسسی و ھتد ساخکراوہ تەوہ. پرسسی مەشروعیە تی دەسە لات، رەسە نایە تی کولتور (واتە کیشە ی کولتوری مۆدێرن-نەریت، دین-سە کۆلار) و ھەروەھا سیستە می ئابووری لە ئیراندا گرنگتیرین ھۆ کارن بۆ خویندەوہ ی جیاواز لە مەر مۆدیله کانی ناسیۆنالیزم و حوکمرانی لە ئیراندا و ئەم کیشانە ھیندە قوول و رە گاژۆن کە بە بی ئینقلاب قەت بە ئەنجام نە گە یشتوون.

ناسیۆنالیزمی ئیرانی بە پیی سیاسە تی داگیرکاریی و بە روانگە یە کی ئیتنۆ-شۆقینیستیانە ھەلمە تی ئاسمیلە کردنی

نەتەوہ کانی دیکە ی دەست پیکرد. بە مەبەستی سینتیرالیزە کردنی دەسە لات و دامەزراندنی سیستە میکی بروکراتیک و ھەروەھا سیرینەوہ ی (... شوپینەواری نەتەوہ یی و میژووی و فرەھەنگی ئەم گە لانە بەرنامە یە کی دارپژراو و درپژخایەن بەرپۆہ دە چوو کە مەبەستی توندنەوہ ی گە لانی غە یرە فارس بوو. دەست تیوہردانی میژووی کۆن و نو ی، گۆرینی ناوی شار و گوندوکان، قەدە غە کردنی گە لیک رپورە سمی نەتەوہ یی، تەنانەت لە بەر کردنی جل و بەرگ، ھەموو بۆ ئەوہ بوو کە نیشان بدری لە ئیران تەنیا تا قە نەتەوہ یە ک ھە یە، ئەویش نەتەوہ ی فارسە.» (قاسملو، ۱۳۷۸. ل. ۱۲).

دەسە لاتی سیاسی بە دوو میکانیزم جیبە جی دە کریت: ماشینی سەرکوت و تۆقاند و ھەروەھا ھیژمۆنی. ھەرکام لەو میکانیزمانە لە چە سپاسندنی دەسە لاتدا رۆ لیان ھە یە بە لام لە زۆر دۆخی تابیە تدا میکانیزمی زەبروزەنگ جیی خۆ ی بە میکانیزمی کولتوری دەدات بە لکوو لە چە سپاندنی ھیژمۆنیدا سەرکە ویت. ھۆ کارە کەش لەوہ دایە کە کارایی دەسە لاتی کولتوری پایە دارتر، کەم تیچوو تر، مەشروع تر و لە ھەمانکاتدا درپژخایەن ترە (گرامشی ۱۳۶۲). پلانی سەخت نامیری شۆقینیزمی ئیرانی بە ھەلمە تی داگیرکاری و کۆمە لکووژی لە لورستان، سەرکوتی راپە رینی جەنگە ل، لە باربردنی دەسە لاتی شیغ خە زەعل، کوشتنی سمکۆ ی شکاک و قڕ کردنی بلوچ و تورکمانە کان دەستی پیکرد (قاسملو، ۱۳۷۸). پلانی نەرم نامیریش لە ریگای ھەژمۆنی کولتوری و سەبجە سازییوہ دەست پێ دە کات کە لە بەشی سەبجە سازیدا زیاتر شروقی دە کەم.

لە باربردنی دەسە لاتی میرنشینە کان ریگای بۆ داسە پاندنی سیاسە تی یە ک نەتەوہ، یە ک ئالا و یە ک زمانی خۆش کرد و نیشانە کانی کە لینی «ناوہند/پەر اوێر» زیاتر

لەجاران دەرکەوت. بەلام ئەم کەلینە ھەر ناوەند پەراویز ناگریتەو بەلکە کەلینیکی «نیوان-پەراویزی» یش بە ھۆی دابەشکردنی کوردستان و، لە نیوخۆش بە ھۆی ریکخسنى پارێزگاكان ھاتە ئاراو. بۆ نموونە کەلینی پەراویزەکانی وەک تورک و کورد لە پارێزگای ئازەربایجانی رۆژئاوا و ھەرۆھا دابەشکردنی پارێزگاكانی وەک ئیلام، کرمانشا و سنە بە پارامیتری مەزەبی. کەلینی نیوانپەراویزی بە ھۆی سنوورسازی و دابەشکردنی کوردستان لە نیوان چوار ولاتدا ریکری دەکرد لە ھاوچۆی خیلەکانی کورد بۆ ناوچە سنوورییەکانی دواي دامەزراندنی دەولەت-نەتەوێی فارسی شیعی. لە ئاکامی وھا سیاسەتیک بوو کە خیلی ھەركی بەسەر سى ولاتی ئێران، تورکیە و غیراق و ھەرۆھا خیلی شکاک بەسەر دوو ولاتی ئێران و تورکیەدا دابەش کران (ibid). ھەر ئەم دیاردە یە وای کردوو کە پرسى کەلینی ناوەندا پەراویز لە ئێراندا خاوەن خسلەت و تاییبەتەندى خۆی ببیت و زۆر جار لە پرسە ستراتیتیکەکاندا رووی پارادۆکسیالی گوتاری و ھەرۆھا ناسیونالیزمى کوردیش پیشان بدات.

سەبجەسازی و نامۆسازی

سەبجەسازی^{۱۵} لە خۆیندەنەوێ دەزگاكانی^{۱۶} فۆکو و لە پەناي ھیلەکانی «چۆن بینین»، «چی بیستن» و «ھیز» دا، یەك لە ئالۆزترین ھیلەکانیەتی کە ھاوکات کاریگەری ھەبە لەسەر ئەو ھیلانەى کە ئامازەیان پیدرا. فۆکو «دەولەت-شار» ی ئاسینا لە یۆنانی کۆن وەک یەكەم شوین بۆ سەبجەسازی دیاریی دەکات کە ھیلی ھیز لە ریکگای مەملاتی نیوان «پیاوانی ئازاد» وە بۆ بە دەستەوگرتنی دەسەلات لە دەزگایەکی مەعرفیدا یەكەمجار خۆی پیشان دەدات (واتە ھیلی بینین). پرسیارە کە ئەو یە کە بۆ دەبی پیاویکی ئازاد ئەم بکات، بریار بدات و چارەنووسی

مروقه ئازادەکانی دیکە بگریت بە دەستەو؟ ولامەکەى سادە یە چوونکە بەھیزە، بەلام خالی سەرنج راکیش لەو دایە کە ئەو پیاو ئازادە دەبوا یە خۆشى کۆنترۆل بکات. جیبەجی کردنی سولتە لەسەر «خۆی»، واتە ملکەچ بوونی پیاو ئازاد و بەھیزە کە لە حاند ستاتوس و پینگەى کۆمەلایەتی خۆیدا، بە بۆچوونی فۆکو بە مەیلی خۆیان و لە ریکگای سەبجەسازی و خەیاڵاندنەو ھاتە دی نەك ھیز و مەملاتی (Deleuze, 1992). سەبجەسازی ھەر بە رەھەندەکانی جوانیناسیانەى «سەرۆر سازی»^{۱۷} کۆتایی پى نایەت، بەلکە دواتر فۆکو بە شپۆبەکی سەر سۆرھینەر روتیتکی «داماوسازی»^{۱۸} لە میژووی مەسیحیەتدا دەدۆزیتەو. «فورەنس تۆکەى»^{۱۹}، یەك لە چینۆلۆژە ناسراوێکانی مەجارستان، لە کاتی تۆزینەو لەسەر رەفتاری کۆمەلایەتی کۆیلەکان، بە سورمانەو دەبینیت کە بە دواي ئازادیشدا وەک کۆیلە ھەلسۆکەوت دەکەن و نەیانوانی پینگەى کۆمەلایەتی خۆیان نۆژەن بکەنەو. ئەو داماونە ھەتا ئاستی مروقیکی بەرگر و بی وەى دابەزیبوون کە ھەمیشە دەکرۆزانەو و بئجگە لە گازەکردن ھیچیان لە دەست نەدەھات (ibid). لە سۆنگەى رەوێندى سەرۆر یساری و داماوسازی لە سەردەمی مۆدێرنیشدا، ولامەکان ئالۆز و کارە مەیدانییەکانیش لاواز دەرکەوتوون. لەوانە یە فۆکو لەم گۆشەنیگایەو سەرى لە سەبجەسازی سورمابیت کە دۆلوز دەلیت: فۆکو قەت نەیتوانی ولامیک بۆ ئەم پرسیارە بدۆزیتەو: «شیت، زیندان و رەگەز لەم سەردەمدا چین؟ بئجگە لە سەبجەسازییەکانی سەردەمی یۆنانی کۆن و سەردەمی مەسیحیەت چ سەبجەسازییەکی مۆدێرن شک دەبەین بۆ شروقه کردنی ئەو دیاردانە، ئەمە لە کاتیک دایە کە ئیمە نە مەسیحی ماوین و نە وەک یۆنانیەکانی سەردەمی کەوناراش دەچین...» (ibid).

ئەگەر سەبجەسازى نەبىت بە راستى چى دەتوانى مروّف تا ئاستى سەرور (وہک نيچە دەلّيت: ئيمەى بەرز و بەرپز...) ھەلکيشيت و لە ھەمان کاتدا مروّف و ھەما داماو بکات کە نەتوانى پيگەى کۆمەلايەتى خۆى نۆژەن بکاتەوہ. ھيلى سەبجەسازى لە دەزگاکانى فۆکۇدا پيشانمان دەدات کە سووژەکان ھەميشەين، جارى وايە لاواز و بېرەنگ دەين، ديسانەوہ و لە دۇخىكى تايبەتدا پىر رەنگ دەبنەوہ و تەننەت ئەگەر دەزگا کۆنەکان کاراييشيان نەمىنى، سەبجەسازى چاکسازيان تيدا دەکات و لە قەوارەيەكى مۇدپتردا خۆيمان بىر دەھيئيتەوہ. لەوانەيە ھەولدان بۆ شکاندن، کەمبايەخ پيشاندان و لەباربردى سەبجەى کۆن کارىكى ئەستەم بىت، بەلام داھينانى سەبجەى نوى و ھەما کە مەرجهکانى دەزگاکانى فۆکۇ رەچاو بکات، واتە بينىنىكى نوى، بەيانىكى نوى و خەيالاندنىكى نوى داھيئيت، تەنيا رىکار بىت بۆ بەرەورووونەوہ لەگەل سەبجەى بەھيژموونکراو. ئەم دۇخە بەم باوہرەوہ ديتە دى کە دۆلوز دەلى: «دەبى بەو قەنەتە بگەين کە ئيمە سەر بە کام دەزگايىن و چۆن لە ناو و ھەما دەزگايە کدا کايە دەکەين». دۆلوز نرخى دراوى ولاتان بە نمونە دەگرىت و دەلّيت گرنگ دراوہ کە نييە، بەلکە ميکانيزمەکانى نرخاندن و پيتاندنى دراوہ کەيە کە وا دەکات بازار بەو دراوہ کار بکات. لە دەزگاي نويدا دەبى لە نيوان ئەو شتەى کە ھەين و ئەو شتەى کە بريارە بىين، جياوازى دانپن بەلکوو بىين بە بەشپىک لە ميژوو، ميژووويەک کە بەرپۆويە و بريارە ئيمە بگۆرپت و پەرە بە سەربەخۆبوونى ئيگزيستەنسيالى ئيمە بدات (ibid).

کاتپىک فۆکۇ باس لە شەرى دوو ستراتپزىاي «دەسەلات» و «دژەدەسەلات» دەکات، لە راستيدا ئامازەيەکە بۆ بەرگرى، واتە بەرھەمھينانى سەبجە لە دژى سەبجەى زال. لە يەكەم ژمارەى گۆفارى «رۆژى

کورد» عەبدولا جەودەت بابەتپک بە زمانى توركى بلاو دەکاتەوہ و لەو بابەتەدا بە راشکاوى باس لە زىندوو راگرتنى ميژوو و کۆبىرەوہريى کورد دەکات و فەرامۆشپش و ھەک ھەرەشەيەكى رژد پيناسە دەکات بۆ سىپنەوہى نەتەوہى کورد (حاجى ئاقابى ۲۰۱۵). کەوايە ئيمە لە رپىگاي بەرەنگاريەوہ ھەول بۆ زىندوو کردنەوہى رووداوہ فەرامۆشکراوہکان دەدەين، دەيانکەينەوہ بە سەبجە و بنەمايەک لەمەر عاملەيەتى سياسى و کولتووورى خۇمان. بەم چەشنە، بەرگرپى خۆى لە بەرەنگاريەكى زىندوودا پيناسە دەکاتەوہ لە نيوان ديارە فەرمى و نافەرمىيەکان، لە نيوان کولتورى بژاردە و گشتپيەکان، لە نيوان ناوہند و پەراويزکان و ھەرەوہا لە نيوان بىرھينانەوہى ئايدىالۆژپک و دپمۆکراتپکدا. و ھەما بەرەنگاريەک ھەر ئەو ھاوپيۆەندپيە ستراتپزپکەى دەسەلاتە کە فۆکۇ ئامازەى پيادوہ و بىرمان دەھيئيتەوہ کە ديارەدى بىرھينانەوہ و کۆبىرەوہرى، لە چ بەستپنىكى سياسى/کولتورىيەوہ سەرى ھەلداوہ و چۆن خزمەت بە مەشروعيەتى دەسەلات دەکات (Foucault, 2006). سياسەتى نپشتەجى کردنى بە تۆبزى و ھەرەوہا رەوتى مۇدپنيزاسپۆن کە لە فۆرمى پەترپکالپزمپكى نوپدا^[۱۰] دەرکەوت، بە لانپکەمەوہ بە چوار فاکتورى: ميژوووسازى، سنووسازى، سياسەتى زمانىيە و ھەرەوہا کولتوووسازى ھاتە نپو کايەى سياسى ئپرانەوہ و لە ئەنجامدا کاراپى ھەبوو لە قوولتر کردنى کەلپنى ناوہند/پەراويز. ئەم چوار فاکتۆرە و ھەک کاتالپزاتۆر بۆ بردنە پپشى سياسەتى تاقانەپى^[۱۱] زمان-نەتەوہ لە سياسەتى حکوومەتەکانى ئپران لەبەرچاو گپراوہ کە بە کورتى ئامازەيان پپن دەدەم.

فاکتورى ميژوو

گپرانەوہى ميژوو يەک لەو قوربانپانەيە کە کەوتووەتە بەر ئەنفال و دەسکەنە و بژار کراوہ.

ئەم دياردەيە بە پيى پروژەيەك چووۋتە پيش كە ئەمرو بە ئايدىالوژيزەكرانى ميژوو دەيناسين، واتە ساغكردنهوۋى ميژوو بە تامى ئايدىالوژيا. سەربوردەي ساغكردنهوۋى ميژوۋى «ئيران» لە ريگاي بە سوغره گرتنى تيرمىكى راسيستيانە بە ناۋى «ئاريايى» و بۇ سەلماندى كەونارابوونى ئيران دەست پيدەكات كە لە ژيىر سريمى روانگەي ئوربانترىستى و بە لينزىكى «نژادى-زمانى» دەچىتە پيش و ھەنووكەش ھەك نۇرمىكى ئاكادەمىك لە كارى تويزەرانى ميژوو و كولتورى ئيراندا بەھيزە. يەك لە خەسارناسىيەكانى و ھەا تويزىنەوۋىيەك بە بۇچوونى حاميد ئەحمەدى لەو ھەدايە كە ئەم تويزىنەوانە ئيتنۇسەنتەريكن و كولتورى نەتەوۋەكانى دىكەي نيو جوگرافىي ئيران تا ئاستى بابەتى ھەك كولتورى «خۇجىيى» و «خىلەكى» دادەبەزىنىت (احمدى ۲۰۲۳ لە وتارەكەي محمدپور، ۱۴۰۲) و لە ئەجامدا كانستراكتىك بە ناۋى ناسنامەي ئيرانى بەرھەم دەھىنين كە پئوۋرەكانىيى؛ زمان، ميژوونووسىنى بزاركراو و ناسيۇناليزمى فارسەوۋەرە (بروجردى ۱۹۹۸ لە وتارەكەي محمدپور ۱۴۰۲). ئەم پروژەيە نەك حاشا لە كەلەپوورىكى مرويى دەكات بەلكە ريگرى لەو كۆبىرەوۋىرى و گىرانەوۋە ميژوويانەش دەكات كە لە پەراۋىزى و ھەا ئيمپراتورىيەتتىكى خەيالى ھەبن. سىرپىنەوۋى سەبجە و بىرھىنانەوۋە جياوازەكان ريگاي بۇ دەولەت-نەتەوۋەي ئيرانى خۇش كرددوۋە بەلكوۋ لە چوارچىۋەي سىستەمىكى ھىرارشىكال و ھەروەھا بە شىۋىيەكى سىستەماتىك ميژوۋى «ئىستا و رابردوۋى» نەتەوۋەكانى دىكە پەردەپۇش بكات (محمدپور و سلېمانى ۲۰۲۲) ئەم پروژەيە لە گوڧارى «كاۋە». «ايرانشەر»، «فرنگستان» و «آيندە» دەست پى دەكات و دواتر لە كتيبەكانى قوتابخانە و ھەروەھا تويزىنەوۋەكانى كۆمەلگاي ئاكادىمىي ئيراندا تيۋريزە دەكرىن.

ئىرەدا ئەم پرسىيارە دىتە ئاراۋە كە ئەنفالى ميژوو لە پىناۋ چى داىە؟ ولامەكەي سادەيە: لەخزمەت پىتاندىن و بوۋزاندنەوۋى دياردەيەكە بە ناۋى كۆبىرەوۋىرى. كۆبىرەوۋىرى؛ پروژەيەكى كۆمەلايەتى / سىياسىيە و كار بۇ نۇزەنكردنهوۋى رابردوۋىيەكى دوور دەكات لە پىناۋ سەقامگىر بوونى دۇخى ئارايى. گشت پىكھاتە و كۆمەلگايەكى مرويى پىويستى بە سەقامگرتوۋىيى كۆمەلايەتى ھەيە و ھەر بەم ھۆبەش گىرانەوۋە و بىرھىنانەوۋە گرننگرتىن مىكانىزمىكىن بەلكوۋ ھەنوۋەكە و ابىتە بەرچاۋ كە دىرژەي رابردوۋىيەكى كۆنە (Halbwachs, 1992). بىرھىنانەوۋە لە لايەكى دىكەوۋە چەمكىكە بۇ شۇڧەي رەخنەگرانە و ھەروەھا نرخاندىن. ئىمە لە روانگەي رەخنەگرانەوۋە تىبىنى لە سەر پىرۇسەي بىرھىنانەوۋە دەكەين، لە دواي ھاۋپئوۋەندىيەكانى دەسەلات دەگەريين، شوينپى ھەلاۋاردنە كۆمەلايەتى و سىياسىيەكانى تىدا دەبىننەوۋە، تىشك دەخەينە سەر ئىمازەكان، ھاۋدزەكان و بەگشتى زۇر يەك لە ھەكارەكانى گوڧرانى كولتورى و سىياسى تىدا دەبىننەوۋە. كەوايە دەتوانىن لە ئەجنداي سىياسەتى دەسەلات و رووكردى پىكھاتە كۆمەلايەتتەيەكاندا گرنگبوونى بىرھىنانەوۋەي رابردوۋ ھەست پىبىكەين. بەلام بىرھىنانەوۋەي ئايدىالوژىك بە بى پروژەي «سىرپىنەوۋە» نايەتە دى. سىرپىنەوۋە يانى گولبىزىر كىردنى ئەو سەبجانەي كە يارمەتى بە دەوام و جىگىر كىردنى و ئىنەيەكى خەيالى لەمەر رابردوۋ دەدات. ئەم رەۋەندە لە ريگاي بەرچاۋسازىيەوۋە دەچىتە پيش، بۇ نموۋنە بەرز راگرتى كەلەپوور، رىكخستى كەرنەقالە كولتورىيەكان، جىژن و بۇنە ئابىنى و نەتەوۋىيەكان، ھونەر و ھەروەھا موبالغەكردىن بە شوئىنە ئاركۇلۇژىيەكان لەمەر نواندەنەوۋەي رابردوۋىيەكى پىشكۆ (صارمى، ۱۳۹۸). بىنگوۋمان دىسكۆرسەكانى بىرھىنانەوۋە ھەمىشە لە خزمەت پروژە سىياسىيەكان و بەتابىيەتى

دهسه لات دایه که ئه رکه که ی داهینانی سه بجه و دابینکردنی ئاپاراتووسه کانیه تی (Foucault, 2006). به لام کو بیروهه ری - وه ک چۆن نیچه له کتیبی ره چه له کناسی ئه خلاق دا ده لئ؛ کاتئ هه ست به زه روور بوونی داهینانی بیروهه ری کرا، مرؤف قهت نه تیوانی به بی ئه شکه نجه و قر کردن و قوربانیدان جیه جیی بکات (Nietzsche, 2010).

فاکتوری سنوور

پروژه ی بیرهینانه وه و ههروهه سهرینه وه له چوارچیوهی گوتارییدا دیته به رههم و سروشتیه ده بیت به به شیک له میکانیزمی دهسه لات و هه میشه له خزمه تی چه سپاندنی مه سروعییهت و ئاوتوریتییه دهسه لاتیشدا ده مییته وه. نمونه یه کی بهرچاو له پروژه ی سهرینه وه و ئه نفالی میژوو، نکولیکردن له مهر فرنه ته وه یی بوونی جوگرافیای ئیرانه. ئه م تیگه بشتنه ره گی له راوینیکی نا-میژوویدا هه یه که پئی وایه ئیران ولاتیکی هه تای^{۱۲}، بوونیککی ئه بجیکتیفه و سه ره رای ئالوگۆره سنوورییه کانی که له سه ده کانی پش هاتنی ئیسلام و هه تا سه رده می قاجار که م و زیاد بووه، هه میشه به یه کپارچه یی ماوه ته وه. به لام به پئی زۆربه ی به لگه میژووویه کان و ته نانهت په یمانی سه عه بادیش که سه بارهت به کیشه ی سنووری به ستر، سنووره کانی ئیران که تا سه رده می قاجاره کان به «پرشیا» ناسرابوو، له سه ده ی حه قده و هه ژده هه مدا و له لایه ن هیزه کۆلۆنالیستییه کانه وه نه خشاهه و دیار نییه تا چه ند پئوه ره کانی جوگرافیا ناسیانه ی ره چاو کراییت. له وه نه خشه یه دا که ئه مرؤ میژووونووسانی ئیرانی به بنه مای ده گرن، سنووره کانی ئیران له ده ربای کاسپینه وه هه تا که نداوی عه ره بی (خلیج فارس) ده گرتیه خوی و ئه مه له کاتیکدایه که له نه خشه ی سه ده کانی ناوه راستدا، ئیمه شتیک به ناوی «ئیران» وه ک جوگرافیا به کی هه تای

و نا-میژووویی نابینن. ته نانهت له کتیبی رۆژنووسه کانی «محهمه دی کوری عومه ر واقیدی» که رۆژمیری سه رکه وته کانی سیاسی ئیسلام له سه رده می خالیدی کوری وه لیدی تۆمار کردوه، هیه چ ئامازه یه ک به ولاتیکی یه کپارچه نه کراوه و له وه بهرچاو تر ئه وه یه که زمانی فارسی، به وه جو ره ی میژووناسانی ئیرانی باسی ده که ن، زمانی ئه دمیستراسیونی فه لاتی ئیران هه تا هیندوستانیش نه بووه. ئه و شوینه ی ئه مرؤ به ناوی ئیران ده یناسین؛ له راستیدا فره میرنشین بووه و سپای خالیدی کوری وه لید بو پئوه ندی گرتن له گه ل پاشای مه نگوران و پاشای بانج (بانسه)، له ریگای دیلمانه جه کوردیزانه کان و به زمانی کوردی (اکراد) نامه یان گۆریوه ته وه و ههروهه له گه ل پاشاژنی یه ک له ناوچه فارس نشینه کانیش به زمانی فارسی نامه گۆردراوه ته وه (واقدی، وه رگێرانی واعی ۱۳۷۴). سنووره کانی ئیران، وه ک به شیک له ده ولهت-نه ته وه کان، به هوی داگیرکردن و ژینۆسایدی نه ته وه بی ده وله ته کانی دیکه دیاریی کراوه که ئه مرؤ به ناوی ئیرانشار ده یسه لمین. هه له ته سنووره کانی ئه و ئیرانه خه یالییه ش به هوی شهر و پیکدادان له نیوان ئیمپراتورییه کانه وه هه تا سه رده می شه ری نیوان عیراق و ئیرانیش هه ر له که می داوه. که وایه هه رچه شنه خویندنه وه یه کی پش مۆدپرن له مهر هه تای بوونی ئیران که زمانی فارسی پیناسه که ی بووبیت و زۆرینه ش هه ر فارس بن، تیگه بشتنیکی نا-میژووویه یه (Kasha-ni-Sabet, 1997).

به بۆچوونی دوورین میسی جوگرافیناسی فیمینیسیت، رانان، پیناسه کردن و وه سفی «شوین» له گشت کات و دۆختیکدا هه ولئیکی ساخته چیه یانه یه بۆ چه واشه کردنی جوگرافیا و ههروهه ده ستیوه ردان له واقعه تی میژوووه. ئه م دوو ستراتیژییه ویکرا و هه میشه له خزمهت به رههم هینانه وه ی سنوور و نه خشه

خەيالايىپە كان و ھەرۈھە نووسىنەۋەى مېژوۋى ھېلىئاسا و ئايدىالۇژېكن. سنوورە سياسىيە كان بە بۇچوونى مېسى بە كېكە لە كانستراكتە كانى دەزگای دەولەت-نەتەۋە بەلكوو دەسەلاتىكى رەھا لەنىو ئەو سنوورانەدا بچەسپىنىت و لە رېگای سەركوتكردەنەۋە، فەزای كۆمەلايەتى بە لايەكدا بخت كە لەگەل ئايدىالۇژى دەسەلات بېتەۋە. سنوورە كانى دەولەت-نەتەۋە بە پشت بەستن بە دەسەلاتى سياسى، ميكانىزمى ياساى و ھىزى سەربازىيەۋە بەرھەم ھاتوون و ھەر بەو ميكانىزمانەش بەردەوام دەبن. بەلام ئەو ساختەكارىيە ھەر بە «شۈين» رازى ناپېت، چوونكە جوگرافيا پېويستى بە فۇرماسىۋنىكى مېژوۋىش ھەيە بەلكوو پېۋەندىيە كۆمەلايەتتەپە كان كە ھەمىشە گۇرانىان بەسەردا دېت، بە قۇناغ و سەردەمىكى تايبەت و ديارىكراۋ بەستتەۋە. لەۋەھا دۇخىكدا دەست لە نەرىت ۋەردەدەن، رووكار و ھېماكان دەشۋېن و سنوورە كانى دەسەلات بە بالاي كۆبېرەۋەرىيە كانى خۇيان پان و بەرىن دەكەنەۋە بەلكوو يارمەتى بە سەقامگىرى دەسەلات و سەبجەسازىيە كانىان بەدەن. بەم چەشەنە ناسنامەى «شۋين» پېۋەندى بە پېگەى كۆمەلايەتى-جوگرافى و ھەرۈھە بەرژەۋەندىيە كانى ئەو گروپ و پېكھاتە ئەتىكى-دېنىيانەۋە ھەيە كە پەرە بە ۋەھا گېرآنەۋەپەك دەدەن. ھەلبەت ئەمە ھەر پېۋەندى بە ھەنوۋەكە و رابردوۋەۋە نىيە، بەلكە «شۋين» دەسكارىي وېنەى داھاتووش دەكات بەلكوو فەزا و دوورەدېمەنى داھاتوۋە دوور دوورە كانىش بۇ خۇى مسوگەر بكات (Massey, 1995).

فاكتورى زمان

سياسەتى زمانى پېۋەندى بە رەھەندىكى سىستەماتىك و لە ھەمان حالدا ئەجندايەكى سياسىيەۋە ھەيە بۇ چەسپاندىن و ستانداردېزە كرنى يەك يان چەند زمان

لە ياساى بىنچىنەۋەى ۋلاتاندا. لەم روانگە سياسىيەۋە تېۋرى «كەمىنەى زمانى» ھەمىشە بىانويەك بوۋە بۇ تۋاندنەۋەى ئەو پېكھاتە زمانىنەى كە لەبارى ھەژمارەۋە كەمتر لە پېكھاتە زمانىيە كانى دېكەن (اسپالسكى، ۱۳۹۱). سپالسكى باس لە سىن فاكترى سەرەكى دەكات بۇ بردنەپىشى سياسەتى زمانى لە كۆمەلگا فرەزمانىيە كاندا: يەكەم؛ ئېكۆلۇژى زمانىيە كە باس لە تەعامولى نېوان زمان و جىگرافىاي زمان دەكات، واتە پەرۋەردە و فېركارى بە پېى ژېنگە، زمانىك دەكات بە ستاندارد كە لەگەل سىستەمى كۆلتوۋرى ناۋچەكەدا گونجاۋ بېت. گەشەى كۆمەلايەتى، پەرەسەندى پېشەى، بازار و ھەشېمەت رۇلىان ھەيە لە ھەلبۇاردى زمانىكى فەرمى لەو ناۋچانەدا كە فرەزمانى. دوۋەم؛ فاكترى پراتىكى زمانىيە كە «ھايمز دېل» بە زمانى ئېتتۇگرافىك پېناسەى كر دوۋە (ibid، لا ۱۲). فاكترى كارگېرىي و پلاننانى زمانىش^{۱۳} سېھەم فاكترى سياسەتى زمانىيە كە بۇ شروڧەى دۇخى زمانى لە ئېران، بە سەرەكى ترين فاكترى دەزمان و لەم وتارەدا لەبەرچاۋ دەگىرىت.

كاتى پرسى كارگېرى و پلاننانى زمانى دېتە ئاراۋە لە راستىدا باس لە دەستپوۋەردانى ھۆكارە «نا-زمانىيە كان» دەكرىت لە ديارى كرنى زمانى فەرمىدا. واتە لە ھېندى دۇخى تايبەتدا، ھەۋلىكى ئاشكرا و ئامانجدار لە لايەن ئېلىت يا پېكھاتەيەكى سياسىيەۋە لە ئارادايە بەلكوو لە رېگاي كۆنترۇل و بەرنامەدارشەتنەۋە، ئاست و دۇخى زمانىك ديارى بكەن. كۆنترۇل و موھەندىسى كرنى زمان دەكرى لە ئەستۆى پارلېمان يا مەرجهىكى ياسادانان بېت كە بۇ ديارىكردى زمانى فەرمى يا دەستپوۋەردان و چاكسازىي لە زمانىكدا رۇلىان ھەيە. ھەلبەت رەۋەندى بەفەرمىكردى زمان ھەمىشە بە ئاشكرا ناچېتە پېش. سپالسكى باس لەۋە دەكات كە

له هیندی ولاتی فرهمانیدا به خشکه کار بو چه سپاندنی یه ک زمان وه ک زمانی فهرمی کراوه و سروشتیه که له وهها دؤخیکدا شانسی زمانیک بهرتره که ئامانجه کهی ئایدیالوژیای پیکهاته یه کی ئه تنیکی-زمانی بیت که له دهسهلات دایه (ibid، لا. ۱۱).

ئایدوولوژیای زمانی پالنهریکی سه ره کییه بو فاکتوری کارگیری و پلاندانانی سیاسه تی زمانیی و مهیدانی کردهوه یی کردنی وهها ئایدیالوژییه ک له ژوره داخراوه کانی دهسهلاتی سیاسی دایه. بو نمونه کاتی دهسهلاتی سیاسی له ئیران پرسى زمانی فارسی وه ک ره مزى یه کگرتویی ولات له بهرچاو ده گریت، له راستیدا زمانی فارسی ده بیت به ئایدیالوژی دهسهلات. له وهها دؤخیکدا زمان و بن زمانه کانی دیکه هه ره شه ی سرینه وه و تیداچوونیان له سه ره ده بیت، چوونکه دیارده ی فرهنه ته وه یی بوون و ههروه ها خویندن به زمانی که مینه کان، وه ک هه ره شه یه کی ئه منیه تی پیناسه ده کریت بو یه کپارچه مانه وه ی ئیران. ئیبراهیم ره شیدی له وتاریکدا که له سایتی بی بی سی فارسی بلاو کراوه ته وه، باس له پرۆسه ی به فه رمیکردنی زبانی فارسی له سه ره ده می مه شرووته وه هه تا کوماری ئیسلامی ده کات که ئییه ده تانین وه ک نمونه یه ک بو شیکردنه وه ی ئایدیالوژی زمان و به خیشکه ناساندنی زمانی فهرمی له ئیران سوودی لی وه برگیرن. به پیی ئه م لیکۆلینه وه یه له سالی ۱۲۸۵ هه تاوی و بو یه که م جار له قانونی ئه ساسی ئیراندا باس له زمانی فارسی کراوه. له به ندی سیه مه می «نظامنامه انتخابات، یدا شاره زابوون له زمانی فارسی وه ک مه رجیک دیاریی کراوه به مه به سستی خو پالوتن بو نوینه رایه تی مه جلیسی میلی. له سالی ۱۳۰۰ ی هه تاوی، له یه کیک له ئه رکه کانی «شورای عالی معارف» یشدا ئاماژه به گرینگیدان و په ره دان به خه ت و زمانی فارسی و عه ره بی کراوه بو چاپ کردنی بابه ته

زانستییه کان. ده سال دواتر، واته له سالی ۱۳۱۰ هه تاویدا نزامنامه یه کی نو ی ته کووز ده کریت و کارمندی وه زاره تخانه کان ئه رکدار ده کات به لکوو زمانی فارسی به «باشی!» قسه بکه ن (رشیدی، ۲۰۱۸). هه له به ت پیوسته له بیرمان نه چیه ته وه که له سالی ۱۳۰۶ پرۆزه ی گۆرین و ده سته کاری کردنی ناوی شاره کان بو سه ر زمانی فارسی ده سته یی کردوه و له سالی ۱۳۰۹ هه تاویش برپاری قه ده غه کردنی جلوه برگی که مینه نه ته وه یه کانیسه ده رچووه. دواتر له سه ره ده می ره زا شادا کاتی یه که م قوتابخانه ی حکوومی داده مه زریت و ده سته ناوه نده ئاینیه کان له په ره وه ده کورت ده کریته وه، ئیتر کتیبی قوتابخانه کان له گشت شار و گوندیکی ئیران به زمانی فارسی ده ره جن. هه تا سالی ۱۳۵۷ له هه چ شووینیکدا باس له وه نه کراوه که زمانی فارسی زمانی فه رمی ئیران بیت. له یه که م قانونی ئه ساسی ئینقلابی ۱۳۵۷ زور به روونی و له چه ند ماده ده دا باس له وه ده کری که زمانی فارسی زمانی فه رمی ئیرانه و خویندن، ئیداره، وه زاره تخانه و رادیو و ته له فیزیۆنه کان ده بی به زمانی فارسی بن. دووه مین به لگه ی فه رمی له سالی ۱۳۷۱ هه تاوی ده رچوو که له ئه سلی پینجه می ئه و سه نه ده دا باس له لابرندی به ره به سته قه ومی و مه زه بییه کان [!] ده کریت (ibid).. زور که س ئه م ماده ده سته وورییه وه ک سیاسه تیک ده بینن بو سرینه وه ی ماده ی ۱۵ له یاسای بنه ره تی که باس له وه ده کات له په نای زمانی فارسیدا وانیه ک بو فیربوونی زمانی «اقوام» هه بیت و ریگه ی به گو قار و به رنامه ته له فیزیۆنییه کان داوه که به زمانی «محلی» روومال بکرین. وه ک له و توژیۆنه وه دا ده ره ده که ویت، سیاسه تی زمانیی به مه به سته یی به فه رمی کردنی زمانی فارسی، به خیشکه چووته پیش و هه تا سالی ۱۳۵۷ نه نوینه ری پیکهاته زمانیه کانی ئیران له مه جلیسی میلی ده نگیان پیداهه

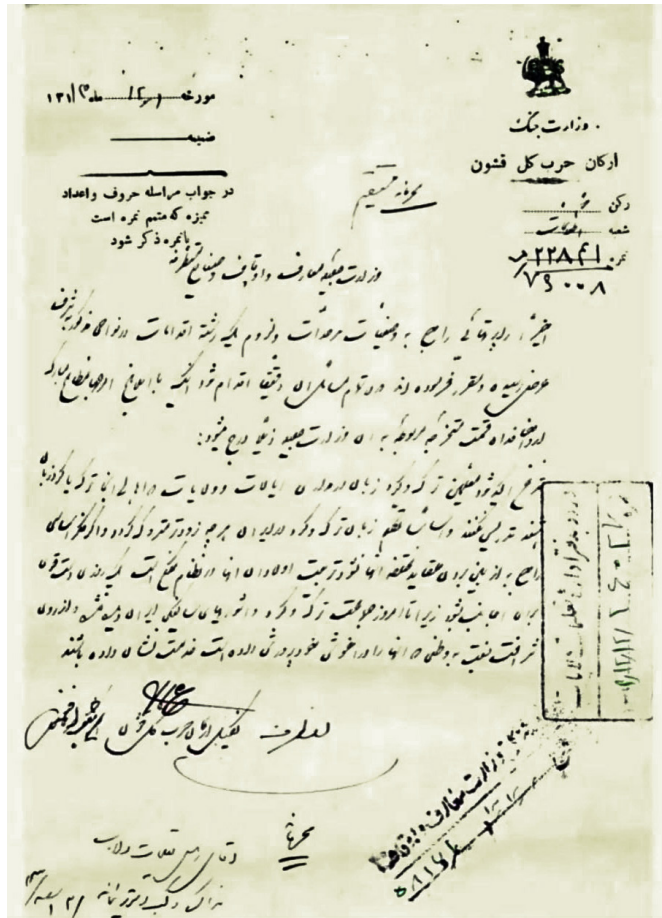
و نه قه تيش ريفراندومىكى گشتى بۇ پرسى به فهرمىكردى زمانى فارسى ريك خراوه. ره وندى بیدهنگى سياسه تى زمانى له ئيران، به پيچه وانهى توركيه، به بى تيگه يشتن له ره وندى پيرفورماسيوني زمان كه دولوز و گاتارى (۱۹۹۱) نامازه يان پيداوه زور زحمه ته. كاركردى زمان له م گوشه نيگايه وه هر شه و نيه كه وه سفى واقعه ته كان بكات به لكه زمان داهينه رى واقعه تيشه. سياسه تى زمانى له ئيران به خيشكه يى ريگاي بۇ واقعي نواندى «حه زه ي فارسى» خوش كر دووه كه سنوره كانى له جوگرافياى سياسى ئيرانيش تپه رپت و ستاتوسى زمانى فارسى وها بجه سپيت كه هه لگري چه مكي شارستانيه تى فارس بيت (محمدپور، ۱۴۰۲) واته زمانى فارسى وه ك ستاتوس، وه ك بايه خيكي كولتورى و ههروه ها وه ك سه رچاوه يه كي مانابه خشه كه هيچ نه لته رناتيقيكي زمانى له توانايدا نيه جيگاي پر بكاتوه. به لام ستاتوسى زمانى فارسى به چى و چون به ره م هاتووه؟ محمه د ته قى به هار، شاعيرى «مرغ سحر!» هوكارى نه ندام بوونى خوى له حيزبى «تجدد» بۇ برواى قولى شه و حيزبه له مهر ناوه ندخوازي و دژايه تى كردن له گه ل خودموختاريى نه ياله تى و ههروه ها ناسيميله كردنى نه ته وه كانى ديكه ي ئيران له نيو زمانى فارسيدا ده گه رنيتته وه. له و تاريك له ژير سه ردپرى «دين و مليت» له گوڤارى ئيران شه ره پيداگري له سه ر ته فروتونا كردنى پيگه اته «محلې»، بنزاره كان اواته زمانى نه ته وه كانى ديكه، جل و به رگى مه حلې، داب و نه ريت و كوژانده وه ي هه ستي نه ته وه يى نه وانى ديكه كراوه (ابراهيمان، ۱۳۷۷). ستاتوسى زمانى فارسى نه ك به هه لبراردنيكى ديموكراتيك، نه ك به نرخانديكى ئاكادېميك، به لكه به گوپالى ژاندارمه چه سپاوه. وه ك نامازه درا تا ئينقلابى ۱۳۵۷، هيچ به لكه يه ك له نارادا نيه كه فارسى وه ك زمانى ره سمى راگه ياندره

بيت، به لام به لكه نامه نه هينييه كانى وه زاره تى «جهنگ» كه م نين كه به بريارى وه زيرى جهنگ دامه زاندى ماموستايانى كورد و تورك زمان له قوتابخانه كان ياساخ ده كات، به پيداگريه وه بريار ده رده كات بۇ ژينوسايدى زمانى نه ته وه كانى ديكه، نه كا بيگانه (اجانب) بۇ هه لوه شانده وه ي ئيران دنه يان بدات (بروانن بۇ وينه ي ژماره ۱). شه ستاتوسه به نرخی نازاردانى مندالانى نه ته وه كانى ديكه و ژينوسايدى زمانه كانى نيو جوگرافياى ئيران هاتووه ته دى. بۇ نمونه بروانن بۇ و تاريك كه له لاپه ره ي يه كه مى روژنامه ي كوردستان و له سالى ۱۳۲۵ ده رچووه كه چون باس له م ستاتوسه ي زمانى فارسى ده كات و له و تاريكدا له ژير سه ردپرى «فه رهنگ بنچينه ي شارستانيه ته» نامازه به بيره وه ريه تاله كانى سه رده مى خويندن به زمانى فارسى و فيركردنى كولتورى نه وانى ديكه كراوه و ده لیت: «چند سالیک و به لكو چند چهر خيكي دريژ زمانيكيان تدریس ده كرد اواته مندالانى كورد» كه چند فرسنگ له زمانى زگماكي گه نجاني زيره ك و تيگه يشتوى كوردان دوور بوو نه وانيان له فه رهنگ و زمانى شيريني خويان ده گيرابه وه. پتر له هه موان شه ميه ديقى به پياو ده كرد و وه ره مى به انسان هه لده هينا كه ده بوو خويندن به م زمانه كه بو شه سه رسامى و واقمان نه يى نه ي ده هينا، به شانازى و فخري بزانيان^[۱۴]. (كوردستان ژماره ۷۱، عى گه لاويژى ۱۳۲۵).

فاكتور كولتورى

روژى ۱۴ فيبريويه رى ۲۰۲۴، «ياسمين موقبيلى» له نيو ويستگه ي نيونه ته وه يى ناسا و له بوشاييه كانى ناسمانه وه وينه يه كى سه لفى له خووى و به شه شه مه كه ي كه «قورمه سه وزى» بوو، ده گريت و ره وانه ي زه وى ده كات. له وينه كه دا بزه يه كى ته ژى له په يام له سه ر روخسارى دياره به لكوو بيرى

وینہی ژماره ۱

سه‌وزی؟ له کولتوری ئیرانیدا سیمبولیکی دیکه ده‌ست نه‌ده‌که‌وت که په‌یامه‌که‌ی له کاتی مۆنتاژ کردنی کولتور و فانتازای ئیرانیدا باشتر بگه‌یه‌نیت؟ له درپژده‌ی به‌شی فاکتوری کولتوریدا هه‌ول ده‌ده‌م ئاماژه به دیارده‌یه‌ک به‌ناوی کولتوری ئیرانی بکه‌م و سه‌ره‌تا به پیویستی ده‌زانم بنه‌مایه‌ک بو پیناسه‌کردنی کولتور له‌به‌رچاو بگرم به‌لکوو شه‌روقه‌کردنی دۆخی کولتوری ئیرانم بو ئاسانتر بکات. یه‌ک له‌و دیاردانه‌ی که پیناسه‌یه‌کی

هاونه‌ته‌وه‌یه‌کانی به‌هینیت‌ه‌وه که هه‌نووه‌که گۆی زه‌وی له ژیر پیی ژنیک‌ی په‌رژیه‌ن دایه. له وینه‌که‌دا سه‌وودیکی نه‌کسیۆماتیک له ته‌کنۆلۆژیای مۆدیرن و سه‌رمایه وه‌گیراوه به‌لکوو بو جاریکی دیکه گیان وه‌به‌ر سه‌بجه‌یه‌که‌دا به‌هینیت‌ه‌وه که به ته‌مایه خۆی له‌گه‌ل جیهانی مۆدیرن سازگار بکات، واته‌ نواندنه‌وه‌ی کولتور و فانتازای ئیرانی له شانۆیه‌ک که سه‌رمایه و ته‌کنۆلۆژیا بۆی ئاماده کردوه. به‌لام بوچی چیشتی قورمه

فره روهه ندى هه يه و له روانگه ي جياوه زه وه خو يندنه وه ي بۇ كراوه، ديارده ي كولتوره. به لام له زۇر به ي خو يندنه وه كاندا كولتور وه ك پروگراميك ي دهر ونى-زه ين ي بۇ مانه وه، بۇ خو ر ياليزه كردن و هه روه ها بۇ پينا سه كردنى تاك و پي كه اته مرؤ يبه كان سه لم يندراوه (Hofstede, 1993). مانه وه له ژينگه يه ك ي كولتور يدا پيويست ي به پته وكردنى سوليدار يتى و هه روه ها خو گو نجاندى تاك و كومه ل له گه ل سروشت و مهرجه كومه لايه تى و ماددي به كانه وه هه يه. به لام كولتور هه ميشه دوگم نييه، تا به تمه ندي به ك ي پلاستيكي شى هه يه كه مرؤ ف له هه لومه رجه ي تا به ت و له ديالوگ يكي كولتور يدا پهره به سيسته مه باوه ر يى و نؤرميهه كان يان ده دن به لكوو له ريگاي ته عامول و نواندىن ژيان هه موارتر و كولتور يش دي مؤ كراتي كتر بكه ن، ئەم ره وه نده له ريگاي ته عامول له گه ل كه سان ي نزيك^[۱۵] و گشتاندى ئەوان ي دي كه دا^[۱۶] دي ته دى. به مچه شنه كولتور ره هه نديكي ئينترالى هه يه كه له ش يوازي ژيان، هه لسوكه وت، هاويپوه ندي ساز كردن، بير كرده وه و مي تودى دهر بړين ي هه ست و بېرى مرؤ فدا خو ي پيشان ده دات و هه روه ها ره هه نديكي ئي كسترال يشى هه يه كه له روو به روو بوونه وه له گه ل ئەوان ي دي كه دهر ده كه وي ت (ibid) سه ره راي ئەم دوو ره هه نده كولتور يبه، ديارده يه ك ي مي تا كولتور يش هه يه كه كار بۇ كو نترؤ ل و كولتور ساز ي^[۱۷] ده كات. كات ي باس له كولتور ساز ي دي ته ئارا وه، كومه ل ي پروژه ي وه ك ئاسيميله كردن^[۱۸]، دا بران^[۱۹]، يه كپارچه كردن^[۲۰] و په راوي زخستنيش^[۲۱] به دوا يدا دي ت، هو كاره كه ش پي وه ندي به وه وه هه يه ك ي و چ پي كه اته يه ك ي ئەتنيكي يا دين ي له سه نته رى كولتور دا [ده سه لات] جيگاي گرتو وه ته وه. كه وا يه ده سه لات تي ژره وي باز نه ي كولتور ديار يى ده كات و له روو به روو بوونه وه له گه ل جياوازي به كان، يه ك

له و پروژه كولتور يانه له بهر چاو ده گري ت كه له ئەجنداي ده سه لات ي سياسي به. ئەجنداي سياسي له ريگاي ده سه ته ئاشكرا و شارا وه كان ي ده سه لات و به دوو پلانى سا يكو-سياس ي يا زه بروزه نگ، يه ك له و پروژانه ده كات به بنه ما بۇ ته عامول كردن له گه ل پي كه اته جياوازه كان له كومه لگايه ك ي فره ئەتنيكي و فره كولتور ي و هه روه ها فره د يني شدا (Aukrust og Skulstad, 2011).

پيشتر ئاماژه م پيدا كه پرس ي كولتور ي ئيرانى يه ك له و دياردانه يه كه جيگاي مش تومر ي كارناسانى كومه لايه تين. ئە گه ر كولتور ئەو ش يوازه له ته عامول بيت كه له بۇ چوون ي هؤ قست يده (۱۹۹۳) دا ها توه وه، به راست ي سه خته شتيك به ناوى كولتور ي ئيرانى، كورد ي و يا هه رنه ته وه يه ك ي دي كه وه ك ديارده يه ك ي سه ره به خو پينا سه بكه ين، چوونكه گشت ئەو ئەل يمانانه ميراتيكي مرؤ يين و ده كرى وه ك كولتور ي مرؤ يى سه ير بكرين و كورد يش بۇ نمونه هاوبه شه تييدا. به لام كات ي له كو نتيك ستي كو نترؤ ل و كولتور ساز يدا خو يندنه وه بۇ ديارده ي كولتور بكه ين، ده توانين له مانا و مه به ستي كولتور ي ئيرانى نزيك بيينه وه. سه ره تا پيويسته ئەم پرس ياره بي ته ئارا وه: داخوا پينا سه يه ك ي تو كمه بۇ كولتور ي ئيرانى هه يه كه راز يمان بكات؟ دو زينه وه ي ولام يك بۇ ئەم پرس ياره گه ليك زه حمه ت ده بيت ئە گه ر ئينتا كولتور يبه كان ي ئيران له بهر چاو نه گرين كه هه تا ئيستا دوو ئينقلاب ي گرنكي لي كه وته ته وه: يه كه م ئينتيمايه ك ي فانتازي كه كه كولتور ي رؤ ژئاوا به بنه ما ده گري ت و «نه ريت ي-مؤ دي رن» وه ك هاودژ ديار يى ده كات، ئە وه ي دي كه ئينتيمايه ك ي نؤ س تالؤ زي كه كه نه ريت به بنه ما ده گري ت و «تاغو وت ي/ئيسلام ي» وه ك هاودژ ديار يى ده كات. ئەم دووانه ي كولتور يبه به دري ژاي ي مي ژو وي هاوچه رخي ئيران له ملمان ي و يه كتر سر پينه وه دان. ئەمه روكارى

كيشه‌ی كولتوره له ئيران، به‌لام ره‌هه‌ندی سايكولولوژيانه‌ی كولتور وه‌ها دراماتيکه كه كومه‌لناسانی ئیرانی وه‌ك قه‌یرانی «نامویی كومه‌لایه‌تی»^[۲۲] ناماژه‌ی پی ده‌دن كه دواجار له ئاستی تاك واته له مروقی ئیرانیدا ده‌گاته «له خو توران»^[۲۳]. راده‌ی له خو تۆرانی ئیرانییه‌كان گه‌یشته‌وته ئاستیک كه نه‌ك له كولتوری فه‌رمیی ئیرانی به‌لكه ته‌نانه‌ت له رواله‌ت و روخساری خو‌شی بیزاره و هه‌ز ده‌كات وه‌ك ژاپونییه‌ك، وه‌ك ئوروپاییه‌ك بچیت به‌لام شیه‌ی خو‌ی و ئه‌و نژاده‌ی رنگی و زمانیه‌ نه‌داته‌وه كه راسیزی كولتوری له ئیراندا به‌ چاوی سووک لی‌ی ده‌روانیت (داهاتی خه‌یالی‌ی ناوه‌نده‌کانی جوانکاری و بووتاکس و پروتیز کردن له ئیران، ئه‌م بۆچونه‌ ده‌سه‌لمینیت).

پروژه‌ی كولتورسازی له ئیراندا و ئه‌و شته‌ی كه به‌ كولتوری ئیرانی ناسراوه له دوو سه‌رده‌می جیاواز و به‌ دوو مشووری جیاوازه‌وه - به‌لام به‌ یه‌ك میتۆد، واته زه‌برونه‌نگی سیسته‌ماتیک چووه‌ته‌ پيش. پروژه‌کانی كولتورسازی ناوه‌روکی ئایدیالوژیکی حكومه‌ته‌كانمان بۆ ده‌رده‌خه‌ن كه سه‌ره‌تا له‌ریگای کودیتا یا ئینقلابه‌وه كولتوریکی «تابه‌ت» ده‌چه‌سپین و دواتر له ریگای چینیکی بروژوا - بروکراتیکه‌وه په‌ره به‌ كولتورسازی ده‌دن. لێره‌دا به‌ کورتی ئاماژه به‌ دوو پروژه‌یه ده‌دم:

۱ فانتازیا (خه‌ونی مۆدیرنی ئیرانی)

به‌ دوا‌ی کۆتایی هاتنی حوکمی قاجاره‌کان له ئیران، ره‌زا شا، به‌شیک له‌ بژارده‌ی ئیرانی له‌ ده‌وری خو‌ی کۆ ده‌کاته‌وه كه بروایان به‌ لادان له نه‌ریت (ترک سنت) و نزیکبوونه‌وه له‌ كولتور و ستایلی رۆژئاواییه‌کان هه‌بوو. ئه‌م ریفۆرماسیۆنه‌ لای ئه‌وان وه‌ك پالنه‌ریکی گرنگ بۆ پيشه‌وه‌چوونی سیاسه‌تی مۆدیرنه کردنی ئیران ده‌هاته ئه‌ژمار به‌لکوو ریگا بۆ

چاکسازی کومه‌لایه‌تی، نابووری و ئیداری خوش بکات. پروژه‌ی مۆدیرن کردنی ئیران سه‌ره‌تا سیله له‌ جلوه‌ریگی پیاوان ده‌گریت و دواتر پۆششی ژانیش ده‌گریته‌وه (که‌شفی حیجاب). له‌ ۱۵ گه‌لاویژی ۱۳۰۶ له‌ ژێر رینمایی ره‌زا شا و به‌ بریاری لیژنه‌ی وه‌زیران، بریارنامه‌یه‌ك ئاماده‌ ده‌کریت به‌لکوو گشت فه‌رمانبه‌رانی حکوومی و قوتابخانه‌کان جل و به‌رگیکی یه‌ك ده‌ست و یه‌ك رنگ له‌ به‌ر بکه‌ن و ئه‌و شته‌ی كه دواتر به‌ شه‌پکه‌ی په‌هله‌وی ناوبانگی ده‌رکرد له‌سه‌ر بکه‌ن. له‌ رۆژی ۴ی به‌فرانباری ۱۳۰۷ وێرایی هیندیك گۆرانکاری، ئه‌م بریاره له‌ مه‌جلیسی میلی په‌سند ده‌کریت و ده‌بیت به‌ یاسا. سه‌باره‌ت به‌و که‌سانه‌ی ملکه‌چی ئه‌و بریاره‌ی حکوومه‌ت نابن، سزایه‌ك له‌ ماده‌دی سپه‌مه‌دا دیاری کرا: ئه‌گه‌ر خه‌لکی شاره‌کان له‌و بریاره‌ حکوومییه لابده‌ن سزاکه‌یان پینچ تمه‌ن یا حوکمی زیندان بۆ ماوه‌ی یه‌ك تا سه‌وت رۆژه و سزای خه‌لکی لادیش یه‌ك تا سه‌وت رۆژ ده‌بیت. دوا‌ی سه‌فه‌ری ره‌زا شا بۆ تورکیه له‌ ۱۳۱۳ و چاوه‌دیاری کردنی پيشکوه‌تنه‌کانی تورکیه، لیژنه‌ی ده‌وله‌ت دیسان له‌ ژێر رینماییه‌کانی ره‌زاشادا، بریار بۆ قه‌ده‌غه‌کردنی شه‌پکه‌ی په‌هله‌وی ده‌رده‌کات و له‌ ۷ی پووشپه‌ری ۱۳۱۴ بریاریک ده‌رده‌چیت كه پیاوان ده‌بی کلای «شاپۆ» كه مۆدیلیکی ئوروپاییه، له‌سه‌ر بکه‌ن (مکی، ۱۳۶۱). له‌وانه‌یه ره‌زا شا له‌و سه‌فه‌ریدا بۆ تورکیه به‌و ئاکامه‌ گه‌یشته‌یت كه هۆکاری دواکه‌وتنی ئیران له‌ مۆدیرنیزم کلای په‌هله‌وی بیت، به‌هه‌ر حال ئه‌م بریارانه تا کۆتایی ده‌سه‌لاتی ره‌زا شا جیبه‌جی ده‌کران و دوا‌ی هه‌لاتنی ره‌زاشا نه‌مان. به‌لام پروژه‌ی به‌ رۆژئاوایی کردنی كولتوری ئیرانی له‌ ریگای هه‌ژمۆنی چینی مامناوه‌ندی كه به‌ره‌می حکوومه‌ت بوو، هه‌روه‌ها له‌ ریگای ده‌زگا مه‌ده‌نی و كولتورییه‌کانه‌وه به‌رده‌وام ده‌بیت به‌لکوو له‌ جیژی ۲۵۰۰ ساله‌ی شاهه‌نشاھیدا

«کمیته انقلاب» و «گشت ارشاد» و ههروهها بازارى «امرى به معروف و نهى از منکر» چاوه دیرى ده کرا، رینگه یان له خه لک ده گرت و بیانویان به مۆدیلى قزى سه ر و رهنگى جلوه برگى پیاوان و تهنه نته ستایلى پۆششى پیاوان و ژنانیش ده گرت که وه ک ستایلى رۆژئاوا ییه کان چووبایه.

له م دوو شیفته کولتورییه دا (فانتازیا و نوستالۆژیا) تهنیا زمانى فارسى به ده ست لینه دراوه یى ماوه ته وه و نه گه ر یالیستیانه سه یری ئالوگۆره کولتورییه کانى ئیران بکه ین؛ شیوازیک له نامۆبى کولتوربى ده بینین که نه نجامه که ی ئاسیمیله کردنى نه ته وه ی فارس له پله ی یه که مدا بووه و به پبى ئاستى به رگریکردن، نه ته وه کانى دیکه ی ئیران له پله ی دووه م و سه یه همدان که له وانیه پبوه ندی به په راویژخستنى نه وه نه ته وانوه بیت. نه مریۆ زۆر به زه حمه ت ئاسه وارى فلکلۆر که فۆنداسیۆنىکى گرنگه بۆ کولتور، له کولتورى فارسه کاندایه بینین، بۆ نمونه سه ما، موزیک، جل و به رگ و چۆنیه تى ته عامولى کۆمه لایه تى و هتد. له وانیه قورمه سه وه زى نۆیترا ل ترین سیمبول بیت بۆ نواندنه وه ی کولتوربى ئیرانى که یاسمین موقبلى له و شانۆ نه کسىۆماتیکه دا خو ی پبى راده نا.

تیگه یشتن له کولتورى ئیرانى به بى خویندنه وه یه که ی میتۆدۆلۆژیا نه له مه ر پرۆژه ی مۆدیرنیزاسیۆنى ئیران، ئاکامیکى راست نادا به ده سه ته وه. هه لپه هه لپى ره زاشا و راویژکاره کانى به ره وه دیفۆرمه کردنى سیسته مى حوکمرانى و کولتورى ئیران، له راستیدا ستارتى پرۆژه یه که به ناوى کۆلۆنالیزمى نیوخویى. نه م پرۆژه یه به بۆچوونى کامران مه تین کۆلۆنالیزمى ئوروپایى به بنه ما ده گرت به لکوه به بیانۆبى به شارستانه یکردن^[۲۴]، وه ک ئوروپاییه کان کار بۆ سه نته یریزمى سیاسى وه هروه ها ئاسیمیله کردنى کولتورى بکات. هه وه له که له

سالى ۱۳۵۰] پانارۆمایه ک ریبخه ن بۆ نواندنه وه ی گه شه ی «کولتورى ئیرانى» که زمانى فارسى کاتالیزاتۆریه تى. هه له به ت نه م پانارۆمایه گمه یه که ی شیزۆفیریانه شه ی پيشان ده دات به لکوه به ئوروپاییه کان بلت؛ کولتورى ئیرانى نه ک له کولتورى رۆژئاوا ییه کان که متر نییه به لکه به هۆى شارستانیه تى ئاریایى، نووسراوه به ردینه که ی کوروش له مه ر مافى مرۆف، زۆر به رزتر و پيشکه و تووتريشه. وه ها کولتورسازیه ک به مۆدیلى ژینووسى دوو سه ر له نه فسانه ی یۆنانى کۆندا جیه جى ده کرا، واته روخساره جوان و نیا نه که ی به ره وه رۆژئاوا و روخساره مۆن و گرژه که شه ی رووى له نه ته وه بى ده وه له ته کانى نیو جوگرافى ئیران بوو.

۲ نۆستالۆژیا (گه رانه وه بۆ نه ریتى ئیرانى)

به دواى ئینقلابى سالى ۱۳۵۷، ئیران شیفتیکى کولتورى دیکه به خو یه وه ده بینیت و له هه لمه تیکى گشتیدا هه موو هیمما و ستایله مۆدیرنه کانى کولتورى ئیرانى [!] ده که ویته به ر غه زه بى «گه لى موسلمان و شۆرشگير» ی ئیران و مۆدیلى پۆششى ئیسلامى هه ر له سه ره تاي ئینقلابه وه به ریش و په شم و جبه ی ره شه وه، به یخه ی ئاخوندی و له چکه ی ژنانه وه خو ی ده نواند. سه رینه وه ی کولتورى مۆدیرن به پبى یاسا نه چووه پيش به لکه به پبى ئیراده یه که ی جه ماوه ربى له لایه ن خه لکى ره شه کییه وه جیه جى ده کرا. بيجگه له یاسای حىجاب که یه که مچار له سالى ۱۳۶۲ په سه ند کرا و دواتر له سالى ۱۳۷۵ یاسایه که ته عزیراتى بۆ هه موار کرا که له ودا ۷۴ زه ربه شه لاق بۆ نه و خانمانه ديارى کرا که ملکه چى یاسای حىجاب نابن، هیچ یاسایه ک بۆ پۆششى پیاوان له مه جلیسى شۆرای ئیسلامى ئیران په سه ند نه کراوه (نه مین نژاد ۲۰۲۲). به لام به پبى یاسایه که نه نووسراو که له لایه ن گه شه کانى وه ک «ئارالله»، «جندالله»

رېځگای کولتورسازییی به مه بهستی سه پانندی کولتوریکیی «تایهت»، دیارییی کردنی زمانیکیی ستاندارد و له ریځگای توندوتیژیونواندی سیسته ماتیک له دژی نه توه بی دهوله ته کانی دیکه جینه جی کرا به لکوو ناسنامه یه کی تاقانه ی نه توه یی بی ساخ بکه نه وه. یه ک له سیاسه ته کانی کولونالیزمی نیوخوییی، به مودییلی کولونالیزمی روژئاواییه کان، تیوری داتاشین بو تیرموئولوزی «نه توه» بوو که له وه به دوا نه توه بی دهوله ته کانی ئیران به «گروپی نه تنیکیی» بناسینیت و دهر کهوته ی وه ها پرؤزه یه ک؛ نه ک به ته نیا تواننده وه ی ئه وه نه توه، به لکه له باری سیاسی و کولتورییه وه ریگا بو داماسازی و بنده ستبوننی ئه وان خویش بکات و به هوی به تالانبردنی ئابووری، رووتاننده وه ی سروشت، هه للووشینی کانزاکانی بن عهرز و قرکردنی ژینگه ی ئه وه نه توه بی دهوله تانه، خه ونی دامه زرانندی دهوله ت-نه توه ی ئیرانی فارس-شيعه ی هه تاهه تایی بینیته دی (متین ۱۴۰۲).

حیزب و نوینه رایه تی کردن له کوردستان

جووله کومه لایه تی و سیاسییه کان له روژه لاتیی کوردستان به قه د تمه منی ئه وه دیارده یه دریژه که به مودیپرئیته ی ئیرانی ناسراوه. مۆرکی چالاکبوونی بژارده سیاسی، کومه لایه تی و نائینییه کانی کورد له بزاقه سیاسییه کانی ئیراندا هه میشه بهرچاو بووه و ته نانه ت رۆلی کورد له مه سرووته شدا نکۆلی لی نه کراوه. به لام باسه که ی ئیمه پیوه ندیی به رۆلی تاکیی کورد له گۆرانه سیاسی و کومه لایه تییه کانی ئیراندا نییه وه ک چۆن له تورکیه و عیراقیش بژارده ی کورد رۆلیان له بونیاتنانی دهوله ت-نه توه کانداهه بووه. لییزی سه ره کی ئه م وتاره، وه ک له پیشه کیدا ئاماژه ی پیدراوه، له سه ر دیارده ی ریکخراوه و ئه و جووله سیاسیه ن که به ره همی که لینه کومه لایه تییه کانن، رۆلیان له میژووی کوردا

بهرچاوه و له ئه نجامدا هه م واقعیت و هه م به رده و امترن.

سیاسه ت له روانگه ی ئه ره ستودا - وه ها من لیی تیگه ی شستووم، پیوه ندی به ژیانی مه ده نییه وه هه یه. که وایه پرسی «هاوپیوه ندی» و ژیان له هه ناوی پیوه ندییه مه ده نییه کاندایاتر دیته بهرچاو. ئه مه فه زای چه مکی سیاسه ته به لام ئه م فه زایه جوگرافیا یه کیشی هه یه که له کتییی «سیاسه ت» ی ئه ره ستودا ئاماژه به «شار» کراوه. دیارده ی «شار» له سه رده می ئاتیکدا هه ر تایه ت به یۆنایی کۆن نه بوو، له به شه جیاوازه کانی جیهان، بو نمونه رۆما، «شار» نوینگه ی ئیمپراتۆریه ت و ده سه لات بوو. به لام ئه و شته ی که تیرمی «شار» ی ئه ره ستوو له مانای شاره کانی دیکه جیا ده کاته وه؛ ره هه ندی ئۆنتۆلۆژیای «شار» و «سیاسه ت» ه. که وایه ئیمه له به رده م پرسیاریکی سه ره کیدا راوه ستاوین: شار چییه و پرسی سیاسه ت له پیوه ندی به شاردا چۆن راقه ده کریت؟ سیاسه ت له روانگه ی ئه ره ستوو وه به مانای سازدانی هاوپیوه ندیی له نیوان شار، هاوالاتی و ههروه ها له نیوان هاوالاتیان به بوچوونی جیاوازی شه وه یه. هاوالاتی له ریگای عه قلی سیاسییه وه پیوه ندی له گه ل شار ساز ده کات و شاریش له م پیوه ندییه دا ده بی ت به کۆنتیکست بو تاقی کردنه وه ی پراکتیکی سیاسی. وه ها ته عامولیک نایه ته دی ئه گه ر هه ستی هاوچاره نووسی له نیوان شار و هاوالاتیاندا چی نه بی ت، واته چاره نووسی شار له گره وه ی چاره نووسی هاوالاتیه و شاریش به بی پراکتیکی هاوالاتی له مانای ئۆنتۆلۆژیک به تال ده بیته وه. به لام یه ک له و ئیلمانه ی که مانای شاری ئه ره ستوو له شاره کانی دیکه جیا ده کاته وه، دیارده ی «ئاگورا» یه. ئاگورا له راستیدا گۆرابی یا گۆره پانیکه بو سازدانی وه ها ته عامولیک که له ودا ره هه ندی ئۆنتۆلۆژیکی «شار-سیاسه ت-هاوالاتی» بهاته پیشه وه و نه ک هه ر پراکتیکی سیاسی به لکه

ریتۆریکی سیاسەتیش دیاری بکات (Aristo-tele, 1993).

دوابەدوای هاتنی هیزە هاوپەیمانەکان، دەرکردنی رەزا شا لە ئێران (سالی ۱۳۲۰)، خۆشاردنەوهی ژینیرال و ئاشبەتالی لەشکەرەکانیان، سیاسەتی ئەرستووئاسابی بال بەسەر فەزای شارەکانی رۆژھەلاتی کوردستاندا دەگریت. کەواپە بەر لە دامەزراندنی حیزب و ریکخراوە لە کوردستان، دیاردەیی سیاسەت و پراکتیزەکردنی تەعمولی شار و ھاوڵاتیان لە ئارادا ھەبوو. مەزنشارەکانی کوردستان بۆ نمونە مەھاباد دەبن بە ناوەندەکانی سیاسەت و لە رینگای بژاردە مەدەنی و کەسانی کاربازماوە کار بۆ چەسپاندنی دسپلینیتی مەدەنیانە دەکەن بەلکۆ ریز و تەناھیی ھاوڵاتیان نەشکیت و ولات لە بشیوی، تالان و پاشاگەردانی رزگار بکەن. بەلام ئەو ھاوپەییە ھەر لە نیوان شار و ھاوڵاتیان سنووردار نەکرا بەلکە بە ھۆی ئەو ئازادییە ریزەییەکی کە لە شارەکاندا بەدی دەکرا، ھاویوەندی لە نیوان ھاوچارەنووسەکاندا بەھیزتر، دیالۆگ ئازادانەتر و خۆبەدەنەو بە سەجەکانیش دیمۆکراتیکترە. قاسم قازی (۲۰۱۹) لە بەشی یەکەمی کتیبەکەیدا و لەو پاژەیی کە باس لە دامەزرانی ریکخراوی سیاسی لە کوردستان دەکات، لە چوارچۆیەکی پرۆژەییەکی رەچەلەکناسیانەدا کۆمەڵێک سەرچاوەی پێوەندیار کۆ دەکاتەو بەلکۆو دامەزرانی حیزب و ریکخراوەکانی کوردستان ساغ بکاتەو. نووسەرانی ئەو سەرچاوانەیی ئامازەیی پیداون، بۆخۆیان لە سەردەمییدا ژیاون کە وەھا جوولەییەک لە ئارادا بوو و تەنانت چالاکیش بوون لەو جوولە سیاسیانەدا. وەک لەو سەرچاوانەدا دەرەکەوئیت، زەمینەیی دامەزراندنی ریکخراوەییەکی کوردی لە ئێراندا دەگەریتەو بە بۆ ۱۱ جۆزەردانی ۱۳۱۷ی ھەتاوی (۱۹۳۸)، واتە پێش دەستپیکردنی

شەری دووھەمی جیھان و لە سەردەمییدا کە ھیشتا ماشینی بیدادی رەزا شا خەریکی رەشەکووژی و ساغکردنەوهی کولتوری ئێرانییە. ریکخراوەکان بە پێی ریکەوتی دامەزرانیان بەم چەشەن:

حیزبی ئازادیخوازانی کوردستان

لە سالی ۱۹۳۸ بە سەرکایەتی «عەزیز زەندی» دامەزرا (ق. قازی، ۲۰۱۹). روون نییە مەرامنامەیی ئەم حیزبە کەیی فۆرمولە کراوە بەلام لە سالی ۱۹۴۲ دەکیکی ئەو مەرامنامەیی لە لایەن وەزارەتی جەنگ کراوە بە فارسی و لە تۆی راپۆرتیکی نەھینیدا بۆ وەزیری نیوخۆیی ئێران بەرپیکراوە (ح. قازی، ۲۰۲۰). مەرامنامەکە لە ۲۸ خالدا فۆرمولە کراوە و لە نیوەرۆکەیدا ئامازە بە یەکییتی کورد، ئەرمەنی، تورک و ئاسووری کراوە و لەو سەرنجراکیشتر ئەو یە کە باس لە کوردستان وەک جوگرافیاکەیی سیاسی دەکات و دیارە دابەشبوونی ئوستانی بۆ نمونە ئازەربایجانی رۆژئاوا ناسەلمینیت. باس لە وەسەرەکی خستەوهی لورستان و کوردستان دەکات و داوای گەرانندەوهی خیلەکانی کورد دەکات کە لە سەردەمی شا عەباسەو تا رەزا شا بە تۆبزی دوورخراونەتەو. پەرەدان بە زمانی کوردی لە پەنای ئەرمەنی و تورکی و دامەزراندنی قوتابخانە بەو زمانانە، لە مەرامنامەکەدا بەرچاوان. ئەم حیزبە لە باری سیاسییەو کۆماریخوازە و لە مەرامنامەکەدا داوا دەکات رینگە بۆ پەرودەیی سیاسی لە سەر بنەمای بییری رەھای ئازاد و ھەر وەھا دیمۆکراسیی لەسەر بنەمای کۆماریی بۆ گشت کوردستان خۆش بکرت. دابینکردنی ئازادی کولتوری، ئەدەبی و قەلەم، یەک لەو مەرجانەیی کە لەو مەرامنامەیدا پیداکریان لەسەر کراوە (ibid). ئەندامانی ئەو حیزبە لەسەردەمی رەزا شادا دەکەونەبەر پەلاماری حکوومەت، عەزیز زەندی دەچی بۆ ئالمان،

حاجی خوسرەوی لە لایەن رێژمەوێ زیندانی دەکریت و حوسین فروهەر و راتبی لە مەهاباد دوور دەخرێنەوێ (ق. قازی، ۲۰۱۹).

سازمانی جەوانانی کورد

ناوی ریکخراوەیە کە تاییبەت بە لاوانی مەهاباد کە لە ژێر کاریگەریی بیبری چەپ دەست بە تیکۆشان دەکات. یەک لە هاندەرانی دامەزرانی وەها ریکخراوەیە ک، ئەفسەرێکی کوردی ئەرمەنستان، لە ریگای بڵاوکردنەوێ رۆژنامە «رییا تازە» کە بە کوردی و لە ئەرمەنستان دەردەچوو، لاوانی مەهابادی هان دەدا بێر لە دامەزرانی ریکخراوەیە ک بە شیوێ ریکخراوە سوسیالیستیە کانی سۆقیەت بکەنەوێ. ئەندامانی ئەم ریکخراوەیە لە مانگی خاکەلیوێ ۱۳۲۱ (۱۹۴۲) لە باغی میکایل کۆدەبنەوێ و دەستە سەرۆکیەتی هەڵدەبژێرن، کتییخانەیک بە ناوی «ژین» دادەمەزێرن و بە توندی بە دژی سیستمی خێلەکی و دەرەبەگەکان هەلوێستە دەکەن (ibid).

کۆمەڵە زیندانی کوردستان

«ئەمە» بۆ کوردی خۆشەوێست: کۆمەڵە ژک بە پێچەوانە هەموو بەرھەڵست و قوورت و چەلەمەیکێ وەکوو دوژمنایەتی خۆبەخۆ، دووبەرەکی و خۆخۆری، پۆل پەرەستی و بێگانە دۆستی کە لە ریگای پێشکەوتن و سەرکەوتنی کوردا هەبە، بە هەموو هێز و توانای خۆی تێ دەکۆشێت تا زەنجیر و کەلمەمی دیلی و ژێردەستی لە ئەستۆی نەتەوێ کورد دامالێ و لەم کوردستانە لەتوکوتەئێ ئیستا، کوردستانیکێ گەرە و ریکوویک بێنیتە بەرھەم کە هەموو کوردیک بە سەرەستی تیا بژیت. (گۆفاری نیشتمان، ژمارە ۱، سالی ۱۳۲۱، لە کتیبی ق. قازی ۲۰۱۹).

ئەمە رستە یە کەمی ئامانجی «کۆمەڵە» ژبانەوێ کوردستان» بوو کە لە یە کەم ژمارە گۆفاری نیشتماندا میدیایی دەکریت

و وادیارە بەم راگەیاندنە ژک واز لە چالاکییە نەهینییەکانی خۆی دەهینیت و دەچیتە قوئاغیکێ نوێیەوێ. ژک ریکخراوەیەکی سەرەخۆیخواز بوو کە باوهری بە کوردستانی گەرە و خەباتی ئاشتیخوازە هەبوو، لە ۲۵ گەلاوێژی ۱۳۲۱ بە پێی کتیبەکی ئیگلتۆن، لە باخی حاجی داوودی و لە قەراغ چۆمی سابلاغ دامەزرا (ق. قازی ۲۰۱۹). گۆفاری نیشتمان دەبیت بە زمانحالی ژک، چالاکییە کولتورییەکان بە چەند شانۆوێ لە ژێر چاوهدێری ژک بەرپۆه دەچن، فێرکردنی زمانی کوردی دەبیت بە یەکیک لە پرۆژەکانی ژک و هەرەو هە دیاریکردنی ئالای کوردستان و پرۆژە دیپلۆماسیی نیوخۆی کوردان بە ئامانجی لە یە ک نزی ک کردنەوێ هە چوار پارچە کوردستان، کە بە دانیشتنی سنج سنوورە دەست پێدەکات، لە ئەجندای کاری ژک دا بوون. پیکهاتەئێ ئەندامانی ژک توێژیکێ خۆیندەواری چینی مامانوەندییە کە دەکرێ ئامازەیک بیت بۆ پەرەسەندنی چینی بروژوا لە کوردستان (قاسملو، ۱۳۷۸). یە کەم کۆنگرە خۆی لە بانەمەری ۱۳۲۲ دەبەستیت و لەو کۆنگرە یەدا نەخشەرێگای چالاکیی کۆمەڵە فورمولە دەکەن کە بریتین لە: ۱ بەفەرەمی ناسینی زمانی کوردی لە لایەن حکوومەتی ناوهندی، ۲ خۆیندن بە زمانی کوردی و دەکارکردنی زمانی کوردی لە فەرمانگەکانی کوردستان، ۳ فەرمانبەرەن و پۆلیس لە شارەکانی کوردستان دەبێ کورد بن، ۴ مالیات دەبێ لە خزمەتی ئاوەدان کردنەوێ و گەشەئێ کوردستان بیت، ۵ بریارەکانی پارلمانی ئێران دەبێ لە چوارچێوێ دلبیاکردنەوێ کورد دەرچن. ئەمانە داوا سەرەتاییەکانی کۆمەڵەن و خالی عی مەرمانمە کە پرۆژە درێژخایەنی سیاسەتی ژک پیشان دەدات و ئامازە بەوێ دەکات کە دوا کۆتایی هاتنی شەر (لەوێانە یە مەبەستی لە داگیرکرانی ئێران بیت) کار بۆ

مافی دیاریکردنی چاره‌نووسی کورد و هه‌موو گهلانی ئیران ده‌کات (ق. قازی، ۲۰۱۹).

ئه‌گهرچی له گوڤاری نیشتمان که زمانحالی ژک بوو به‌برده‌وامی باس له داگیرکاری چوار ده‌وله‌تی تورک، ئیران، سوریا و عیراق وه‌ک هۆکاری دهره‌کی بو گه‌شه نه‌کردنی کوردستان کراوه، به‌لام زیاتر پیداکاری له‌سه‌ر له‌میه‌ره نیک‌خوبیه‌کانی گه‌شه نه‌کردنی کوردستان کراوه که ده‌کرئ وه‌ک کیشی چینایه‌تی ئاوری لی بدریته‌وه کاتی چاو له‌ریزی ئەندامانی ژک ده‌که‌ین، کۆمه‌لیکی به‌رچاو له ئەندامانی پیشووی حیزبی ئازادیکه‌وانانی کوردستان و هه‌روه‌ها به‌دوای په‌یوه‌ستیوونی سازمانی جه‌وانان به‌ریزه‌کانی ژک، هه‌ست به‌هه‌بوونی هاودژی له‌شار به‌مانای ئانتولۆژیکی ئه‌ره‌ستوو ده‌که‌ین. واته‌ململانه‌یه‌کی پیکه‌اته‌یی که‌هاولاتیان به‌سه‌ر دوو به‌ره‌ی چینی مامناوه‌ندی و خلی پرچه‌ک دابه‌ش ده‌کات و ئه‌و هاودژییه‌ زورجار تا سنووری پیکدادانیش روشتوو و بووه‌ته‌هۆی ئالۆزبوون و بشیوی له‌شاری مه‌هاباد له‌سالانی پیش راگه‌باندنی کۆماری کوردستان (ibid). ئەم هه‌لوێسته کۆمه‌لایه‌تییه‌ سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که‌خۆی له‌ململانی نیوان توێژه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌بینیته‌وه، ئاماژه‌یه‌کیشه‌به‌سیاسه‌تی نیشه‌ته‌جیکردن له‌کوردستان. حکومه‌تی ناوه‌ندی دهره‌به‌گه‌کان له‌چه‌ک دانامالیت به‌لکوو له‌کاتی پیویست و له‌ریگی تهماح وه‌به‌رئان ره‌گژ بزاقه‌ نه‌توه‌یه‌کانیادا بکات. سه‌باره‌ت به‌خه‌سله‌تی سه‌ره‌خۆیی خوازانه‌ی ژک ئەم پرسیاره‌ دیته‌ ئاراوه‌ که‌چۆنه‌ له‌شه‌ش خالی مه‌رامنامه‌که‌یدا رووی له‌ناوه‌ندی ده‌سه‌لاته‌ و بوچی له‌سه‌ره‌تاوه‌سه‌ره‌خۆیی کوردستان له‌ستراتیژی خه‌باته‌که‌یادا فۆرموله‌ نه‌کراوه‌.

حیزبی دیموکراتی کوردستان

له‌ ۲۵ گه‌لاویژی ۱۳۲۴، حیزبی دیموکراتی

کوردستان له‌شاری مه‌هاباد داده‌مه‌زریت. بیجگه‌ له‌چه‌ند که‌س له‌ ئەندامانی ژک، ئەندامانی ئه‌و کۆمه‌له‌یه‌ به‌پانه‌وه‌ له‌ دامه‌زراندی حدک دا‌چالاک ده‌بن و چاوه‌روان ده‌کرا که‌کولتوری ریکخواه‌یی ژک بئیت به‌هه‌ژمۆن له‌ دامه‌زرانی حدک دا. به‌لام دامه‌زرانی حدک خالی ده‌ستپیکردنی رنالیپولیتیکی کوردیه‌ و که‌م که‌م کۆتایی به‌ ره‌هه‌ندی رادیکالانه‌ی ریکخواه‌کانی پیش خۆی ده‌هینیت که‌دواتر ئاوری لی ده‌ده‌ینه‌وه‌.

له‌یه‌که‌م برگه‌ی به‌یاننامه‌ی حدک دا ئاماژه‌ به‌شکستی فاشیزم و دوژمنانی ئازدی ده‌کات به‌ده‌ستی به‌ره‌ی هاوپه‌یمانان (واته‌شکستی ئالمانیای نازی) و له‌به‌یاننامه‌که‌دا حدک خۆی به‌به‌شیک له‌و هاوپه‌یمانیه‌ ده‌زانیت که‌خه‌بات بو‌جیگیرکردنی دیموکراسی ده‌کات^[۲۵]. له‌هه‌مان کاتدا چاوه‌روانی ئه‌وه‌یان هه‌یه‌ که‌خیر و بیری مه‌نشوووری ئەتلانیک، نه‌توه‌ی کوردیش بگریته‌وه‌ و ریکخۆشکه‌ر بئیت بو‌به‌ده‌سته‌وه‌ گرتنی کاروباری نیوخۆیی و چاره‌ی خۆنووسین. برگه‌ی دووه‌م پیشیلکاری ماف و سه‌رکوتی نه‌توه‌یی بیر ده‌هینیته‌وه‌ که‌له‌سه‌رده‌می ره‌زا شادا له‌دژی نه‌توه‌ی کورد جیه‌جی کراوه‌ و له‌وانه‌؛ بیه‌ش کردنی کورد له‌یاسای به‌ره‌تی و ئه‌و مافانه‌ی که‌له‌چوارچیه‌ی یاسای «ئه‌یاله‌تی و ولایه‌تی» دا بو‌نه‌توه‌ی کورد له‌به‌ر چاو گیرابوو، قه‌ده‌غه‌کردنی هیمانه‌توه‌یه‌کانی کولتوری کوردی وه‌ک پۆشینیی جلی کوردی، ریکگرتن له‌خویندن به‌زمانی کوردی و هه‌روه‌ها قه‌لاچۆکردنی مافه‌سیاسی، کولتوری و مه‌ده‌نییه‌کان له‌کوردستاندا. له‌برگه‌ی سه‌هه‌مدا سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ که‌هاولاتیان دلنیا ده‌کاته‌وه‌ که‌ماف نادری به‌لکه‌ وه‌رده‌گیردیت، ستراتیژی خه‌باتی حدک بو‌خه‌بات (واته‌خودمختاری) دیاری ده‌کات و «سنووری ده‌وله‌تی ئیران» وه‌ک مه‌یدانی خه‌بات بو‌وه‌ها ستراتیژییه‌ک ده‌سه‌لمینیت. خالی سه‌رنجراکیش له‌و به‌یاننامه‌یه‌دا ئه‌وه‌یه‌

که: «... هاونیشتمانانی خۆشه‌ویست، ده‌بی چاو و گوئی خۆتان بکهنه‌وه له ده‌وری **حیزی نه‌ته‌وه‌ی خۆتان** کۆبینه‌وه‌وه له پیناوی وەرگرتنی مافی ره‌وای نه‌ته‌وه‌یی خۆتان دا فیداکاری بکهن... ته‌نیا له ژێر ئالای ئه‌وه که نه‌ته‌وه‌ی کورد له مه‌ترسیی تفررو تونا بوون رزگاری ده‌بی و...» (قاسملو، ۱۳۷۸، ل ۱۷ و ۱۸) دواجار درووشمه‌کانی حدک له هه‌شت خالدا دیاری ده‌کات: نه‌ته‌وه‌ی کورد ئازاد و سه‌ربه‌خۆ بێت بۆ هه‌لسووڕانی کاروباری مه‌حله‌لی خۆی و له سنووره‌کانی ده‌ولتی ئێراندا خودموختاری هه‌بیت، مافی خۆیتدن به‌ زمانی زگماکیی و گشت ئیداره‌کان به‌ به‌ زمانی کوردی کار بکهن، ئه‌نجومه‌نی «ویلايه‌تی کوردستان» له‌سه‌ر بناخه‌ی قانونی ئه‌ساسی هه‌لبژێردری به‌لکوو به‌ کاروباری کۆمه‌لايه‌تی ده‌وله‌تی رابگا و چاوه‌دێرییان به‌سه‌ردا بکات، کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تی ده‌بی کورد بن، له‌سه‌ر بنه‌مای یاسایه‌کی گشتی ریککه‌وتن له نیوان لادیی و خاوه‌ن مڵکدا واژۆبکری به‌لکوو دواروژیان دابین بکات، حدک هه‌ول بۆ ته‌بابی له نیوان نه‌ته‌وه‌کانی ئازهری و که‌مابه‌تییه‌کانی دیکه‌ ده‌دات، له ریکای داها‌تی سامانه‌ سرووشتییه‌کانه‌وه حدک هه‌ول بۆ گه‌شه‌سهندوویی کشتوکال و بازرگانی، په‌ره‌پیدانی کولتور و باشر کردنی ژبانی مه‌عنه‌وی و له‌شساغی گه‌لی کورد ده‌کات و له دوایین خالدا حدک داوا ده‌کات ده‌رفه‌ت بۆ گشت گه‌لانی ئێران بره‌خسیت به‌لکوو بۆ به‌خته‌وه‌ری و پێشخسستی نیشتمانی خۆیان کار بکهن^[۲۶] (ibid).

خاله‌ هاوبه‌ش و جیاواز له مه‌رامنامه‌ی حیزی ئازادبخوازانانی کورد، هه‌لوێسته‌ی سازمانی جه‌وانان، ئامانجه‌کانی ژک و به‌یاننامه‌ی حدک دا به‌دی ده‌کریت که به‌ کورتی پۆلینیان ده‌که‌م:

خاله‌ جیاوازه‌کان

ئه‌گه‌ر له مه‌رامنامه‌ی ح.ئا.ک و کۆمه‌له‌ی

ژک دا به‌ ئاشکرا باس له سیاسه‌تی داگیرکاری ده‌کریت، به‌یاننامه‌که‌ی حدک ئه‌نتیگراتیفه و داوای جیه‌جیکردنی ئه‌و مافانه‌ ده‌کات که له یاسای مه‌شروته‌داها‌توون. پرسای خودموختاری که وه‌ک رینگاچاره‌ بۆ بوژاندنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی له به‌یاننامه‌ی حدک داها‌تووه، له ئامانجه‌کانی ژک دا (ئه‌گه‌رچی له سه‌رده‌می په‌کیه‌تی سۆقیه‌ت و کۆماره‌ خودموختاره‌کانیدا دامه‌زراره) به‌هه‌ند نه‌گیراوه. کۆمه‌له‌ی ژک باس له خه‌بات بۆ سه‌ریه‌کخستنه‌وه‌ی کوردستانی گه‌وره‌ ده‌کات و مه‌رجی مانه‌وه‌ش له ئیداره‌ی سیاسی ئێران تا کاتی دیاریکردنی چاره‌نووس دیاریی ده‌کات. هه‌لی سیاسی ح.ئا.ک تا راده‌یه‌ک لیه‌ره‌الیستییه، هه‌لی سیاسی سازمانی جه‌وانان چه‌پی نزیک له سۆقیه‌ته، هه‌لی سیاسی ژک ناسیونالیستییه‌کی رادیکاله، به‌لام حدک رینالپۆلیتیک به‌ بنه‌ما ده‌گریت به‌لکوو ناسیونالیزمی کورد له‌گه‌ڵ دۆخی ژێپۆلیتیکدا سازگار بکات و هه‌روه‌ها پرسای ئایدیالوژی و چینه‌یه‌تی به‌هه‌ند ناگریت. نه‌بوونی وه‌سواسی ئایدیالوژیک له حدک دا به‌راده‌یه‌ک بووه که درگای به‌سه‌ر گشت که‌س و لایه‌تیکدا کردووه‌ته‌وه و به‌ چه‌شنیک مامۆستا هه‌زار له کتییی چیشتی مجیوردا ئه‌م دیاره‌یه‌ وه‌ک خالی لاوازی حدک دیاریی ده‌کات که بووه‌ته هۆی په‌ره‌دان به‌ خزم خزمین و ته‌نانه‌ت هۆکاریک بووه بۆ نفوزی جاسوس بۆ نیو ریزه‌کانی حیزب (ق. قازی، ۲۰۱۹). به‌گشتی له باری پیکهاته‌یه‌وه ده‌کرئ ح.ئا.ک و کۆمه‌له‌ی ژک له چوارچێوه‌ی حیزی بژارده‌ پیناسه‌ بکه‌ین و حدک له خانه‌ی حزبی جه‌ماوه‌ریدا جیی ده‌بیته‌وه.

خاله‌ هاوبه‌شه‌کان

که‌لینیی کولتوریی واته‌ پرسای «ناوه‌ند/ په‌راویز» له لیدوان و به‌یاننامه و کارکردی ئه‌و ریکخواواندا به‌دی ده‌کریت. هه‌ر کام

رېبەندانی ۱۳۲۴، وەك ديسپۆسیتیف، نواندنهوهی هیلی بینین، هیلی بهیان، هیلی هیز و هیلی سهجهسازیی بوو که به بریاریکی هاوبهشوه دههات خوی له ئاستیکی دیکهدا بهرچاو بکات. ئەم دەرکهوتنه هەر رێالیزمیکی ئانتولۆژیانه نییه - که ههتەمەن پېوستیشه چوونکه میژوو هه‌میشه چاویکی لهو دیاردانهیه که واقعبوونیان به‌سه‌لمیت، به‌لکه ئەم کۆماره رووداویکی سه‌مبۆلیکیش بوو، واته گۆرانی له گشت ئاسته‌کاندا پێک هینا. هاتنی کۆمار سه‌ره‌تایه‌ک بوو بۆ ره‌وینه‌وه‌ی زۆر یه‌ک له گێرانه‌وه و سه‌بجه نامۆکان به ژینگه‌ی کورد، دەرکهوتنی کۆمار ده‌سه‌پکیکی بیره‌ینانه‌وه بوو، گێرانه‌وه‌یه‌کی ئاشنا بوو به گوێی کورد. ئەم ئیراده‌یه که هه‌میشه چاویکی له شته راسته‌قینه‌کانه؛ له راگه‌یاندنی سه‌رنووسه‌ری رۆژنامه‌ی کوردستاندا به‌م چه‌شنه به‌یان ده‌کریت: «... ئیستا ئیمه له کوردستاندا نیوی مهنگور و مامه‌ش و زه‌رزا و دېبوکری و ... هەر پیتێ که بۆنی جودایی لی بی، ناکوتری. هه‌موو به یه‌ک ده‌نگ ده‌لێین کوردین [و] کوردمان ده‌وی. ئیمپرو سه‌رکزیمان به سه‌ربلندی و هه‌ژاریمان به ده‌وله‌مهن‌دی و دووبه‌ره‌کیمان به یه‌کیته‌ی گۆریه‌ته‌وه. هاو‌نیشتمانان به چاویک ته‌ماشاه‌ ده‌که‌ین و هه‌موومان بۆ میلیه‌ت کار ده‌که‌ین و به زمانی شیرینی کوردی ده‌خوینین. ئەخلاقێ خراپمان گۆریه‌ته‌وه به ئەخلاقێ چاک [۳۲].» (کوردستان، ژ ۱، ۱۳۲۴). کاتی حدک له یه‌که‌م به‌یاننامه‌یدا داوا له گه‌لی کورد ده‌کات که «... له ده‌وری حیزبی خۆتان کۆبینه‌وه ... [به‌لکوو] له مه‌ترسی ته‌فر و تونا بوون رزگاریتان بییت...» (قاسملو، ۱۳۷۸)، له راستیدا ئاماژه به رۆلی به‌دامه‌زراره‌وه‌یی کردن و ریکخستن ده‌کات بۆ به‌رانگاری، خو ته‌یارکردن بۆ شه‌ری ده‌سه‌لات و دژه‌ده‌سه‌لات، شه‌ری سووژه‌هاودژه‌کان، شه‌ری گێرانه‌وه‌کان و شه‌ری سه‌رینه‌وه و بیره‌هانییه. ریکخراوه

ئیس‌تا بریارێ داوه گشت ئامیره‌کان بۆ بینین و به‌یان کردن فه‌راهه‌م بکات و له توێی رۆژنامه و دامه‌زراندنی رایۆی کوردیه‌وه کار بۆ گێرانه‌وه‌ی خوێ و بیره‌ینانه‌وه میژووی کورد ده‌کات. بیره‌ینانه‌وه ده‌کرێ وەك هیلی پچران له‌به‌رچاو بگرین که له شیکاریه‌که‌ی دۆلوز له‌مه‌ر ديسپۆسیتیفی فۆکو هاتوو. پچراندنی گلۆله‌ی ده‌زگای ده‌وله‌ت-نه‌ته‌وه‌ی ئیرانی نایه‌ته دی ئەگه‌ر سه‌بجه‌یه‌کی هاودژ خوی له گێرانه‌وه‌یه‌کی نویدا پيشان نه‌داته‌وه، گێرانه‌وه‌یه‌ک که بتوانیت له‌گه‌ل پرۆسه‌ی زه‌ین و خه‌یالاندنی ديسپۆسیتیفی نوی (واته کۆمار) بته‌وه به‌لکوو یارمه‌تیده‌ر بیته بۆ رزگاربوون له هه‌ژمونی ده‌زگا کۆنه‌که. له وتاره‌که‌ی سه‌روکی کۆماری کوردستاندا دەر ده‌که‌ویت که ده‌زگای کۆمار تا چه‌ند مه‌جال به بنیاتنانی سه‌بجه و به‌یان ده‌دات. «گرینگیدانی کورد و کوردستان وه‌ك بونیاتی تی‌فکرین و کرده‌وه‌ی سیاسی، بۆ یه‌که‌مجار -له‌ زمانی به‌رپرسیکی فه‌رمی حکومه‌ت- هه‌وله‌دا نه‌ته‌وه‌ی کورد به هیندی چه‌مکی تره‌وه پیناسه بکات (... ئازادی، سه‌ربه‌خوێ، حقوکی به‌شه‌ریت [مافی مرۆف] حزب، دیموکرات، استعمار [چه‌وسانه‌وا]، هیزی ملی، دیموکراسی». (حاجی ئاقایی، ۲۰۱۵، ج. ۱، ۳۵۲) و ته‌کانی پيشه‌وا، بۆچوونه‌که‌ی دۆلوزمان بیر ده‌هینیته‌وه که ده‌لیت: ده‌بی به‌وه قه‌ناعه‌ته‌ بگه‌ین که ئیمه سه‌ر به کام ده‌زگاین و چۆن له ناو وه‌ها ده‌زگایه‌کدا کایه‌ ده‌که‌ین. له ده‌زگای نویدا ده‌بی له نیوان ئەو شته‌ی که هه‌ین و ئەو شته‌ی که بریاره‌ ببین، جیاوازی دانین و ببین به به‌شیک له میژوو، میژوویه‌ک که به‌رپه‌وه‌یه‌ به‌لکوو ئیمه بگۆریت و په‌ره به سه‌ربه‌خو‌بوونی ئیگزېسته‌نسیالی ئیمه‌ بدات (Deleuze, 1992).

دواسه‌رنج

له سه‌رده‌می مۆدێرن‌دا ئۆبۆزیسیۆنسازێ له

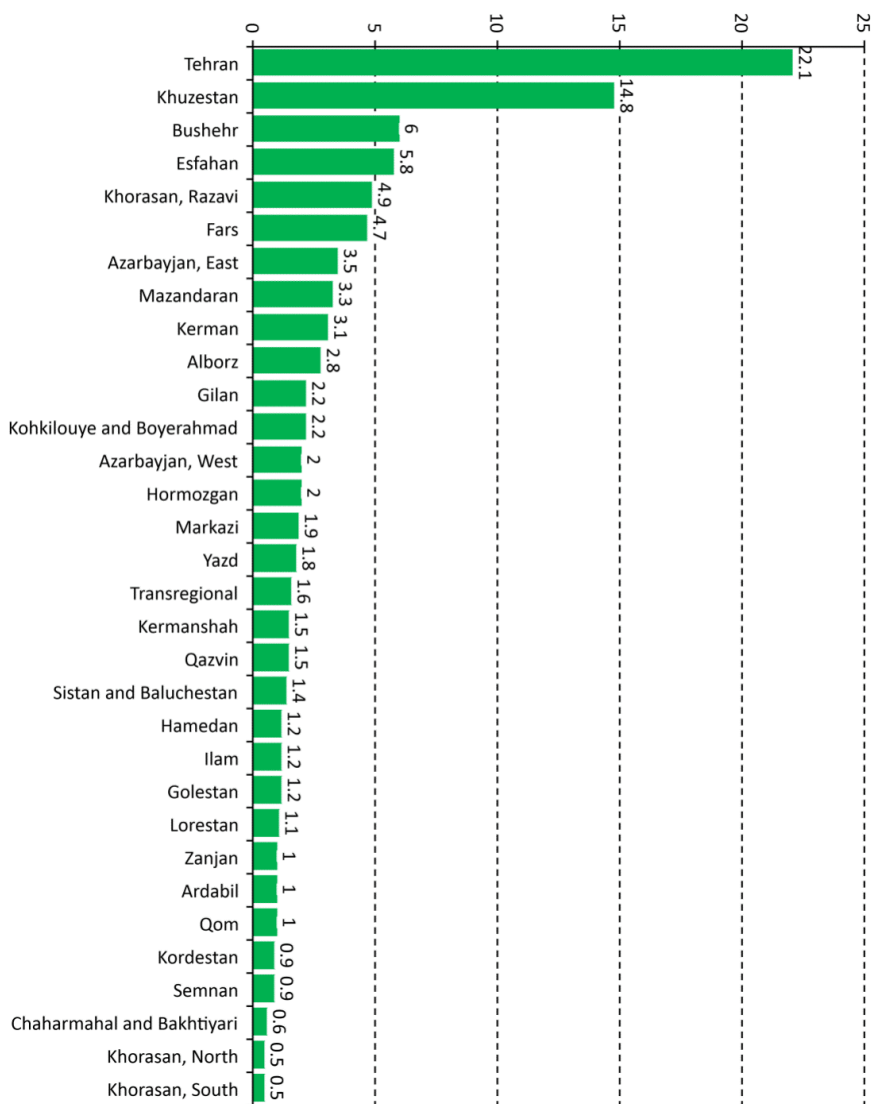
قەوارەى حېزب و رېڭخراوەى فرەچەشن و فرە رەنگدا وەها رۆتینايز بووئەتەوہ کە پروا بکەین دامەزراندنى حېزب و رېڭخراوە کارىكى زۆر ئاسانە! بەلام کاتى بىر لە نفوز و کارايى حېزب لە نيو جەماوەردا دەکەينهوه، هەست بە زەحمەت و دژواربوونى ئەو ئەرکە دەکەين. لەم وتارەدا ئامازە بە ھۆکارى سەرھەلدانى حېزب لە رۆژھەلاتى کوردستان درا و شروڤە بۆ بەستىنەکانى وەها زەرورەتیکيش کرا. کەوايە موھەندیسەکانى حېزبىزى ئەگەر کەلینى کۆمەلایەتى لەبەرچاو نەگرن، لە دەسپىكى دامەزرانەوہ رینگا بۆ مەرگى لەناکاوى حېزبەکانيشيان خوښ دەکەن. لەم وتارەدا بە پشت بەستن بە تيوريەکانى روکان و خويندەنەوہى بەشیک لە توێژەرانی کۆمەلایەتى و ئابووریناسانى کورد لەسەر بارودۆخى کوردستان لە سەدەى نۆزدەھەم و بیستەمدا، کەلینى کولتورى واتە «ناوھند /پەراویز» وەک بەستىنیکى رېئالیستیانە بۆ سەرھەلدانى حېزب و رېڭخراوە لە رۆژھەلاتى کوردستان شى کرايەوہ. کەلینى ناوھندا/ پەراویز دەرەنجامى ھەلمەتیکى داگيرکارى بوو لە ئيران کە ھەولى بۆ بەرین کردنەوہى جۇگرافىای سولتەى خوێ داوہ و چوونکە زمانى فارسى کاتالیزاتۆرى وەها ناسیونالیزمیکە، لە رینگای کولتورسازىیەوہ کارى بۆ سړینەوہى زمان و ھېماکانى نەتەوہ بى دەولەتەکانى نيو ئەم جۇگرافىای داگيرکاريەدا کردوہ. کەلینى کولتورى وەک ئامازەى پندرا نەک لە ئيران، بەلکە لە زۆربەى ولاتانى مۇدپرن و ديمۆکراتیکيش رېخۆشکەر بووہ بۆ ئۆپۆزىسيۆنسازى. ئەگەرچى دۆخى ئابوورى کوردستان لە چاو چرپوونەوہى سەرمايە لە ناوچە فارسنشینەکان زۆر نايەکسانە، بەلام ھېشتا کەلینى کولتورى دياریکەرە بۆ جوولەى کۆمەلایەتى و سیاسى لە ئيراندا. ھۆکارەکەش روونە؛ مەرۆف ناتوانى لە حاند ناسنامەى نەتەوہکەى کە بنەماى برۆايەكى بەھيزى

ئەخلاقى و ھەروەھا بووژيەنەرى تايمۆس واتە رۇحى ھەست و سۆزيەتى بى ھەلوئىست بىت، لە لايەكى دیکەوہ پرسى ھەلاواردنى نەتەوہى خوێ ھۆکارە بۆ لاسەنگى گەشەى ئابوورى لە کوردستان (بروان بۆ وینەى ژمارە ۲). لە رۆژھەلاتى کوردستان کەم نەبوون ئەو حېزبانەى کە خەباتى چىنايەتییان بە بنەما دەگرت، بەلام دواجار بەشیک لەو حېزبانە بەرەو پارادایمى کولتورى گەرانەوہ و تەنانت رېڭخراوە دىنيەکانيش شانسىكى ئەوتۆيان نەما بۆ بەردەوام بوون لە شەقامى سیاسەتى کوردستان.

سیاسەتى نیشتەجى کردنى بەتۆبى و سەنترالیزەکردنى دەسەلات لە ناوھندا، سەرەتايەک بوو بۆ پرۆژەى کولوناليسىتى ناوخوێى کە لە لايەن بەشیکى بەرچاو لە توێژەرانی کورد بەلگىندراوہ. ئەم سیاسەتە بە دوو ئاڤاردا ھەولى بۆ ھەژمۆنسازى داوہ: بە گۆپالى ژاندەرمە و دواتر لە رینگای سەبجەسازىیەوہ. پرۆژەى سەرورسازى لە فارس و داماوسازى نەتەوہکانى دیکە، بە لانیکەمەوہ بە چوار فاکتورى؛ ميژوووسازى، سنوورسازى، سیاسەتى زمانى و کولتورسازى جىبەجى کراوہ. ئەم پرۆژەى بەئى چالاک کردنى دامەزرانە مەدەنيەکان (قوتابخانە، دەزگاکانى دەولەت، زانکۆ ...) و راھىنانى چىنى مامناوھندى (بروژوا-بروکرات) جىبەجى نەدەکرا. بە چاوخشاندىک بە رەوھندى سەقامگيرکردنى حکوومەتە ناديمۆکراتیکەکان و ھەروەھا لە بۆچوونەکانى گراميشيشدا ئەم راستىيە سەلماوہ کە ئىتتىلافى نيوان حکوومەت و چىنى مامناوھندى لە پىناو چەسپاندنى ھيژمۆنى کولتورى، لەسەر خوانى دارايى گشتى ولات و بەرژوھەندى ئابوورى دەبەستريت. کەوايە ھىلى سەبجەسازى و خەستايى ھيژمۆنىکى دەسەلات زۆر لەوہ رۆدترە کە بە کارى تيۆرىک، لە رینگای دېالۆگى مەدەنى، شەرماندنى چىنى

پشکی پاریزگان له بهره‌مهنانی ناپه‌تیی ناو‌خویی (%)
 ریژهی سدی (%)

وینه‌ی ژماره ۲

مامناوهندى، مېتۆدى رەخەنە گرانە و بەلگاندن، تەما بەستىن بە دېمۆكراسى و كۆبۈنۈنە لە بن كەپرى مافى مروڧ و ھاۋلاتى، بېچرېت. ھۆكارە كەش روونە:

پەكەم؛ گشت ئەو چەمكە نۆرماتىفانەى
كە ئامازەى پېدارا بەرھەمى سەبجەسازى دەزگای دەولەت-نەتەۋەى فارس-شيعەىە لە پېناو راگرتنى ھاوسەنگى دەسەلات بە قازانجى ئەتتىكى ناۋەندىشىن. تەما بەستىن بەو نۆرمانە لە راستىدا گمەكردن لە مەيدانى سەبجەكتىقى ئەوانە و سروسشتىيە ھېژمۆنەكەش لە دەستى چىنى پروژاۋ-پروكراتى فارسدا دەپېت. لە بەشى سەبجەسازىدا ئامازە بە ھېلى سېچراۋى سەبجەسازى درا؛ كەوايە دەزگای دەولەت-نەتەۋەى ئېران ئەگەرچى ۋەك سەردەمى رەزاخان ناچېت و لەبارى ئايدىلۆژىكىشەۋە لە ئارايىخۋازى كىشابىتەۋە، بەلام بە فۆرم و نېۋەرۆكىكى نوييەۋە چاكسازى لە دەزگای دەولەت-نەتەۋەى ئىرانى دەكات و درېژە بە سەرۋەرسازى فارس دەدات.

دوۋھەم؛ ھېچ مەنتىقى ناتوانى خۇى لە
قەرەى مەنتقى ئامار و ژمارەكان بدات كەوايە بە سەرنجدان بە وېنەى ژمارە ۲ كە رېژەى بەرھەمى گشتى ناخۇيى^[۱۳۲] (GDP) پېشان دەدات، دەپى ئەو راستىيە فام بکەين كە ھېوادمانەۋە بە ئىئتەلافى دېمۆكراتىك و دىالۆگى ھابرماسى، ئەۋپىش لە ولايتىكدا كە ھاوسەنگى گەشەى ئابۋورى ۋەھا لاسەنگ بېت، لە رادەبەدەر گەشېنانەپە.

ۋابزانم لە مېژۋوى ھزرى سياسىيدا قۇناغىك شك نابەين كە پېمان بلىت دوو نۆرمى جىاۋازى سياسىى يا دوو ئايدىلۆژى دژ بە يەك بە گوپرەى مەنتقى زمانىي و دىالۆگىكى دېمۆكراتىك لەبەر يەك بکشېنەۋە؛ فاشىزم، نازىسىم، دىكتارۋرىي پلۇرتېرى و دەولەتى يەكپارچەى يوگوسلاۋى و ھتد، لە سۆنگەى نۆرم و مەنتقى سياسى

لىبەرالىزم نەشكان، بەلكە ئەۋە «واقەعەپەت» بوو كە پېى سەلماندىن نۆرم و ھزرى سياسى ئەۋان چى دىكە لەگەل رەۋتى مېژوو سازگار نەماۋە. دىۋارى واقەعەپەت زۇر لەۋە پتەۋترە كە دەسەلاتىكى سياسىى يا ھېلىكى ئادىبالۆژك بتوانى بە پەنايدا لاپر لىدات و خۇى لى نەبان بكات. دامەزرانى حىزب و رېكخراۋەكان و دواتر راگەياندىنى كۆمارى كوردستان، بنىاتنانى دىۋارى واقەعەپەتى كورد بوو. لە ژېر سېبەرى ئەۋ دىۋارە بوو كە ھېلى بېنىن، ھېلى بەيان و ھېلى سەبجەسازى چالاك بوون. راپەرىنى ۴۶-۴۷، دەنگ نەدان بە رېفراندۆمى كۆمارى ئىسلامى لە سالى ۱۳۵۸ و لە ئەنجامدا بەرگرىي چەكدارانە لە كوردستان، كۆرەۋەكەى مەريوان لە ھەمان سال و شۆرشى «ژن، ژيان، ئازادى» لە سالى ۱۴۰۱دا، ھەر ھەموويان لە خزمەت نۆژەنكردەنەۋى دىۋارى واقەعەپەتى كورد بوون كە نرىك بە سەت سالە لەبەرچاۋى جىهان دەپرووخىنن و كورد لە ھەر دەرفەتتىكدا بۇى برەخسىت؛ نۆژەنى دەكاتەۋە. ئەم دىۋارە بۇ كورد خەسلەتى ھېلى ھېزى ھەپە، بزاقى كوردايەتى پېشانى جىهان داۋە و لە ھەمان كاتىشدا بەيانى دەكات. بەلام دىۋارى واقەعەپەتى كورد ۋەك گشت دىاردەكان بىن پارادۇكس نىيە.

لە بەشى حىزب و نوپنەرايەتېكردندا ئامازە بە پارادۇكسى ناسىۋناليزمى كورد درا كە لە سالانى ۱۳۲۰ بەۋلاۋە و بەدۋاى دامەزراندنى حىزب و رېكخراۋەكان ھاتە ئارا. ئەم پارادۇكسە بە دوو ئاراستە و گوتارى جىاۋازەۋە لەمەر ناسىۋناليزمى كورد دەرکەوتوون كە يەكيان لەژېر كارىگەرىي رېالپۆلىتىك داپە و ئەۋەى دىكەش ئاراستەپەكى رادىكالانەى ھەپە. ئەگەرچى ئەم پارادۇكسە ۋەك درزىك بۇ دىۋارى واقەعەپەتى كورد دېتە ئەژمار، بەلام بەشىك لە چىيەتى ناسىۋناليزمى كوردىش بىك دەھىنت. لەۋانەپە پېۋەندىپەكى دال

Dalton, Russell J. & Martin P. Wattenberg 2002: Parties without partisans: Political change in advanced industrial democracies. Oxford University Press.

Foucault M. (2006), "Tingenes Order". Oversett av Eliassen, kunt O., Spartacus forlag, Oslo 2006.

Gilles Deleuze 1992, What Is a Dispositif? Two Regimes of Madness. <http://www.no-w-here.org.uk/what%20is%20dispositif.pdf>

Halbwachs, M. (1992); On Collective Memory, Trans. and ed. L.A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.

Hofstede, G. (1993). Kultur og organisasjoner. Oslo: Bedriftsøkonomens Forlag.

Kashani-Sabet, Firoozeh 19997, Fragile Frontiers: The Diminishing Domains of Qajar Iran. International Journal of Middle East Studies Vol. 29, No. 2 (May, 1997), pp. 205-234 (30 pages). Published By: Cambridge University Press 1997.

Matin, Kamran 2013: "Recasting Iranian Modernity", International relations and social change. London, Routledge (2013).

Massey, Doreen (1995): "Places and Their Pasts". History Workshop Journal, No. 39 (Spring, 1995), pp. 182-192 (11 pages). Published By: Oxford University Press 1995.

Nietzsche, Friedrich (2010): "Moralens genealogi". Oversett av Skar, Øystein. Spartacus forlag. Oslo 2010.

Rokkan S. 1970, Citizen, Election Political Parties, Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development. Antologi av artikler (med Angus Campbell, Per Torsvik og Henry Valen). Oslo, 1970.

سەرچاوه فارسی و کوردییەکان

آبراهامیان، پرواند (۱۳۷۷): "ایران بیسن دو انقلاب"، ترجمه: گل محمدی، احمد و فتاحی، محمد ابراهیم، نشر نی.

اسپالسکی، برنارد (۱۳۹۱): "سیاست زمانی"، ترجمه: عرفانی، سید مهدی و داوری، حسین و ایرانمهر، ابوطالب، چاپ اول، انتشارات نوروزی، گرگان ۱۳۹۱.

ئەمین نژاد، رزگار (۲۰۲۲): "خوێندنەوهەیهک بۆ سیاسەتی حەجباب و دۆخی ئەبجەکتیفانەیی ژن لە ئێران"، گۆفاری تیشک، ژماره ۶۴، لاپەرە ۲۳-۳۹، سالی بیست و چوارەم، هاوینی ۲۷۲۲.

حاجی ئاقایی، نازاد (۲۰۱۵): "ئێرەدوو هەودزەکان"، خوێندنەوهەیهکی دیسکۆرتیف لە ناسیۆنالیزمی کوردی. ژمارە سیپاردن: ۱۰۷۹.

دەزگای رۆشنیبری جەمال عێرفان.

جانستون، مانتی (۲۰۲۰): "مارکس و انگلس و مفهۆم حزب"، ترجمەیی زاده ریاحی، لینیکی وتارەگە لە سایتی "نقد اقتصادی": [https://pecritique.com/2020/04/13/%D9%85%D8%A7%D8%B1%DA%A9%D8%B3-%D9%88-](https://pecritique.com/2020/04/13/%D9%85%D8%A7%D8%B1%DA%A9%D8%B3-%D9%88-%D9%85%D8%A7%D8%B1%DA%A9%D8%B3-%D9%88-)

و مەدلۆلی لەم پارادۆکسەدا هەبیت کە لە زۆر قونای مێژوویدا تەواوەکەر و زۆر جارێش بووژینەری یەکتەر بوون. بۆ نموونە لە سەردەمی راگەیانندی کۆماری کوردستان، شۆرشێ گەلی کورد بە دوا ئینقلابی ۱۳۵۷ و هەر وەها لە دەسپێکی شۆرشێ ژن، ژیان، ئازادیدا رەهەندی رێلپۆلیتیکی ناسیۆنالیزمی کورد چالاکتر دەبێت بۆ بردنە پێشی پرۆژە سیاسی و خەباتە مەیدانییەکانی. بەلام بە دواي لاوازبوونی هەر کام لەو قونای مێژوویدا هەلبەت لە سەردەمی پێش راگەیانندی کۆماریش کە بزاقە ناسیۆنالیستیەکان نەهێنی و داخراو بوون، ووزە رادیکالانەیی ناسیۆنالیزم زیاتر لە جارێ چالاک دەبێت. پرسیار ئەوەیە: رەهەندی رادیکالانە چ پێوەندییەکی بە پرسێ زیندووکردنەوهی هیواکانی کوردەوهەیه؟ بۆچی لە سەردەمی چالاکبوونی خەباتدا رەهەندی رێلپۆلیتیکی هیوابەخشە؟ لەوانەیه شروقهکەیی دۆلوز لەمەر دەزگاکان بتوانی ولامیک بۆ وەها پارادۆکسیک بیت کاتی هێلەکان بەسەر دوو گروپیدا دابەش دەکات؛ هێلەکانی چینیەندی^[۲۴] یا نسکۆ و هێلەکانی کارکردن^[۲۵] یا داهینان. هێلی سەبجەکتیفی دەزگاکان خاوەن لیکدانەوهی خوێنتی، لە فورم و بە نێوهرۆکیکی دیکە دەردەکەوتەوه، گۆرانکارییەکان دەبنە هۆی موتاسیۆنی هێلی سەبجەکتیف و بەگشتی خوێ لە گەل کات و فەزاکان سازگار دەکات (Deleuze, 1992).

سەرچاوه ئینگلیسی و زمانەکانی سکاندیناوی

Aristoteles. 1993. Politiken. Övers. Karin Blomqvist. Partille: Åströms förlag.

Aukrust Knut og Skulstad Dorte (2011), Spansk gullalder og arven fra jøder og muslimer. 1. utgave. Oslo, Pax Forlag.

Berger, Peter L. Og Luckmann 2006, Den Samfunnskapt Virkelighet, oversatt: Wiik, Froydis, 4. opplag, Oslo 2006.

ترجمه باقری، سحر و رحمانی، جمیل. سایت پروبلماتیکها. واقدی، محمد بن عمر (۱۳۷۴)؛ "فتوح سواد العراق"، (نخستین تاریخ فتوحات اسلامی در کردستان). ترجمه و تحشیه؛ واعظی سردشتی، عبدالعزیز. مقدمه و تصحیح و تعلیقات؛ کریمیان، نادر. ناشر: م. واعظی. تهران.

پهراویزه کان

1. Subjectfication

۲. وشه‌ی دینفورمه له بهرامبهر ترانسفورماسیون له بهرچاو گیراوه چوونکه گورانتارییه‌کان پیشانی دده‌ن که کومه‌لگای ئیران نه‌ک که‌شه ناکات به‌لکه نه‌و گورانه ده‌بیت به هوکار بو بردنه پیشی کولونالیزمی نیوخوی.

3. Social evolution

4. Political tyranny

5. Subjectfication

6. Dispositif (apparatuses)

7. aristocratic

8. aestheticized

9. Ferenc Tökei (1930–2000)

10. New-patrichal

11. singularity

12. prevenient

13. Langyge Management

۱۴. ده‌قه‌که به رینووسی ئه‌وکاتی روژنامه‌ی کوردستان نوسراوه‌وه.

15. significant others

16. generalized others

17. acculturation

18. Assimilation

19. Separation

20. Integration

21. Marginalization

22. Social alienation

23. Self-alienation

24. Civilization

۲۵. له‌وانه‌یه به‌لگه‌ی حدک بو‌ئه‌و هاوپه‌یمانیه له‌گه‌ل به‌ره‌ی شهر به‌ دزی فاشیزم، پیوه‌ندی به‌ خه‌باتی گه‌لی کورد له‌ دزی ره‌زا شایبیت که له‌ لایهن هاوپه‌یمانانه‌وه به‌وه تاونبار کرابوو پشگرگی ئالمانی نازی کردوو.

۲۶. ده‌قی به‌یاننامه فارسییه و له‌ لایهن د. قاسملوه‌وه کراوه به‌ کوردی.

27. Objectfication

28. minimal realism

29. Scientific realism

30. moderate realism

31. Institutionalization

۳۲. ئەم ده‌قه له‌ روژنامه‌ی کوردستان، به‌ رینووسیکی سه‌رده‌ی کۆمار نووسراوه‌ که جیاوازه و من به‌ پیتی رینووسی سه‌رده‌م دامرشتوووه‌وه.

33. Gross Domestic Product

34. Stratification

35. actualization

%D8%A7%D9%86% DA%AF%D9%84%D8 %B3-%D9%88-%D9 %85%D9%81%D9%87% D9%88%D9%85-%D8%AD% D8%B2%D8%A8-% D9%85%D8%A7%D9% 86%D8%AA%DB%8C-%D8%AC %D8%A7%D9%86 %D8%B3%D8%A A%D9%88/

The International Herald (London), No.37, 11. December 1872.

دلوز زیل و گاتاری فلیکس (۱۳۹۱)؛ "هزار فلات" (کاپیتالیسم و اسکیزوفرنی)؛ ترجمه زهره آکسیری و دیگران؛ تهران: رخداد نو. <https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-43486619> سالج، ره‌قیق و سالج، سه‌دیق (۲۰۰۷)؛ "روژنامه‌ی کوردستان"، بلاوکراوه‌ی هاوپه‌شسی بنکه‌ی ژین و ناراس، چاپی به‌که‌م، هه‌ولیر ۲۰۰۷.

شمس، سعید (۲۰۱۱)؛ "ایرانیت و کردیت- همزیستی یا همستیزی"، چاپ اول؛ جا؛؛ ۲۰۱۱.

صارمی، نسترن (۱۳۹۵)؛ "تاریخ ها و هویت های متکثر"؛ چگونه حافظه جمعی در رسانه‌های تصویری جدید ساخته می‌شود، حرفه هنرمند، شماره ۵۹، ص ۱۳۹-۱۴۵.

قاسملو، عبدالرحمان (۱۹۹۶)؛ "کردستان و کرد"؛ ترجمه: عتیقی، طه، کمیسیون انتشارات حزب دمکرات کردستان ایران، چاپ اول. قاسملو، عبدالرحمن (۱۳۷۸)؛ "چل سال خه‌بات له پیناوی نازدی"؛ کورته‌یه‌ک له میژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران، چاپی سینه‌م.

قازی، قاسم (۲۰۱۹)؛ "میژووی گشتی حیزبی دیموکراتی کوردستان" (سه‌رده‌می زیزینی نه‌ئه‌واپه‌ی)، به‌رگی به‌که‌م، چاپی به‌که‌م، چاپخانه‌ی کتاب ارزان، سوید.

قازی، هه‌سه‌ن (۲۰۲۰)؛ "حزب آزادی کردستان و عزیزالله خان زندی"، بلاگی روانگه؛

https://ruwange.blogspot.com/2020/05/blog-post_24.html

گرامشی، آنتونیو (۱۳۶۲)؛ "نامه‌های زندان"، ترجمه مریم علونیا، تهران: آگاه.

گلاویز، علی (۱۳۶۱)؛ "مناسبات ارضی در کردستان" (فروپاشی نظام عشیره‌ای). چاپخانه آذر. چاپ اول دی ماه ۱۳۶۱. مکی، حسین (۱۳۶۱)؛ "تاریخ بیست‌ساله ایران". ج ۵، نشر ناش، تهران.

محمد پور، احمد (۱۴۰۲)؛ "شرق شناسی فارسی: ایدئولوژی های نژادی-زبانی و ساختن «ایرانیت»، ترجمه: شورش فرامرزی، سایت نقد اقتصادی سیاسی، آبان ماه ۱۴۰۲.

محهمه‌دیوور، نه‌حمه‌د و سلیمانی، که‌مال (۲۰۲۲)؛ "به‌ که‌مینه‌کردنی ئه‌وانی دیکه"؛ ستراتژییه به‌که‌سه‌تکردنه‌کانی ده‌له‌تی ئینتوکرانیکی ئیران، وه‌رگیرانی: رینوار روژه‌ه‌لات، گوفا‌ری تیشک، ژماره ۵۹-۶۰، ل. ۴۴۰-۴۶۷. سالی بیست و سینه‌م، به‌هار و هاوینی ۲۷۲۱.

موفیدی، سه‌باح (۲۰۱۹)؛ "تابین و سیاست له‌ کوردستان؛ له‌ سیاستی معنه‌وییه‌وه بو‌ سیکولاریزم". تاکادیمیا:

<https://independent.academia.edu/sabahmofidi>

متین، کامران (۱۴۰۲)؛ "استعمارزدایی از ایران"؛ یادداشتی اولیه بر استعمار بینا-فردوستی‌فروردستی، برگردان: هیوا رستگار. سایت رادیو زمانه: <https://www.radiozamaneh.com/799622/> ولی، عباس (۲۰۱۱)؛ "شکل‌گیری هویت ملی کوردی در ایران"،

“ تيۆرى ”

مفاهیم عصر جدید و اندیشه سیاسی در ایران درباره تداوم استیلای دگم‌های شرق‌شناسی و تئوری مدرنیزاسیون

بخش اول

معروف کعبی

”

این پژوهش که به‌عنوان بخش اول از کتاب مدرنیزاسیون و انقلاب در ایران (۲۰۱۴) منتشر شده است، در نشریه تیشک و در دو قسمت ارائه خواهد شد. کعبی در قسمت اول به بررسی مفاهیم علوم انسانی در ارتباط با دوگانه مدرنیزاسیون و سنت و نقد شرق‌شناسی از دیدگاه ادوارد سعید پرداخته خواهد شد. در بخش دوم اندیشه سیاسی در ایران با تمرکز بر افکار جلال آل‌احمد و شجاع‌الدین شفا واکاوی می‌شود.

“

معروف کعبی در سال ۲۰۱۹ دکترای خود را در رشته تاریخ از دانشگاه سنت اندروز دریافت کرد. پایاننامه او به بررسی تأثیر مدرنیزاسیون ایران بر جامعه کردی در ایران بین سال‌های ۱۹۲۱ تا ۱۹۷۹ می‌پردازد. پایاننامه او در قالب کتاب با عنوان ایران: مدرنیته، مدرنیزاسیون و تغییر اجتماعی (۱۹۲۱-۱۹۷۹) منتشر و توسط نشر نای بی تورس چاپ شده است. کعبی تاریخ و فرهنگ خاورمیانه را در دانشگاه سنت اندروز در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد تدریس کرده است. هم‌اکنون او در مدرسه اقتصاد و علوم سیاسی لندن در مورد گسترش جنبش‌های مدنی در کردستان ایران در قرن بیست و یکم پژوهش می‌کند.

«آگاهی فرد نقطه عزیمت تشریح انتقادی است. این آگاهی محصول پروسه‌های تاریخی تا به امروز است که در فرد ردهای لایتناهی، بدون ایجاد یک فهرست، برجا گذاشته است. اولین کار [بنابراین] ایجاد این فهرست است».

آنتونیو گرامشی، دفترچه‌های زندان

مقدمه [۱]

موضوع این نوشته بررسی جنبه‌هایی از تأثیرات مفاهیم عصر جدید (مدرن) بر تفکر و اندیشه در ایران است و اینکه چگونه دگم‌های شرق‌شناسی (که بر دوگانگی تمدن و بربریت استوار است) و تئوری‌های توسعه یا مدرنیزاسیون (که بر دوگانگی سنت و مدرنیته تکیه دارند) هنوز نیز نقطه عزیمت در توضیح و تعریف مسائل را تعیین می‌کنند. منظور از دگم‌های شرق‌شناسی و تئوری مدرنیزاسیون چیست؟ و ربط مفاهیم جدید با آنها کدام است؟ بر اساس تعریف ادوارد سعید دگم‌های شرق‌شناسی عبارت‌اند

از [۱] تمایز سیستماتیک و مطلق بین «غرب» (پیشرفته، عقلانی، انسانی، برتر) و «شرق» (گریزان از حقیقت، عقب‌افتاده، فرودست)؛ [۲] رجوع به تمدن کلاسیک برای توضیح جامعه مدرن و استفاده از متون کلاسیک برای شناخت جامعه امروز؛ [۳] «شرق» ابدی و یکپارچه است و قادر نیست خود را تعریف کند. بنابراین، یک روش «علمی» از دیدگاه غرب برای تعریف آن لازم می‌افتد؛ [۴] «شرق» یا چیزی است که بایستی از آن هراس داشت یا تحت کنترل درآورد (با انفعال‌سازی، تحقیق و توسعه و اگر لازم آید از طریق نظامی). [۲]

تئوری‌های مدرنیزاسیون مبنای تمایز فوق را بر «سنت» و «مدرن» قرار دادند. اما به دگم‌های شرق‌شناسی وفادار ماندند. بر اساس دگم‌های فوق انسان‌ها و جوامع بشری تقسیم‌بندی می‌شوند و هر کدام دارای خصوصیات مختص به خود می‌گردند. چگونگی شکل‌گیری آن جوامع و رفتار و کارکرد آنها بر مبنای این خصوصیات «ذاتی» توضیح داده می‌شوند. شرق‌شناسی در ادامه برتری یکی بر دیگری را تضمین می‌کند و مفاهیم جدید (مثلاً مدرن و سنتی، سکولاریسم، دموکراسی، لیبرالیسم) که بازتاب این تمایز نیز هستند برای هر کس و هر نهادی که این تمایز را عملاً می‌پذیرد به عنوان پدیده‌هایی مسلم و بدیهی در جهت نیل به «تمدن» و «پیشرفت» بکار گرفته می‌شوند. بنابراین، مفاهیم عصر جدید حاملین دگم‌های فوق هستند.

قلمرو اندیشه بسیار وسیع‌تر از آن است که بتوان به همه جنبه‌های آن پرداخت. با وجود این، تا آنجا که به ارتباط اجزاء آن با مکاتب و تئوری‌های فوق باز می‌گردد می‌توان گفت که گوشه‌ای از این قلمرو را نمی‌توان یافت که عاری از تأثیر آنها باشد. بنابراین هدف این نوشته از یک سو نشان دادن تداوم استیلای این دگم‌ها و از سوی دیگر تأکید بر

تغییر نقطه عزیمت در توضیح مسائل و یافتن راه‌حل برای معضلات اجتماعی است.

افراد در موضع‌گیری در برابر مسائل پیرامون خود از افکار و ایده‌های مشخصی پیروی می‌کنند و به‌وسیله این افکار چگونگی و چرایی خود و جامعه، نوع دولت، ساختار اقتصاد، فرهنگ، سیاست، احزاب و تاریخ را توضیح می‌دهند. از این طریق همچنین قادر به مقایسه جامعه خود با دیگر جوامع می‌شوند. اما خود این افکار و ایده‌ها (و ایدئولوژی‌ها) دارای ریشه‌های معینی هستند و هنگامی که ما از فاصله نزدیک‌تری به این ریشه‌ها نگاه کنیم می‌توانیم نسبت به آنچه خود تا کنون به عنوان حقیقت پذیرفته‌ایم دچار شک و تردید شویم. جامعه مدنی و سیاسی در جغرافیای سیاسی ایران همواره از اندیشه‌های متفاوت سیاسی و اجتماعی (یا آنچه به عنوان فکر برای ما موجود بوده است) تغذیه کرده است. شکل‌گیری این اندیشه‌ها ریشه در زمان و مکان مشخص و معینی دارد. ایجاد تردید و تلاش برای ارائه توضیحی بهتر، از پایه‌های تحقیق تاریخی و گسترش آگاهی تاریخی است. در تاریخ ایران قرن بیستم بسیاری در این راه تلاش کرده، فداکاری نموده و مشوق جنبش‌ها و تغییرات اجتماعی و سیاسی بوده‌اند. برای مثال میزان آگاهی تاریخی و سیاسی موجود در دوران انقلاب ۱۳۵۷ به میزان قابل توجهی مدیون کار نویسندگانی است که در اختناق یک نظام امنیتی قلم‌شان متوقف نشد. با وجود این، این نوشته قصد دارد نشان دهد که اندیشه سیاسی در ایران بار سنگین مفاهیمی را بردوش دارد که از زمان شروع عصر جدید در قرون هجدهم و نوزدهم در «خاورمیانه» نیز به عنوان حقیقت و رسالت در جهت تغییر پذیرفته شده و توسط مکاتب فکری جهانی بازتولید می‌گردند.

برای مثال هنگامی که فردی می‌خواهد

رابطه «شرق» و «غرب» را توضیح دهد و عقاید «خودش» را بیان کند بایستی قبل از هر چیز در تعریف این مفاهیم تجدیدنظر کند تا از دگم‌های مکتب شرق‌شناسی خود را خلاص کرده باشد. این در مورد «عقب‌ماندگی» و «پیشرفته» نیز به همانگونه مصداق دارد. دگم‌ها و تعاریف مفاهیم عصر جدید طی دو قرن و به کمک تحولات سیاسی جهانی و دست بالا داشتن اقتصادی اروپا و آمریکا دیگر به فرهنگ (عادت) تبدیل شده، یک هژمونی فرهنگی است آنچنان که به طور روزمره از طرف ما انسان‌ها بازتولید می‌شود. این تعاریف به عادت تبدیل شده، که منشاء آن نخست به شرق‌شناسی قرن نوزدهم و سپس به تئوری‌هایی چون مدرنیزاسیون می‌رسد، بر تعریف و توضیح بسیاری مسائل دیگر نیز در جامعه تأثیرات شگرفی داشته است. اگر چه ارتباط مستقیم مابین آنها شاید در نظر نخست هویدا نباشد و حتی موجب تعجب شود، به‌ویژه هنگامی که انسان‌ها مثلاً به خاطر دیدگاه‌های سیاسی‌شان از همدیگر متمایز می‌شوند. اما وقتی که دو شخص با دو دیدگاه و ایدئولوژی متفاوت از «ایران» و یا «سکولاریسم» صحبت می‌کنند، ما معمولاً می‌توانیم متوجه شویم که نقطه عزیمت آنها یکی است: این دو مفهوم، همانند دیگر مفاهیم، از نظر هر دو بدیهی و مسلم پنداشته می‌شوند.

گسترش دید انتقادی و شک کردن در این مفاهیم جوهر این نوشته است. بنابراین، اگر نقطه عزیمت را تغییر بدهیم متوجه خواهیم شد که «ایران» کلیت واحدی نیست که تاریخی تک‌خطی دارد، بلکه گفتمانی است که به قدرت سیاسی مربوط می‌شود و همچنین موضع‌گیری‌های سیاسی را تعیین می‌کند. در مورد کشورها و ملل دیگر، مثلاً ترکیه، نیز همین‌طور است. «سکولاریسم» را نسخه‌ای آماده برای تحقق یک شبه جدایی

دین و دولت دانستن، نادیده گرفتن تاریخی دردناک است که علی‌رغم دهه‌ها حکومت‌های «سکولار» برای نمونه در ایران، مصر یا عراق نه تنها به نهادهای آن نینجامید بلکه پدیده‌هایی کاملاً مغایر در پی داشت.

رویارویی ایران قاجار با مدرنیته (یا تجدد)^{۱۳} تحولی شگرف در اندیشه‌های سیاسی آن جامعه را موجب گشت. اندیشه سیاسی تا آن زمان دستاورد فیلسوفان یونان یعنی سقراط، افلاطون و ارسطو، و سپس فارابی، ابن‌خلدون و بعد فیلسوفان دوره صفوی را به ارث برده بود. عصر جدید نه تنها اندیشه را با مفاهیم و نظریه‌های جدید روبرو ساخت، بلکه اندیشیدن را به فعالیتی اجتماعی در مقیاسی بزرگتر مبدل ساخت و به ظهور شخصیت‌های جدید و جنبش‌هایشان انجامید. به همین دلیل است که ایران قرن بیستم ریشه خود را همواره در قرن نوزدهم جسته است و اندیشه‌های نوین سیاسی نیز مبدأ خود را برای توضیح زمان خود در همان رویارویی و شکل‌گیری افکار جدید تعریف کرده‌اند. برای مثال در کلمه «روشنفکر» (که شکل متجانس آن دیگر نایستی قابل قبول باشد) می‌توان پروسه طولانی مسیر اندیشه‌ها را دید. اما مفاهیمی دیگر چون «تمدن»، «سکولاریسم»، «مدرن»، «سنتی»، «پیشرفت»، «توسعه»، «عقب‌ماندگی» همان پروسه را نمایندگی می‌کنند؛ و بحث نویسنده این مطلب نیز از همین جا شروع می‌شود: این مفاهیم حاملین نوع مشخصی از اندیشیدن (و نه خود حقیقت) و تفکر بوده و هستند که در شکل دادن به اندیشه سیاسی (دوران) مدرن نقش اصلی ایفا کرده و نفوذ خود را بر اعمال انسان‌ها و مسیر جنبش‌هایشان اعمال کرده‌اند. این مفاهیم در ادامه بستری برای جذب و یا حذف باورهای جدید در بسترهای جدیدی گشتند. برای مثال، تأملی بر عبارت «جهان سوم» هم به بستری نوین (دوران

جنگ سرد، انقلاب چین، کوبا، الجزایر) و هم به اشاعه ایدئولوژی‌های دیگر اشاره دارد

بحث «عقب‌ماندگی»

در تهیه مفاهیم عصر جدید و اندیشه سیاسی در ایران متوجه شدم که رودرشدن با بحث «عقب‌ماندگی» اجتناب‌ناپذیر است. بنابراین، با اشاره به جنبه‌هایی از مباحثی که به دور تجدد و تجددستیزی یا علت‌یابی برای عقب‌ماندگی از همان قرن نوزدهم در جریان بوده است، بحث خود را در مورد تداوم استیلای دگم‌های شرق‌شناسی و تئوری مدرنیزاسیون پیش بردم. برخورد به تجدد و تجددستیزی و بحث‌های مربوط به آن از زوایای مختلفی صورت گرفته و می‌گیرد: از موضع حقانیت تجدد (مدرنیته) و یا از موضعی بومی برای دفاع از سنت و فرهنگ خودی (تجددستیزی)؛ بدیهی و مسلم پنداشتن اجزا شکل دهنده و ایدئولوژی (مفاهیم) آن و سپس کاوش برای یافتن دلایل عقب ماندن «شرق» از «غرب» که در این علت‌یابی به نقش عواملی چون جغرافیا، استعمار، استبداد، مذهب و فرهنگ برخورد می‌کنیم. اما به نظر می‌رسد (حداقل تا این اواخر) نقطه عزیمت همه آنها همان است: مسلم پنداشتن گفته‌ها و نوشته‌هایی (که بعداً به صورت گفتمان قدرت‌شان نمایان می‌شود) که ریشه در رویارویی دو جهان «پیشرفته» و «عقب‌مانده» دارد و توسط مکتبی چون شرق‌شناسی ساخته و پرداخته شده‌اند.

مخاطبین این نوشته در وهله نخست کسانی هستند که با کنجکاو به این مفاهیم می‌نگرند و در پی درک معانی و ریشه‌های آنها هستند و محیطی را مد نظر دارد که در شکل‌گیری افکار نسلی که من هم بدان تعلق دارم، تأثیر قطعی داشته است. با مطالعه آثار مختلف تلاش کردم این محیط را برای نقد خود گسترش دهم. با

وجود این، به محدودیت‌های نقد خود نیز واقف هستیم. برای کسی که این مفاهیم را بدیهی می‌پندارد، این نوشته جنبه‌ای انتقادی و بحث‌انگیز خواهد داشت. در مقابل کسانی که به عنوان صاحب‌نظران این عرصه شناخته شده‌اند و برای تهیه این نوشته به کارهای آنها استناد شده و یا مورد نقد قرار گرفته‌اند، این نوشته دیدی انتقادی و ذهنی فعال را اتخاذ کرده و اگر چه شاید بلندپروازی بنماید اما می‌خواهد از آنها فراتر رود. بدون چنین تلاش و چالشی، راه دیگری برای کسب نتیجه وجود نداشت.

این نوشته با نظری به رویارویی ایران دوره قاجار با عصر جدید یا گسترش نفوذ اقتصادی و سیاسی قدرت‌های اروپایی بحث خود را شروع می‌کند. سپس به شرق‌شناسی و «عقب‌ماندگی» می‌پردازد و در این قسمت جدل بر سر مسئله عقب‌ماندگی، تجدد و تجددستیزی را تا آنجا مورد بررسی قرار می‌دهد که تأثیر داده‌ها و دگم‌های شرق‌شناسی را بر این جدل نشان دهد. در ادامه این قسمت به نقدهای جدی به شرق‌شناسی اشاره می‌کند و اینکه چگونه راه‌های دیگری جدا از شرق‌شناسی، «مؤسسات تولید اندیشه»^{۴۱} و تئوری‌هایی چون مدرنیزاسیون برای توضیح پدیده‌ها و مفاهیم - با تأکید بر نقش پروسه‌های تاریخی - مطرح گردیده و افق بازتری را در برابر ما قرار داده‌اند. این مسئله در نحوه تدریس در دانشگاه‌ها (اروپا، آمریکا، آسیا، استرالیا، آمریکای لاتین)، در شکل‌گیری مراکز آکادمیک (برای مثال مؤسسات مطالعات خاورمیانه) و در تأثیرگذاری بر رسانه‌ها بازتاب چشمگیری داشته و به قطبی قوی تبدیل شده است. چنین دستاوردهای آکادمیک و نظری‌ای در این چند دهه گذشته بسیار با ارزش و مهم بایستی تلقی شوند. تا آنجا که به مدرنیته یا تجدد بازمی‌گردد

هدف این نوشته ایجاد هر چه بیشتر تردید در خود این مفهوم و ملاک قراردادن پروسه‌های تاریخی برای توضیح مسائل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در جامعه می‌باشد. بحث تجدد و تجددستیزی و عقب‌ماندگی از اصلی‌ترین موضوعاتی است که اندیشه سیاسی در ایران را تحت الشعاع خود قرار داده است. در این رابطه می‌توان لیست بلندی از کتابهایی را تهیه کرد که به این موضوعات پرداخته‌اند و در صدد علت‌یابی برای «عقب‌افتادگی» و اینکه چرا «تجدد» در ایران به نتیجه نرسید برآمده‌اند.

ارائه فهرستی کامل از کتاب‌هایی که در گسترش افق دید ما نسبت به این مسائل مؤثر هستند و تلاش‌های باارزشی می‌توانند محسوب شوند بسیار دشوار است. اما این سؤال برای ما به وجود می‌آید که چگونه کشوری «عقب‌مانده» می‌تواند دارای این همه نویسنده و اینتلکچوال و از شانس دارا بودن جامعه‌ای کتاب‌خوان، آگاه و سیاسی نیز برخوردار باشد؟ به‌رحال آنچه این نوشته می‌خواهد بر آن تأکید کند تلاش و پیشنهاد برای گسست قطعی از داده‌های شرق‌شناسی، تئوری مدرنیزاسیون و ایدئولوژی‌هایی است که پایه نگرش آنها به جوامعی چون ایران (یا جوامع قرار گرفته در آن) تاریخاً از قدرت بی‌همتای اقتصادی، نظامی و سیاسی اروپا و آمریکا و هژمونی فرهنگی آنها نشأت گرفته و می‌گیرد.

در بخش دیگری از این نوشته مفاهیمی نوین همچون مدرنیزاسیون، سکولاریسم، تمدن و پیشرفت مورد بررسی قرار می‌گیرند و اینکه چگونه معمولاً به عنوان حقیقت مسلم پنداشته شده‌اند بدون آنکه در بستری تاریخی قرار داده شوند. این برای درک بیشتر تغییر نقطه عزیمت در بررسی و تعریف این مفاهیم (که هدف اصلی این نوشته است) مهم است. به دنبال این مطلب به دو نمونه

در توضیح مشکلات اجتماعی و سیاسی جامعه ایران قرن بیستم، یکی برخورد به دگم‌های شرق‌شناسی از زاویه بومی و فرهنگی (آل‌احمد) و دیگری بازتولید این دگم‌ها (شجاع‌الدین شفا) خواهیم پرداخت. آنچه در این قسمت می‌تواند شایان توجه باشد این است که چگونه دو موضع متفاوت دارای نقطه عزیمت مشترکی هستند و دگم‌های شرق‌شناسی را مسلم پنداشته و آنها را بازتولید و تقویت می‌کنند. قبل از نتیجه‌گیری، به بررسی گذر از شرق‌شناسی به تئوری مدرنیزاسیون می‌پردازیم که اگرچه دوگانگی را از تمدن/بربریت به سنتی/مدرن تغییر داد اما در اساس متعهد به توضیح و ارائه راه‌حل برای مشکلات اجتماعی بر اساس دوگانگی‌ها و همان دگم‌های شرق‌شناسی ماند. تلاش‌های دولت‌های منطقه برای مدرن کردن کشورشان، در جهت جدایی دین از دولت، اقتصادی کنترل‌شده، اصلاحات ارضی و رفرم‌های اجتماعی به نتایجی غیر از آنچه ادعا می‌شد انجامید: دولت‌های امنیتی، سرکوب سیاسی و مذهبی، از دیاد فاصله در درآمد اقلتار مختلف جامعه، بدهی کلان به بانک جهانی، واردات به جای صادرات و اقتصادی تک‌محصولی به جای تنوع اقتصادی، به مشخصه‌های این دولت‌ها تبدیل شدند. انقلاب‌های اسلامی و گسترش جریان‌های افراطی (به جای نهادینه شدن «سکولاریسم»)، اسلام‌زدایی و ضدیت با اسلام و باورهای مذهبی معمولاً از زاویه تجربه مسیحیت و ناشی از درک سطحی از نوع زندگی در غرب (به جای ارائه راه‌حل جدی و انسانی، و ایجاد و تحکیم رابطه‌ای درست در بین جامعه و دین) نتایج دردناک دولت‌های «سکولار» و «در گذار به مدرنیته» بودند.

این نوشته نتیجه جانبی دوره‌های کارشناسی و به‌ویژه کارشناسی ارشد در دانشگاه لندن است و در کنار مطالعه نویسنده

برای درک تغییرات اجتماعی در کردستان ایران که به پایان‌نامه‌ها مربوط می‌شد شکل گرفت. از آبان ماه ۱۳۹۰ برای تهیه چنین نوشته‌ای به مطالعه بیشتری دست زدم و هر بار سؤالی تازه مرا به دنبال کتاب‌ها و منابع دیگر می‌فرستاد. اگر چه این نوشته مدعی نیست که می‌خواهد و یا می‌تواند به همه چیز بپردازد و بر ادامه مطالعات و تحقیق در این زمینه واقف است، اما امیدوار است که بتواند بررسی و پژوهش در مورد این مباحث از این زاویه را گسترش دهد.

پرداختن به این مسائل مربوط به تجربه‌ای شخصی می‌گردد. نسل ما در رویدادهای انقلاب ۱۳۵۷ به سرعت سیاسی شد و سرنوشت آن را همان شرکت در انقلاب و رویدادهای بعدی رقم زد. این نسل هیچگاه از افکار و اندیشه‌هایی که جذب آن گردید خلاصی نیافته است. این مسیری پر فراز و نشیب و سرشار از فداکاری‌های انسانی است که همواره با سربلندی بدان نگریده می‌شود. با وجود این، هر کدام از این نسل هر مسیری را که در پیش خود یافته مختار و موظف است به نقد اندیشه‌هایی بپردازد که زمانی اعمال نسل وی را تعیین می‌نمود. برای مؤلف یافتن ریشه این اندیشه‌ها در نتیجه مطالعات مداوم و تحصیل، تجربه زندگی در «شرق و غرب» هر دو، بیشتر از پیش موضوعیت یافته است و این ادعا که بایستی مبدأ بحث را تغییر داد، قبل از اینکه بتوان به عنوان دستاوردی نظری به اثبات رساند در حالت کنونی‌اش احساسی بیش نیست که لازم است به نقدی جدی تبدیل شود.

در ادبیات ایران در این زمینه به نمونه‌هایی می‌توان برخورد کرد که تلاش می‌کنند خواننده را با تعریف درست مفاهیمی چون مدرن و با نقد مسلم پنداشتن هر آنچه از غرب می‌آید آشنا سازند (دکتر چنگیز پهلوان، ۱۳۸۹) و یا به شرق‌شناسی

اشاره می‌کنند و رد پای تجدد را در قرون میانه می‌گیرند (عباس میلانی، ۱۹۹۸). اما در اولی زبان کنایه و ملامت آنچه به عنوان روشنفکران شناخته شده است بر بحث سایه افکنده است، و دومی برای توضیح تجدد و عقب‌ماندگی قادر نیست تئوری‌های «ذات فرهنگی» و «استبداد شرقی» را دور بیان‌دازد و بنابراین در نقطه عزیمت به خود شرق‌شناسی می‌رسد (۱۹۹۸، ص. ۶۸). آثاری دیگر به بررسی نقش روشنفکران در قرن بیستم پرداخته‌اند و حامل آگاهی و تحقیقی با ارزش در مورد چگونگی سیر اندیشه‌های سیاسی و نقش افراد مختلف هستند (علی قیصری، ۱۳۸۳؛ مهرداد بروجرودی، ۱۳۷۷). کاظم علمداری یکی از بهترین جمع‌بندی‌ها را از مباحث حول «مسئله عقب‌ماندگی» برای ما پژوهشگران تاریخ ارائه داده است. اثر او به اسم چرا ایران عقب ماند و غرب پیش رفت نمونه بارز و اخیر ملاک قراردادن پروسه‌های تاریخی برای بررسی و توضیح چرایی‌هاست و به شکل قاطعی از مسلم‌پنداشتن مفاهیم مختلف پرهیز می‌کند. مخالفت احتمالی با نتیجه‌گیری‌های اثر فوق از اهمیت متدولوژیک و نگرشی آن نمی‌کاهد.

نوشته‌های داریوش آشوری درباره مدرنیت جزو مفیدترین آثاری هستند که از تقابل با بینش آل‌احمد و بومی‌گرایی آغاز می‌شوند و گارد خود را در مقابل شرق‌شناسی و مفاهیم زاده عصر جدید حفظ می‌کنند. ما و مدرنیت (چاپ دوم ۱۳۷۷) که در این نوشته بدان استناد می‌شود دربرگیرنده مجموعه مقالات و سخنرانی‌هایی است که نویسنده از اواخر دهه ۱۳۴۰ به بعد ارائه کرده است. با وقوف به کار و تأثیرات چنین نویسندگانی، به‌رحال نقد نظراتی در آن کتاب به هنگام جستجو برای ردپای شرق‌شناسی و تئوری‌های نوین‌سازی مفید تشخیص داده شد. میزگرد (۱۳۷۱) آمده در پایان کتاب فوق به‌خوبی نمایانگر

تداوم دگم‌های شرق‌شناسی (ما و آنها) در نظرات فعالان عرصه نظری در این سال‌ها است: «اگر دستگاه گوارشی‌ای را پیدا کنیم هیچکس جلوی دست ما را نگرفته است که ما مثلاً زبان فرانسه بیاموزیم یا زبان‌شناسی یا فیزیک یا فلسفه... آن انگیزه‌های واقعی درونی... که... آدم‌ها را تشنه و گرسنه به دنبال چیزی می‌دواند، مثلاً به دنبال علم، در ما نیست باید ببینیم چه تفاوت اساسی فرهنگی‌ای ما را از آنها جدا می‌کند» (ص، ۲۶۷). تقلیل و ساده کردن بحث به یادگیری یک زبان اروپایی. ضرورت تغییر نقطه عزیمت به همین دلیل است.

کتاب‌های سید جواد طباطبائی در مورد تاریخ اندیشه سیاسی بی‌گمان بسیار باارزش و آموزنده هستند. با وجود این، موضوع اصلی این آثار نشان دادن «زوال اندیشه و انحطاط تاریخی» در ایران است که به قول کتاب زوال اندیشه سیاسی در ایران (چاپ چهارم ۱۳۸۳) از چهار قرن پیش آغاز شد و طرح مفهوم انحطاط تاریخی و تدوین نظریه‌ای درباره آن مفهوم «در آینده‌ای نامعلوم و به دست توانای فیلسوفی به انجام خواهد رسید که ظهور او تاکنون پس از نزدیک چهار سده که از تعطیلی اندیشه در ایران زمین می‌گذرد، به تعویق افتاده است» (ص، ۱۴). زوال یک پدیده‌ای (در اینجا تمدنی) و تعطیلی فعالیت (در اینجا اندیشه و فلسفه)، همان مسلم‌پنداشتن آموزه‌هایی است که ریشه در هژمونی فرهنگی و فکری جهان برتر دارد. وجود فیلسوفان بیشماری در غرب در جلوگیری از بحران (بخوانیم انحطاط) مدرنیته تا چه اندازه سودمند بوده است؟ این سؤالی است که در تغییر نقطه عزیمت در پرداختن به مفاهیم، درجه پاسخ آن بیشتر گشوده خواهد شد.

بررسی مفاهیم مدرن در عرصه داستان‌نویسی مستقیماً کار این نوشته

لوئی بلان، برای مثال، نه از متن هجدهم برومر لوئی بناپارت، اثر مشهور مارکس، بلکه از توضیح مترجم کتاب که وی را خرده‌بورژوا معرفی می‌کند کسب می‌شد؛^{۱۵} و عباراتی همچون نارودنیک، سوسیال‌فاشیست و مسئله دهقانان شایع می‌شد بدون آنکه بسترهای تاریخی مولد آن عبارات و ربط (احتمالی) آن‌ها به حال نیز همزمان آموزش داده شود. از این نمونه‌ها بسیارند. معنای عملی این رویه‌ها از یک طرف استفاده از این عبارات در نقد مخالفان خود و از طرف دیگر گسترش و تحکیم مارکسیسم عامیانه بود. درک وارونه‌ای که مارکسیسم عامیانه اشاعه می‌داد برای مثال مانع از درک چگونگی روند پیدایش مفاهیمی چون سوسیالیسم تحلیلی و سوسیالیسم «علمی» می‌گردید. در حالیکه این روند دوری از اولی را که بر اتوپی (آرمانشهر) استوار بود نشان می‌داد و دومی نیز «علمی» بودن خود را نه الزاماً از علم و بدیهی بودن حقانیت علمی آن، بلکه از آنجا می‌گرفت که مارکس (به همراه انگلس) این دید اتوپیایی و عدالت‌خواهی (که منشأ پیدایش جنبش سوسیالیستی است) را بر دانش تاریخی، تحلیل مناسبات اجتماعی-اقتصادی جامعه و تحقیقاتی مشخص قرار داد

نخواهد بود. اثر دو جلدی حسن میرعابدینی صد سال داستان‌نویسی ایران برای مشاهده تحولات در عرصه ادبیات از زمان مشروطه تا به حال بسیار با ارزش است. مهم‌تر اینکه این نوشته گاردی محکم در مقابل مفاهیم به بدیهیات تبدیل‌شده عصر جدید دارد و نه تنها اثری مفید برای ارتقای درک و دانش فرد از سیر داستان‌نویسی در ایران است بلکه رویه انتقادی خود را نیز حفظ می‌کند.

تا آنجا که به مکتبی فکری همچون مارکسیسم و یا جنبش و جریان‌هایی همچون ناسیونالیسم برمی‌گردد، اشاره به آنها در این نوشته به قصد نشان دادن تداوم و تأثیرات مکاتبی چون شرق‌شناسی بر آنها صورت می‌گیرد، زیرا بررسی خود چنین مکاتب و جنبش‌هایی از حوصله این نوشته خارج است. مارکسیسم به عنوان نظریه‌ای معتبر و قدرتمند در جنبش سوسیالیستی در جهان تأثیر شگرفی بر اندیشه سیاسی در ایران قرن بیستم داشته و راهنمای جنبش‌ها و احزاب گوناگونی بوده است. اندیشه مارکسیستی به‌هرحال از طریق ترجمه‌ها و فعالیتهای نظری احزاب گسترش یافت و در برهه‌های بحرانی، قیام‌ها و انقلاب، در سطح میلیونی طرفدار یافت. شناخت از شخصیتی چون

و به اصطلاح آن را «علمی» کرد. درک این مسئله که چرا در ادبیات رایج مارکسیستی در ایران (بر اساس تحولات این جامعه) این بلا بر سر شخصیت‌های دیگر جنبش سوسیالیستی همچون پرودون بیاید مشکل نخواهد بود.

تأثیرات نظریه مارکسیستی را نیز نمی‌توان انکار کرد. بدون وجود آن در عرصه سیاست، ادبیات، دانش تاریخی و غیره، اندیشه سیاسی در ایران فاقد عامل مهمی در رشد و گسترش خود می‌شد. به هر روی، تا آنجا که به بحث ما درباره مفاهیم و جوامع مورد نظر مربوط می‌شود، در بسیاری جاها مرزهای مارکسیسم (یا آنچه مارکسیسم خوانده شده است) با شرق‌شناسی مخدوش می‌شود. تأکید بر این جنبه از این جهت جالب توجه و مفید است که ما متوجه اشتراک نقطه عزیمت در بین این دو، در برخورد به این مقولات و مسلم و بدیهی پنداشتن مفاهیم مورد نظر، خواهیم شد.

شکل‌گیری و تداوم ناسیونالیسم (ایرانی) نیز طبعاً شایان بررسی همه‌جانبه‌تری است تا اشاراتی که در این نوشته بدان صورت می‌گیرد. برای مثال می‌توان شکل‌گیری آن را به تشکیل دولت-ملت یا به ایجاد بازاری وسیع‌تر برای طبقه مسلط جدید در تولید (بورژوازی) مربوط ساخت. یا اینکه دلایل سیاسی را مقدم دانست، آن را از جنبش‌های رهایی‌بخش قرن نوزدهم متمایز ساخت و گسترش ناسیونالیسم اتنیک-زبانی را منشأ آن دانست. بی‌گمان به بسیاری عوامل می‌توان اشاره کرد. با وجود این، این نوشته تنها به جنبه‌هایی می‌پردازد که به متصل‌کردن عباراتی چون ایران یا ترکیه به قدرت سیاسی با پشتوانه یک روایت تاریخی، و مبدل ساختن آنها به مفاهیمی جدید (مدرن) انجامید.

دستاوردهای نظری چشمگیری را

حداقل به دنبال انتشار شرق‌شناسی ادوارد سعید در سال ۱۹۷۸ شاهد بوده‌ایم. این مباحث را به‌طور غیر مستقیمی در رابطه با مسائل ایران امروز می‌توان بکار برد و در این زمینه کارهای بسیاری انجام گرفته است. این دستاوردها به‌رحال بسیار محدوداند. کارهای نظری و تحقیقی بیشماری که اثر فوق مشوق‌شان گردید چارچوب تئوریک قدرتمندی را به وجود آورده است که به رشته مشخصی محدود نمی‌ماند. خوانندگان علاقه‌مند می‌توانند به اسامی شماری از این کارها در بخش منابع مراجعه کنند.

در زمینه نقد و بررسی تئوری‌های مدرنیزاسیون نیز پیشرفت‌های زیادی صورت گرفته است. بدیهی است که مسئله چگونگی نوین‌سازی (یا مدرن کردن) یک جامعه و رساندنش به پای دیگر اقتصادهای جهان و منطقه مسئله‌ای حیاتی برای جوامع قرار گرفته در ایران است. جامعه کنونی نتیجه برنامه‌ها و اقداماتی است که از بالا و با پشتوانه چنان تئوری‌هایی به پیش برده شده است. جمهوری اسلامی به نوعی ادامه همان برنامه‌های مدرنیزاسیون (کمیتی) دوران پهلوی است. پس چگونه می‌توان علی‌رغم رژیم اسلامی شمار قابل ملاحظه زنان در تحصیلات و اشتغال، رشد تکنولوژی، برنامه‌های هسته‌ای و غیره را توضیح داد.^[۶] خود این روند مهر عوامل تغییر را نیز بر خود دارد. از این لحاظ بدون حضور زنان و جنبش‌شان جوامع قرار گرفته در ایران نمی‌توانستند دارای تفاوت زیادی با کشور همسایه افغانستان باشند. انقلاب، قیام‌ها، فداکاری‌ها، احزاب سیاسی، نویسندگان و شعرا و غیره به جای خود که در ارتقای آگاهی جامعه و ضخیم‌تر کردن سپر دفاعی آن علیه ارتجاع حیاتی بودند. نقد دگم‌های شرق‌شناسی و تئوری‌های مدرنیزاسیون به زندگی روزمره و آینده جامعه ما ارتباط

مستقیم دارد.

شروع عصر جدید و گسترش مفاهیم نوین

با شروع عصر جدید یا به عبارتی دیگر به دنبال رویارویی دیگر نقاط جهان از جمله جوامع آسیایی با قدرت‌های اروپایی-غربی در آغاز قرن نوزدهم، مفاهیمی نوین نیز همراه با ایده‌های نوین به این جوامع سرازیر شد که از آن زمان تا کنون هر کدام بینشی معین را نمایندگی کرده‌اند. جوامع آسیایی مورد بحث ما به زودی زیر عناوین «خاور دور، خاورمیانه، و خاور نزدیک» از دیدگاه «غرب» تقسیم‌بندی شدند. مفاهیم نوین به خودی خود واقعیت، حقیقت و یا مفاهیمی انتزاعی نیستند بلکه مستقیماً به قدرت ربط پیدا می‌کنند.

رویارویی با عصر جدید به معنای شروع «پیشرفت» و آغاز روندی در جهت خاتمه بخشیدن به «عقب‌ماندگی» نبود. پیشرفت، گفتمان قرن نوزدهم اروپا و غرب بود. اقتصادی کاپیتالیستی و نقش فزاینده دولت مدرن نیروی محرکه تحولات اقتصادی و «پیشرفت» بود. اختراعات، تکنولوژی جدید و عطش کسب سرزمین‌های دوردست و مواد خام به بخش کوچکی از جهان قدرتی بی‌همتا بخشید. برای دیگر جوامع این موقعیت نوین جهانی مشوق تقلید گردید که به تدریج هر کدام و به طریقی مخصوص به خود در زیر نفوذ این کشورها قرار گرفتند. عصر جدید بنابراین از یک طرف آغاز استیلای جوامع غربی است که به ساختار سیاسی و اقتصادی قدرتمند در شکل دولت مدرن دست یافته بودند و از طرف دیگر شامل دوران نوعی جدید از استیلای جهانی قدرت‌ها (امپراطوری و امپریالیسم) نه در سرزمین‌های همجوار خود بلکه در ماورا دریاها و اقیانوس‌ها است جامعه‌ای که در ایران قاجار با عصر جدید روبرو می‌شد علی‌رغم تمایز در ساختارهای

سیاسی و اقتصادی با کشورهای اروپایی، الزاماً آنچنان که تصور می‌شود جامعه‌ای ایستا و منفعل نبود. اگر چه به دلیل میراث الگوهای دولت، دین، و نهاد اویماق (ایلات)^[۱] دولتی ضعیف اما قدرت‌های محلی و دستگاه روحانیتی مستقل تر مشخصه‌های آن را تشکیل می‌داد. ستایش سلطنت، دولتی بر اساس قدرت‌های محلی و روحانیت منسجم شیعه و نسبتاً مستقل، میراث دوران صفوی بود.^[۲] در حالیکه رویارویی با دولت‌هایی نیرومندتر تأثیرات شگرفی برجای گذاشت و آن جامعه را دارای الگوهای جدید ساخت، اقتصادش را در تجارت جهانی ادغام کرد و از نظر فرهنگی نیز افکار و اندیشه را گسترش داد، اما این رویارویی را نمی‌توان به رویارویی با «تمدن» تقلیل داد. در غیر این صورت جایگاه پروسه‌ها و تحولات در برهه‌های مختلف تاریخی نادیده گرفته خواهند شد و بحث در چارچوب مقولات «عقب‌ماندگی» و «پیشرفت» محدود خواهد ماند.

گسترش ایده‌های غربی همراه با گسترش نفوذ سیاسی و اقتصادی آن کشورها در جوامع «خاورمیانه» و جامعه‌ای چون ایران از قرن نوزدهم به بعد، که سرآغاز عصر جدید در این منطقه شناخته می‌شود، مصادف با ارائه راه‌حل‌های سیاسی و اجتماعی برای معضلات این جامعه نیز بود. این راه‌حل‌ها برای مثال از افکار و ایدئولوژی‌های نوین (غربی، اروپایی)، در قدرت و یا منتقد نظم موجود (سوسیالیسم)، تغذیه می‌کرد. تشکیل دولت قوی و متمرکز، برپاسازی ارتشی مجهز به سلاح‌های جدید، تغییر ساختار اقتصادی و بنیاد مؤسسات جدید، تأکید بر قانون و حقوق فردی و... به هدف اصلاحات تبدیل شد. خواست تقویت ساختارهای دولتی، بوروکراسی و ارتش در امپراطوری عثمانی مشوق اصلاحات نظام جدید و تنظیمات در اوایل قرن نوزدهم گردید که دومی بادوام‌تر بوده و زمینه انقلاب

و تحولات بعدی در آن امپراطوری گشت. هنگامی که انقلاب مشروطه در اوایل قرن بیستم به وقوع پیوست بسیاری از رجال دولتی، افرادی که به «روشنفکر» موسوم گشتند، فعالان دینی و غیردینی مدت‌ها بود که بر لزوم انجام اصلاحات تأکید می‌کردند و بدین گونه خواست اصلاح جامعه (به منظور کسب توانایی برای تقابل با دیگران و رسیدن به سطح آنها) می‌رفت تا جای پای محکمی برای خود باز کند. واکنش به گسترش نفوذ اروپا از طرف نیروهای اجتماعی امری یکدست نبود. در نیمه دوم قرن نوزدهم، هنگامی که تلاش‌های آگاهانه‌تر و منسجم‌تر برای رفم از سوی کسانی همچون ملکم خان و روشنفکران نوظهور سرعت گرفت و دولت به اعطای امتیازاتی به اتباع خارجی مبادرت نمود، علما نیز نقش بیشتری در این تحولات ایفا کردند.

بیات در کتاب انقلاب اول ایران معتقد است که علما در این برهه نه نیرویی متجانس و نه رهبران طبیعی مردم بر علیه استبداد محلی و تجاوز خارجی بودند.^{۹۱} بسیج توده‌ها در رویدادهایی همچون جنبش تنباکو نه توسط لایه فوقانی سلسله مراتب دینی بلکه بیشتر از طرف معترضان مذهبی صورت می‌گرفت. اما آنچنان که کلیولاند در کتاب تاریخ معاصر خاورمیانه^{۱۰۱} اشاره می‌کند بعد از سقوط دولت صفوی نمایندگی امام غایب از پادشاهان به علما رسید و بدین گونه آنها حق منحصر به فرد برای تفسیر مسائل مربوط به قانون و اجرای دین را به دست آوردند و حق اجتهاد را نهادینه کردند. این مسئله در عمل به این معنا بود که مفسران به مقام مجتهد ترفیع یافتند. نیمه قرن نوزدهم شاهد تکثیر تعداد مجتهدان بود. دلیل این مسئله مقبولیت افتادن دو مفهوم بود: **۱** هر مسلمان شیعه بایستی پیرو مجتهدی باشد و اقتدار او را در مسائل دینی و قانونی

پذیرد و **۲** اقتدار مجتهد بر دیگر حاکمان ترجیح داده شود. با افزایش تعداد مجتهد مقام مرجع تقلید ضرورت یافت. فتوای حاج میرزا حسن شیرازی، مجتهدی از شیراز که استفاده از تنباکو را غیرقانونی اعلام کرد و به جنبش تنباکو در سال ۱۸۹۱ دامن زد، مبین نقش نوین مجتهد و علما در زندگی مردم بود.

دولت قاجار نیز از راه اعطای امتیازات به اتباع خارجی البته بر اساس قراردادهای ناعادلانه به نفوذ کشورهای اروپایی پاسخ گفت. دادن امتیازات و نوسان در بین دو دولت روسیه و بریتانیا به مشخصه‌های اصلی حاکمیت قاجار تبدیل شد. عامل مهم دیگر در تحولات نیمه دوم قرن نوزدهم جذب بیشتر جامعه در اقتصاد جهانی بود که محرک آن را تجارت خارجی (صادرات + واردات) تشکیل می‌داد. نفوذ اقتصادی کشورهای اروپایی در نهایت به فاکتوری شکننده برای اقتصاد ایران قاجار مبدل گشت. در سال ۱۸۴۴ سهم صنایع دستی در صادرات ۸۰٪ بود، در حالیکه در سال ۱۹۱۰ سهم این صنایع در صادرات (به‌جز فرش) تقریباً به صفر رسید و صادرات را اساساً مواد خام تشکیل می‌داد، همچنانکه سهم پارچه، چای و شکر در واردات به ۸۰٪ رسید. وجود اجناس ارزان بر اثر رقابت میان بریتانیا و روسیه در ایران به تخریب صنایع دستی در بُعدی وسیع انجامید. و این بخصوص در صنعت پارچه که بزرگترین بخش اصناف در صنایع دستی سنتی را تشکیل می‌داد چشمگیر بود. به خاطر تسلطی که این دو کشور بر تجارت خارجی ایران داشتند تقریباً ۸۰٪ صادرات و واردات با آنها صورت می‌گرفت. پیامدهای دیگر دگرگونی در مناسبات اقتصادی در این دوره شامل ناکامی در توسعه اشکال جدید تولید (به عنوان مرکز ثقل تغییرات اقتصادی) و عدم گسترش تولید کشاورزی (بخش

مسلط تولیدی و پیش‌شرط اصلی برای رشد اقتصادی) می‌شد. با ظهور یک طبقه زمین‌دار، نظام تیول (واگذاری با قیدوشرط زمین) به ملک خصوصی بدون قیدوشرط تبدیل شد و این موجب انقیاد هر چه گسترده‌تر دهقانان گردید. بدین‌گونه، تغییرات اقتصادی و رقابت بر سر کالاهای ارزان در این دوره به امکان ایجاد بنیادهای یک اقتصاد صنعتی لطمه جدی وارد کرد.^[۱۱]

نوع جدید امپراطوری (استعماری، امپریالیسم) در اواخر قرن نوزدهم و عطش برای تهیه مواد خام و یک اقتصاد واحد جهانی، دو پیامد اساسی داشت. نخست اقتصاد در کشورهای چون ایران خصلتی پیرامونی و حاشیه‌ای گرفت و به منطقه ویژه تولید یک یا دو نوع محصول تبدیل شد.^[۱۲] مالایا (لاستیک و قلع)، برزیل (قهوه)، شیلی (نیترات)، اروگوئه (گوشت)، کوبا (شکر و سیگار) و البته ایران (نفت). دومین پیامد این تحولات ظهور تجارت کلان همچون کمپانی‌های نفت و یا میوه (یونایتد فرویت، وارد کننده موز به آمریکا) بود.

«جهان پیشرفته» در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، با به حساب آوردن ایالات متحده و شماری از اقتصادهای به‌سرعت در حال پیشرفت، پانزده در صد جهان با چهل درصد جمعیت آن را در برمی‌گرفت.^[۱۳] این کشورها هسته اقتصاد جهانی را می‌ساختند، هشتاد درصد بازار جهانی را در بین خود تقسیم می‌کردند و موقعیت برتر اقتصادیشان مسیر توسعه بقیه جهان را تعیین می‌کرد.^[۱۴] در زمانی که رویارویی قطعی در بین دو جهان «پیشرفته» و «غیرپیشرفته» به وقوع می‌پیوست اقتصاد جهانی از نظر جغرافیایی به‌مراتب وسیع‌تر از قبل شده بود و بریتانیا دیگر تنها کشور صنعتی جهان نبود. در سال ۱۹۱۳ ایالات متحده ۱۳٪ تولیدات معدنی و صنعتی را به خود

اختصاص می‌داد. این رقم برای آلمان بیشتر از ۲۳٪، بریتانیا ۱۹/۵٪ و فرانسه ۱۱٪ بود. رقابت برای تصاحب بازار شدت گرفت و با شروع قرن بیستم صادرات از اقتصادهای پیرامونی به مراکز بیشتری می‌رسید و سهم بریتانیا کاهش یافت اگر چه قدرت مالی و دریایی آن برای بقیه حیاتی بود و بازار سرمایه را هدایت می‌کرد. در حالیکه ۵۶٪ سرمایه‌گذاری خارجی در سال ۱۹۱۴ متعلق به فرانسه، آلمان، آمریکا، بلژیک، هلند و سویس بود، بریتانیا به تنهایی ۴۴٪ را در اختیار داشت.^[۱۵]

انقلاب تکنولوژیک (برای مثال اختراع تلفن، تلگراف، سینما، هواپیما، جارو برقی، دوچرخه و آسپرین) مشخصه دیگر این دوران شد. اهمیت بخار و آهن با به‌کارگیری فولاد و توربین دوجندان شد و صناعی که بر این‌ها استوار بودند نقش مهمی به عنوان نیروی محرک اقتصادی ایفا کردند. راه‌آهن بیشتری ساخته شد، مدل جدید اتوموبیل فورد در سال ۱۹۰۷ تولید خود را آغاز کرد. با وجود این، انقلاب صنعتی پیشین شالوده تحولات پرشتاب اقتصادی و اختراعات در این دوره را تشکیل می‌داد و این تحولات تقویت‌کننده آن انقلاب بود.^[۱۶] انقلاب تکنولوژیکی و جستجو برای مواد خام (امپریالیسم) بازار انبوه و رسانه‌های جمعی را به دنبال خود داشت. اولی مشوق تولید کالا و خدمات برای قشرهای پائین‌تر جامعه گردید. فروش میلیونی یک روزنامه بریتانیایی نیز در دوروبر سال ۱۹۰۰ تجسم دومی بود. تولید انبوه، توزیع و شکل‌گرفتن بخش‌های دولتی و خصوصی مشخصه‌های دیگر اقتصاد جهانی را تشکیل می‌دادند. شمار کسانی که در این بخش‌ها در کشورهای «پیشرفته» به کار مشغول بودند با رشد بازار و توسعه بیشتر افزایش می‌یافت. افزایش نقش دولت در اقتصاد و حمایت بازار خودی در این رقابت

جهانی مشخصه دیگر و بسیار مهم اقتصاد جهانی بود.

در بطن تحولات جهانی و تا آنجا که به ایران مربوط می‌گردید، اقتصادی ضعیف و فقدان یک دولت قوی آن را به صورت سیاره‌ای کوچک در مدار «جهان پیشرفته» قرار داد و این موقعیت در تحولات اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در آینده تعیین کننده بود. عصر جدید از نظر فرهنگی تحول شگرف در ایده و جهان‌بینی را موجب شد و غرب‌گرایی را به گرایش جدی در میان نخبگان جامعه مبدل ساخت. دولت منتخب، لیبرالیسم، دموکراسی، اثبات‌گرایی (پوزیتیویسم)، دولت متمرکز و بوروکراسی قوی، برای مثال ایدئولوژی و ایده‌های جدیدی بودند که از دوران روشنگری و انقلاب فرانسه و بر اساس تسلط بیشتر عقلانیت، برتری علم، گفتمان پیشرفت، و رجحان تفسیر غیر دینی (سکولار) بر تفسیر دینی تاریخ و زندگی انسان، جامعه بشری را تحت تأثیر خود قرار می‌دادند. این الگوها همپای گسترش نفوذ اقتصادی و سیاسی دولت‌های اروپایی (غربی) در جهان «عقب‌مانده» اشاعه می‌یافت و به اهداف رفرم‌ها و انقلابات تبدیل می‌گشت. جهان در عصر جدید به دو بخش «پیشرفته» و «عقب‌مانده» تقسیم شد و پیامدهای فکری فوق نیز موقعیت هر دو را تحت عنوان برتر و فرودست در درازمدت نهادینه نمود و هژمونی فرهنگی جهان اول را متحقق ساخت.

بنابراین، تحولات اجتماعی در ایران به پروسه‌ها و عوامل گوناگونی اشاره دارند و همانطور که گفته شد رویارویی با اروپا در مصاف «پیشرفته» و «عقب‌مانده» خلاصه نمی‌شود. با وجود این، مقایسه بین آن دو، این سؤال را که چرا «ما عقب‌ماندیم» هر چه بیشتر به سؤال اصلی تبدیل کرد و پاسخ‌های گوناگونی را برانگیخت. شرق‌شناسی که خود در ارتباط مستقیم با گسترش نفوذ دولت‌های

غربی و الگوهای سیاسی و اقتصادی، و برای کسب دانش در مورد «شرق» شکل گرفت، تأثیر ماندگاری بر این پاسخ‌ها و تلاش‌ها داشته است و به عبارتی دیگر شاید بتوان گفت یک «الگوی» پاسخ را نیز ارائه داد و نهادینه کرد. نقطه عزیمت این الگو برای پاسخ به پرسش عقب‌ماندگی یا عدم توسعه، فرضیات و تلقی‌ات و دگم‌های شرق‌شناسی در مورد جوامع انسانی است. «ما» و «آن‌ها» اجزاء اصلی این گفتمان را تشکیل می‌دهند؛ تفاوت در جوامع انسانی از زاویه فرهنگی، که الزاماً تعریف مشخصی ندارد، توضیح داده می‌شود و نیروی محرکه این جوامع به «ذات‌گرایی» تقلیل می‌یابد. در ادامه به بحث‌هایی در این زمینه در نیمه دوم قرن بیستم نظری اجمالی می‌اندازیم.

شرق‌شناسی و بحث عقب‌ماندگی

مسئله گسترش نفوذ غرب در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و واکنش به آن از گرهی‌ترین مسائلی است که بر اندیشه‌های سیاسی در ایران قرن بیستم سنگینی کرده است. این مسئله در ادبیات به عنوان بحث عقب‌ماندگی و یا تجدد و تجددستیزی انعکاس یافته است. ریشه این بحث بی‌گمان به شروع عصر جدید بازمی‌گشت، هنگامی که نفوذ ایده‌های اروپایی یا غربی که با گسترش نفوذ اقتصادی و سیاسی این دولت‌ها توأم بود تولد نسل جدیدی از «روشنفکران» را به دنبال داشت. کسانی چون جمال‌الدین اسدآبادی، آخوندزاده، میرزا آقاخان کرمانی، ملک‌خان و تقی‌زاده علی‌رغم تفاوت‌هایی که با هم داشتند در این مسئله که جوامع اسلامی و مشخصاً ایران قاجار بایستی به نوعی تبدیل به کشوری مدرن شود که قادر به رویارویی با دولت‌ها و جوامع معاصر باشد متفق‌القول بودند. این امر در واقع به پدیده‌ای آسیایی

تبدیل شد به این معنا که کسانی دیگر در مکان‌های دیگر نیز (و غالباً در ارتباط با همدیگر) به این نفوذ پاسخ می‌گفتند. تاگور در هند، لیانگ در چین و عبده در مصر از جمله کسانی بودند که سال‌ها برای توضیح و چاره‌جویی این مسائل به فعالیت پرداختند. آثار این افراد بعدها در شکل‌گیری و تکوین افکار و جنبش‌های معینی مؤثر واقع شد.^[۱۷] ایده‌های جدیدی که در آن جامعه اشاعه می‌یافت شامل دلایل «عقب‌ماندگی» و همچنین راه‌حل بود که در مفاهیم جدید تجسم پیدا می‌کرد و بدین‌گونه در اندیشه سیاسی مقبولیت می‌یافت. ارنست رنان (۱۸۹۲-۱۸۲۳) که تسلط ایده‌هایش بر کرمانی هویدا است، متخصص زبان (فیلولوژیست) و تمدن «خاورمیانه باستان» و از پیشقراولان شرق‌شناسی بود که صرفاً با استفاده از متون اسلامی دوران قرون وسطا به تعریف مردمان و فرهنگ آنها در جوامع به اصطلاح شرقی می‌پرداخت و آنچنان که در ادامه نیز خواهیم دید این مکتب با دگم‌های خود در مورد این مردمان علل را به خصایص فرهنگی و ذاتی ربط می‌داد. رنان در تثبیت این ایده غیرتاریخی که اعراب را برای تضعیف «تمدن بزرگ ایرانی» بایستی مقصر دانست تأثیر قطعی داشته است.

به نمونه‌های دیگر اشاره کنیم. ژاک وادنبرگ در کتاب «اسلام در آیین جهان غرب» به تأثیرات قطعی پنج تن از تواناترین شرق‌شناسان در تثبیت و جانداختن چگونگی درک و توضیح اسلام در جهان غرب پرداخته است: ا. گلدزیهر، د. ب. ماکدونالد، ک. بکر، س. هورگروینه و ل. ماسینون.^[۱۸] (آنچنان که ادوارد سعید ما را متوجه آن می‌کند)^[۱۹]، آن‌ها همچنین دارای پیوندی سیاسی با یکدیگر بودند چرا که در پیوند با سیاست‌گذاری‌های دولت‌های مستعمراتی در اندونزی (هورگروینه با هلند)، از شمال آفریقا

گرفته تا پاکستان (ماکدونالد و ماسینون) متخصصان امور اسلامی بودند. همه در آثار خود به دین‌پایگی اسلام تأکید دارند. استعاره آیینی توسط نویسنده کتاب در رابطه با تعریف شرق‌شناسی اواخر قرن نوزدهم و اوائل قرن بیستم به عنوان آینه برای توضیح شرق به کار گرفته می‌شود.^[۲۰] بنابراین نقش چنین افرادی در تکوین دید غرب نسبت به اسلام و مردم و جوامع قرار گرفته در این نقطه از جهان انکارناپذیر است. و این دید نه تنها در جهان به اصطلاح غرب بلکه در جهان دیگر و توسط حامین افکار سیاسی و از طریق نفوذ باورها و افکار «نوبن» اشاعه یافت و تحکیم گردید. تا چه اندازه بنیان‌های اندیشه سیاسی موجود برای ما از این افکار تغذیه کرده و می‌کند، و تأثیرات و عواقب آن به چه نحو بوده است؟ این‌ها بایستی سؤالاتی باشد که هر فردی را به فکر فرو ببرد.

در ادامه بحث خود در مورد اشاعه ایده‌های جدید، روشنفکران دیگر نیز هر کدام به نحوی از انحاء با جوامع اروپایی و یا کشورهای همسایه چون ترکیه در ارتباط بودند و از آنها به شدت تأثیر می‌گرفتند. در نتیجه تقسیم‌بندی‌های نژادی و مذهبی اعتبار یافت و یا در نمونه اسدآبادی جواب بومی (تقویت اسلام و تطبیق آن با شرایط جدید) برای رفع عقب‌ماندگی و ایستادگی در مقابل چالش‌های جدید تشویق شد. دولت پهلوی تجلی یک گفتمان ایرانی «پیشرفت» بود که از تحولات شگرف چند دهه قبل از آن و ظهور نیروهای اجتماعی با ایده‌ها و افکار جدید تأثیر می‌گرفت. این گفتمان ایرانی از «پیشرفت» تغذیه می‌کرد و برای رفع «عقب‌ماندگی» الگوهای دولت متمرکز، سکولاریسم اجباری، مدرنیزاسیون مستبدانه، و اصلاحات از بالا را اقتباس کرد.

در دوره دوم پهلوی به دنبال کودتای ۱۳۳۲ ه.ش که بر بسترهای جدید داخلی

(جامعه‌ای تحول‌یافته‌تر) و خارجی (جنگ سرد و رویدادها و خیزش‌های «جهان سوم») قرار می‌گرفت، پژوهشگران و محققان در شرایط اختناق و عدم برخورداری از تسهیلات آموزشی و امکان برگزاری جلسات و سخنرانی‌های مداوم، به تجزیه و تحلیل مسائل جامعه خود می‌پرداختند. در اواخر دهه ۱۳۴۰ و اوایل دهه ۱۳۵۰، به دنبال انتشار غرب‌زدگی آل‌احمد و در بطن تغییراتی بی‌سابقه در مناسبات اجتماعی در ایران، این مباحث بُعدی دیگر به خود گرفت. غرب‌زدگی از زاویه هویت فرهنگی بازتاب تحولاتی شگرف در جامعه بود. به گفته داریوش آشوری این نظریات که ریشه در افکار احمد فریدد داشت و آل‌احمد از آن الهام گرفته بود، همراه با سخنرانی‌های علی شریعتی «در حقیقت چیزی جز بازتاب درماندگی‌ها و پرخاش‌جویی‌های روشنفکری جهان سومی نبود ... این گفتمان چیره‌زمانه مرا نیز سخت به خود مشغول داشته بود ... و ... جستجوی «شرق» گم شده مرا نیز وسوسه می‌کرد.»^[۲۱] جلال آل‌احمد غرب‌زدگی را به گفتمان و آلترناتیو بومی مبدل ساخت که پیشتر از او سیدفخرالدین شادمان (۱۲۸۶-۱۳۴۶) و سپس احمد فریدد (۱۲۹۱-۱۳۷۳)، به عنوان تلاشی در جهت حفظ «خود» در برابر هجوم غرب، به ترتیب برای آن پایه‌های تاریخی و فلسفی در جهت حفظ «خود» در برابر هجوم غرب تعریف کرده بودند^[۲۲]. این حرکت فکری به بستر و رویدادهایی که در جامعه ایران قرن بیستم اتفاق می‌افتاد کاملاً مرتبط بود. به این موضوع باز خواهیم گشت. در ادامه به‌طور خلاصه به پاسخ‌های دیگر به مسئله «عقب‌ماندگی» در سیر اندیشه‌های سیاسی در ایران و از مناظر متفاوت در دو دهه قبل از انقلاب و بعد از آن اشاره‌ای لازم است.^[۲۳]

نگرشی دیگر که به ظاهر از بومی‌گرایی

آل‌احمد فاصله دارد، بر روی اصالت متفاوت در دو بخش جهان، و جایگاه علم تأکید دارد. داریوش آشوری در سخنرانی خود در سال ۱۳۴۷ که بعداً تحت عنوان سنت و پیشرفت در کتاب ما و مدرنیت (۱۳۷۷) چاپ شد، به تفاوت اساسی در میان تمدن‌های شرقی و غربی می‌پردازد. از نظر او «اختلاف اساسی بر سر اینکه اصالت با چه چیز است وجود دارد.»^[۲۴] از نظر او اصالت در نگرش شرقی با ثبات و تغییرناپذیر است و انسان شرقی در زندگی این جهان به سنت و سابقه و راه و رسم پدران ارزش می‌گذاشت و تغییر و تحولاتی هم که وجود داشت، بسیار کند و در طول نسل‌ها و قرن‌ها صورت می‌گرفت و کم و بیش نامحسوس بود. در حالیکه مبانی اندیشه شرقی در طول تاریخ شرق تغییر اساسی نیافت تمدن غربی اصالت را به آنچه گذراست داد: «تمدن غربی با اصالت دادن به زمان، شروع به پژوهش در اشیاء و امور عالم کرد و به جای گذشته چشم خود را به آینده دوخت... حاصل این توجه پیدایی علوم و تکنولوژی کنونی‌ست و پیدا شدن مفاهیم ترقی و پیشرفت و اصالت یافتن زمان و نفی سکون و ثبات.»^[۲۵] از نظر آشوری این بنیاد فکری در اواخر قرن نوزدهم و در قرن بیستم مورد شک و تردید قرار گرفت اگر چه دادن اصالت به تغییر و زمان به عنوان بنیاد تمدن غربی بر جای خود ماند.^[۲۶]

برشمردن موانع و کاستی‌های یک جامعه در برابر تحولات اجتماعی-اقتصادی و سیاسی که به یمن همکاری چنین پژوهشگرانی ممکن گشته و می‌شوند البته امری حیاتی است. با وجود این تا آنجا که به تئوری اصالت متفاوت مربوط می‌شود، می‌توان ادعا کرد که این تغییراتی بنیادی‌تر در مناسبات اقتصادی و موقعیت اروپا و آمریکا از قرن شانزدهم میلادی به این سو در جهان، و نه «اصالتی متمایز»، بود که به پیدایش فنون و

تکنولوژی و علوم جدید منجر گشت. و گر نه ما چگونه می‌توانیم برتری‌های علمی جهان به اصطلاح اسلام در زمانی که اروپا در قرون تاریک به سر می‌برد را توضیح دهیم؟ نگاه نهفته در مطلب سنت و پیشرفت به آنچه اعمال غربی‌ها می‌خوانند انتقادی و جدی است؛ مکتب شرق‌شناسی و دانش‌آموزان خام آن در ایران را سرزنش می‌کند و بر رجوع به گذشته و سنت در خدمت پیشرفت تأکید دارد. این اگر چه موضعی در مقابل غرب‌زدگی آل‌احمد بود به‌رحال پذیرفتن آموخته‌های غرب برای پیشرفت (البته با دیدی انتقادی) هم بود. در نوشته‌ای دیگر در سال ۱۳۴۶ ه.ش درباره غرب‌زدگی آل‌احمد، نقد به درک نادرست و تعریفات اشتباه آل‌احمد از این مقوله محدود می‌شود و به نظر می‌رسد که تقسیم‌بندی‌هایی که اساس بحث آل‌احمد بر آن قرار دارد عملاً پذیرفته می‌شود. در این نوشته اگر چه رابطه مکتب شرق‌شناسی و توسعه‌طلبی امپریالیستی مورد تأکید قرار می‌گیرد اما این آل‌احمد است که این رابطه را عمیق‌تر تشخیص داده است. هنگامی که در غرب‌زدگی به «ما ماندیم و غرب تاخت» می‌رسیم، اشتباه آل‌احمد از نظر سنت و پیشرفت این است که وی رابطه بورژوازی و شهرنشینی را معکوس درک کرده است،^[۲۷] در حالیکه خود این تقسیم‌بندیها و نگرش به جهان و تاریخ است که می‌بایستی به عنوان مشکل اساسی مورد نقد قرار می‌گرفت. نویسنده به‌درستی تعریف غرب به عنوان یک کلیت که با کلیتی دیگر درافتاده است را مردود می‌داند اما هنگامی که به تقسیم‌بندیهای «ما»، «آن‌ها»، «غرب»، «شرق»، «تمدن و پیشرفت» می‌رسد در برخورد به این مقولات، شیوه‌ای غیرمستقیم و غیرقاطعانه اتخاذ کرده و در مقابل بر جنبه فرهنگی قضیه و شروع رنسانس آسیایی تأکید می‌کند!^[۲۸] نگرشی قانع‌کننده‌تر در مقاله‌ای

بدون تاریخ (و بدون منبع) اما چاپ شده در سال ۱۳۷۷ تحت عنوان شرق و غرب انجام می‌گیرد:

«شرق‌شناسی را ابزاری برای استعمارگری و امپریالیسم دانستن یکسره بی‌وجهه نیست؛ یعنی اینکه شرق‌شناسی به گسترش امپریالیسم و استعمار یاری رسانده است و همچون ابزار شناختی آن به کار رفته است. اما نه آن است که تنها شرق‌شناسی است در میان تمامی علوم که به عنوان ابزار قدرت به کار رفته است و دیگر علوم جز کنجکاوی‌های معصومانه برای «شناخت به قصد شناخت» نبوده‌اند. تمام علوم ابزارهای قدرت و «خواست قدرت» اند.»^[۲۹]

در سطح جهانی نیز مراکز مطالعاتی و پژوهشگران گوناگونی با پرداختن به این مسائل توانسته بودند سیر پیشی‌گرفتن اروپا و آمریکا را از قرن پانزدهم به بعد بررسی کنند و به دانش در این زمینه، در جهتی کاملاً خلاف مکتب شرق‌شناسی و تئوری مدرنیزاسیون که به ترتیب با گسترش استعمار و مقبول افتادن دوگانگی سنت و مدرنیته مرتبط بود، یاری برسانند. برای مثال مارشال هودسون (۱۹۶۸-۱۹۲۲ م.) آکادمیسین و مورخ آمریکایی با فاصله گرفتن از اروپا محوری غالب در تحلیل جایگاه اسلام در تاریخ، تلاش کرد اسلام را در زمینه و بستر وسیع‌تری قرار دهد. از نظر او با فرارسیدن قرن هجدهم اروپاییها توانسته بودند به طور قاطعی به مرحله‌ای عالی از قدرت اجتماعی دست یابند. این موقعیت استثنایی در قرن هجدهم همراه با انباشت سرمایه که نهادینه شده بود انعکاس یک مرحله پیشرفته بود. فرد اروپایی در مقایسه با افراد در مکان‌های دیگر ممکن بود کمتر آگاه، کمتر جسور و متعهد باشد اما هنگامی که آموزش‌دیده و متشکل در جامعه ظاهر می‌گردید قادر می‌شد به میزان بسیار موثرتری بیاندیشد و

عمل کند. بنابراین سطح انسجام و قدرت فکری، اقتصادی و اجتماعی بنگاه، کلیسا و دولت‌ها نقطه متمایز با مردمان دیگر، هر اندازه ثروتمند و جستجوگر را تشکیل می‌داد. «پیشرفت» مفهومی رسا یا حداقل پخته نیست [زیرا خودبخود از آن استنتاجی مثبت می‌کنیم]. آنچه مهم است نه هر درجه «پیشرفت» که اتفاق افتاده باشد، بلکه ارتقای قطعی قدرت اجتماعی است، حالا با عواقبی خوب یا بد. هودسون برای تعریف این قدرت اجتماعی بر روی تغییرات فرهنگی در اروپا در بین سال‌های ۱۶۰۰ تا ۱۸۰۰ متمرکز می‌شود که به قول او این تغییر شکل را ممکن ساخت.^[۳۰]

وی اضافه می‌کند که آنچه اتفاق افتاد را می‌توان با تحولات قبل از میلاد، با ظهور آنچه ما تمدن‌های اولیه می‌خوانیم مقایسه کرد. اینکه اینبار در غرب اتفاق افتاد می‌توانست در هر جای دیگر بیافتد. این تغییر شکل در غرب در سه عرصه مهم اقتصادی، فکری و اجتماعی به وقوع پیوست: تغییر در عرصه اقتصادی یعنی افزایش عظیم در تولید به دلیل تکنیک‌های جدید که از طریق کنترل متمرکز مبتنی بر انباشت سرمایه و بازار انبوه صورت گرفته باشد. این تغییرات در دوران انقلاب صنعتی و همراه با آن در «انقلاب کشاورزی» به اوج خود رسید. در عرصه فکری تجربه‌های علمی از کپلر و گالیله آغاز گردید و افقی نامحدود در زمان و مکان ایجاد کرد که راه را برای تفسیرات فلسفی دوران روشنگری باز کرد. در عرصه زندگی اجتماعی گسست از شیوه قدیمی امتیاز زمین‌داری و جایگزینی آن با قدرت مالی بورژوازی اتفاق افتاد که در انقلاب‌های آمریکا و فرانسه و عواقب آن [گسترش مدل دولت مدرن و انطباقی] در اروپا خود را نشان داد.

در پاسخ به این سؤال که این پروسه چرا

تنها در غرب اتفاق افتاد هودسون معتقد بود که این تغییر شکل به‌رحال می‌بایستی در جایی اتفاق می‌افتاد، همچنان که تمدن‌های اولیه در سطح کشاورزی دست به چنین تغییراتی زده بودند. در هر صورت در پاسخ به این پرسش نمی‌توان شیوه‌های جدید را نتیجه اوضاعی دانست که به یک منطقه معین محدود بوده باشد. بسیاری از اختراعات همچون سه اختراع مشهور باروت، قطب‌نما و چاپ در نیم‌کره شرقی ریشه داشت. بنابراین، این تغییر شکل متأثر از روندها و اختراعات دیگری بود.^[۳۱]

اثر مهم هودسون که در آن اسلام در سیر تحولات تاریخی جهان بررسی شده است، در سال‌های دهه ۱۹۶۰ به چاپ رسید. وجود این اثر در دوران تسلط تلقیات دیگر بر عرصه آکادمیکی، از تلاش‌های دیگر پژوهشگران این عرصه حکایت دارد که به دنبال ارائه توضیحات مناسب‌تر و موثرتری برای پاسخ به پرسش‌های اساسی بوده‌اند.

این تلقیات و پیش‌فرض‌های حاکم نتیجه تحولات جدید در عرصه آکادمیکی به دنبال جنگ جهانی دوم یعنی ظهور و تسلط بیشتر تئوری مدرنیزاسیون بود. جامعه‌شناسان در ایالات متحده خود را به نگرش شرق‌شناسانی همچون هامیلتون گیب و برنارد لوییز که خود را بهترین افراد برای تحلیل خاورمیانه می‌دیدند محدود نساختند و در نتیجه تئوری مدرنیزاسیون را پایه تحقیقات و پژوهش خود قرار دادند. «با وجود هر درجه تفاوت در دیدگاه‌های آن‌ها، اما طرفداران تئوری مدرنیزاسیون مایل بودند جوامع سنتی را اساساً راکد تعریف کنند که گویا برخلاف غرب مدرن فاقد مؤسسات و دینامیسم درونی که آنها را به تحول بنیادین اجتماعی رهنمون سازد بودند. در نتیجه، تغییر تنها از بیرون امکان داشت یعنی اساساً تحت نفوذ سیاسی، فرهنگی و اقتصادی

غرب».^[۳۲] همانند هودسون پژوهشگران دیگری با تأثیرپذیری از رویدادهای سیاسی و اجتماعی در این جوامع در چند دهه قبل، در برابر این تئوری و برای یافتن ابزارها و نگرش‌های نظری موثرتر برای تحلیل جوامع خاورمیانه ظاهر شدند. دهه اول قرن بیست و یکم با وجود ازدیاد فشارهای دولتی و مالی بر مراکز مطالعاتی و پژوهشگران این حوزه و علی‌رغم تحولات چشمگیر و وقوع چندین جنگ در این منطقه، شاهد پیشروی بحث‌های نظری مراکز مستقل مطالعات خاورمیانه و همچنین آفریقا و آمریکای لاتین در مورد این جوامع بود. بسیاری از مدرسان برنامه‌های درسی دانشگاه‌های متعددی در آمریکا و اروپا (به‌طور چشمگیری در لندن) را تحت تأثیر کارهای تحقیقاتی انجام شده خود قرار دادند و یا از بنیاد دگرگون ساختند.

نقد شرق‌شناسی

مکتب شرق‌شناسی با چاپ اثر ادوارد سعید در سال ۱۹۷۸ به نام شرق‌شناسی منتقد جدی و بی‌نظیری در مقابل خود یافت. ضربه کاری که این اثر به دگم‌های مکتب فوق وارد کرد، بعد از چند سال به تدریج خود را نمایان می‌ساخت و در ادامه و در عرصه آکادمیکی تحولی عظیم را موجب گشت. تحولات دهه ۱۹۷۰، انقلاب ایران و گسترش جنبش‌های اسلامی و حضور قاطع ایالات متحده در منطقه زمینه‌های مهمی برای اعتبار و یا رد اثر فوق را تشکیل می‌دادند. به دنبال انتشار این اثر به تدریج دیدگاه‌های منسجم دیگری در تقابل با شرق‌شناسی شکل گرفت و در کل بینش مسلط در برخورد به خاورمیانه (و جهان به اصطلاح سوم) را در برابر چالش جدی قرار داد. در شرق‌شناسی از یک طرف تقسیم‌بندی‌های رایج جوامع و انسان‌ها، که تحت عناوین مختلفی انجام می‌گرفت، به زیر سؤال کشیده شد و از طرفی دیگر

توضیح «عقب‌ماندگی» بر اساس فرهنگ، دین و خصوصیات ویژه جوامع و مردمانشان مردود اعلام گردید. رابطه دانش و قدرت، و شرق‌شناسی و استعمار (رابطه‌ای که آل‌احمد نیز بدان واقف بود) عریان‌تر گردید و بسترها و پروسه‌های تاریخی ملاک قرار گرفت. بنابراین، مفاهیم «شرق» و «غرب» که شاخص تفکری معین در تعریف چگونگی جهان و تفاوت‌ها بود به‌طور بنیادینی بازتعریف شد (مسئله‌ای که در ایران نیز از نظر پژوهشگرانی همچون آشوری در توضیح شرق و غرب پنهان نماند) و در نتیجه دگم‌های برآمده از این جهان‌بینی را بی‌اعتبار ساخت. قبل از سعید، میشل فوکو در ارتباط با تقسیم‌بندی‌های رایج جوامع و انسان‌ها، در کارهای خود با تأکید بر دیرینه‌شناسی علوم انسانی و تبارشناسی دانش به تحلیل گفتمان، رابطه بین دانش و قدرت پرداخته بود. در کتاب نظم اشیاء: دیرینه‌شناسی علوم انسانی، اشکال دانش را در سه دوره تاریخی رنسانس، عصر کلاسیک و عصر مدرن با هم مقایسه می‌کند. از دیدگاه او در هر یک از این دوران ساختار فکری یا صورت‌بندی دانایی episteme خاصی وجود دارد. ساختار فکری یا «اپیستمه مجموعه روابطی است که در یک عصر تاریخی به کردارهای گفتمانی موجد دانش‌ها، علوم و نظام‌های فکری وحدت می‌بخشد».^[۳۳]

بنابراین، از دیدگاه ادوارد سعید مکتب شرق‌شناسی دیگر نمی‌توانست خود را صرفاً به عنوان یک نهاد آکادمیک تعریف کند، بلکه «نوعی از فکر بود که بر اساس تمایز هستی‌شناسانه و معرفت‌شناسانه در بین «آرینت» و «بیشتر اوقات» «آکسیدنت» قرار داشت. بنابراین، این تمایز مابین شرق و غرب توسط بخش بزرگی از شعرا، رمان‌نویسان، تنوربیسین‌های سیاسی، اقتصاددانان، و مدیران امپریالیستی به عنوان نقطه عزیمت در رابطه با شرق، مردمش، سنت، «فکر»،

سرنوشت و غیره آن پذیرفته شده است ... بدون آزمون شرق‌شناسی به عنوان یک گفت‌وگو کسی نمی‌تواند رشته‌ای تخصصی در ابعاد بسیار وسیع و پیچیده را درک کند که فرهنگ اروپایی توسط آن قادر به مدیریت و حتی تولید - شرق در دوران بعد از عصر روشنگری از لحاظ سیاسی، روانی، نظامی، ایدئولوژیکی، علمی و پنداری گردید. به علاوه، شرق‌شناسی دارای آنچنان موقعیت مقتدری است که من معتقدم هیچ نوشته‌ای، فکری، یا کرداری در رابطه با شرق بدون به حساب آوردن محدودیت‌هایی که شرق‌شناسی بر فکر و عمل معمول می‌دارد ممکن نمی‌شود».^[۳۴]

دهه ۱۹۷۰/۱۳۵۰ که در نهایت به انقلاب ایران ختم شد دهه تحولات چشمگیر در عرصه جهانی، پایان استعمار و آغاز نوعی دیگر از آن، گسترش نفوذ آمریکا در خاورمیانه و حمایت از رژیم‌های دیکتاتور منطقه بود. پرداختن فعالان نظری (روشنفکران) و پیش‌تازان اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی در نقاط مختلف جهان به این تحولات، از منظر مشابیه و بعضاً با نگرش‌های متفاوت امری غیرمنتظره نبود. ادوارد سعید به دلیل عرب-آمریکایی بودن و تحقیقات و پیشینه ادبی‌اش و یک بستر مشخص تاریخی به شرق‌شناسی رسید. در ایران نیز نویسندگانی که در بازتعریف این مفاهیم تلاش کرده‌اند تاریخی از تحولات شگرف سیاسی، اجتماعی - اقتصادی را پشت سر خود داشتند و مستقیماً با نفوذ قدرتی جهانی روبرو بودند. انقلاب ایران جامعه موسوم به روشنفکری یا بهتر بگوییم نمایندگان اندیشه‌های سیاسی در این کشور را درگیر مسائل فوری‌تری نمود. در نهایت پس از اعمال اختناق کامل بر آنها، نتایج نامطلوب انقلاب بار دیگر منتقدان را در برابر همان سؤال‌ها و سؤالات جدیدی قرار داد. در نظام جمهوری اسلامی نیز،

همانند اختناق حاکم بر اندیشه و فکر در دوران پهلوی، رشد چشمگیر این مباحث در ارتباط با دستاوردهای نظری در سطح جهان به آسانی ممکن نبود. سؤال «عقب‌ماندگی» اما هیچگاه صحنه را ترک نکرد و با فراهم آمدن امکان محدود چنین بحث‌هایی دوباره قد علم کرد (و اتفاقاً شرایط کنونی با در هم آمیختن جامعه با جامعه جهانی در بُعدی بی‌سابقه مقایسه را اجتناب‌ناپذیر کرده است). تحقیقات دکتر صادق زیباکلام تحت عنوان «ما چگونه، ما شدیم؟»، ریشه‌یابی علل عقب‌ماندگی در ایران نمونه بازر اثری است که علی‌رغم تلاش جدی برای دوری‌گزیدن از توضیح «عقب‌ماندگی» به دلایل فرهنگی، درگیر همان تقسیم‌بندی‌هایی شده است که فوق‌البدان اشاره کردیم و متوجه شدیم که پیش‌تر نیز پژوهشگران چنین علی را در تحقیقات خود به عنوان فرض در نظر گرفته بودند. در اینجا می‌توانیم به اثر مزبور نظری اجمالی بیاندازیم تا تداوم استیلای دگم‌های شرق‌شناسی را مشاهده کنیم.

از نظر مؤلف کتاب نمی‌توان همه تقصیر [عقب‌ماندگی] را به گردن استعمار انداخت.^[۳۵] بلکه استبداد شرقی و حکومت مقتدر نیز به عنوان مولفه‌های مهمی برای توضیح مسئله عقب‌ماندگی بایستی در نظر گرفته شوند؛^[۳۶] و اساساً «قبل از آنکه استعمار پای به ایران بگذارد چراغ علم قرن‌ها بود که در ایران خاموش گشته بود».^[۳۷] از نظر او شرق و غرب در مجموع مستقل از یکدیگر تحول یافته‌اند.^[۳۸] و در نتیجه هر کدام مسیرهای جداگانه خود را پیموده‌اند، یکی در مسیر پیشرفت و دیگری در مسیر انفعال.^[۳۹] این نگرش نیز تقسیم‌بندی‌های «ما» و «آنها» را می‌پذیرد و با دو تمدن جداگانه سر و کار پیدا می‌کند و جایی برای تاریخ، بقول آشوری دارای گسست و نه تک‌خطی، و پروسه‌ها، بستر و زمینه‌ها و عوامل تغییر

باقی نمی‌ماند. «ایران» گویا کلیتی است که از ابتدای تاریخ به همان شکل بوده است. دوباره با طرح کلیشه‌ها و پیش‌فرض‌هایی چون شیوه تولید آسیایی، نظریه‌ای که حداقل در شکل رایج آن و برای توضیح «عقب‌ماندگی» به زیر سؤال رفته است، روبرو می‌شویم. بعلاوه، زیباکلام در توضیح فقدان فتودالیسم در تاریخ ایرانی که وی مد نظر دارد به نفوذ مارکسیسم در اندیشه‌های سیاسی بعد از ۱۳۲۰ می‌پردازد و معتقد است که تأثیرات این مکتب فکری و تقسیم‌بندی تاریخ توسط آن به دوران‌های مختلف اجتماعی راهنمای بسیاری از روشنفکران و مورخین مدرن برای توضیح مسئله عقب‌ماندگی در ایران شد.^[۴۰] اما بایستی توجه کرد که از همان تاریخ به بعد نیز بسیاری دیگر تحت تأثیر افکار دیگری قرار گرفته و از زاویه اسلام و یا ملی‌گرایی به مسائل ایران پرداخته‌اند. اما تا آنجا که به مارکس هم مربوط می‌شود لازم است در ارتباط با مفاهیم مدرن گفت که مارکسیسم نیز در ارتباط با جوامع آسیایی، آغشته به گفتمان مسلط زمان خود به کشوری چون ایران وارد شد. خود مارکس نیز نمی‌توانست از تأثیر باورها و گفتمان‌های مسلط زمانه خود، و مشخصاً شرق‌شناسی که همراه با توسعه امپریالیستی و استعمار پربرتر می‌شد، به دور بماند. مگر اینکه بپذیریم که اگر «تمدن‌ها جدا از هم تحول می‌یابند» فلاسفه و مکاتب فکری و سیاسی نیز جدا از هم و در انزوا شکل گرفته و می‌گیرند. در حالی که وی در مقاله خود در مورد حاکمیت بریتانیا در هند به «دخالیت بیرحمانه مالیات بگیران و سربازان بریتانیایی» واقف بود اما با الهام از هگل برای هند تاریخی نمی‌شناخت و جامعه هندی را «فاقد شأن و مقام، راکد و گیاه‌پرور»^[۴۱] می‌دانست؛ «نباید فراموش کنیم که این جوامع بهشت مانند روستایی، با آنکه برخوردار از صلح و صفا جلوه می‌کنند،

همواره در حکم شالوده سترگ استبداد شرقی بوده‌اند، ذهن بشری را به کوچک‌ترین محدوده ممکن محدود ساخته‌اند، آن را به صورت وسیله حاضر و آماده‌ای برای تحمیل خرافات در آورده‌اند، به برده فرمانبردار قواعد مبتنی بر سنت‌ها بدل کرده‌اند، و از هر گونه شکوه و جلال و هر گونه توان تاریخی محروم ساخته‌اند».^[۴۲] مرزهای مارکسیسم (و یا مکاتب و جنبش‌های مختلفی که می‌خواستند تئوری‌های مارکس را بسط دهند) و شرق‌شناسی در جاهای بسیاری مخدوش می‌شوند و نگرش آنها به جوامع آسیایی تفکیک‌ناپذیر می‌گردد.

بنابراین، محدود شدن به توضیح کاستی‌های یک مکتب فکری، تسلط و نفوذ گفتمان نوع بینش مسلط در رابطه با جوامع آسیایی (و همچنین به کل جهان) بر این مکتب فکری را نیز نادیده می‌گیرد و از دلایل پایه‌ای تری غافل می‌شود. یعنی زیباکلام نیز بیشتر به معلول و نه علل پرداخته است.

اما چگونه باید جایگاه استعمار و «استبداد شرقی» را توضیح داد؟ تا آنجا که به حکومت مقتدر مربوط می‌شود مقایسه دولت‌های مستبد و دولت‌های به ظاهر غیراقتدارگرا در اروپا و آمریکا نگرش فوق را در مورد استبداد شرقی تقویت می‌کند. اما جواب بایستی در بسترها و زمینه‌های متفاوت تاریخی، پروسه‌های تغییر و تحولات در هر دوره مشخصی جستجو شود. اگر چه تشکیل دولتی مدرن و خواست رفم جامعه ایران به خواستی همه‌گیر در اوایل قرن بیستم بدل شد، اما عملی ساختن آن خود پیامدهای عظیمی برای جامعه داشت؛ نیروهای اجتماعی را فعال کرد و اندیشه‌های سیاسی را شکل بخشید. اجرای طرح‌های توسعه اقتصادی، و «سکولار» کردن جامعه و دولت نه در انطباق با «پیشرفت» بلکه از منظر نیروهای معین اجتماعی، در خدمت

منافع دولت و دولت‌های قدرتمند غربی و بدون توجه اساسی به نیازهای واقعی جامعه (یا جوامع موجود در آن جغرافیا) به پیش برده می‌شود. درک مقولاتی همچون سکولاریسم بر دیدگاه‌های شرق‌شناسی و نگرش آنها به جوامع آسیایی استوار بود و نه بر انطباق با رابطه دین و جامعه و یا دین و آموزش و پرورش در یک جامعه مشخص. در بطن این تحولات، مدرنیزاسیون مستبدانه (انقلاب سفید) که قدرت فردی شاه و ساواک مشخصه‌های آن شد اجتناب‌ناپذیر جلوه می‌کند. در فقدان ارتشی مجهز به گران‌قیمت‌ترین سلاح‌ها نیز عملی‌ساختن رویای شاه برای تبدیل ایران به کشوری بزرگ در کنار دیگران ممکن نمی‌شد. طبیعی بود که دولت امنیتی به صورت مشخصه جوامع «خاورمیانه» که هر کدام در مسیر «مدرنیزاسیون سکولار» مستبد و اعمال شده از بالا گام نهاده بودند درآید. زیرا برای پیش‌بردن برنامه‌های «ملی» که «منافع ملی» را تعقیب می‌کند نیاز به زور پیدا می‌شود تا در عین حال مخالفان و معترضان را که به «وحدت ملی» لطمه می‌زنند سر جای خود بنشانند.

بنابراین، عوامل متعددی، و نه فاکتور «استبداد شرقی»، در استبداد و دولت سرکوبگر امروز دخیل‌اند. در مقایسه با دولت‌های «خاورمیانه» دولت‌های غربی نه سرکوبگر و اقتدارگرا بلکه انضباطی تعریف می‌شوند. به این معنا که در این کشورها مردم به نژادها، به یک هژمونی فرهنگی که الزاماً بدان تعلق ندارند، عادت کرده‌اند. مثلاً همانگونه که همه با قرمز شدن چراغ ترافیک توقف می‌کنیم به مقررات دیگر نیز واکنش نشان می‌دهیم. و خلاف آن، مثلاً تظاهرات بدون اجازه و تندروری در تظاهرات‌ها به شدت سرکوب می‌شود و در مقیاسی بزرگ‌تر یعنی در انتخابات و پارلمان «دمکراسی» موجود

را نمی‌توان به عنوان مشارکت همگانی در سرنوشت خود مفهومی مسلم و بدیهی انگاشت. در نظام‌های انضباطی انسان‌ها تحت عناوین مختلف تقسیم‌بندی می‌شوند و هویت تازه می‌گیرند تا کنترلشان آسان شود. برای مثال زن دارای جنسیت اجتماعی gender نیز می‌شود، و تعدادی دیگر تحت عنوان همجنس‌گرا هویتی تازه دریافت می‌کنند. این‌ها میراث عصر جدید و یک نظام مبتنی بر سرمایه است. تولد زندان در شکل جدید در اروپای مدرن، آنچنان که فوکو ادعا می‌کند، و دوری‌گزیدن از مجازات در ملأ عام (استفاده از گیوتین، تبر) پاسخ برای کنار گذاشتن مجازات بدن و قرار گرفتن در جایگاه قاتل یا شکنجه‌گر و جایگزینی آن با مجازات روح soul انسان و به انضباط درآوردن او صورت می‌گیرد؛ و در این پروسه نقشه عمل روزانه معنی می‌یابد و کارخانه و زندان در نظم درونی‌شان به هم شباهت پیدا می‌کنند.^[۴۳] در بین دولت‌های سرکوبگر و انضباطی شباهت‌ها مثلاً در مسائل امنیتی نیز بی‌شمارند، والی آخر (این البته بدان معنا نیست که خلاقیت‌های فکری و دستاوردهای نظری در جوامع غربی را نادیده گرفت که در شکل افراد، گروه‌های اجتماعی و نظام‌های فکری به عنوان منتقدین جوامع خود عامل فشار برای تغییر بوده‌اند).

بنابراین نمی‌شود از این فاکتور یابی‌ها گذشت، پروسه‌هایی را که به اینجا ختم شده نادیده گرفت و صرفاً به «در مجموع مستقل از یکدیگر تحول یافته‌اند» بسنده کرد. یکی را خوب دانست و دیگری را بد. اگر شیوه تولید آسیایی به استبداد شرقی ختم می‌شود، پس شیوه تولید اروپایی که به تمدن و به اصطلاح به روشن‌شدن چراغ علم ختم شد چرا جنگ‌های جهانی، رایش سوم و استعمار را به وجود آورده است و نظام اقتصادی آن انسان‌ها را بدین‌گونه تقسیم‌بندی می‌کند؟

مفاهیم نوین

عصر جدید مفاهیمی نوین را به فرهنگ‌های لغت افزود که همواره به عنوان امری مسلم مشوق گروه‌های اجتماعی بوده بدون آنکه معمولاً بسترها و پروسه‌هایی که این مفاهیم را به وجود آورده‌اند و تأثیرات آنان مورد دقت و ارزیابی قرار گرفته باشند. مدرنیزاسیون، خاورمیانه، سکولاریسم، پیشرفت و تمدن از جمله این مفاهیم‌اند. مدرنیزاسیون به عنوان تلاشی برای «پیشرفت» جوامع «عقب‌مانده» تعریف می‌شود و پایه‌های تشکیل‌دهنده آن در این گزاره الزامی می‌گردد: تشکیل دولت متمرکز، و بوروکراسی (دیوان‌سالاری) کارا. این روند در ادامه به تحکیم مرزهای مصنوعی کشورهای جدید (یا جغرافیای خیالی) دامن زد؛ و متعاقباً در هر کدام از این کشورهای جدید میدان سیاسی مختص به خود با نیروهای اجتماعی معین که در آن میدان به کشمکش می‌پرداختند به وجود آمد.^[۴۶] به علاوه، نوع دولت مدرنی که از بالا شکل می‌گرفت (یعنی برخلاف آنچه در اروپای غربی اتفاق افتاد فاقد رشد طبیعی از بطن پروسه‌های اجتماعی-اقتصادی بود) مرزهای سیاست و نوع آن میدان سیاسی را نیز تعیین می‌کرد. «خاورمیانه» نیز به عنوان یک مفهوم یکی از پایه‌های جاافتاده بینش مسلط در اروپای غربی و آمریکا است، جغرافیایی که به منافع آن بینش خدمت می‌کند و گرنه بدیهی است که بایستی آسیای جنوب غربی خوانده شود.

برنامه‌های سیاسی و اقتصادی برای «توسعه» و یا مدرن کردن این کشورها در نتیجه نمی‌توانست به معضلات اساسی آنها به شیوه‌ای مؤثر و ریشه‌ای برخورد کند. ورود تکنولوژی و دستیابی به امکانات آموزشی و شغلی نیز نمی‌تواند همیشه به عنوان نتایج طبیعی این مدرنیزاسیون تلقی گردد. زیرا در نهایت این اقتصاد تک‌محصولی و

بنابراین ما چگونه، ما شدیم؟ در جواب به سؤال خود ناکام می‌شود زیرا نقش بستر تاریخی و عامل تغییر در آن غایب است و اساساً مشغله آن نیست. در عوض با قیاس مع‌الفارق دو تمدن جدا از هم روبرو می‌شویم. این بخش را با مکث کوتاه در مورد مسئله خشونت به پایان می‌بریم. به نمونه الجزایر توجه کنیم. بدیهی است که عارضه خشونت ریشه در مقولاتی چون «عقلیت عربی» ندارد بلکه راسیسم در الجزایر و خشونت فیزیکی و روانی ریشه در یک قرن و نیم انقیاد الجزایر داشته است. واضح است که ایران با الجزایر متفاوت است، زیرا ایران (با هر تعریفی که از این مفهوم داشته باشیم) در همان مدت پروسه تاریخی متفاوتی را پشت سر گذاشت. به دنبال تشکیل دولت-ملت‌های بعد از جنگ جهانی اول (ایران، ترکیه، عراق) و سپس شکل‌گیری کشورهای عربی به دنبال استقلال، و ظهور اسرائیل، ما با هم‌سویی در تعریف این دولت‌های مدرن، برنامه‌های نوین‌سازی و تحمیل‌شده از بالا (مثلاً دولت سرکوبگر، دولت امنیتی، خشونت سیاسی) و در عین حال در هر کدام از این کشورها با مسائل و معضلات متفاوت از همدیگر نیز روبرو می‌شویم (به تفاوت جریان مذهبی یا نقش علما در ایران و ترکیه توجه کنید)، یعنی به قول سامی زوبیده^[۴۴] با میدان‌های سیاسی متمایز. اگر چه میراث استعمار امری پایدار بود اما برای مثال استقلال کشورهای عربی و کشور اندونزی سرآغاز رقابت نیروهای اجتماعی و سیاسی در این کشورها بر سر برنامه‌های سیاسی و اقتصادی برای آینده گردید^[۴۵] که پیامدهای آن را در ناکامی در طرح‌های سیاسی و اقتصادی، بدهکاری، و انقلابات اخیر می‌توان مشاهده کرد و در اینجا است که «تئوری استعمار» نیز ضربه‌پذیر می‌شود

بدهکار به مراکز مالی جهانی، دولت امنیتی، سرکوبگر و تک‌حزبی بود که مشخصه چنین جوامعی گشت. بدهکاری مشخصه دیگر این دولت‌هاست. در سال ۱۹۷۰ شصت کشور «در حال توسعه» جهان سوم که به عنوان کشورهای کم درآمد طبقه‌بندی شده بودند ۲۵ میلیارد دلار به مؤسسات مالی و وام دهندگان در سطح جهان بدهکار بودند. سه دهه بعد از آن این بدهی به ۵۲۳ میلیارد دلار رسید در حالی که این کشورها در ظرف این سه دهه ۵۵۰ میلیارد دلار بدهی در شکل اصل و فرع وام بازپرداخت کرده‌اند اما هنوز ۵۲۳ میلیارد دلار دیگر بدهکار هستند.^[۴۷] کشورهایی که در خاورمیانه قرار دارند سهم بزرگی از این بدهی‌ها داشته‌اند. پس این کشورهای «فقیر» آنچنان هم فقیر نیستند.

تا آنجا که به مفهوم سکولاریسم مربوط می‌شود می‌دانیم که مسئله دین و دولت، رابطه آموزش و دین، و رابطه دین با جامعه تاریخاً یکی از معضلات اساسی این جوامع را تشکیل داده و همچنان لاینحل باقی مانده است. جا دارد پرسیم که چرا «سکولاریسم» پهلوی و جمال عبدالناصر به ترتیب در ایران به جمهوری اسلامی و در مصر به گسترش نفوذ سازمان باسابقه اخوان المسلمین انجامید؟ بدون آنکه الزاماً همه جریان‌های اسلامی را همسان تعریف کرده و به خودی خود محکوم کرده باشیم. بدین‌گونه این بسترها و زمینه‌های سیاسی و اجتماعی هستند که به مفاهیم معنا می‌دهند و نباید این مفاهیم الزاماً به مثابه حقایقی پنداشته شوند که چشم بسته و برای نیل به «پیشرفت» و «تمدن» پذیرفته شوند.

تمدن و پیشرفت

مفهوم تمدن و پیشرفت برای غرب در برخورد به امپراطوری عثمانی معنایی نوین یافت. این

امپراطوری که زمانی برای شایستگی‌هایش تحسین غرب را برانگیخته و به خاطر قدرت نظامی‌اش ترس و وحشت ایجاد کرده بود، به دلیل پیشی گرفتن غرب در اقتصاد و تجهیزات نظامی رو به ضعف نهاد و این مسئله به تئوری «رکود» دامن زد. عثمانی برای غرب مظهر اسلام و یک امپراطوری اسلامی بود و مورخان مایل بودند بر تمدن گذشته جوامع اسلامی تأکید کنند که اکنون (در قرون هجده و نوزده) مسیر زوال و رکورد را در پیش گرفته بودند. باید اشاره کرد که شکل‌گیری بینش دنیای مسیحیت در مقابل اسلام، به عکس‌العمل آن به ظهور این دین جدید و تعریف این پدیده نوین باز می‌گشت که اساساً آن را تهدیدی برای دنیای خود می‌دید. اگر چه بودند بسیاری که تلاش کردند تصویری واقعی از این پدیده ارائه دهند.^[۴۸]

بر پایه این طرز فکر بود که «پیشرفت» و رسیدن به «تمدن» به رسالت جوامع آن امپراطوری که به دنبال جنگ جهانی اول به کشورهای مختلف تقسیم شده بودند درآمد. در برابر زوال امپراطوری عثمانی و برای توضیح عظمت و پیشرفت غرب، کسانی چون برنارد لوئیس و ساموئل هانتینگتون تمدن غرب را به تمدن یونان باستان و دموکراسی و دولت‌داری آن گره زدند و با این کار البته تاریخ را نیز وارونه ارائه کردند. زیرا در طول تاریخ بشری هیچ تمدنی به‌طور جداگانه، در محیطی بسته، و به دور از تأثیرات جوامع یا تمدن‌های دیگر نتوانسته به حیات خود ادامه دهد.^[۴۹] یونان باستان نیز از قدرت‌های دوروبر خود، از جمله از تمدن باستانی سرزمین ایران کنونی، تأثیر گرفته و بر آنان تأثیر متقابل گذاشته است. امپراطوری عثمانی، برخلاف آنچه در آثاری چون پس از هزار و چهار صد سال می‌خوانیم، صرفاً داستان درنده‌خوبی‌ها و حرمسراها نیست.

در این سرزمین با استانداردهای چند قرن پیش، بردباری مذهبی حاکم بود و یهودیان و مسیحیان پروتستان فراری از اروپای مسیحیت و دنیای تفتیش عقاید را در خود می‌گرفت که در برابر یک مالیات سالانه بدون نیاز به انتگراسیون^۱ اجازه زندگی و کسب داشتند و این در حالی بود که پناهنده‌شدن مسلمانان به اروپا موضوعیت نداشت. تأثیرات این امپراطوری که قرن‌ها از خلیج فارس تا دروازه‌های وین حاکمیت می‌کرد بسیار بادوام و نشانه‌هایش امروز هم پیداست.

به‌علاوه، شیوه‌های دولت‌داری، فرهنگی (به معنای فعالیت‌های هنری و نوع زندگی انسان‌ها)، جنگی و... مداوماً در میان جوامع گذشته اقتباس می‌شد و این تأثیرگذاری در واقع نیروی محرک این «تمدن‌ها» بود. در نتیجه، چنین پژوهشگرانی «عقب‌ماندگی» و یا بهتر بگوییم «بی‌تمدنی» جوامع اسلامی را ذاتی می‌دیدند، به این معنا که ریشه مشکلات و عقب‌ماندگی‌ها در دین و فرهنگ این جوامع جستجو می‌شد. بدون شک در قرون هجدهم و نوزدهم میلادی جوامع قرار گرفته در خاورمیانه با مشکلات عظیم اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دست به گریبان بودند و در مقایسه با غرب، این دومی بود که از همه لحاظ بر جهان مسلط شده بود. اما این تسلط حاصل دستاوردهای اقتصادی غرب از تصاحب سرزمین‌های دوردست یا «کشف» آن‌ها همچون آمریکا، و اکتشافات دریایی و یافتن دماغه امید نیک در جنوب آفریقا بود، که قدرت‌های غربی را مستقیماً به منابعی مهم، مثلاً در هند، وصل کرد. متعاقباً نقش دلالی تجار در جوامع شرقی به تدریج موضوعیت خود را از دست داد. اما تحصیل این موقعیت برتر تنها محدود به عرصه اقتصادی، نظامی و سیاسی نبود، بلکه همچنین مستلزم ایدئولوژی‌ای بود که برتری فرهنگی و نژادی در شکل «فرو دست»

و «برتر» خود را به عنوان یک ایده تثبیت کند و این نهایتاً در پروسه تقابل جوامع آسیایی با اروپایی اتفاق افتاد. این کار را عملاً شرق‌شناسی به عهده گرفت.

در اواخر قرن نوزدهم بینش غالب در غرب در مورد دنیای پیرامون خود و نژادهای دیگر به تئوری نژاد برتر سفید ختم شد که طبق آن ریشه پیشرفت غرب در برتری نژاد سفید و در زیست‌شناسی جستجو می‌گردید. عواقب این بینش رویدادهایی هولناک را به دنبال خود داشت: ساختن اولین بازداشتگاه‌های جمعی در جنگ آفریقا و تبعیض نژادی علیه سیاه‌پوستان، تولد رایش سوم و نابودی میلیون‌ها یهودی، صدها هزار کولی و معلول، اردوگاه‌های کار اجباری برای حبس، قتل و شکنجه مخالفان سیاسی به‌ویژه کمونیست‌ها و سوسیالیست‌ها که به عنوان «دشمنان خلق» با تبر سر از بدنشان جدا می‌شد (شیوه‌ای که تا سال ۱۹۳۷ در اعدام در آلمان به کار گرفته می‌شد) و یا زیر گیوتین (که در آلمان به‌وسیله هیتلر جانشین تبر شد) قرار می‌گرفتند، نابود کردن سرزمین‌ها در جبهه شرقی آلمان به خاطر «پست» بودن نژادی و فرهنگی اسلاوها و اعدام میلیونی اسیران جنگی (از پنج میلیون اسیر شوروی، سه و نیم میلیون در اسارت جان خود را از دست دادند).^{۱۵۰} به این‌ها می‌توان نمونه‌های دیگری، همچون پروژه استعماری تشکیل اسرائیل را اضافه کرد. خاورمیانه‌ای که هدف «پیشرفت» و «مدرنیزاسیون» شده بود طبیعتاً نمی‌توانست در آینده از تأثیرات این شیوه‌ها در حیات سیاسی در امان بماند و از آنها نیاموزد.

از طرف دیگر «رسالت» غرب برای «توسعه» جوامع دیگر استعمارگرایی قدرت‌های غربی را توجیه می‌کرد. لرد کرومر^{۱۵۱}، نماینده بریتانیا و نایب‌السلطنه در مصر (۱۹۰۷-۱۸۸۲)، برای توجیه حضور بریتانیا در آن کشور

گفت «ملتی بزرگ نمی‌تواند رسالتی را که تاریخ گذشته و موقعیت آن در جهان بر وی تحمیل کرده به دور بیاندازد».^{۱۵۲} کرومر در اوایل قرن بیستم از رها ساختن زنان مصری صحبت می‌کند در حالیکه دو دهه بعد از آن مخالف سرسخت اعطای حق رأی به زنان در بریتانیا بود. کرومر گفت: «جذب تمدن غربی از سوی مصری‌ها حیاتی است زیرا چادر و انزوا موانع جدی برای دست‌یافتن به آن سطحی از تفکر و شخصیت است که لازمه شروع تمدن غربی است». صد سال بعد از کرومر این بار جورج بوش در سخنرانی ۲۰۰۱/۹/۱۱ برای توجیه «جنگ علیه ترور» و حضور در منطقه گفت: «این جنگ متعلق به جهان است. این جنگ متعلق به همه آنهاست که معتقد به پیشرفت و پلورالیسم، بردباری و آزادی هستند. جهان متمدن اکنون دارد در کنار آمریکا قرار می‌گیرد».^{۱۵۳} چیزی که بوش ادعا می‌کرد همان تقسیم جهان بر اساس تمدن/بربریت بود.

علی‌رغم نمونه‌های فراوان برای نشان دادن عواقب این بینش، بگذارید کشتار هولناک سال ۲۰۱۱ در نروژ را مثال بیاوریم. در رسانه‌ها برای توضیح و برخورد به این مسئله فوراً علم روانشناسی (و نه زندان گوانتانامو) به خدمت گرفته شد، زیرا متهم یک فرد اروپایی بود که ممکن بود در اثر «دیوانگی» به چنین جنایتی دست زده باشد! این چیزی جز معافیت مسیحیت، ایدئولوژی استعمارگرایی و امپریالیستی، نادیده گرفتن عواقب بازتولید بینش غالب در مورد شرق، و بیانگر عواقب اشاعه نفرت و یا ارائه تصویری وارونه از مسلمانان و مهاجران نبود. درحالی‌که برای توضیح عملیات انتحاری علم روانشناسی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد بلکه این اسلام و «تاریخ ۱۴۰۰ ساله»، فرهنگ «عقب‌افتاده» مردمان در «جوامع اسلامی» است که بایستی

به عنوان دلایل فوراً علم شوند و بدین‌گونه بار دیگر بر استعمار، امپریالیسم، کاپیتالیسم و مفاهیم زاده از آنها مهر تأیید بزنند. پس امری غیرطبیعی نیست که در بسیاری از این کشورها مشاهده زنی محجبه فوراً شک و تردید در سطح سواد و دانش او را موجب می‌شود و یا اجرای نماز در مراکز عمومی و افزایش شمار مساجد در شهرهای اروپا و آمریکا وحشت در دل‌ها می‌کارد. همه اینها بدون اینکه اعمال و اهداف جریان‌تندرو را توجیه کرده باشیم (که شروع حیات سیاسی آنها مستقیماً به گسترش نفوذ قدرت‌های جهانی و سیاست دولت‌ها در منطقه مربوط است). معمولاً مردم در هیچ‌کدام از جوامع خاورمیانه، کشورهای اروپا را «جوامع مسیحی» نمی‌نامند بلکه آنها را با اسم‌هایشان مثلاً آلمان، انگلستان، بلژیک و فرانسه خطاب قرار می‌دهند.^{۱۵۴}

طبق اسناد منتشرشده توسط ویکی‌لیکس، بلندپایه‌ترین مقام آمریکا در ایران در سال ۱۹۷۹، برویس لینگن، در گزارشی به تاریخ ۱۳ آگوست ۱۹۷۹ و سه ماه قبل از تسخیر سفارت آمریکا توسط «دانشجویان خط امام»، به کاخ سفید نوشت: «ایرانی‌ها نه‌تنها به‌وسیله بیماری‌های روانی لعنت شده‌اند، بلکه فرودستی ذاتی آنان در مقایسه با غربی‌ها به‌وسیله دین‌شان، اسلام، بدتر از آنچه هست شده است». از نظر او دشمنی با آمریکا ربطی به قاپیدن دمکراسی از دست ایرانی‌ها [توسط سازمان سیا در کودتای ۱۹۵۳] و گذاشتن مترسک خود نداشت، بلکه درک نکردن آمریکا نشانه «کاستی فرهنگی و نفسی [ایرانیان] بود».^{۱۵۵} بدین‌گونه است که ارتباط مستقیم مفاهیم با قدرت سیاسی و هژمونی فرهنگی هویدا می‌شود و در نتیجه مسلم و بدیهی بودن آنها به عنوان واقعیت به طور قاطع زیر سؤال می‌رود.

پی‌نوشت

۲۳. در سیر اندیشه‌های سیاسی در ایران در طول قرن بیستم، روشنفکران و پژوهشگران زیادی به‌طور صمیمانه و با جسارت لازم در صدد پاسخ به مشکلات جامعه خود برآمدند و اشاره به شماری از این افراد نه به منظور بی‌توجهی به نظرات و کارها و کنار گذاشتن دیگران بلکه به منظور تلاش برای دستیابی به پاسخی مؤثرتر است که دستاوردهای نظری، که این افراد سهم خود را در این مورد ایفا نموده‌اند امکان کاوش بیشتر را فراهم نموده است.

۲۴. همانجا، ص. ۱

۲۵. همانجا، ص. ۲

۲۶. همانجا، ص. ۳

۲۷. همانجا، ص. ۲۷

۲۸. همانجا، ص. ۴۱

۲۹. همانجا، ص. ۲۴۸

30. Transmutation

۳۱. هودسون، م. اسلام در سیر تحولات تاریخی جهان

The Venture of Islam

۳۲. لکمان، زاکاری ۲۰۱۰، ص. ۱۳۶ و ۱۳۷.

۳۳. هیوبرت دریفوس و یل رابینو، میشل فوکو: فراسوی ساختگرایی و هرمنوتیک، ترجمه حسین بشیریه (۱۳۸۲)، ص. ۱۸

۳۴. سعید، ا. شرق‌شناسی (۱۹۹۵) ص. ۳. چاپ اول ۱۹۷۸.

۳۵. زیباکلام، ص. ما چگونه، ما شدیم؟ ریشه‌یابی علل عقب‌ماندگی در ایران (ایران، چاپخانه انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۶)، مقدمه

۳۶. همانجا، ص. ۱۱۲

۳۷. همانجا، ص. ۳۶

۳۸. همانجا، ص. ۳۳۷

۳۹. همانجا، ص. ۳۴۳

۴۰. همانجا، ص. ۳۹ و ۴۰

۴۱. مقاله مارکس در نیویورک دایلی تریبون، ۲۵ ژوئن ۱۸۵۳، چاپ شده در کتاب شرق‌شناسی با ادیت الکساندر ماکفای:

Alexander Lyon Macfie, (ed), Orientalism, A

Reader (New York University Press, 2000)

۴۲. همانجا، ص. ۱۶ و ۱۷. (ترجمه فارسی این نقل‌قول توسط لطفعلی خنجی در نسخه فارسی شرق‌شناسی، ص. ۲۲۹).

۴۳. فوکو، میشل، تنبیه و مجازات، تولد زندان (آلان شریدان، ۱۹۷۷)، + یا ترجمه فارسی آن: فوکو، میشل. مراقبت و تنبیه.

ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهانپنده، تهران: نشر نی، ۱۳۷۸

44. Sami Zubadia

۴۵. مثلاً الجزایر و اندونزی بعد از استقلال. در پراشاد، و خلق‌های تیره‌تر (۲۰۰۷) +

۴۶. زوبیده، سامی. اسلام، مردم و دولت (۲۰۰۹) +

۴۷. پراشاد، ویجای. خلق‌های تیره‌تر (۲۰۰۷) +

۴۸. نگاه کنید به لکمان، بینش‌های در تضاد

۴۹. همان کتاب

۵۰. اوانس، ریچارد. رایش سوم در جنگ (۲۰۰۸) +

51. Evelyn Baring Cromer

۵۲. لرد کرومر، چرا بریتانیا در ۱۸۸۲ مصر را گرفت؟ (۱۹۰۸) +

۵۳. <http://www.whitehouse.gov/briefing-room/>

۵۴. اگر چه نیروهای مذهبی و برای مثال ملایان ایران و به تبع آنها گروه‌هایی از عوام‌الناس، مکرراً اروپایی و آمریکاییها را «مسیحیان»، «دنیای مسیحیت» و نظایر اینها خطاب می‌کنند و گاهی هم عموم غیرمسلمانان و حتی غیر شیعه را هم «کفار» می‌خوانند.

۵۵. + <http://www.blackagendareport.com/content/american-racism-display-wikileaks-iran-cable>

۱. علامت جمع + به این معنا است که کتاب معرفی شده به زبان انگلیسی است. ترجمه پاراگرافها از انگلیسی توسط مؤلف انجام گرفته، مگر اینکه منبعی دیگر معرفی شود.

۲. سعید، ا. شرق‌شناسی (۱۹۹۵)، ص. ۱-۳۰۰ +

۳. مدرنیته به معنای شروع دورانی است که مناسبات اجتماعی و اقتصادی در آن با دوران قبل از آن تفاوت اساسی پیدا کرد. این دوران از اواخر قرن هجدهم به دنبال انقلاب فرانسه و سپس انقلاب صنعتی در انگلستان آغاز شد. دولت-ملت جدید و اقتصاد کاپیتالیستی مشخصه‌های اصلی این دوران شد. مدرنیته در زبان فارسی به جدد نیز ترجمه شده است. در این نوشته گاهاً از هر دو یا در کنار هم استفاده می‌شود، اما هر بار خود این دوران و نه تعریفی مشخص از این مفهوم را مد نظر دارد.

4. Think tank

۵. پورهرمزبان، م. هجدهم رومر لونی بنایارت (چاپ چهارم، ۱۳۸۶)، ص. ۳۹. این کتاب نمونه‌ای از این ترجمه‌ها است. در ترجمه این اثر،

بلان سوسیالیستی خرده‌بورژوا با بورژوازی سازش کرد معرفی می‌شود. در متن انگلیسی این توضیحات وجود ندارد.

۶. بدیهی است که نظام کنونی مانعی بزرگ در راه تحول و توسعه جامعه است و استفاده از تکنولوژی مدرن نیز در وهله اول برای تقویت و حفظ امنیت خود صورت می‌گیرد. به هرروی تأکید ما بر اهمیت تحول کیفی جامعه است و تغییر رژیم‌ها الزاماً به معنای دست بردن به تغییرات و تحولات کیفی در جامعه نخواهد بود. در

موردی همچون شمار زنان در تحصیلات عواملی دیگر نیز همچون ترک تحصیل، خدمت سربازی و مهاجرت مردان نقش ایفا می‌کند

۷. لاپیدوس، م. ایرا. تاریخ جوامع اسلامی (چاپ دوم، ۲۰۰۲)، فصل‌های ۱۳ و ۲۲ +

۸. همانجا، فصل ۱۳

۹. بیات، م. انقلاب اول ایران. شیعیسم و انقلاب مشروطه ۱۹۰۵-۱۹۰۹ (۱۹۹۱)، ص. ۳

۱۰. کیولاند، د. تاریخ معاصر خاورمیانه (۲۰۰۴)، ص. ۱۱۵-۱۱۰ +

۱۱. رجوع شود به: حکیمیان، ح. اقتصاد در دوران قاجار (۱۵ دسامبر ۱۹۹۷) ++ کارشناس، م. نفت، دولت و صنعتی‌سازی در ایران (۱۹۹۰) +

۱۲. هابزبام، ا. عصر امپراطوری (۱۹۸۷)، فصل ۳. +

۱۳. همانجا، ص. ۵۰

۱۴. همانجا، ص. ۵۰

۱۵. همانجا، ص. ۵۲

۱۶. همانجا، ص. ۵۲

۱۷. میشراف، پانکاج، از ویرانه‌های امپراطوری: طغیان علیه غرب و بازسازی آسیا (۲۰۱۲) +

18. Jacques Waardenburg, Ignaz Goldziher, Duncan Black MacDonald, Carl Becker, C. Snouck Hurgronje, Louis Massignon.

۱۹. سعید، ا. شرق‌شناسی، ص. ۱۰-۲۰۹ (انگلیسی)، ص. ص. ۷-۳۰۶ (ترجمه فارسی)

۲۰. همانجا

۲۱. آشوری، د.، ما و مدرنیته (چاپ: ایران- طلوع آزادی، ۱۳۷۷)، دیباچه، ص. هفت

۲۲. بروجردی، مهرزاد، روشنفکران ایرانی و غرب (ترجمه جمشید شیرازی، ۱۳۷۷)

”

ئاوردانه و يهك له سهر تراژيديا له شانامه ي كورديدا

بينهرووز چه مه ن ئارا
وهر گيران: مه نسوور ره حماني

“

بپهرووز چه مەن ئارا لە ساڵی ۲۰۱۴ بە تیزی “شانامەى كوردى و كارىگەريە ئايىنى و ئەدەبىيە كانى” لە بەشى لىكۆلئىنەوهى ئىران لە زانكۆى گۆتىنگن لە ئالمەن، برۆنامەى دكتۆراى بەدەستەتينا. لە ساڵى ۲۰۱۵ دامەزراوى نيو دەهۆلەتى بۆ لىكۆلئىنەوه لەسەر كۆمەلگا كوردىيە كانى (IISKS) لە شارى گۆتىنگن دامەزراوندوه و وەك بەرئۆه بەر بەردەوامە. دواى ساڵىك چه مەن ئارا بووه مامۆستا لە بەشى زمان و ئەدەبى كوردى لە زانكۆى كوردستان لە سنه. ساڵى ۲۰۱۶ كتيبى “شانامەى كوردى (بەرگى يەكەم: رۆوسەم و زووراو)” ۲۰۲۲ “بەرەو رېئوسوسى پيوهرى كوردى” لە چاپەمەنىيە مانگ بلاو كردووه نەهوه. چه مەن ئارا دواى بزووتنەوهى ژينا لە ساڵى ۲۰۲۳ لە ئىراندا رۆويه رۆوى ئاوارە بوونى ئەكادىمى بووهوه و لە ئىستاندا لە ولاتى ئالمەن نىشتە جىيە. ئەم وتارەى كە ئىستا لە تىشكدا بلاو دەكرێتەوه سەرەتا وەك پىشەكەى كتيبى رۆوسەم و زۆراو چاپ بووه.

پىشەكەى

زۆرتر لە سەدەيه كە لە بلاو كوردنەوهى كتيبى زانستى “زۆراو و رۆوسەم”ى مورای ئانتۆنى پاتر تىدە پەرێت.^{۱۱} ئەم كتيبە لە ريزى گرینگترىنى ئەو سەرچاوانەيه كە وێراى ناساندنى نموونەگەلى جۆر بە جۆر لە نەقل و گێرانهوه كانى شەرى نيوان باوك و مندال لە ئەدەبى جيهانى^{۱۲} بە وردبوونەوه يەكى سەر سوور هينەرانه بەستينە هاوبەشە كانى مۆتيفى مندالكۆزى لە ئەدەبى جيهاندا دەخاتە روو.

ئەنجامى لىكۆلئىنەوه كەى مورای ئانتۆنى پاتر ئەوه دەردەخات كە بىچمى سەرەكەى ئەم گێرانهوانە زۆر جار لە يەك سەر نموونى هاوبەش پەپرەوى دەكەن و ئەو سەر نموونە هاوبەشەش بە كورتى ئەمەيه:

«پياوێك بە مەبهستى شەرپان بە دووى چاره نووس يان بۆ بازرگانى، ژن و مندال بە جى دىلئيت (لهوانەيه منداله كە لە داىك نەبووبىت) سالانئىكى زۆرىشى پى دەچىت. كۆرەكەى گەورە دەبىت و لە بەر هەر هۆكارىك بىت بە دووى باوكيدا دەگەرێت. لهوانەيه باوكى بگەرێتەوه. لهوانەشە بگەنە يەك و يەكتر نەناسن و شەرپ لە نيوانياندا ساز بىت و ئاكامى ئەم شەرەش بىتە تراژىديەك يان شادىەك. ئەگەر ئاكامى شەرپەكە تراژىديا بىت ئەوه يەكتر يان نەناسيوه مەگەر ئەو كاتەى كە كار لە كار ترازاىت و برىنئىكى قوول بووبىتە هۆى نەمانى يەكئىيان. لە جۆرى دووهەمدا كە ئاكامىكى خۆشى هەيه باوك و كۆر بە هۆى وتووبىزەوه يەكترى دەناسنەوه و بەم جورە كۆتايى پى دىت.»

ناوهرۆكى بنچينەيى ئەم چىرۆكانە لە زۆر بەى فەرەنگ و ئەدەبى زمانە كانى ترى جيهان وەبەر چاودەكەوێت. سەرەراى برى لە نىكايەتى ئەم چىرۆكانە بە هۆى گۆيزران يان وەرگرتن، جۆراجوورى و پەرتەوازەبوونى جوگرافىيى، ناتوانين قايل بە سەرچاوه يەكى هاوبەش بۆ هەمووى ئەم چىرۆكانە بين.

هەموو نموونە كانى كۆن و نوێى ئەم چىرۆكانە لە سەر بنەماى شەرى بنەمالەيى و هەر وهە ئىوان خزمە كانەوه پىكەهاتوو و مۆتيفى مندالكۆزى پىگەيه كى تايبەتى وهخۆ گرتوو.

جۆرى دووهەم واتە شەرى نيوان خزمە كان، لەم باره وه نموونە گەلئىكى هەمەرهنگ لە هەلبەستە كانى دلاوهرى و پالەوانى ئىرانى بەجى ماون بە تايبەت گێرانهوه كانى ئەلقەى سيستانى و شانامەى كوردى و نەرىتى نەقل و گێرانهوه كە لە زۆر بە ياندا رووداوه كە بە ناوجىگەرى كەسىكى سىيەم كە برى جار روالە تىكى مىتافىزىكى هەيه كۆتايى پى دىت و برى جارىش بە دەر كەوتنى يەكئى لە پالەوانە كان ئاگرى شەرپ

ده کوژیتتهوه.

له گرینگترینی ئەم نموونانه ده توانین ئامازه به چیرۆکی شەری نیوان رۆسەم و زال بکهین که رۆسەم لەوئێهه تهمهنی چواردهسالیدا له گهڵ «بهبری بهیان» به شەر دیت و رۆسەم خۆی به ناوی «ئهلبورز» هوه ناوزه ده کات و ریگا له لهشکری زال ده گریت و هه موو پالهوانه کانی ئەم لهشکره به دیل ده گریت و پاش کوشتنی به بری بهیان، کهسیهتی ئەو وه کوو رۆسەم ده رده که ویت. ده توانین ئامازه به نموونهی شەری نیوان فهرامهرز و رۆسەم له «بهرزوونامه» ش بکهین. له م چیرۆکه دا که فهرامهرز به هۆی ئەوهی که رۆسەم زۆر تر ئاور له بهرزوو کوری زۆراو ده داتهوه، لێی دلگران ده بیته و سهری خۆی هه لده گریت و له سیستان ده گیرسیتهوه و به لهشکرێک ده گه ریتهوه بو ئیران و له ژیر ناوی «په لنگینه پوش» له گه ل رۆسەم و لهشکره کهیدا به شەر دیت، به لام له ئاکامدا ده ناسریتتهوه و واز له شەر دینیت و ده گه ریتهوه بو لهشکری ئیران. ههروهها له نموونه گه لی جووری دووهه م واته شەری نیوان خزمه کان ده توانین ئامازه به شەری فهرامهرز و گوشه سپ بانوو، بهرزوو و فهرامهرز، بارام و رۆسەم و زۆریکی تر له گیرانهوه کانی پالهوانی بکهین، به تایبته له چیرۆکی «ههفت لهشکر» که لهوئێهه زۆر دووپات و چه ندیبات بوونه تهوه. له م لیکۆلینه وهیه ئیمه زۆر تر ئاور له جووری یه کهمی گیرانهوه کان ده دینه وه که له م نموونه به دوو پالهوان کاتی یه کتر ده ناسنه وه که یه کیکیان به توندهی بریندار بووه و دواتر زانیوانه که په یوه ندی خزمایه تیایان ههیه. لیکۆلینه وه کانی ئەده بهی به راوه ردکارانه کۆنترین نموونهی ئەم جوژه چیرۆکانه ده گه ریتهوه بو سه دهی هه شته می زاینی که قه شه یه ک ده یان چیرۆکی «هیلده براند و هادو براند» ی ئالمانی هۆنیوه تهوه.^[۳] باوک، له م گیرانه وهیه، کوره کهی خۆی ده ناسیتتهوه

به لام له مملاتی نیوان ئه وینی باوکانه به نیسه ته رۆله کهی و ناواری و سه رشو پری قاره مانانه، باوک ریگای دووهه م هه لده بژیریت و کوره کهی ده کوژیت. گیرانه وه یه کی دیکه له م ده سته یه، چیرۆکی ئیلیای رووسیه. له گیرانه وه ی رووسیدا، باوک و مندال یه کتر ده ناسنه وه، به لام باوک له ترسی هیزی بپۆنه ی کوره کهی به شپوه یه کی ناجوانمیرانه ده یکوژیت. له م روانگه وه هه ر دوو گیرانه وه کهی رووسی و ئالمانی یه ک شپوازیان هه یه. ههروهها گیرانه وه یه کی ئیرله ندی له م چه شنه ش هه یه که باوک له ویدا گومان له خزمایه تی پالهوانی به رامه بر ده کات. له گیرانه وه ئیرانییه کاند (شانامه ی فیردهوسی و شانامه ی کوردی) ئەمه کوره که یه که هه سته به رامه بر به باوک ده بزوی، به لام باوک هه چ نیشانه یه ک ئاشکرا ناکات و ئەو کاته ش که دلنیا ده بن له هه بوونی په یوه ندی باوک و فرزه ندی خویان کار له کار ترازوه. هه ر لیره دایه که چه مکی چاره نووس که خوینه ر له سه ره تای چیرۆکه که دا به سوو که ئامازه یه ک خویندوو یه ته وه له نیوان چیرۆکه که دا که هه چ ده سه لاتیکی بو ده رکه وتنی ئەم په یوه ندی و خزمایه تییه نه ماوه ته وه، سه ر هه لده دات و له په راویزه وه له چه قی ده قه که دا خۆی زه ق ده کاته وه و و خه منامه یه ک ساز ده کات^[۴]. سپر فیلیپ سیدنی له لیدوانه به ناوبانگه کهی خۆیدا له ژیر ناوی «به رگری کردن له شیعرا» تراژدیا به پیشانده ری ئاوابوون و تا سه ر نه مانی جیهان ده زانیته. زۆر تر له ۲۳۰۰ سال به ر له ئیستا ئه ره سه توه، باسی تراژدیای کردوه و به هۆی کارتیکیه ری هاوکاتی به زه می و ترس له به رده نگدا، تراژدیای وه کوو نموونه ی به رزی کاتارسیس^[۵] ناوزه ده کات. تراژدیا وه کوو نموونه یه کی ئەده بی به گونجاندنی پالهوانی چیرۆک له تنه گه لای چاره نووسدا، دیمه نیک له بیده سه لاتی به رزه مروف له هه مبه ر ویستی خودا کانی که ونا را بو ئیمه ساز

ده کات. هه موو شانۆوه کانی دراماتیکی یۆنانی وه کوو ئاخیلیووس، سوفوکلس و ئودیپووس په پرهوی له م نموونه ده ده بیه ده کهن و کۆتایی کاریان دا کوکیه له سهه دهوری کاریگه ریبی خودا کان. نموونه یه که به شیوه یه کی زۆر هونه رمه ندانه و بیکهاته یی خه نامه ی رۆسه م و زۆراوی دار شتووه، به شی کۆتایی ئه م خه نامه یه له گه رانه وه ی شانامه ی فیره وسیدا داگری پند و فیره کاریگه لیکه که له زمانی گه و ره کانه وه ده یلیت:

چنین است کردار چرخ بلند
به دستی کلاه و به دیگر کمند
چو شادان نشیند کسی با کلاه
به خم کمندش رباید ز گاه
چرا مهر باید همی بر جهان
بباید خرامید با همهران
چُن اندیشه ی گنج گردد دراز
همی گشت باید سوی خاک باز
اگر هست از این چرخ را اگهی
همانا که گشته ست مغزش تهی
چنان دان کزین گردش آگاه نیست
چرخ برین بگذری راه نیست
بدین رفتن اکنون بباید گریست
ندانم که کارش به فرجام چیست
شاهنامه ج. ۲، ابیات ۷۷-۹۷۱

یان له زمانی شای هیوا بر او ی ئیرانه وه ده یلیت

به رستم چنین گفت کاوس کی
که از کوه البرز تا برگ نی
همی زفت خواهد به گردش سپهر
نباید فگندن بدین خاک مهر
یکی زود سازد یکی دیرتر
سرانجام بر مرگ باشد گذر
شاهنامه ج. ۲، ابیات ۸۰-۹۷۸

ئهم ههسته چه ندین پرسیار ده ورووژینیت

که بری جار وه لامی دژواری ئه م پرسیارانه باسه که به ره وه ئه و په ریبی جیهانی ئه ده ب و شیعر هه لده فرینیت و له ئاقاری شروقه و فه لسه فه ده یگر سینیت ه وه.

به دا کوکی کردن به پیناسه ی تراژدیا له کتیبی «شیعر»^[۶] ی ئه ره ستوو ده توانین پیکهاته ی ئه ده بی تراژدیا له سهه ر بنه مای چوار هیمان ه ی بنه په تی بناسینینه وه. هیمان ه ی **یه که م**: هه بوونی پاله وانیک که دهوری پاله وان ی سه ره کی ده گه ریت، ناوداریک که به رده نگی چیرۆک له گه لیدا په یوه ندیی هه ستاوی و یه ک دلی پیک ده ییت.

دوو هه م: ئه م که سایه تیه (پاله وان) ده بی تووشی کیشه و نازار بیت و بمریت و کاتی مه رگیشی ده بی هاوکات بیت له گه ل کۆتایی چیرۆکه که.

سه یه م: ئه وه ی که مردنی پاله وان ی سه ره کی و نه گه یشتن به ئاوانه کانی ده بی له لایه ن گه ره وه ری چیرۆکه که یان خوینه ری چیرۆکه که هه سستی پی بکریت تا به شیوه یه کی هاوکات دوو هه سستی بیچاره بوون و ناخۆشی له ئه ودا کو بیته وه.

چوار ه م: ئامازه به بابه تی بروا به قیامه ته و ناراسته وخۆ به رده نگ ئاگادار ده کاته وه که مه رگ ته نیا بو پاله وان ه کان نه ها تووه و به م شیوه یه به رده نگ ده خاته نیو گو ماو و گه یزه لوو که ی بیر کردنه وه سه باره ت به مه رگی خو یه وه. مه رگی به نا چاری پاله وان خو ی له خو یدا نه مانی پاله وان ه کانی تری چیرۆکه که یه، به واتایه کی تر، تراژدیا ده بیته هو ی دروست بوونی هه سستیکی به رفراوانتر سه باره ت به مه رگ و نه مان، ئه و مه رگی که له کۆتاییدا هه موو کو مه لگا و جیهان هه لده لوووشیت ه وه^[۷].

چیرۆکی رۆسه م و زۆراو له شانامه ی فیره وسیدا وه کوو به شیک ی نیوه نجی نییه و په یوه ندیه کی ئۆرگانیک ی له گه ل پیش و پاش خو یه وه نییه^[۸]. ئه م چیرۆکه وه کوو چیرۆکی «بیزه ن و مه نیزه» و چیرۆکی «ئه کوان دیو» له

شانامه‌ی فیرده‌وسیدا پیگه‌یه‌کی بنگه‌هییان نییه و تهنیا گونجیندراوه‌ته نیو هیللی گشتی به‌سه‌ره‌اته‌کانی شانامه‌وه. ماموستا خالقی موتله‌ق له به‌ره‌مه تیروته‌سه‌له‌که‌ی خۆیدا له ژۆر ناوی «له شانامه‌وه تا خوداینامه» ئامازه به زۆریکی تر له‌م چیرۆکانه ده‌کات که گونجیندراونه‌ته نیو شانامه‌وه. ئەم بابته پیشانده‌ری ئەوه‌یه که تا چ راده‌یه‌ک سه‌رچاوه جیاوازه‌کانی شانامه کاربگه‌رییان هه‌بووه له سه‌ر شیوه‌ی کۆکردنه‌وه‌ی ئەم به‌ره‌مه‌دا. ده‌بی ئەوه‌ش له بیر نه‌که‌ین که هه‌ر کام له‌و چیرۆکانه‌ی ناوبراو له نه‌ریتی چه‌ماسی سیستانی و کوردی، کتیبیکی سه‌ره‌خۆن که له په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل هیللی گشتیی چیرۆکه‌کانی شانامه‌دا وانا و پیگه‌ی راسته‌قینه‌یان دیاری ده‌کریت. هیللی گشتیی شانامه له نه‌ریتی چه‌ماسی ئیرانی له ده‌ره‌وه‌ی شانامه‌ی فیرده‌وسیدا، داگری کۆمه‌لیک نه‌قل و گیرانه‌وه‌ی لیکناخینراو و له ناو دل‌یه‌که‌دا به‌ که به‌ چیرۆکی «که‌یومه‌رس» هوه‌ ده‌ست پین ده‌کات و به‌ چیرۆکی «به‌همه‌نی کیانی» کۆتایی یی دیت. ئەم هیلله‌ چیرۆکییه‌ هه‌ر ئەو چیرۆکانه‌ ده‌گیرنه‌وه که نه‌ریتی زاوه‌کی و گیرانه‌وه‌یی ئیرانی له سه‌ر ئەو بنه‌مایه‌دا دامه‌زران.^{۱۹۱}

ئەده‌بی چه‌ماسی و پالنه‌وانیی کوردی

ئەده‌بی کوردی زۆر به‌رفراوانتر له‌وه‌یه که تا ئیستا ناسراوه^{۱۹۰} و به‌داخه‌وه زانیارییه‌کانی ئیمه‌ سه‌باره‌ت به‌ سه‌ره‌تای میژووی ئەده‌بی چه‌ماسی و پالنه‌وانیی کوردی که‌م و ناته‌واوه. ئەه‌بی چه‌ماسی و پالنه‌وانیی کوردی ده‌وریکی بنه‌ره‌تی له ژبانی مروّفا گیراوه^{۱۹۱} و کاریگه‌ریه‌کی سه‌رسووره‌ینه‌ری له سه‌ر شیعرێ کۆی شاعیرانی زاگروس داناه. له راونگه‌ی فه‌ره‌نگی زاگروس‌نیشانه‌وه چه‌ماسه تهنیا په‌یوه‌ندی به ئەده‌به‌وه نییه، به‌لکوه مملانییه‌که له‌گه‌ل رۆژگار و شه‌رگه‌ی ژبان.

حه‌ماسه له راونگه‌ی ئەوانه‌وه نوینه‌ری شه‌ری نیوان هیماکانی جوان و ناجوان و راست و ناراسته.

نه‌ریتی کۆنی فه‌ره‌نگی زاگروس‌ییه‌کان وه‌کوه زۆریک له کومه‌لگاگه‌لی نه‌نوس^{۱۹۲} له سه‌ر بنه‌مای نه‌نوسینه. ئەم نه‌ریته له ناوه‌رۆکی خۆیدا به‌سه‌تینیک ساز ده‌کات بۆ پرۆسه‌ی گواسته‌نه‌وه‌ی زانست و به‌ره‌می فه‌ره‌نگی به‌ شیوه‌یه‌کی زاوه‌کی، که‌وابوو ده‌توانین ئەده‌بی چه‌ماسی و پالنه‌وانیی کوردی له دوو راونگه‌ی توپژینه‌وه‌یی-گیرانه‌وه‌یی (نه‌قلی) نووسراو و نه‌ریتی زاوه‌کی لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر بکه‌ین. مه‌به‌ستمان له نه‌ریتی زاوه‌کی لێره‌دا شیوه‌کارییی چهند لایه‌نه‌ی کومه‌لایه‌تی، فه‌ره‌نگی و ئەده‌بییه که نه‌قل و گیرانه‌وه‌ی ئەده‌بی و فه‌ره‌نگی به‌ شیوه‌یه‌کی پیکهاته‌یی و هه‌رمان و هه‌روه‌ها به‌ شیوه‌یه‌کی گیرانه‌وه‌یی و زاوه‌کی کۆدی بۆ داناه و له به‌ره‌به‌که‌وه بۆ به‌ره‌یه‌کی تر ده‌گوزیتته‌وه. گیرانه‌وه و نه‌قلی نووسراو به‌و گرووپه‌ نووسراوانه‌ ده‌لین که سه‌ره‌تای به‌ره‌مه‌نیانی ئەوان له‌سه‌ر بنه‌ما و چوارچێوه‌ی نه‌ریتی زاوه‌کی نییه، به‌لکوه ئەمه‌ خودی دانهره و شیوازی گواسته‌نه‌وه‌ی ده‌قی دانهریش له‌رێگای نووسین و نووسینه‌وه‌یه. ئەم شیوازه‌ وێرای پاراستنی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی جووری نووسینی دانهر، نوینه‌ری ئەو تایبه‌تمه‌ندییه‌ زالانه‌یه که له شیوه‌ی نووسراودا بوونی هه‌یه. ئەمه به‌ واتای ئەو نییه که هه‌موو ئەو شتانه‌ی دێته نووسین له ده‌ره‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌ بنه‌ماکانی نه‌ریتی زاوه‌کییه؛ چهنده زۆرن ئەو گیرانه‌وانه‌ی که له بنه‌ره‌تدا به‌ره‌می نه‌ریتی زاوه‌کی بوونه و به‌ هۆی چهندين جار نووسینه‌وه تووشی گۆران له دارشتن و فۆردا بووبن و چووپیته‌ ریزی ئەو ئاسه‌وارانه‌ی که پیکهاته‌که‌یان وه‌کوه پیکهاته‌ی نه‌قله‌ نووسراوه‌کانی لێ هاتبیت، زۆر ئاشکرایه که پێچه‌وانه‌ی ئەم

رهه‌ندهش هه‌یه. به‌لام هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ی که کریستینه ئالیسون و تووویه‌تی، ناگرێ هیلێ جیاکه‌روه له نیوان نه‌ریتی زا‌ره‌کی و ده‌قی نووسراودا بکیشریت^[۱۴]. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی ده‌توانین بلین که بنه‌مای به‌ره‌مه‌ینان و گواسته‌وه‌ی شیعر و ئه‌ده‌بی کوردی تا ناوه‌راسته‌کانی سه‌ده‌ی بیستم له سه‌ر بنه‌مای نه‌ریتی زا‌ره‌کی بووه^[۱۴]. ئه‌و ماوه درێ‌خایه‌نه‌ی ئه‌ده‌بی نه‌وووسراو وای کردوه که ئه‌ده‌بی کوردی بیه‌یه‌کی له گرنگترین و به‌پیت‌ترینی ئه‌و فه‌ره‌نگانه‌ی که په‌وه‌ندیان به نه‌ریتی زا‌ره‌کیه‌وه هه‌یه. ئه‌ده‌بی کوردی زۆربه‌ی به‌ره‌مه‌ فه‌ره‌نگی و ئه‌ده‌بیه‌کانی خۆی به زمان و رینوووسی نه‌توهه دراوسیه‌کانی خۆی (فارسی، عه‌ره‌بی، سوریا‌نی، لاتینی، تورکی، سربلیک و رووسی) نووسیوه، هه‌ر چه‌ند گیرانه‌وه‌گه‌لی جو‌ربه‌جو‌ری ژانری ئه‌ده‌بی شاناما له ژیر ناو‌نیشانگه‌لیک وه‌کوو ره‌زنامه و جه‌نگ‌نامه و هتد له پانتایی فه‌ره‌نگی کوردزماناندا له هه‌موو شو‌ئینیکی جو‌گرافیا‌ی کورد له رۆژه‌لاتی ناویندا بوونی هه‌بووه و نموونه‌گه‌لیک له گیرانه‌وه‌کانی شاناما له ئه‌ده‌بی سو‌رانی، دیملی و کورمانجیدا هه‌یه^[۱۵]، به‌لام گرینگترین ناوه‌ندی پاراستنی گیرانه‌وه‌کانی شاناما پالی داوه‌ته زمانی ئه‌ده‌بی گۆرانوه^[۱۶] له ناوچه‌کانی رۆژئاوایی و باشووری رۆژئاوایی ئێران. سه‌باره‌ت به‌ بابته‌ی گۆران و شیوه‌گه‌لی دانوستانی له‌گه‌ل دیالیکته‌کانی تری زا‌گرۆس له وتارگه‌لیکی هه‌مه‌ره‌نگ باسما‌ن لێ کردوه و هه‌ر جو‌ره‌ روونکردنه‌ویه‌کی دیکه ده‌بیه‌ته هۆی درێ‌ژه‌دان و دووپاتکردنه‌وه؛ به‌لام ئه‌و شته‌ی که پێویسته جه‌ختی له‌سه‌ر بکه‌ینه‌وه ئه‌وه‌یه که ئه‌م میراته ئه‌ده‌بیه‌ی که خاوه‌نی پیکهاته و زمانیکی یه‌که‌سته، له لایه‌ن هه‌موو گرووپه‌ جیاوازه‌کانی کۆمه‌لایه‌تی و دیالیکته‌ جو‌ربه‌جو‌ره‌کانی ناوچه‌ی فه‌ره‌نگی زا‌گرۆسه‌وه چه‌ندین ناوی جیاوازی له سه‌ر

دانراوه، بۆ وینه ئاخپوه‌رانی هه‌ورامی ناوی شانامه‌ی هه‌ورامیان^[۱۷] له‌سه‌ر داناوه و ئاخپوه‌رانی له‌کیش له ژیر ناوی شانامه‌ی له‌کی^[۱۸] ناوی لێ ده‌به‌ن. که‌وابوو زۆر دوور نییه له لورستانیش ناوی شانامه‌ی لوری له سه‌ردانین و هه‌ر کامه له ئاخپوه‌رانی تری زا‌گرۆس خۆیان به‌ خاوه‌نی ئاوه‌ها خه‌زانه‌یه‌کی پرپایه‌خ بزانه‌ن و شانازی پێوه بکه‌ن. لیل و ئالۆزیی ئه‌م باسه و هۆکاره‌کانی ئه‌م خۆبه‌خاوه‌ن‌زانیه‌ بابه‌تیکه که ریشه و سه‌رحاوه‌کانی ده‌بی له پیکهاته‌ی زمانی ئه‌ده‌بی و بیوینه و نه‌ناسراوی گۆراندا بدۆزینه‌وه. له روانگه‌یه‌کی گشتیه‌وه، ئه‌ده‌بی چه‌ماسی و پاله‌وانیی کوردی له بواری ناوه‌رۆک و بابه‌ته‌وه ده‌کرێ به‌ سێ به‌شی سه‌ره‌خۆ دا به‌ش بکریت: ئا: ئوستوو‌ره‌یی و پاله‌وانی، ب: نایین، ج: میژوو‌بی.

گیرانه‌وه ئوستوو‌ره‌یی و پاله‌وانیه‌کان

ئه‌م جو‌ره‌ گیرانه‌وه‌گه‌له داگری ئه‌و چیرۆکانه‌ن که هه‌لگری وانا و ناوه‌رۆکی ئوستوو‌ره‌یی و چه‌ماسین و له گیرانه‌وه‌کانی خۆیاندا ئاماژه به زه‌مه‌تیکه‌ی نادیار ده‌که‌ن. به‌ واتایه‌کی تر له‌م جو‌ره‌ چیرۆکانه‌دا هه‌یج نیشانه‌یه‌ک له کات و شو‌ین به‌ واتا راسته‌قینه‌که‌ی نابیندریت و له‌وانه‌یه به‌ بی هه‌یج نیشانه‌یه‌کی لۆژیکی کات بگۆردریت و رووداوه‌کان پاش و پێش بکه‌ون و که‌سایه‌تیه‌کان به‌ هه‌زاران سال ته‌مه‌ن به‌نه‌ سه‌ر.

وا دیاره چه‌مک و شیوه‌ی ده‌رپرینی ئه‌م جو‌ره‌ گیرانه‌وه‌گه‌له پاشماوه‌ی به‌ره‌می فه‌ره‌نگی ئه‌و پێشینیانه‌ بن که له دوورترین ساته‌کانی قوولایی میژوودا ژباون و خۆیان به‌ شیوه‌گه‌لی جو‌ربه‌جو‌ر بووژاندوه‌ته‌وه و ئه‌و‌رۆکه له زاری ئه‌و که‌سانه‌وه دپته‌ ده‌ر که خۆیان به‌ میراتداری ئه‌وه‌ فه‌ره‌نگ و زمانه ده‌زانن. سه‌ره‌رای ئه‌مه، شیوازی ده‌رپرین له‌م گیرانه‌وه‌گه‌له و هه‌روه‌ها مۆتیف و به‌ستینی

ئەدەبىي و كۆمەلەيە تىيىن پيشاندهرى زەمەنىكى سەرەتايىيە كە مېژوو ئىستاكەش نەيتوانىيە نىشانەيە كى لى وەدەرخات.

هەبوونى ھىماگەلى ھەمەرەنگى ئايىنى و شەر لە دواى شەرى بەرزە مەرفەكان لەگەل دپۆهەكان و بوونەوەرە سەير و سەمەرەكان لە رېزى تايەتمەندىگەلى ئەم جۆرە گېرآنەوانەن. ھەرۆھە باوەر بە ھەبوونى ھېزى ئاسمانى و مەملانئ ھەمىشەيى لە نىوان ئەواندا، پشتيوانى بەرزە مەرفەكان لە ھەر كامە لە ھېزە ئاسمانىيەكان و باوەرەمەندى بە چارەنووس ھەموويان پيشاندهرى لايەنگەلئىك لە روانگەى باوەر بە چەندخودايى^{۱۹۱} لەم جۆرە گېرآنەوانەن.

لە نىو گېرآنەوہەكانى ئەم گرووپەدا ئەم چىرۆكانەى خوارەوہ ناو دەبەين: زەحاک و كاوہى ئاسنگەر، كەيخەسرەو، سىاوش، رۆسەم و دپوى سېي، رۆسەم و زنوون، ھەفت لەشكەر، رۆسەم و بەبرى بەيان، رۆسەم و ئەسفەنديار، رۆسەم و زۆراو، فەرامەرزنامە، جەھانگىرنامە و بەرزوونامە. بەم روونكردەنەوہيە دەتوانين لە نىوان ژانرى شانامە و شپۆهەيە كى تازەترى ئەدەبىي پالەوانىيە كوردى كە زۆرتەر بە ناوى «بەيت»^{۱۹۰} ھەوہ ناسراوہ جىاوازيەك دابنەين كە جگە لە زمان و پېكەتەي گېرآنەوہەكان، جىاوازيەكى بنەرەتى لە نىوان جۆرى باوەرەمەندىيە ئەم دوو شپۆهە واتە شانامە و بەيت بەرچاو دەكەوئت.

گېرآنەوہ ئايىنى و ئايىنزاىيەكان

گېرآنەوہى ھەماسىي ئايىنى و ئايىنزاىيە داگرى باسى دلاوہريى كەسايەتییە ئايىنيەكان و يان روانىيىكى ئايىنيانەيە بەنىسبەت كەسايەتییە ئوستورەيىەكانەوہ. ئەم گېرآنەوہگەلە داگرى چىرۆكى شەرى ئىمامان و خەلىفەكانى ئىسلام و ھەرۆھە باسى پالەوانانى ئوستورەيىە لە روالەتى پىران و مورشدانى ئايىنە خۆجەيىەكانى جوگرافىيە

فەرھەنگى كوردستان، چەمكگەلئىك وەكوو زايىنەوہى^{۱۹۱} پالەوانە ئوستورەيىەكان لە دەقتەرەكانى كەلامى خەزانە و ھەرۆھە چىرۆكگەلئىك وەكوو قەلاى خەيبەر، محەمەد حەنىفە و جەنگنامەى خالد لە نىو كوردانى باورمەند بە ئايىنزاى سوننە لە گرینگترين گېرآنەوہەكانى ئەم بەشە لە ئەدەبى ھەماسى و پالەوانىيە كوردىيە.

زۆربەى ئەم نەقلانە پەيرەوى تايەتمەندىەكانى زمان و ئەدەبى گۆرانيان كەردووە و پېكەتە و تەنراوى نەقل بە شپۆهەيەكى واتادار لە ژىر كارىگەرى جۆرى نەقل و گېرآنەوہى شانامەى كوردىدايە. كەسايەتییەكان و پراى پاراستنى شكۆدارى و رېزى ئايىنى خۆيان خاوەنى ھەر ئەو تايەتمەندىيە پالەوانىيانەن كە لە پالەوانەكانى شانامەدا ئەيىنينەوہ. بۆ وئە لە كئىبى «سیرت النبی و غزواته»^{۱۹۲} كە دەسنووسگەلئىكى زۆرى لە نىوان باوەرەمەندانى ئايىنزانى سوننەدا بەر چاو دەكەوئت، لەو شوئىتەى كە پىغەمبەرى ئىسلام (د) لە بەرامبەرى لەشكەرى كافران بۆ شەر وەستاوہ ئاوہە باسى لئیدەكرئت:

رەسوول قەلخان ش كىشا بى بە سەر
بداش بە قەلخان مەردوود كافەر
جە ضەرب بازوو گەبر بەد قوماش
بەك حەلقەى قەلخان، شكىانە گووناش
رەسوول زياتەر پا نىاو بە پېش
جە سپاى كافەر نەكەردش ئەندىش
ئەصحابان نەجەنگ كەنان بە يەك كوو
جە مەيدان جەنگ شىران شكوو
(رضایى ۱۳۴۱: ۱۶۴)

وەكوو ئەم نمونەيە لە زۆربەى چىرۆكەكانى شانامەى كوردىشدا وەبەر چاو دەكەوئت. لە رېژەيەكى گەرەتردا دەبين كە مۆتىفگەلى دووپاتەوہ بوو، وەكوو لەدايكبوونى پالەوان، بەشەرھاتن، وەسفى مەيدانى شەر و زۆرىكى

تر لەم نمونانەى گێرانهوه سازه ههلقولاوى نهرىتى همماسهى گورانه كه له دروست كردنى ئەم بەشه له نهقل و گێرانهوه گهلهش دەورى گێراره.

گێرانهوه مێژووبییه كان

هماسه گهلى مێژووبى له بوارى پێكهاتهوه زۆر له ئوستورره كان دهچن، بهم جياوازييهوه كه بابتهى سه ره كى چيروك و پيرسوناژه كانى ئەو په يوه ندى به رووداوىكى مێژووبى تايهت و يان قوناغىكى زهمنى ديارى كراوه وه ههيه^[٢٣]. ئەم جۆره همماسه گهله زۆر تر باسى شهرى پاللاهوانه كانى هۆزى كه له گهله هۆزه كانى تر و چيروكى دلدارى و خوشهويستى ئەوانه. برى لهم چيروكانه به هوى رادهى زورى تىكه لىيان له گهله ناوهروكى ئوستورره يى وه كوو ئوستورره يان لى هاتوووه و برىكى ترى شيان به هوى تىكه لاوى له گهله رووداوى ژيانى ئاساييه وه وه كوو هه كايه تگه لىكى ساده و كه م بايه خ خويان ئەنوین، ههروهها زۆرىكى تر له چيروكه دلداريه به ناوبانگه كانى وه كوو «فه رهاد و شيرين» ئەگه چى به شگه لىكيان له گهله رووداوه مێژووبىيه كاندا تىكه لى ههيه و باس له كه سايه تىگه لىكى مێژووبى تىياندا ده كرىت، به لام سروشت و كار كرديان له گهله همماسه و ئوستورره دا جياوازه و ناچىته ريزى لىكۆلینهوه كانى ئىمه وه.

به يتگه لى مەم و زین، لاس و خەزال، شوور مەحموود و مەرزىنگان، دوانزه سوارهى مەريوان، كانه بى، دمدم، سه يده وان، له شكه رى، خه ج و سىامه ند، دووبرالان، گلوو، سىوه خان، تالان عه لى به رده شانى و زۆرىكى تر له به يتگه لى كه به شىوه يه كى گشتى كرمانجى و سۆرانى ده چنه ريزى ئەم گێرانهوه مێژووبىيه گه له وه^[٢٤]. لايه نى هاوبه شى همماسه مێژووبىيه كان په يوه ندى به پێكهاته (بىچمى ئەده بى به يت) و كىشى شىعرى ئەوانه وه ههيه.

كه وابوو ده توانى بلين كوى هماسه و به يت يه كسانه له گهله رووداوىكى مێژووبى. به يته كان ئەگه رچى له بوارى فۆرم و ناوه روكه وه نمونە يه كى جياوازن به نىسه بت ئەده بى گۆرانىيه وه، به لام له وانە يه له ژىر كارتىكه رى ئەده بى زا ره كى و نهرىتى كۆنى ئەده بى گۆرانىدا بووبن و برى له ناوه روك و چه مكه سه ره كىيه كانى ئوستورره يى و هماسى ئەم ئەده به يان له نيو خوياندا پاراستبىت. كۆنىه تى برى له م به يتانه ده گه رىته وه بۆ نزيكهى سى سه ده له مه و پيش بۆ نمونە، چيروكى مەم و زین له سه دهى هه قدهى زاينىدا له لايه ن ئەحمه دى خانىيه وه هوندارا وه ته وه و چيروكى دمدم باسى داگير كردنى قه لای دمدم و سه ركوت كردنى «خانى له پ زىرين» به ده ستى شاعه باسى سه فه وى ده كات، جۆراوجۆرى و دووپات بوونه وهى به يته كان وه كوو ژانرىكى ئەده بى زۆر تر له نيو ئاخىوه رانى كرمانج و سۆراندا ده بى نرىت كه پانتايى جوگرافى يى ئەم ئاخىوه رانه باشوورى توركيا و باكوورى عىراق و باكوورى رۆژئاواى ئىران و به شكه لىك له باكوورى خۇراسان ده گرىته وه. كىشى ئەم به يتانه له كۆپه له جۆربه جۆره كاندا جياوازه، به لام به گشتى پىوانه كهى له سه ر بنه ماى ژمارهى برگه كاندا يه، هه ر ئەو جۆرهى كه سه باره ت به كىشى ده برگه يى روون كرايه وه، لىره ش وه ستان له نيوهى دىره كاندا ده و رىكى گرىنگى ههيه. زۆر ترىن كىشه كان هه فت تا دوانزه برگه يىن و له به يتىكدا كه داگرى چه ند كۆپه يه له وانە يه وىراى ره چاو كردنى كىشى سه ره كى له برى له كۆپه له كاندا كىشى شىعه ر كان كه م و زۆر بىنه وه.

پىناسهى شانامه

له كى، لو رى، هه ورامى يا كوردى؟

يه كى له گرىنگترىنى ئەو بابته تانهى كه توپزه رىك هه ر له سه ره تا وه رووبه رووى ده بىته وه پىناسه و سنوورداريه تى

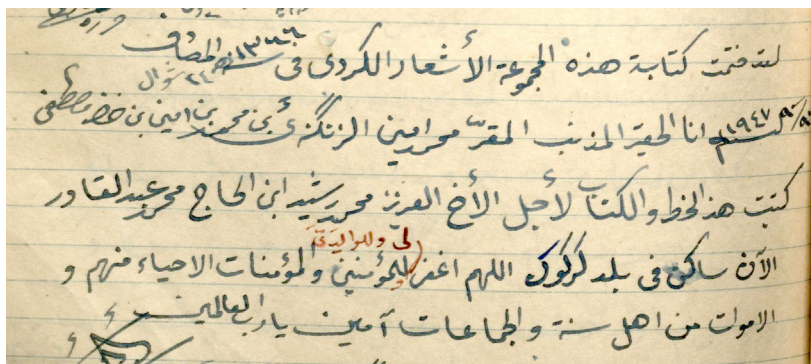

تویژننهوه که یه تی. نووسه‌ری ئەم دێرانه هەر له سه‌ره‌تای تویژینه‌وه که یه‌دا رووبه‌رووی چهن‌دین ده‌ق بووه‌وه که له‌ بواری پیکهاته و ناوه‌رۆک و زمانه‌وه وه‌کوو یه‌ک بوون به‌لام له‌ ژێر چهن‌دین ناوی جیا‌وازه‌وه ناوه‌زه‌د کرابوون، وه‌کوو شانامه‌ی کوردی، شانامه‌ی له‌کی و شانامه‌ی هه‌ورامی. به‌کورتی ده‌توانین ب‌لێین هه‌ر کام له‌ نووسه‌رانی ئەم کتیبانه به‌ پێ راده‌ی تیگه‌یشتتی خو‌ی له‌ ئەده‌بی هه‌ماسیی زاگرو‌س ناوی شیوه‌زمانی خو‌ی به‌ سه‌ر شانامه‌کاندا داناهه‌. هۆکاری ئەمه‌ش ده‌گه‌رێته‌وه بۆ تایبه‌تمه‌ندی تاقانه‌ی زمانی ئەده‌بیی ئەم ده‌قانه‌وه (گۆران) که‌ وێرای نینای (تیلو‌رانس، انطصاف) ی بی‌وینه و لیکچوونی سه‌ره‌کی به‌ هه‌موو شیوه‌ زمانه‌کانی زاگرو‌سه‌وه توانیویه‌تی له‌ درێژایی چهن‌دین سه‌ده‌ وه‌کوو زمانیکی ئەده‌بیی هه‌موو ناخیه‌رانی زاگرو‌س بێته‌ ئاراوه و ده‌وری خو‌ی بگه‌رێت.

زمانی ئەده‌بیی گۆرانی تا پێش له‌ سه‌ده‌ی نۆزه‌ تاقانه‌ زمانی بێ‌رکابه‌ری شیعی‌ری بووه که‌ له‌ جوگرافیی زاگرو‌سدا هه‌موو شاعیرانی زاگرو‌س له‌ ئاخفتنی رۆژانه‌ی خو‌یاندا به‌ له‌کی، لوری، که‌له‌وری، هه‌ورامی و سه‌ورانی دواون، به‌لام زمانی ئەده‌بی گۆرانییان کردووه‌ته‌ نوینه‌گه‌ و ئالای شیعی‌ری خو‌یان. شاعیرانیک وه‌کوو مه‌لا په‌ریشان (سه‌ده‌ی ۹، ۱۰)، مه‌وله‌وی کورد (۱۲۹۹ - ۱۲۲۰ ک.م) بێسه‌رانی (۱۱۱۴ - ۱۰۵۳ ک.م) ئەحمه‌د به‌گی کوماسی (۱۲۹۴ - ۱۲۱۰ ک.م) سه‌ی یه‌عقوب مایه‌دشتی (۱۲۹۲ - ۱۲۲۸ ک.م) غولام‌ره‌زاخانی ئەره‌که‌وازی (۱۲۵۰ - ۱۱۸۴ ک.م) باپیره‌ ئولفه‌ت (۱۳۴۸ - ۱۲۵۵ ک.م) سه‌یدی هه‌ورامی (۱۲۶۵ - ۱۱۹۹ ک.م) و زۆربه‌ی هه‌ره‌زۆری ئەده‌بی ئایینی یارسان و نووسه‌ران و بێژه‌رانی ده‌فته‌ر و که‌لامه‌کانی ئایینی ئەوان، هه‌موویان په‌یره‌ویان له‌ یاسا و رێسا بنه‌ماکانی زمانی ئەده‌بیی گۆران کردووه و به‌م شیوه‌یه‌ گۆرانی بووه‌ته‌ هه‌لگری ئەده‌بی

شعیر و هه‌لبه‌ستی هه‌موو شیوه‌ زمانه‌کانی زاگرو‌س.

نه‌بوونی زانیاری پێویست سه‌باره‌ت به‌ پیکهاته و کارکردی زمانی هاوبه‌شی ئەم هه‌لبه‌ستانه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ بریک له‌ لیکۆله‌ران به‌ تیشک‌خسته‌ سه‌ر لایه‌نه‌ هاوبه‌شه‌کانی نیوان زمانی ئەده‌بیی گۆرانی و شیوه‌ زمانه‌که‌ی خو‌یان و بگه‌نه‌ ئەو ئەنجامه‌ی که‌ زمانی ئەم شعیر و هه‌لبه‌ستانه‌ به‌ ناوی شیوه‌ زمانه‌که‌ی خو‌یاوه‌وه ناوه‌زه‌د بکه‌ن که‌ ئەمه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی بنه‌مایی دووره‌ له‌ راستی و گه‌یشتنه‌ ده‌رنجامیکی نازانستیانه‌یه‌. هه‌ر ئەم روانگه‌یه‌ش بووه‌ته‌ هۆی مملانی و ناکوکی و دروستکردنی جیا‌وازی ئەتنیکی^[۲۵]. به‌ پرۆای نووسه‌ری ئەم دێرانه‌ هیچ کام له‌ و ناوانه‌ی که‌ تا ئیستا ئەم ده‌قانه‌ی پێ ناوه‌زه‌د کراون له‌ بواری بایه‌خی کومه‌لایه‌تی و فه‌ره‌هنگی له‌ سه‌رووی ئەوتیره‌وه‌ جێ ناگه‌رێت. من له‌و پرۆایه‌م که‌ زمانی ئەده‌بیی گۆرانی هه‌ر به‌و راده‌یه‌ی که‌ قه‌رزدارێ ناخیه‌رانی هه‌ورامییه‌، هه‌ر به‌و راده‌یه‌ش قه‌رزدارێ ناخیه‌رانی لوری، له‌کی و که‌له‌ورپه‌شه‌ و ناییت هیچ کام له‌م شیوه‌ زمانانه‌ وه‌کوو ناویکی تایبه‌ت ته‌رخانی ده‌قه‌ شیعی‌ریه‌کانی گۆران بکه‌رێت و هه‌روا که‌ وتمان هیچ کامه‌یان به‌ ته‌نایی ناتوانن ناویکی ته‌واو بن بۆ پێناسه‌کردنی ئەده‌بی گۆران. بۆ دووره‌که‌وته‌وه‌ له‌ هه‌لوێسته‌ و هه‌لگوستی بێ‌بنه‌ما و هه‌روه‌ها دووری له‌ سه‌پاندنی راو و بۆچوونی تاکه‌که‌سه‌ی له‌ ناسین و پێناسه‌کردنی نه‌ریته‌ ئەده‌بی و فه‌هه‌نگیه‌کان، سه‌ره‌تا ده‌بێ ناوینشانی ئەم ده‌قانه‌ له‌ نیو بازنه‌ی خو‌دی ده‌قه‌کانه‌وه هه‌لگۆیژرین و ئەگه‌ریش نه‌مانتوانی به‌ راده‌ی پێویست نیشانه‌ و هۆکار و پالپه‌شتی زانستی بۆ ناسینی بابه‌ته‌که‌ ب‌دۆزینه‌وه‌ ده‌بێ له‌ هه‌نگاوی دووه‌مه‌دا ئاوه‌ر له‌ نه‌ریته‌ زاوه‌کیه‌ باوه‌رپێکراو و بایه‌خداره‌کان ب‌دینه‌وه‌ و تا ئەو راده‌یه‌ی که‌ ده‌که‌رێت له‌ هه‌لوێسته‌ و هه‌لگوستی هه‌ستاوی

(نمونه یهک له باشنووسه کانی دهسنووسی «سک» به خه تی موحه مهده عهبدولقادر)

لایهن خه لکه وه ئاوری زۆرتریان لێ دراوه ته وه و ههروهها داموده زگای دهسه لاتی سیاسی و ئایینییش له بهر چاویان گرتووه و ورده ورده و به تێپه ربوونی زهمهن ئەم چیرۆکانه له قوپی زۆرتریان هاوئیشته وه ته وه. که وابوو ده توانین بلیین که له که شوه وه ای فره نه گئی سهرده مه جیاوازه کاندای تێگه یشتنی گشتی له بیچم و رواله تی چیرۆکه کان و ناوه روکی هه ماسی ئەوان به رده وهام بووه که ئیمه ناوی دهنه ینه «تێگه یشتنی گشتی له ژانره هه ماسیه کان» و له م که شوه وه گشتگیره دا کو مه لیک چیرۆک دروست بوونه که وێرای پاراستنی په یوه ندی لوجیکی له گه ل ئەو ژانره به گشتی، شیواز و پیکهاته ی سه ره به خو و تابه تی خو یانیان هه یه.

له ده سنووسی سه ره کبی ئەم کتیبه له کو تابی هه ر ده فته ر و هه ر چیرۆکیکا ئاماژه به بری ورده کاری و زانیاری کراوه که بو لیکو لینه وه زۆر جیی بایه خن، بو وینه له کو تابی کتیبی رووسه م و زووراودا ئەم دیره نووسراوه: «لقد ختمت هذه المجموعة الأشعار الكردی» یان له کو تابی کتیبی حه راث هه فته سه ر ئەم دیره ها تووه: «لقد ختمت کتابه هذه الرساله الكردی بید محمد امین زنگه نه یی».

و داسه پاندنی رای تاکه که سی خو مان دوور بخه ینه وه.

له سه ره تا وه ده بی ئاماژه به وه بکه یین که ئەم گێرانه وانه (ئه ده بی گو ران) زۆر تر له ژیر ناو گه لیک ی وه کوو «کتیب» «ده فته ر» یان «چیرۆک» وه هاتوون و ناوی ته واوی ئەو گێرانه وه به گشتی په یوه ندی راسته خو ی به ناوه روکی چیرۆک و به سه ره هاتی پاله وانی ئەو چیرۆکه وه هه یه، بو وینه «کتیبی رووسه م و به وری به یان» ئاماژه به ده رکه وتنی به وری به یان له ده ریای عه مان و شه ر له گه ل رووسه م ده کات و «کتیبی رووسه م و زووراو» باسی تراژدیای مندالکوژی ده کات و «کتیبی هه فته له شه کر» باسی شه ری نیوان ئیرانییه کان و توورانییه کان ده کات که به «شه ری گه و ره» ش ناو بانگی ده رکه دووه.

یه کئ له و خاله زۆر گرینگه کان ئەوه یه ئەو هه له به ستانه به ره مه ی کو مه لیک چیرۆکی کو کراوه وه کوو شانامه ی فیره ده و سی نین و ده توانین بلیین که ئەم چیرۆکانه وه کوو زۆر یک له گێرانه وه کانی هه ماسیی ئیران، له سه ره تا وه (له وانه یه سه ره ده می پارتیه یه کان) ژماره یه کی سنووردار له گێرانه وه ی سه ره به خو ی هه ماسی و پاله وانی بوونه که له سه ره ده مه کانی تر دا (به تابه ته سه ره ده می ساسانییه کان) له

نووسەر له شویتنیکى تردا بهم شیوهیه ئاماژە بە زمانى دەقه شیعریه کان دەکات: «مضمونش ماچان لفظ گورانی» واتە زمانى ناوهرۆكى ئەمه گۆرانیه. بهم شیوهیه دهتوانین وه کوو بهلگه بلین له فزى گۆرانى یان ئەو زمانه گشتگیره ههلبهسته کان زمانیکه که ره گهز و چیه تیه کهى کوردیه و دهتوانین بهشیکى به چاو له بهرهمه کانى ئەم ژانره حه ماسیه له ژیر ناوی «شانامه ی کوردی» ناوزه د بکهین^{۱۲۶}، ئەم ناوه هه چهند گیر و فته گه لیکى هه به، به لام تا ئیستا گونجاوترین ناوه بۆ ئەم ژانره ئەدهبیه و له هه مو ناوه کانى تر په سندرته و باشتر دهتوانین به نیسه تى ناوه کانى تره وه بۆ په سندنیتى، بهرگریى زانستیه نه ی لى بکهین. جیى ئاماژه به که واتا و چه مکی «کورد» و «کوردی» له دهقه میژوویه کانى پيش ئەم سه دهیه و چه ند دهیه ی پيش ئیستا زۆر گشتگیر له و چه مکه ی بووه که ئەوهرۆکه له ژیر کاریگه رى بیری دهولت نه توه و شۆناسخواری ئەتنیکى و گروپى ده ناسریت^{۱۲۷} و کتیب و بهلگه ی نه ریتى میژوویى، له ک و لور و که له پور و هه ورامیه یان هه میشه وه کوو گه وهره ترین هۆز و تایفه کانى کورد ناو بر دووه^{۱۲۸} بهم پیه کار کردى کۆمه لایه تى و فه ره نه نگى ناوی «کورد» له بواری نه ریتى و میژوویه وه به رامبه ر و هاوواتای چه مکی جوگرافیاى فه ره نه نگى زاگرووس که ئەدهبى شیعری گۆران هه لگر و خالی هاوبه شى ئەدهبى هه موو شیوه زمانه کانى زاگرووس بووه.

بابه تیکى تر که به ریژه یه کی زۆر له نیو وتار و کتیه کاندا ئاماژه ی پى کراوه و ده کرى ئاماژه به ناوی «ئه لماس خانى که نه ووله ییه» که وه کوو دانهرى شانامه ی کوردی ناویان لى بردووه. له زۆربه ی ده سنوو سگه لیک که ژماره یان له شه ست ده سنوو س تیده په ریت و له بهر ده ستى مندان و زۆریکی تر له و ده سنوو سه نه ی که تا ئیستا له چاپ دراون

هیچ ناویک له ئەلماس خان وه کوو دانهرى شانامه ی کوردی نه براوه و زۆتر هه ر گیره وه ریکی ئەم هه لبه ستانه جار به جار و له سه رتا و کۆتایى و په راویزى کتیه کاندا ناوی خۆى ده هینیت، که واوو من ناتوانم به بی به لگه به کی میژوویى ئەم باوره گشتیه ی که ئەلماس خانى که ندووله یى دانهرى شانامه یه قه بوول بکه م. ئەگه ر بیست و قه بوول بکه ین که ئەو که سه لایه تیه ئەفسانه ییه ی که له ئەلماس خان دروست کراوه و سه ردارى سوپای نادرشای ئەفشار بووه ئەوکات له گه ل ئەم دژوازی و ناته بایه ره وه روو ده بینه وه که چۆن ده بی ئەو هه موو ده سوونه سه ی که له بواری میژوویه وه ده گه رینه وه بۆ سه دان سالی پيش له سه رده مى نادر، هى ئەلماس خان بوویت؟! سه ره رای ئەمه ش شیوازی ئەدهبى، وینه سازى و شیوازی دارشتتى شیوه کان و گیرانه وه کان ئەوه نده جیاوازیان هه به که ناکرى دانهره که یان یه ک که س بیست. نه ریتى زا ره کیى ئەم ئاسه واران هه خاوه نى بنه مایه کی زۆر به ده سه لات هه که سه ره کیتى نه دورى هه به له شیوازی به ره مه هاتنى ئەم ئاسه واران هه که به ره کانى پيش وه له ژیر ناوی «راز» ناویان لى بردووه.^{۱۲۹}

پیکهاته و دارشتنى گیراوه پیکهاته و کیشى شیعره کان

به پى نه ریتى کۆن کیشى شیع ر له ئەدهبى کوردیدا له سه ر بنه مای چه ندایه تى و ژماره ی بر گه کان دامه زراوه^{۱۳۰} ئەگه ر چی لیکۆله رانى ئیراناسى بۆ دۆزینه وه ی بنه ماکانى زمان و ئەدهبى فارسى له قۆناعى ناوه ندى و پاش ئەودا په نایان بر دووته بهر فه له لویات به لام شه مسى قه یسى رازى له کتیبى ئەلموعجه م دا ئاماژه به جیاوازی کیشى شیع رى فه له لوی و فارسى ده کات و له ژیر ناوی به حرى «مساکل» وه کیشى شیع رى فه له لوی دژوار و پر گرت ده زانیت و ده لیت ئەم گرتانه له

تەنیا چەندایەتی و ژمارە ی برگەکان لە بەر چاوەگیردریژ و برگە یەکی کورت لە نیو دەپریژدا دەتوانیت بەرامبەر بە برگە یەکی درێژ لە نیو دەپریژی تردا جێ بگریژت.^[۳۳]

رەسەنایەتی گێرانەوێ یان رەسەنایەتی دەسنووس

وێه کوو ئاگادارن دەقە ھەماسی و ئوستورویەکانی ئیمە خواوەنی یەک سەرچاوەی تەواو و پێوەر نین و ئوستوروی و ئەفسانەکانی ئێرانی ئەوانە ی کە ئەمڕۆکە لە بەردەستی ئیمەدان - بە شیوە یەکی پرشوبلاو لە نیو کتیب و چیرۆکەکاندا ھاتوون و ھەروەھا بری جار گێرانەوێ کانی جیاوازی زۆریان ھەیە، کەوا بوو دۆزینەوێ رەسەنایەتی گێرانەوێ یەک دەگەریتەوێ بۆ تێگەشتن و ھەلگوستی خودی لیکۆلەر کە بە پێ لیکۆلینەوێ کانی خۆی و زالبوونی بە سەر لایەنە بەرفراوانەکانی ئەدەبی و فەرھەنگی ئێرانی پیش ئیسلامەوێ پیک دیت. ئەمە بەو واتایە یە کە بە ھۆی نەبوونی یاسایەکی گشتی بۆ خەملاندنی رەسەنایەتی گێرانەوێ یەک را و بۆچوونی لیکۆلەر دەبیتە بنەما بۆ دۆزینەوێ ئەو رەسەنایەتیە، بۆچوونیک کە بە سەر تاییەتمەندیەکانی میژوویی، فەرھەنگی، زمانی و دیوێکانی تردا زالە. گێرانەوێ یەکی رەسەن لەوانە یە ئەمڕۆکەش لە سەر زاری خەلکەوێ مابیتەوێ بی ئەوێ نووسرابیتەوێ و لەوانەشە گێرانەوێ یەک کە سەدان سال پیش نووسراوێ رەسەن نەبیت. کەوا بوو کات و بەنووسراوێ بوونی گێرانەوێ یەک ناتوانن بە تەنیا یی پێوێ رەسەنایەتی گێرانەوێ یەک بن. گێرانەوێ زاڕەکییەکان لەوانە یە سەرەرای پاراستنی کرۆکی سەرەکی گێرانەوێ یە، ئالوگۆرگەلیکی بەخۆیەوێ دبییت کە بە ھەرورد و شیکاریەکی چەندلایەنە دەگریژت ھیمانە ی کۆن و نۆی یان رەسەن و دەسکردی ئەو گێرانەوێ یەگەلە بدۆزیتەوێ و

چاوە خودی کیشی شیعی فەھلەویدا گرفت نین و سروشتین، بەلام بەکارھینانی ئەم کیشە شیعییە بۆ فارسی بە ھەلەبەکی تەواو دەزانی، واتە لە کیشی شیعی فارسیدا دەبێ برگە یەکی کورت لە بەرامبەر برگە یەکی کورتدا بیت و برگە یەکی درێژ لە بەرامبەر برگە یەکی درێژدا کە ئەم دۆخە لە کیشی شیعی فەھلەویدا رەچاوە ناکریت^[۳۱] بیگومان ئەو گرفتی کە شەمس قەیس لە کیشی شیعی فەھلەویدا ئاماژە ی پێ دەکات بە ھۆی بەراوردیکە کە ئەو لەگەل شیعی عەرۆزی عەرەبیدا کردوویەتی. بنەمای کیشی شیعی فەھلەوێ و گۆران برگە یە و ژمارە ی برگەکان (نەک چۆنیەتی برگەکان لە بواری کورت و درێژ بوون) دەوری ھەر سەرەکی ئەگێرن لەم کیشەدا.

کیشی ئەدەبی کوردی بەگشتی لە سەر بنەمای یەکسانی ژمارە ی برگەکان دامەزراو، گرینگترینی ئەم کیشانە بریتین لە: شەش برگە یی، ھەفت برگە یی، ھەشت برگە یی و کیشی دەبرگە یی کە دەتوانین وێ کوو کیشە بنەرەتیەکانی شیعی کوردی ناویان لێ ببین^[۳۲]. قالب و کیشی شیعی لە زمانی ئەدەبی گۆران لە قوناغە میژووییە جیاواژەکاندا بە یەک شیوە بوو و بریتی بوو لە زنجیرە یەکی شیعی دوتایی (مەسنەوی) کە ھەر دپریژیک (بەیت) سەرۆای جیاواز و تاییەتی خۆی ھە یە. ھەر دپریژیک بیست برگە ی ھە یە و ھەر نیو دپریژیک بریتیە لە دوو لەتی پەنج برگە یی کە بە شیوە یەکی یاسامەند وەستاییکی کورت لە کاتی خۆیندەوێ دوو لەتەکە لە یەک جیا دەکاتەوێ. ئەم وەستانە بری جار دەکەوێتە نیوان دوو وشە کە پالئەر و پالئراون (مضاف و مضافالیە) و بە ھۆی پاراستنی کیشی شیعی، بزرۆکە ی نیوان پالئەر و پالئراو نامینی و ناخویندیتەوێ. ھەر بەو جۆرە کە ئاماژەمان پێ دا لەم جۆرە کیشانەدا چۆنایەتی برگەکان گرینگ نین و

جیا بکریتوه. باشتین وینه بو ئەم بابەتە نموونە یە کە مامۆستا خالقی مۆتلەق لە یادداشتەکانی شانامە ی فارسیدا باسی لێ کردوو و ئەوەش چیرۆکی هەلفرینی کە یکاووسە بەرەو ئاسمان بە کەلکۆەرگرتن لە چوار هەلۆ کە بە تەختە بیکەو بەسترا بوونەو. هەر ئەم بابەتە لە چیرۆکی ئەسکەندەردا بە شیوە یەکی پیشکەوتوو تر ئاماژە ی پێ کراوە و ئەوە دەردەخات کە گیرانەو ی چیرۆکی کە یکاووس کۆنتەرە. هەر وەها لە چیرۆکی کوشتنی ئەژدیها بە دەستی ئەسفەندبار یان بەبری بەیانی رۆسەم کە بە فریوکاری دەچیتە نیو سکی ئەژدیهاکەو و لەو ی دەیکۆژی و هەر ئەم چیرۆکە لە سەردەمەکانی دواتردا لە ژێر کاریگەری بیری رێئالیستی شینوازیکی باوەرپێکراوتر بە خۆو دەگریت و لە چیرۆکی ئەسکەندەردا دەیتە پیستی گایەک کە پێ دەکریت لە ئاھەک و کانزای رۆح (فلز روی) و ئەژدیهاکە قووتی دەدا و بەم شیویە دەکوژریت.

لێکۆڵینەو لە سەر گیرانەوکان ئەوەمان پێ پیشان دەدەن کە برێ لە مۆتیف و بابەتەکان دووپات دەبنەو و بە شیویەکی ئاسایی وەکوو هێماییک لە فیربوونی راز لە لایەن پالەوانەکان یان بەرزخویی و شکۆمەندی پادشاکان لە نیو چیرۆکەکاندا هاتوونەتە ئاراو. کوشتنی ئەژدیها نموونە یە کە لەو بابەتە یە کە ئامانج لە دوو پاتبوونەو ی بەدەستە یێنانی ئەو شەرعیەتە یە کە پاشا یان پالەوان بەبوەند بداتە جیهانی سەرەو. ئەژدیها وەکوو هۆکاری قاقری، دزینی کچان، بەستنی رینگاکان، بەستنی رووبار و جوگەکان لەمپەر و بەرەستی ژێانی خەلکە و زۆر جار پیستیشیان لە کانزای رۆحە و هیچی لێ نایەت و هەر بەم هۆیەو پادشاکان یان پالەوان لە رینگای دەم یان سەکەو دەیانکوژن. لە مۆتیفەکانی تری پالەوانی تێپەرین لە رووباریکی پێشە پۆلە بە ئەسپەو یان تێپەرین لە هەفت خان و هتد

کە لە گیرانەو تازەکاندا لەوانە یە لە قوپی زیاتریان کردبیتە بالای ئەم چیرۆکانەو و گیانیکی تازە یان یی بەخشیبیت. بو نموونە لەوانە یە بە جینگای ئەژدیها لە گیرانەو یەکی تازەدا شیریان هەینابیت و بە جینگای بەر، گورگ یان بوونەو یکی دیکە یان هینابیت. بارامی چووبین بە جینگای ئەژدیها و شیر، جوژیک لە مەیموونی سەرسپی کە شیوی شیر دەدات دەکوژیت و کارەکی هەر وەکوو کوشتنی ئەژدیها رەچاو دەکریت. هەر وەکوو چۆن مامۆستا خالقی مۆتلەق لە یادداشتەکانی شانامەدا بە تیروتەسەلی باسی دەکات؛ چەندە لە جیهانی ئەفسانە بەرەو جیهانی رێئال هەنگاو دەنەین ئەفسانەکان جلوبەرگی تازە تر لە بەر دەکەن. کەواوو جیهانی کۆن و گیرانەو ی کۆن تەژیە لە شەری نیوان دیوکان و ئەژدیها سەرسوو رھینەرەکان و گیرانەو تازەکان داگری شەری پالەوانەکانە لە گەل یە کتردا و لە گەل بوونەو رگەلێکی وەکوو شیر و پلنگ. بەم پێیە، گیرانەوکانی شانامە ی کوردی ئەگەرچی لە بواری ئیماژ و دیمەنی شیعری ناگەنە ئاستی شانامە ی فیردەوسی بەلام پیکهاتەو تەنراوی گیرانەوکان پیشاندەری رەسەناپەتیەکی تەواون و شیواوی سەرنج و باخن. ئەو باخەکی کە تاییبەتە بە نەربیتی زارەکییەو و دوورە لەو ئالوگۆرانە ی کە لە سەردەمی رێئالیستی دا^{۱۲۴} گیرانەوکان تووشی ئەبن. هەر بەم هۆیە ی کە لەم گیرانەوگەلە دیوکان دەورێکی بالایەن هەبە و لە شەری نیوان ئیرانییەکان و توورانییەکان لە هەموو کون و قوژبێنیکدا دەور دەگیرن و کەسایەتیگەلی دیوئاسای هەمەرەنگ، تەنانەت لە جەبەه و بەرە ی ئیرانییەکاندا دژ بە توورانییەکان شەر دەکەن، یان لە جیهانی ژوورسروشتی^{۱۲۵} یارمەتی بو پالەوانەکان دینن لە نیو شانامەناساندا ئەو لیکۆلەرانی کە دەقە پالەوانیەکانی پاش شانامە یان لە ژێر ناوی حەماسە ی

نەتەوویی ئیران ناسیوه و کەسانیکی تر دژ به ئەمان رەسەنایەتی ئەم دەقەنەیان قەبوول نەکردوو و وەکوو لاساییکردنەو بەک له ئەفسانەکانی تر ناوزەدیان دەکەن، بۆ نموونە نوێدکێ لەم بارەو دەلیت: «بە رای من ئەو ئەفسانانە ی که لەم هه‌لبه‌ستانه حیکایهت کراون، دانەرەکانیان به‌هز و ئاواتی خۆیان دەستێوه‌ردانیان تیدا کردوو و گۆرانیان به‌سەردا هیناوه^[۳۶]». ناوبراو ئەو بەره‌مانه له‌دەر‌وه‌ی باز‌نە‌ی ئوستورە دادەنی و به‌پێچه‌وانە‌ی سەرچاوه‌کانی شانامە‌ی فیردەوسی که جینی باوهرن، سەرچاوه‌کانی حەماسیی پاش شانامە به‌خە‌یالی دەزانیت.

وا دەر‌ده‌که‌وێت که ده‌قی پ‌اله‌وانی و حەماسی که له‌ ژێر ناوی شانامە‌ی کوردی، رەزنامە، جەنگ‌نامە یان به‌ ناوانگه‌لیکی تره‌وه‌ تۆمار کراون له‌ لایه‌که‌وه‌ ناکرێ تەنیا له‌ ژێر ناوی حەماسە‌ی نەتەوویی ناوزەد بکری‌ن و له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ ناکرێ وەکوو ئەفسانە‌گه‌لیکی ساخته و بی‌بنه‌مایان بزاین.

هه‌روا که ده‌زانی‌ن نهریتی زاره‌کی یه‌کێ له‌ گرینگترین به‌ستینه‌کانی به‌ره‌مه‌پێنان و پاراستنی گێرانه‌وه‌ حەماسی و پ‌اله‌وانییه‌کانی پێش فیردەوسی و له‌ هه‌موو شوێنی گێرانه‌وه‌ و سەرچاوه‌کانی شانامە‌ی کوردیشدا ئامازە به‌ سەرچاوه‌ی گێرانه‌وه‌ که کراوه و گێره‌وه‌ یان کاتب به‌گشتی ئامازە‌یان به‌ کتیب یان سەرچاوه‌ی زاره‌کی پێش خۆیان کردوو.

به‌ قەبوول‌کردنی که‌لکۆه‌رگرتنی شاعیرانی ئەم حەماسه‌ پ‌اله‌وانیانه له‌ سەرچاوه‌ی نووسراو که رەسەنایەتی بریکیان وەکوو گرشاسپ‌نامە، کووش‌نامە و فەرامه‌رزنامە - که به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک جینی گومان‌نین - دەتوانین ئەوه‌ش قەبوول‌بکه‌ین که زۆرینه‌ی گێرانه‌وه‌کان و ناوه‌رۆکی ئەم ئاسه‌وارانه رەسەن و جینی متمانه‌ن و لیکچوونیشیان له‌گه‌ل شانامە‌ی فیردەوسی ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ئەو نهریته‌ هاوبه‌شانه‌ی که له‌ کۆنه‌وه‌ وەکوو

بنگه‌ه و نموونه ر‌ه‌چاو‌کراون. به‌گوته‌ی زه‌رین‌کووب: «گومانیک له‌ ر‌ه‌سە‌نایه‌تی گێرانه‌وه‌کان یان لانیکه‌م له‌وه‌ی که ئەم گێرانه‌وانه له‌ دلی خه‌لکه‌وه‌ له‌ سەر‌ده‌مانی کۆندا هه‌لقولاون نییه‌».

ئە‌گه‌رچی هیشتا لیک‌لینه‌وه‌کانی ئیمه‌ سه‌باره‌ت به‌ ر‌یژه‌ی لیکچوونی ئوستورە و گێرانه‌وه‌کانی کوردی و فارسی و په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل بنه‌مای ئوستورە‌یی و پ‌اله‌وانی هیندو ئیرانییه‌وه‌ زۆر ورد و ر‌یک‌وپیک‌نین، به‌لام لیکچوونی گشتی پیکهاته و ته‌نراوی گێرانه‌وه‌کان ئەم مافه‌مان پێ‌دات که گێرانه‌وه‌کانی شانامە‌ی کوردی به‌ ئەلقه‌یه‌ک له‌ گێرانه‌وه‌ ر‌ه‌سەن و سەر‌به‌خۆ‌وه‌کانی ئیرانی بزاین. پ‌یوسته‌ ئەوه‌ش بلیین که بنه‌مای ئوستورە‌یی و نهریته‌کانی ئە‌ده‌بی و حەماسی گێرانه‌وه‌کانی ئە‌ویستایی، پ‌اله‌وی، وەر‌گیرانه‌ عه‌ره‌بییه‌کانی سیه‌رولمولووک و ئەو کتیبانه‌ی که پ‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل ئەمانه‌دا هه‌یه و هه‌روه‌ها ئەلقه‌ی حەماسی کوردی و هتد هه‌موویان له‌ سەرچاوه‌یه‌کی هاوبه‌شه‌وه هه‌لقولان که ئیمه‌ هه‌موویان له‌ ژێر‌ناوی ئوستورە‌گه‌لی هیند و ئیرانی دەناسین.

ئاشکرایه‌ که هه‌ر کام له‌ گێرانه‌وه‌کان له‌ هه‌ر کوێی جو‌گرافیای پان و به‌رینی فه‌ره‌نگی هیند و ئیرانیدا بن رنگ‌بووی ئەو ناوچانه‌ وه‌خۆ ده‌گرن، بۆ‌وینه‌ چه‌مکه‌گه‌لیکی وەکوو ئیران، تووران، دیوه‌کانی رۆژئاوا و مازهنده‌ران، کێوی ئەلبورز، سیمورغ و که‌سایه‌تیگه‌لیکی وەکوو هیمانه‌گه‌لیکی هاوبه‌شن که له‌ ده‌قه‌ کۆنه‌کانی پ‌یش شانامه‌ و گێرانه‌وه‌کانی پاش ئەودا به‌ زه‌قی خۆیان ئە‌نوێن و له‌ گێرانه‌وه‌کانی دواتردا تووشی ئالوگۆر‌گه‌لیکیش بوونه، سه‌ره‌رای ئەمانه‌ برێ له‌ چه‌مکه‌کان تابه‌تن به‌ شانامه‌ی کوردی، وەکوو: چه‌مه‌ر، زات، دوو‌ناو‌دوون و که‌سایه‌تیگه‌لیکی وەکوو: زه‌رالی، زه‌رداد و زه‌رپۆش^[۳۷] که له‌ شانامه‌ی

فیردەوسیدا هیچ ناویکیان لئێ نه‌براو و تەنانت له هیچ کام له ده‌قه‌کانی فارسی پاش شانامه‌ش سه‌بارت به‌م که‌سایه‌تی و چه‌مکانه‌ ئاماژه‌یه‌ک به‌دی ناکریت - هەر به‌م هۆیه‌وه نووسه‌ری ئەم دێرانه له سه‌ر ئەو باوه‌ریه‌ که پێشه‌ینه‌ی هه‌زری و پێکهاته‌ی بێر و رامانی زاگرو‌سنشینان کاریگه‌ریه‌کی قوولی له‌ ئافرانده‌وه‌ی ئوستوووه و چه‌مسه‌ هاوبه‌شه‌کانی هیند و ئیرانی بووه و شانامه‌ی کوردی به‌ره‌می ئەم ئافرانده‌وه‌یه.

دیاره‌ که پێکهاته و بنه‌مای شیعری دوا‌ی ئیسلام تووشی ئالوگۆرئیکی یه‌کجار زۆر بووه و له‌ که‌متر له‌ یه‌ک دوو سه‌ده‌ وێرای قه‌بوولی و جیگه‌ریبوونی پێکهاته‌ی شیعری عه‌ره‌بی، له‌ زۆرێک له‌ قه‌لبه‌ شیعریه‌کاندا شیعری فارسی شان به‌ شانی شیعری عه‌ره‌بی دره‌وشاوه‌ته‌وه. ئەگه‌رچی له‌ سه‌ده‌کانی چوارم و په‌نجه‌مدا جوړیک له‌ گه‌رانه‌وه‌ بۆ روانگه‌ی ئیرانی و دژابه‌تی له‌ گه‌ل روانگه‌ی دنیای تازه‌ موسلمانانه‌کان بیچمی گرتبوو، به‌لام له‌ مێشک و بیری مێژوو‌یی ئیرانییه‌کاندا روانگه‌ی ئه‌ده‌بی ئاوێستایی و پاله‌وی سه‌ردرا‌بووه‌وه و له‌ هۆنینه‌وه‌ی شیعره‌گه‌لیکی وه‌کوو شیعره‌ عه‌رییه‌کان شانازیان به‌ خۆیانوه‌ ده‌کرد. پێکهاته‌ی شیعری کوردی و به‌ تابه‌ت پێکهاته‌ی زمانی ئەده‌بیی گۆرانی به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌رسوهره‌ینه‌ر و په‌رجوو‌ئاسا ئەو پێکهاته‌ کۆنه‌ی خۆی پاراستوووه و که‌مترین کاریگه‌ری گوتاری زالی به‌ سه‌ردار سه‌پاوه، هەر به‌و جوهره‌ی که‌ پێشتر له‌ نووسراوه‌کانی تردا له‌ سه‌ری دواوم^[۳۸] زمانی ئەده‌بیی گۆرانی به‌ که‌مترین گۆرانه‌وه‌ هه‌میشه‌ پێکهاته و ته‌نراوی تاقانه‌ی خۆی پاراستوووه و هه‌لگرئیکی پر له‌ متمانه‌ بووه‌ بۆ به‌ره‌مه‌پنانه‌ و پاراستنی ئەده‌ب له‌ ئاقاری فه‌ره‌نگی زاگرو‌سدا. ره‌سه‌نایه‌تی پێکهاته‌ی ئەم زمانه‌ ئەده‌بییه‌ خۆی له‌ خۆیدا یه‌کی له‌و هۆکاره‌ سه‌رنج‌راکێشانه‌یه‌ که ئیمه

به‌ره‌وه‌ ئەو ئاقاره‌ ده‌بات لیکچوونی چه‌مکه‌ ئوستووهره‌یه‌یه‌کانی شانامه‌ی کوردی له‌ گه‌ل ده‌قه‌ چه‌ماسیه‌ نووسراوه‌کانی پێش خۆیدا نابێته‌ هۆی ئەوه‌ی که ئیمه‌ شانامه‌ی کوردی وه‌کوو لاسایکردنه‌وه‌ی ئاسه‌واری پێش له‌ خۆی چاوی بکه‌ین.

ده‌بی ئەمه‌ش زێده‌ بکریت که‌ ئەگه‌ری ساخته‌بوون و لاسایکردنه‌وه‌ به‌ هۆی ئەوه‌ی که‌ زۆر نمونه‌ی جوهره‌ جوړ له‌ گه‌رانه‌وه‌ ده‌گه‌من و دانسقه‌کان له‌ ده‌قه‌ سه‌ره‌تاییه‌ مێژوو‌یه‌کاندا به‌رچاوه‌ ده‌که‌ون، که‌متر لیکۆله‌ریک له‌ ره‌سه‌نایه‌تییه‌ که‌یان به‌ گومانه‌. له‌م جوهره‌ ده‌قانه‌ له‌ ئەده‌بی ئیمه‌دا زۆرن و بۆ نمونه‌ ده‌توانین ئاماژه‌ به‌ چیرۆکی «کوژرانی ئەفراسیاو به‌ ده‌ستی رۆسه‌م له‌ مێژوو‌ی سیستان» و هه‌روه‌ها «کوژرانی ئەفراسیاو به‌ تیری ئاره‌ش له‌ ئەخباروتوالی دینه‌وه‌ری» بکه‌ین^[۳۹]. زۆر ئاشکرایه‌ ناوه‌دکردنی ئەم ده‌قانه‌ به‌ ره‌سه‌نایه‌تی یان ساخته‌بوون، گه‌رانه‌وه‌ چه‌ماسیه‌ کوردیه‌ کانییش ده‌گرته‌وه‌ به‌لام ره‌سه‌نایه‌تی ئەو گه‌رانه‌وانه‌ حاشای لئێ ناکرێ و هه‌مووان له‌ ریزی گه‌رانه‌وه‌ ده‌گه‌من و ره‌سه‌نه‌کانی چه‌ماسی و پاله‌وانی ئیران و لیکۆله‌ران ئاوریان لئێ داوه‌ته‌وه‌ و ده‌بده‌ن.

برئ تابه‌تمه‌ندیی پێکهاته‌یه‌ی گه‌رانه‌وانی شانامه‌ی کوردی

به‌ پێ نه‌ریتی زاوه‌کیی زالی به‌ سه‌ر گه‌رانه‌وه‌ کۆنه‌کانی ئیرانی و ئەلقه‌ی چه‌ماسی سیستانی و گه‌رانه‌وه‌ زاوه‌کییه‌کانی میلیبی (فولکلۆر) ئیرانی به‌ پێچه‌وانه‌ی پێکهاته‌ی شانامه‌ی فیرده‌وسی له‌ سه‌ر هێلیکی چیرۆکیی یه‌کگرتوو نییه‌. به‌و واتایه‌ی که‌ سه‌ره‌رای هه‌بوونی کۆمه‌لیکی زۆر له‌ ده‌فته‌ر و کتییی بچوکی سه‌ره‌خۆ، که‌ هه‌رکامه‌یان باسی یه‌کی له‌ پاله‌وانه‌کانی شانامه‌ ده‌کات، هیچ کامه‌یان په‌یوه‌ندیان به‌یه‌که‌وه‌ نییه‌. که‌وابوو، هه‌رکام له‌و ده‌فته‌ر

ديسان چيروڭكىكى تر دىننېتە ئاراوۋە و لە كۆتايىدا زۆربەى كات گرىيى ھەموو ئەم چيروڭكانە لە يەك رووداودا دەكرىنەو^{۱۴۳} لە بېچمىكى گىشتىدا، پەيوەندى گىرانەو ھەكەنى شانامەى كوردى بە دەورى تەوەرەيەكى ناوھەكىدا دەسوورپن كە ئەوھەش چيروڭكى «ھەفت لەشكر» ھەكەرى بەدېھانتى ھەر ھەموو چيروڭكەكانىش دەگەرئەتەو بە چيروڭكى ھەفت لەشكر بە واتايەكى سادەتر و روونتر دەتوانىن بلىين كە گرى سەرەكىي چيروڭك، تۆلەسەندەنەو ھىرەج و سىاوەخسە كە وەكوو ئامانجى ئىرانىيەكان لە ھەمبەر توورانىيەكان كەوتووەتە ئەستۆي كەبخسەرەو كىيانىيەو ھەو پاش كوژرانى ئەفراسىياو بە دەستى كەبخسەرەو، سۆز و گروتىنى ھەموو چيروڭكەكان دەنىشئەتەو و پالەوانەكانى چيروڭك يەك لەدەوای يەك پاش كوژرانى ناجوامىرانەى رۇسەم بە دەستى شەغاد/شوغاد چيروڭكە كە بە جى دىلن. كەوابوو كرۆك و چەقى چيروڭكەكانى شانامەى كوردى، چيروڭكى ھەفت لەشكرە و ھەموو چيروڭكەكانى تر دوور يان نىزىك واتاى خۇيان بەم چيروڭكەو دەدۆزەنەو. ئەگەر بە وردى ئاوپ لە شانامەى فېردەوسى بەدېنەو، ئەوھى كە بۇمان دەردەكەوئىت كۆمەلىك چيروڭك و گىرانەوھى جۇراوچۆر و برى جار جىاوازان كە فېردەوسى مامۇستايانە و ھونەرمەندانە لە ھىلىكى چيروڭكى يەكگرتوودا رېزىيانى كەردووە و ناتوانىن بە سادەبى متمانەبەكى لۇژىكى بەم رېزبەندىيەى شانامەى (فېردەوسى) بگەين. بۇ وىنە لە بوارى پىكھاتە و ناوەرۆكەو ھىچ پەيوەندىيەكى لۇژىكى لە نىوان چيروڭكى رۇسەم و زۇراو چيروڭكەكانى پىش و پاش ئەوھە بەدى ناكرىت. (چيروڭكەكانى پىش: چيروڭكى شەرى ھاماوەران و چيروڭكى رۇسەم و ھەفت گوردان لە شكارگى ئەفراسىياو چيروڭكەكانى پاش: چيروڭكى سىاوەخس،

و كىتبانە دەكرى بەشئەوھەكى سەربەخۆ لەلەيەن شانامەخوئەكان يان نەقل بېژەكانەو (نەقالەكان) بخوئىندرىتەو. نابى چاوپۆشى لەو راستىيەش بگەين كە پىكھاتەى كۆمەلەيەتىي بەرەكانى پىشوو بە شئەوھەكى واتادار و ھەمىشەبى داگرى بارسايەكى گەورە لە زانىارىي گىشتىي زارەكى و بەرھەمى ئەدەبى ھەماسى، لىرىكى و ئايىنى بوو و واى كەردووە كە نەقالەكان و گىرەوھەرەكان ھىچ پىوستىيەكىان بە پىشەكەيەكى كلىشەبى بۇ نەقل و گىرانەوھەكانىان نەبىت. بۇ نمونە لەوانەيە نەقال يان گىرەوھەر مەجبور نەبوو بە دەسپىكى چيروڭكى درېژى «بەرزوو و فەرامەرز» باسى رىشەكان و بنەماكانى ئەم دوو كەسايەتەيە لە بەرزوونامە^{۱۴۰} و فەرامەرزنامە^{۱۴۱} بگات.

گەرچى تووى چيروڭكى بەرزوو لە چيروڭكى رۇسەم و زۇراودا دەچىندرىت و لە كىتەبى بەرزوونامەدا دەبىتە دارىكى گەورە و لە چيروڭكەلىكى تى و ھەكوو بەرزوو و فەرامەرز لەقووبۇ تازەترى لى دەروئەتەو. بى گومان لە ھىچ كام لەم دەسنوسانەى بەردەست، نەزم و ياسا و ھىلىكى دىارىكارو لە سەرەتاو تا كۆتايى نابىندرىت واتە، بەوشئەوھە نىيە كە لە چيروڭكى رۇسەم و زۇراوھە دەست پىن بگات و دواتر بگاتە بەرزوو و فەرامەرز و بە چيروڭكى ھەفت لەشكر كۆتايى پى بىت. بەردەنگ بە گوئىگرتن يان خوئىندەنەوھى ھەركام لەو چيروڭكانە و پاش بە دەستەئىنانى ئاشنايەكى گىشتى لەگەل چيروڭكەكان دەتوانىت تى بگات كە كامە چيروڭكە لە پىش و كامەيان لە پاشەوھە.

گىرانەوھەكانى شانامەى كوردى فۇرمىكى چيروڭكى تىكناخىنراو و تۆتۆى ھەيە^{۱۴۲} كە يەكى لە گرىنگرىن تايبەتمەندىيەكانى نەرىتى زارەكى پاراستووە. ئەمە بەو واتايەيە كە گىرەوھەر چيروڭكىك لە دلى چيروڭكىكى تردا دەگىرەتەو و لە دلى ئەو چيروڭكەش

تۆلەى سیاوه‌خس، چیرۆكى رۆیشتنى گىو بۇ تورکستان). په‌یوه‌ندى نیوان چیرۆکه‌کانى شانامهى فیرده‌وسى هه‌روه‌کوو په‌یوه‌ندى چیرۆکه‌سه‌ربه‌خۆوکانى تری هه‌ماسه‌کانى ئیرانىیه. به‌ واتایه‌که‌ی تر، به‌ بروای من چیرۆکه‌هه‌ماسى و پاله‌وانییه‌کانى ئیرانى له‌ سه‌ر یه‌ک هیلى پیکه‌وه‌ گری‌دراودا ریز نه‌کراون و هه‌ر کام له‌ چیرۆكى پاله‌وانه‌ به‌ناوبانگه‌کان له‌ بواری پیکه‌اته‌وه‌ سه‌ربه‌خۆ بوونه. ئەم چیرۆکه‌سه‌ربه‌خۆوانه‌ له‌ ناو خه‌لکدا زۆر به‌ناوبانگ بوونه و ده‌سه‌لاتداران و عالیمانى هه‌موو سه‌رده‌مه‌ جیاوازه‌کان ئاوریان لى داوه‌ته‌وه‌ و هه‌ر کامه‌یان به‌ پىی وىست و خواستى خۆیان ئالۆگوربان به‌ سه‌ردا هیناون^[۴۴]. ئەگه‌رچى له‌ گىرانه‌وه‌کانى شانامهى کوردیدا زۆرجار ئاماژه به‌ که‌سایه‌تیی رووداو و موتیفگه‌لى سه‌رده‌مى جه‌مشید و هۆشه‌نگ و جى‌نشینانى ده‌کریت به‌لام تا ئیستا هه‌چ گىرانه‌وه‌یه‌کى نووسراو که‌ تایه‌ت بىت به‌ «سه‌رده‌مى پىشداپییه‌کان» له‌ شانامهى کوردیدا نه‌دۆزراوه‌ته‌وه‌. که‌وابوو ده‌بى بلیین سه‌ره‌تای شانامهى کوردى به‌ چیرۆكى «رۆسه‌م و به‌ور به‌یان» ده‌ست پى ده‌کات و به‌ چیرۆكى «به‌همه‌ن‌نامه» کۆتایى پى دىت.

له‌ شانامهى کوردیدا هه‌چ نیشانه‌یه‌ک له‌ چیرۆکه‌مێژووییه‌کانى سه‌رده‌مى ساسانى به‌رچاو ناکه‌ویت و به‌ کوژرانى به‌همه‌ن به‌ ده‌ستى نازه‌ربه‌رزىن کورپ فه‌رامه‌رز، کۆتایى به‌ چیرۆکه‌کانى شانامه‌ دىت^[۴۵]. له‌ بواری شوین و لۆژیکى زه‌مه‌نییه‌وه‌، چیرۆكى رۆسه‌م و زۆراو پىش شه‌رى گه‌وره‌ی هه‌فت‌له‌شکه‌ردایه‌ و له‌وانه‌یه‌ پاش ئه‌وه‌ش چیرۆكى به‌رزوو و چیرۆکه‌کانى تری په‌یوه‌ندىدار له‌گه‌لیدا گىردراپه‌وه‌ و له‌ کۆتاییدا پاش دروست‌بوونى بۆشاییه‌ک له‌ چیرۆکه‌کانى رۆسه‌مدا (که‌ ئه‌وه‌ش به‌ هۆى کوژرانى زۆراو ماوه‌یه‌ک گۆشه‌نشین ده‌بىت) جاریکى تر ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ سه‌ر چیرۆکه‌کانى رۆسه‌م و چیرۆکه‌گه‌لیک وه‌کوو رۆسه‌م و زه‌نوون، رۆسه‌مى یه‌که‌ده‌ست،

رۆسه‌م و ئەسغه‌ندىار به‌ شیوه‌یه‌ک کۆتاییان پى دىت که‌ ئاخىرى هه‌موویان هاوکات پى له‌گه‌ل کۆتایى چیرۆكى شه‌رى گه‌وره‌دا.

که‌سى گىرپه‌وه‌ر له‌ شانامهى کوردیدا

که‌سى گىرپه‌وه‌ر له‌ شانامهى کوردیدا سبیه‌م که‌س یان زانای گشتییه^[۴۶] ئەم شیوه‌ گىرپه‌وه‌ره‌ له‌ ژىر ناوی که‌سى گىرپه‌وه‌رى نووسه‌ر یان که‌سى گىرپه‌وه‌رى چه‌ند لایه‌نه‌ ناوبانگى ده‌رکردوو^[۴۷]. گىرپه‌وه‌رى چیرۆکه‌کان له‌ که‌سى سبیه‌مدا وه‌کوو بىژرپک هه‌موو ئاکارى که‌سایه‌تییه‌کانى چیرۆک شى ده‌کاته‌وه‌ و کات و شوین و هه‌ستى پاله‌وانه‌کان وه‌کوو وینه‌یه‌ک وینا ده‌کات:

du abrū-y qatrān, qaḷam kašīda
 دو ئەبرووی قه‌طران، قه‌لم که‌شیده
 mužān čūn xadañ, na dawri dīda
 موزان چون خه‌ده‌نگ، نه‌ ده‌ور دیده
 xālān siyārañ, zilʿja ʿd-i čamar
 خالان سیا ره‌نگ، زلف جه‌عد چه‌مه‌ر
 lêwiš wēna-y lāl, dandān čūn gawhar
 لیوش وینه‌ئى لال، دندنان چون گه‌وه‌ه‌ر
 ba bālā ja tarḥ-i parizā-y parī
 به‌ بالا جه‌ طه‌رح په‌ریزای په‌رى
 mamānān wēna-y zuhra ū muštari
 مه‌مانان وینه‌ئى، زوه‌ره‌ و موشته‌رى

گىرپه‌وه‌رى چیرۆک لى‌ره‌دا ده‌توانىت برواته‌ نیو دلى که‌سایه‌تییه‌کانى چیرۆکه‌که‌وه‌ به‌ پى هه‌ست و ده‌روونى ئەوانه‌وه‌ سه‌باره‌ت به‌ که‌سایه‌تییه‌کانى تری چیرۆک رای خۆى ده‌ربىرپت و داوه‌رییان بکات. بۆ نموونه، له‌م به‌یتانه‌دا گىرپه‌وه‌ر وپرای ئاماژه به‌ ته‌مه‌ینه‌ درپه‌یه‌ چیرۆکه‌که‌ له‌ زمانى ئەوه‌وه‌ ده‌گىرپه‌ته‌وه‌

wātiš pālāwān, gūš dar wa rāzīm
 واتش پاله‌وان، گووش ده‌ر وه‌ رازم

sar 'alam ja čarx, kardaniš g'izar
 سه‌رع‌له‌م جه چه‌رخ، که‌رده‌نش گوزهر
tanāf awrêšim, wa taw kašīda
 طه‌ناف ئه‌وریشم، وه تاو که‌شیده
nādīra-y dawrān, hīč-kas nadīda
 نادره‌ئ ده‌وران، هه‌چ که‌س نه‌دیده
na dawriš kēšān, parda-y bê-šimār
 نه‌ده‌ورش که‌شان، په‌رده‌ئ بی‌شمار
šaf pêkân ja lāš, swāran hizār
 صه‌ف په‌یکان جه‌ لاش، سواران هزار
jwānê wa barg-i rū-y maydānawa
 جوانی وه‌ به‌رگ روی مه‌یدانه‌وه
wa g'irz ū gūpāl-i bê-sāmānawa
 وه‌ گورز و گوپال بی‌سامانه‌وه
tak dān wa kwirsī, wēna-yšēr-i mas

ته‌ک دان وه‌ کورسی، وینه‌ئ شیر مه‌س
swārān ja lāš, das wa bān-i das
 سواران جه‌ لاش، ده‌س وه‌ بان ده‌س
raxš-ê na mā-bayn-i xaymaš diyāran
 ره‌خشئ نه‌ مابه‌ئین خه‌ئمه‌ش دياره‌ن
'anān sirma-rêz, zīniš tiyāran
 عه‌نان سرمه‌ ریز زینش طه‌باره‌ن
êan halqa-y kaman, sāxta-yčarm-i xām
 چه‌ن هه‌لقه‌ئ که‌مه‌ن، ساخته‌ئ چه‌رم خام
ban kardan wa zīn, čam warden tamām
 به‌ن که‌رده‌ن وه‌ زین، چه‌م وه‌رده‌ن تمام
šilā-y rū-i jan, ba wêšārāstan
 صلای روو جه‌نگ، به‌ ویش ناراسته‌ن
xiftāniš na čarm-i bawrān awrāstan
 خفتانش نه‌ چه‌رم به‌وران ئه‌وراسته‌ن
aw mard ū aw raxšū aw halqa-y kaman
 ئه‌و مه‌رد و ئه‌و ره‌خش و ئه‌و هه‌لقه‌ئ که‌مه‌ن
ja 'êrāniyān, awim kard pasan
 جه‌ ئیرانیان، ئه‌وم که‌رد په‌سه‌ن
nām-i aw wāča, panim wāča rās
 نام ئه‌و واچه، په‌نهم واچه‌ راس
nabārūsam bû, min āwātim wās
 نه‌با رووسه‌م بوو، من ئاواتم واس

ja xizmat-i tu, 'êdan niyāzim
 جه‌ خزمه‌ت تو، ئیده‌ن نیازم
rāz ū gwiftārim, nagīrī ba 'ayb
 راز و گوفتارم، نه‌گیری به‌ عه‌یب
albat ta 'zīran, ja kār-xāna-y'gāyb
 ئه‌لبه‌ت ته‌عزیره‌ن، جه‌ کارخانه‌ئ عه‌یب
āwātim wāstan, awand namirdām
 ئاواتم واسته‌ن، ئه‌وه‌ند نه‌مردام
tīmāšā-y bāzū-y'rūsam bikirdām
 تماشای بازووی، رووسه‌م بکردام
īna čan sālan, min ārazūman
 ئینه‌ چه‌ن ساله‌ن، من ئاره‌زوومه‌ن
na fikr ū xayāl, ārazū-y tūman
 نه‌ فکر و خه‌یال، ئاره‌زووی توومه‌ن

شیوه‌ی ده‌رپ‌رینی گیره‌وه‌ر له‌ کاتی گورانی
 که‌سی گیره‌وه‌ر له‌ که‌سایه‌تییه‌که‌وه‌ بو
 که‌سایه‌تییه‌کی تر ئه‌و ده‌رفه‌ته‌مان ئه‌داتی که
 زانباراییه‌کی هه‌مه‌لایه‌نه‌مان ببیت بو ئه‌وه‌ی
 به‌رده‌نگی چیرۆک راسته‌وه‌خو‌ شاره‌زای هه‌ست
 و هزری که‌سایه‌تییه‌کان ببیت. گیره‌وه‌ر وه‌کوو
 خوای چیرۆک به‌ هه‌زی خو‌ئ هه‌ر کوئیه‌کی
 بویت باسی ده‌کات. بری جار به‌ تیروته‌سه‌لی
 باسی که‌سایه‌تییه‌ک یان رووداوێک ده‌کات و
 بری جار به‌ کورتی چیرۆکیک ده‌گیریته‌وه‌.
 بوئموونه، گیره‌وه‌ر له‌ وه‌لامی پرسیاره‌کانی زوراو
 له‌ هه‌جیر سه‌باره‌ت به‌ خه‌وه‌ته‌کانی له‌شکری
 ئیران به‌ تیروته‌سه‌لی وه‌کوو کامیاریه‌ک
 هه‌موو دیمه‌نه‌کان ده‌خاته‌ روو و ته‌نانه‌ت
 ناوه‌وه‌ی خه‌وه‌ته‌کان و جووری قالییه‌کان و
 سه‌رینگا‌کانیش ده‌خاته‌ به‌ر چاوی به‌رده‌نگه‌وه‌:

pirsāš aw xayma-y sawz-i nīlanj
 پرساش ئه‌و خه‌ئمه‌ئ سه‌وز نیله‌نگی
sar 'alam ja tarḥ-i 'izdahā-y jannj
 سه‌ر عه‌له‌م جه‌ طه‌رح ئزه‌ه‌ئ جه‌نگی
mêxiš sar-pāk-sim, sar sitūn ja zar
 مێخ‌ش سه‌ریاک سیم، سه‌ر ستوون جه‌ زه‌ر

هق به دهستش بی، رووسهم داوش واس
harf-i farzandim, yak yak bī wa rās
 ههرف فهزهندهم، یهک یهک بی وه پاس

مهودای هونهرمه‌ندانه^[۴۹]

مهودای هونهرمه‌ندانه به واتای مهودای
 جوانیناسی^[۵۰] یان مهودای دهرووناسی^[۵۱]
 گونجاوه که پی‌رسپیکتیف یان دیمه‌نگه‌ی
 چیرۆک به پی هه‌موو پاژیک له‌وه دامه‌زراوه.
 جووری روانینی گیره‌وری چیرۆکه‌کانی
 شانامه‌ی کوردی بری‌جار زۆر پان‌وبه‌رینه^[۵۲]
 و بری‌جاریش له‌نزیکه‌وه^[۵۳] ده‌روانیتته
 دیمه‌نه‌کانه‌وه. به‌واتایه‌کی تر جار هه‌یه له
 مهودایه‌کی زۆر دووره‌وه ده‌بینی که زه‌وی له
 ژیر سمی ته‌سپه‌کانه‌وه ده‌کو‌تریت و تۆزه‌که‌ی
 هه‌موو ئاسمانی داپۆشیوه و جاریش هه‌یه
 دیمه‌نی یه‌که‌به‌یه‌که‌ی شه‌روانان به‌ته‌سپ و
 زین و شه‌مشیره‌کانیانه‌وه دینیتته پیش چاو:

سواران جه‌نگ شای فره‌یدوون فه‌ر
swārān-i jaŋ-i šā-y firaŋdūn far
 سه‌رانسه‌ر پووشان ره‌خت جامه‌ی زه‌ر
sarānsar pūšan, raxt-i jāma-y zar
 دان جه‌طه‌پل و کووس راهی بین وه جه‌نگ
dān ja ṭaplū kūš, rāhī bīn wa jaŋ
 جه‌هان بی وه گه‌رد ظلمات شه‌وزه‌نگ
jahān bī wa gard, ṣilmāt šawzan
 نه‌وروو هه‌رچه‌ن سه‌نگ نه‌روی سارا بی
awrū harčān saŋ na rūy sārā bī
 نه‌ر پوولای هه‌فت جووش یا کووی خارا بی
ar pūlā-y haft-jūš yā kūy xārā bī
 یه‌کسان جه‌سم ئستوران بی گه‌رد
yaksān ja sim-i istūrān bī gard
 چه‌رخ چه‌پی واز بزنان چیش که‌رد
čarx-i čapigard bizanin čēš kard

گوپراسی روانینی گیره‌وه‌ر بو دوور و نزیک
 کاریکی ئاساییه‌و زۆریش دوویات ده‌بیتته‌وه.

ئه‌مه‌ته‌نیا پرسپاری زۆراو له‌یه‌کی له
 پاله‌وانه‌کانه‌وه هه‌روا که‌بینیمان هه‌موو
 شته‌کان ورده‌کارانه‌وه‌سف کراون و گیره‌وه‌ر
 وه‌لامی کوژراسی هه‌جیر پاش ئه‌م هه‌موو
 پرسپار و وه‌لامه‌ته‌نیا له‌دوو به‌یتدا ده‌داته‌وه

‘éd wāt ū jūšā, gāzab kard xayāl
 ئید وات و جووشا، غه‌ضه‌ب که‌رد خه‌ئال
x^wirūšā wa xašm, šādī kard baṭāl
 خرووشا وه‌خه‌شم، شادی که‌رد به‌طال
das pēkā na pišt-i mard-i harza kār
 ده‌س پیکا نه‌پشت مه‌رد هه‌رزه‌کار
hawā dā na birj-i sarbān-i hišār
 هه‌وا دا نه‌برج سه‌ربان حصار

له‌شیوه‌ی گیرانه‌وه له‌نیگای که‌سی سه‌په‌م
 یان زانای گشتیه‌وه بری‌جار جووری
 گیرانه‌وه‌که له‌که‌سی سه‌په‌مه‌وه ده‌بیتته
 مۆنولوگ یان خوویژی^[۴۸] بو وینه، له‌چیرۆکی
 به‌بری به‌یاندای کاتی که‌زالی زه‌ر له‌به‌رامبه‌ر
 «ئه‌لبورز ئاشۆبو گلیم گوش» دا گرفتار ده‌بیت
 و هه‌موو پاله‌وانه‌کانیش گیرۆده‌ی ده‌ستی
 رۆسه‌م ده‌بن به‌م شیوه‌یه له‌گه‌ل خۆیدا
 ده‌دویت: (به‌یتی ۷۸۲ تا ۷۸۵).

grīwyā ba zār, bawr-i bê andēš
 گریویا به‌زار، به‌ور بی ئه‌ندیش
paré zalīlī-i baxt-i kār-i wēš
 په‌ری زه‌لیلی به‌خت کار ویش
wa yak bār mirīx, kaftan na čāram
 وه‌یه‌ک بار مریخ، که‌فته‌ن نه‌چاره‌م
jaw būna wayṭawr, naḥšan sitāram
 جه‌بووونه‌وه‌ی طه‌ور، نه‌حسه‌ن ستاره‌م
čan dāwā-y ‘zim, āmān na šūn
 ه‌ن داوای عه‌زیم، ئامان [ئامان] نه‌شوون
min ja das-i kām, balā bar bišūn
 جه‌ده‌س کام، به‌لا به‌ر بشوون
haq ba dastiš bī, rūsam dāwiš wās

ئەمە بوو تە ھۆی سەرنجراکیشانی زۆرتى
بەردەنگ بە تايبەت ئەگەر شانامە لە لايەن
شانامە خویندەرئەتەو.

شېوھى ساغکردنەوھ

پېش لەوھ باسى چۆنپەتېي ساغکردنەوھى
دەقەکانى شانامەى كوردى بکەين دەبى
مەبەستمان لە ساغکردنەوھ روون بکەينەوھ
و بەلگەى خۆمان بۆ ھەلبژاردنى ئەم چۆرە
ساغکردنەوھ پەبخەينە روو. زۆر ئاشکراپە لە
نۆوان دەق و شۆيازى ئەدەبى و چۆنپەتېي
نووسين (يەك نووسەر يان چەند نووسەر)
لە لايەكەوھ و شۆيازى ساغکردنەوھ لە
لاپەكى ترەوھ پەيوەندى راستەوخۆ و
چروپەر ھەپە. ئەمە بەو واتاپەپە كە شۆيازى
ساغکردنەوھى ئەو دەقانى كە يەك
نووسەريان ھەپە و ئەگەرى ئەوھ ھەپە كە
ھەموو دەسنووسەكان سەرچاوپەيان يەك
دەسنووس بېت (وھكوو شانامەى فېردەوسى)
ساغكەرەوھ بە ھەلبژاردنى شۆيازىكى گونجاو
بۆ ساغکردنەوھ و خویندەنەوھ و بەرواردى
دەقەكان بە شۆيازىكى رەخنەگرانە و چەند
لايەنە و ھەرەوھە بە زالبوون بە سەر لايەنە
جۆرپەجۆرەكانى نووسىنى دەسنووس و
چۆنپەتېي كەلگورگرتن لە دەسنووس و
ھەرەوھە ھەموو ئەو شۆيازىكى كە ئەبنە ھۆى
گۆران و بە ھەلبژاردنى وشەكان و گېرپانەوھ
ئەدەبىيەكان، ساغكەرەوھ تىدەكۆشيت تا زۆرتى
خۆى نيزىك بکاتەوھ بە دەقە سەرەكپەكە.
بە شۆپەپەكى گشتى، لەم دۆخەدا ئەگەرى
ئەوھ ھەپە دەقەكى سەرەكى ھەبېت كە
ئيمە بە ساغکردنەوھى ئەو دەسنووسانەى
كە زۆر جىگای متمانەن تىدەكۆشين پەردە
لە روخسارى ئەو دەسنووسە سەرەكپە
ھەلبەدين. بەلام جۆرىكى تر لە نووسين
ھەپە كە ئيمە لە شانامەى كوردیدا لەگەلى
رووبەررووين لەم دۆخەدا، دەق نە بە دەستى
نووسەرىك بەلكو چەندىن نووسەرى جياواز

و لە زەمەنگەلى جياواز بەرھەم ھاتوھ و
نووسراوھتەوھ و بەرھەمى نەپتېيكى زارەكپە
كە لە لايەن خەلگەوھ لە ژپىر ناوى «راز»
ناوبانگى دەر کردوھ. كەوابوو ساغكەرەوھ لپرەدا
بە دووى دەقەدا ناگەرپ كە زۆرتىن نيزىكى
ھەبېت لەگەل دەقى سەرەتايىي نووسەردا،
بەلكوو دەپھەوئى تۆز لە سەر روخسارى
گېرپانەوھ يان گېرپانەوھ سەرەكپەكان لايەت
و لەم رەھەندەش لە تەكنىكى ساغکردنەوھ
بە شۆپەى «رەخنەگرانە و شىكارىي زمانى»
كەلك وەر بگرت.

لە شانامەى كوردیدا ئيمە لە گەل
كۆمەلپەك گېرپانەوھى زارەكى و نووسراو
رووبەررووين كە برى جار زۆر لە يەك نيزىك
و برى جارپىش زۆر لە يەك دوورن، كەوابوو
ساغکردنەوھى ئەو دەقانى كە ھابەشى
و نيزىكپەتېي واتادارپەكان پېكەوھ نپە لە
دەرەوھى بابەتى لپكۆلپەنەوھ كەى ئيمەداپە.
لەم كتېپەى بەردەستتانا سەرەتا گېرپانەوھ
زارەكى و نووسراوھكانى شانامە كۆكرانەتەوھ
دواى لپكەدانەوھ و خویندەنەوھى ھەر كامەيان،
تايپەتمەندپيان لە بوارى شۆياز و نووسين و
پېكەھاتەوھ، شروڤە و شىكارى كراوھ. پاشان
يەكلى لەو گېرپانەوانەى كە لە بوارى پېكەھاتە و
زمانەوھ بە پېزىر و رپكۆپپەكتىر بووھ و كەمترين
خەسارى بووھ لە بوارى نەمان و فەوتانى
شىعەرەكانەوھ ھەلبژاردراوھ و لەم كتېپەدا بە
نپشانەى كورترکراوى «سك» ناومان لپ ھپناوھ
وھكوو دەقى سەرەكى و گېرپانەوھكانى تر ھەر
كامەيان بە جيا لەگەل «سك» دا بەراورد
كراون. ئەنجامى ئەم بەراوردە لە بوارى وشە
و پېكەھاتەى چپروكەكانەوھ بووھ بە دەقەكى
پالاتە و ھەموو ئەو شىعەرەنى كە سست
بوونەو ئالوگۆريان بە سەردا ھاتوھ و ھەموو
دەسنووسە لاتەنپشتپەكان ھەر وھكوو خۆى
لە پەراويزى دەقە سەرەكپەكەدا ھپناومانن.
پېويستە ئەمەش بوتپت كە من وھكوو
ساغكەرەوھى ئەم كتېپە خۆم نەخستوھتە

ئەو ئاستەنگەي كە دەقيەك دەسنووس بەپېنمە سەر ھەموو دەسنووسەكانى تىدا و لە ھەر شوپىنكا ئەگەر وشە، رستە يان دېرېكى شيعريم لە دەسنووسە لاوازەكاندا بينبىت كە دروستتر و گونجاوتر بوو لەوھى دەسنووسە سەرەككەيەك، ئەو وشە و رستانەم كىرەووتە بنەما و وشە و رستەكانى دەسنووسە سەرەككەيەكەم خستوو پەراويزەو بۇ خو دوورخستەنەو لەو ھەلە باوانەي كە بە ھۆى نالەبارىي و نەگونجاويي رينووسى فارسى كە لەم دەفانەدا بۇ كوردى بە كار ھىنراو، ھەمويانم ھىناووتە سەر رينووسى كوردى بەلام بۇ پاراستنى روالەتى سەرەككەي وشەكان ھەر لەو فونيمە عەرەبىيانە كە لە رينووسى كوردىدا رەچاوا ناكريت كەلكم وەرگرتوو. ھەر وھەلا بەرامبەرى ھەر نيوەدېرېكى شيعرىدا دەنگنووسى^[۵۴] لاتىنيەكەي نووسراو تا ئەو فونيمانەش كە تايەتن بە زمانى كوردى گۆرانەو و لە رينووسى سامىدا پيشان نادريت و بەداخەو ئىستاش ناخيوەرانى دەفەرى زاگرۆسش كەمتر ئاورى ليدەدەنەو، پيشان بدرين. ئەمە دەبىتە ھۆى ئەوھى كە خوینەر بەباشى وشەكان گۆ بکات و رستەكانىش بە دروستى بخوييتەو. بۇ ئەم مەبەستەش كاتىكى زۆرم تەرخان كىرەووتە بۇ لىكدانەوھى شيوھى دەربرين و گۆكردنى چىرۆكە زارەككەيەكان لە دەفەرە جياوازەكانى زاگرۆسدا و شيوھى دەربرينى زارەككەي گىرەنەوھەكانم كىرەووتە بنەما و پيوەر. دەنگنووسى بە شيوھى لاتىن شيوھى دروستى گۆكردن و دەربرينى ھەموو دەنگە تايەتەكانى زمانى كوردى دەستەبەر دەكات، وەكوو فونيمى شوا /a/ كە لە نووسىنى دەنگەكان بە شيوھى لاتىن بە نيشانە /a/ نووسىومانە ئەم دەنگە لە رينووسى كوردى و فارسىدا پيشان نادريت و ھەر ئەمەش دەبىتە ھۆى گىروگرفت ھەم لە نووسىن و ھەم لە تىگەيشتن لە واتاى وشەكان.

بۇ نموونە، لە زمانى ئەدەبى گۆرانى ئەگەر بمانەوئى بلين «دەستى تۆ» دەبى بنووسىن «دەست» و بيخويينەوھە (dasit)، واتە لە نىوان /d/ و /s/ بزرۆكەيەك ھەيە وەكوو شوا كە نووسەرانى دەفەكانى گۆرانى بە ھۆى نەنووسىنى بزويىنى كورت يان دەنگىلە تەنيا توانيوانە بە شيوھى «دەست» بينووسنەوھە يان سەرە و ژرەي بۇ دابنين. پىچەوانەكەي ئەمەش ديسان بوووتە ھۆى خراب خويندنەوھە و خراب تىگەيشتن لە دەفەكان، بەتايەت لە نيو كاتبەكاندا كە دەفەكانىان نووسىووتەو، بۇنموونە لە «دست» (dasit) بە واتاى (دەستى تۆ) لە دەفە سەرەككەيەكەدا تىنگەيشتوون و كىرەووتە بە «دەست» (dast) بە واتاى دەستى ئەندامى لەش. ئەم ھەلانە لە زۆر لە وشكانى تىشدا دەبىرېت كە پيوستى نووسىنەوھەيان بە شيوھى لاتىن مسۆگەر دەكات. لە خزمەتەكانى تى دەنگنووسى بە شيوھى لاتىن بۇ دەقى كوردى، نووسىنى دىقتانگەكان يان بزويىنى تىگەلە^[۵۵] ھەر وھەا نووسىنى بزرۆكەي نىوان پالنەر و پالنراو و فونيمە تايەتەكانى زمانى كوردى كە لە شيوھى ئاسايدا نانوسرىنەوھە^[۵۶].

ساغکردنەوھى دەق و كيشەكانى تۆماركردن

ئەوانەي كە لەگەل دەسنووسدا، جا بە ھەر شيوھەك، خوڤان سەرقال كىرەووتە، دەزانن كە تاج رادەيەك لە نىوان ئەو شتەي كە گىرەووتە يان نەقال دەرى دەبرئ لەگەل ئەو شتەي كە كاتب دەينووسىتەوھە جياوازي ھەيە. ئەم گۆرانە لە نووسىنەوھەكانى تى نوئى كاتبەكان زۆرتەر بەرچاوا دەكەوئت. وردبوونەوھە لە شيوەزى گواستەنەوھى دەق لە زارى گىرەووتەوھە تا پىنووسەكەي كاتب لەم كىتیبەي ئىستا (پووسەم و زووراو) لە «دەسنووسى سەرەكى» كەلكوهر گىراو. ئەم دەسنووسە لە بوارى رپژەي ھاوبەكى و

لەبەھە کچوون لە پاراستی گێرئەنەوێ شانامەى کوردى لە بواری نووسیندا کەم وێنەى و داگرى خالگەلێکى زۆر گرینگ و جێى تێرامانە بۆ ھەموو لیکۆلەرێک. گێرئەوەر یان نەقالى ئەم کتێبە، «محەمەد ئەمینى زەنگەنەبى کورى محەمەد ئەمین خزر مستەفا» یە و کاتبە کەشیشى، «محەمەد رەشید کورى حاجى محەمەد عەبدولقادر»، کە دانیشتووی کەرکووک بوو. لە پەراویزەکانى زۆر شوێنى دەسنووسە کە گێرئەوەر و کاتب ھەر دووکیان باسى خۆیانمان کردوو و لە شوێن و کاتى نووسینەوێ شانامە - کە دیارە بەرنامەى کە دیاریکراویان بوو بۆ نووسینەوێ - چەندین شتیان نووسیو. بۆ وێنە لە شوێنێکدا کە کاتب کە بە ھۆى مەرگی کورە کە یەوێ زۆر خەمۆک بوو و مرخ و شەوقى نووسینەوێ شانامەى نەماوێ تەنیا چەند دێرە شیعی بە ناوڕۆکى ھەسرەت بۆ رابردوو لە پەراویزى دەسنووسە کە دا ھێناوێ تەوێ خالى ھەرە سەرنجراکیش ئەوێ کە گێرئەوەر ئەم بەشە لە شانامە لە ریزی ئەو گێرئەوەرە دەگمەنانەى کە خویندەواری و سەودای باشى بوو و نووسینەکانى کاتبى بۆ جارێکى تر چاوی لیکردوو و ئەگەر لە شوێنێکدا ھەلەبەھە کى دیوێ بە خەتى خۆى ساغى کردووێ تەو.

لە چیرۆکى رۆسەم و زۆراو دا. گێرئەوەر پاش خویندەوێ دەق کە بە خەتێکى زۆر جوان نووسراوێ تەوێ دەلیت: «بەشى شەرى نیوان سەمەنبوو و زۆراوم بە دل نەبوو» و لە درێژەدا بە جەوھەرێکى شین کە لە جەوھەرە رەشە کەى دەق جیاوازە، دیسانەوێ چیرۆکە کە دەنووسیتەو. ئەمە لەو نمونە دەگمەنانەى کە وردبینییە کى زۆر سەرنجراکیشى تێداى کە بە سەبووربەھە کى کەم وێنەوێ گێرئەوەر کە یان ھێناوێ تە سەر لاپەرەى کاغەز. لە زۆرێک لە دەسنووسەکاندا ئەم وردبینییە بەرچاوی ناکەوێت و زۆرێک لە دەسنووسەکان لە لایەن کەسانێکەوێ نووسراوێ تەوێ کە خویندەواریان

نەبووێ یان زۆر کەم بوو و کاتبە کەش لەوانەى شارەزایی باشى لە زمانى کوردى و زمانى ئەدەبى گۆرانى و چۆنەتێ نووسینەوێ وشەکان نەبووێت یان باش سەرنجى پێوستى بۆ نووسین بە کار نەھینا بیت. کەوابوو بە ھۆى ئەوێ کە پێوێ سەرە کى کاتبەکان بە شیوێ کى گشتى رێنووسى قوتابخانەى فارسى - عەرەبى بوو ھەر بۆیە لە کاتى نووسینى دەقى کوردى بێ ئەوێ بزانی ناوشیارانە لە سەر ئەو رێبازە رۆبشتوون، بۆ نمونە وشەى «بەن» و «ھەن» و «کەس» و «بەس» کە ھاوسەروان و لە کۆتایى دێرەکاندا ھاتوون، کاتب «بەن» ی بە شیوێ «بند» و «دەس» ی بە شیوێ «دست» ی فارسى نووسیو و «ھەن» و «کەس» - کەشى کردوو بە «ھند» و «کست».

مەگەر بە تەوفیق دانایى خاص کەست ھەر کەس ئید کەردەن، ماوێ رووش و دەست

وێنەى ئەم نمونانە کە لە ژێر کاریگەرى رێنووس و ئەلفوبیى فارسى بە ھەلە نووسراون، زۆرە. بە شیوێ کى گشتى رێنووسى عەرەبى و فارسى توانای پێشاندانى تاییەتمەندییە چۆنایەتێ و چەندایەتێ برێک لە دەنگەکانى زمانى کوردییان نییە. بۆ نمونە، لە زۆرەبى دەسنووسەکان، نیشانەبەھە بۆ جیاکردنەوێ دەنگى /ئ/ لە /ئى/ نییە و وشەگەلێک وەکوو «شیر» و «شیر» وەکوو یەک نووسراوێ تەو. ھەرەھا فۆنیمی /وا/ نوینەرى سێ جۆرى جیاوازی واوی کورت /وا/ (: کورد)، واوی درێژ /واو/ (: زووراو) و واوی کراوێ /وا/ (: چۆن، زۆرتەر لە ھەرامى و سۆرانى) لە زمانى کوردییە و تەنانەت لە ئاخفتنى ئەمرۆبى فارسى بە شیوێ /ف/ (وێکوو /ف/ ئینگلیزى) دەگوتیت.

ئەم کیشەبەھە برى شویندا بووێ تە ھۆى ئەوێ کە من وەکوو ساغکەرەوێ ئەم

دەقە بکەومە گێچەلی چۆنیەتی هەلبژاردن و تۆمارکردنی وشەکان. بۆ نموونە فۆنیمی دەنگداری /ۆ/ کە لە هەورامی و سۆرانیدا بەکار دێت بە پێی رێسا لە شێوەزارەکانی کوردی لای خوار دەبێتە /وو/. هەرچەند ئەم یاسایە هەمیشە بەم شێوەیە نییە و دژ بەو یاسایە نموونەکان زۆرن.

پاش ماوەیەکی زۆر وردبوونەوه و سەرنجەم لە گێرانەوه زارەکییەکانی نەقالانی ناوچە جیاوازیەکان، گەشتوومەتە ئەو ئەنجامی کە ناخپۆهرانی شێوەزارەکانی لای خوار هەردوو جیگرگی لکاو یەكەم کەس و سێهەم کەسی کاتی ئیستا لە زمانی ئەدەبی گۆراندا بە شێوەی /وو/ گۆ دەکەن. کەچی نەقالانی هەورامی بە پێی یاسا و رێسای دەنگیی خۆیان بۆ ناسەیی کرداری ئیستای سێهەم کەسی تاک لە فۆنیمی دەنگداری /ۆ/ کەلک وەردەگرن. هەر ئەم شتە بوو ئەو هۆی ئەوێ ناخپۆهریکی هەورامی بە هۆی جیاوازییە کە لە نیوان /وا/ی سێهەم کەس و /وو/ی یەكەم کەس دایدەنیت بە دیتنی بەیتیکی وەکوو: «یە کێ بوو چەنیت پەنجە بوازوو / سەرش بە چەندەن بە چیش مەنازوو» بە دوو شێوە رووبەر ووی بێتەوه: یەكەم لە تیگەیشتن لێی تووشی کیشە بێت و دووھەم ئەوێ کە رینوووسە کە بە هەلە بزانییت. بەلام کوردانی لای خوار بە لایەنەوه ئەمە شتیکێ ئاساییە و لە تیگەیشتن لێی هیچ کیشە یەکیان ناییت. زۆر ئاشکرایە بە پێی رینوووسی هەورامی ئەم بەیتە بە شێوەی: «یە کێ بوو چەنیت پەنجە بوازوو / سەرش بە چەندەن بە چیش مەنازوو» دروستە.

من وەکوو ساغکەرەوه بە هۆی چەندین ھۆکارەوه کە لە درێژدا نامازە ی پێ دەکەم «بە پارێزەوه» لە سەر ئەو باوەرەم کە لە زمانی ئەدەبی گۆرانیدا فۆنیمی /ۆ/مان نییە و لەم ساغکردنەوهدا بە هۆی تیکنەچوونی واتا لە لایەن ناخپۆهرانی هەورامییەوه ناسەیی کەسی

سێهەمی تاکێ کردار واته /ۆ/ لە ناسەیی کەسی یەكەمی تاکێ کردار واته /وو/ جیا کراوەتەوه.

یەكەم ئەوێ کە ئەدەبی یارسان داگری بەشیکێ هەرە زۆری ئەدەبی گۆرانییە و بنکەیی سەرەکیی باورمەندانی یارسانەکانیش ئیستا لە کرماشاندا نیشتەجین. گەرە دەفتەر خوینان و کەلام خوینانی یارسانی لە بواری دەنگناسییەوه زۆر بەیان فۆنیمی /ۆ/ یان نییە و گۆی ناکەن. دووھەم ئەوێ کە خویندنەوهی نەریتی ئەدەبی گۆران ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکات کە رەوتی گشتیی ئەدەبی گۆرانی لە سەر سادەکردنەوهی رەگەزە زمانیەکانی (رێزمان و دەنگ ناسی) زاگرووسدا یە. هەر ئەمەشە کە بابەتی زۆر گرینگی رێزمانیی رەگەز (نیر و می) و تاک و کو کە لە هێمانە بەرچاوەکانی هەورامین لە ئەدەبی گۆراندا بەرچاو ناکەوێت و زۆریک لە نیشانەکانیش لە بەشی جیناو و ناسەکانی گۆراوه و لە بواری سینتاکس یان رستەناسییەوه ئیرگاتیفی هەورامی و لەکی - بە ئەگەر یکی زۆرەوه - سەرەتا بەرەو نیمجە ئیرگاتیف گۆراوه و دوواتریش بەرەو ئەکووزاتیف - کە لە کەلمەوێ و لۆریدایە - نزیک کردوووەتەوه. بە گشتی دەتوانین بڵیین کە گۆرانی لە ماوەیەکی دوور و درێژدا پیکهاتەیی زمانی خۆی کە سەر بە زمانەکانی باکووری رۆژئاوایی ئێران بوو بەرەو زمانە باشووری رۆژئاواییەکانی ئێران (بەتایبەت فارسی) نزیکتر کردوووەتەوه.

بەلام سێهەمین ھۆکار پەيوەندی بە زمانەوانییەوه نییە و دەگەریتەوه بۆ رینوووسی کوردی و ستانداردکردنی ئەم رینوووسە و کاریگەری راستەوخۆ یان ناراستەوخۆی ئەم کارە بە سەر شێوە زمانەکانی زاگرووسدا. هەر واکە دەزانین زۆری بەرھەم و بلاو کراوەکانی ئەورۆی کورد لە سەر بنەمای ئەو یاسا و رێسایانەوه هاتوووەتە ئاراوه کە لە دلی پیکهاتەیی زمانی شێوەی سۆرانیدا یە. زالیەتی سیاسی

و فیرکاری ئه م یاسایانه کاریگه ریی له سه ر دهقه ناسۆرانیه کاندایانوه و ئهوانی مه جبوور کردوو که خو یانی له گه ل ئه و ره وته ریک بخن و به واتایه کی تر سۆرانیه گراونه ته وه. ته نانه ت ئه م یاسا و ریسای رینووسه هیشتا نه یه توانیوه به ته واری وه لامده ری دژواریه کانی شیوه زاری سۆرانی بیت. ئه گه ر به لامانه وه په سه ند نه بیت که داموده زگای په روه ده به شیوه یه کی ئه نقه ست هه ولی یه کسانکردنی هه موو شیوازه کوردیه کانی له سه ر بنه مای سۆرانی داوه، ده بی ئه وه قه بوول بکه ین که لایکه م له به شی لیکو ئینه وه له بواری ده نگناسی، وشه سازی، رسته سازی و واتاناسی که مترخه میی نواندوو و به شیوه یه کی سیستماتیک هه نگاوینکی بۆ سازگارکردنی خو ی له گه ل شیواز و شیوه زارکانی لا خوارتر هه لئه گرتوو. هه ر ئه مه بووه ته هوی ئه وه ی زۆریک له دیوانه شیعییه کانی هه ورامی، له کی، که له ژۆری و گۆرانی به بی له بهر چا وگرتنی تایبه تمه ندیه کانی زمانیی شیوازی خو یان به پی یاساکانی رینووسی سۆرانی له چاپ بدرین.

که وابوو، له ساغکردنه وه ئه م ده سنوو سه دا، هه ولما ن داوه تا به یارمه تییه نه ریتی زا ره کی نه قاله کان و تو ماری گه یه نه وه زا ره کییه کانیان، وپرای وردبوونه وه و سه رنج له شیوازی ده برین و وتنه وه ی وشه کان، رسته کان و ههروه ها خویندنه وه و به راوردی ده سنوو سه کان له گه ل یه کتر، ده قی نووسرا و تا ده کریت له بواری ده نگنووسین و دروست نووسینه وه نزیک بکرینه وه به زمانی ئه ده بی گۆرانییه وه.

هه روا که پشتریش ئامازه مان کرد، ئه گه رچی له نیوان زمانی ئه ده بی گۆرانی و هه ر کام له شیوه زمانه کانی زاگرو سدا له یه ک لا یا چه ندین لاهه هاو پۆشانی هه یه به لام ناتوانین تایبه تمه ندیه کانی دهنگی و ریزمانیی هه یج کام له شیوه زمانه کانی زاگرو س

به شیوه یه کی یه کجاره کی سه پینینه سه ر ئه م زمانه وه. بۆ وینه، ئه گه رچی جیناوی که سی یه که م، دووه م و سه یه م که سی تاک و ههروه ها یه که م که سی کۆ له گۆرانی و هه ورامیدا وه کوو یه کن، به لام گۆرانی له دۆخی سه یه م که سی تاک هه یج نیشانه یه ک (وه کوو هه ورامی) له ره گه ز (نیر یان می) پیشان نادات و له دوو که سه کووه که ی تریشدا جیاوازه.^[57] ئه م جیاوازییه له کاتی به راوردی جیناوه لکاوه کانیشدا روونتر وه بهر چا و ده که ویت و ته نیا له سی که سی تاک له نیوان زمانی ئه ده بی گۆرانی و شیوه ی هه ورامی هاو پۆشانی هه یه. ته نانه ت له زۆر شویندا ده بیند ریت که له جیی اوای یه کم که سی تاکی سه رده می ئیستا، له اووم/ که لک وه رگه یه وه. دیاره فۆنیمی /م/ لیره دا ده بیته نیشانه ی جیاکه ره وه ی که سی یه کم له که سی سه یه می تاک. ههروه ها ئه گه رچی شیوه ی سۆرانی و که له ژۆری له بواری ئامرازی په یوه ندیه وه له گه ل زمانی ئه ده بی گۆرانی هاو پۆشانی گه لیککی بهر چاوی هه یه، به لام له گۆرانییدا به جیگه ی به کارهینانی ئامرازی په یوه ندی «له» که به شیوه یه کی تایبه ت له دوو شیوه زا ره دا به کار دیت، له چوار ئامرازی «ژه»، «جه»، «یه» و «نه» که لک وه رده گریت که هه ر کام له م ئامرازه واتایه کی وردتر له «له» یان هه یه. که وابوو ئه گه رچی ئامرازی په یوه ندی «له» له بری له ده سنوو سه کان و ههروه ها له بری له گه یه نه وه زا ره کییه کاندایه به کار دیت به لام زیده کراوه و ره سه ن نییه که وابوو سه ره رای ئاگاداری له ویکچوونگه لیککی زۆر که له نیوان بری له وشه گه له ی که له گۆرانییدا زۆر دووپات ده بنه وه له گه ل ئه و وشه گه له ی که له ئاخافتنی له کی و هه ورامیدا هه ن، پیوه ری ده نگنووسی ئه م ده قه، گه یه نه وه ی زا ره کی گه یه وه ره کانی شانامه یه^[58] که له وانیه له گه ل ئاخافتنی ئه مرۆی زاگرو سنشینان دا جیاوازی

هه بێت. هەر بێم هۆیهیه که به جینگه ی /ۆ/ له وشه گه لیک وه کوو «مه که رو»، «زوراو» و «مه بو» به پهیرهوی له نموونهی پیوهری گورانی، به شیوهی «مه که روو»، «زوراو» و «مه بوو» نووسراونه تهوه. ههروهها له وشه گه لهش «توو» به جینگه ی «تۆ»، «بی» به جینگه ی «بی» و «رووسه» به جینگه ی «رۆسته» و هتد.

یه کێ لهو هۆکارانهی که ئیمه ی هان دا بو توومار کردنی ئه مه نه قه ل و گێرانه وانه، گرینگایه تی زمانه ئه ده ی گورانییه. ئه م زمانه ئه ده بییه به هۆی کار کردی تایبه تی خۆیه وه ته نیا بو شیعر ته رخا ن کراوه، له وانه یه له هیه چ سه رده مه ی کدا زمانه ئاخافتنی خه لک نه بوو بێت و ئه مرۆزیش ئاخیه وری نییه.¹⁵⁹ که و ابو هه ر کام له ئاخیه و رانی شیوه جو ره جو ره کانی هه ری می فه ره نه گیی زا گرو س به ئه نه قه ست و نا نه قه ست به شیخ له تایبه تمه ندییه کانی زمانه ی خۆیا نیان سه پاندووه ته سه ر ده قه کانه وه. ده بی ئه وه ش بلێن نه مانو یستوه که وشه کان و رسته کان کور دیزه یان گورانیزه بکه ی نه وه و گورانی کارییه کان ته نیا ئه وشه و رسته نه ده گریته وه که له بواری ده نگناسیه وه هه له بوونیان به ته وای راشکا و بووه و ئیمه هینا ومانه ته وه سه ر شیوازی دروستی گورانی. زور جار ئه م وشانه عه ربین به لام به هۆی تیکدانی کیش و بره گه کان یان سه روا وه هینا ومانه ته وه سه ر شیوازه دروسته که ی وه کوو «شعله» که بووه ته «شووله».

له م چه ند سه لانه ی دواییدا چه ندین هه ول و تیکۆشان بو بلاو کردنه وه ی شانامه ی کوردی کراوه و چه ندین کتیبیش له م باره وه چاپ کراون که هه موویان جیی ریز و ده سخۆشین. ئه م به ره مه مانه سه ره رای ئه وه ی که زه حمه تی زوریان بو کیشرا وه شیوازیکی زانستیانه یان بو ساغ کردنه وه ره چا و نه کردوه تا راده یه ک که ناتوانین بلێن ساغ کراونه ته وه، بو ئه وه ی مه رجی سه ره کیی ساغ کردنه وه لانیکه م به شیوه نه ری تییه که شی ئه وه یه که

چه ندین ده سنوو سی باور پیکرا و جو راو جو ر ده بی بو به روا رد له بهر ده ستماندا بێت و له گه ل ده سنوو سیکی سه ره کی به راوردیان بکه ین و به شیوه یه کی بی لایه ن هه موو جیا وزییه کان توومار بکه ین و بیان نووسی نه وه. که چی ئه م به ریزانه زوری به یان ته نیا له رووی یه ک ده سنوو س، ده قه که یان نووسی وه ته وه و له گه ل ده سنوو سه کانی تر دا به راوردیان نه کردوه و ئه گه ریش کردوویانه میتو دیکی زانستیانه یان نه بووه و به رده نگ و خوینه ریان شاره زای چۆنه تی شیوازی کاره که یان نه کردوه. که و ابوو ئه م کتیبانه تووشی دوو هه له ی سه ره کین، یه که م: به راورد نه کردن و هینانه وه ی هه له کانی پيشوو و دووه م: هه له له خویندن و نووسینی وشه کان و که له که کردنی زورتری ئه م هه لانه. بو نموونه نووسه ری به ریزی شانامه ی کوردی¹⁶⁰ که له زور شوینی ده سنوو سه که دا به پیی حه ز و مرخی خۆی ئالو گوری به سه ر ده قه که دا هینا وه و ده قی گێرانه وه سه ره کییه که ی ده سنوو سه که ی له په راو یزدا هیش تووه ته وه بو وینه لیه دا ته نیا بو پيشان دانی ئه وه هه لانه ی که له خویندن و نووسین یان هه ر دوو کیان له م ده سنوو سه لانه دا رووی دا وه نموونه گه لیک دینینه وه؟

هه له له خویندنه وه:

—اخ سپای کین ← افراسیاو کین
سق:

ئه فراسیاو کین کیه ن یارتان
نه سپا مانوو نه سه ردارتان
فق:

ئاخر سپای کین کیه ن یارتان
نه سپا مازوون نه سه ردارتان
لیره دا هه جیر نازانیت که سپای زوراو له کوپوه ی هاتوه، که چی هه جیر له ئه فراسیاو پرسیا ر ده کات که له سپای کین و مه به ستان چییه؟ ئه م هه له یه له خویندنا بووه ته هۆی ئه وه ی واتای رسته که به ته وای بگوردریت و

بی هیچ به لگه یه ک ئە فراسیایو بیته ناو ئەم
به شه له چیرۆکه کهوه.

ئەم کتیبەیی بەردەستتان بەم شیوه یه ساغی
کردوو تهوه:

– مەردەن ← نەردەن
ام:

فره کەس ماچان یه رەسم نەردەن
جە دەشت نەچیر خەستەگی بەردەن
(ئەمینى: ۹۰)

بر، سک، رق ← مەردەن
دەقی ساغکراوی ئەم دێرە بەم شیوه یه:

فره ئی کەس ماچان یه رۆستەم مەردەن
جە پیریش یاوان رەخششان بەردەن

سک: فره کەس ماچان یه رۆستەم مەردەن
یا وه زوور ئەلبەت رەخششان بەردەن

هەروا کە دەبینن له دەسنووسە کە
«ئەمینى» دا، پەپوهەندی له نیوان دوو

نیوه دێرە کەدا نەماوه و بەردەنگ تووشی
سەرلێ شیواوی بووه به شیوه یه کە دیار

نییه پەپوهەندی نیوان کایه ی نەرد و نەمانی
ماندوو یه تی له کاتی راوه نەچیر لهو دەشتەدا

چییه؟
– حەیران ← خیزا
ئاشوفتەئى ← ئەشتەهای

ام:
فیلەتەن حەیران دانەئى لالشی بی

ئەشتەهای جەمین زولف و خالشی بی
(ئەمینى: ۹۵)

ئەم کتیبەیی بەردەستتان بەم شیوه یه ساغی
کردوو تهوه:

پیلەتەن حەیران دانەئى لالشی بی
ئاشوفتەئى جەمین خورده خالشی بی

هەروا کە دەبینن به هۆی هەله له خویندنهوی
ئەو دوو وشەیی کە باسمان کردن واتای دێرە

شعیرییه کە به تهواوی گۆراوه.
– زوورابش نامەن ← زوورش بی سامان

فق:
سەردار گران سەهەمناک ئامان

پالەوانیوهن زوورش بی سامان
سک:

سەردار گران سەهەمناک نامەن
پالەوانیوهن زوورابش نامەن

هەروهەما له برێ له چاپەکاندا ئاوری باش
له میتۆدەکانی ساغکردنهوه نەدراوه تهوه. بۆ

نموونه له کاره کەئى ئەمینى دا به پێچهوانه ی
گێرانهوه کانی شانامه ی کوردی، سەردێرە کانی

چیرۆکه کان کە به شیوه یه کى نەریتی به
زمانی فارسی نووسراوه لیره وەرگێراوه تهوه

سەر زمانی کوردی سۆرانی کە له نەریتی
ئەدەبی گۆرانیدا شتی وا زۆر دەگمەنه.

– بادەنان ← بازەنان
هەله له خویندنهوی «و» به جیگه ی «ز»

بووه ته هۆی گۆرانی واتای وشە «باد» و «باز»
و هەر بەم هۆیه وه به جیگه ی وشە «دەریا»

وشە «شاهین» هاتوو و هەروا کە دەبینن
سەروا کانی دەسنووسی «ش» به تۆکمەیی

و دروستی دەسنووسه سەره کیهه کە نییه و
ناتوانین ساغکردنهوه کە به دروست بزاین.

سک:
ئەر توو چوون دەریای من هەم بادەنان

جە هونەر مەندی هونەر زادنەن
ش:

ئەر توو چوون شاهین من هەم بازەنان
جە نەسل مەردان هونەر زادنەن

له نیوان دەسنووسەکان و گێرانهوه زار کیهه کان
له بواری رەسەنایه تی دەربڕین یان گۆکردنی

فۆنیمی /ب/ یا /و/ له برێک له وشەکاندا
جیاوازی ههیه.

وشە گەلیک وه کوو: به ← وه، شەراب ←
شەراو، خاب ← خاو، تاب ← تاو و زوریکى تر

لەم نموونانە لهو شویانەیی کە دەبنە سەروا
به شیوه ی /ب/ نووسراون، کەچی گێرانهوه

زاره کیهه کانی شانامه، به گشتی له سەر
فۆنیمی /و/ جەخت دەکەن.

شیواوی وتنه کە ئەم ساغکردنهوه یه ی
ئێستاش نموونه ی بی هەله و عه یی

ساغکردنه‌وه نیهه و هیوادارم له داهاتوودا به هه‌ول و تیکۆشانی خاوه‌نرایان و ره‌خنه‌ی زانستی به‌رده‌نگی بیرتیژ بتوانین به‌ره‌می دروست و پاقر به خهرمانی ئەده‌به‌که‌مان زنده بکه‌ین.

گیرانه‌وه زاره‌کییه‌کانی رۆسه‌م و زۆراو

چیرۆکی رۆسه‌م و زۆراو له ریزی چیرۆکه به‌ناوبانگه‌کانی زاگروسه و له لای خه‌لکیشه‌وه زۆر وه‌به‌ردلانه. له ههر کۆیی ئەم نیشتمانه ناوگه‌لیک دپته گۆی که که‌سایه‌تییه‌کانی شانامه یان شوینی رووداوه‌کانی دینیتیه‌وه یاد. به واتایه‌کی تر له میشک و روانگه‌ی خه‌لکه‌وه شانامه و که‌سایه‌تییه‌کانی تهنیا حماسه و چیرۆکه‌لیکی ئاسایی نیین و زۆربه‌ی ههره زۆری خه‌لک چیرۆکه‌کانی شانامه که‌وتووته بهر گۆییان و چیرۆکه‌لیکیشیان له شانامه له‌به‌ره.

یه‌کێ له گرینگترین دیارده‌کانی ژبان له کۆمه‌لگایه‌ک که به شیوه‌ی زاره‌کی فهره‌نگ به‌ره‌م ده‌هینیت و ههر به شیوه‌ی زاره‌کی بۆ به‌ره‌یه‌کی تر ده‌یگۆزیتیه‌وه، ده‌وری زۆر گرینگی تاک له پاراستن و گواستنه‌وه‌ی ئەو فهره‌نگه‌یه که له ره‌هه‌ندیکی زمانی و ئەده‌بی خاوه‌ن پیکهاته‌دا دپته ئەنجام. له جیهانی فرهمیدیایی سه‌رده‌مدا ئەو زانیارییه قه‌به‌یه‌ی که گه‌مارۆی چاو و گۆی و میشکی خه‌لکی داوه بووه‌ته هۆی به‌تال‌بوونی ده‌روونی ناهۆشیاری ئیمه له میژوو و فهره‌نگی خۆمان و وای لێ کردوون که که‌متر تاکیکی کۆمه‌لگا هه‌یه چه‌ندین ده‌ دپێر له شیعری شاعیرانی به‌ناوبانگی زمانه‌که‌ی خۆی له‌به‌ر بیته. به‌لام لهو کۆمه‌لگایانه‌ی که ئەده‌بی زاره‌کی هیشتا باوه و نه‌ریتی نووسین نه‌هاتووته ئاراوه، به‌شیکی زۆر له ده‌بته‌ فهره‌نگی و زمانیه‌کانی رابردوو به شیوه‌ی شعیع و چیرۆک و حیکایه‌ت و مه‌ته‌ل له میشکیاندا پارێزراوه. نووسه‌ری ئەم دپێرانه له ههریمی

فهره‌نگی زاگروسدای پیره‌پیاوان و پیره‌ژنانی زۆری دیوه که سه‌ره‌رای نه‌خوینده‌واری هه‌زاران دپێر له شیعره‌کانی شانامه یان شیعری شاعیرانی تریان له‌به‌ر بووه. مه‌به‌ستیشم له‌م که‌سانه، که‌سانی ئاسایین نه‌ک شاره‌زایانی نه‌قل‌بیزی و گیرانه‌وه. ره‌حمه‌تی «عه‌لی باق‌ری سۆه‌رایبان» له نموونه هه‌ره به‌رزه‌کانی تاکیکی ئاسایی له کۆمه‌لگای نه‌خوینده‌وار و نه‌نووس بوو. ناوبراو سه‌ره‌رای نه‌خوینده‌واری و به بی په‌روه‌ده بۆ نه‌قل‌بیزی، هه‌زاران دپێر شانامه‌ی بی که‌مکورت له‌به‌ر بوو.

زمانی ئەده‌بی گۆرانی به شیوه‌یه‌کی به‌رچاو ده‌وری هه‌بووه له پاراستنی پیکهاته‌ی چیرۆکه‌کاندا. ئەگه‌رچی له نیوان زمان و ئاخواتنی «لوتفوللا عه‌لاه‌ئهدینی» له ورووگرده‌ی لورستان و «لوتفوللا جوانرۆیی» له جوانرۆی کرماشان و «عه‌لی باق‌ری سۆه‌رایبان» له ئیلام جیاوازیگه‌لیکی به‌رچاو ده‌بنیریت، به‌لام ئەو شته‌ی که زۆر روونه پیکهاته‌یه‌کی زمانی یه‌کسانه که هه‌رسیکیان په‌یره‌وی لێ ده‌که‌ن که باسی ده‌وری نه‌ریتی زاره‌کی له پاراستن و گواستنه‌وه‌ی گیرانه‌وه‌ی حماسی و پاله‌وانیه‌کان ده‌کریت ناوی میلمان پاری (Parry 1971) و شاگرد و هاوکاره‌که‌ی، ئالبیرت لورد (Lord 1960, 1991) به‌هۆی لیکۆلینه‌وه‌ی به‌رفراوانیان سه‌باره‌ت به ئەده‌بی زاره‌کی هۆمیریکه‌وه دپته‌وه بیر. نویشکی له بیرورای ئەم دوو زانیاره سه‌باره‌ت به گیرانه‌وه‌ی زاره‌کی ئەمه‌ی خواره‌یه:

بیرسا یان لۆژیکیکی پیکهاته‌یی که جه‌سته‌ی گیرانه‌وه‌که درووستکراو له یه‌که‌گه‌لیکی هونه‌رمه‌ندانه‌ی بچووکتر که «فورمولای پێ ده‌لین. ئەم فورمولایان نموونه‌گه‌له له‌وانه‌یه داگری یه‌ک یا چه‌ند مۆتیف بن و نه‌قال به له‌به‌رچاوگرته‌ی تیم یان به‌ستیانی چیرۆکی، مۆتیفه‌کان وه‌کوو پارچه‌کانی پازلیک دروست بکات و به‌م شیوه‌یه پێشتر نموونه‌گه‌لیکی ئاماده‌کراو

كۆ بىكاتهوه. بەم شىۋەيە نەقالەكان يان گىرەوهرى چىرۆك خۇي مەجبور ناكات كە دېر بە دېرى شىعرەكان لە بەر بىكات بەلكوو فورمولاكان لە بەر دەكات. كەوابوو لە گىرەنەوهرى چىرۆكدا سەرەراي وردىبىنى لە چۈنەتتى و تنەوهرى چىرۆك بە شىۋەيە نەرىتتەكەي خۇي، لەوانەيە گىرەوهر تا بەتەمەندىيەكانى جۇرى و تنەوهرى خۇشى پى زىدە بىكات. لەراستىدا دەتوانىن بلىين پىكەتەي گىرەنەوهرى بەك برىتتەيە لە كۆمەلىك نەمونهي جىاجيا و پۇلىن كراو كە گىرەوهر دەتوانىت بو دروست كردنى جەستەي چىرۆكىكى تازەش كەلكيان لى وەر بگرىت، ئەگەرچى بىرۆكەي پارى و لورد لە جىهەنى ئەدەبى رۇژئاوادا دەلاقەيەكى نوبى كردهو، بەلام لە نيو لىكۆلەرانى ئىرانى تا ئىستاش ئاورىكى ئەوتوى لى نەدراو تەو و تەنەت دژايتىشى كراو.

بەرەمەي لىكۆلەرانىكى وەكوو خانمى بويس^[۶۱] (Boyce, 1957). خانمى ئولگا دەپوئىسن (Davidson, 1998: 105; 1994;) و كومىكو ياماموتو (Yamamoto 2000) كە لە سەر بابەتى زاركى بوون لە سەرچاوەكانى شانامەي فېردەوسىدا توژىنەوهرىان كردهو و بابەتەكانيان لە رىزى گرىنگترىن لىكۆلەينەوهرىكانن لە بواراى نەرىتى زارەكى لە شانامەناسى و نەرىتى گىرەنەوهرى شانامەخوئىدا.

بە برۆاى نووسەرى ئەم دېرەنە، ئەگەرچى مىدىاي سەردەم ئەدەبى زارەكىي كۆمەلگاي نەنووسى بە شىۋازىكى دواكەوتوووى ئەفرىقا ئاسا نواندوو و ئەمەش بە پىچەوانەي شارستانىيەتى بەشكۆ ئىرانە، بەلام بچو كردهوهرى بابەتى نەرىتى زارەكى بو ئاستى راى مىدىاي گشتى و رووبەرۆو بوونەوهرىكى زانستىيانە نايىتە قەبوول كردن، كەوابوو دەبى دوور لە وىستىكى نازانستىيانە يان شكۆدار كردن و گەورە كردهوهرىكى لە

رادەبەدەرى برى لە دەقە كۆنەكانى ئىرانى، دەرگاى پرسىيار و لىكۆلەينەوهر و راھىنانى شىۋەگەلى لىكۆلەينەوهرى نوبى ھەمىشە بە كراوهرى بىمىنەتەو. من لە سەر ئەو باورەم، بابەتى نەقل و گىرەنەوهر لانىكەم لە زاگرۇسدا، زور ئالوز و پرگرتتە لە لىكۆلەينەوانەي كە پارى و لورد سەبارەت بە نەرىتە زارەكىيەكانى ولاتانى سىر و كورۇوات و يوگۇسلاوى و بوئىنى كردهووانە. لە نەرىتى زارەكىي زاگرۇسدا سەرەراي ھەبوونى فورموللا و نەمونهگەلى بى ھەژمار و دووپاتبوونەوهرى موتىفگەلى چىرۆكىك لە چىرۆكەكانى تىرى ھەماسى و پالەوانى، ديارەبەكى ئەدەبى و كۆمەلايەتتە دېتە بەر چاومان كە بارى كۆمەلايەتتە كەشى زور توكمە و قايم تىكئالو، ديارەدى ناوبراو لە راستىدا گشتگىرىيەكى زورى ھەيە لە نيوان خەلكدا، بە جۇرىك كە تاك بە بى ئەنقەستىك بو پاراستنى چىرۆكەكان (ھەماسى، پالەوانى، رومانىك و ئايىنى) بەھوى ئەو دەورەي كە لە ژيانى ئاسايى نيو كۆمەلگادا ئەيگىر، ھەلگىرى بەشىكى بەرچاوە لە چىرۆك و گىرەنەوهرىكان. گىرەنەوهرىكان بە شىۋەيەكى بەردەوام لە بەستىنى كۆمەلگادا بوونيان ھەيە، بەلام سەرەراي ئەم بەستىنە كە تەژى گىرەنەوهرى، ئەمە نەقالەكان و گىرەوهرەكانن كە دەورى سەرەكى ئەگىرن و ئالوگورگەلىك دروست دەكەن يان چىرۆكىكى نوبى بنىاد دەنەن كە لە بەستىنى كۆمەلايەتتە بووتە نەمونهيەكى فەرھەنگى بە ناوى «راز». ديارە كە چەمكى گىرەنەوهر تەنيا لە سنوورى ئەدەب و شىعدا خۇي نايىتتەو. لە جوغرافىاي لىكۆلەينەوهرى بابەتى بەرچاوە، گىرەنەوهر ئايىنەكان، مېژوو، ھەلپەركى و مۇسىقاي ئامېرى و ئاوازي بە ھەستىارىيەكى زورەو دەبىنرەت كە بىچمىان درېژەي گىرەنەوهرى گەلى بەردەوامى نيو دلى كۆمەلگايە و بى پسانەوەر دەژىن و بەرەبە بەرە دەگويزرەنەوهر. ھەر بەو

جۆرەي كە پېشىر باسماڭ كىرد، بەرەي ئىستا بە ھۆي كارتىكەرىي مېدىاۋە ئاخىرىن ئەلقەي پەيۋەندىن لەگەل كۆمەلگاي تېكىچىراۋ و لىكئالاي زارەكېي پېشى خۆيەۋە. گەرچى لە گېرئەۋەكاندا برى جار بە ھۆي كۆچ لە شوپىنكەۋە بۆ شوپىنكەي تر ئالوگورپان پېۋە ديارە، بەلام بەشېكى بەرچاۋ لەو جياۋازيانە بە ھۆي شېۋەكانى گۋاستنەۋەي دەپتا فەرھەنگىيەكانى كۆمەلگاي نەنۋوس و زارەكې بۆ كۆمەلگاي بنۋوس روويان داۋە.

گېرئەۋە زارەكېيەكانى رۆسەم و زۇراۋ وپراي پاراستنى چۋارچېۋەي خۇيان لە نمونە نووسراۋەكاندا، جياۋازىگەلىكىيان تېدا دەبىرنىت كە ھەر كامەيان لە جىي خۇياندا جىي تىرامان و وردبوۋنەۋەن. بۆ تىگەيشتنى زۇرتىر نوپشكىك لە ھەر كام لە گېرئەۋەكان دەخىنە بەرچاۋ و دواتر بەكورتى دەپەرژىنە سەر لىكچوۋن و جياۋازىيەكانيان.

گېرئەۋەي يەكەم

رۆسەم پالەۋانكى بېۋەنەيە و لە نېۋ ھەموۋ پىۋان و ژناندا تاقانەيە. پاش چەند سال دەيھەۋى بزوچى و ھىچكەس شىۋاۋتر لە كچى پادشاي رووم نادۇزىتەۋە. زەۋجىنى رۆسەم لەگەل كچى پادشاي رووم كورت ماۋەيە بۆ ئەۋەي رۆسەم خاۋەن خۆيەكى بېقەرار و شەرکەرە و زۇرتىر ھەزى لە راۋ و شەرە تا مانەۋە لە لاي ژن و مندال. ژنەكەي بە جى دىلېت و بازوۋبەنىك ۋەكوۋ يادگارى لە لاي دادەنېت تا ۋەكوۋ نېشانەيەك لە لاي خۆي بىپارېزىت تا ئەگەر كچيان بوۋ بېسەستىتە پرچەكانىيەۋە و ئەگەرىش كورپان بوۋ بىسەستىتە بازوۋيەۋە. پاش نۆ مانگ كۇرىكى دەبىت و ناۋي زۇراۋي پېۋە دەنېت. زۇراۋ لە نېۋ ھەقالان و ھاۋتەمەنەكانىدا لە ھەموۋيان بەھىزترە. جارىكىيان لە نېۋ شەرېكدا بە مست يەكئ لە ھاۋتەمەنەكانى دەكۇزىت. خەلكى لۇمەي زۇراۋ دەكەن و بە

زۇل بوۋن تۆمەتبارى دەكەن. زۇراۋ ناۋنېشانى باۋكى لە داىكى دەپرسىت و ئەۋىش بۆي دەگېرئەۋە و دەلېت كە ئىستا لە ئىراندايە. ھەر لەۋ سالانەدا شەرېك لە نېۋان ئىران و روۋمدا روۋدەدات. لەشكرى رووم ھېرش دەكاتە سەر ئىران و زۇراۋ دەۋرى سەرەكى دەگېرئەۋە لەم شەرەدا و لە ھەر كۆي ئەۋ ھەيە سەرکەۋتېش لەگەل سېاي روۋمدا مسۆگەر دەبىت. ھەۋالى ئەم پالەۋانە نوپىە دەگاتە گوپى رۆسەم. نەياران ئاگادارى ئەۋە بوۋن كە زۇراۋ كورى رۆسەمە و مەترسى ئەۋەيان ھەبوۋ كە يەكتر بناسنەۋە و يەكىتەك پىك بېنن. رۆسەم شانازى دەكات بەۋەي كە بە ناۋي ئىرانەۋە لەگەل دوزمان بەشەر دىت و وپراي ۋەبىرھىنانەۋەي پالەۋانىيەكانى، زۇرىش بە خۇيدا ھەلدەلېت. زۇراۋ دەيۋىت رۆسەم تەنيا ناۋي خۆي بىركىنېت و رۆسەم تەنيا خۋازيار و تامەزرۆي شەرە. زۇرانبازى دەستپىدەكات و رۆسەم بە عەرزا دەدرېت. رۆسەم فىل دەكات و دەلېت مەرچى سەرکەۋتن سى جار بە عەرزا درانە. زۇراۋ و مەرچەكە قەبوۋل دەكات. رۆسەم كە چل مەن زۇرى لە لاي يەزدان ۋەكوۋ بارمتە دانەۋە، ۋەرىدەگىتەۋە و رۇژى دوايى زۇراۋ بە عەرزا دەدات و بە خنجەر جگەرى زۇراۋ ھەلدەدرېت. زۇراۋ ھەرەشەي تۆلەي باۋكى لى دەكات و رۆسەم ناۋنېشانى باۋكى لى دەخۋازىت و زۇراۋ بازوۋبەنەكەي پېشان دەداتى و دەلېت كە كورى رۆسەمى زالە. رۆسەم بە پەرۋشەۋە بەرىدىك دەنېرېت كە نۆشداروۋى بۆ بىنېت و پادشاي دلرەق نايداتى. پزىشكىك دىتە لاي زۇراۋ و لە رۆسەم دەخۋازىت كە سەرى زۇراۋ لە سەر ئەزىۋىۋە راگرېت و تا چل شەۋ و رۇژ جوۋلە نەكات تا برېنەكانى زۇراۋ سارېژ بن. رۆسەمىش ۋا دەكات بەلام نەياران كە وردە وردە چاكبوۋنەۋەي زۇراۋ دەبىنن فىلېكى لى دەكەن كە رۆسەم چاۋ لە زۇراۋ ھەلېرېت و زۇراۋ بكوژرېت. ئەۋان گەلەيەك ئاسك و گوڭ

بەرەو رۆسەم بەرئ دەكەن و رۆسەمیش كە شەیدای راو و كەواوە لە ناكاو هەلەستیتە سەر پیمان و تیریك لە كەوان دەهاوێژیت. كەوابوو ئەم ئیشیتیا و هەواى راوە ھۆكارى نەمانى زۇراو. رۆسەم دواى ئەم كارەساتە لێو دەبیت و دوور لە ھەموو پادشاکان لە مازندەران دەگیرسیتەو و تا كۆتایى تەمەنى لەوێ دەمینیتەو.

گێڕانەوێ دەووەم

رۆژیک رۆسەم بۆ راو دەچیتە کوێستان. لە نزیك گوندیک دەگاتە چەند كەس لە نەپاران و لەگەڵیان بە شەر دیت و ھەموویان دەکوژیت. ژنیک بە ناوی «تەلان» كە یارمەتى رۆسەمى داو، بانگەھێشتى مالى خۆى دەكات. رۆسەمیش قەبوول دەكات. تەلان باسى چیرۆكى دلدارى خۆى لەگەڵ خەسەرەى كۆچكردوو دەكات. خەسەرە لە مێژەو لەگەڵ زالى زەر دوژمەناپەتیبى بوو. رۆژیک كە خەسەرە خەریكى دروینە بوو زال لە پشتەو بە داس سەرى لە لاشە جیا دەكاتەو و بەم شێوەیە دەیکوژیت. تەلان كە بەعەزەت بوو مندالیكى لە خەسەرە ھەبیت. كینە و دوژمنى زال و بنەمالەكەى لە دلدا ماو و ئاگادارى ئەو شەھى نىبە كە رۆسەم كورى ھەر ئەو زالەى. تەلان ھەرەھا باسى زولم و ستەمى گوندى لای خوار دەكات و لە لای رۆسەم دەكرووژیتەو، رۆسەمیش دەچیت و گوندى لای خوار دەرووخینیت. ئەمەش بەھۆى میواندارى باشى تەلانەو دەيكات. تەلان بە بینى ھیز و بەژنوبالای رۆسەم گراوى دەبیت و خوازىارى ئەو دەبیت كە مندالیكى لە رۆسەم ھەبیت. لە كاتى راو لە چیا و كوێستان تەلانىش لەگەلى دەروا و رازى ئەشقى خۆى ئەدرکیتى و رۆسەمیش ھىواكەى جى بەجى دەكات. لە كاتى گەرانەو رۆسەم بازووبەنیکى (ملوانكە) پى دەدات و ناوینشانى خۆى پى دەلیت و خوازىارى

ئەو دەبیت كە تەلان گوناھ و تاوانى باوكى بەخشیت بەلام تەلان ئەو رقى لە دلدايە و فرامۆشى ناكات. زۇراو لەدايك دەبیت و لە رووى ھیز و پالەوانییەو لە ھەموو پالەوانەكانى ناوچە سەرترە. زۇراو دەبەوئى بزانی كە باوكى كینە. دايكى دەلیت باوكى سالیھایە بۆ شەر رۆیشتوو و نەگەر او تەو. كەسێك باسى بەسەرھاتى خەسەرە و كوژرانى بە دەست زالى بۆ دەكات و ئەویش رقى ھەلەستیت و بریار ئەدات كە رۆسەم بكوژیت. دايكى كە ئەم باسە دەبیسیت باسى پەيوەندى خۆى و رۆسەمى بۆ دەكات. زۇراو دايكى دەكوژیت و پارچە پارچەى دەكات و ھەر پارچەىكى لە سەر كۆپكەو دادەنیت و لە تۆلەى ئەو كە وەكوو زول چاویان لى کردوو روو لە سپای ئیران دەكات تا تۆلەى خۆى لە رۆسەم بگریتەو. لە رینگادا دەگاتە پیاویك و ناوینشانى رۆسەمى لى دەپرست. ئەو پیاوێش شەغاد (شوغال) زېربرای رۆسەمە. كاتى ئاگادارى بریارەكەى زۇراو بۆ كوشتنى رۆسەم دەبیت رینوینى دەكات كە چۆن رووبەرەو رۆسەم ببیتەو. شەغاد خۆشحال بوو بەم شەرە و كوژرانى ھەر كام لەم دووكەسەى بە سەر كەوتنیک بۆ خۆى زانیو، ئەوان دەچنە لای سپای رۆسەم و زۇراو بە توورەییەو بانگ لە رۆسەم دەكات تا لەگەلى بەشەر بیت. رۆسەم كە نايناسیتەو و مەبەستیشى لە شەر نازانیت ھەزى لە شەر نابیت بەلام شەغاد زۇراو و وەكوو كەسێكى لاری و فریوکار دەناسینیت و دەبیتە ھۆى داگیرسانى شەر لە نیوانیاندا. ئەوان یەك سالى رەبەق زوران دەگرن و ئەوندە یەكتر دەكوتن كە ھیلاك دەبن. زۇراو كە زور بریندار بوو لە گیانەلادا «نیشان»ەكە پيشانى رۆسەم دەدات و بەیەكجارى سەردەنیتەو بەلام كار لە كار دەترانیت و داخى مەرگى زۇراو بۆ ھەمیشە لە دلای رۆسەمدا دەمینیتەو.

گيرانه‌وی سپه‌م

رؤسه‌م بو راو ده‌چيته دهره‌وه گورپک ده‌کوژيت و ده‌بیزرپيت. پاش خواردنی گوره‌که خه‌ويکی قورس له‌شی داده‌گریت. له‌م کاتهدا چه‌ندین سوارکاری تورک ره‌خشه‌که‌ی ده‌دزن. رؤسه‌م به‌ دووی ئەسپه‌که‌یدا ده‌چيته شاری سه‌مه‌نگان و شای سه‌مه‌نگان به‌ په‌رۆشه‌وه بانگه‌هيشتي ده‌کات و ده‌بباته‌وه بو کوشکی خووی و به‌ليني پی‌ی ده‌دات که ره‌خشی بو بدوزپته‌وه. که شه‌و دادیت ته‌همینه - که وه‌کوو فریشته‌به‌ک جوان بووه - دیته سه‌رنوینی رؤسه‌م. رؤسه‌م به‌خه‌به‌ر دیت و به‌ ته‌همینه‌ی جوان ده‌لیت:

دیوی یا پهری، یا فرشته‌نی
په‌ئ کی هاته‌نی، په‌ئ کی نشته‌نی

ته‌همینه له‌ وه‌لامدا ده‌لیت:

نه جن نه پهری، نه فرشته‌نم
په‌ئ توو هاتمه، په‌ئ توو نشته‌نم

رؤسه‌م رازی ده‌بیت و مانگیک له‌وی ده‌میپته‌وه و پاش ئەوه بازووبه‌نیک وه‌کوو یادگار به‌ جی دلیت که ئەگه‌ر کچیان بوو بیبه‌ستیت به‌ قزیه‌وه و ئەگه‌ر کوربان بوو بیبه‌سیت به‌البه‌وه. پاش نو مانگ ته‌همینه کورپکی ده‌بیت و ناوی زورای لی ده‌نیت. زورای زور جیاواز بوو. له‌ یه‌ک سالیدا وه‌کوو دووسالان و له‌ ته‌مه‌نی نو سالاندا له‌ هه‌موو پیاوانی شار به‌هیزتر بوو. رۆژیکیان له‌ کاتی یاری، زورای ویستی که کلاوی یه‌کی له‌ مندالان برپینیت. به‌لام ئەوه‌نده ده‌ست و په‌نجی به‌هیز بوو که سه‌ری ئەوی هه‌لکه‌ند. دایک و باوکی ئەو کوره‌ کوژراوه که توانای شه‌ر و دزایه‌تی له‌گه‌ل زورایان نه‌بوو دایانه به‌ر جینو و به‌ بی‌باوک و حه‌رامزاده بوون تومه‌تباریان کرد. زورای هاته‌ ماله‌وه له‌

دایکی ویست که راستی هه‌موو شتیکی پی‌ی بلیت نه‌یلیتی ده‌یکوژیت. دایکی باسی رؤسه‌می بو کرد و براکه‌ی خووی که که‌ر و لال بوو و رؤسه‌می ده‌ناسی، له‌گه‌ل زورای به‌رپی کرد تا پیکه‌وه برۆن بو ئیران. ئەوان له‌شکرپکیان رازاندوه و هه‌والی ئەم له‌شکره‌ گه‌یشته ئەفراسیوا. ئەفراسیوا له‌شکرپکی بو یارمه‌تی زورای نارد و به‌م کاره‌ ویستی که ئەوان بتوانن رؤسه‌م له‌ ناو به‌ن. له‌م لاشه‌وه به‌ گرووپیک رایسپارد که ئەگه‌ر شه‌ر پرووی نه‌دا به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌ینی زورای بکوژن. زورای گه‌یشته ئیران و پاسه‌وانه سنوورپارێزه‌کانی تیکشکاند. هه‌والی ئەم هاته‌نه‌ گه‌یشته که‌یکاووس. که‌یکاووس گووده‌زی نارد به‌ شوینی رؤسه‌مدا و چوونه مه‌یدانی شه‌ره‌وه. که شه‌و داهاات رؤسه‌م به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌ینی بو دیتی زورای ده‌چيته نیو سپای تورکانه‌وه. له‌ ناکاو ده‌گاته ژن‌براکه‌ی و ده‌یکوژیت. رۆژی دواپی زورای هه‌رش ده‌کاته سه‌ر له‌شکه‌ری ئیرانه‌وه. رؤسه‌م ده‌چيته مه‌یدانه‌وه و له‌ به‌رامبه‌ر زوراه‌وه راده‌وه‌ستیت ئەوان له‌ هه‌موو که‌ره‌سته‌کانی شه‌ر که‌لک وه‌رده‌گرن و له‌ ناکامدا ده‌که‌ونه زوران. رؤسه‌م توانای زورانی نامینیت و پشتی به‌ عه‌رزا ده‌دریت له‌م کاتهدا بو ئەوه‌ی به‌ خنجه‌ری زورای نه‌کوژیت فیلیک ده‌کات و ئەلیت له‌ یاسای پاله‌وانی ئیمه‌دا:

هه‌ر که یه‌پباره، وارد بی وه‌ خاک
باته بووه‌خشی، وه یه‌زدان پاک

وه‌رگیران: هه‌ر که‌س ئەوه‌ل جار به‌ عه‌رزا
بدریت ده‌بی بو ره‌زای یه‌زدانی پاک
به‌خشریت.

زورای که‌مه‌نم‌ووون و خام ئەم یاسایه
قبوول ده‌کات و به‌ری ده‌دات و له‌ رۆژی
دووهمه‌میشدا هه‌ر به‌و بیانوه‌ ده‌ستی لی
هه‌لده‌گریت و وازی لی ده‌هینیت:

هەر که دوم بار، وارد بی وه خاک
باته بووه خوشی، وه یهزدان پاک

له شکستی سیهه میشتا رۆسهه که هیچ
چاره یهک نادۆزیته وه روو له بیابان دهکات
و پاش گریانیککی زۆر له خوا دهپاریته وه که
ئه وه هیزه ی پئی به خشیته وه که له کاتی
راوه دوونانی رهخش پئی به خشیبوو ههر ئه
هیزه ی که ئه وه منده ی چل که له گا ئه بوو تا
را ده یهک که له کاتی رۆیشتندا پییه کانی تا
ئه ژنۆ ئه چوونه نیو عه زه وه. خودا هیزه که ی
پئی به خشیبوه وه و رۆسهه گیانیککی تازه ی
وه خوگرت. ئه وان دیسان به شه ر هاتن و زۆراو
داوای لی کرد که کو تایی به شه ر بینن به لام
رۆسهه دهیزانی که ئه مرۆ رۆژی به ختیاری
و سه ره که وتیه تی و چرای چاره نووسی زۆراو
رووی له کزی و کوژانه وه ناوه. پاش وتووژیکی
کورت زۆرانمازی دهست پئی ده کاته وه و له
ماوه یه کی کورتدا رۆسهه زۆراو به عه رزا
دهدات و بی ئه وه ی گوئی بداته هاواری زۆراو
به خنجره سینگی هه لده دریت. زۆراو ده لیت
من سی جار به دهنگی ئامان و هاواری تۆوه
هاتم، به لام تو وات نه کرد. ئه گهر وه کوو
ماسی بچیته بنی ده ریاوه یان وه کوو سیمورغ
له ته شقی ئاسمان بگرسیته وه، تووشت له
توووشی باو کم نابیته وه و تۆله ی منت لی
ده ستینیته وه. رۆسهه ناویشانی باوکی لی
ده پرسیت و ئه ویش ناوی رۆسهه دینیت و
«نیشانی ئاقیق» که له سه ر بازووبه نه که یه تی
پیشانی هه دات.

کاتی که رۆسهه کراسه که ی داده ریت و
نیشانه که له سه ر بازووی ئه وه وه ده بینیت
هاواری لی هه لده ستیت. بری له پاله وانانی
مهیدانی شه ر که دینه لای رۆسهه ده بینین
که زۆراو خه لتانی خوین بووه و رۆسهه میشت
به گریانه وه پیشان ده لیت که جگه ری زۆراوی
هه لدریوه. رۆسهه داوای پزیشک ده کات.
پزیشک دیت و به رۆسهه ده لیت: که ئه گهر

ده ته ویت کوره که ت نه مریت ده بی چل شه وه
و رۆژ به کۆلیه وه بگریست و بیکه رینیت بی
ئه وه ی له سه ر زه وی دا بینیت و خو لابی
بکهیت. رۆسهه وایکرد. به شه وان و رۆژان به
کۆلیه ده یکه راند له رۆژی سی و هه شته مدا
پیره ژنیک ده روا ته لای ئه فراسیاو و ده لیت
من ئه توانم کاریک بکه م که رۆسهه، زۆراو
له کۆلیه وه دا بگریست و زۆراو بم ریت تۆیش
له پاداشتی ئه وه که ریککی کولکنم بده ری.
ئه فراسیاویش ئه م پینشیاره ی په سه ند کرد.
پیره ژنه که هاته لای رۆسهه و کوتی له قوماشی
ده وار (رهش مال) ی به ده سه ته و گرتبوو و
په یتا په یتا به به ردیکدا ده یکوتا و ده یشه ورد.
رۆسهه له دووره وه بو ی ده روانی و تاقه تی تاق
بوو و وتی ئه م کاره چیه ده یکه ی؟ پیره ژنه
وتی ئه م کاره ده کم تا سپی بیته وه. رۆسهه
پرسیاری کرد رهش چۆن سپی ده بیته وه؟!
پیره ژنهش وتی: ئه ی مردوو چۆن زیندوو
ده بیته وه؟ رۆسهه میشت تووره بوو و زۆراوی له
سه ره عه رز دانا و پیره ژنه ی کوتایه سه ر تاشه
به رده که وه هه لار هه لاری کرد. که گه راپه وه
دی که زۆراو گیانی به خت کردوو. پاش چل
رۆژ چه مه ر زۆراویان برده وه بو زابول و له وی
ناشتیان.

جیاوازی گه رانه وه کان

ده توانین بلین که لی کچوو نیک له پیکهاته ی
سه ره کیی چیرۆکه کان له گه رانه وه کانی
زاگرۆسدا هه یه و جیاوازی به کانیان به گه شتی
له م چه ند خاله دایه:

ئه لف) شازاده بوون، جن یان په ری

بوون و سۆزانی بوونی ته همینه. سه بهاره ت به
ته همینه گه رانه وه کان جیاوازی بریکیان وه کوو
گه رانه وه ی دووهه م له که سایه تی «ته لان» دا
دهوری هه یه و له گه رانه وه یه کی تر دا کچی
پادشای سه مه نگان. به لام له گه رانه وه ی
یه که مدا هیچ کام له وانه نییه و به بی ناو بردن
له ناوی دایکی زۆراو ته نیا له ژیر ناوی کچی

پادشای رووم ناوہزد کراوہ.

ب) پیکھوہنووستنی رۆسەم و تەھمینیە بە شیوہی مارەبرین یان لە دەرەوہی یاسا. لە بری لە گیرانەوہکان ئاماژە یەکی واتادار بە مارەبرینی تەھمینیە بۆ رۆسەم لە لایەن باوکی تەھمینیە (شای سەمەنگان) وە کراوہ. ھەر وەھا ئاماژە کراوہ بە پیتی یاسای سەمەنگان پەیمانی ھاوژینیان بەستووہ. بە پیتی ئەم گیرانەوانە شای سەمەنگان لە قازی ویستووہتی کە تەھمینیە بۆ مارە بېرن. لە گیرانەوہی دووھەم کە تۆزی جیاوازە؛ تەلان ژنیکیە کە واز لە رۆسەم ناھینیت و داوای جوتبوونی لێ دەکات. لەگەڵی بۆ دەشت و نزار دەروات و لە ئاکامدا بۆ مەبەستەکی خۆی سەردەکەوێ. تەلان لەم چیرۆکەدا دەوری ژنیکی سۆزانی دەگیرێت. زۆراو لەم چیرۆکە پاش ئاگادار بوون لە کردەوہی خراپی دایکی، دەیکوژێت و ئەنجن ئەنجنی دەکات و بۆ تۆلەسەندنەوہ لەگەڵ رۆسەم بەشەر دێت. جیاوازی ئەم دوو گیرانەوہ دەبیتە ھۆی ئەوہی کە لە یەکیکیاندا زۆراو لە پاش خۆی ھێچ بنەمالە یەک و منداڵ و خانەدانیکی بە شۆنەوہ نەبێ و لە ئەویتریشدا بە پینچەوانەوہ. بە پیتی گیرانەوہی یەکەم (مارەبرین) پاش مەرگی زۆراو لە لەشکرکێشی دایکی بۆ زابل، زال وەکوو ناوجیکەریک تەھمینیە و رۆسەم ئاشت دەکاتەوہ. ئەم ئاشتییە دەبیتە ھۆی بەدبھاتی کەسایەتیگەلێکی نوێ وەکوو فلامەرز و ئازەرگوشەسپ و پاشان سەرھەلدانی چیرۆکی زۆر درێژی فلامەرز و بەرزوو و پالەوانانی تری لێ دەبیتەوہ. بەلام بە پیتی گیرانەوہی دووھەم (پیکھوہنووستن لە دەرەوہی یاسا) زۆراو پێش لە نەمانی خۆی دایکی دەکوژێت و کە خۆیشی دەکوژێت کۆتایی بە ھەموو شتیک دێت.

ج) کوژرانی تەھمینیە بە دەستی زۆراو یان شانازی بەوہی کە کوری پالەوانە

وہ کوو باس کرا جیاوازی گیرانەوہی یەکەم و دووھەم بوو تە ھۆی دروستبوونی

دوو ئەنگیزە ی تەواو جیاواز. لە یەکیکیاندا ئەنگیزە تۆلەسەندنەوہ لە پیاویک کە دەستدریزی نامووسی زۆراوی کردووہ و لە ئەویتردا ئەوینی دۆزینەوہی گەرەپیاویکە کە بە بەدستھینانی ئەو دەکرێ ھوو جیھان بێنیتە ژێر رکیفی خۆی. ئەم دوو ئەنگیزە بوو تە ھۆی پیکھاتی دوو رەھەندی جیاواز بۆ رووبەر و رووبوونەوہی زۆراو لەگەڵ دایکید. یەکیکیان کوشتنی ئەوہ بە خراپترین شیوہ و ئەویتریان شانازی کردنە بە ئەو.

د) چۆنیەتی دزینی رەخش و جووتبوونی لەگەڵ مایینی سەمەنگانی و لەدایکبوونی رەخشی زۆراو

لە یەکی لە گیرانەوہکاندا ئەمە رەخشە کە لە کاتی خەو و پشووی رۆسەمدا ھۆسارەکی بەردەدا و بەرەو سەمەنگان دەروات و بۆ جووتبوون لەگەڵ مایینەکانی ئەوێ تەوێلەکیان و یران دەکات. بە پیتی ئەم گیرانەوہ رەخش پستی زۆریک لەو مایینانە شکاندووہ و خواوہنی مایینەکان کە ئاگاداری ئەم رووداوہ دەبێ مایینیکی بەگەڵ دینی و لە سەر بەردیکەوہ رایدەگرێ تا رەخش لەگەڵیدا جووت بیت و بەم شیوہیە رەخشی زۆراو لە دایک دەبیت. لە گیرانەوہی سێھەمدا راجیانی تورک رەخش دەرفینن و لە گیرانەوہیەکی تردا کە لیکچوونیکی زۆری لەگەڵ درێژە ی ئەم گیرانەوہ ھەبە تەھمینیە لە راجیانی تورک دەخوایێت کە رەخش بەنە سەمەنگان تا رۆسەم کەوێتە دووی ئەسپەکی و تەھمینیە بە دیتی شاد بیتەوہ، ئەم گیرانەوہ لە زمانی تەھمینیەوہ ئەو کاتە کە دەچیتە لای رۆسەم، باس کراوہ.

ھ) ھۆکارەکانی مەرگی زۆراو (کاووس یا ئەفراسیاو)

گیرانەوہ زارەکییەکان ھێچ بەلگە یەک بەدەستەوہ نادەن کە ھۆکاری سەرەکیی دوژمنایەتی زۆراو چی بووہ؟ ھەر بەو جۆرە کە لە گیرانەوہی سێھەمدا ئاماژە

کراوه. ئەفراسیای پیرەژنیک ھان دەدا کە زۆراو لە ناو بەریت و لە گێرانیەوی یە کەمدا ئەو کەیکاووسە کە لە ترسی یەکیەتی رۆسەم و زۆراو پیرەژنیک دەنیریت و پیرەژنەکش بە وەرگرتنی یەک باری قاتر (یان بەرامبەر بە کیشی خۆی) پەشم (خوری)، دەبیتە ھۆی مەرگی زۆراو. سەکرۆیی و ھەلۆھادی راو و کەواوکردنی گۆریش لە ھۆکارەکانی تری مەرگی زۆراو. گێرانیەویەکی تریش کە نزیکە بە گێرانیەویەکی شانامەیی فیردەوسی ئەو یە باسی نۆشدارووی تیدا کراوه کە کەیکاووس لە ناردنی دەرمانە کە دەست رادەگریت و کاتی کە رۆسەم بە زۆر نۆشدارووە کە لە سنۆقی شاھی دەردیئیت ئیدی درەنگ بوو و بەکەلک نایەت.

و) سەبارەت بە چۆنیەتی کوژرانی زۆراو لە گێرانیەوی سێھەمدا

پیرەژنە کە داوای شت دەکات تا زۆراو بکوژیت، بەلام لە گێرانیەوی تردا ئەمە کاووسە کە بە قەد کیشی پیرەژنە کە زێر و زبوی پێ دەدات، بەلام ئەو نایەوێت و ھەر بەو ئەندازە «پەتەگ» (خوری کۆنە) دەوێت و کاری خۆی دەکات. لە گێرانیەویەکی تردا پزیشک داوا لە رۆسەم دەکات مندالە کە بە کۆلەو بەگریت و ھەفت جار لە رۆوبارە کە تیبەریت و بگەریتەو تا زیندوو بمینیت. کاتی کە رۆسەم خەزیکە ھاتوچۆ دەبیت پیرەژنە کە (کە یوانوو) پیلانە کە خۆی بۆ وەرگرتنی خوری یان پەتەگیکی کە مایەخ بەم شێوەیە دەست پێ دەکات: کوته قوماشیکی رەشمالیک دەشۆریت و دەیکوتیتەو تا سپی بیتەو. ناکامە کەشی ئەو بوو کە باسمان کرد.

لە گێرانیەویەکی تردا کە لە دەسنووسی «تەبیب» دا ھاتوووە رۆسەم دەبێ چل شەو و رۆژ سەری زۆراو لە سەر ئەژنۆی خۆی راگریت تا زۆراو چاک بیتەو. پاش تیبەرینی سێ رۆژ کە بەرەو چاکبوونەو دەروات، کاووس لەم شتە ئاگادار دەکەنەو، ئەویش بۆ بەرگری لە

یەکیەتی و یەکیبونی ئەوان فەرمان ئەدات کە بە ھەر شێوەیە کە لە شێوەکان زۆراو لە ناو بجیت. ئەو پیرەژنەش دەبیتە ھۆکاری ئەم کوژرانە. لە گێرانیەوی یە کەمدا ھۆکاری کوژرانی زۆراو راو و خواردنی کەواو و ھەروا کە باس کرا رۆسەم بە ھۆی فیلی ئەوان و چلیسی خۆیەو تووش دەبیت.

پەراوێزەکان

1 Murray Anthony Potter, A.M. 1902. Sohrab and Rustem: The Epic Theme of a Combat between Father and Son. A Study of its Genesis and Use in Literature and Popular Tradition, London.

۲. لە گرینگترینی ئەم نەقل و گێرانیەوانە، گێرانیەوی ھیلدە براند و ھادو براندی ئالمانییە (Hildebrandslied) کە لە سەدە یە شەستەمی زاینیدا نووسراوە ئەو و بۆ یە کەم جار لە لایەن براکانی گریمووە لە سالی ۱۸۱۲ بۆ بوو تەو. گێرانیەوی تری ئیلیامۆرۆمتز و فالکونە (Ilya Murometz and Falcon) لە پالەوانەکانی شاری کینیف و وا درە کەوێت کە پەپوئەیی بە گێرانیەوانەکانی گرووی پاکووری رۆژئاوایی رووسییە ھەبە. زەمەنی ئەم گێرانیەوانە بۆ سەدەکانی دوازدە تا چواردەمی زاینی دەگەرینتەو، ھەرۆھا چیرۆکی کەونارای کووکاکۆ (Moari tale of Kokako) و چیرۆکی ھۆتۆنۆی (Hoto-Nui) کە سەبارەت بە رەسەنایەتی نیوزلەندی بوونی ئەم چیرۆکانە مشتومبری زۆری لە سەر کراوە چیرۆکی کەونارای کوچولاین و کونلاخ (Cuchulainn and Conlaoch) کە ھی ئیرلەندە لە نمونە گرینگەکانی تری ئەم جۆرە چیرۆکانە کە چەند لاپەرەییەکی پرشوبلاوی لێ بە جی ماو و دەگەرینتەو بۆ سەدە یە شەستی زاینی لە مەھابەھاراتای ھیندیش چیرۆکەلیک بە ناوەرۆکی ھاو بەشەو دەبیریت؛ چیرۆکی ئەرجونا و چیترانگادا یەکی لە گرینگترینی ئەو چیرۆکانە یە مورا ئانتۆنی پاتر لیکۆلینەوی لە سەر کردوو کە خوینەر دەتوانیت لە کتیبە کەیدا ببینیت.

۳. بۆ خویندەنەوی چەندین وتاری پریایە سەبارەت بەم ھەلبەستە ئالمانییە بروان بۆ (Norman 1973) و ھەرۆھا بۆ خویندەنەوی وردە کاریبەکانی ئوستورمانسانە و لیکۆلینەوی ھەراوردکارانە لەم پوارەدا بروان بۆ (Gutenbrunner 1976).

۴. بۆ روونکردنەوی زۆرتر و شۆرقەیی تیرۆتەسەلتری ئەو چوار نمونە گێرانیەو ترازیکی مندالکۆزیبە، بروان بۆ: خالقی مۆتلەق ۱۳۸۸: ۶۱-۱۰۷

۵. کاتارسیس (Catharsis) وشە یەکی یۆنانیە بە واتای خاوەن کردن، پافۆکردن یان بیگەردی دەروون. زۆرتر کاتارسیسیان و ھەکوو داگری دوو لایەنی ترس (Phobos) و بەزەیی (Eleos) زانیسو کە یەکیان نوینەری لایەنی ھەستی مرۆفە و ئەو پتریان نوینەری لایەنی زانستی مرۆف و ھاوکات بوونی ئەم دوو لایەنە ھەستای-زانستیە ئەبیتە ھۆی بیگەردی دەروون یان کاتارسیس لە دلی بەردەنگدا.

6. Poetics

۷. ناوەرۆکی ئەم باسە ھی 4 - 103 Bennet & Royle 2004

۸. خالقی مۆتلەق ۱۳۸۶: ۱۸

۹. سەبارەت بە بابەتی پێکەتای شانامە و چۆنیەتی کۆکردنەوی ئەقڵەکانی، لە واتایکدا نووسەر بە تیرۆتەسەلی باسی لێ کردووە. ئەم وتارە لە گۆفاری ئێران نامە چاپ کراوە. (بروانن بۆ چەمەنلارا ۱۳۹۲: ۵۴ - ۴۶)

10. Blau 2010: 1

۱۱. بۆ ئاشناسینی زۆرتر لەگەڵ چۆنیەتی دانوستانی نیوان خەلک و نەریتی ئەدەبی حماسی و پالەوانیی کوردی بروانن بۆ: Allison 2007: ۵۱- 48 هەرەها بۆ ئەم بابەتە دەتوانن سەردانی Mokri 1904: 355- 63 بکەن.

12. Non – literate societies

هەر چەند لە ئاقاری نەریتی زاڕەکی لیکۆلینەوی زۆر کراوە و میراتی پڕبایخی لیکۆلینەوی زاڕەکی ئە ناوئێوەی ئیستا ئەم لە زانکۆی هاروارد پڕە لە سەر چاوەی پڕبایخ، پێشنیار دەکەیت بۆ زانیاری زۆرتر لەم بارەدا بروانن بۆ Ong 1984 و بۆ زانیاری سەبارەت بە یەکێ لە گرتترین بیروکەکانی کاریگەر لە لیکۆلینەوی زاڕەکییەکان و ئەدەبی زاڕەکی بروانن بۆ searle, هەرەها بروانن بۆ Goody 1968: 238 و Kuechler 1987: ۵۵- و بۆ داڕدەندەوی رەخنەبەک لە بیروراکانی ئەم دوانە پێشوو بروانن بۆ Rowlands 1993: 141 – 151.

13. Allison 2010: 35

14. Kreyenbroek 2005: 1

۱۵. بروانن بۆ ئەقڵی «رۆسەم و چەنگەم» کە لە لایەن مامۆستایانی بەناوبانگی کورد (Ordixāni u celil, 1978 II: 103- 77) ئۆریدیخان و جەلیلی جەلیل کە لە گۆلپێری ئەدەبی زاڕەکی کوردی لە یەکێتی سۆقیەت بلۆ بووئەتە. هەرەها بروانن بۆ Arakelova, 2009.

۱۶. سەبارەت بەمە بروانن بۆ Kreyenbroek Philip. G. & Chamanara, Behrooz (2013). "Literary Gurānī: Koine or Continuum", Chez Les Kurdes, H. Bozarslan and C. Scalbert-Yucel (Coordinators), pp. 151-67, Paris, Copy .media

۱۷. شانامە کوردی (هەرواسی) کۆکردنەو و ساغکردنەوی محەممەد رەشیدی ئەمینی، ۲۰۱۱، سلێمانی.

۱۸. شانامە لەکی، لە سەر ئەرکی حەمید ئیزەد پەناھ ۱۳۸۴، بلاکوردنەوی ئەساتیر. Polytheism .19

۲۰. واتای «بەیت» لێرە جیاوازی هەیە لە واتایەکی کە لە ئەدەبی عەرەبی و فارسی سەبارەت بە بەیت هەیە. بەیت لە ئەدەبی کوردیدا بە فۆرمە ئەدەبییە دەگوترێت کە داگری گێرانەوگەلی پالەوانی، لیریکی یان ئایینی و پێکەتای شیعریان دروست بوو لە چەندین و چەند بەیت (لە وانا فارسی و عەرەبیەکی) بە کیش و سەروای ئازادەو. ئەم فۆرمە ئەدەبییە زۆرتر لە نیوان ناخۆیەران سۆزانی و کورمانجیدا دەنەریت. لە گرتترین بەیتەکان دەتوانن ئاماژە بەکەن بەین: لاس و خەزال، دوازه سوارە مەریوان، قەلای دەمد و لەشکەری. بۆ زانیاری زۆرتر بروانن بۆ: حەسەن پوور ۱۳۹۰.

21. Reincarnation

۲۲. دەسنووسی «سیرت النبوی و غروانە» کە لە کتێبخانەکی نووسەردایە، داگری بەسەرھات و شەرەکانی پیغمبەری ئیسلام (د) لە نیچە دوروگی عەرەبستانە و نووسراوی کاک عەبدوررەحمانی رەزایی بە کە لە سالی ۱۳۴۱ ک. هە لە ئەندازە گیرفانی و لە ۲۸۸ لاپەردە بە خەتی خۆی نووسیویەتی. ئەم کتێبە لە لایەن هەفالی هێژام کاک سەلاحی مەنووجپێرەوی پێشکەشی کتێبخانەکەم

کراوە. ئەو بەرپزەر پێشتر دەسنووسیکی پڕبایخ لە شانامە کوردی بە مەن داو و منی بۆ هەتاھەتا بە سەپاسگوزاری بەخشنەوی و خۆشەویستی خۆی کردووە.

۲۳. بۆ خویندەوی زۆرتر بروانن بۆ

Mündliche literature der Kurden in den Regionen (Botan und Hekari (Lokman Turgut, 2010, Berlin

۲۴. بۆ خویندەوی زۆرتر سەبارەت بە ئەدەبی زاڕەکییە حەماسی کوردی کرمانجی کتێبی پڕبایخی Zargotina Kurda لە دوو بەرگدا کە لە لایەن پروفیسۆر ئۆریدیخان جەلیل و جەلیلی جەلیل نووسراوە، ئەم بەرھەمە کە داگری ۹۱ گێرانەوی زاڕەکی ئەدەبی حەماسی کوردیە لە سالی ۱۹۶۸ چاپ کراوە و لە ۲۰۱۴ دا جاریکی تر بە ئیدیکی نوێوە لە ئەنستیتی کوردناسی و یەن بلاو کراوەتەو.

۲۵. بۆ نموونە حەمیدی ئیزەدپەنا (۹ - ۸ - ۱۳۸۴) سەرەرای ئەوەی کە شانامە کۆکراوەکی خۆی بە ناوی «شانامە لەکی» ناوەزد کردووە سەبارەت بە زمانی شانامەکەدا دەلیت، زمانی ئەم بەرھەمە لەکییە و ئەبێ لەکی بە پاشماوەی زمانی پالەویی کۆن بزاین و لە درێژەیی بەسەکی خۆیدا زمانی ئەو بەرھەمە کوردووە داردەستتیک بۆ پێشاندانی جیاوازی لە نیوان لەکی و کوردی و دەلیت، لەکەکان و کوردەکان تا ئادەیی ئەو دە لەسەر و وشە و زمانی یەکتەر تێناگەن. ئەم بەرپزەر ئاگاداری ئەوە نەبوو کە ئەو بەرھەمە کە لە لایەن ئەووە بە شانامە لەکی ناوەزد کراوە هەر بەو رادەیە کە ناخۆیەران لەکی لێی تێدەگەن. تەنھا ئەو ناخۆیەران کە لەسۆری و هەرواسی و لوریش لێی تێدەگەن. تەنھا ئەو ناخۆیەران بەلەن زمانی ئەدەبییە گۆزانی یەکێ لە گرتترین بەیتەکان بە ناوەریان بە هاورپشەبوونی زمانی هەموو ئەو ناخۆیەرانە بە کە باسەن کردن.

۲۶. لەم رۆژاندا، دەسنووسیک (نووسراوی سالی ۱۲۶۶ کۆچی) لە داستانی «مەم و زین» کە لە کتێبخانەیی دەولەتی بەرلین پارێزراوە، کەوتووەتە بەر دەستی نووسەر. ئەم دەسنووسە بە زمانی ئەدەبیی گۆزانی نووسراوەتەو. نووسەر بە هاسوکاری یەکیک لە تۆزەرە لێھاوتووەکانی زانکۆی بامبیرگی ئالمان لە سەر بنەماکان و چۆنیەتی نەریتی ئەم دەسنووسە لە بروارد لەگەڵ نەریتی مەم و زینی ئەحمەدی خانیادا لێدەکوێت و داھاتووێکی تێزیک پێشکەشی خوینەران دەکات.

۲۷. لیکۆلینەوکانی زمانەوانی سەدی بیستەم بە شیوەیەکی نەریتی حەزبان لە جیاکردنەو و دووبارە ئاساندنەوی شیوەزمانەکانی ئێران بوو و ئەم رەھەندە تا ئیستاش بەردەوامە. هەر چەند تۆزینەوکانی زمانەوانی بانگەشەیی پۆلێنکردن و دەستەبندیی زمانەکان ئەکەن بە یێ ئەوەی کە هەستیارەیک لە بواری خەلکناسییەو دروست بکات، بەلام رۆژ لە دوا رۆژ دەوری لیکۆلینەوکانی زمانەوانی لە بزواندنی ئەنگیزەکانی جیاوازی خوازی یان پوانخوازی ئاشکرات دەبێت. بۆ وێنە لیکۆلینەو کلاسیکەکانی مینورسکی (۱۰۳-۷۵: ۱۹۴۳) سەبارەت بە گۆزانەکان بوو بە بیانویەکی باش بۆ خەلکناسان و زمانەوانی رووس تا بنجینی پێناسەیی گۆزان وەکوو زمان و بەکەمی کۆمەڵایەتی جیاواز لە کوردەکان دامەزرێن و دواوەدوای ئەوە لیکۆلەران ئالماسی (Mann & Hadank 1932; Mac-) (Kenzie 1961, 2002; Paul 1998, Haig 2012, 2014) درێژەیان بەم رەوتە داو و بووئەتە هۆی دۆزینەوی جیاوازیی زمانی ناخۆیەران گۆزانی، هەرواسی و دیمبلی (زازکی) لە زمانی کوردی بەم پێی، ئەمڕۆکە واتای زمانی کوردی لە لایەن زۆرەبی زمانەوانانەو بە شیوەیەکی گشتی بە دوو دیالیکتی کورمانجی و سۆزانی دەوترێت. بە زمانی سەدی بە یەکە لەو ناوانە کە لە چەن ئەدەبی پێشوو شانامەکانیان یێ ناوەزد کراوە (شانامە

- 48. Soliloquy
- 49. Artistic distance
- 50. Aesthetic distance
- 51. Psychic distance
- 52. Wide-angle view
- 53. Close-up view
- 54. Transcription
- 55. Diphthong

۵۶. بروانن بۆ خشتهی دهگنئوسى سه‌ره‌تای ئەم کتیبە.
 ۵۷. جیناوی کەسی جیا له هه‌ورامیدا بریتین له: من- تۆ- نادانده (تاک) ئیمه- شمه- نادیشا (کۆ). ناسه‌ی کرداری تییهری کاتی ئیستا بریتین له: وو سی-ۆ (تاک) می-دی-ا. جیناوی کەسی لکاو و ناسه‌ی کرداری تییهری کاتی رابردوو بریتین له: م-ت-ش (تاک) ما-تا-شا.

۵۸. مەبەستی ئیمه له گێره‌وه‌ری شانامه‌ لێره‌دا نه‌قالی شانامه‌ی کوردیه‌. زۆر ئاشکرايه‌ که له‌ نێوان نه‌ریتی زاوه‌کی نه‌قالی و نه‌ریتی ئەم دوایانه‌ی شانامه‌خوینی و کۆرگیه‌ری جیاوازیه‌یه‌کی بنه‌ره‌تیه‌یه‌یه‌. گێره‌نوه‌ له‌ نه‌ریتی نه‌قالی فارسی له‌ بواری بیچم و پیکهاته‌وه‌ جیاوازیه‌یه‌کی بنه‌ره‌تیه‌ی له‌ گه‌ل شانامه‌ی فیرده‌وسیدا هه‌یه‌. له‌ نه‌ریتی هماسی کوردیدا دۆخه‌که‌ تا راده‌یه‌ک جیاوازه‌. نه‌ریتی هماسی کوردی هه‌لقولای نه‌ریتی زاوه‌کی نه‌قالییه‌. له‌م نه‌ریتیدا بده‌گمەن ئاوه‌ له‌ سه‌رچاوه‌ی نووسراوی شانامه‌ی فیرده‌وسیه‌ی دراوه‌توه‌. هه‌ر چەند به‌ هۆی بلاوونوه‌وه‌ی کتیبی چاپی به‌ر‌دی له‌ هیند و ئێران گێره‌وه‌ری شانامه‌ی کوردیش له‌ گه‌ل شانامه‌ی فیرده‌وسیدا ناخشنايه‌تیان پیدای کردوه‌ و له‌ ده‌قی بری له‌ گێره‌نوه‌کاندا جاربه‌جار ناماژه‌ به‌ ناوی فیرده‌وسیه‌ی ده‌کریت به‌لام ئەم ناماژه‌گه‌له‌ که‌متر کارگیه‌ری له‌ سه‌ر بیچم و پیکهاته‌ی گێره‌نوه‌ زاوه‌کییه‌کان دانوه‌. شانامه‌خوین له‌ ئەده‌بی هماسی کوردیدا ئەو کەسانه‌ن که‌ سه‌واد و هونه‌ری بێوستان هه‌بوه‌ تا به‌ ناوازه‌وه‌ کتیبه‌کانی شانامه‌ بخویننه‌وه‌. به‌ شێوه‌یه‌کی وردتر ده‌توانین ناوی ئەم کەسانه‌ وه‌کوو شانامه‌خوین ناوه‌د بکه‌ین نەک وه‌کوو نه‌قال.
 ۵۹. سه‌ برۆی بریک له‌ لیکۆله‌ران، له‌ سه‌رده‌می هاوچه‌رخدا هه‌شتا زما‌نی گۆرانی له‌ ده‌قه‌ره‌کانی رۆژئاوایی کرمانشان (وه‌کوو گه‌وره‌جوو، که‌نوله‌ و هه‌ورامان) ناخه‌وه‌ری هه‌به‌ و هه‌ول ده‌دن بۆ پیناسه‌کردنی گۆرانی وه‌کوو زمانیک که‌ گیانه‌لادایه‌. ئەمه‌ له‌ حالیکه‌دايه‌ که‌ نێوان زما‌نی ناخه‌وه‌ری ئەو ده‌قه‌رانه‌ و ئەو ده‌قانه‌ی که‌ هه‌مان لیکۆله‌ران له‌ ژێر ناوی ئەده‌بی یارسانی ده‌ناسن ناکۆکی به‌رچاو ده‌بیندریت. به‌ برۆی نووسه‌ری ئەم دێرانه‌، سه‌رده‌می دارووخانی زما‌نی ئەده‌بی گۆرانی چەند ده‌یه‌ له‌مه‌و پێش ده‌ستی بێ کردوه‌ و سه‌رده‌می میدیا و په‌روه‌ده‌ی گشتی له‌ سه‌ده‌ی بیستم و بیست و یه‌کم، ئیدی به‌ گشتی دوایین بۆماره‌کانی له‌ سه‌ر تابووتی نه‌ریتی گێره‌وه‌ری زاوه‌کی و هه‌روه‌ها نه‌ریتی درێخا‌یه‌نی گۆرانی دا‌کوتاه‌.

۶۰. بروانن بۆ به‌رامی، ۱۳۸۸ زوریک له‌ لاپه‌ره‌کان.
 ۶۱. ده‌گرنه‌ت و تباری Minstrel Tradition ی خانمی پرۆفیسور بۆیس وه‌کوو سه‌ره‌تای میتودۆلۆژی نه‌ریتی زاوه‌کی ناوی لێ بریت که‌ دژ به‌ برۆکه‌ی سه‌رچاوه‌ نووسراوه‌کانی شانامه‌ له‌ به‌ره‌مه‌کانی نۆلده‌کی (Nöldeke 1920) به‌نچه‌ره‌یه‌کی تازه‌ بۆ شانامه‌ناسانی کردوه‌توه‌.
 ۶۲. خانمی یامامۆتۆ له‌ لیکۆله‌یه‌وه‌کانی خۆیدا بۆ ناوی دا‌کۆکی له‌ سه‌ر نه‌ریتی زاوه‌کی بێرۆکه‌سه‌ی له‌ ژێر ناوی (Oral Performance Model) پێشکەش کردوه‌ که‌ له‌م بێرۆکه‌یه‌دا له‌ سه‌ر ئەو باوه‌ریه‌ که‌ سه‌یایه‌تییه‌کان و نمونه‌کان (فورموولاکان، مۆتیغه‌کان و ته‌کنیکه‌کان) به‌شداری له‌ گێره‌نوه‌ زاوه‌کییه‌کان ده‌گن.

له‌کی، هه‌ورامی (...). به‌ شێوه‌یه‌کی ناراسته‌وخۆ پێشانده‌ری جۆریک له‌ روانگی جیاوازی‌خواری له‌ نێوان ئەو گرووه‌ی ته‌تیکیه‌نه‌ بووه‌ که‌ نامانجی زمانه‌وانیه‌ی نوێ بووه‌ له‌ گه‌ل چه‌مکی دێرینی «کورد و کوردی». لیکۆله‌رانی ئەم دوایانه‌ به‌ هه‌لبژاردنی سه‌ردێرگه‌لیک وه‌کوو هه‌ورامی، له‌کی یان لوپری روانگی «خۆ» و «ئه‌وی‌تر» یان زه‌ق و به‌رجسته‌ کردوه‌توه‌.

28. Leezenberg 1992

۲۹. بۆ زانیاری زۆرتر بروانن بۆ Chamanara 2015
 ۳۰. بری له‌ زمانه‌وانان و ئێرانسان وه‌کوو بنونیس، یووتا، لازار و ... له‌و باوه‌رن که‌ کیشی شیع‌ر له‌ ئێرانی کۆندا بره‌گی بووه‌ و بۆ ئەم رایش نمونه‌گه‌لیکیان له‌ ناسه‌وارگه‌لی ئەو سه‌رده‌مه‌ وه‌کوو: داری ناووریک، گاساکان، بونده‌هشن و یادگاری زه‌ریان هه‌یناوه‌توه‌ که‌ له‌ سه‌ر کیشی شه‌ش تا یانزه‌ بره‌گی هه‌نراوه‌توه‌. که‌وايوو ئەگه‌ری ئەوه‌ هه‌یه‌ که‌ شیع‌ری کوردی میرانه‌ری کیشی شیع‌ری و ئەو تایه‌تمه‌ندبانه‌ بێت که‌ پێش ئیسلام له‌ شیع‌ری ئێرانییدا به‌رچاو ده‌گه‌ون. بۆ زانیاری زۆرتر بروانن بۆ:

Benveniste, 1932: 292-4; Utas, 1994: 140; La-zard, 2006; Shaked, 1970: 395-405

هه‌ر هه‌ها ۱۳۸۵: 75-97 Sutton,
 ۳۱. رازی، شه‌مه‌دین محمەدی قه‌یس، له‌مه‌وعه‌م فی معاییری نه‌شعاری عه‌جم (سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۷ ک. م) ساغ‌کردنه‌وه‌:
 عه‌لامه‌ محمەد بن عه‌بدولوه‌هایی قه‌زوینی و موده‌ررسی ره‌زه‌وی، تاران بلاو‌کردنه‌وه‌ی زانکوی تاران، ۱۳۴۸. ل: ۱۷۳ تا ۱۷۷.
 ۳۲. په‌رهبی، عه‌بدولخالق، کیشی شیع‌ری کوردی، تاران کتیبی زه‌مان، ۱۳۸۵. ل. ۱۳۰.

۳۳. بۆ زانیاری زۆرتر بروانن بۆ Chamanara 2015
 34. Realism
 35. Supernatural

۳۶. نۆلده‌کی ۱۳۶۹: ۴- ۱۷۲
 ۳۷. بۆ زانیاری زۆرتر سه‌بارته‌ به‌ ئەم که‌سه‌یه‌تیگه‌له‌ و بنه‌مای ئوستووهریه‌ی ئەوان بروانن بۆ چه‌من‌تارا، ۱۳۹۳: ۳۱- ۲۰۹
 38. Chaman Ara 2015: 51-61; Kreyenbroek and Chaman Ara 2013: 151-69
 ۳۹. سه‌بارته‌ به‌ دووباره‌ نووسینه‌وه‌ی هماسه‌ ئێرانییه‌کان له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌راست، بروانن بۆ: سه‌فا، ۱۳۸۹: ۱۲۱ به‌ولاوه‌. هه‌روه‌ها بروانن بۆ Gazerani 2013: 178-197
 ۴۰. په‌روهری، ناھنگه‌ر نژاد، ۱۳۹۱

41. Van Zutphen 2011

42. Layered story form
 ۴۳. چیرۆکه‌ تیکنا‌خراوه‌کانی سه‌مه‌کی عه‌یار و هه‌زار و یه‌ک شه‌و له‌ نمونه‌گه‌لی زه‌قی ئەم شێوازه‌ن.
 ۴۴. جیاوازی چیرۆک و گێره‌نوه‌کانی ئێرانییه‌کان و پارسییه‌کانی هیند بونی چیرۆک و گێره‌نوه‌ جۆربه‌جۆره‌کانی فه‌رامه‌رنامه‌ (که‌ له‌ میژووی سیستان ناما‌زه‌ی بێ کراوه‌) و هه‌روه‌ها کۆمه‌لیکی زۆر ده‌وله‌مندی ئەده‌بی هماسی و پاله‌وانیه‌ که‌ له‌ ژێر ناوی ئەلقه‌ی سیستاندا ناوبانگی ده‌ر کردوه‌. ئەمانه‌ له‌ گرینگترین نمونه‌کانی ئەده‌بی هماسین که‌ به‌ یادگار ماوه‌ته‌وه‌ و پشانده‌ری گۆرانه‌لیکی واتاداره‌ که‌ له‌ سه‌رده‌مه‌کانی داوتاردا روویان داوه‌. (خالقی موله‌ق، رۆسه‌م و ئەسفه‌ندیار)
 ۴۵. بۆ زانیاری زۆرتر سه‌بارته‌ به‌م باه‌ته‌ بروانن بۆ وتاری نووسه‌ری ئەم دێرانه‌ له‌ ژێر ناوی «ئاخ‌ری خۆشی شانامه‌ له‌ کۆپیه‌!» له‌ گۆفاری ئێران نامه‌، ژماره‌ی ۴، زستانی، ۱۳۹۲ هه‌ ل ل ۵۴ - ۴۶.

46. Third person of view

۴۷. میر سادقی: ۱۳۷۶: ۳۹۶

شیکاری گوتاری نه ورۆزی دژه کۆلۆنیالیستی له کوردستان

سارۆ ئهردهلان

”

تا سهدهی بیستهم باسکردنی نه ورۆز له کوردستان له چوار چۆیهی گوتاریکی کلاسیکدا بووه که تیایدا نه ورۆز وه کوو جیژنیکی هاوبهش له گههله گهلانی ناوچه که وه کوو سهری سال و بووژانهوهی سروشت سهیر کراوه. به دهستی شخه ری رۆشنییرانی بازنه ی جهمعیه تی ته عالیی کوردستان ئهم جیژنه وه ک بۆنه یه کی کوردی و جیژنیکی کۆمه لایه تی ده بووژیته وه و هاوکات له گه لیدا باسی جیژنی نه ته وه یی سه ره که وتنی کاوه به سه ر زوحاکی سته مکاردا ده کری که به بۆچوونی ئه وان، ئهمه ی دووه میان له هاوین و له ۳۱ ئاگۆستا رووی داوه. دوا به دوا ی ئهمه پیره میرد له نیوه ی یه که می سه ده ی بیسته مدا ده ورێکی گرنگی له کردنه وه ی ئاگر له ئیواره ی نه ورۆز له سه ر گردی مامه یاره ی سلیمانیدا بینیه وه هه ولی بۆ سه قامگیر کردنی بۆنه ی جیژنی نه ورۆز داوه. به لام له نیوه ی دووه می سه ده ی بیسته مدا یه که ئووستوره ی کاوه له گههله نه ورۆز وه کوو روژی یه که می سالی کوردی یه کسان ده کری و ده بیته سیمبولی خه بات و خۆراگری کورد له بهرانه ر داگیر که رانی کوردستاندا. ئهم گوتاری به سیاسی کردنه ی نه ورۆز له دهوری دالی سه ره کیی نه ورۆز وه کوو جیژنیکی نه ته وه یی دژه سته م ده سووریته وه و هه ر ساله چۆنیه تی گرتنی بۆنه ی نه ورۆز ده بیته مه یدانی سه ره کیی مملانی له گههله هیزه کۆلۆنیالیستییه کان له کوردستاندا.

“

”ئەو زىستانى نالەبارە لىمان بېوۋە ئىستىعمار بە شۇرشى نەورۇزى، ون بوۋ، كرا تار و مار“
 ھەژار، بۇ كوردستان، ۱۹۶۰

پىشەكى

ئەگەرچى بۇنەى نەورۇز لە كوردستان بۇ زەمەنىكى كۇن دەگەرپتەو، بەلام نەورۇزى دژە كۇلۇنبالىستى مېژووېەكى نوپى ھەيە. بەسپاسىبوونى نەورۇز ئەم جېژنەى لە بۇنەى گەلانى دىكەى ناوچەكە جيا كىر دوو تەو ۋ تايپە تەمەندىى كارنەفالىكى دژەستەم ۋ چەوساندنەو ۋەى پى بەخشىو. لەناو گەلانى دىكەدا نەورۇز جېژنىكە بۇ نوپوونەو ۋ سىرووشت ۋ ھاتنى بەھار ۋ لە ئەنجامدا خەلك دلخۇشى خۇيان دەردەبرن. ھەر لەم بەستىنەدا ۋ بە ھۆى دىمەنى دلرفىنى كوردستانەو ھەر لە كۇنەو گەلى (خەلكى) كورد لە نەورۇزدا چوو تە سەيران ۋ لەناو سىرووشتدا چىژى لە ھاتنى بەھار ۋەرگرتو. بەلگە بۇ ئەمە چەند دېرە شىعېرىكى ئەحمەدى خانىيە (۱۶۵۱-۱۷۰۷) كە باس لەو دەكا:

”بىلجولمە دەچوونە دەر ژمالان
 ھەتتا دەگەھىشتە پىر ۋ كالان

رۇژا كو دەبوۋىە عىدى نەورۇز
 تەعزىم ژ بۇمە دەما دل ئەفرۇز“

ئەم شىۋازى جېژنگرتنە كە رەنگە ئاۋىتەى گۇرانى، مۇسقىقا ۋ ھەلپەرىنىش بوۋ بى، لەگەل گەلانى ناوچەكە خالى ھاوبەشى زۇرى ھەبوو. ھەر لەم روانگەو ۋەى كە لە سالى ۲۰۰۹ نەتەو يەكگرتوۋەكان ۋەكوو رۇژى نىۋەتەو ۋەى نەورۇز ۋ ۋەك مىراتى مەعنەو ۋى مۇقايەتى ناسىو ۋەى. ھەربۇيەش لە راگە يەندراۋى نەتەو يەكگرتوۋەكاندا باسى نەورۇز ۋەك يەكەم رۇژى بەھار ۋ نوپوونەو ۋ سىرووشت كراۋە كە دەتوانى ”بەھاكانى ئاشتى

ۋ يەكېزىى نىۋان نەو ۋەكان ۋ ناو خىزانەكان پەرە پى بدا ۋ، ھەرۋەھا ئاشتەۋاى ۋ دراوسىيەتى بەرەۋپىش بات، بەم شىۋەيەش لە فرەچەشنىى كولتورى ۋ دۇستايەتى نىۋان گەلان ۋ پىكھاتە جياۋازەكاندا بەشدار دەپت.^{۱۱}

لە راگە يەندراۋەكەى نەتەو يەكگرتوۋەكاندا باسى ھەندىك بەھى مۇدېرن دەكرى كە بۇ ژيانى پر لە ناكۆكى ۋ دژايەتى مۇرۇف لە جىھانى مۇدېرندا پىۋىستە. ئەو ۋەى زياتر لە سېسەد ملوېن كەس جەژنى نەورۇز دەگرن ۋ مېژووەكەى بۇ سى ھەزار سال لەمەۋبەر دەگەرپتەو، بەو مانايە نىيە كە لە زەمەنى رابردودا گەلانى (خەلك؛ people) رۇژھەلاتى ناوەرئاست، قەفقاز ۋ ناوچەكانى دەرياي رەش دەركيان لە پىكەۋەژيان ھەبوۋ بى ۋ رېژبان لە كولتورى يەك گرتى. چونكە لە بنەرەتدا ۋ لە قۇناغى پىش مۇدېرندا ئەم بەھايانە بەشېك لە سىستەمى مەعريفى ۋ سىياسى مۇقايەتى نەبوون تا كۇلەكەى ژيانى لەسەر ھەلپىچىرى. تەنبا لە دواى شەرى ئايىنى لە ئەرۋوپايە (۱۶۱۸-۱۶۴۸) كە بەرەبەرە مۇرۇف بەو قەناعەتە دەگا كە چارەسەرى بىروباۋەرى جياۋاز نەك سىرپنەو بەلكو ھەلكرن لەگەلىدايە. لەم روانگەۋە ئەگەر بۇ نەورۇز بىروانىن، بەلگەنەۋىستە كە بۇنەى نەورۇز جەژنىكى كولتورى ھاوبەشى گەلانى ناوچەكەيە، بەلام تەنبا بۇ نەتەۋەى كوردە كە مانايەكى سىياسى بەخۇپەۋە دەگرى. واتە رېك لە دواى سازبوونى دەۋلەت نەتەۋەكان ۋ بەتايبەت لە دواى رووخانى ئىمپراتورىيە عوسمانىيە كە خەلكى ناوچەكە لە قۇرمى گەلەۋە بەرەو نەتەۋە ھەنگاۋ دەنېن ۋ لەو ساتەۋەختەۋەيە كە نۇخبەى كورد ھەۋلى سازكرنى مانايەكى جياۋاز بۇ نەورۇز دەدا.

ئەۋەى من لەم وتارەدا ھەۋل دەدەم شى بىكەمەۋە، ئەو گۇرانە گوتارىيانەيە كە

له ناوهرۆك و فۆرمی پیشكهشكردنې بۆنې نهورۆز له پارچهكانې كوردستان ږووی داوه تا بهرهبهره له گهل جیژنی نهورۆز له نیوان نهتهوه و گهلانې ديكه دا جياواز بېی. بهر لهم شیکردنهوه گوتارییه، باستره مهبهستی خوم له جیژن (Holiday) و جياوازییه کهی له گهل کارنهفال (Carnival) شی بکه موه. نه گهرچی به پپی کولتووری ئایینی، له ناو زمانې کوردیشدا دهسته واژهی جیژن بۆ نهورۆز به کار هاتوه، به لام نهوهی له چهند دهیهی رابردودا سهیر ده کړی نهوهیه که بهرهبهره بۆنې نهورۆز له جیژنیکې کولتورییهوه به رهو گوران بۆ کارنهفالیکې سیاسی ههنگای ناوه. نهورۆز وه کارنهفالیکې سیاسی جوره فیستیفالیکې (Festival) تایهته که نه گهرچی ریشهی له بۆنیه کی کونی کولتووری یا ئاییندا هیه و رهنکه بۆ جوره کولتووریکې کشتوکالی و زیندووبوونهوهی زهوی بگه رپتهوه، به لام له ماوهی سهد سالی رابردودا له کوردستان سهره تا وهک جیژنیک سهیر کراوه که تیایدا هه موو خه لک جلو بهرگی کوردی له بهر ده کهن، پیکه وه هه لده پهرن و ناگر ده که نه وه؛ نهورۆز خالی هاوبه شی هه موو پیکهاته زمانی و ئایینییه کان له کوردستان بووه. به لام دواتر له چهند قوناغی جیای بزووتنهوهی رزگاربخوازی له کوردستان و له هر کام له پارچه کانې باکوور، باشوور، ږوژاوا و ږوژه لاتدا سهره تا وهک جیژنیکې نهتهوهی تایهت به کورد پیناسه کراوه و دواتر مانایه کی سیاسی و دژه سته می بۆ بئراوه ته وه. بهم شیوهیه جیژنی نهورۆز وهک کرده وهیه کی کولتوریی کومهلانې خه لکی کورد مانایه کی سیاسی هاوبه شی نهتهوهی بۆ ساز کراوه و وهک کارنهفالیکې سیاسی و دژه کولونیالیستی یه کیک له سازینه ره کانې ناسنامهی نهتهوهی کورد بووه.

میژووی دژه کولونیالیستی کارنهفال و روانگه ی باختین

کارنهفال ه کان له هه ندیک ولاتانی دیکه ش تایه تمه ندی دژه کولونیالیستیان هه بووه. له م رووه وه، ده کړی ئماژه به ناوچهی کارائب (ترینیداد و توباگو، هائیتی، کوماری دؤمینیکهن، جامائیکا و هتد.) بکړی که کولتووریکې دهوله مهنديان له وباره وه هه یه.^[۱] بۆ نمونه له ولاتی ترینیداد و توباگو کولتووری کویله ره شپیس ته کان له ریگه ی کارنهفال هوه تایه تمه ندییه کی دژه سته م به خوی هوه ده گړی،^[۲] له هائیتی کارنهفال ده بیته مه کوی بهریه ک کهوتنی موسیقا له گهل دهسه لاتی کولونیالیستی فره انس،^[۳] و له هوئنگ کونگی ساله کانې ۱۹۶۰-۱۹۷۰ فیلمه کانې ژانری کومیدی کونگ فو له به ستنیکې کارنهفالیدا ده بنه هه وینی خه باتیکې دژه کولونیالیستی له بهرانبهر سیاسه ته ماؤئیس تییه کانې ولاتی چین.^[۴] له کارنهفال ه کانې کارائبدا له بهر نهوهی بهرپرسانی کولونیالیزم کارنهفالې سهیر شه قامه کانیان به مه ترسی بۆ سهیر یاسا و ریسا و نه خلاق و مولک و مالی تایهت ده زانی، زورجار ده مامک و پو شینی جلو بهرگی تایه تیان قه دهغه ده کرد و به زیندانیکردن خه لکیان سزا ده دا.

زوربه ی جار له کولتووری کارائبیدا، کارنهفال ه کان وهک بهر خودانیکې کولتووری که دژ به هیتومونیی کولونیالیزمن، سهیر کراون. به شدار بووان له ریگه ی جلو بهرگی ناوازه، موسیقا، سهما و نمایشه وه ناسنامه ی کولتووریی خویان دوویات ده که نه وه و ئاههنگ ده گیرن. جه ختکردنه وه له سهیر ناسنامه ی کولتووری ده توانری وهک جوریک بهر خودان له بهرانبهر سرپنه وه یان سهیر کونکردنی کولتووره ره سه نه کان له لایهن زلهیزه کولونیالیستییه کانه وه سهیر بکریت. تایه تمه ندییه کی گرنگی دیکه ی کارنهفال ه کان پیچه وانه کردنه وهی نورمه کومه لایه تییه کانه؛

ھەرۋەھا لە كاتى ئاھەنگەكانى كارنەقالدا خەلك بە شپۆھەپەكى كاتى دژ بە چەوساندنەھەى دەسەلات دەھەستن، پەلەبەندىيە نەرىتییەكان پىچەوانە دەبنەھە و كەسانى ئاسايى رۇلى دەسەلاتدارەكان دەگرە ئەستۆ و لە ھەمان كاتدا كەسايەتییە دەسەلاتدارەكان گالتهيان پى دەكریت. ئەم پىچەوانە كەرنەھە دەتوانیت ھەك تەھەدايەكى رەمزی بۇ پىكەھاتەكانى دەسەلاتى كۆلۇنيالىزم و ئەھ نەزمە كۆمەلایەتییانە سەیر بكرى كە لەلایەن حكومەتى كۆلۇنيالىستییەھە سەپنراھە.

ھەرۋەھا كارنەقالەكان ھەستى ھاودەنگى و بەكىتى لەنيوان كۆمەلگەدا بەھیز دەكەن و خەلك لە دابەشبوونى كۆمەلایەتى و نەتەھەى دەور دەكەنەھە. لە چوارچۆھەى بزوتتەھە دژە كۆلۇنيالىستییەكاندا، كارنەقال دەتوانیت ھەك خالى كۆبوونەھە بۇ بەرخۇدان بىت، خەلك لە دەورى نارەزايەتى و خواستە ھاوبەشەكان بۇ سەربەخۆيى و چارەى خۇنوووسىن كۆ دەكەنەھە. بۇ ئەم مەبەستە لە كارنەقالاكاندا سوود لە گىرپانەھەپەكى مېژووېى ھەردەگىریت و روو لە نەرىتە كۆلتوربىەكان دەكرى كە پىش لە دەسەلاتى كۆلۇنيالىزم ھەبوون. ئەم مېتۆدە پىشت بە ھەبىرھىنانەھەى مىراتى رەسەن دەبەستى كە لە شىوازى ئاھەنگ و سەمادا دووپات دەكرىنەھە و دەبنە يادەھەرىبەكى بەكۆمەل و ناسنامەى كۆلتورى بەھیز دەكەن.

لە زۆرىەى ئەھ توژىنەوانەى سەبارەت بە تايبەتمەندىيە دژەدەسەلاتى كارنەقالەكان نووسراون، كەلك لە چوارچۆھەى تىۆرىيە باختىن ھەرگىراھە. مۆدىلى باختىن بۇ كارنەقال خويئندەھەپەكى نوى بۇ بۇنەكانى سەدەكانى ناھەرئاستى ئەھرووپا بوو و چۆنىەتیی بەكارھىنانىان لە قۇناغى مۆدىرندا. بە باھەرى باختىن لە كارنەقالى مۆدىرندا كۆلتورى جەماھەرى لە بەرانبەر كۆلتورى

رەسمىي سەردەھى ستالىن دەھەستىت و بەرەنگارى دەبىتەھە؛ خەلك لە رىگەى رىپۆرەسى كارنەقالىيەھە دژ بە تۆلتارىزم و مەترسىيەكانى شۆرش دەكەن. لە راستىدا باختىن تايبەتمەندىيە ياخيپوونى لە كارنەقالدا بەرجەستە دەكردەھە و روونى دەكردەھە كە چۆن خەلكى ئاسايى لە رىگەى ئاھەنگەكانى كارنەقالەھە رىق و كىنەيان لە كۆلتورى فەرمى نىشان دەدەن و سەروەرىي نادىموكراتىك بۇ چەند ساتىك دەخەنە ژىر پرسىارەھە.^[۶]

ئەگەرچى جىژنى نەورۇز لە سەدەى بىستەم بەدواھە گۆرانى زۆرى بەسەردا ھاتوھە و بەستىنى مېژووېىيەكەى لەگەل ئەھ بەستىنەى باختىن شىي كرووھتەھە، جىاوازي بەرچاوى ھەپە، بەلام دىسانەھە ھەندىك تىروانىنى باختىن بۇ كارنەقال و كاركردەكانى دەتوانى يارمەتيدەرى تىگەپىشتىكى قولتر سەبارەت بە نەورۇز بىت.^[۷] بەتايبەت ئەھەى باختىن باسى دەكا بۇ شىكردەھەى لایەنى كۆمەلایەتى و سىياسەتى ”مىرى نەورۇزى“، ھەك يەكىك لە بۇنەكانى نەورۇز لە فۆرمى كلاسكى خويدا (كە لە ھەندىك لە ناوچەكانى كوردستان ھەكوو مەھاباد و سلیمانى بەرىوھە چوھە) گونجاوترە و تىايدا بۇ ماھەپەكى كاتى لە رىگەى گالتهھە و لە دووتوبى فۆرمىكى كۇندا (سەدەكانى ناھەرئاست) دەسەلاتى دەستوردان ھەلدەسپىردىت.^[۸]

بەلام لە سەدەى بىستەمدا ناتوانىن بەرەھوربوونەھەى كۆلتورىيە جەماھەرىيە خەلك لە بەرانبەر كۆلتورى فەرمى لە نەورۇزى كوردىدا پىناسەبكەين، بەلگەو دەكرى نەورۇز ھەك بەرەنگارىبوونەھەى كۆلتورىيە نەتەھەى كورد لە بەرانبەر كۆلتورى نەتەھەى كۆلۇنيالىست سەیر بكەين. لەم روانگەھە نەورۇز دەبىتە كارنەقالىكى سىياسى كە

پرسی ناسنامە و سەرۆهری تیايدا بەرجەستە دەبیتەو. لە نەرۆژدا لە لایەكەو سەنووڕەكان لەگەڵ ئەویتی كۆلۆنیالیستی تۆخ دەكریتەو و لە لایەكی دیکەشەو خۆشەو بیستیەكی كوردستانی لە نیوان پارچە دابەشكراوەكانی كوردستان ساز دەبێ. لێرەدا بە نەرۆژی دژەكۆلۆنیالیستی دەبیتە بۆنەكی ھاوبەشی كورد لە ھەر چوار پارچە كوردستان و بەشیوێ نارااستەو خۆ ئاماژە مەدلوولی كوردستانی گەورە ساز دەبێ. ئەگەرچی من لە كۆتایی و تارەكەدا نیشانی دەدەم كە بەكارھینانی بۆچوونی باختین سەبارەت بە كارنەقال لە بەستی كۆلۆنیالیزمدا ناتوانی تاییەتمەندی و خۆگراڤی ناسیۆنالیزمی ئیرانی پیناسە بكا.

بۆ گەیشتن بەوێ كە لە كوردستان چۆن نەرۆژ وەكوو كارنەقالیكی سیاسی بەرپۆ دەچێ، پنیوست دەكا خۆیندەو بەك بۆ سازبوونی چەمكی نەرۆژ لە كوردستان بەكەین كە ھاوشان لەگەڵ چەمكی كوردایەتی (ناسیۆنالیزمی كوردی) گەشە مانایی بەخۆیەو بینو. نەرۆژ ھەمیشە بەم شێوێیە ئیستا لە كوردستان جێژن نەگیراوە و وەك زۆر بەی گەلانی دیکە بۆ كوردیش تەنیا مانایەكی كۆلتوری ھەبوو. واتە نەرۆژی سیاسی بۆنەكی مۆدیرنە كە نوخەبێ كورد بۆ گەیشتن بە ئامانجی سەرۆھری نەتەوێی سازی كردوو و ھەر بۆیە ئەم دیاردە نوێیە بابەتیكی لەمێژینە نییە. بۆ تیگەیشتن لەم باسە ئاوریكی كورت لەو بەلگانە دەدەینەو كە جێژنی نەرۆژ پێش سەدە بیستەم جیاوازیەكی ئەوتوی لەگەڵ بۆنە گەلانی ناوچەكە نەبوو و تەنیا دواي بیچمگرتنی ناسیۆنالیزمی كوردییە كە نەرۆژی كوردی نەك خۆی لە نەرۆژی گەلانی دیکە جیا دەكاتەو، بەلكوو ھەر وھا دەبیتە مەكۆی بەرخودان و نوێبوونەوێ شۆرشێ دژەكۆلۆنیالیستی لە كوردستان.

نەرۆژ: لە جێژنیكی كۆمەلایەتیو بەرەو جێژنیكی نەتەوێ

ھەتا سەدە بیستەم شاعیرانی كوردیش كە باسی نەرۆژ دەكەن، وینا شیعیریەكانیان ھەر بە دەوری چەند ئاماژە ھاوبەش بۆ نەرۆژ دەسووڕیتەو وەكوو ”نوێبوونەوێ عالم وەكوو پشكووتنی دل” (نالی)، ”ھاتنی نەرۆژ كە وادە بەھارەن وەكوو نەشئە نامە نیگار” (مەولەوێ)، ”ئەسیمی باي نەرۆژ وەكوو بەریدی عاشقان” (وہفای)، ”جێژنی نەرۆژ وەكوو دلێ پر ئاتەش و سۆز” (حەریق) و ھتد.^[۹] ئەم وینا شیعیریانە نیشانی دەدا كە شاعیرانی كورد تا سەرەتای سەدە بیستەم لە چوار جێوێ تیگەیشتنیكی باو باسی نەرۆژ دەكەن و تەنیا ئەحمەدی خانییە كە زۆر بەكورتی لایەنی كۆمەلایەتی نەرۆژ نیشان دەدا. لێرەدا دوو پرسیاری لێكگرێدراو دیتە ئاراو كە (۱) لە كە یەو بۆنە نەرۆژ وەك جێژنیكی نەتەوێ بۆ كورد گرنگ دەبێ؟ و (۲) لەبەرچی و لە كە یەو جێژنی نەرۆژ لەگەڵ ئوستوووری كاو تێھەلكیش دەكرێ؟ ئەگەر بتوانین بە شیکاری گوتاری بازنە فیکریەكانی كوردستان ولامی ئەم دوو پرسیارە بدەینەو، ئەوسا دەتوانین زیاتر لە چۆنەتی گۆرینی جێژنی نەرۆژ بۆ كارنەقالیكی سیاسی بگەین.

پێش لە سەدە بیستەم و بەتایبەت لەو ھەریمانە كوردستان كە لە ژێر دەسلاتی میرنشینە كوردییەكاندا بوون، جێژنی نەرۆژ لەگەڵ ھەندیک رپۆرەسمی تاییەتدا بەرپۆ چوو. لانیكەم ئیمە دەزانین كە لە ناوچە ژێر دەسلاتی میرنشینەكانی ئەرەلان و باباندا ھەندیک بۆنە وەكوو كەلە چوارشەممە، ھەلاو مەلاو، كۆسە، میری نەرۆژ و نەرۆژانە بەشیكی گرنگی ئەو رپۆرەسمانە بوون كە خەلك بەرپۆیان بردوون.^[۱۰] رەنگە یەكەم بازنە فیکری كە بیران لە سازکردنی بۆنەكی نەتەوێ بۆ

كورد كرديتتهوه، رۆشنبييراني جهمعبيته تي تهعاليي كوردستان له ئەستانبۆل بن كه له نيوان سالاني ١٩١٨ تا ١٩١٩ رۆژنامهي ژينيان بلاو كردووه تهوه. ئەم رۆشنبييرانه له ژير كاريگهري ناسيۆناليزم و رۆمانتيسيزمي رۆزاواييدا بوون كه له ساله كوتايي به كاني ئيمپراتوري عوسمانيدا له ئەستانبۆل و له ناو بازنه فيكرييه كاندا پهره ي سهند بوو. به وته ي بوزنه رسه لان نووسه راني ژين له ئاست ئەم بيرو كانه ”وه رگريكي ناكارا” و ”به كارهي نه ريك ي چالاک” بوون و به تايهت كاريگه ريبان له دوو قوتابخانه ي فكريي پۆزيتيفيسم و دارفينيسي كومه لايه تي وه رگرتبوو.^[١١] له ژماره ي يه كه مي رۆژنامه ي ژين-دا مانيفيسي جهمعبيته تي تهعاليي كوردستان بلاو كراوه تهوه و به وردبوونه وه له م دهقه زياتر له بيري نه تهوه يي يان ده گهين:

ژين بو به رژه وهندي تايهت چاپ ناكري. نامانجي بلاو كرده وي با به ته كاني ميژووي ژياني كورد، مافه نه ته وه ييه كان، ئەدهب و لايه نسي كومه لايه تيبه كه چه ندين سه ده فه رامۆشكراون. به بۆچووني ئيمه، دهسته به ركردي پيگه به كي شياو بو نه ته وه ي كورد له كومه لگه ي نيوده وله تييدا ته نيا كاتي مومكين ده بي كه به شيوه يه ك هه لسووكه وت به كين كه له گه ل روانگه ي مۆديرنيدا بگونج. ئيمه ئاگادارين كه ده ستپيشخه ربه كه مان پيويسي به ماندوو بوونيكي زوره. به لام له كاتي ئەنجامي ئەو ئه ركه قورسه دا، هيوامانه بتوانين پشت به پشتيواني و پالپشتي ماددي و رۆحي نه ته وه ي كورد به ستين كه هه ميشه به ئەويه ري قوربانيدان بو نيشتمان و گه له كه يان، خويان له واني ديكه جيا كردووه ته وه. سه ركه وتن به ده ست خوداي گه و ره يه.^[١٢]

هه روه ك له مانيفيسي ته كه دا ده رده كه وي رۆشنبييراني باز نه ي ژين له دواي رپوخاني ئيمپراتوري عوسمان ي ده ركيان به وه كردووه كه ده بي بو مافي نه ته وه يي كورد تيبكوشن و بو ئەم مه به سه ته هه وليان داوه هه نديك سيمبول و بۆنه بو نه ته وه ي كورد به رجه سه ته بكه نه وه و له و ريگه يه وه كورد له نه ته وه كاني ديكه جيا بكه نه وه. له م هه وله ياندا ئەوان گرنكي به ئوستوره ي كاوه ده دن كه چۆن زه حاكي ماره بدۆش ده كوژي و له و ريگه يه وه نه ته وه ي كورد رزگار ده كا. رهنگه كۆنترين ده قيك كه نووسه ري كوردي هه بي و باسي ئەم چيرو كه ي كردي شه ره فنامه ي شه ره فخان ي به دليسي (١٥٤٣-١٦٠٣) بي. له شه ره فنامه دا (تاريخ مفصل كردستان) ره چه له كي كورد بو ئەو هه لاتووانه له ده ست زه حاك ده گه ريندريته وه كه گوايه له به ر چاره سه ري نه خۆشي سه ره تان و پيخوري ماره كان رۆژانه ده بووايه ميشكي سه ري دوو گه نجيان بو زه حاك ساز كرديا. به رپرسی كوشتني گه نجه كان دلره حم بووه و هه ميشه يه كيي كه له دوو گه نجه ي ده رباز كردووه و له جياتي ئەوه ميشكي مه ري ده رخوا ردي ماره كاني زه حاك داوه. به وته ي شه ره فخان پاش ماوه يه كي زور ئەم گه نجه رزگار بووانه له ده ره وه ي شار و له چۆلگه يه كدا هه شيمه تيان زور ده بي و ده بنه خاوه ني زمانكي تايهت به خويان.^[١٣] شه رفخان ئەگه رچي دريژه ي چيرو كه كه ناگيرته وه به لام وه ك ئەوه ي باوه و له زماني فيرده وسيه وه گشتگر بووه كاوه ي ئاسنگه ر ده بيته پيشه نكي ئەم كوردا نه و زه حاك ده كوژي، خه لك رزگار ده كا و فه ره يدوون ده بيته پادشاي نوي.

نووسه راني رۆژنامه ي ژين كه لك له چيرو كي كاوه وه رده گرن و وه ك چيژنيكي نه ته وه يي پيناسه ي ده كهن، به لام ئەوان پيبان وايه ئەم جيژنه له ٣١ ئاگۆست و له هاويندايه. له وتاري ده ستپيكي ژماره ي

چواردەى ژيندا پيرۆزبایى سەرى سال (سرسال تيرىكى) كراوه و جياوازييه كى گرنگ له نيوان جيژنى نه ته وه يى، جيژنى ئايىنى و جيژنى كۆمهلايه تى دانراوه. به باوهرى نووسه رانى ژين سهر كه وتنى كاوه به سهر سته مكارى زوحاك و ههروه ها له دايكوون و گه يشتن به دهسه لاتی سولتان سه لاهه دىنى ئه ييووبى ههردوو كيان جيژنى نه ته وه يى كوردن. دواتر باس له وه ده كه ن كه له كوردستان هه مووان ئاگادارى جيژنه ئايىيه كانن و هه ربويه زياتر شروقه ي ناكهن. به باوهرى ئه وان ۲۱ى مارس سەرى سالی كوردییه و ئه وان وه كوو جيژنىكى كۆمهلايه تى ناوى لى ده بن كه خه لكى كورد تيايدا ئاههنگ ده گيرن و سهردانى يه ك ده كه ن. به باوهرى رۆشنبیرانى جه معییه تى ته عالی هه نه ته وه يه ك رۆژانى جيژن له رۆژانى ديكه جيا ده كاته وه و تيايدا پنده كه نى و جيژن وه رده گرى.^[۱۴]

كه واته ئه گه رچى له بازنه ي رۆشنبیرانى ژيندا سهر كه وتنى كاوه به سهر زوحاكى سته مكاردا له گه ل رۆژى نه ورۆز و سەرى سال يه كسان ناكرى، به لام هه م كاوه ده كرپته سيمبۆلى خه بانكارىكى كوردى دژه سته م و هه م سهر كه وتنه كه ي به سهر زه حاكدا وه ك جيژنىكى نه ته وه يى پیناسه ده كرى. يه كيك له بهر چاوترين نووسه رانى ژين كوردییه به تليسييه (ناوه راستییه كه ي خه لیل خه يالى)^[۱۵] كه رۆژى ۳۱ ئاگۆست وه ك رۆژى ئازادى نه ته وه يى پیناسه ده كا.^[۱۶] گرنگيدان به پرسى رۆژى نه ته وه يى له كوردستان له بهر بهر كه وتنى رۆشنبیرانى كورد له گه ل كولتوورى رۆژاوايى بووه و مه موود سه ليم به گ ئامازه ي به وه داوه ئه ور ووييه كان پرسيار له وان ده كه ن كه رۆژه نه ته وه يى به كانتان چين؟^[۱۷] هه ولى رۆشنبیرانى ژين ئه وه بووه نيشانى بدن كه كورد نه ته وه يه كى ميژوويى به و ئهركى ئه وان به ژيانه وه ي كورد و به ده سه ته ينانى

مافه نه ته وه يى يه كانى خه لك له ميژووه كه يان ئاگادار بكه نه وه.

جیى ئامازه به چه ند كه س له ئه ندامانى جه معییه تى ته عالی كوردستان وه كوو ئيحسان نوورى پاشا، توفيق وه هبى، پيره ميژد و بنه ماله ي به درخانیه كان^[۱۸] ده ور يكى گرنگيان له ساز كردنى بىرى نه ته وه ييدا هه بووه. به تايهت پيره ميژد (۱۸۶۷- ۱۹۵۰) دواى گه رانه وه ي له ئيسستانبول و نيشته جيپوون له سلیمانی له سالی ۱۹۲۵دا وه ك هه ولىكى تاكه كه سى سالانه له گردى مامه ياره ئاگرى نه ورۆزى كرده وه. ماندوويى نه ناسى پيره ميژد و به رده وامى له سهر زيندوو كرده وه ي نه ريتىكى كۆن بو ماوه ي دوو ده يه، ده ور يكى گرنگى له سه قامگيربوونى جيژنى نه ورۆز وه ك بوئه يه كى نه ته وه يى و ساز كردنى كۆپاده ورييه كى هاوبهش له كوردستان هه بووه. پيره ميژد بى ئه وه ي باس يكى سياسى بيپته ئاراه، پى وايه نه ريتىكى كۆنى ژياندوو ته وه و هه روه ك چون له كۆتايى هه نديك وتاريدا ئامازه ي پى داوه ”كورد نه ناگۆرى، تا ده چپته گۆرى!“ هه ولى تاكه كه سى و ره نجه رۆيى پيره ميژد بو ژيانه وه ي نه ريتى باو و باپيران سه ره تا جى په سه ندى زۆر كه س نه بووه. پيره ميژد ئيواره ي سەرى سال چوه ته سه ر گردى مامه ياره و له وئ ئاگرى كرده وه ته وه، دوازه سه ماوه رى بردوو له گه ل خو و به به شداربووان چا، گويز و ميوز و هه لواگه زوى داوه و له گه لياندا كنگرى كولاو و يا پراخيان خواردوو.

به په ره سه ندى ئه و بوئه يه له ناو گه نجاندا، پيره ميژد له لايه ن بهر پرسانى شار و ئايينداره كانه وه كه وتوو ته بهر ره خنه و به ره به ستى بو ساز كراوه. تۆمه تى ئه وه يان ليداوه كه مه جووسى و ئاگر په ره سته و ئه وپش چه ندين جار له وتاره كانيدا دووپاتى كرده وه ته وه كه ئه و ته نيا ده يه وه ي به بليسه ي ئاگرى نياكان، راگوزهرى ئاينده كان

روون بىكاتهوۋە و ”پىرەمىردى خويندەوار دەزانى ئاگرىك خۇى بىكاتهوۋە و خۇى بتوانى بىكوۋۇننىتەوۋە، چۆن دەبپەرەستى!“^[۱۹] لە سالى ۱۹۴۳ دەستپىشخەرىبى ئەوۋى ھەبوۋە كە لە كاتىكدا جىژنى مەولوود كەوتوۋەتە ناو بۇنەى نەورۇزەوۋە، ھەر دوو جىژنەكەى بىكەوۋە گرتوۋە و ھەربۇيە لەوبارەوۋە نووسىويەتى: ”نىيەتى مەولوود لە نەورۇز دىنن \ لە گردى يارە مەولوود ئەخوينن.“^[۲۰] ھەرۋەھا پىرەمىرد كۆلنەدەرانە پشتگىرىبى گەنجانى كرددوۋە كە گۇرانى بلنن و ھەلپەرن، ئەگەرچى رەشەلەكيان نەبوۋە و ژنان بەجيا ھەلپەريون. رەشول و دەنگخۇشانى ئەوكتى بانگەيشتى بۇنەى نەورۇز كرددوۋە و لە لاي ئەو ”دەنگى دەھۇل و زورنا لە پيانۇى ئەوروپىيەكان خۇشتر بوۋە.“^[۲۱]

پىرەمىرد لە بەسباسىيكردى بۇنەى نەورۇز نىگەران بوۋە و ھەر لەبەر ئەمەش ھەندىك لە گەنجان ئەويان بە پەيوەندى لەگەل دەسەلاتى برىتانىا لە عىراق تۆمەتبار كرددوۋە. وا دەردەكەوى لايەنگرانى حىزبى شىوعى (كۆمۇنىست) ناكۇكيان لەگەل پىرەمىرد ھەبوۋە و ويستوويانە خۇيان جىژنى نەورۇز بگرن. ھەربۇيە پىرەمىرد ئەو تاقمە تۆمەتبار دەكا كە ويستوويانە نەورۇز بكنەنە پىرۇپاگاندى ”حىزبى حىزبان“^[۲۲]؛ ھەژار موكرىانى لە چىشتى مجبۇردا بەم شىۋەيە باس لەم كىشەيە دەكا: پىرەمىرد رۇژنامەى ژىنى دەنوۋسى. بۇ يەكەم جار لە دنيادا و بۇ ئاخىر جاريش رۇژنامەيەك لە رۇژگارنىكدا چوار ژمارەى لى چاپ دەكرا، چۈنكە ئىعلانى چوار ئىدارانى بلاو دەكردوۋە. نە كەس دەيكرى، نە كەس دەيوپۇرا بىفرۇشى. گوناھىشى ھەر ئەوۋە بوۋ كە دەيگوت با كورد بين و بە دال كۆمۇنىست نەبين. جىژنى نەورۇزىشى دەگرت كە بە لاي كۆمۇنىستانەوۋە كفر بوۋ... پىرەمىرد چاپخانەى خۇى ھەبوۋ؛ لە مالى دنياش ناساز نەبوۋ. ھەموو سالان جىژنى

نەورۇزى لە گردى مامەيارە دەگرت و لاوى كۆ دەكردنەوۋە و شىعر و وتارى تىدا دەگوترا و داۋەتى جىژنە دەگىرا. كە كۆمۇنىستى پەرى ساندى نەيانەيشت نەورۇز بگرن. مەقالىكى زۇر جوانى نووسىبوۋ؛ ئەوۋەم لەبىر ماۋە كە لە پاش باسىكى جوانى نەورۇز نووسىبوۋى: «بەلام ئەمسال لە ساىەى حىزبى حىزبانەوۋە نەورۇزەكەمان لى تال بوۋ!»^[۲۳]

ديارە مشتومرى سىياسى ئەو سەردەمە ھىندە بەو سادەبىيەش نەبوۋە كە ھەژار دەبگىرتەوۋە، چۈنكە دەزانىن لە نەورۇزى ۱۹۴۶دا و لە گردى مامەيارە جۇن ئەدمۇندز (۱۸۸۹-۱۹۷۹)، راۋىژكارى برىتانىا لە عىراق و ھاۋكارى تۇفيق ۋەھبى لە نووسىنى فەرھەنگى كوردى - ئىنگلىزى، بەشدار بوۋە و پىرەمىرد بە رىزەوۋە باسى دەكا. بەلام ھەر لەم بۇنەيدا برايم ئەحمەد و فايەق بىكەسىش بەشدار دەبن و پىرەمىردىش نىگەران بوۋە كە ئەوان بىنە ھۇى تىكدانى بۇنەكە. ھەلبەت فايەق بىكەس بوپرانە ھەلدەستى و روو دەكائە ئەدمۇندز و شىعرە بەناۋانگەكەكى بىست و ھەوت سالە دەخوينتەوۋە. فايەق بىكەس لەم شىعرەدا بەرپەرچى دەسەلاتى برىتانىا لە كوردستان دەداتەوۋە و دەنوۋسى: ”بىست و ھەوت سالە تالە ژيانم \ لەژىر دەستى تۇ زۇر پەرىشانم \ لە ئىنسان ناچم، عەينى ھەيوانم \ كەى رزگار ئەبم مالى وپرانم؟ \ وا بە خۇت ئەلئيت «حامى»ى گەلانم.“^[۲۴]

بە وتەى شىخ نوورى شىخ سالج (۱۸۹۶-۱۹۵۸)، لە ئامادەبوۋانى جىژنى نەورۇز، فايەق بىكەس كە بەندىخانەى لە لاي كۇشكى ۋەزىر بوۋە، ھىندە شىعرخويندەنەوۋەى خۇش بوۋە كە ھىشتا دەنگى لە گوپىدا دەزرىنگىتەوۋە و ئەمە لە كاتىكدايە ئەدمۇندزى كوردىزان ھەروا ۋاقى ۋرماۋە.^[۲۵]

ئەوۋەى لە كۇتايى تەمەنى پىرەمىرددا جىي سەرنجە كە خۇى لەم رەخانە ئاگادارە و لە لايەكەوۋە لەبەر روۋخانى كۇمارى

كوردستان له و سالهدا ئاگرى نهوروز ناكاتهوه و دوابهداوى ئەوه شيعرى بهناوبانگى نهوروز به پيشنيارى برايم ئەحمده و حيزبى ديموكراتى كوردستان (پارتى) دهنوسى، له لايه كيشهوه له دوايين نهوروزى تهمهنيدا گله يى ده كا كه كه سانيك ده يانهوئ نهوروز سياسى بكه نهوه و ئاشووبيان ساز كردوو و ئەوه دۇخه ئاسايى يه يان تيك داوه كه "خوا پيى رهوا ديوووين، نانئىكى ره حه تى و پيشه واپه كى نه وهى هاشمى [فيسه لى دووه م] و سايه و په نايه كى ئاسوو ده و ديانه تىكى ئيسلامى [مان هه بووا]."^[۲۶]

بۆ تىگه يشتن له م ناكوكيه ده يى بۆ ههنگاه نوپيه كانى گه شهى خه باتى كوردايه تى له باشوورى كوردستان بگه ريينه وه كه حيزبى ديموكراتى كوردستان (پارتى) پاش كۆمارى كوردستان جموجوولى ساز كردوو و پيره ميرو به تايهت له ريگه ي شيعرى نهوروزه وه تيايدا به شدار بووه. پيره ميرو ئەم شاكاره ي سالى ۱۹۴۸ وتوو (دوو سال پيش كۆچى دوايى) و له لايه ن هه مه سالج ديلا ن و هه سه ن زيره كه وه به گورانى و تراوه ته وه. ئەوه ي راستى بى، جگه له ئاواز ئىكى ناوازه كه له سه ر ئەم شيعره دانراوه، ناوه رۆكه حيماسى و شوڤشگيرانه كه ي هوى مانه وه ي بوون تاكوو ئيست و ته نانهت ده كرى بوترى شيعرى نهوروز بووه ته به شىك له ميراتى مه عه وه يى نه ته وه ي كورد. وردبوونه وه له به ستئينى هۆنينه وه و ناوه رۆكى شيعرى نهوروز روونى ده كاته وه كه بۆچى ئەم هه ليه سه ته هينده پيگه يه كى به رزى له كوردستاندا هه يه.

پيره ميرو پاش رووخانى كۆمارى كوردستان له مه هاباد، سالى ۱۹۴۷ نهوروز ناگرى و ئاگر ناكاته وه. له وتارىكدا به ناوى به هارى من له رۆژنامه ي ژين (كه خووى له سليمانى خاوه ن ئيمتيازى بووه) باس له وه ده كا هه موو ساليك له گردى ياره (مامه ياره) ئاگره ده كرده وه، "وا ئەمسال ئاگرى نهوروز

كه وته جه رگ و ده روونمه وه، فتوام دا نهوروز نه بى."^[۲۷] له دريژهدا بۆ ده برپىنى خه مى خووى كه بۆچى نه شهى نبه و نهوروز ناگرى، ته نيا شيعرىكى وه لى ديوانه وه ك حسيحالى خووى ديئيه ته وه. شيعره هه ره جوانه كه ي وه لى ديوانه به م شيوه يه ده ست بى ده كا: "ئەمسال وه به ختم بيفه ر نه وه به هارا زه وقى زينده گيم بوو به ژارى مار" و به م شيوه يه كوتايى پى دى: "به هارى ئەمسال جه سه ته م په شيوه ا كه س و كاره كه م نايه ن له رپوه." ده بينين سالى دواتر پيره ميرو له شيعرى نهوروزدا هيو و وره ي به رز ده بينه وه و خوئى لاهه كان به هۆكارى رسكانى گولى ئالى "نه وه به هار" ده زانيت؛ نهوروز وه ها ئاگرىك ده خاته جه رگى لاهه وه كه به ره وپبرى مه رگه وه ده چن و كچان سينگى خويان ده كه نه قه لغان. له كوتاييشدا شاديڤه كه ي دهنوسيته وه: "پيى ناوى بۆ شه هيدى وه تن شيوه ن و گرين نامرن ئەوانه ي وا له دلئى ميلله تا ئەژين." نيشانه شيعرييه كان ده رى ده خه ن پيره ميرو ئەهه رچى رووخانى كۆمار و شه هيدبوونى پيشه وا بۆ ماوه يه ك ده سه ته وه ژنۆى كردوو، به لام بى هيو نه بووه، نه وه به هارى له لا ژياوه ته وه و به سه ربه رزيبه وه باس له وه ده كا كه كه سوكاره شه هيده كه ي به نه مرى له دلئى ميلله تا ده ژين.

ئەهه رچى پيره ميرو باس له ئوستووهرى كاوه و رووخانى سه ته مكاربى زه حاك ناك، به لام له ريگه ي بووژانه وه ي بۆنه ي نهوروز و به سيمبول كردنى ئاگر و گرئيدانه وه ي بۆ شوڤرش و خوئى شه هيدانه وه، ريگه بۆ ئەوه خووش ده كا كه له سالانى دواتردا روڤشنيارنى كورد نهوروزى دژه سه ته م له گه ل ئوستووهرى كاوه پيگه وه گرى بده نه وه. سه رچاوه ي فيكرى پيره ميرو هه م بۆ به ستئينى فكرى جه معيه تى ته عالىي كوردستان ده گه رپه ته وه و هه م ده كرى بوترى گرنگى نهوروز له كۆمارى كوردستاندا كارپه گرى له سه ر سازبوونى

لايەنى شۆرشگىرئەنى ئەندىشە پىرەمىرد و نەوۋى دۋابى ھەبوو. ھەرۈك دەزانىن، لە سەردەمى كۆمارى كوردستاندا تەنبا دەرفەتى يەك بۇنەى نەورۆز رەخساو و لە رۆژنامەى كوردستاندا باس لە بەرپۆە چوونى جىژنى نەورۆز لە مەھاباد كراو كە تيايدا خەلك لە ساىەى ئازادى و رزگارى لە زولم و زور كەيفخوش بوون. پىشەوا لە رۆژى نەورۆزدا پىرۆزبايى لە خەلك، پىشمەرگەكان و ھىزى پىشمەرگەى بارزانى كردوو.^[۲۸] مەلا مستەفا بارزانىش لە نوتقى خۇيدا پىرۆزبايى جىژنى مىللىي سەربەستى دەكا كە خوئىنى بۆ رزاو و باس لەو دەكا كە ئاگرى موقەدەسى كوردى داگىرساو. ھەرۈھا نووسەرانى رۆژنامەى كوردستان ھەول دەدەن لە چوارچىوۋەى پىكھاتەى سياسىي كۆماردا باسى نەورۆز شى بكنەو.

بۇ نمونە قادر مودەرسى لە وتارى جىژنى نەورۆزى كورددا پىي واىە زەردەشت كورد بوو و ئاقىستا بە لەھجەيەكى زمانى كوردى نووسراو و نەورۆزىش ھەر لەو كاتەو جىژنى كوردانە. لە درېژەدا دەنووسى ”داخەكەم چەند سال بوو لەبەر زولم و زورى دىكتاتورى ئەو جىژنە خۆشەويستە لەبىر چوو بووۋو و خۆشەختانە ئەو سال كە ئەستىرەى بەختى كورد لە ژىر ھەورى چارەپەشى ھاتە دەر، ئەو جىژنە تازە كراو و بە سلامەتى پىشەواى كوردستان تىكرار و تازە كرايوو.^[۲۹] سەيدمەھمەد ھەمىدى، سەرنووسەرى رۆژنامەى كوردستانىش لە كۆتايىي وتارەكەى خۇيدا سەبارەت بە بەرپەردانەوۋەى ئەوانەى پىيان واىە ئەم جىژنە ھىي كوردان نىبە، دەنووسى: ”براىان لە خودا دەخوارم وەكوو لەم رۆژەدا خودا تەواوى عالەمى تەبىعەتى لە سەرما و سۆل و تەم و مژ نەجات داو و ئازادى كردوون تەواوى كوردەكانى كوردستانى گەورەش لە زنجىرى ئەسارەت و دىلى ئىستىعمار نەجات

بدا.^[۳۰] ھەر لەو نەورۆزەدايە ھىمن (۱۹۲۱- ۱۹۸۶) وەك شاعىرى مىللى دەنووسى: ”رەفىقان رۆژى كوردانە، بەھارە، جىژنى نەورۆزە \ نەمان بىگانە تاكوو جىژنەمان لى تال بكا ئەوسال.^[۳۱]“

دەكرى بوترى نىوۋەى يەكەمى سەدەى بىستەم قۇناغى بووژاندنەوۋەى بۇنەى نەورۆز وەك جىژنىكى نەتەوۋەىيە. رۆشنىبىرانى كورد ھەول دەدەن لە رىگەى نىشاندانى مېژووۋىيىوونى نەورۆز ھەندىك چالاكىي تايبەت بە جىژنىكى كوردى دەستىشان بكنە كە گرنگرتىنيان كوردنەوۋەى ئاگر لە رۆژى نەورۆزدايە. بەلام دەبى چاوپەرى ھاتە مەيدانى حىزبە كوردىيەكان لە نىوۋەى دووۋەى سەدەى بىستەم بىن تا گوتارى ناسىونالىزمى كوردى بتوانى مانايەكى دژەستەم بۆ نەورۆز ساز بكا و لەو رىگەيوۋە جىژنى نەورۆز وەك كارنەفالىكى دژەكۆلۇنيالىستى بىتە يەكىك لە ئەستوونەكانى خەباتى كوردابەتى.

نەورۆز: لە جىژنىكى نەتەوۋەىيە يەو بەرەو كارنەفالىكى دژەكۆلۇنيالىستى

لە سالانى ۱۹۴۷ بەدواو بە ئامادەبوونى حىزبى دىموكرات (پارتى) لە باشوورى كوردستان و ھەرۈھا بەھىزبوونى گوتارى ماركسىزم لە چوارچىوۋەى حىزبى شىوعىدا لە شارى سلېمانى دوو بۇنەى نەورۆز گىراو. بەرەبەرە رۆشنىبىرانى كورد ھەول دەدەن مانايەكى دژەستەم بۆ نەورۆز بدۆزنەو و لە گوتارى كلاسىكى نەورۆز بە دالى سەرەكىي بووژاندنەوۋەى سروسشت و جىژنىكى كۆمەلايەتى بەرەو نەورۆزىكى دژەستەم ھەنگا ھەلپىن كە تيايدا دالى كاوى زوحاككوژ دەبىتە ھوى ئەوۋەى بەستىنكى ئوستوورەيى بۆ كارنەفالى دژەكۆلۇنيالىستى نەورۆز ساز بىي. لەم قۇناغەدا گرنگرتىن خەباتى كوردى لە باشوورى كوردستان بە ناوى شۆرشى ئەيلوول (۱۹۶۱-۱۹۷۰) ساز

دەبىي كە لە ھەر چوار پارچەي كوردستانەوہ سەرنجى خەباتكارە كوردەكان بۆ لای خۆي رادەكيشى و پشتگيريەكى بەربلاوى جەماوەرى بەدواي خۆيدا دىنى.

ئەم بەستىنە نوپىيەى خەباتى كوردايەتى وەكوو ھەموو شۆرشەكانى دىكە پيويستى بە جماندى كۆمەلانى خەلك بوو. رۆشنبىرانى كورد پيش دەستپيكي شۆرشى ئەيلوول، جيژنى نەورۆز لەگەل ئوستورەي كاوہ ليك گرى دەدەنەوہ. رەنگە يەكەم نيشانەكانى ئەم گرپدانە لەناو شاعىرانى رۆژھەلاتەوہ سەرى ھەلداى. قانع (١٨٩٨-١٩٤٥) لە كتيبي چوارباخي پىنجويىن (چاپى ١٩٥٣) شىعەرىكى بە ناوى نەورۆزنامە ھەيە و تبايدا جيژنى نەورۆز وەكوو جيژنى نەتەوہى كورد ناو دەبا كە لە كۆنەوہ ھەبووہ و "لە نەورۆزا بوو كاوہ، ميشكى زەحكاكى كە دەرھينا \ ھەر ئەم نەورۆزەيە رۆژى فتوحاتى ھەلۇخانە." (١٣٢١) لەم شىعەرەدا قانع بەشپۆيەيەكى سەرنجراكيش ھەم نەورۆز دەكاتە جيژنىكى نەتەوہي و ھاوكاتى دەكا لەگەل سەركەوتنى كاوہ بەسەر زوحاكدا و يەك دەگرپتەوہ. واتە چى تر وەك بىرۆكەي رۆشنبىرانى جەمعيەتى تەعالىي كوردستان سەركەوتنى كاوہ بەسەر زوحاك لە ھاویندا روى نەداوہ و قانع ھەر دوو جيژنەكە دەكاتە يەك جيژن و ھىندە بەرز دەبنرخينى كە تەنانت پيى وابە سەركەوتنە مەزنەكانى گرنگترين ميرى ئەردەلان واتە ھەلۇخان (دەسەلاتەكەي لە نيوان سالانى ١٥٩٠ تا ١٦١٦ بوو) ھەر لە نەورۆزدا بوو. دوابەدواي ئەمە نافع مەزھەر (١٩١٣-١٩٩٨) لە سالى ١٩٥٧ بۆ جيژنى نەورۆز لە نەكەرۆزى سەقز دەنووسى "وتى: ئەم جەژنەي كاوہ و فەرەيدوون \ لە كوردانى پاك پىرۆز بى پىرۆز." (١٣٢١)

دەكرى كۆتايى يەكانى دەيەي پەنجا و دەيەي شەستى زاينى سەدەي بيستەم وەكوو سەرهەلدانى گرپدانى نەورۆزى

نەتەوہي و ئوستورەي كاوہ سەير بكرى. عوسمان عوزپرى (١٩٣٤-١٩٦٦) لە رۆژى نەورۆزى ١٩٥٨دا نەورۆز وەكوو جيژنى پىرۆزى كوردستان پىناسە دەكا كە جيژنى نەوہى كاوہى شير و قارەمانە. (١٣٤) عارف عورفى (١٨٩٦-١٩٦١) لە بۆنەي نەورۆزى ١٩٦٠ جيژنى نەورۆز بە رەزمى كاوہوہ گرى دەداتەوہ. (١٣٥) گوران (١٩٠٤-١٩٦٢) سەرەتا لە شىعەرى زىندانى ئەژدەھاك: بۆ بتەكانى فاشىزم (١٩٥٣) باسى كوردبوونى كاوہى چەكوشەشىن دەكا، بەلام چەند سالى پىندەچى تا لە شىعەرى نەورۆزدا (١٩٦٠) باس لە رەنجى كاوہ بۆ ئازادىي گەل بكا تا زنجىرى ئەژدەھاك لە گەردەنى نەتەوہى كورد دامالى و بنووسى: "ئەي نەتەوہى كاوہى زنجىر قەف قەف بر! \ رۆژى نەورۆز داى بە ھەورى زستان، در." (١٣٦) ھەژارپيش (١٩٢١-١٩٩١) بۆ نەورۆزى ١٩٦٠ شىعەرىك بۆ پشتى كارت پۆستال دەنووسى: "ئەو كۆتكى كاوہى نەمر دايوہشاندا \ نەبەردى كوردى لە دنيا گەياندا؛ گرى شۆرمان با دوژمن سۆز بى \ ھەردەم نەورۆز بى و جەژن و پىرۆز بى." (١٣٧)

مامۇستا. ع. شەونم (علەي عەبدوللا سۇفى محەممەد؛ ١٩٢٥-٢٠٢٠) شاعىرى ھەلبەستە ناودارەكەي نەورۆز دەگرپتەوہ كە لە دەستپيكي شۆرشى ئەيلوولدا لە سالى ١٩٦١ پيشمەرگەكان لە ئەنجامى شكەستىكدا تووشى دلساردى بيوون و ئەويش بىرى لەوہ كردووەتەوہ كە وەك ئەديپىك بۆ رەوانەوہى بىزارىي ئەوان دەبى چ بكا تا كورد وەرى بەرز بپتەوہ. ھەربۆيە سروددى نەورۆز دادەنى و ھەر بەخىرايى بۆ جيژنى نەورۆزى ١٩٦٢ دەكرى بە گۆرانى. (١٣٨) ئەم شىعەرە بەرزە لە لايەن رەفيق چالاک، برايم خەيات و ناسر رەزازپيەوہ و تراوہتەوہ. شىعەرى نەورۆز ئاوا دەست پى دەكا: "جەژنە جەژنى كوردستانە جەژنى نەورۆزە \ بە تيشكى ئاگر ئەنووسم جەژنە پىرۆزە" و شاعىر پىرسيار دەكا

https://m.facebook.com/people/Kurd

ئەم بۆنەيە، بەرەبەرە لە پارچەکانی دیکە ی کوردستانیش جیژنی نەورۆز جیی خۆی لە خەباتی رزگاربخواری کورددا دەکاتەو. بەلام هەر کام لە پارچەکانی دیکە بە پینی تاییەتمەندییەکانی خەبات بە شێوازیکی جیی سەرنج پەرهی زیاتر بەم جیژنە دەدەن و زیاتر لە جازان لایەنی سیاسییهکە بەرجهسته دەکەنەو.

یەکیک لە وینا شیعیرییه جوانەکانی ویکچواندنی پيشمهزگه به کاوه، هبی هیمنه (تاریک و روون، ۱۹۶۸) که تیایدا هاتوو: "کوتکی کاوه و هیزی پيشمهزگه ی دلسوز | رۆژی رهشی کرده نەورۆزی پیروزی؛ میشکی پڑا ئەژدەهاکی میشکخور | جهلاده که ی ئەستوی کهوتە بەر ساتۆر"^{۱۴۰۱} شیرکۆ بیکەس (۱۹۴۰- ۲۰۱۳) لە شانۆنامە ی کاوه ی ئاسنگەردا (۱۹۷۱) شۆرش ی چهوساوهکانی کوردستان بە راپەڕینی کاوه دەشوبهینێ و لە کوتاییدا دەنووسی: "پشتی ئەژدەهاکمان شکان؛ با ئەم

بۆ وهک گهلانی دیکه ئیمه ی کورد مافی سەربەستیمان نییه؟ و بەم شیوهیه کوتایی بی دی: "میزوومان چەن زوحاک و ماری خسته چال چەن کەسی کرد بە گول بۆ بەهاری سال"^{۱۳۹۱} هەر وهک مامۆستا شهونم ئاماژە ی پیداهه خه لک له گه لاله بۆ ماوه ی ده رۆژ بهو سرودوهه جیژنیان گرتوو.

لەم قۆناغەدا شاعیران و نووسەرانی کوردستان وه کوو جه میل رهنجبه ر (۱۹۴۹- ۱۹۸۰)، محهمهد سالح دیلان (۱۹۲۷- ۱۹۹۰)، کاکه ی فهلاح (۱۹۲۸- ۱۹۹۰)، هه ژار، هیمن و جگه رخواپن (۱۹۰۳- ۱۹۸۴) هونه رمه ندانه و به شیوه یه کی تهواو کاریگه ر جیژنی نەورۆز ده کەن به سیمبولی خوراگری و له گه ل ئوستووهری کاوه تیهه لکیشی ده کەن. کردنه وه ی ئاگری نەورۆز له م کاته وه ئیتر ده بیته به شیکه ی جیا نه کراوه له خهباتی کوردا یه تی. له دوا ی سه قامگیربوونی ئاگری نەورۆز و تاییه تمه ندیی دژه سته می

رۆژه جەژنى گەل بى؛ جەژنى ژيان؛ جەژنى كوردە چەوساوه كان؛ با ئاگرى ئەم نەورۆزە؛ لەسەر لووتكەى بەرزى ولات؛ هەتاھەتايە بسووتى؛ بلىسەكەى ھاوار بكات؛ بلى؛ نەوہى ئادەمیزاد؛ كورد بوو يەكەم راپەرىنى؛ شۆرشى سوور بەرپا بكات.^[۴۱] ھەر كام لەم وینە ئەدەبىيانە لە جىي خۇيدا كاريگەرييان ھەبوو، بەلام رەنگە ھىچ كاميان وەكوو شىعرى ”كى مە ئەزى“ جگەر خوين لە سالى ۱۹۷۳ نەبووبىتن بە ھۆى جۇش و خرۇش لە كوردستان. ھۆكارەكەشى بۇ ئەو دەگەرپتەوہ كە شقان پەرور بە دەنگە سىحراوييەكەى لايەنى شۆرشگىرپانە و ناسنامەخوازەكەى ئەم شىعرەى چەند بەرانبەر بەھىزتر كردوو. شقان پەرور ھەلبەت لە ئالبۇمى كى نە ئەم (۱۹۷۸) ھەندىك لە ھەلبەستەكەى گۆرپو، بەلام لە ھەر دوو نوسخەكەدا باس لە نەورۆز وەك رۆژى رزگارى لە ستەمى زەحاک بە دەستى كاوەى ئاسنگەر دەكرى.

ھەر لەم سەرەدەمەدا و بە بەھىزبوونى بىرى ماركسىستى بەتايەت لە باكوورى كوردستان و سازبوونى حيزبى پەكەكە لە سالى ۱۹۷۸، رۆشنىبىرانى چەپ ھەول دەدەن كاوەى ئاسنگەر لەگەل چەمكە ماركسىستىيەكان تىھەلكىش بكن. ھەر لەم سالەدايە كە گۆفارى كاوە لە ئانكارا دەردەچى و لە ژمارەى يەكەم و دووھەمدا باس لەوہ دەكرى كە ھەولى ئەوان زىندووورگرتنى رۇحى خەبات و خۆراگرىي شۆرشگىرپانەى كاوە لە بەرانبەر زەحاكەكانى سەردەم واتە كۆلۇنيالىست و ئىمپىرالىستەكانە. نووسەرانى كاوە پىيان وايە پرۆلىتارىي شۆرشگىرى ئالمان بۇ سپارتاكوس دەگەرپتەوہ و كاوەش سپارتاكوسى شۆرشگىرپانە لە كوردستان.^[۴۲] دەكرى بوترى كۆتايى يەكانى دەپەى ھەفتا تا كۆتايى سەدەى بىستەم ئاوپتەيەكى ماركسىستى و ناسيۆنالىستى لە لايەن رۆشنىبىرانى باكوورى كوردستانەوہ سەبارەت

بە نەورۆز و ئوستوورەى كاوە پىشكەش دەكرى و ھەول دەدرى ناكۆكيەكانى نيوان خەباتى چىنايەتى و پرسى نەتەوہيى كورد ھەر لەم رېگەوہ چارەسەر بكرى.

بۇ نمونە لە بلاوكراوہى كۆمىتەى رېكخستنى نەورۆز لە مونيخى ئالماندا ھاتووہ كە ميژوو مەملەتتى نيوان چىنى كرىكار و چىنى بالادەستە، و نەورۆز و خەباتى كاوەى ئاسنگەر لەگەل ئەم تىروانىنەدا دەگونجىت.^[۴۳] لە سالى ۱۹۷۷ ماركسىستە كوردەكان لە توركيە لە رۆژنامەى بەرور سەربەستى بەروونى باس لەوہ دەكەن كە ”لە ميژووى گەلى كورددا نەورۆز وەكوو سىمبولى خەباتى ئازادى و سەربەخۇيخوازى لە بەرانبەر بە ستەمكارى، گوشار و ملكەچبوون بەرچەستە دەبىتەوہ. نەورۆز رەنگدانەوہى تىنوويەتى نەتەوہيەكى چەوساوه بۇ ئازادىيە... نەورۆز ھىماى خەباتى دژ بە ستەمكارى و فشار و ملكەچبوونە. نەورۆز فيستىفالىكى كوردىيە... نەورۆز ھىماى سەربەخۇيى و رزگارى بۇ نەتەوہيەكى بەكۆلۇنيكراوہ.^[۴۴]

ئەم تىروانىنە نوپىە كە لە دەورى دالى سەركەيى نەورۆز وەكوو فستىفالىكى نەتەوہيى خەلكى چەوساوهى كورد دەسوورپتەوہ، دەبىتە ھەويى خەباتىكى ئىجگار شوپىندانەر لە باكوورى كوردستان لە لايەن پەكەكەوہ. رووداوى تالى شەھىدبوونى مەزلووم دۇغان (۱۹۵۶-۱۹۸۲) لە زىندانى ئامەددا خالىكى گرنكى لە گرېدانى نەورۆز و خۆراگرى ساز دەكا. مەزلووم دۇغان وەك كوردىكى عەلەوى يەكىك لە دامەزىنەرانى پەكەكەيە و لە سالى ۱۹۷۹ دەستبەسەر دەكرى و لە نەورۆزى ۱۹۸۲ لە زىندان و بە نىشانەى بەرخۇدان دژ بە رژىمى فاشىستىيى توركيە ئاگر لە جەستەى خۆى بەر دەدا و شەھىد دەبىت. رۆژنامەى سەرخۇبوون كە پەكەكە دەرى كرووہ لە سەرتادا ئەم رووداوى وەكوو ھەولى كەمالىستەكان بۇ

لەناوبردنی زیندانییە کوردەکان وەسف دەکا، بەلام سالی دواتر هەمان رۆژنامە مەزلووم دۆغانی وەکوو کاوهی هاوچەرخ ناوزەد دەکا.^[۴۵] ئەم شیوازە لە بەرگرییە چەند جاری تر لە لایەن گەنجانەو لە باکووری کوردستان و ئالمان دووپات دەکرێتەو و لە گوتاری پەکهەدا پشتیوانی لی دەکرێ و ئەم خۆ بەقوربانیکردنە لەبەر ئازادیی نەتەوایی پێناسە دەکرێ. بۆ نموونە لە نەورۆزی ۱۹۹۰، زەکییە ئالکان (خەلکی دیرسیم و خۆبندکاری زانکۆی دیجلە)، لە شاری ئامەد و بۆ نیشانە ی بەرپەرچدانەو قەدەغەکردنی نەورۆز ئاگر لە جەستە ی خۆی بەر دەدا و شەهید دەبێ.^[۴۶] پاش ئەو ی نەورۆز، ئاگر و کاوه دەبنە سیمبولی خەباتی کوردی لە باکووری کوردستان، دەولەتی تورکیا لە کوتایی سەدە ی بیستەمدا جێزنی نەورۆز بەرپەسمی دەناسیت و وەک جێزنی هەموو خەلکی تورکیا ناوزەدی دەکا تا لە کاریگەرییە کە ی لەسەر خەباتی کورد کەم بکاتەو. ئەگەرچی نووسینی وشە ی نەورۆز بە پیتی لاتینی کوردی و تورکی مشتومری زۆری لی دەکەوێتەو. چونکە بەکارهێنانی پیتی غەیرەتورکی لە تورکیا قەدەغەییە و نووسینە کە ی بە کوردی کیشە ی بۆ ناسیۆنالیزمی تورکی ساز کردووه.^[۴۷] بە هەنگاوانان بۆ سەدە ی بیستویە کەم و کرانەو ی رێژە یی فەزای سیاسی لە تورکیا و چوونە ناو پارلەمانی حیزبی هەدەپە (دەم پارتی لە ئیستادا) و هەر وها رەنگە لە ژێر کاریگەریی ئایدیۆلۆژیی نوێی پەکهەدا چی تر لەو جۆرە خۆکوژیانە کە سیمبولی خۆراگری بوون، نیشانە یە ک نەبیندێ. بەلام رۆحی بەرگرییە کێ قارەمانانە و گرێدانی لەگەل ئوستوروی کاوهدا هیشتا کاریگەرییە کێ بەرچاوی ماوه. لە چەند سالی رابردوودا لە گەورەشاری ئامەد و لە هەندیک لە شارەکانی دیکە ی باکووری کوردستان نەورۆزی چەند سەد هەزاری کەسی

دەگیریت و ئەم بۆنەییە وەک کارنەفالیکی سیاسی ناسنامەخواز و دژ بە چەوساندنەو ی نەتەوایی، رەگەزی و ژینگە یی خۆی پیشان دەدا.

لە هەمان کاتدا کە لە باشووری کوردستان و دوا ی راپەرینی ۱۹۹۱ نەورۆز وەک بۆنە یە کێ نیشتمانی سەر دەکرێ کە چەند رۆژ پشوو و سەیرانە و لە رۆژاوا ی کوردستانیش بە فەرمی لە نەورۆزدا پشوو رادەگەیندێ. وا دیتە بەرچاوی کە چی تر کارکردەکانی کارنەفالیکی سیاسی لەو دوو پارچە بەدا ناتوانی هەلگری مانا بیت و بۆنە ی نەورۆز زیاتر بۆ فێستیفالیکی کولتوربی نەتەوایی کورد گەراوێتەو. ئەو شەمان لەبەر نەچی کە دوا ی داگیرکردنی عەفرین لە لایەن ئەرتەشی تورکیاوه لە سالی ۲۰۱۸ یەکیک لە یە کەم کارەکانی هیزی داگیرکەر رووخاندنی پەیکەری کاوه یە ک بوو کە دوو سال بەر لەو لە یەکیک لە مەبدانەکانی شار دانرا بوو.^[۴۸] ئەمە نیشان دەدا هیشتا ئاگری نەورۆز و ئوستوروی کاوه دەتوانی بۆ دوژمنانی کوردستان و هیزی کۆلۆنیالیستی جیی نیکە رانی بیت. لە هەمان کاتیشدا ئەگەرچی لە پارچە ئازادکراوەکانی کوردستاندا رەنگە وا هەست بکری چی تر پیویست بە بەرجەستە کردنەو ی لایەنی سیاسی کارنەفالی سیاسی نەورۆز نەماوه، بەلام راگرتنی ئەو میراتە بۆ نەو ی داهاوو گرنگە و سازکردنی مانای نوێ لە دووتویی راقە ی نەورۆز وەکوو بۆنە یە کێ دژەستەم دەتوانی یارمەتیدەری سازکردنی یە کسان و عەدالەتی کۆمەلایەتی لە کوردستان بی.

بووژاندنەو ی نەورۆزی کوردایەتی لە رۆژەلاتی کوردستان

ئەگەرچی بۆنە ی نەورۆز لە رۆژەلاتی کوردستان بەو شیواییە کە لە پارچەکانی تر بەرپەستی بۆ ساز کراره، قەدەغە نەبووه، بەلام نزیکیابەتی کولتوروی کوردی و

ئىرانى لەمپەرى سەرەكى بۇ سازکردنى ماناى جياواز و سياسى بۇ جيژنى نەورۇز بوو. من ئەم باسەم پيشتەر لە چوار جيۆه كۆلۇنيالىزمى وەخۇگردا شى كر دوو ەتەو و نيشانم داو ە كە ناسيۇنالىزمى ئىرانى چۇن سياسەتى كۆلۇنيالىستىي خۇى لە رۇژھەلاتى كوردستان لە ريگەى هيژموونىي كولتور بىەو ە پەرە پى داو.^{۱۴۹} ئەو ەى راستى بى، كۆلۇنيالىزمى ئىرانى شيوازيك لە نەرمەبرى و گەرموگورى تىدايە و ەھول دەدا ەھموو كولتور و ميژووى كورد وەخۇ بگرى. جيى رامانە كاتىك كوردانى پارچەكانى تر دەيانەوئ نەورۇز بگرن و وەكوو جيژنىكى نەتەو ەى دەستنيشانى بكەن، تووشى سەرئيشەيەكى جىددى نابنەو ە. چۇنكە ەيچ كام لە نەتەو ەكانى ەرەب و تورك (ەھلەت ئىستا ەندىك لە توركەكان بەرەو نەورۇز گەرانەتەو ە، بى ئەو ەى خاوەنى كولتور ەكەى (بن) نەورۇز بە ەيى خۇيان نازانن. پيرەميرد كيشەى لە گەل كوردە موسلمانەكان بوو كە ئاگر كوردنەو ەكەى بە كولتور يكى دژەئيسلامى و مەجووسى دەزانن، ئەگەرنا ەيچ ەرەبيك لە رووى ەھلنەدەھات ەھتا داخوازيى ئەو ە بكا كە نەورۇز ەيى منيشە. ەربۇيە بە دەستىكى ئاوەلاو ە پيرەميرد و رۇشنىيرانى دىكەى كورد لە پارچەكانى باشوور، باكوور و رۇژاوا دەيانتوانى باسى نەورۇزى كوردى بكەن، ئاگرى نەورۇز بكەنەو ە كەلك لە ئوستورەى كاو ە وەربگرن.

تەنانەت رۇشنىيرانى پارچەكانى كوردستان جگە لە رۇژھەلات نەورۇزى كوردىيان بە نەورۇزى ئىرانىش ناوزەد كر دوو ە و كوردىيان بە ئىرانى لەقەلەم داو ە. بۇ نمونە كوردىيە بەتلىسى لە رۇژنامەى ژىندا دەنووسى كە كوردەكان ئىرانىن^{۱۵۰} و جيژنى نەتەو ەى سەرکەوتنى كاو ە بەسەر زەحاک لە كىوى دەماو ەند گىراو ە.^{۱۵۱} ئەو ەى كە كورد لە نەزادى ئارى ئارىايىيە نەتەنيا بۇ رۇشنىيرانى

كورد جيى پرس نەبوو ە، بەلكوو توانويانە لە بەرانبەر نەزادى سامىي ەرەبەكان و نەزادى توركەكان ەھم بەرگرى لە خۇيان بكەن و ەھم تەنانەت بە ەوى پشتگىرىي رۇژھەلاتناسەكانەو ە جاروبار دەبوو ە ەوى فەخر و شانازى كە كوردەكان لە گەل ئىرانىيەكان لە نەزادى ەيند و ئەورووپايىن و لە دراوسىيى تورك و ەرەبە دواكەوتوو ەكانى خۇيان جياوازن. بەلام ئەم تىكەلىيە كيشەى جىددى بۇ سازکردنى ناسنامەى سەربەخۇى نەتەو ەىيى بۇ كوردى رۇژھەلات ساز كر دوو ە. ئەم ليكنىزىكبوو ەو ەى كولتور يى نەتەو ەى بەكۆلۇنيكراو و كولتور يى نەتەو ەى سەردەستى كۆلۇنيالىست لە روانگەى ئاشيل مېمبەو ە وەكوو گەرموگور يى ستەمكارى پيئاسە دەكرى.^{۱۵۲}

مېمبە پيى واپە شيوازي كۆلۇنيالىستىي سولتە، نەتەنيا جۆرەكانى كۆنترۇل بەلكوو شيوازەكانى گەرموگور يىش دەستنيشان دەكا. سوژەى بەكۆلۇنيكراو، تەنيا لە كاتى بەرپەر چدانەو ە يان بەرگرى كوردندا ەرناكەوئ؛ بەلكوو دەبى سەبرى كۆبوونەو ەكان، كارنەقالەكان و جيژنەكان بكەين كە چۇن مروقى بەكۆلۇنيكراو، ەست بە نزيكايەتى لە گەل كولتور يى نەتەو ەى سەردەست دەكا. ليرەدايە كە مېمبە رەخنە لە باختين و شيوازي بەكارهينانى چەمكى كارنەقال و كارنەقالىگەرى لە لاي ئەو دەگرى. بە باو ەرى باختين، لەناو كارنەقالدا پەيوەندىيە توندوتۇل و نەگۆرەكانى ژيانى راستەقىنە دەگۆردرى و ەھمووان بە شيۆەيەكى ھاوشىو ە و بى لەبەرچاوگر تىي پىگەى كۆمەلايەتبيان لە كارنەقالدا بەشدار دەين. گفتوگۆى كارنەقالى جەماو ەرى و گشتىيە كە ھاوكات لە گەل سربنەو ەى سووژەى سولتە، تاكەكان لە دۇخىكى بەرانبەردا پىكەو ە قسە دەكەن. باختين لەم ريگەيەو ە بەريەككەوتنى دوو فەرھەنگى جەماو ەرى (كولتور يى گالتە

و رابواردن) و فەرھەنگی رەسمیی کلتیسیە و دەرەبەگایەتی (کولتووری جیددی) لە سەدەکانی ناوەراستدا نیشان دەدا.^[۵۳]

بەلام مەبەستە پێی وایە هەلەی باختین لەوەدا یە کە کردەو نەرەسمییەکانی رابواردن و گەرموگۆری بۆ ئەو خەلکە دەگەرێنیتەووە کە لەژێر سۆلتەدان، چونکە بەرھەمھێنانی گالتهجاری، تەنیا تاییەت بە جەماوەری خەلک نییە. ئاوەژووکردنی راستەقینە کاتیک روو دەدا کە کۆمەلانی خەلک لەبەر ئەو مەیلە ی بۆ شکۆ ھەیانە، دەیانەوئ شیتانە ھەلسوکەوت بکەن و بۆ لاساییکردنەووی دەسەلات جلوبەرگی نزم و ئەرزانیایی لەبەر بکەن. ئەگەر لەم روانگەووە سەیری کۆلۆنیالیزمی ئێرانی بکەین دەبینین کە لە رینگە ی ئەو گەرموگۆری و نزیکایەتیەووە کە لەگەل کورد و کولتووری کوردستان نیشانی دەدا، رەگ و ریشە ی خۆی لە کوردستان دادەکوئێ. کۆلۆنیالیزمی ئێرانی تەنیا بە ھی خۆکردن و تواندەووی کولتووری کوردی لە رۆژھەلاتی کوردستان بەسەندە ی نەکردوو، بەلکوو دەبەوئ ھێژمونیەکی کولتووری لە ھەموو پارچەکانی دیکە ی کوردستان ساز بکا. لۆژیکی کۆلۆنیالیزمی ئێرانی لەسەر ئەم بنەمایە دەووستێ کە بۆ ئەووی کوردانی ھەر چوار پارچە بەرپەرچی سیستەمی کۆلۆنیالیزمی ئێرانی نەدەنەو، دەبی و باشترە کوردەکان خۆیان دان بە ئێرانیبوونی خۆیاندا بیئین و لە دلەووە شانازی بە ناسنامە ی ئێرانیی خۆیانەووە بکەن.

ھەر لەم روانگەوویە کە ئیحسان نووری پاشا (۱۸۹۲-۱۹۷۶)، سەرکردە ی ناوداری شۆرش ی خۆیبوون، لە کاتی ئاوارەیی لە تاران، کتیییک بە ناوی "تاریخ ریشە نژادی کرد" [مێژووی رەگ و رەچەلەکی کورد، ۱۹۵۴] دەنووسێ و لە پێشەکیی ئەم کتیبەدا باسی ئامانجیک دەکا کە ئەوی ھان داوہ سەرەرای ئەووی مێژوونووس نییە، دەست بۆ قەلەم

بیات: "مەبەستە ئەمە نییە مێژووی کورد و کوردستان بنووسم، بەلکوو ئەوەندەم گەرەکە خزمەتی قەومیکی ئێرانی نەژاد بکەم کە خەریکە لە لایەن نەژادەکانی دیکەووە لە نیو دەبریت. ھەر ئەوەندەم گەرەکە ئەم میللەتە رەشید و عەگید و زۆر لی کراوہ لە گومناوی دەرباز بکەم، نە یەلەم لە شەرەفی نەژادی ئێرانیی خۆی مەحروم بی... میللەتیک [کورد] کە بەردی بناغە ی شکۆداری ئێرانی ھەر لە سەرەتاوہ بە خۆنی پیرۆزی جەنگاوەرانی خۆی پیکەووە چەسپاندووہ."^[۵۴]

رەشید یاسمیش ھەربۆیە پێی وایە "کورد یەکیک لە لقەکانی کۆنەداری بەبەری نەژادی ئێرانییە."^[۵۵]

بەگوێرە ی کۆلۆنیالیزمی وەخۆگر، چی تر نەوورۆز بەخیرایی و بەئاسانی پارچەکانی دیکە لە رۆژھەلاتی کوردستان ناتوانی بیئە یەکیک لە سیمبولە گرنگەکانی شۆرش. ھەربۆش دەبینین نەوورۆزی سیاسی بە تازەیی خەریکە لە رۆژھەلاتی کوردستان پەرە دەستییێ. ئەگەرچی ھەندیک لە رپۆرەسمەکانی نەوورۆز ریشەیان لەناو کولتووری خەلکی رۆژھەلاتدا داکوئەو و کردنەووی ئاگری نەوورۆز وەک کردەوویەکی جیاواز لەگەل نەوورۆزی ئێرانییەکاندا سەیر کراوہ، بەلام دوای بووژاندنەووی نوێ لە رۆژھەلاتی کوردستان و بەتاییەت دوای راسانی حدکاوہ نەوورۆز وەکوو بۆنە یەکی سیاسی لە رۆژھەلاتی کوردستان بووژاوەتەوہ. لەم سالانە ی دواییدا دەستپیشخەریی ناوہندی ھاوکاریی حیزبەکانی رۆژھەلاتی کوردستان بەدەستنیشانکردنی دوو ھیمای جامانە و گۆلی سوور لەسەر ھەلسوکەوت و یەکگرتوویی جەماوەریی خەلکی رۆژھەلات کاریگەر بووہ. بەتاییەت لە دوای شۆرش ی ژینا لە نەوورۆزی ۲۷۲۴ (۲۰۲۴ زایینی) بەریەککەوتنی خەباتی مەدەنی لە رۆژھەلاتی کوردستان و پیلانەکانی رژیمی کۆماری

لێبەر، بۆم گۆڤاری ئاڕێڤا <https://kurdpa.net/so/news/>

پێیان وایه بیرى کوردایه تی ههوینی خهباتیکی فرههههندی دژهستهمه. واته کوردایه تی بهرههرووی ههر جۆره ستهمیکى نهتهوهیی، چینهیه تی، جینهدهری و ژینگهیی دهبیتهوه. ههر بۆیهش ئهم لایه نه ههول دهدا به شوین مانا نوێیهکانی نهوڕۆژ و بۆنه نهتهوهیی یهکاندا بگهریت. ئهم لایه نه پتی وایه هاوکاری و تیگه یشتنیکى پێگه یشتوو لهنبوان حیزبهکانی رۆژههلاتی کوردستان له گهه کۆمههگای مهدهنیدا ساز بووه. ئه گهر چی حاکمییه تی سیاسی له ئێراندا ههول دهدا مانای تایهت بهخۆی بهسهه نهوڕۆژدا بهسپینیت و وهک جیهژنیکى ئێرانى که تیایدا سهرووش زیندوو دهبیتهوه، پیناسه ی بکا، بهلام حیزبهکانی رۆژههلات و کۆمههگای مهدهنی ئاراسته ی جیهژنی نهوڕۆژیان بهرهو کارنهقالیکى دژهستهم بردوو و له رینگه ی کردنهوه ی ئاگر و ههلهپهینهوه ناوچه جیا جیاکانی رۆژههلاتیان پیکهوه گری داوه تهوه.

سیاسه تی جوانیناسانه ی نهوڕۆژ له رۆژههلاتی کوردستان به دهوری چهند سیمبولی نویدا خۆی له نهوڕۆزی ئێرانى نهک

ئیسلامی له بهرزترین ئاستدا له کارنهقالیکى سههتاسههیری نهوڕۆژدا بهرچاو دهکهوت. له کاتیکدا رژی م پتی وابوو به پههتهوازه کردن و زۆر کردنی رۆژهکانی نهوڕۆژ تایبه تهمندی کارنهقالیکى سیاسی له نهوڕۆژ دهستیپیتهوه و زیاتر بهرهو سههیرانیک له گوندهکان دهییا که تهنیا خههک تیایدا کهیفخۆش دهبن و له ئاکامدا ههم له سیاسهت دوور دهکه نهوه و ههم هیشتا خۆیان به ئێرانى دهزانن، بهلام بهپهچهوانهوه فره یی بۆنهکان ئهم نهوڕۆزه ی کرده کارنهقالیکى سیاسى یهک مانگه که تیایدا خههکی رۆژههلات سنووره ناسنامه یی یهکانى زیاتر له جارارن له گهه ئێرانییهکان تۆخ کردهوه.

بهلام ئهم گۆرانه له نهوڕۆزی رۆژههلاتدا چۆن رووی داوه و بکه رهکان کین و له کامه سیمبول کههک وه گیراوه؟ بۆ ولامدانوه بهم پرسیاره گرنگه سههههتا دهبی لهسهه ئهوه راههسته بکهین که ئیستا رۆژههلات بووه ته مهکۆی سههههکی کوردایه تی و تهنانهت لهم پارچه یه زۆرترین بههههکهوتنی بههههکانیش لهئارادایه. لایهنگرانی ناسیۆنالیزی کوردی

جیا کردووو تهوه، به لکوو له رینگه ی هه لپه رین به دەوری ئاگری نه وررۆز و ساز کردنی ره شه له ک، خۆرازانده وه به جلوه برگی کوردی و له بهر کردنی ماناداری جلوه برگی پیشمه رگانه له لایه ن کچان و کورانه وه، به شداری بنه ماله ی شه هیدان له کردنه وه ی ئاگری نه وررۆز و پیشه نگیبونی که سوکاری شه هیدان، پاراستنی رینمایه یه کانی زینگه پاریزی، به کارهینانی سیمبۆله کانی ئالای کوردستان، جامانه و گۆلی سوور هه ندیک له و ریکارانه ن که لایه نی سیاسی و ناسنامه خوازی نه وررۆزیان له رۆژه لات پررنگ کردووو تهوه. له چه ند ده یه ی رابردوو دا هه ر دئ و کۆمه لگای مه ده نی له رۆژه لات کوردستان به هیز تر ده بی. ئەگه رچی هه ندیک که س نزی که له بیروکه ی ئانارشیستی هه ر ده یانه وئ و انیشانی بدن که ئەم کۆمه لگا مه ده نییه ته واه سهر به خو له حیزبه کانی رۆژه لاته و هه ربۆیه له داها توشدا خه لک ده توانن خۆیان به رپوه به ن و چی تر پیوستیان به ده ولت نه مینج،^{۱۵۶} به لام ئەمه ته نیا به لار پد ا بردنی فه کتی کۆمه لایه تی له رینگه ی تیورییه کی پیشه و خته وه یه. هه ر که س له رۆژه لات چالاکی هه بوو بی یا ئاگاداری ریکخستی بۆنه یه کی نه وررۆز بوو بی، ده زانی گریدراوییه کی سهر به خو له نیوان کۆمه لگای مه ده نی و حیزبه کاند له ئارا دا یه. واته له یه ک کاتدا کارتی که ریه کی دوولایه نه له نیوان حیزبه سیاسیه کان و بکه ره فره رهنگه کانی کۆمه لگای مه ده نی به رچاو ده که وئ.

مه به سستی من له گریدراوه یی یه کی سهر به خو ئەوه یه که له لایه که وه حیزبه کانی رۆژه لات ده رکی ئەوه یان کردوو به هیز بوونی کۆمه لگای مه ده نی ئەرکی ئەوان له رووی میکانیزمه کانی خه بات و به رگریه وه سووک ده کا و ههروه ها له به ربه یانی ئازادیشدا بوونی کۆمه لگایه کی مه ده نیی توانا ده توانی به ستنیکی ئاماده تر له باشووری سالی ۱۹۹۱

بۆ رۆژه لات کوردستان ساز بکا. له لایه کی دیکه شه وه کۆمه لگای مه ده نی له گه ل ئەوه یدا له رووی گوتارییه وه گریدراوی حیزبه کانی رۆژه لات و میژووی خه با ته که یانه، به لام له هه مان کاتدا له رووی مه یدانیه وه سهر به خو یه. به پیچه وانه ی کۆمه لگای مه ده نیی لاواز له باشووری کوردستان که تا کوو ئیستاش شوینی ده ستیوه رانی حیزبه کانه، کۆمه لگای مه ده نی له رۆژه لات له سه ر پیی خو ی راوه ستاوه و ریکخواه ناحکوومییه کان، ده زگای چاهه مانییه کان، ناوه نده کانی فیرکاریی زمانی کوردی، ناوه نده وه رزشیه کان و ... هتد. سهر به خو و تا راده یه کی زۆر به شیوه یه کی دیموکراتیک به رپوه ده چن. واته کۆمه لگای مه ده نی له رۆژه لات له رووی گوتارییه وه گریدراوی حیزبه کانه و له رووی پراکتیکه وه سهر به خو ده جوولیتیه وه. له مه یدانیه هه لسو که وتی کۆمه لگای مه ده نی له رۆژه لات کوردستان هه م بکه ری حیزبی و هه م سهر به خو به رچاو ده که ون که له رووی گوتارییه وه تا راده یه کی زۆر به ره و خویندنه وه یه کی نو ی له کوردا یه تی هه نگاو ده نین، هه میش بکه ری کۆلونیالیستی و ئیسلاحت له بی ئاماده ن و ده یانه وئ کۆمه لگای مه ده نی له خه باتی کوردا یه تی دا بېرن و به ره و داوینی گه رمی ئیرانی بیبه نه وه.

به هیز بوونی کۆمه لگای مه ده نیی رۆژه لات و سهر به خو یی یان له رووی کرده یی به وه ئەوانی ده ست ئاوه لا هیشتوو ته وه که به پیی تاییه تمه ندیی ناوچه یی و پیشتریه تی روودا وه کانه وه بریاری سهر به خو و تا راده یه ک جیا له یه ک بده نه وه. ئەم شیوه یه له فره چه شن کردنی جو ره کانی خه بات و دیموکراتیزه کردنیان توانیوه تی یارمه تیده ری بیری کوردا یه تی له گه یشتن به ئامانجی دژه سته می خو ی بی. لیره دا یه که ئەرکی سیاسی حیزبه کانی رۆژه لات و ئەرکی کولتووری و کۆمه لایه تی کۆمه لگای

مەدەنى تەواو پىكەو دەتوانن ھەماھەنگ بن. لەو شوپناھەشدا كە ئەگەرى بەرپەككەوتن ھەبە، ئەو ھەتەر ئەركى رۆشننیرانە كە بتوانن پىكەو ھەیان بگوجینن. لێرەدا بۆ ئەو ھە مەبەستى خۆم زیاتر شى بگەمەو كەلك لە قسەھەكى خۆش وەردەگرم كە چالاكانى رۆژھەلات دەيگتیرنەو. گواپە كابرپەك بە بیستنى وشەى دۆلمە قەلس دەبى. رۆژپك ئەم كابرپە دەچیتە قاوھخانەپەك و ئەو چەند كەسەى لەوئ دەبن دەیانەوئ بەو كابرپە قەلسە رابوین. ھەربۆپە ھەر كامیان لە سووچپكەو قسەپەك دەكا و پەك دەلسى برینچ؛ پەك دەلى گەلامپو؛ پەك دەلى خوئ و زەردەچپو و ... ھتد. لەپر كابرپە كە دەزانى مەبەستیان چپپە، چەقوپەك لەسەر مپزەكەى بەردەمپدا دەچەقینى و دەنەرپنى جا پپاوم دەوئ ھەلیانپچپت!

ھەر لەم سۆنگەپەو، لە ئیستای رۆژھەلاتى كوردستاندا پەك باسى زمانى كوردى دەكا، پەك باسى مافى ژنان دەكا، پەك باسى ژینگەپارپزى دەكا و ... ھتد. ناسیونالپزمى ئپرانپش كە بە كورداپەتەى قەلسە، ھەموو ھپزى سەركوتى خوئ بەكار دپنى تا نەھپلى كورداپەتەى نوسخەى سیاسىى خوئ ھەلپچپ. ھەربۆپە ئەركى حیزبەكانى رۆژھەلات لەپیناو رزگارپدا ئەو ھەپە چۆن رپگەچارەى سیاسىى بۆ سەرورەپى نەتەو ھپى بدۆزپتەو. ئەگەرچى لەم ناوھشدا دۆژمن بپكار دانەنپشتەو، بۆ نمونە لە نەورۆزى ئەمسال دەبوپست بە پەرتەوازە كردن و بەرەو سەپران بردنى نەورۆز ئەو بۆنەپە لە مانای سیاسىى خوئ بۆش بكانتەو، بەلام دەستپشخەرىپى حدكا لە رپگەى پپناسە كردنى ئەم بۆنەپە بە "نەورۆزى مەشخەلانى رزگارى" و گرپدانەو ھەى بۆنەكان پپكەو ھەرمەتپدەرى كۆمەلگای مەدەنى بوو كە ژمارەى زۆرى نەورۆزەكان لە مانا سیاسىپەكەى بپبەرى نەپت. ھەربۆپەش مستەفا ھپجرى، بەرپرسى

ناوھندى بەرپۆبەرىپى گشتپى حدكا لە پەپامى نەورۆزپى خویدا دەنووسى: "نەورۆز بۆ ئپمەى كورد تەنیا نوپوونەو ھەى سال و گۆرانى سروسن نپپە. سەرەرپى ئەو ھەى كە لە بۆنەى نەورۆز وەك مپراتپكى مرۆپى دەروانپن، پپشمان واپە نەورۆز بۆ نەتەو ھەى كورد ماناپەكى سیاسىى و جپاوازترى ھەپە. لە كۆلتوورى كۆمەلگەى كوردەوارپدا و ئەوھندەى پەپوھندپى بە نەورۆزەو ھەپە، رەھەندە سیاسىى و سەمبۆلپكەكانى ئەم بۆنەپە بۆ ئپمەى كورد وەك نەتەو ھەى كى شۆرپشگپر و ھپوادار بە رزگارى و ئازادى، بەرفراوانتر و بەرچەستەترە."^{۱۵۷}

سەرچاوەكان

- 1 United Nations. 2022. International Nowruz Day 21 March. <https://www.un.org/en/observances/international-nowruz-day>
2. پرۆزەپەكسى سەرنجركپش بۆ كۆكردنەو و ئارشپفكردنى تاپبەتمەندى دزەكۆلۆنپالپستپى كارنەقالەكانى ناوچەى كارائپب لە رپگەى ئەم ساپتەو سەبر بگە. <https://caribbeananti-colonialthoughtarchive.domains.trincoll.edu/carnival-and-anti-colonialism>
3. Milla Cozart Riggio. Carnival Culture in Action – The Trinidad Experience. London: Routledge, 2005; Milla Cozart Riggio. "Playing and Praying: The Politics of Race, Religion, and Respectability in Trinidad Carnival." Journal of Festival Studies 2 (Fall 2020): 203-235.
4. Gage Averill. "Anraje to Angaje: Carnival Politics and Music in Haiti." Ethnomusicology 38 (2), Music and Politics (Spring - Summer, 1994), 217-247.
5. Luke White. "Carnival." In Legacies of the Drunken Master: Politics of the Body in Hong Kong Kung Fu Comedy Films edited by Allison Alexy, 30-58 (Honolulu: University of Hawaii Press, 2020).
6. Mikhail Bakhtin. Rabelais and His World. trans. Helen Iswolsky (Cambridge, MA: MIT Press, 1984).
7. بەعقوب رەوا. "نەورۆزى دزە گوتار." كوردستان مپدپا. ۱ خاكەلپو ۲۰۲۴؛ برناو: <https://kurdistanmedia.com/so/news/2024/03/275>
8. خسرو سينا و مەدى مرادى. "واكوى مۆلفەھەى ھوتى در نامپش مپر نورۆزى از منظر نظرىپەى مپخابپل باختن" پزۆھشنامە

- ادبیات کردی ۶ (۱۳۹۹): ۲۵-۳۹.
۹. بۆ دۆزینیه‌وی شیعره‌کان که لک‌کم له سایتی ناوازی فهژینیوسک وهرگرتوووه. لهما به‌دواوه چونکه هه‌موو سه‌رچاوه ئه‌ده‌بیه‌کانم له‌م ساتیه‌وه وهرگرتوووه، نامنازه‌ی پیناده‌مه‌وه و هه‌روه‌ها له‌بهر سه‌ره‌ئیلوونی سه‌رچاوه‌کان ژماره‌ی لاپه‌ره‌کانم دیاری نه‌کردوووه. بۆ سایتی فهژینیوسک بڕوانه: <https://books.vejina.net/>
۱۰. مصطفی کیوان. نوروز در کردستان (تهران: سازمان چاپ تبریز، ۱۳۴۹).
11. Cited in Delal Aydin. Mobilizing the Kurds in Turkey: Newroz as a Myth. MA Thesis (Middle East Technical University, 2005).
۱۲. هه‌موو ژماره‌کانی هه‌فته‌نامه‌ی ژین له لاپه‌ن ماموستا محهمه‌د ئەمیسین بۆزه‌رسه‌لان له پینچ به‌رگدا چاپ کراوته‌وه. له‌م چاپه‌ نسا‌زاده‌دا هه‌م رۆژنامه‌که چاپ کراوته‌وه و هه‌م پیتی عه‌ره‌یی بۆ لاتین گۆراوه. ژماره‌ی لاپه‌ره‌کان له‌م چاپه‌دا به‌ شێوه‌یه‌که که سه‌ره‌تا ژماره‌ی لاپه‌ره‌ له‌ کۆی کتیبه‌که‌دا دی و دواتر ژماره‌یه‌ک دی که به‌ پیتی لاپه‌ره‌ی رۆژنامه‌که ریکخراوه‌توه. بڕوانه:
- Bozarslan, M. Emin. Jîn (Kovara Kurdî-Tirkî 1918-1919) (Uppsala: Weşanxana Deng, 1985-87), vol. I, 184 (2).
۱۳. شرف خان بن شمس الدین بدلیسی. شرفنامه (تاریخ مفصل کردستان). به‌ اهتمام ولادیمیر زرنوف. (تهران: اساطیر، ۱۳۷۷)، ۱۳-۱۲.
14. Bozarslan, M. Emin. Jîn (Kovara Kurdî-Tirkî 1918-1919), vol. III, 599 (3).
۱۵. نیسماعیل گویندداش. جهمعیه‌تی ته‌عالی کوردستان. وهرگترین زریان رۆژه‌لاتی (سلیمانی: بنکه‌ی ژین، ۲۰۱۱): ۴۳-۶۴.
16. Ibid., vol. I, 191 (9).
17. Ibid., vol. IV, 717 (7).
۱۸. نیسماعیل گویندداش. جهمعیه‌تی ته‌عالی کوردستان، ۶۳-۶۵.
۱۹. سدیق سالیح (ناماده‌کار). پیره‌میرد چی له‌باره‌ی نه‌ورۆزه‌ نووسیوه. (سلیمانی: بنکه‌ی ژین، ۲۰۱۳)، ۴۵؛ گۆفاری گه‌لاویژ، سالی چواره‌م، ژماره‌ی ۳ (۱۹۴۳).
۲۰. پیره‌میرد چی له‌باره‌ی نه‌ورۆزه‌ نووسیوه، ۳۹؛ رۆژنامه‌ی ژین، ژماره‌ی ۷۰۰ (۱۹۴۳).
۲۱. پیره‌میرد چی له‌باره‌ی نه‌ورۆزه‌ نووسیوه، ۲۷؛ رۆژنامه‌ی ژین، ژماره‌ی ۵۲۹ (۲۹ ماری ۱۹۳۷).
۲۲. پیره‌میرد چی له‌باره‌ی نه‌ورۆزه‌ نووسیوه، ۹۸؛ رۆژنامه‌ی ژین، ژماره‌ی ۹۵۸ (۱۷ ماری ۱۹۴۹).
۲۳. بڕوانه: <https://books.vejina.net/ck/text/22620?h>
۲۴. بڕوانه: <https://books.vejina.net/ck/text/28979?h>
۲۵. بڕوانه: <https://books.vejina.net/ck/text/9844?h>
۲۶. پیره‌میرد چی له‌باره‌ی نه‌ورۆزه‌ نووسیوه، ۱۰۲-۱۰۳؛ رۆژنامه‌ی ژین، ژماره‌ی ۱۰۰۳ (۲۳ ئاداری ۱۹۵۰).
۲۷. پیره‌میرد چی له‌باره‌ی نه‌ورۆزه‌ نووسیوه، ۹۰-۹۱؛ رۆژنامه‌ی ژین، ژماره‌ی ۸۶۳ (۱۳ ماری ۱۹۴۷).
۲۸. هاشم خه‌لیلزاده. جیژی نه‌ورۆز له‌ مه‌هاباد. رۆژنامه‌ی کوردستان. ناماده‌کردنی رفیق سالیح و سدیق سالیح (سلیمانی، بنکه‌ی ژین، ۲۰۰۷): رۆژنامه‌ی کوردستان، ژماره‌ی ۲۷ (۲۵ ماری ۱۹۴۶)، ۵ خا‌که‌لیوه (۱۳۲۵).
۲۹. قادر موده‌رپنسی. جیژی نه‌ورۆز و کورد، سه‌رچاوه‌ی پیتشو، ۳-۲.
۳۰. محهمه‌د حه‌میدی، خه‌تابه‌ی ئاغای سیدمحمد حمیدی مدیری روزنامه‌ی کوردستان، سه‌رچاوه‌ی پیتشو، ۴.
۳۱. بڕوانه: <https://tinyurl.com/264rx3av>
۳۲. بڕوانه: <https://tinyurl.com/2h23enwm>
۳۳. بڕوانه: <https://tinyurl.com/3utw4bmq>
۳۴. بڕوانه: <https://tinyurl.com/2t4bzm9n>
۳۵. بڕوانه: <https://tinyurl.com/39x45nkw>
۳۶. بڕوانه: <https://tinyurl.com/28mrpvu8>
۳۷. بڕوانه: <https://tinyurl.com/mpat4kt>
۳۸. بڕوانه: <https://www.youtube.com/watch?v=uvQNfA0yUQ>
۳۹. بڕوانه: <http://www.band.blogfa.com/post/14>
۴۰. بڕوانه: <https://tinyurl.com/mrx24zf9>
۴۱. بڕوانه: <https://tinyurl.com/zukkxcnp>
42. Delal Aydin. Mobilizing the Kurds in Turkey, 75.
43. Ibid., 77.
44. Ibid., 77.
45. Cengiz Gunes. "Explaining the PKK's Mobilization of the Kurds in Turkey: Hegemony, Myth and Violence." *Ethnopolitics* 12:3 (2012), 260.
46. Ibid., 261.
47. Lerna K. Yanik. "'Nevruz' or 'Newroz'? deconstructing the 'invention' of a contested tradition in contemporary Turkey." *Middle Eastern Studies*, 42:2, 285-302.
48. See: <https://tinyurl.com/2xka8km6>
۴۹. سارۆ نه‌رده‌لان. کۆلتورپلیم و خۆگر: ئێران چۆن توانیوه‌تی له‌ کوردستان هێژمونی کۆلتوری ساز بکا؟ گۆفاری تیشک ۵۲ (۲۰۱۹)، ۲۴-۴۵.
50. Bozarslan, M. Emin. Jîn (Kovara Kurdî-Tirkî 1918-1919), vol. IV, 800 (II).
51. Ibid., vol. I, 191 (9).
52. Achille Mbembe. *On the Postcolony* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press), 128-133.
53. Mikhail Bakhtin, *Problems of Dostoevsky's Poetics*, ed. And trans. Caryl Emerson (Minneapolis: University of Minnesota, 1999), 107-108.
۵۴. احسان نوری پاشا. تاریخ ریشه‌ نژادی کرد (مه‌باباد: سیدیان، ۱۳۶۱)، ۲-۳؛ وهرگترانه‌ کوردیه‌که‌م له‌ حه‌مه‌ که‌ریم حارف ده‌قاوده‌ق وهرگرتوووه، بڕوانه: ئیحسان نوری پاشا، میژووی ره‌گ و ره‌چه‌له‌کی کورد، وهرگترانی حه‌مه‌ که‌ریم عارف (سلیمانی: چاپه‌مه‌نی سایه، ۲۰۰۸)، ۲۹-۳۰.
۵۵. رشید یاسمی. کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او (تهران: ناشر کتاب، ۱۳۱۵)، ۷.
۵۶. عباس ولسی و میراد روحی. میان نظم حاکم و گسست دموکراتیک: تأملاتی بر آثار همه‌گیری کووید ۱۹ بر رۆژه‌لات. نقد اقتصاد سیاسی. <https://tinyurl.com/3f5u36pu>
۵۷. بڕوانه: <https://kurdistanmedia.com/so/news/2024/03/252>

“ شیکاری ”

«مشروط کردن ایرانیت» سنز دو منازعه‌ی گفتمانی

آزاد محمدیانی

”

در چنین شرایطی که از یک طرف سیاستمداران کورد بر حفظ یکپارچگی ایران و راه حل‌های خود در این چهارچوب جغرافیایی تأکید دارند و از طرف دیگر تمرکز گرایان، حکومت مستقر و اپوزسیون تصمیم گرفته‌اند که به هیچ شیوه‌ای به کوردها و راه حل حکومت غیر متمرکز پیشنهادی آنها که فدرالی است اعتماد نکنند، گفتمانی در کوردستان در حال نشو و نما است که نه تنها اهمیتی برای تمامیت ارضی ایران قائل نیست، بلکه معتقد است که کوردها ایرانی نیستند و دولت ایران دولتی استعماری است.

“

قبل از شروع بحث، لازم است توضیح داده شود این مقاله در مقام نظریه پردازی در باب ملت، ملیت و منازعات نظری بین اندیشه‌های مخالف و متنازع پیرامون این موضوع و چهارچوبهای سیاسی حکمرانی و حل کشمکش نظری میان ایده‌های متفاوت در باب مسئله‌ی کورد نیست؛ بلکه در صدد طرح ایده‌های متفاوت با جریان غالب سیاسی کورد و گفتمان جدیدی که معتقد به ایرانی نبودن کوردهاست، می باشد. طرحی که می تواند سرآغاز ورود این ایده به فضای فکری و متعاقباً سیاسی کوردستان باشد.

از آغاز شکل گیری مبارزات ملی کورد در دوران معاصر، یعنی از زمانیکه این مبارزات از شکل شورش یا جنبشهای ناساختارمند به شکل و چهارچوبی مشخص و عصری درآمد و دارای گفتمان رسمی می باشد، «خودمختاری» و بعدها «فدرالی» خواهی مطالبه و شعار اصلی احزاب ملی گرای آن بخصوص «حزب دمکرات کوردستان ایران» به عنوان «کلان گفتمان سیاسی کورد» بوده است. در واقع رهبری سیاسی این ملت بیش از هفت دهه است بر حفظ «تمامیت ارضی» و پاسداری از چهارچوب سیاسی ایران به عنوان سرزمین مادری کوردها اصرار ورزیده و خود را متعهد به آن دانسته. این در حالی است که درست در همین بازه‌ی زمانی، هر دو حاکمیت پهلوی و جمهوری اسلامی و حتی بخشی از نیروهای سیاسی و اپوزسیون این دو حکومت، سر عناد و ستیز با این جنبش حق طلبانه داشته‌اند و این ملت مورد شدیدترین همه‌ها قرار گرفته است. در واقع اطلاق اتهام «تجزیه طلب» به کوردها و جنبش ملی-دمکراتیک آنها به ابزار اصلی و دلیل موجه حاکمان ایران برای این سرکوبها و عناد مستمر و خصمانه با آن تبدیل گردیده. به طوریکه تجزیه طلبی لباسی است که به تن ملت کورد و با اغماض

جنبش ملی کوردها که اصولاً برنامه ای برای جدا شدن از ایران ندارد، دوخته شده است، تا جایی که بخشی از افکار عمومی ایرانیها را نیز با خود همراه کرده و فوبیای تجزیه ایران را در ذهن آنها کاشته است. این اتهام تبدیل به مستمسکی شده برای توجیه نبودن برنامه‌های توسعه‌ای در کوردستان و محروم نگاه داشتن این بخش از ایران و نپرداختن به توسعه‌ی زیر ساخت های اقتصادی و مدیریت آن بر اساس نگاه امنیتی که البته در هر دو دوران پهلوی و جمهوری اسلامی کامیابش مشابه بوده است.

همچنانکه گفته شد این نگاه به کوردستان و جنبش سیاسی-مدنی آن منحصر به حکومت نبوده بلکه بخش قابل توجهی از اپوزسیون نیز با این پیش فرض ذهنی به آن می نگرند و در هر مواجهه و برخوردی که با سیاستمدار، فعال سیاسی و مدنی، روزنامه نگار و شهروند کورد دارند، پرسش اصلی آن ها، تجزیه طلب بودن یا نبودن کوردها است، از آن طرف هم کوردها بارها و بارها مجبور به توضیح و آوردن دو جین دلیل و برهان بوده‌اند که تجزیه طلب نبوده و نیستند و حفظ تمامیت ارضی ایران برای آنها جزو مسلمات است که صد البته هرگز قانع نشده‌اند، چون در اولین مواجهه‌ی دیگر این سوال باز پرسیده شده یا خواهد شد. این در حالی است که در برنامه و اساسنامه‌ی احزاب سیاسی به صراحت بر ایرانی بودن تاکید شده و رهبران سیاسی کورد بیشتر از همه‌ی سیاستمداران دیگر ایرانی، سنگ ایرانی بودن را به سینه زده اند.

البته در این میان پا فراتر گذاشته و نیت خوانی کرده و ادعا می کنند که ته دلتان تجزیه طلب بوده و خواهان استقلال هستید، که البته این نگرانی گویای اصالت این حق است، نمی توانند بپذیرند چگونه است ملتی با این ویژگیها و جمعیت می تواند چنین

<https://www.facebook.com/RudavArabi/posts/1581377628613931/>

گرفته‌اند که به هیچ شیوه‌ای به کوردها و راه حل حکومت غیر متمرکز پیشنهادی آنها که فدرالی است اعتماد نکنند، گفتمانی در کوردستان در حال نشو و نما است که نه تنها اهمیتی برای تمامیت ارضی ایران قائل نیست، بلکه معتقد است که کوردها ایرانی نیستند و دولت ایران دولتی استعماری است و کوردستان کلونی ایران استعمارگر بوده است. اینکه تا چه اندازه می‌توان در چهارچوب علم سیاست و جامعه‌شناسی سیاسی دلیل موجه برای توجیه و اثبات این ادعا پیدا کرد در درجه‌ی چندم اهمیت قرار دارد. اما آنچه در این مورد حائز اهمیت می‌باشد، این موضوع است که در نتیجه‌ی سیاست‌های انکار، تبعیض، استبداد و حق‌کشی کوردها، اکنون این نگاه به عنوان یک واقعیت در داخل کوردستان در حال ساخت دادن به مولفه‌های گفتمانی خود است، که البته روند سیاسی ایران و جان گرفتن دوباره‌ی پان ایرانیسم، اقتدارگرایی و سلطانیزم زمینه‌های رشد بیشتر این اندیشه در کوردستان را فراهم ساخته است. گفتمانی که ایرانیت برای آن، نه تنها مانند حاکمان ایران و ایران‌گرایان تقدس ندارد و به مانند فدرالی خواهان دارای احترام نیست، بلکه «دیگری» اصلی این گفتمان را شکل داده است، در واقع «ایران» خود هم به لحاظ

ادعایی نداشته باشد، اما در واقع دلیل اینکه چرا کوردها که بهتر است گفته شود، رهبران سیاسی کورد استقلال طلب نیستند، هر چه باشد موضوع اساسی این است که اصولاً علیرغم انتقاداتی که اخیراً حجم آن چندان هم کم نیست، این رهبری نه استقلال طلب است و نه خود را تجزیه طلب می‌داند و از هر ابزاری برای اثبات این موضوع استفاده کرده و بیشتر از هر اپوزسیون ایرانی قواعد و عرف‌های مربوط به پایندی به این چهارچوب جغرافیایی-سیاسی را رعایت کرده است. در عین حال برای رفع ستم ملی بر ملت خود و تبعیض‌های تاریخی‌ای که دستکم از دوران مدرن با آن دست به گریبان بوده است، راه حل حکومت نامتمرکز در چهارچوب یک دموکراسی توافقی را برگزیده و سیاست کلان آنها بر محوریت ایران چرخیده است، که البته این خود دست‌آویزی شده که تمرکزگرایان و بخش بزرگی از اپوزسیون، به دیده‌ی تردید به آن بنگرند و سر‌آشتی با هیچ راه‌حلی از این دست نداشته و آن را خطر جدی برای یکپارچگی ایران بدانند.

در چنین شرایطی که از یک طرف سیاستمداران کورد بر حفظ یکپارچگی ایران و راه‌لهای خود در این چهارچوب جغرافیایی تأکید دارند و از طرف دیگر تمرکزگرایان، حکومت مستقر و اپوزسیون تصمیم

و ملی خود در چهارچوب ایران هستند؛ پس چه لزومی دارد انتخاب ما ماندن در ساختاری باشد که نه تنها به شیوه‌ای تاریخی این ملت را استثمار کرده است، بلکه اکنون نیز نمی‌خواهد تن به حقوق آنها بدهد. در مقابل منطق طرفداران گفتمان فدرالی خواه و دیگر نیروهای سیاسی که پایبند ماندن در چهارچوب ایران هستند این است که اولاً: کوردها ایرانی هستند، بنابراین ذاتاً نمی‌شود به استقلال از سرزمین مادر اندیشید دوماً: برخی از آنها که چندان پایبند به این ادعای پیش نیستند، معتقدند شرایط و موازنه‌ی نیرو بین کوردها و حکومت مرکزی و همچنین شرایط منطقه‌ای امکان طرح این موضوع را کان لم یکن کرده و در شرایط کنونی تحقق این آرمان غیر ممکن است. سوماً: دلیل عدم تحقق حقوق مردم کورد نبود دموکراسی در ایران است و اگر حکومتی دموکراتیک مستقر شود، کوردها نیز در این دموکراسی به حقوق شهروندی خود خواهند رسید، لذا تلاش ما به جای امری غیر ممکن باید بر تغییر نظام سیاسی و استقرار یک حکومت دموکراتیک برای رسیدن به این مهم باشد. چهارم اینکه: در طول تاریخ کوردها بدون اینکه با سلاطین ایران مشکلی داشته باشند در مناطق خود دارای حکومت‌های محلی بوده‌اند که معنی آن، این است که در

مفهومی و هم به لحاظ فیزیکی، «فضای تخصیص» این دیسکورس را تشکیل می‌دهد. از این منظر جنبش ملی کورد به یکباره باید گسست خود از ایران را اعلام کرده و تعریف جدیدی از هویت کوردی در افتراق با ایرانیت ارائه نماید.

واقعیت این است که شکل‌گیری این فضای فکری، پیش و بیش از گفتمان «دیگر» یا «متخاصم» یعنی مرکزگرایی، فشار مضاعفی بر گفتمان «رقیب» که همان گفتمان فدرالی خواهی کوردی و دیسکورس غالب سیاسی کورد می‌باشد، ایجاد کرده است. این که این نگاه جدید به راه حل مسئله‌ی کورد، هنوز نتوانسته به گفتمان هژمون و غالب کوردی تبدیل شود واقعیت است و شاید راه درازی در پیش داشته باشد تا به این مرحله رسیده و یا حتی بتواند وارد نظام اندیشه‌ای دستگاه سیاسی کوردی شود، اما نشان داده است که بی‌رمق نیست و با رشد و تعمیق بیشتر تمرکز گرایی، در حال نیرو گرفتن و پیدا کردن توجیه بیشتر می‌باشد.

اصولاً انتقاد اصلی جریان استقلال طلب به فدرالی خواهان این است که علیرغم تلاش آنها بر وفاداری به تمامیت ارضی و حفظ چهارچوب سیاسی و مرزی ایران، باز نتوانسته‌اند ایرانیها را متقاعد کنند که تجزیه طلب نیستند و خواستار حقوق شهروندی

صورت ملزم کردن حاکمیت ایرانی به پذیرش عدم تمرکز و استقرار حکومت محلی مشکل کوردستان حل خواهد شد.

چهارچوب فکری سیاستمداران کورد و شعارهای آنها پیرامون این چهار استدلال شکل گرفته است. حال با نگاهی به استدلال طرفین ما اصل را بر این میگیریم که هر دو طرف به نوعی بخشی از واقعیت و پیچیدگی سیاسی شرایط کوردستان را مطرح کرده و به نوعی می توان استدلال آنها را پذیرفت، سیاستمدار کورد به محض مواجهه با نظر منقدین خود که معتقد به ایرانی نبودن کوردها و استقلال هستند، استدلال می کنند که؛ این مباحث در دنیای کنونی و شرایط موجود غیر قابل طرح بوده و اصولاً امکان پیگیری و توان آن وجود ندارد، اما از طرف دیگر منقدان گفتمان مسلط می گویند؛ جنبش ملی کورد علیرغم پافشاری بر حفظ تمامیت ارضی هنوز نتوانسته اعتماد ایرانیها را جلب کرده و مدام متهم به تجزیه طلبی شده و حقوقی برای آنها بر اساس خواسته‌هایشان متصور نیستند، لذا این رویه تا کنون منتج به نتیجه نشده و آینده‌ی آن هم در هاله‌ای از ابهام بوده و آنچه تا کنون اتفاق افتاده، اتلاف وقت و انرژی است. در این میان با فرض اینکه هر دوی این ادعاها درست باشند، باید به فکر راهی دیگر با ادبیاتی متمایز بود، ادبیاتی که در عین واقع بینی دارای صلابت و منطق قابل دفاع به لحاظ حقوقی و البته سیاسی باشد.

بر مبنای آن چه گفته شد می توان از برآیند انتقادات و استدلال طرفین از زاویه‌ای دیگر به موضوع کوردستان و سیاست کوردی نگریست و در چهارچوب یک نگاه جدید به ایده‌ی «مشروط کردن ایرانیت» اندیشید، نگاهی که سنتز دو ایده‌ی رقیب و موضعی جدید نسبت به گفتمان مقابل یا دشمن است. قبل از آنکه به تشریح این

گزاره بپردازیم لازم است توضیح داده شود که این ایده، موضعی در میانه‌ی دو موضع فدرالی خواهی و استقلال طلبی نیست، به این معنی که؛ تلاش نمی کند بین این دو آشتی برقرار کرده و یا در میانه‌ی این دو اندیشه، سیاستی بینابینی اتخاذ کند، در واقع این ایده به لحاظ موضعی از هر دو موضع قبلی کنش گرایانه‌تر است؛ نه مانند طرفداران مانند در چهارچوب ایران به طور دائم در مقام دفاع و توجیه موضع خود قرار دارد، نه به مانند استقلال طلبان که ایرانیت را مطلقاً زیر سوال می برند، به طور کامل دچار گسست از فضای سیاسی و کنشی با مرکز و تعاملی با اپوزسیون مردم یا طرفدار حقوق کوردها شده است که باعث می شود سیاست کوردی را از این دو فضا محروم سازد. این ایده در حالی که از فضای موجود سیاسی و اجتماعی ایران برای سیاست ورزی و کنشگری استفاده کرده، مخالفان حقوق ملی کوردها را در موضع دفاعی قرار داده و مجبور می کند خود را توجیه و توضیح دهند، کاری که در تمام دوران مدرن سیاست ورزی کوردی، کوردها مجبور به آن بوده اند.

پیش فرض های مشروط کردن ایرانیت

● مسئله‌ی کورد موضعی حقوقی است. مسئله‌ای که طی سالیان متمادی و از آغاز ورود ایران به دوران نوین، مورد بی توجهی قرار گرفته است. به طوری که حقوق زبانی، فرهنگی و سیاسی این ملت نادیده گرفته شده و به لحاظ قانونی و به صورت عملی، با تضعیف حقوق خود روبرو بوده است، که به دلیل انباشت این تبعیضات و عدم پاسخگویی مطالبات این ملت در این بازه‌ی زمانی و شکل گیری جنبش های سیاسی پیرامون آن به یک موضوع سیاسی تبدیل شده است و کوردها به این نتیجه رسیده‌اند حل مسئله‌ی آنها به غیر از راه سیاسی و

تمرکز بر مناسبات قدرت و حکومت داری که موضوع بنیانی سیاست است، غیر قابل حل می باشد.

● تاکید بر این اصل که کوردها بر اساس تعریفی که از خود ارائه می دهند ملت هستند نه قوم یا اتنیک که دیگران به کوردها اطلاق می کنند، که البته در مورد اینکه تعریف ملت چیست نظریه پردازان زیادی در این باره سخن گفته اند که بحث آن در این مقال نمی گنجد، اما به شیوه ای کلی می توان به دو موضوع در این باره اشاره کرد که در مناقشات نظری متأخر مورد توجه بوده اند؛ یکی اینکه ملت بودگی یک مفهوم روانی است، به طوریکه مضاف بر تمایزات زبانی، فرهنگی، ادبیات، اسطوره و ... احساس روانی تعلق انسانها به یک هویت خاص، دیگر مؤلفه ی مهمی است که مبنای اطلاق ملت به یک اجتماع انسانی قرار می گیرد. دوم اینکه؛ اجتماعات انسانی را بر اساس تعریفی که از خود ارائه می دهند باید شناسایی کرد نه برداشتی که دیگران نسبت به آنها دارند. در واقع دلیل اینکه حاکمان ایران و حتی اپوزسیون بر قوم بودن کوردها پافشاری می کنند دو دلیل اساسی دارد: یکی اینکه درگیر نظریه ی کلاسیک دولت-ملت هستند، نظریه ای که از همان آغاز شکل گیری بد فهمیده شد و بعدها به عنوان غلط مسلط طی چند قرن اخیر به همان گونه به کار برده شده است. تا اوایل قرن هفدهم، ملت برای توصیف ساکنان یک کشور، صرف نظر از ترکیب اتنیک-ملی آن جمعیت استفاده می شد و در نتیجه، تبدیل به جایگزین دسته های انسانی کلی تر مانند مردم و شهروندان گردید. در واقع این رویه ی نادرست از به کارگیری ملت تا کنون نیز ادامه داشته و به عنوان مثال از ملت امریکا، انگلیس یا ... اسم برده می شود، در حالیکه آمریکا، انگلیس و دیگر کشورها

ترکیبی از ملت هایی هستند که تبدیل به شهروند شده اند و کلمه ی ملت به جای واژه ی شهروند نشسته است، شهروندانی که دارای تنوعات ملی، اتنیک و مذهبی هستند. به کاربردن ملت ایران نیز بر این سیاق است با این تفاوت که در ایران مفهوم «شهروند» و «شهروندی» به آن معنی که در جهان توسعه یافته وجود دارد هنوز شکل نگرفته است، که یکی از موانع آن پافشاری بر «ملت» به جای «شهروندی» است. البته استدلال ایران گرایان این است که ایران با این کشورها متفاوت است چون ایران یک سرزمین باستانی است و این چهارچوب به شکل تاریخی شکل گرفته است، در صورتی که هرگز این ساختار مورد بحث آن ها، این گونه نبوده که ادعا می شود. کشوری چند حاکمیتی که قلمروهای محلی بر اساس تمایزات هویتی قوام یافته و ساخت مطلقه ی حکومت که خود پدیده ای متأخر می باشد در ایران وجود نداشته است تا بتواند بر اساس ملیت بنیان گذاشته شود. این تعریف اساس حکومت مدرن ایران و نوع نگاه آنها به تنوعات ملی ایران را توجیه می کند. دومین دلیل پافشاری بر قوم بودن کوردها از آن جا سرچشمه می گیرد که قبول کثیرالملله بودن ایران از این منظر تلویح پذیرش یا صادر کردن مجوز تجزیه ی ایران است، که این ادعا نیز به هیچ وجه توجیه علمی ندارد، زیرا در دنیا کشورهای زیادی وجود دارند که از چند ملت تشکیل شده اند اما به دلیل پذیرش این گوناگونیها هیچ نگرانی، تضاد و کشمکش به وجود نیامده و در صورت وقوع هر اختلافی در این زمینه، مطالبات دسته های اجتماعی متفاوت مورد پذیرش واقع شده است که واضحترین آنها رفراendum استقلال ۲۰۱۴ اسکاتلند در بریتانیا می باشد. بنابراین ساخت سیاسی این دولتها حق تعیین سرنوشت را برای این تنوعات به

رسمیت شناخته، موضوعی که برای ایران گرایان تابو است.

● تأکید بر این موضوع که ایران اسم یک سرزمین جغرافیایی است نه یک هویت ملی، به این معنی که این نام ذاتی شهروندان نیست بلکه توصیف یک قلمرو، دولت و تابعیت مردم این سرزمین است. بنابراین چیزی تحت عنوان ملت ایران وجود ندارد بلکه آن چه هست سرزمین ایران است که دارای ملیت های متعدد و متفاوت می باشد

● سومین پیش فرض این ایده اختیاری بودن و تغییرپذیری تابعیت است، در واقع بر اساس مادهی ۱۵ اعلامیهی جهانی حقوق بشر که مبنای حقوق شهروندی انسانها می باشد بر اختیاری بودن تابعیت یک کشور یا دولت (دولت به معنای فلسفه‌ی سیاسی آن) تأکید شده است. که البته این اصل در قوانین اساسی بسیاری از دولتها حتی جمهوری اسلامی نیز لحاظ شده است. به این معنی که هر شهروند یا تبعه‌ی یک دولت، خود انتخاب می کند که تحت تابعیت چه کشور یا دولتی باشد. بنابراین کوردها و یا هر گروه دیگر در صورت صلاحدید خود در یک اقدام دسته جمعی می توانند تصمیم بگیرند که تحت تابعیت یک کشور مانده یا اقدام به لغو و تغییر این تابعیت کنند.

● اصل حق تعیین سرنوشت نیز به عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق بشر که در مادهی اول منشور سازمان ملل به صراحت بر آن تأکید شده است دیگر پیش فرض این ایده است. اصلی که ناشی از به رسمیت شناختن ارادهی آزاد و حق اختیار انسان بر سرنوشت خود می باشد، که بر این اساس می توانند نسبت سیاسی خود را با حاکمیت و دیگر نظام های سیاسی تعیین کنند. در واقع این اصل و اصل «اختیاری بودن تابعیت» ذاتی آزادی بشر می باشند که مبنای روابط بین الملل در نظام جهانی و مناسبات شهروندان

با دستگاه حاکم و اتوریته‌ی سیاسی در داخل دولتها قرار گرفته است. نتیجه‌ی حق تعیین سرنوشت الزاماً استقلال یک واحد اجتماعی یا ملت از یک دولت و ساختار سیاسی نیست بلکه اختیار این شهروندان است بر تعیین نوع و شکل نظام سیاسی خود، که ممکن است به شکل استقلال، فدرالی، خودمختاری و یا هر آن چه این شهروندان تصمیم بگیرند تجلی پیدا کند.

تفاوت ایده‌ی مشروط کردن ایرانیت با دو گونه‌ی دیگر گفتمان سیاسی کورد

● همچنان که گفته شد گفتمان مسلط کورد تا کنون بر حفظ یکپارچگی ایران اصرار داشته و در تمام دوران مبارزات خود به چیزی فراتر از حقوق کوردها در چهارچوب این کشور فکر نکرده است، تا مقطعی «خودمختاری» و از دهه‌ی هفتاد به این سو «فدرالیسم» را در همراهی با دموکراسی برای ایران به عنوان راه حل موضوع ملیتها و تبعیض ساختاری و تاریخی آن برگزیده است، که در هر صورت به حفظ این جغرافیای سیاسی وفادار است و هیچ شرط و برنامه ای برای بعد از اینکه این مطالبات محقق نشود وجود ندارد. در حالی که در ایده‌ی مشروط کردن ایرانیت، مرز وفاداری به این جغرافیای سیاسی، تحقق مطالبات این ملت است که چیزی فراتر از حقوق اولیه‌ی انسانی بر اساس موازین جهانشمول حقوق بشر و ارزش های دنیای جدید نیست، در شرایطی که حقوق اولیه‌ی انسانی یک ملت به رسمیت شناخته نشود و همواره تحت تبعیض، ستم و نابرابری باشد چه لزومی دارد سرنوشتش به چنین جغرافیایی گره خورده باشد، در صورتی که بر اساس همه‌ی موازین حقوق بشری می تواند از حق خود برای جدایی استفاده کند.

● در واقع گفتمان سیاسی مسلط کورد گفتمانی تدافعی است، در تمام دوران حیات

سیاسی خود در حال رفع اتهام از مواضع سیاسی خود بوده که اتفاقاً کاملاً واضح و بدیهی هستند، مجبور بوده است به لاک دفاعی رفته و انرژی اصلی خود را صرف این سازد که دیگران را قانع نماید که تجزیه طلب نبوده و نیست، که تا کنون نتوانسته به مخالفان خود بفهماند که تجزیه طلب نیست، چون اصولاً طرح این سوال برای شفاف سازی نیست بلکه برای به چالش کشیدن و ناکارآمد کردن طرح مطالبات ملی کوردها است. در صورتی که این ایده به وضوح بر این موضع پا می فشارد که اولاً قایل به ایرانی بودن و حفظ این چهارچوب مرزی و ارضی بوده و حاضر است برای تداوم این هویت سیاسی بخشی از پروسه‌ی سیاسی آن باشد، اما در صورتیکه حقوق آنها محقق نشود هیچ تعهدی نسبت به حفظ آن ندارند، بنابراین بر اساس این منطق اتفاقاً حاکمان و عاملانی که مانع تحقق این حقوق هستند تجزیه طلب هستند، آن هایی که دل در گرو این سرزمین و تمامیت ارضی آن بسته‌اند باید به فکر راههای اصولی توزیع قدرت و ثروت بر اساس موازین پذیرفته شده‌ی حقوق بشری در کشوری چند ملیتی باشند، بنابراین اگر در برابر خواسته‌های ملت کورد مقاومت می کنند طبیعتاً آنها هستند که عامل و مسبب تجزیه‌ی این کشور بوده و باید پاسخگو باشند.

● همه‌ی حرف اپوزسیون این است که در صورتی که در ایران دموکراسی وجود داشته باشد و حقوق ملیتها محقق شود چرا به جدایی فکر می کنید، بنابراین خطاب به استقلال طلبان کورد ادعا می کنند که اصولاً دغدغه‌ی حقوق وجود ندارد بلکه این تنها بهانه‌ی است برای جدایی از ایران، اما در شرایطی که سیاستمدار کورد می گوید این ساختار را قبول دارم و به آن وفادارم اما مشروط، به این معنی است که به دو اصل

مهم اصرار دارد ۱. حقوق ملی خود ۲. ایرانی ماندن، بنابراین اگر تصمیم به ایرانی نبودن می گیرد، به دلیل عدم پاسخ گفتن به مطالبات و خواسته‌های آنها است. لذا مشروط کردن ایرانی بودن از این جهت کنشی سیاسی است که تجزیه یا حفظ تمامیت آن بستگی به عکس العمل طرف مقابل دارد، نه تصمیم پیشینی کوردها. خلاصه اینکه این ایده می خواهد بگوید که ما کوردها خود را ایرانی می دانیم اما این ایرانیت مشروط بوده و این حق را برای خود قائلیم که ایرانی نمایم اگر به حقوق ملی خود دست پیدا نکنیم.

در واقع هدف اساسی طرح این ایده گذر از گفتمان تدافعی سیاسی کورد می باشد که گفتمان مسلط کوردی است، تا از این طریق طرف مقابل که مخالفان حقوق ملی کوردها هستند را وادار به صرف هزینه و پاسخگویی بنماید. طی دهه‌های گذشته گفتمان مرکزگرا هیچ گونه مسئولیتی را در قبال وضعیت ایران و پیامدهای تصلب نظری و سیاسی خود نپذیرفته و مدام به بهانه‌ی تمامیت ارضی و حفظ ایران، مخالفان و منتقدین را وادار به دفاع و رفع اتهام از خود کرده است، در صورتیکه بر اساس مشروط کردن ایرانیت، بدون لکت گفته می شود که در صورت عدم تحقق مطالبات و حقوق ملی، خود را موظف به حفظ این چهارچوب نمی بینیم. بنابراین مرکزگراها مجبور به پاسخ گویی و ملزم به گزینش بین ایران یکپارچه و حقوق ملی کوردها خواهند بود. طرح این ایده می تواند مرحله‌ی از خودباوری ملی و توقف به هدر دادن انرژی، جان و زندگی نسل های ملتی باشد که قربانی نگاه غیر انسانی حاکمان و سیاستمداران این کشور شده اند، در واقع طرح این ایده بین زندگی، جان و آرامش انسان کورد و تمامیت ارضی سرزمینی که فقط هزینه بوده، اصالت را به جان انسان و توقف هدر دادن آن داده است

رۆلى چارەنوووسازى سنوور له ليكۆلینهوه كانى ئيكۆسىستم له رۆژه لاتی كوردستان

داوود رهسوولى*

”

له گهلهوهى نزیکهى سهده سال بهسهه تیکۆشانى نهتهوهیى كورد له ئیراندا
تیپهه ده بیته بهلام تا ئیستاش تیروانین و پروژهیه کی دیاریکراوی بهلگه دار لهسهه
پرسی سنووری جوگرافیایی یاخود نهو نیشتمانیه کی خهباتی نهتهوهیى بۆ
ده کریت، بهرچاو ناکهویته. تهنا نهته له پروگرامی سیاسی ریکخواه کوردییه کاندا
به چهند رستهی گشتی ئاماژه به کوردستان کراوه، بهلام بهلگه نامهیه کی فهرمى
لهسهه سنوور به دهستهوه نه دراوه.

“

پوختە

ئەم وتارە لە چوارچۆپەيەکی تېوریدا لە گرنگی رەخنەگرانەي دەستنیشانکردنی سنوور لە لیکۆلینەوهکانی ئیکۆسیستەم لە رۆژھەلاتی کوردستان ورد دەبیتەوه. سنوورەکان لەم ناوچەيەیدا زیاتر لە هیللی سەر نەخشە کاردەکن؛ نەک تەنیا ناوچەي ئیکۆلۆژی جیاواز دیاری دەکن، بەلکوو لە سۆنگەي هەمەچەشنی زیندەوهران (Biodiversity) هەو کاربەرییان لەسەر دینامیزی ئیکۆسیستەم یەکلاکەرەوهیە. ئەم نووسراوهيە هەولەدات تا لە تەنیشت لایەنی سیاسی سنوورەکانەوه، رۆشنایی بخاتە سەر پرسی ژینگە و هۆکارە ئابووری - سامانە سروشتیەکان و بەهەمان شێوە ئامازە بە ئالۆزیەکانی ئەجامدانی توێژینەوهي ئیکۆسیستەم بکات. نووسەر بە سودوهرگرتن لە روانگی نیوان بواری (Interdisciplinarity) لە ئیکۆلۆژی، جوگرافیا و زانستی سیاسی، بە نیازە لەم دەرفەتانە بگەریت کە لە توێژینەوهکانی ئیکۆسیستەمی سنووربەزیندا دەستەبەرن. جگە لەوه، جەخت لەسەر گرنگی هاوکاریی پەسپۆران، هاوبەشکردنی داتا - زانست و هەماهەنگی بەرنامەيەکی توێژینەوهي دەکات بۆ پێشخستنی تیگەیشتمانی لە پرۆسەکانی ئیکۆلۆژی و دانانی پلانی پراکتیکی بۆ گەشەي بەرەوام (Sustainable development) لە داھاتووی رۆژھەلاتی کوردستان

وشە گرینگەکان

رۆژھەلاتی کوردستان، سنوور، ئیکۆسیستەمەکان، سامانی سروشتی و ژینگە

پیشەکی

لە نیشتمانی بەرفراوان و زەویە تەخت و

ناریکەکانی رۆژھەلاتی کوردستان کە جوانی سروشت لەگەڵ میراتی ریشەداری میژوویی و فەرھەنگیدا تیکەل بوو، تابلۆیەک لە ئیکۆسیستەمەکان بەدی دەکریت کە سنوورە دروستکراوەکان تیدەپەڕین. ئەم سنوورانە کە زۆرجار بەبی رەچاوکردنی بەردەوامی ئیکۆلۆژی کیشراون، گرنگیەکی قوولیان لە لیکۆلینەوه و پاراستنی فرەچەشنی زیندەوهرزانی ناوچەیدا هەيە. تیگەیشتمانی لە رۆلی گرنگی سنوور لە توێژینەوهکانی ئیکۆسیستەمدا تەنیا کاریکی ئەکادیمی نیە؛ بەلکوو پیوستییەکی کردارییە بۆ پاراستنی کاریکەری ژینگە و گەشەپیدانی بەرەوام.

رۆژھەلاتی کوردستان کە بەشی هەرە زۆری لە نیو زنجیرە چیاکانی زاگرۆسدا هەلکەوتوو، لە شێوهی مۆزاییکی دەولەمەندی ئیکۆسیستەمەکانە کە لە دارستانەوه تا دەگاتە فەلاتە وشکەکان لەخۆدەگریت. ئەم ئیکۆسیستەمانە لە سنوورە سیاسییەکان دریزتر دەبنەوه و تەنانت دەگەنە پارچەکانی تری کوردستان (عیراق و تورکیا).

سنوورەکان جیا لەوهی رەگەزیکی سیاسیان هەيە، وەک بەرەبەستیک لەبەردەم جوولەي جۆرەکانی زیندەوهر کاردەکن، شێوازی کۆچی سروشتی تیکدەدەن و شوینی نیشتهجیوون پارچەپارچە دەکن. ئەم پارچەبوونە دەتوانیت بپیتە هۆی داپرانی بۆماوهی و کەمبوونەوهی جۆراوجۆری زیندەوهران لە ناوچە پارێزراوەکاندا. تیگەیشتمانی لەوهی کە سنوورەکان چۆن کاریبەرییان لەسەر دابەشبوونی جۆرەکانی زیندەوهران هەيە، زۆر گرنگە بۆ دارشتنی ستراتیزیەکانی پاراستنی کاریگەر کە پەيوەندییە ئیکۆلۆژیەکان دەگریتەوه.

پانتایی کارکردی ئیکۆسیستەمەکان، سنوورە سیاسییەکان تیدەپەڕینت. سێرووسە سەرەکییەکانی وەک دابینکردنی ئاوی پاک، هەلاواردنی گازی کاربۆن و سەرچاوهی

خۇراک بۇ كۆمەلە زىندەۋەرانى ھەردوو دىۋى سىنورەكە دابىن دەكات. پىشتگويخستنى يەكپارچەبى ئىكۆلۆزى دەتوانىت لىكەوتەى درىژخايەنى لەسەر سىروشتى ژيانى سەرچەم پىكھاتەكان ھەبىت. داننان بە پەيوەندى ئىۋان ئىكۆسىستەمەكان، جەختىردنە لەسەر گرنگى بەرپۆەبردنى سەرچاۋە سىروشتىيەكان بە شپۆەبەكى بەردەوام.

پرسى سنور سەرەراى لايەنى ئىكۆلۆزى، رووبەروۋى چەندىن كىشە دەبىتەۋە لەوانە گرژىيە سىياسىيەكان، رىبازە جىاۋازەكانى بەرپۆەبردن، و بەكارھىنانى سەرچاۋە سىروشتىيەكان. لىرەدا باشترىن بژاردە برىتىيە لە رەخساندىنى دەرەتەى دىپلۇماسى و ھاۋبەشكىردنى زانىارى و بنىاتنانى تۋانا لە ئىۋان دەسەلاتدارانى دراۋسى. بەپىئى ئەزمۈنە سەرکەوتتوكان لە جىھاندا، پەرەپىدانى گىفتوگۆ و ھاۋكارى، تەنبا رىگەيە بۇ ئەۋەى لايەنە پەيوەندىدارەكان كار بۇ ھاۋناھەنگى ھەۋلەكانى پاراستن و ئىدارەدانى ژىنگە بكنە لىكۆلىنەۋە لە ئىكۆسىستەمەكان لە رۆژھەلاتى كوردستان پىۋىستى بە تىگەشىتتىكى گىشتىگر ھەيە لەسەر چۋارچىۋەيەكى سنورىيى. داننان بە رۆلى گرنگى سنور لە دارىشتى دىنامىزمى ئىكۆلۆزىدا، بۇ پاراستنى كارىگەر و گەشەپىدانى بەردەوام لە ناۋچەكەدا باسكى بەنەرەتتەيە. بە پەرەپىدانى ھاۋكارى لە ئىۋان لايەنە پەيوەندىدارەكان، تۋىژەران و دارپۆەرانى سىياسەت، بۆى ھەيە كە پرسە ئالۆزەكانى ئىكۆسىستەمە بۇ پاراستنى مىراتى سىروشتى رۆژھەلاتى كوردستان بۇ نەۋەكانى داھاتوو بەرپۆەبەين.

چەمكى سنور لە ژۆپۆولتىكىدا

سىنورەكان گرنگىيەكى بەرچاۋيان ھەيە بەھۆى رۆلىان لە دارىشتى دىنامىزمى كۆمەلايەتى، كۆلتورى، ئابورى و سىياسى. بە وتەيەكى تر، سىنورەكان بەشىكى دانەپراون

بۇ تىگەيشتن لە ئالۆزىيەكانى ھوكمرانى، ناسنامە، ئاسايش، جوولە و ھاۋكارى لە چۋارچىۋەى كۆمەلايەتى و سىياسىدا، ئەمەش واىكردووۋە كە ببىتە جىگەى سەرنجى سەرەكىي خويندن لە زانستە سىياسىيەكان، كۆمەلناسى، جوگرافىا و زانستە پەيوەندىدارەكان. پرسىارى بنەرەتى ئەۋەيە كە گرنگى سىنورەكان بۇچى دەگەرپتەۋە؟

سەرۋەرى خاك و چۋارچىۋەى سىياسى

سىنورەكان سەرۋەرى خاكى دەۋلەتەكان، دەسەلاتى دادوۋەرى، ياساىي و سىياسى ھكۆمەتەكان دىارى دەكەن. تىگەيشتن لە سىنورەكان بۇ شىكىردنەۋەى ھوكمرانى و دەسەلاتى دەۋلەت لە ناۋچەيەكى جوگرافىايى دىبارىكراۋدا زۆر گرنگە. لە لايەكى تر، سىنورەكان ۋەك چۋارچىۋەى سىياسى كار دەكەن، سنورى دەسەلاتى دادوۋەرى ھكۆمەتەكان و دابەشكىردنى خاك لە ئىۋان قەۋارە سىياسىيە جىاۋازەكاندا دىارى دەكەن. لىكۆلىنەۋە لە سىنورەكان برىتىيە لە شىكىردنەۋەى پىكھاتن و پاراستن و كىپر كىي ئەم سىنورە سىياسىيانە.

ناسنامەى نىشتمانى - ھاۋولاتىيۋون، ئاسايش و كۆنترۆلى سىنورەكان

زۆرچار سىنورەكان ھىماى ناسنامەى نىشتمانىن و ۋەك نىشاندىرى ھاۋولاتىيۋون كار دەكەن. پىناسەى ئەۋە دەكەن كە ھەر تاكىك سەر بە چ كۆمەلگەيەكى سىياسى تايبەتە؟ جوولەى خەلك لە سىنورە نىشتمانىيەكانەۋە رىك دەخەن، كارىگەرىيان لەسەر چەمكەكانى سەرەخۆيى، سىنوربەزاندىن و ھاۋلاتى و ھتد ھەيە. ھىلەسىنورەبەيەكان رۆلىكى چارەنووساز لە سىياسەتەكانى ئاسايشى نىشتمانى و كۆنترۆلكردندا دەگىرن. دەسەلاتداران بەردەوام بەدواداچوون بۇ چۆنىەتى ئاسايشى

سنوورەكان دەكەن و ئەو ستراتېژىيەنى دادەننن كە بۇ بەرپۆيەردنى بەكارىدەھىنن و سەرجمە كارىگەرىيەكانى رپوشوئىنى جىيەجىكردىنى سنوور لىككەدەنەو.

دەبنە بنەماى ناكۆكئىيەكانى سنوور. لە ھەمان كاتدا دەرڤەتى چارەسەرى مەملەتلىكان و دانوستاندن لەسەر رپككەوتنە سنوورىيەكان روون بكرىنەو.

كۆچ و ترانس ناسىئونالىزم (Transnationalism)

سنوورەكان لە تىگەيشتن لە شىوازەكانى كۆچكردن، كۆمەلگە رەوئەندەكان و دياردە ترانس ناسىئونالىيەكان گرېنگن. توئزىنەو كۆمەلايەتى و سىياسىيەكان لىكۆلئىنەو لەو دەكەن كە چۆن سنوورەكان كارىگەرىيان لەسەر رەوتى كۆچكردن، ئەزمونى كۆچبەران و پىكھاتنى ناسنامە و بزووتنەو كۆمەلايەتئىيە نئودەولەتئىيەكاندا ھەيە.

ئالوگۆرى بازىرگانى و ئابورى

سنوورەكان ئالوگۆرى كالا و خزمەتگوزارىيەكان و سەرمايە لە نيوان ولاتان رپككەدەخەن، كارىگەرى لەسەر شىوازەكانى بازىرگانى و پەيوەندى ئابورى دەبىت. بەگشتى شىكردەنەوى رپككەوتنە بازىرگانىيەكان، سىياسەتە ئابورىيەكان و كارىگەرىيەكانى كۆنترولكردنى سنوورەكان لەسەر بازىرگانى نئودەولەتى، بەھىند وەردەگىرئىت.

ناكۆكى و مەملەتئىيە ياخود ھاوكارى لە ناوچە سنوورىيەكان

زۆرچار ناوچە سنوورىيەكان بە لايەنى كۆمەلايەتى و كولتورى و ئابورى ناوازە تايبەتمەند دەبن. لىرەدا بەدواداچوون بۇ ناوچە سنوورىيەكان و كارلىكەكانى نيوان كۆمەلگە سنوورىيەكان، ھەرۋەھا ھەولەكان بۇ پىشخستنى ھاوكارىيە سنوور، بنىاتئانى ئاشتى و يەكگرتنى ناوچەيى، زۆر گرنگن. سنوورەكان چەقى ناكۆكى و مەملەتئىيە خاكى و مەملەتئىيە سىياسى نيوان دەولەتەكانن. پئويستە ئەو ھۆكارە مئژوويى، ژئوپۆلتىك و كۆمەلايەتى - كلتورىيەكان شى بكرىنەو كە

گرنگى سىنور لە توئزىنەو ڤىنگەيەكاندا

چوارچىوئى كاركردن (Framework) و رووبەر (Area) لە توئزىنەوكانى ڤىنگەيى رۆلىكى گرنگ لە دارشتنى دەرئەنجامەكان و يەكانگىرى لىكۆلئىنەو كەدا دەگىرن. ناوچە توئزىنەو ۋەك چوارچىوئىيەكى بنەپەتى كاردەكات لەپرى رپئىمايى، مەودا، مئتۇدۆلۆژى و كارپىكردىنى دۆزىنەوكان بۇ ناساندن و چارەسەرى ئاستەنگە ڤىنگەيەكان.

تىگەيشتنى كۆنتىكست و كارپىكردىنى دۆزىنەوكان

ھەر ڤىنگەيەك تايبەتە و كۆمەلئىك ھۆكارى ئىكۆلۆژى و ژئولۆژى و مرؤبى تايبەتى خۆى ھەيە. پاش پئىناسەكردىنى ناوچە توئزىنەو، توئزەرەن دەتوانن تىگەيشتنىكى قوولتر لەو چوارچىوئىيە تايبەتە بەدەستەھىنن كە لىكۆلئىنەوى تئىدا ئەنجام دەدەن. زۆرچار توئزىنەوى ڤىنگەيى ئامانجى دانانى چارەسەر يا تئىروانىيەكە كە دەتوانرئىت بۇ كىشەكانى جىھانى راستەقىنە بەكاربەھىنرئىت. بە گرنگىدان بە بواريكى توئزىنەوى ديارىكراو، توئزەرەن دەتوانن دۆزىنەوكانىيان بەپئى ئاستەنگ و پئىداوئىستىيە تايبەتەكانى ئەو ناوچەيە بگونجئىن.

شىكارى شىوئى (Spatial Analysis) و توئزىنەوى بەراوردكارى

ناوچە لىكۆلئىنەو كە ئەو سنوورە فەزايانە ديارى دەكات كە تئىدا داناكان كۆدەكرىنەو و شىكارى دەكرئىن. ئەمەش رپكە بە توئزەرەن

ژینگه‌یی زۆر جار هاوکاری له گه‌ل کۆمه‌لگه‌ ناوڤه‌یه‌کان، لایه‌نه‌ په‌یوه‌ندیاره‌کان و دارپژه‌رانی سیاست له‌خۆده‌گریت. پیناسه‌کردنی بواریکی توپژینه‌وه‌ریگه‌ به‌ توپژه‌ران ده‌دات که به‌ شپوه‌یه‌کی کاریگه‌تر له‌ گه‌ل لایه‌نه‌کان په‌یوه‌ندی بکه‌ن و له‌ پرۆسه‌ی توپژینه‌وه‌که‌دا به‌شدارییان پێبکه‌ن.

کاریگه‌ریه‌یه‌کانی سیاست

ئه‌و توپژینه‌وه‌یانه‌ی که له‌ ناوچه‌یه‌کی دیاریکراوی لیکۆلینه‌وه‌دا ئه‌نجام ده‌درێن ده‌توانن کاریگه‌ریی راسته‌وخۆیان هه‌بیت بۆ په‌رپێدانی سیاست و بریاردان له‌سه‌ر ئاستی ناوڤه‌یی، ناوچه‌یی و نیشتمانی. به‌ گرنگیدان به‌ پینداویستی و ئه‌وله‌ویه‌ته‌کانی ناوچه‌ی توپژینه‌وه‌که‌، توپژه‌ران ده‌توانن به‌شداریی به‌لگه‌دار له‌ دارشتنی سیاسه‌تدا بکه‌ن. (وینه‌ی ۱)

ریبازی دیاریکردنی سنوور

ریبازی دیاریکردنی سنوور، پرۆسه‌یه‌کی ئالۆزی چه‌ندقوناغییه‌ که هۆکاره‌ میژوویی،

ده‌دات شیکاری شوینی ئه‌نجام بده‌ن، وه‌ک نه‌خشه‌سازی، مۆدێلسازی و ئاماری فه‌زایی، بۆ ئه‌وه‌ی باشت‌ر له‌ رۆل و په‌یوه‌ندیه‌کانی ژینگه‌ تیبگه‌ن. به‌ هه‌لبژاردنی بواره‌ جیاوازه‌کانی توپژینه‌وه‌ که تایبه‌تمه‌ندی جیاوازیان هه‌یه‌، توپژه‌ران ده‌توانن توپژینه‌وه‌ی به‌راوردکاری ئه‌نجام بده‌ن بۆ هه‌له‌سه‌نگاندنی کاریگه‌ری هۆکاره‌ ژینگه‌یه‌ جیاوازه‌کان یا ستراتیژییه‌کانی به‌رپه‌رمان. ئه‌م ریبازه‌ به‌راوردکارییه‌ ده‌توانیت توانا و گه‌شتاندنی دۆزینه‌وه‌کانی توپژینه‌وه‌ به‌رز بکاته‌وه‌.

به‌رپه‌رمانی سه‌رچاوه‌کان و به‌شداریکردنی کۆمه‌لگا

زۆریک له‌ پرسه‌ ژینگه‌یه‌یه‌کان، وه‌ک سه‌رچاوه‌کانی ئاو، پاراستنی فره‌چه‌شنی زینده‌وه‌ران، و پلاندانان بۆ به‌کارهێنانی زه‌وی، پێویستییان به‌ ستراتیژی به‌رپه‌رمانی کاریگه‌ر هه‌یه‌. ئه‌و توپژینه‌وه‌ی که له‌ ناوچه‌یه‌کی دیاریکراودا ئه‌نجام ده‌درێن ده‌توانن زانیاری به‌نرخ بۆ به‌رپه‌رمانی گه‌شه‌ی به‌رده‌وام پێشکەش بکه‌ن. توپژینه‌وه‌ی

وینه‌ی ۱. پرۆبۆزالی چه‌ند پرۆژه‌یه‌ک سه‌باره‌ت به‌ توپژینه‌وه‌ له‌ رۆژه‌لاتی کوردستان

ژۇڭپۇلتىكى، ياسايى، جۇگرافىيە ۋە كۆمەلەيەتتىكى - فەرھەنگىيە كان لەخۇدەگرېت. مېتۇدۇلۇڭزى دانانى سنوور پىرۇسەيەكى فرەپسپۇرىيە كە پىيۇستى بە شىكارىيەكى ورد، دانۇستان ۋە رەچاۋكردىنى ھۆكارە جىاۋازەكان بۇ دانانى سنوورېكى روون ۋە دانپىدانراۋ ۋە بەردەوام لە نىۋان دەۋلەتەكان يا دانىشتۇن ھەيە. لە كاتىكدا كە مېتۇدۇلۇڭزى تايەت بۇى ھەيە كە بەپىي چوارچىۋە ۋە نامانجەكان جىاۋاز بن، بەلام لىرەدا چەند ھەنگاۋ ۋە رەچاۋكردى باۋ كە لە پىرۇسەكەدا بەشدارن دەخەينەرۋو:

سروشىتىيەكان كە دەتۋانن ۋەك نىشاندىرى سنوور كارىكەن. سىستەمى زانىارى جۇگرافى (GIS)، ۋىنەي مانگى دەستكر، ۋىنەي ئاسمانى ۋە تەكنەلۇڭزى ھەستكرن لە دوورەۋە (Remote sensing) رۇلىكى گرنگ لە دىارىكردىنى سنوورەكاندا دەگىرن. ئەم تەكنەلۇڭزىيەنە داتا ۋىنەي وردى فەزايى دابىن دەكەن كە دەتۋانن لە ھىلكارى سنوورەكان، نەخشەكىشانى ناۋچە سنوورىيەكان، ۋە ھەلسەنگاندنى تايەتمەندىيەكانى زەۋىدا يارمەتيدەر بن.

شىكارى مېژوۋىيە ۋە دېمۇگرافىيە

تىگەيشتن لە چوارچىۋە مېژوۋىيە بۇ دىارىكردىنى سنوورەكان زۇر گرنگە. ئەمەش برىتىيە لە لىكۇلىنەۋە لە نەخشە مېژوۋىيەكان، پەيماننامە، رېككەۋتتەكان، سنوورە كۇلۇنىيالىستىيەكان، شىۋازە دېمۇگرافىيەكان، ۋە ناكۇكى يان مېلانئى مېژوۋىيەكان كە رەنگە كارىگەرىيان لەسەر دانانى سنوورەكاندا ھەبوۋىت. ھۆكارە دېمۇگرافىيەكانى ۋەك دابەشبوۋنى دانىشتۇن، پىكەتەي نەتەۋەيى ۋە پەيۋەندىيە كۇلتۇرىيەكان دەتۋانن كارىگەرىيان ھەبىت لەسەر دىارىكردىنى سنوورەكان. شىكارىيە دېمۇگرافىيەكان يارمەتيدەرن بۇ دىارىكردىنى ئەۋ بوارانەي كە گرنگى نەتەۋەيى يان كۇلتۇرىيەكان ھەيە. پىيۇستە پرسى دانىشتۇنى كەمىنە ۋە سەرچاۋەي ئەگەرى گرژى يان مېلانئى پەيۋەست بە سنوورەكان، بە باشى تاۋتۇئى بىكرىت ۋە برىارى گونجاۋى لەسەر بدرىت.

ياساي نىۋەدەۋلەتى، دانۇستان ۋە پەيماننامەي

دېپلۇماسى

ياساي نىۋەدەۋلەتى، بنەما ۋە رېنمايى بۇ دىارىكردىنى سنوورەكان دابىن دەكات، لەۋانە دانپىدانانى سەرۋەرى، يەكپارچەيى خاكى ۋە چارەسەركردىنى ئاشتىيانەي ناكۇكىيەكان. شىكرەنەۋەي چوارچىۋە ياساييە پەيۋەندىدارەكان، پەيماننامە نىۋەدەۋلەتىيەكان، رېككەۋتتەنامە ۋە ياساي نىۋەدەۋلەتى نەرىتى لە پىرۇسەي دىارىكردىنى سنوورەكاندا زۇر گرنگن. دىارىكردىنى سنوور زۇرچار دانۇستانى دېپلۇماسى لە نىۋان دەۋلەتانى دراۋسىدا دەگرېتەۋە. دانۇستانە دوۋلايەنە يا فرەلايەنەكان بە نىۋەندىگىرى رېكخراۋە نىۋەدەۋلەتىيەكان يا لايەنى سىيەم، لەۋانەيە بېتتە ھۆي رېككەۋتن، پەيماننامە، يا پىرۇتۇكۇلىك كە لە ئەنجامىدا سنوورەكان دابىرنى ياخود رېكبخىرن.

نەخشەسازى، چاۋدېرى ۋە مىكانىزمەكانى

چارەسەرىي ناكۇكى

كاتىك سنوورەكان دىارى كران، نەخشەسازى ورد بۇ دىارىكردىنى ۋە دانانى سنوورەكان بە روونى زۇر گرنگە. تەكنىكەكانى نەخشەسازى دلنىيى دەدەن لەۋەي كە سنوورەكان بە وردى لەسەر نەخشە ۋە ئەتلەس ۋە بەلگەنامە

رەچاۋكردىنى جۇگرافىيە - تۇپۇگرافىيە ۋە

بەكارھىننى تەكنەلۇڭزى GIS

زۇرچار سنوورەكان لەژىر كارىگەرىيە دىاردە سروشىتىيەكانى ۋەك رووبار ۋە شاخ ۋە كەناراۋەكاندا دانراۋن. شىكارى جۇگرافىيە ۋە تۇپۇگرافىيە يارمەتيدەرە بۇ دىارىكردىنى سنوورە

فهرمییه کان ویناکراون. دواى دانانى سنووره کان، ده توارنیت چاوده یری بهرده وام و میکانیزمه کانى جیبه جیکردن بو پاراستنى ئاسایشى سنووره کان، ریگری له پیشیلکاری و رووداوه نه خوازراوه کان یا ناکوکیبه کانى په یوهست به سنووره کان په یره و بکریت. پرۆسه یه کی گشتگیر به راویژکاری له گهل کومه لگه زبانیکه وتوووه کان، لایه نه په یوه ندىداره کان، دانیشتوووه ره سه نه کان و ده سه لاته ناوخوییه کان، زور گرنگن بو دلنایبون له شفافیهت، شه رعیهت و قبولکردنى بریاره کانى دیاریکردنى سنوور. لهو ناوچانه ی که ناکوکى سنوور بیان تیدایه، به کارهینانى میکانیزمه کانى چاره سه ری ناکوکى وهک ناویژیوانى، بریاردان، یان نیوه ندىگیرى بو گه یشتن به چاره سه ری په سه ندىکراوى دوولایه نه رهنگه پیویست بیټ

ههنگاوه کانى دیاریکردنى سنوور له رۆژه لاتی کوردستان

دیاریکردنى سنوور له رۆژه لاتی کوردستان وهک زوریک له ناوچه کانى دیکه تیکه له یه کی ئالۆزى فاکتوره میژوویى، ژنۆپۆلتیکى، کولتورى و یاساییه کان له خۆده گریټ. به گشتى پرۆسه یه کی ئالۆزه که پیویستى به وردبىنى له هۆکاره میژوویى، جوگرافیایى، کولتورى، یاسایى و سیاسیه کان هه یه بو دامه زراندى سنووره دانپیدانراو و بهرده وامه کان که کاریگه ربین له سه قامگیرى و ناشتى ناوچه یى. لیره دا چه ندى لایه نى سه ره کی ده خه ینه روو که پیویسته له بهرچا و بگیرین:

گرفته کان

1 چوارچۆیه ی یاسایى و په یوه ندىیه نیوده وه لته تیه کان

دیاریکردنى سنوور له رۆژه لاتی کوردستان له ژیر کاریگه ربى په یوه ندىیه کانى ئیراندایه

له گهل ولاتانى دراوسى، له وانه عیراق و تورکيا که دانیشتووانى کوردیان هه یه. رهنگه له ئیستادا دانوستانه دیپلۆماسى و ریککه وتنه کان و ره چا و کردنى ژنۆپۆلتیکى، به ته واوه تى ریگری له ورووژاندنى پرسى سنوور و ناکوکیبه کانى بکات. به هه مان شیوه، بهرزه وه ندىی نیوده وه لته تى و چوارچۆیه ی یاسایى ولاتانى خاوه ن هه ژمۆن له ناوچه که دا، پرۆسه ی دیاریکردنى سنوورى رۆژه لاتی کوردستان ئاستهنگ ده کات. له لایه کی تر، پابه ندىبونى ده سه لاتدارانى ئیران به بنه ما و یاسا ناوخوییه کانى په یوهست به یه کپارچه یى خاک و سه ره وه، به دلناییه وه کارده کاته سه ر دیاریکردنى سنوورى ناوچه کوردیه کان.

2 ئاویته یى و جوگرافیایى هاوبه ش

له سه رانه سى نه و سنووره ی که بو رۆژه لاتی کوردستان شیمانه ده کریټ، فاکتى تیکه لیبونى دیمۆگرافى به دى ده کریټ. له باکوورى ترین خاله وه تا ناوچه کان هه مه دان، هه ر دوو نه ته وه ی ئازه رى و کورد له جوگرافیاییه کی هاوبه شدا ده ژین. هه رچه ندى نمونه ی زه قى پرۆسه ی به ئازه ریکردن به دى نه کراوه، به لام له ماوه ی ده سه لاتی کومارى ئیسلامیدا به پى سیاسه تیکى دارپژراو، هه ولئى سه باندى ده سه لاتی ئیدارى - ئابوورى بو نه ته وه ی ئازه رى دراوه که کاریگه ربى له سه ر گۆرانکاریى دیمۆگرافیدا هه بوو. پیده چیت له داها تودا ئه م کیشیه سه ره له بى دات ئه گه ر به تیگه یشتنیکى دوولایه نه ی واقعبینه انه، ته ماشای دانانى سنوور نه کریټ.

هه رچى له ناوچه کانى خوارووتره، پرسى پیناسه ی نه ته وه یى بو پیکهاته سه ره کییه که ی نه ته وه ی کورد واته لوړ له ئارادایه. له دیدى ره خه ندىگه ربیه وه، وتارى نه ته وه خوازى کورد تا ئیستا به راشکاووى و بى ترس داواى ئه م جوگرافیاییه ی نه کردووه و بهرده وام خۆ لئ

دزیوئەتەو. بە پێی رێبازی زانستی، ناسنامە ی نەتەوئەیی تەوەرێک نییە کە کەس یا لایەنێک بێهەشتی یاخود بێستییەتەو بە لکوو رەگەزێکی جەوھەریی ھەبێ. سەبارەت بەم بابەتە ئەگەر ھۆبەک بۆ کوردنەبوونی لۆر باس بکەیت، لە بەرامبەردا دەیان ھۆکاری بەھیز بۆ کوردبوونیان ھەبێ. رای جیاواز، لەرزۆک، دژبەر، ناکوک و لیکدانەوئەو دوورەزانستی بەدی دەکرێن لە کاتیکی سەرچەم فاکتە میژوویی، زمانەوانی و فەرھەنگییەکان سەلمینەری ئەوئە کە بە بێ دووئەلی و گومانەو پێویستە رەفتاری دروستی لەگەڵدا بکەیت. کەواتە بەو پەری بوئیریئەو و بە بێ سەلمینەو و شەرمکردنەو پێویستە لەسەر کوردستانی بوونی لۆرستان ھەلۆیستە بکەیت و رینگە بە ھێچ بۆچوونێکی لەرزۆک یاخود پێچەوانە نەدرێت. ئەوسا دەکرێت پرسی سنوور ببردنی ئەوئە شوئە لۆرئەکان.

۱ پینشیار بۆ ھەنگاوە کردەییەکان
۱ پەنابردن بۆ کۆنتیکستی میژوویی،
 رەچاوکوردنی نەتەوئەیی و فەرھەنگی سنوورەکانی رۆژھەلاتی کوردستان بە ھۆی رووداوە میژووییەکانەو دەستینشانکراون، لەوانە ھەرسە ئیمپراتۆریەتەکان، کۆلونیالیزم و ریککەوتنی دەوئەتانی دراوسی. نەخسە و پەیماننامە و ریککەوتنە میژووییەکان بۆ تیکەیشن لە پەرسەندنی سنوورەکان لە ناوچەکەدا زۆر گرنگن. پێویستە پێداچوونەوئەوئەکی ورد بۆ میژووی لانیکەم سەد سالی رابردو بکەیت و رۆلی دەسەلاتە خۆجیبیەکانی کوردی لە پەییوئەدیان لەگەڵ دەسەلاتی ناوئەد روون بکەیتەو. واتە سەرچەم میرئەنشینە کوردییەکان لە لۆرستانەو تاکو ورمی پێویستە بە باشی لیک بدرێتەو.

۲ نەبوونی کۆدەنگی لە بەرەو کورد
 لە گەل ئەوئە نزیکە ی سەد سال بەسەر تیکۆشانی نەتەوئەیی کورد لە ئێراندا تیبەر دەبێت بەلام تا ئێستاش تیروانین و پرۆژەییەکی دیاریکراوی بەلگەدار لەسەر پرسی سنووری جوگرافیایی یاخود ئەو نیشتمانیەکی خەباتی نەتەوئەیی بۆ دەکرێت، بەرچاوا ناکەوئەت. تەنانت لە پرۆگرامی سیاسی ریکخراوە کوردییەکاندا بە چەند رستە ی گشتی نامازە بە کوردستان کراوە، بەلام بەلگەنامەییەکی فەرمی لەسەر سنوور بەدەستەو نەدراوە. تا ئێستا ھەولێکی پەسپۆرانە ی یەکلاکەرەو بۆ چەسپاندنی سنوورەکانی رۆژھەلاتی کوردستان وەک پرۆژەییەکی ھاوبەشی نەتەوئەیی - نیشتمانی گەلە نەکراوە. گرنگترین تەگەرە، نەھێنانە پێشەوئە ی چارەنووسی سنووری کوردستانە کە نوخەبی کورد بە راشکاوی دەستی بۆ نەبردووە. چاوپۆشی و بەدواخستنی ئەم مزارە، لە دژی بەرژوئەندی نەتەوئەیی -

خەسەلتی نەتەوئەیی و کولتوری کورد لە رۆژھەلاتی کوردستاندا فاکتۆری بنەرەتین. دابەشبوونی دانیشتوانی کورد و بوونی میژووییان لە ناوچەکەدا کاریگەری لەسەر تیروانینەکانی ناسنامە ی خاک و خواستەکانی سەر بەخۆیی یا ھەر چەشنە سیستەمی ئیداریی ھەبێ. پێویستە بە گرنگییەو تیبینی سەنگی زمان و زاراوەکانی، دابونەریت، جلوبەرگ، موسیقا و ئاواز، ھەلسوکەوتی کۆمەلایەتی، بیروباوەر و سەرچەم توخمەکانی فەرھەنگ بکەیت بۆ ساغکردنەوئە ی لایەنی نەتەوئەیی دانیشتوان.

یەکلاکردنەوئە ی لایەنی میژوویی و فەرھەنگی لە پروسە ی دانانی سنووردا، ھەنگاویکی بنەرەیی و لەپێشینیە. بۆ ئەم مەبەستە دەبێ کۆمیتەییەکی پالپشتیکراوی پەسپۆر پیکبەنریت و لەریگای راولێژ لەگەڵ دانیشتوان سەرچەم ناوچەکانی رۆژھەلاتی

سەرچەم
ناوچەکانی کورد، لەک و لور

ناوچەکانی کورد،
لەک و بەشێکی لور

ناوچەکانی کورد و لەک

وێنەی ۲. سێ سیناریۆ بۆ سنووری رۆژھەلاتی کوردستان
(بە یارمەتی (Google Map Pro) ئامادە کراوە)

ئەگەر ییەکانی گرژی یا ھاوکاری پەيوەست بە
پرسی سنوور بە دەستەو بەدات.

۳ دامەزراندنی بنکە یەکی پەسپۆری - راوێژکاری

ساغکردنەوێ سنوور پێویستی بە پرۆسە یەکی
گشتگیر بە بەشداری چەند تیمیکی
پەسپۆری و راوێژ لەگەڵ پیکھاتە کوردی و
ناکوردییەکان ھەیە. بەشداری دانیشتوانی
ناوچەکان و لایەنە پەيوەندبەرەکانی دیکە
گرنگە بۆ دانیابوون لە شەریعت و قەوڵکردنی
بەریارەکانی دیاریکردنی سنوور. چارەسەری
نیگەرانی و خواستەکانی دانیشتوانی کورد و
ناکورد سەبارەت بە سنوور زۆر گرنگە.

نەخشەسازی ورد لە لایەن شارەزایانەو گرنگە
بۆ دیاریکردنی سنوورەکان بە روونی لەسەر
نەخشە و بەلگەنامە فەرمییەکان. تەکنیکی
پێشکەوتوو نەخشەسازی یارمەتیدەرە بۆ
رێگری لە ھەڵتێگە یشتن و ناکوکی لەسەر
داواکارییەکانی خاک. کاتیک سنوورەکان
دانان، دەتوانرێت بە چەند قۆناغیک وردبینی

کوردستان، بەریار لەسەر چارەنووسی
سنووری جوگرافیایی ئەو ناوچە یە بەدەن کە
بە رۆژھەلاتی کوردستان ناوزەد دەکرێت.
کوردانی خوراسان پێگە یەکی تاییەتیان ھەیە
و دەبێت لە چوارچێوە ی کە یسیکی جیاوازا
کاریان بۆ بکریت. (وێنەی ۲)

۲ بە بنەماگرتنی تاییەتمەندییە جوگرافیاییەکان و شیکاریی دیمۆگرافی

تاییەتمەندییە جوگرافیاییەکان و ھەک زنجیرە
چیا و رووبار و دۆلەکان زۆر جار ھەک
سنووری سروشتی کار دەکەن. لە رۆژھەلاتی
کوردستاندا، رەنگە چیا زاکرۆس و شوینە
جوگرافیاییەکانی دیکە کاریگەرییان لەسەر
ھیلکاری سنوورەکان ھەبووبێت. ھۆکارە
دیمۆگرافیاییەکان، ھەک دابەشیوونی گروپە
نەتەوەییەکان و دانیشتوانی کەمینیەکان،
پەيوەندیان بە دیاریکردنی سنوورەکانەو
ھەیە. تێگە یشتن لە شیوازە دیمۆگرافیاییەکان
و دینامیزی کۆمەلایەتی لە رۆژھەلاتی
کوردستاندا دەتوانرێت تێروانییک بۆ سەرچاوە

مشتومره ناو خۆییه کانی بزاقی سیاسی کوردستان

ئارام که یخوسره وی

”

کوردایه تی به واتای ئانتاگونیستی سی پرهنسیپی ههیه. یه کهم، باوهر به نه تهوه بوونی کورد، دووهم، باوهر به داگیربوونی کوردستان، و سیههم باوهر به خهبات له پیناوی دامه زانندی دهوله تی سه ره خوی کوردستان. ئەم پرهنسیپانه کهم و زۆر له هه موو بزووتنه وه کانی پیشووی کورددا رهنگدانه وه بیان هه بوو به تایبهت لهو ریکخراوانه ی به شیک له خۆینده وارانی کوردستان له ژیر کاریگه ریی سه رکرده ی کلاسیکی کورد دایانمه زانندیبون. به لام ئەم پرهنسیپانه به هوی دۆران و شکستیکی مهیدانییه وه تووشی ئالوگور هاتن و دهسته بزیری کورد به ناچار رینگایه کی تری هه لبارد و ئەو پرهنسیپانه وه ک ئارمان و یۆتۆپیا یه کی خه یالی مایه وه، ئەگه رچی هه موو که سایه تی و دهسته بزیره کانی کورد ره وایی خۆیان لهو ئارمانه وه وه رده گرت.

“

پیشه‌کی

کورد له دۆخی بندهستیدا ده‌ژیت. کۆمه‌لکوژیی دیریسیم، ئه‌نفال، کیمیابارانسی هه‌له‌بجه، جیهاد به دژی نه‌ته‌وه‌ی کورد، سرپینه‌وه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و... هتد. هه‌ره‌ه‌مووی ده‌رئه‌نجامی بندهستیی نه‌ته‌وه‌ی کوردن. ئه‌م وته‌یه: «کورد تا ده‌وله‌تی نه‌بیته ناتوانیت خۆی بپارێزیت» ده‌قوده‌ق ئاماژه به‌م دۆخه ده‌کات و رینگه‌چاره له دامه‌زراندنی کبانیکیی سهر‌به‌خۆ ده‌بینیته‌وه. دامه‌زراندنی کبانیک به واتای گۆرینی دۆخی بندهستیی بۆ دۆخی سهر‌وه‌ری. سهر‌به‌خۆیی‌خواری، ئۆتۆنۆمیی‌خواری و دیموکراسی، له بزوتنه‌وه‌ی کوردستاندا هه‌ول‌دانیک بووه بۆ ده‌ربازبوونی کورد له دۆخی بندهستیی. هه‌ر کام له‌مانه له‌گه‌ل کۆمه‌لکێک گرفت و له‌مپه‌ری ده‌ره‌کی به‌ره‌وربوونه‌ته‌وه. وێرای ئه‌وه ئه‌م هه‌ولانه له‌گه‌ل مشتومرێکی ناوخۆیی بزافی کوردستانیش رووبه‌روون. له‌م وتاره‌دا ئاوڕێک له‌م مشتومرانه ده‌ده‌ینه‌وه. ئه‌م مشتومرانه له‌ سهر چیه‌؟ تۆخمه سهر‌ه‌کیه‌کانی بابه‌تی سیاسی له‌ کوردستان چین؟ پێش سهر‌ده‌می مۆدێرن ده‌سته‌بژیری کورد چۆن سیاسه‌تی ده‌کرد؟ بۆ چی پارادایمی سهر‌به‌خۆیی جیی خۆی به‌ ئۆتۆنۆمیی‌خواری دا؟ ئایا رینگه‌چاره‌ رووخانی دیواری ئیتنیکیه‌؟ ئایا به‌ ده‌سته‌به‌ر بوونی مافی هاوولاتی، کورد ده‌توانیت به‌ مافه‌کانی بگات؟

بابه‌تی سیاسی

له‌ زانسته‌ مرۆیه‌کاندا هه‌ر له‌ کۆنه‌وه تا ئیستا مشتومرێکی به‌رده‌وام له‌ سهر پیناسه‌ی سیاسه‌ت له‌ ئارا‌دایه. له‌ ئه‌رستۆ تا بیرمهندانی ئه‌م سه‌ده‌یه ئه‌م مشتومره به‌رده‌وامه. ئه‌م مشتومره زیاتر له‌سهر بابه‌تی سیاسی (The Political) بووه نه‌ک سیاسه‌ت (Politics) چونکه جیاوازییه‌ک له‌ نێوان سیاسه‌ت و بابه‌تی سیاسی هه‌یه. مه‌به‌ست له‌ سیاسه‌ت زۆر جار ئه‌و کرده و ئه‌کتانه‌ن که رۆژانه له‌ لایه‌ن

سیاسه‌تمداریک، حیزبیک یان ریک‌خراویه‌که‌وه ده‌بینن. واته‌ لێره سیاسه‌ت وه‌ک زانستی سیاسه‌ت و له‌ باره‌ی واقیعی سیاسی ده‌په‌یشت. به‌لام بابه‌تی سیاسی زۆرتر په‌یوه‌ندی به‌ جه‌وه‌ه‌ری سیاسه‌ته‌وه هه‌یه و له‌ فه‌لسه‌فه‌ی سیاسیه‌وه بیجم ده‌گریت. «له‌ حه‌قیقه‌تا کاتیک قسه‌ له‌ فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی ده‌کریت، ده‌بیته جیاوازییه‌ک له‌ نێوان ئه‌و و زانسته‌ سیاسیه‌کان دابنریت... زانسته‌ سیاسیه‌کان له‌ باره‌ی تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی سیاسه‌ت ده‌کۆلیته‌وه، به‌لام ئاوڕ له‌ جه‌وه‌ه‌ری سیاسه‌ت ناداته‌وه. به‌لام فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی، سهرنجی خۆی ده‌خاته سهر چیه‌تی، وانا و بیجمگرته‌ی چه‌مکی سیاسه‌ت» (جه‌هانیه‌گلو، ۱۳۸۶: ۱۲). ناییت وایک بدریته‌وه که فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی په‌یوه‌ندی به‌ واقیعی سیاسیه‌وه نییه و ته‌نیا کرده‌یه‌کی زه‌ینی و دوور له‌ کۆمه‌لگایه، به‌لکوو فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی مانایه‌کی گشتیی هه‌یه و باس له‌ باشترین جووری ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و باشترین جووری سیسته‌می سیاسی ده‌کات. «له‌ روانگه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی سیاسیه‌وه پرسیار له‌ باره‌ی سیاسه‌ته‌وه، پرسیار له‌ باره‌ی ژبانی هاوبه‌شی» مرو‌قه‌کانه و فه‌یله‌سووف که‌سیکه که له‌ باره‌ی ئه‌م هه‌سته‌یه هاوبه‌شه‌وه بیر ده‌کاته‌وه» (هه‌مان: ۱۱). که‌واته فه‌لسه‌فه‌ی سیاسی له‌م واته‌دا چالاکیه‌کی فیکریه‌ که ئامانجیک گشتی و به‌رفراوان و کۆیی هه‌یه نه‌ک تاکێ. کاتیک باس له‌ کۆمه‌لگا ده‌کریت، باس له‌ فره‌یی ده‌کریت و باس له‌ به‌ریه‌که‌وته‌نی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان ده‌کریت. رابینسون کرۆزۆ که به‌ته‌نی له‌ دوورگه‌یه‌کدا ده‌ژیت، رهنگه‌ خاوه‌نی شیوازی ژبان و ئابووری و ته‌نانه‌ت هونه‌ریکی تایبه‌تیش بیته، به‌لام خاوه‌نی هیچ سیاسه‌تیک نییه. سیاسه‌ت به‌ بوونی که‌سانی تره‌وه ده‌ست پێ ده‌کات.

له‌ نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی بیسته‌م تا ئیستا بیرمهندگه‌لیک وه‌ک شمیت و ئارنیت و دواتر که‌سانیکیی وه‌ک شانتال موفه‌ زیاتر ئاوڕپان له

مژارێکی نوێ له فەلسەفەی سیاسی بە ناوی بابەتی سیاسی داپەوه. کاکلەلی باسەکەى ئەوان بە تايبەت شمیت و موفە، جیاوازی له نێوان سیاسەت و بابەتی سیاسی بوو. «سیاسەت ئامازەپە بە ئاستی ئنتیک (ontik) له کاتیکدا که بابەتی سیاسی پەپوهندیی بە ئاستی ئۆنتۆلۆژیکەوه (ontological) هەپە. ئەمە بەو مانایە دیت که ئاستی ئنتیک پەپوهندیی بە کردەوه جۆراوجۆره کانی سیاسەتی باوهوه هەپە، له حالیکدا ئاستی ئۆنتۆلۆژیک پەپوهندیی بە شیوازی دامەزراندنی کۆمەلگەى سیاسییەوه هەپە» (موفە، ۱۳۹۱: ۱۶).

بابەتی سیاسی له لای شمیت گۆره پانی مەملانی و جیاوازی و بەرپە ککەوتنی ناسنامە کۆپیه کان یان سەرھەلانی «ئیمە» له بەرانبەر «ئەوان»، که ئەو وهک جیاوازیی نێوان دۆست و دوژمن نیوی دەبات. جیاوازیی دۆست و دوژمن نیشاندەری زۆترین ئاستی یه کیتی یان پەرتەوازیی، له گەل یهک بوون یان له یهک دابراڤه. کهواته لۆژیکى بابەتی سیاسی له روانگەى شمیتەوه جیاوازی و ئانتاگۆنیسمی دۆست و دوژمنه. له م پیناسەپەدا ناسنامە سیاسییەکان لەسەر بناغەى جیاوازی و بەرپە ککەوتنی «ئیمە و ئەوان» بیچم دەگرن. شمیت له وتاری «تیگەپیشن له بابەتی سیاسی» دا دەنوو سیٹ: «بابەتی سیاسی پپوهەری تايبەت به خوێ هەپە و به شیوه پەکی تايبەت خوێ دەردە برپت... له بەستی نی ئەخلاقدا، جیاوازیی کۆتایی له نێوان باش و خراپدا هەپە، له جوانیناسیدا له نێوان جوان و ناشیرین و، له ئابوویدا له نێوان سوودھینەر و بی سوود، کهوابوو پرسپار ئەو پە ئایا دە کرپت جیاوازییەکی تايبەت بدۆزرتەوه که وهک پپوهەریکی ئاسان بۆ دیاریکردن و جیا کردنەوهی بابەتی سیاسی به کار بیت؟» (ئاگامین و ئەوانی دیکە، ۱۳۹۲: ۹۵). شمیت خوێ دواتر وهلامی ئەم پرسپارە دەداتەوه و دەنوو سیٹ: ئەم جیاوازییە، جیاوازیی دۆست و دوژمنه.

دوژمن لەم روانگەپەدا ئەوی تریکە، بیگانەپەکە، که سیک که له دۆخی ئاوارتەدا ئەگەری شەر و مەملانی له گەلیدا هەپە. خالی گرنگ له وتارەکی شمیتدا ئەو پەپە که دوژمن لپره واتاپەکی که سیی نیپە، بە لکوو مەبەست له دوژمن، دوژمنیکى گشتیپە. دوژمن هیچ کات نابیتە کەسی، دوژمن تەنیا و تەنیا دوژمنیکى گشتیپە. هەر لەم بارەپەوه له بەرانبەر وتەپەکی بەناوبانگی ئینجیلدا که دەلیت «دوژمنانی خۆتان خوش بوئ» دەنوو سیٹ: «له بەنرەتدا {لەم وتەپەدا} باسی دوژمنی سیاسی له ئارادا نیپە، له شەری هەزار سالەى مەسیحیپەکان و موسلمانان، هەرگیز به بیری هیچ مەسیحیپە کدا نەهات که بۆ ئەوینی عەرەبەکان یان تورکەکان له جیتی بەرگری له ئەورووپا تەسلیمی دوژمن بن» (هەمان، ۹۸-۹۷).

وهک دیاره بابەتی سیاسی له لای شمیت لەسەر بناغەى بەرپە ککەوتن، مەملانی بەردەوام و ئانتاگۆنیسمی دۆست و دوژمن داریژراوه؛ بۆپە شەر ئەگەریکی هەمیشە ئامادەپە. لەم پیناسەپەدا کاتیک ناسنامەپەکی کۆپی یا نەتەوهپەک بانگەشەى نەپوونی دوژمن دەکات، له واقعییدا خوێ له تايبەتمەندیی سیاسی وه دەرواوه. «ئەمە خەپالیکى گۆترەپە که نەتەوهپەک دەتوانیت به بانگەوازی ئەوهی له گەل هەموو جیھاندا دۆستە یان به چەک کردنی ئارەزوومەندانەى خوێ، جیاوازیی نێوان دۆست و دوژمن بسرپتەوه، جیھان بەم شیوهپە له سیاسەت به تال ناکرپت، ناچیتە دۆخیک که گرپدراوی ئەخلاق پەتی، دادپەرورپی پەتی یان ئابوورپی پەتی بیت. ناکرپت جیھانیک وینا بکەین که هیچ سیاسەتیکی تیدا نەبیت» (هەمان، ۱۲۰). بناغەى پیناسەى شمیت له بابەتی سیاسی لەسەر ئانتاگۆنیسمە، واتە جیاوازی و شەر و بەرپە ککەوتنی دۆست و دوژمن یان ناسنامە کۆپیه کان یان ئیمە و ئەوان و، لەم پیناسەپەدا ئاستی نێوان ئەم ناسنامانە دەپتە بابەتیکی مەحال. بەلام

شمیت ئەم پېناسەھە تەنیا بۆ دەولەتەکان بە کار دەھینیت، چونکە تەنیا فرەھەھە کە شمت باوهری پېسی ھەبە، فرەھەھە دەولەتەکانە. بەلام دواتر شانئال مووھەھول دەدات ئەم پېناسەھە بە جۆریکی تر بۆ گەشەکردنی دیموکراسی لە نیو کۆمەلگەھەکی سیاسی بە کار بیات.

شانئال مووھەھول بەناغە و کاکلەھ پېناسەھە شمت بۆ بابەتی سیاسی قبول دەکات، واتە سیاسەت گۆرەپانی مەملانئ و شەر و جیاوازییەکان و لە بەرانەر یەک وەستانی ئیمە و ئەوانە واتە ئانتاگۆنیسمیک کە شمت باسی لێو دەکات لە لای مووھەھول قبول دەکریت. مووھەھول بەناغە دەنووسیت: «لەو رووھدا کە پېویستی ھەر جۆرە ناسنامەھەکی سیاسی، جیاوازی «ئیمە» و «ئەوانە»، ئەگەری سەرھەلدانی ئانتاگۆنیسم ھەچ کات لە نیو ناچیت. بۆبە باوهر بە ئەوھە کۆمەلگەھە ک دەتوانیت بیچم بگریت کە بەتال بیت لە ئانتاگۆنیسم، ساویریکی زیاتر نییە» (مووھە، ۱۳۹۱: ۲۳). مووھەھول پەپوھەندی لەگەڵ بەرھەھوتنی دۆست و دوژمن یان «ئیمە» لە بەرانەر «ئەوان» دەنووسیت: «ئەم پرسە کاتیک روو دەدات کە "ئەوان" بە جۆریکی وینا بکرین کە دەلیی ھەرھەشەھەکن بۆ ناسنامە "ئیمە" و وەکوو مەترسیەھە بۆ بوونی ئیمە وینا بکرین» (ھەمان، ۲۳).

بەلام مووھەھول سەرھەرای قبولکردنی بابەتی سیاسی وەک بەستینی جیاوازی و شەر، ھەول دەدات واتاھەکی تر بۆ دوژمن و ھەرۆھە ماناھەکی تر بۆ ئانتاگۆنیسمی نیوان "ئیمە" و "ئەوان" بدۆزیتەو. بۆبە پرسیاریک کە مووھەھول لە دەکات ئەوھە کە چ جۆرە پەپوھەندییە ک دەتوانیت سیاسەت وەک جیاوازی "ئیمە" و "ئەوان" بەھێتەو و لە ھەمان کاتدا ئانتاگۆنیسمی نیوان ئەم پەپوھەندییە دەستەمۆ بکات؟ مووھەھول دەنووسیت: «ئەگەر دەمانەویت لە لایەھ بەردەوامی پەھەندی شەرخوازەھە سیاسەت بە فرەھەھە بناسین و لە

لایەھکی تر دەستەمۆ بکەین، دەبیت بە دوا جۆریکی تر لە پەپوھەندییە بین... ئەم جۆرە... پېشنیار دەکەم کە پېی بلین ئاگۆنیسم، لە کاتیکدا ئانتاگۆنیسم پەپوھەندی ئیمە و ئەوانە کە دوو لایەن دوژمنانیک بە حساب دین کە لە ھەچ باریکدا ھاوھەش و شەرھیک نین، ئاگۆنیسم پەپوھەندی ئیمە و ئەوانە کە ھەچ ریگاہەکی عەقلانی بۆ چارەسەرکردنی مەملانیکە بان نییە، بەلام رەواپیی نەپاران بە فرەھەھە دەناسن» (ھەمان، ۲۷). لەم پېناسەھەدا دوژمن جیی خۆی دەدات بە نەپار. لە روانگەھی مووھەھول، تەنیا ریگا بۆ پاراستنی دیموکراسی بوونی مەملانئ ئاگۆنیسمی، واتە پېشمەرھەجی دیموکراسی، رەواپیدان بە مەملانئ و ناسنامە کۆبەھەکانە. لە واقعیدا مووھەھول دەپوھەھوت جیاوازییەکان یان پەپوھەندی دۆست و دوژمن کە بەناغەھە بابەتی سیاسی، بۆ پەپوھەھوتی دیموکراسیەھەکی رادیکال بە کار بیات. بۆبە دەنووسیت: «بە جۆریکی لە خۆپەندەھەکانی [شمیت] بۆ جیاوازی دۆست و دوژمن کە لک و ھەر بگرین و لەگەڵ فرەپوھەھوتی دیموکراتیک ھاوتەریی بکەین...» (ھەمان، ۲۲). بە واتاھەکی تر «چەلنجی سیاسەتی دیموکراتیک بریتیە لە ھەولدان بۆ بیچمگرتنی پەپوھەندی ئیمە/ئەوان، ھاویری لەگەڵ قبولکردنی ئیمکانی ئانتاگۆنیسم بەلام بە شیوھەھەکی جیاوازی» (ھەمان، ۲۳). لەم پېناسەھەدا سیاسەتی دیموکراتیک بریتیە لەوھە کە ھەموو ناسنامە کۆبەھەکان، ھەموو جیاوازییەکان بە فرەھەھە بناسرین. ھەر ئەمەھە خالی جیاوازی ئەم سیاسەتە لەگەڵ سیاسەتی لیبرالییە کە بەناغەھە خۆی لەسەر تاک دادەنیت نەک ناسنامەھە کۆبەھەکی. ئارگۆمەنتی سەرھەھەکی ئەم دیموکراسیەھە ئەوھە، لە کۆمەلگەھی مودێرن ناسنامە کۆبەھەکان کە بەناغەھە لەسەر جیاوازی و بەرھەھوتنی ئیمە/ئەوان دارپۆزراو بوونیان نییە. ئەمە بە واتا ئەوھە دیت کە سنوور بەندییە سیاسیەھەکان بە شیوھەھە پېشوو نەمان. تاکگەراپیی مەملانئ

سیاسییه کان بوو ته هۆی ئەوهی ململانی و بەریه ککهوتنه کانی پێشوو که زۆر جار به پێی ناسنامهی کۆبی بوون، بایه خێ خۆیان له دەس بدن. به واتایه کی تر ئەو مۆدیله سیاسییه که بناغه ی له سەر دوژمن و نه یار دارپێژابوو نه ماوه (هه مان، ۵۵). که وابوو له جێی ململانی و بەریه ککهوتن ده بی باس له کۆدهنگی بکریت.

بیری سه ره به خۆیی کوردستان: ئانئاگۆنیسمی نیوان کورد و ئەوی تر

ئه گهر کوردایه تی وه ک بیرو که یه ک بو زنگاری نه ته وه یی و هه ولدان بو پاراستنی کورد پێناسه بکه ین، ئەوه هه ولدان له م پێناوه دا به دهر له وه ی کوردایه تی به ناسیۆنالیزم بزانیان یان نا، میژوو یه کی کۆنی هه یه. یه که م جار ئەحمه دی خان ی به زه م و لۆمه ی میره کوردییه کانی ئەو دەم، باسی دامه زانندنی کیانیکی کوردی بو زنگاری له دهستی تورک و عه جه م ده کات. دواتر و به تایبه ت له سه ده ی بیسته مدا ئەم بیرو که یه ی ئەحمه دی خان ی وه ک یه که م هه ولدانیک بو سه ره به خۆیی ناسینرا. جه مال نه به ز له م باره یه وه ده نووسیت: «بیر که ره وی گه وه ی کورد ئەحمه دی خان ی له سه ده ی حه قده یه مدا به کرده وه خه لکی هان داوه بو تیکۆشان له پێناوی سه ره به خۆیی کوردستاندا و داوا ی له کورد کردووه نا کۆکی و دووبه ره کیی نیو خۆیی بکه نه ئەو لاه و له ژیر سایه ی شایه کی کوردا یه ک بگرن و خۆیان له ژیر ده ستیه یی ترک و عه جه م زنگار بکه ن و ده وله تیک کوردی سه ره به خۆ دروست بکه ن» (نه به ز، ۲۰۰۷: ۸۵). هه ندیک له بیرمه ندانی رۆژئاوا یی و پێرای ئەوه ی ئامازه به ده وری گرنگی خان ی له هه ستی نه ته وه یی کورد ده دن، پێیان وایه ناتوانین خان ی وه ک ناسیۆنالیزم پێناسه بکه ین. له سه ره ده مێکدا که خان ی ژیا وه هێچ ده وله تیک خاوه نی ناسنامه یه کی ئیتنیکی نه بووه و ده وله ته کان و ده سه لاته کان زیاتر له سه ر بناغه ی ئایینی و وه فاداری به پاشا

دامه زراون.

مارتین فان بروینسین یه ک له و بیرمه ندانه یه که خان ی به ناسیۆنالیزم نازانیت، به لام له وتاریکدا ده نووسیت: «... به ره مه کانی خان ی، به تایبه ت مه م و زین له سه ره جه م قۆناخه کانی گه شه سه ندنی بزووتنه وه ی کوردا ده وریان گێراوه، که وابوو له جێی خۆیایه که خان ی وه ک باوکی ناسیۆنالیزمی کوردی بزانیان» (فان بروینسین، ئەوانی دیکه، ۲۰۱۲: ۴۴). و پێرای ئەوه ی به شیک له بیرمه ندان، ناسیۆنالیزم به بیرو که یه کی نو یی دونه ی مۆدیرن ده زانن، به لام له سه ده ی حه قده یه م به داوه، هزر و کرده گه لیک له کوردستان و له سه ره ده می میره کوردییه کان ده بینین که دواتر وه ک ئەکتیک له پێناو کوردستان و بزووتنه وه ی کوردایه تی خوینرا نه وه. "ئه میر هه سه نه پوور" که خۆیندنه وه یه کی مارکسیستی بو ئەم هه ولدانه هه یه، باس له دۆخیک ئاوارته ده کات که له هه ندیک شویندا و به تایبه ت له کوردستاندا رووی داوه. واته ده توانین پێش ده ورانی مۆدیرن و گه شه سه ندنی چینی بوورژوا، باس له ناسیۆنالیزم بکه ین. هه سه نه پوور ده نووسیت: «له دۆخیک میژوو یی دیار بکرا و له نیو بریک له نه ته وه ژیر ده سه تکان، چینی فیئودال ده بنه ئالا هه لگری یه که یه تی نه ته وه یی له به رانه بر دوژمن یان نه یاریکی بیانی و بیگانه... کوردستان باشترین نمونه ی ناسیۆنالیزمی فیئودالی نیشان ده دات که له سه ده ی حه قده یه م ده ستی پێ کرد و تا ئیستاش درپژه ی هه یه» (هه سه ن پوور، ۱۴۰۰: ۱۴۸-۱۴۷). جه مال نه به ز ئەم شیوازه له ناسیۆنالیزم، تایبه تی سه رکر دایه تی کلاسیکی کورد ده زانیت. چونکه ئالا هه لگرانی ئەم ناسیۆنالیزمه سه روک هۆز و میره کان، که سه یایه تی ئایینی و فه قیه کان بوون، که جله وی بزووتنه وه ی کوردییان له سه ده ی شازده و حه قده وه تا پێشه وا قازی به ده سه ته وه بوو و ده وریکی کاریگه ریان له گه شه سه ندنی بیری نه ته وه ییدا هه بووه.

نەبەز لەم بارەیهوه دەنووسیت: «بەدرخان پاشای میری بۆتان لە نیوهی یەكەمی سەدهی رابردوودا، لەشكری گه‌وره‌ی دروست كردووه و دراوی به نیوی خۆیهوه لێداوه و بانگی یه‌كیتی هموو كوردستانی داوه. شیخ عوبه‌یدوللای نه‌هری له‌ ساڵی ۱۸۸۰/۱۸۸۱ دا له‌ رێگه‌ی رێكخستنی هیزیکي سوپاییه‌وه و یستووپیته‌ی كوردستان بكات به‌ یه‌ك. شاعیران و رووناكیرانی سه‌ته‌ی نۆزده، وه‌ك حاجی قادر كۆبی و شیخ ره‌زای تاله‌بانی و كوردی و... هتد به‌ هۆراوه‌كانیان، كه‌م و زۆر، خزمه‌تی بیري سه‌ربه‌خۆیی كوردستانیان كردووه...»

ئهو شوورشانه‌ی له‌ بیسته‌كاندا و سییه‌كاندا به‌ سه‌رۆكایه‌تی شیخ سه‌عه‌یدی پالۆ و شیخ عه‌بدولقادی شه‌مزینی و شیخ مه‌حمود به‌رزنجی و قه‌ده‌م خیر و سه‌ردار ره‌شید و سمایل خانی سمكۆ و ئیحسان نووری و سه‌یید ره‌زا و قوچگی‌ری بارزانییه‌كان روویان داوه و ته‌نانه‌ت ئهو بزووتنه‌وانه‌ی له‌ ماوه‌ی جه‌نگی جیهانی دووه‌دا سه‌ریان هه‌لداوه، هه‌موو بۆ سه‌ربه‌خۆیی كوردستان بوون. ئه‌م بیري سه‌ربه‌خۆیه‌ی كوردستان بره‌ری پشته‌ی بیر و ستراتژی سه‌رکردایه‌تی كلاسیکی كورد بوو» (نەبەز، ۲۰۰۷: ۸۵).

نەبەز گه‌وره‌ترین سه‌رکرده‌ی كلاسیکی كورد له‌ ماوه‌ی شه‌ری جیهانی دووه‌م به‌ پێشه‌وا قازی مه‌مه‌د ده‌زانیت كه‌ بۆ سه‌ربه‌خۆیی كوردستان تیده‌كو‌شا. ئە‌ك‌ت و سیاسه‌تی سه‌رکردایه‌تی كلاسیکی كورد، وێرای هه‌ندیک جیاوازی و پابه‌ندبوون به‌ ئایینی ئیسلام له‌ سه‌ر بناغه‌ی ئانتاگونیسمی نیوان خۆ و ئه‌وی تر دارپێژاوه. واته‌ ده‌توانین به‌ شیوه‌یه‌کی ساكار "خۆ" یه‌ك له‌ كرده‌ و ئە‌كته‌كانیاندا بدۆزینه‌وه. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌ ساكار نیوی ده‌بین چون هه‌ندیک جار سنووره‌كانی ئه‌م خۆیه‌ ده‌شپووت و لێل ده‌بیت.

یه‌ك له‌و میره‌ كوردییانه‌ میر به‌درخان بوو كه‌ له‌ ساڵی (۱۸۲۱) میری بۆتان بووه.

میر به‌درخان له‌ سه‌ده‌ی هه‌فده‌یه‌م له‌ به‌رده‌م نێرده‌ی پاشای فه‌ره‌نسا ده‌لێت: «من شای ولاتم، نه‌ك سولتانی عوسمانی - ئە‌گه‌ر ئه‌و له‌ من به‌ ده‌سه‌لاته‌ره، ئه‌وا من له‌و شه‌ریفترم» (كوچیرا، ۲۰۰۹: ۱۹). کریس كوچرا به‌ هینانه‌وه‌ی ئه‌م وته‌یه‌ی میر به‌درخان ده‌نووسیت: «ئه‌م قسه‌ دلێرانه‌یه‌، كه‌ نه‌جی‌زاده‌یه‌کی كورد له‌ سه‌ده‌ی هه‌فده‌دا، له‌ به‌رده‌م نێرده‌ی پاشای فه‌ره‌نسا دا کردووپیته‌ی له‌ راستیدا جه‌وه‌هر و پوخته‌ی دنیای زه‌ین و به‌رزه‌فری ئه‌شرفی كوردی‌زاده‌ی فیودالیزی ئاسیای كۆنه: ئە‌شرف‌زاده‌یه‌ك كه‌ سه‌رۆکی قه‌لایه‌ك یان ئاغای دۆلێكه‌ و... خۆی له‌ سولتانی گه‌وره‌ترین ئیمپراتۆریه‌تی ئاسیا به‌ شه‌ریفتر ده‌زانیت و به‌ چاوی داگیركه‌ر سه‌یری ده‌كات» (هه‌مان، ۱۹).

ئه‌گه‌رچی ئایین کاریگه‌ری زۆری له‌ سه‌ر كه‌سایه‌تی میر به‌درخان بووه به‌ جوړیک كه‌ دوو میسیۆنه‌ر واته‌ میسته‌ر رایت و میسته‌ر بریت كه‌ دوو مانگ میوانی میر به‌درخان بوون ده‌نووسن: «پیاویکی خودا ترس بوو، زۆریه‌ی كاته‌كانی به‌ خواپه‌ره‌ستی و وێرده‌وه‌ گه‌زه‌رانند، هه‌ندیک جار رۆژگاری به‌رپرسیاره‌تی وه‌كو به‌رپرسی ده‌وله‌ت به‌ زیك و خواناسیه‌وه‌ ده‌برده‌ سه‌ر» (عه‌لی، ۲۰۱۰: ۵۴)

به‌لام له‌ گه‌ل ئه‌وه‌ش وه‌ك دوزمن چاوی له‌ ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی عوسمانی ده‌كرد. بناغه‌ی سیاسه‌تی ئانتاگونیسمی میر به‌درخان له‌ گه‌ل ده‌سه‌لاتی عوسمانی له‌ شیواز و هه‌لسوكه‌وتی حكومه‌ته‌كه‌ی له‌ گه‌ل میر و ماباقیی سه‌رۆك هۆزه‌كان به‌ روونی دیار ده‌كه‌ویت. ر‌كابه‌ری نیوان میره‌كان بابه‌تیکي ئاسایی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ بووه. به‌لام میر به‌درخان سیاسه‌تی یه‌كگرتن له‌ گه‌ل میره‌ كوردییه‌كانی تری له‌ به‌رانبه‌ر دوزمن واته‌ سولتانی عوسمانی په‌یره‌وه‌ ده‌كرد. «میر به‌درخان سیاسه‌تیکي به‌ حیکمه‌ت و وردی هه‌بووه له‌ گه‌ل میره‌كانی كورد، پێی وا بوو ئه‌وانه‌ له‌ ناوچه‌كانی خۆیاندا شوینی

تایبەتیان لە دلی شوپنکەوتووانی خۆیاندا ھەبە، ھەر ھەولیکە بە زۆر لکاندن بە دەولەتەکە ی ئەو ھەو ھەو شەری ناوخوای میللی لئ دەکەوتەو، ئەمەش ھەموو لایەک بێھیز دەکات و دوژمن مەبەست لە دەسەلاتی مەرکەزی عوسمانی بە ھیز دەکات، بۆیە ھەولێ داو دەستایەتی سەرۆک ھۆز و میرە کوردییەکان بکات... و ھەتا ریککەوتنامەیک بە ناوی (پەیمانێ پیرۆز) بھەستن» (ھەمان، ۵۶).

دوای شکستی میرە کوردییەکان، رێبەرایەتی بزوتنەوێ کوردی دەکەوتە ئەستۆی کەسایەتیە ئایینیەکانی کوردستان. کریس کوچیرا دەنووسی: «... لە نێو کۆمەڵی پاشکەوتوو دیھاتیاندا تا قەمکە تازە لە «رێبەران» پەیدا دەبن. ئەمانە «شیخان» واتە سەرانی مەزھەبی و ئایینی، کە بە حوکمی دەسەلاتی گەورەیان لە نێو جەماوەری خەلکی کورددا، دەبن بە جینشینی میر و رێبەرە غایبەکانیان. خەلکانی سەر بەم تاقمە لە نێو سەدەدی دواتردا رولیکە سیاسی گرتگ دەبینن» (کۆچرا، ۲۰۰۹، ۲۲). شیخ عوبەیدوللای نەھری، شیخ سەعیدی پیران، شیخ مەحموودی بەرزنجی و... لە گرتگرتینی ئەم سەرکردانە شیخ عەبەیدوللای نەھری جگە لە ستراتژیی سەر بەخۆی، رەھەندی نەتەوایی زیاتری پێوە دیارە. «...چونکە شیخ عوبەیدوللای یەکەم سەرۆکی کورد بوو کە لە نامەکانی خۆیدا وشە نەتەوێ کوردی بە کار ھێنا» (کەرمی، ۲۰۱۵، ۳۲). شیخ عوبەیدوللای نەھری سالی ۱۸۸۰ لە نامەیکدا بۆ جیگری کۆنسولێ بەریتانیا نووسیویە: «خەلکی کورد نەتەوێکی جیان، مەزھەبیان لە گەل مەزھەبی خەلکی تر جیاوازە و داب و نەرتیان جیاوازە..» (ئیلسن، ۱۳۷۷: ۲۱-۲۰). دیارە نەھری ئەم قسانە بۆ جیاوایی نێوان کورد و ئێرانی و عوسمانی دەنووسیت. نو شیروان مستەفا بە جەخت کردنە سەر ھەولەکانی شیخی نەھری بۆ دامەزراندنی دەولەتی سەر بەخۆی کوردستان، ئاماژە بە

چەند خالی گرینگی تر لە سیاسەتی نەھری دەکات «۱- ھەموو کورد بێ گویدانە جیاوایی خیزان، بنەمالە، خیل، ناوچە، لەھجە ی زمان و ... لەسەر بنچینە ی پەویندیی نەتەوایی کۆبکاتەو و لە دوو دەولەتی بە ناو ئیسلامیان دابیری، ۲- دوژمنانی کورد: ئیمپراتۆریەکانی قاجاری و عوسمانی، لە کوردستان دەر بکا، ۳- ھەردوو بەشی ئێرانی و عوسمانی کوردستان لە ژێر دەستی بابیعالی و دەرباری قاجار دەر پھینتی و یەک بخت...» (مستەفا، ۲۰۰۵، ۱۸۶)

ئەم ھیلە سیاسییە ئانتاگۆنیسمە کە سەرکردایەتی کلاسیکی کورد رێبەری دەکرد، تا دوای شەری جیھانی یەکەم و سەدەدی بیستەم و تا کۆتایی کۆماری کوردستان، سیاسەتی زالی رێبەرایەتی کلاسیکی کورد بوو. تەنانەت ئەو ریکخراوانە کە لە لایەن وردەبۆرژوازی کوردەو لە سەرۆبەندی شەری جیھانی یەکەم تا کۆماری کوردستان دامەزران، ستراتژیی خۆیان لەسەر سەر بەخۆیی کوردستان دارشتبوو. جەمال نەبەز بە پشتراستکردنەوێ ئەم بۆچوونە دەنووسی: «... ھەموو ئەو کۆمەڵە کوردییانە ی ھور دە بورژوازی رۆشنبیری کورد دامەزراندوون، ھەر لە جەنگی جیھانی یەکەمەو، تا کۆتایی جەنگی جیھانی دووہم، وەک حیزبی سەر بەخۆی کوردستان و حیزبی خویبوون و کۆمەڵە ی زەردەشت و کۆمەڵە ی برایی و کۆمەڵە ی ژک و ھتد، کەم و زۆر بۆ سەر بەخۆی کوردستان تیکۆشاون» (نەبەز، ۲۰۰۷، ۸۸).

دوای شەری جیھانی یەکەم و دارشتنی نوێی رۆژھەلاتی ناوین، دوو بزوتنەوێ گەورە لە رۆژھەلاتی کوردستان ھاتنە ئاراو: شۆرشێ سەمکۆ و پاش شەری جیھانی دووہم دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە شاری مەھاباد. ئەم دوو شۆرشە گەورە ی کوردیش لەسەر ھەمان بناغە ی ئانتاگۆنیسمی و دەرکریت بوتریت لەسەر ھەمان ئامۆزگاری ئەحمەدی

خانسی بوو که کورده کانی هان دابوو بو دامه زانندی کیانیکی سهر به خو.

ئه حمه دی که سه روی یه که له رۆشنییره ئیرانییه کان که رۆلکی بهرچاوی له دارشنتی ناسیونالیزی ئیرانی هه بوو له باره ی شۆرش سمکۆوه دنوو سیئ: «کورده کان بهرده وام ئه گهر دهر فته تیان هه با نافه رمانییان ده کرد له گهل ده ولت، برای [سمکۆ] جه عفر ئاغا و باوکی محهمه د ئاغا له کاتی خویدا چه ندان جار نافه رمانییان کردبوو، به لام سمکۆ بو کوردستان سهر به خوئی ده ویست و له بو ئه م ئاوا ته تیده کوؤشا» (که سه روی، ۱۳۵۰: ۸۳۰) کریس کوچرا ئه م بوچوونه پشتراست ده کاته وه و سمکۆ وه ک ناسیونالیستیکی راسته قینه نیو ده بات (کوچرا، ۲۰۰۹: ۴۸).

بنه مای سیاسه تی ئانتاگونیسمی سمکۆ له گهل فارس له وتوو پژی ناوبراو له گهل مسته فا پاشای یامولکی باشتر روون ده بیته وه. سمکۆ له ولامی ئه م پرسیاره ی که به ته مای چیه و مه به سستی له و بزووتنه وه یه چیه ده لیت: «فارسه کان (بئگومان سمکۆ وشه ی فارسی به کار نه هیئاوه، به لکوو عه جه می به کار هیئاوه، به لام ئه بج له وه رگیرانی ئینگلیزی داوا ی لی کرایی) رقیان له کورده، له بهر ئه وه من به هه موو توانای خوومه وه، هه ول ده دام کورده کان ریک به خه م، بو ئه وه ی له ده سترژیی فارسی رزگار یان بیت...» (مسته فا، ۲۰۰۵: ۴۱۹). سمکۆ پاشان له ولامی پرسیاریک که بو چی ئالای خو ت هه لئا که ی و تا بو هه مووان روون بیته وه که ئامانج ت سهر به خوئییه و بوچی له کوردستانی تورکیه ده ست پچ نا که ی به روونی ولام ده داته وه: «من وای به باش ده زانم که له پێشدا له ئیرانه وه ده ست پچ بکه م. من هه یچ به چاکی نازانم له م رۆژهدا له گهل تور که کان تیکی بده م، چونکه ئه وان به تفهنگ و فیشه که وه یارمه تیم ده دن. من هه یچ به پئیوستیشی نازانم بو بئگانه به یان و بلاو کراوه بلاو بکه مه وه... ئیمه پئیوسته تیبکۆشین و پشتیش به هیزی خو مان

به ستین و نه هیلین فارسه کان بگه رینه وه ورمی و سابلاخ» (هه مان، ۴۱۹). دیاره ئه وه ی که روونه ستراتیژیی سمکۆیه که به ردی بناغه ی له سه ر پیناسه کردنی عه جه م وه ک دوژمن و هه ولدان بو رزگاری له ژیر ده سه لاتی ئه وان بووه.

رهنگه گرنگترین هه ولی نه ته وه ی کورد بو رزگاری و دامه زانندی کیانیکی سهر به خو به و جوژه که له ئامۆزگارییه کانیه ئه حمه دی خانیدا هاتوو، ده که وه یته پاش شه ری جیهانی دووم و دامه زانندی کو ماری کوردستان به سه رۆکابه تی سهر کرده ی کلاسیکی کورد پێشه وا قازی محهمه د. ئه م قو ناخه گرنگه پاش دامه زانندی کو مه له ی ژیکاف و پاشان حیزی دیموکراتی کوردستان هاته ئاراه. پێشه وا له وتاری خویدا له رۆژی دووی ریبه ندانی سالی ۱۳۲۴ به بو نه ی دامه زانندی کو ماری کوردستان ده لیت: «میلله تی کورد هه زاران سه دد و به ره له سستی سه خت و سه هه نده ی له ری دا بوو و ده سه ته ودایره ی دیکتاتوری بئوچان کارشکینی ئیمه یان ده کرد و له هه یچ نامه ردیه ک رانه ده وه ستان و ئیختلافی عه شایری و داخیلیش ئیشکالیکی گه وه بوو بو ئیمه. ئه ممانه وه هه یچ کامیان نه یان توانی پێش به ئیمه بگرن. به دلکی به هیژ، پایه داریمان کرد و ئیدامه مان به فه عالییه تی خو مان دا تا ئیستقلال و ئازادی نه ته وه ی کوردمان به ده ست هیئا» (کوردستان، ۱۷ ریبه ندان: ۱۳۲۴).

کو ماری کوردستان خاوه نی سوپایه کی نه ته وه بی به ناوی هیزی پێشمه رگه بوو که له راستیدا وه ک پئوه ریکی ده وله تی مؤدیرن که خاوه نی ئه رته شیکی به دیسیپلین بوون، بو پاراستنی خاکی کوردستان و کو ماری کوردستان دامه زرا. ههروه ها کو ماری کوردستان خاوه نی ئالای نه ته وه یی تایبه ت به خو و سیستمی برۆکراسی تایبه ت به خو ی بوو. قاسملوو له م باره یه وه دنوو سیئ: «زۆریک له م ده سته که وتانه ئاوات و ئامانجی له میژینه ی گه لی کوردستان بوون که بو یه که م جار له

ژيانى نەتەوى كورددا ھاتنە ئاراۋە» (قاسمو، ۱۳۹۲: ۸۵). سرودى نەتەۋەيىيى كوردستان كە بۆ يەكەمجار لە كۆمارى كوردستان وترا بە پرونى بنەماى ئانتاگۆنىستى و سەربەخۆبوونى نەتەۋەى كوردى نیشان داۋە. ئەم سرودە بە بانگەوازىك بۆ دوژمن كە لە سرودە كەدا بە "رەقىب" ناو براۋە دەست پىچ دەكات.

بۆ تىگەبىشتن لە بنەماى ئانتاگۆنىستىيى سىياسەت كە لەسەر بناغەى دوژمن لە كۆمارى كوردستان دارپژراۋە، ۋەسىيەتنامەى پېشەۋا قازى محەممەد دەتوانىت بە باشى دەرخەرى ئەم بنەمايە بىت. قازى محەممەد ۋەك ئەحمەدى خانى ئامۇژگارىيى كوردەكان دەكات كە چۇن خۇيان بيارپژن و رېكىبخەن. ئەم ۋەسىيەتنامەيە نوپكردەنەۋەى ئەو ئامۇژگارىيانە بوو كە لە سەدەى حەفدەبەم لە لاين ئەحمەدى خانى رووبە كوردەكان وترا بوو. لەم ۋەسىيەتنامەيەدا روانگەى كۆمارى كوردستان و ھىماى ئەو كۆمارە واتە پېشەۋا قازى محەممەد بەرانبەر بە دوژمن و سىياسەتى كوردستانىيەۋە روون دەبىتەۋە. قازى لە بەشىك لە ۋەسىيەتنامەكەيدا دەنووسىت: «بۆ رەزامەندىيى خودا دەست لە دوژمنىيە يەكتر ھەلگرن، يەك بگرن و بۆ پىشتىۋانى لە يەكتر ھەلسن، لە بەرانبەر دوژمندا راۋەستن، خۇتان بە نرخىكى كەم بە دوژمنەكان مەفرۇشن... دوژمنانى نەتەۋەى كورد زۇرن، زۇردارن، نامەردن و بى وپزدانن، رازى سەر كەوتنى ھەر نەتەۋەيەك يەكەتتى و پىكەۋە بوونە... دوژمنى نەتەۋەى كورد لە ھەر تاقەم و گرووپ و رەنگ و رەگەزىك ھەر دوژمنە، بى بەزەيى و وپزدانە... لە ئىسماعىل ئاغاي شاك، تا جەۋھەر ئاغاي بىراى و ھەمزە ئاغاي مەنگور و چەندىن و چەند قارەمانىكى دىكە فرىوى ئەم زۇردارە مەلەوونانەيان خوارد و ناپاۋانە شەھىد كران...» (لە مالىپەرە كانەۋە). ۋەك ديارە پېشەۋا بە پرونى باس لە دوژمنانى نەتەۋەى كورد دەكات و بە مەلەوون و بى بەزەيىيان

دەزانىت و ۋەك قارەمان چاۋ لە سمكۆ دەكات كە شەھىد بوو. بە پرونى باس لە دوژمنىكى گىشتى دەكات كە بنەماى لە سەر سېنەۋە و بندەستبوونى كورد دارپژراۋە، بۆيە قازى بانگى نەتەۋەى كورد دەكات بۆ داژبەتى لە بەرانبەر ئەم دوژمنە يەكبگرن. ئەمە بناغەى ئانتاگۆنىسىمىكە كە سەر كىرەيىيى كلاسىكى كورد وپراى ئەۋەى تا چەندە شارەزاي پىرسى ناسىۋنالىستى بوو، سىياسەت و ستراتىژى و ئەكتى خۇى لە سەر دامەزراندوۋە.

سىياسەتى ئاگۆنىسىمى بزووتنەۋەى كوردستان

ھەموو بزووتنەۋە سەربەخۆيىخوازەكان بە رېبەرايەتتى سەر كىرەيىيى كلاسىكى كورد كە خاۋەنى پىگەيەكى جەماۋەرىيە بە ھىز لە نىۋ خەلكدا بوون، توۋشى شىكست ھاتن. ئەم شىكستە بوو ھۇى دوو جىگۆركىيى بنەرەتى لە بزووتنەۋەى كوردستان. جىگۆركىيى ئانتاگۆنىسىم و ئاگۆنىسىم و ھەرۋەھا جىگۆركىيى سەر كىرەيىيى كلاسىكى كورد و وردە بورژوايى كورد. تا پېش ئەم شىكستە، رېبەرىيى بزووتنەۋەكان بە دەستى سەر كىرەيىيى كلاسىك بوو و وردە بورژوايى كورد لە ژېر كاريگەرىيى ئەم سەر كىرەيىيەتتە بوو. جەمال نەبەز لەم بارەيەۋە دەنووسىت: «ھور دە بورژوايى كورد- بە پېچەۋانەى سەر كىرەيىيەتتى كلاسىكەۋە، كە جەماۋەرى رەش و رووتى كورد پىشتىگىرىيە دەكرد، خۇى ھىچ جەماۋەرىيىكى لە كوردستاندا لە پىشتەۋە نەبوو. بىجگە لەۋەش كە جەنگى جىھانىيى دوۋە برايەۋە، سەر كىرەيىيەتتى كلاسىكى دەسەلاتدارى خاۋەن جەماۋەرى ۋەك قازى محەممەد يان بارزانى چەنگ نەدەكەۋەت كە ھور دە بورژوايى رۇشنىبىر خۇى بخاتە پالى. لەبەر ئەۋە ھور دە بورژوايى كورد ناچار بوو ستراتىژىيى خۇى بگۆرپىت و لە سەربەخۆيىيى كوردستانەۋە بىكائە ئۆتۆنۆمى بۆ كوردستان» (نەبەز، ۲۰۰۷: ۹۵). گۆرپىنى ستراتىژىيى

له سەر بە خۆی بۆ ئۆتۆنۆمی، وهك جینگۆر كۆمى ستراتېژى ئانتاگۆنىسمى بە ئاگۆنىسمى پېناسە دەكەين.

كوردايەتى بە واتاى ئانتاگۆنىستى سى پرنسىپى ھەيە. يەكەم، باوەر بە نەتەو ھوونى كورد، دووم، باوەر بە داگىر بوونى كوردستان، و سىھەم باوەر بە خەبات لە پىناوى دامەزراندنى دەولەتى سەر بە خۆى كوردستان. ئەم پرنسىپانە كەم و زۆر لە ھەموو بزوتنەو ھەمەکانى پىشوو كورددا رەنگدانەو ھەمەو ھەبوو بە تايبەت لەو رېكخراوانەى بەشەك لە خويندەوارانى كوردستان لە ژۆر كاريگەرى سەر كوردەى كلاسكى كورد داپانمەزراند بوون. بەلام ئەم پرنسىپانە بە ھۆى دۆران و شەكستىكى مەيدانىيەو تووشى ئالوگور ھاتن و دەستەبژىرى كورد بە ناچار رېگايەكى تری ھەلبژارد و ئەو پرنسىپانە وەك ئارمان و يۆتۆپايەكى خەيالى مايەو، ئەگەرچى ھەموو كەسايەتى و دەستەبژىرەكانى كورد رەوايى خۇيان لەو ئارمانەو وەردەگرت.

ستراتېژى ئاگۆنىسمى ئەو سى پرنسىپى بە جۆرىكى تر دارشتوو. نەتەو ھوونى كوردى وەك ھىلى سوور دەستىشان كرد و پىگەى ئەوى تری كوردى لە دوژمنەو بۆ نەيار گۆرى و لە بارەى مافى ديارى كوردنى چارەنووس ناچار ئۆتۆنۆمى ھىنايە ئاراو. واتە ستراتېژىيەك كە سىسەتى كوردى پاش كۆمارى كوردستان رەچاوى دەكات، خاوەنى ھەندىك تايبەتمەندىيە. يەكەم پاراستنى ناسنامەى كۆبى واتە نەتەو ھوونى خۆى، دووم جەخت كردنە سەر مۆدىلىك لە ديموكراسى كە پارېزەرى ئەو ناسنامەيە بىت و دامەزراندنى كيانىكى خۆبەرپۆھەر. ئەم جینگۆر كىيە دەتوانى بە ماناى ئەو ھەش بىت كە لە سىسەتى ئاگۆنىسمى كوردىدا ناوەرۆك گرنگى زياترى ھەيە. بۆيە قاسملو دەلەت: «شەك گرنگى نىيە، ئەو ھى گرنگە نىوەرۆكە. ھەر كاتىك گەلى كورد لە ئىراندا بە مافىكى

ئەوتۆ گەيشت و لەو راستىيە گەيشت كە ئىدى لە ژۆر ستمەدا نىە و ئەو ھۆ خۆبەتى لە چارەنووسى خۆيدا دخالت دەكا، بە پىداگرتنەو دەبى بلىم كە لە حالەتى ئاوادا گرنگى نىيە كە ئايا گەلى كورد بە خودمختارى گەيشتوو ھەمەو سەر بە خۆى، چونكە ھەردوو كيان بە كوردەو يەك نىوەرۆكىان ھەيە» (قاسملو ۲۰۰۶: ۳۶).

عيرفان مستەفا بىرمەندى كورد بە شىوازىكى تر گرنگايەتى ئەم ناوەرۆكە ئاگۆنىسىيە لە بزوتنەو كوردىيەكاندا كە خواستى ئۆتۆنۆمىيان ھەيە نىشان دەدات. عيرفان مستەفا دەنووسىت: «ئۆتۆنۆمى بە پنى بنەماى كورد بوون ئەو ھەيە كە دەسەلاتى سىسى و ئىدارى و كولتورى لە ناو دەولەتى مۆدىرندا كە دەسەلاتىكى ناو ھەندىيەو، بگۆرەت بۆ چەند دەسەلاتىكى ئۆتۆنۆمى و ناوچەى... ئەو جۆرە لە ئۆتۆنۆمى كە بزوتنەو كوردىيەكان لەسەر بنەماى كورد بوون داواى دەكەن، لە لۆجىكى سىسى دەولەتە مۆدىرنەكاندا ماناى دابەشبوون و جىابوونەو دەگەيىنى و بە پنى ئەم لۆجىكە جىبەجىكردى داوايەكى لەو جۆرە تەنھا نەتەو كە ناكات بە دوو پىكەتەى نەتەو ھىي سەر بە خۆ، بەلكو دەولەتەكەش دەكات بە دوو دەولەتى سەر بە خۆ... واتە گۆرپنى ھكۆمەتى ناو ھەندىيە ناو دەولەتە بۆ چەند ھكۆمەتىكى سەر بە خۆ لە سىسەت و كولتور و بەرپۆھەردندا بە بى دابەشبوونى دەولەتەكە بۆ چەند دەولەتىكى سەر بە خۆ... ئەو ئۆتۆنۆمىيە كە بزوتنەو كوردىيەكان داواى دەكەن، وەرگرتنى كۆمەلە مافىكى كولتورى و ئىدارى نىيە، داوايە بۆ گۆرپنى ئەو سىسەتمە كە دەولەتە نەتەو ھىيەكەى لەسەر دامەزراو...» (مستەفا، ۲۰۱۱: ۵۴۳-۵۴۲).

ئەم ئالوگۆرە دەستپىكى قەيرانىك بوو لە بزاقى سىسى كوردستاندا. واتە سىسەتى ئانتاگۆنىسمى كوردى و سىسەتى ئاگۆنىسمى كوردى كەوتنە مشتومرەو. ژۆرخانى بزوتنەو ھى كوردستان لە سەر

بناغەى ئانتاگۆنسىم دارپىزراو، بەلام بزاقى سىياسى ناچار بوو بە فەرمى سىياسەتتىكى ئاگۆنسىمى رەچا بکات. کەلینىک لە نۆوان رۆحى بزوتنەو کە و جەستەى بزوتنەى کورد ساز بوو کە لە درىزايى بزاقى کوردستان بە شىوازى جۆراوجۆر خۆى دەرختوو. ئەم کەلینە لە سەردەمىکدا بۆ سەردەمىكى تر چالاک و سەر کراو. بەلام زۆر جار خۆى لە دووانەى ئارمانخوازى و رىئالپۆلېتیکدا پیناسە کردوو. ئەو. لەویدا کە ئارمانى سىياسى کورد هەبە، رۆخسارى دزبۆى واقعەتیش دانىشتوو، لەویدا کە واقعى سىياسى هەبە، ئارمانیش قورسايى خۆى هەبە. قەيرانە کە لەوێو سەر هەلەدەت کە بزوتنەى ئەوێ دیتە پانتايى ئایدیۆلۆژى کوردایەتییەو، ئارمانى کوردایەتییە کە بناغەى لەسەر ئانتاگۆنسىمى کورد و فارس، یان کورد عەرەب یان کورد و تورک دارپىزراو، بەلام ناچارە خۆى لە سىياسەتتىكى ئاگۆنسىمى بىنیتەو، کە بریتییە لە دیموکراسىخوازى و هەر جۆرە ئۆتۆنۆمىيە ک. وپراى ئەو کە سايەتتى سىياسى کورد و ریکخراو کەن چاویکیان لە کوردایەتى بە وانا ئانتاگۆنسىمى کە و چاویکیان لە کوردایەتى بە وانا ئاگۆنسىمى کەبە. واتە ناتوانیت سەرەخۆیى کوردستان رەت بکاتەو، چون بناغەى خۆى لە دەست دەدات و بەلام ناشتوانیت بە فەرمى داواى بکات. میتۆدى خەباتە کەشى، چە کداربوونى، پیناسە کردنى هیزىکى نەتەو یى بە ناوى پيشمەرگە، بوونى ئالای تايەت بە خۆ، بەشدارى چالاکانەى لە پارچە جیاوازه کانى کوردستان و تەنانت شەهید بوونى لە پیناوى پارچەبە کى تر لە کوردستان، هەموو دەر خەرى ئەو یە کە بزوتنەى کوردایەتى، ئەکت و تیکۆشانى تاکی کورد لەسەر بنەماى ئارمانى کوردایەتییە دارپىزراو.

کە سايەتتى سىياسى کورد کە مێژوو دەنووسیت، کە لە کوردایەتى دەپەقى، باس لە پارچە پارچە بوونى کوردستان و

داگیر بوونى کوردستان دەکات، بەلام کە دیتە سىياسەتتى فەرمیەو، لە دیموکراسى و دیموکراتیزە بوونى ئەو ولاتانە دەدۆیت کە کوردستانیان بەش کردوو، واتە کە سايەتتى سىياسى کورد لە سىياسەتتى فەرمیدا خۆى نیبە. بزوتنەو سىياسى کوردستان، ريبەرانى سىياسى، ریکخراو کەن و هتە، لە سەردەمى پارادایمى ئاگۆنسىمدا، رۆخسارىکى ژانوسىيان هەبە. کولتورى زال، فەرەنگى سىياسى نىو بزوتنەو کە، وانا کانى و بزوتنەى سۆز و عاتیفەى خەلکى، لاینگرى لە هیزى پيشمەرگەى کوردستان، پیرۆزى ئالا و هئىما نەتەو یە کەنى هەر هەموو گوزارشت لە بناغە و کاکلەى جوولانەو سىياسەتتى کوردستان بۆ سەرەخۆیى کوردستان دەکات. بەلام سىياسەتتى فەرمى رۆخسارىکى ترى هەبە. کۆى بزوتنەو سىياسەتتى کوردستان لە دەورەى سىياسەتتى ئاگۆنسىمى، ئەم رۆخسارە ژانوسىيەى پيوە ديارە.

بۆ میناک دەتوانین ئاماژە بە دکتۆر قاسملوو بدەین. کە لە چۆنەتتى ناساندنى خۆیدا لە وتووێژیکدا لە گەل رۆژنامەنووسى بیانى کارۆل پروونھوبیر دەلێت: «کاتیک کە سیک بیوگرافى دەنووسى، دەبى بلێ کاتیک سمکۆ کوژرا ئەمن لە دایک بووم» (پروونھوبیر، ۲۰۰۹: ۳۰۲). و تە کە قاسملوو بەو مانایە دیت کە لە سالیکدا کە ريبەرىکى سىياسى کورد بە دەستى دوژمنانى کوردستان شەهید بوو، ريبەرىکى تر لە دایک دەبیت. واتە قاسملوو بەردەوامیە کە لە بزوتنەو سىياسەتتى کوردستاندا لە پيش سەردەمى مودیرن و سەردەمى مودیرن دەبىنیت. بە واتیە کى تر خۆى بە درىزە دەرى ريبازى سمکۆ کە ريبازىکى ئانتاگۆنسىمى کورد و عەجەم بوو دەزانیت. وپراى ئەو بەرگرى لە مافى دیارىکردنى چارەنووس لە فۆرمى سەرەخۆییدا دەکات، واتە پابەندە بە ئارمانى گەلى کوردستانەو و هەمیش زیاتر لە هەموو کەس باسى دیموکراسى دەکات. ئەگەر بە شىوێ کە مێژوو مەند روانگە و بیر و

بۆچۈننى قاسملو لىك بدەينەو، حاشاى لى ناكريت كه قاسملو له ژېر كارىگه رىبى هزرى چهپ و ماركسىسم بووه كه لهو سهردهمدا هزرىكى زال بووه، بۇيه گه يشتن به دهوله تى سه ربه خوئى كوردستانى به ستووه تهوه به دزايه تىي ئىمپرياليزم و رووخانى ئىمپرياليزم، به لام له گه ل ئه وه شه له باره مافى ديار يكر دنى چاره نووس ده نووسيت: «كورد يش وه كه هه موو نه تهويه كه مافى ديار يكر دنى چاره نووس و دامه زان دنى ده وله تىكى سه ربه خوئى هه به. سروشتىكى تايبه ت كه له مه سه له لى كورددا هه به ئهويه كه مه سه له كه ته نيا جيا بوونه وه نيه، به لكوو پيش هه موو شت يك يه كگر ته وه يه... ئه وه ئىمه مه به ستمانه باسى بكه ين مافى نه ته وه لى كورده بۇيه كگر ته وه له نيو ده وله تىكى سه ربه خوئا... هه ر ئه نذازه يه كگر ته وه لى كوردستان دوور و ناراست بيته بهر چاو، حق ئه وه يه دانى پيدا بنريت كه كورد مافى دامه زان دنى ده وله تىكى سه ربه خوئى هه به...» (قاسملو، ۲۰۰۴: ۲۷۶). به لام قاسملو وه ك رېبه رىكى سياسى، پرؤزه لى سياسى خوى له سه ر بناغه لى ئاگو نيسم داد رېژى كه باس له ديموكراسى بۇ ئيران و خودموختارى بۇ كوردستان ده كات. هه ر بۇيه له ناميلكه لى كورته باسدا ده نووسيت: «له بارى مه سه له لى نه تهويه، نيوه روكى ئه م مه سه له يه له راستيدا ئه ستان دنى مافى «دانانى چاره نووس» ه. ئه م مافه ده كريت به چند شيوه جي به جى بكرى: يه كه م؛ به شيوه لى سه ربه خوئى ... دووه م؛ به شيوه لى «فيدرالىزم» واته وه رگر تنى مافى نه تهويه لى له چوار چيوه لى حكوممه تىكى فيدرالدا. سيه هم؛ خودموختارى. ئىمه به له نه زه رگر تنى وه زعى كوردستانى ئيران و وه زعى تايبه تى ئيران و وه زعى گشتىي گه لى كورد له رۇژه لاتى نيوه راستدا، خودموختارىمان هه لېزار دووه...» (قاسملو، ۲۰۰۳: ۹). وه ك دياره رپالپوليتىك له سياسه تى قاسملودا ئه وله ويه تى هه به. چونكه سياسه تى خوئى به پىي دۇخى ناوخوى

كوردستان، دۇخى ئيران و دۇخى گشتىي كورد له رۇژه لاتى ناوين دارشتووه. له روانگه لى قاسملووه، خودموختارى په يوه ندىي به ديموكراسىيه وه هه به، واته ئه گه ر ديموكراسى نه بيت گه رهنه تيه كه بۇ خودموختارىيش نيه، بۇيه له شروقه لى دروشمى ديموكراسى بۇ ئيران و خودموختارى بۇ كوردستان ده نووسيت: «... هاتووينه سه ر ئه و بروايه كه به بى ديموكراسىي راسته قينه، ته نانه ت ئه گه ر ئىمه خودموختارىيشمان ده ست كه وئى، ئه و خودموختارىيه زانمىكى ديكه لى نيه.» (قاسملو، ۲۰۰۶: ۲۸۵). مه به ستى قاسملو له ديموكراسىي راسته قينه هه مان ره ه ندى ئاگو نيسميه، ئه م شيوازه له ديموكراسى ته نيا قه تيس نابيته وه بۇ سه ر مافى شارؤمه ندى و ئازاديه كه سيه كان، به لكوو ديموكراسى له سه ر بناغه لى ئاگو نيسم يان ئه وى كه له ئه ده بياتى سياسى بزوتنه وه لى كورديدا هه به ديموكراسىي راسته قينه و پراي پاراستنى ئازاديه كه سيه كان، باس له پاراستنى ناسنامه كوويه كان ده كات. له م مؤدېله دا ناسنامه كوويه كان ره ت ناكريت نه وه، به لكوو به فهرمى ده ناسرين. هه ر وه ك دياره سياسه تى ئاگو نيسمى كوردى ئاگادارى ره ه ندى ئانئاگو نيسميه؛ له هه ر كوى باس له ئوتؤنؤمى ده كات، پاساويك بۇ ئه م دروشمه و هه لنه گر تنى دروشمى سه ربه خوئى ده هينيت هه. كوى ئارگيو منته كانى به پىي واقعى سياسى داده ر رېژىت. له م سياسه ته دا ئه وه رپالپوليتىكه كه سياسه تى كوردى ديارى ده كات. به لام ئارمانى سه ربه خوئى له هه ست و نه ستى گه لى كوردستاندا ئه وه نده به هيزه كه هه موو رېكخراوه كان و رپيه رانى سياسى، ناچارن ولامىكيان بۇ ئه م ئارمانه هه بيت. هه ر ئه م هه ش وا ده كات كه بزوتنه وه لى كوردى روخاسارىكى زاننوسى بگرىت. به لام ئه م روخساره به ره ورووى ره خنه يه كى جددى بووه ته وه. له روانگه به كه وه ده كرى پشتيوانى له

سیاسەتی ئاڭگۆنئیسیمی بکری؛ لە وێدا کە بناغەى لەسەر دیموکراسیى راستەقینە، پاراستنى ناسنامەى نەتەویى و هەلۆهشانەنەوی ئیران لەسەر تەورەى نەتەوی فارسە. بەلام دەکریت لە روانگەى ئانتاڭگۆنئیسیمیەو بەدریتە بەر رەخنە ئەگەر ئەویترە کان ئامادە نەبوون دەسەلات بەش بکەن، ناسنامەى نەتەویى کورد بەفەرمى بناسن، ئەگەر نەتەوی سەردەست ئامادە نەبوو دیموکراسیى راستەقینە قبوول بکات، کورد دەبێ چ ریکایەک بگریتە بەر؟ یان ئەگەر دیموکراسی ئەوەندە بەهێزبوو لە ئیراندا چما لە جیاتی ئۆتۆنۆمی، سەربەخۆی هەلنەبژیرین؟ ئەمە ئەو پرسیارانەن کە لە گۆرینی پارادایمی سەربەخۆی بۆ ئۆتۆنۆمی، هەر لە سەرەتاوە تا ئیستە بەردەوام لە بزووتنەوی کوردیدا هەن و هەنووکش لە دواى بزووتنەوی ژن، ژیان، ئازادى، زیاتر لە هەموو کاتیکى تر کەوتوونەتە رۆژەف. لە بزووتنەوی ژن، ژیان، ئازادیدا بەرپەتیرین پرسى ناوخۆیى کوردستان، وروژاندنى زیاترى ئەو پرسیارانە بوو. لە ئیستا ئەم پرسە واتە "چی کردن؟" کاکەلى فیکریی چالاکان، ریکخواه سیاسییەکان و رووناکییری کوردە. دوو ئاراستە هەیه کە هەردوو باوەریان بەو هیه کە ئەم رۆخسارە ژانوسییە دەبێ ببێ بە رۆخساریکی یە کە. یان ئاویتەبوونی یە کجاری لەگەڵ نەتەوی سەردەست و یان گەرانەو بۆ پارادایمی ئانتاڭگۆنئیسیمی.

گەرانەووە لە نیوانی ریکای سنیهەم و دیواری ئیتنیکى

دواى زیاتر لە حەوت دەیه دەبیت دان بەویدا بنریت کە ناسنامەى نەتەویى گەلى کورد هیشتا بە شیۆهیهکی فەرمى لە چوارچێوهى ئەو دەولەتانەى کە کوردستانیان بەسەردا دابەش بوو، دانى پێدانەنراوه. ئاسۆ و دووره دیمەنى گەیشتن بە دیموکراسى -بەو جۆره کە کورد دەیهوئیت- لە رۆژەلاتى ناوین لیل و ناروونه. هەر ئەمەش وای کردوو کە باس

لە گۆرینی پارادایمی ئاڭگۆنئیسیمی بکریت. ئەم گۆرینی پارادایمە زیاتر خۆى لە چوارچێوهى "مافى هاوولاتى" بوون دەبینیتەوه. لە گۆرینی پارادایمی ئانتاڭگۆنئیسیمی بۆ ئاڭگۆنئیسیمی، کوردایەتى بە شیۆهیهکی تر خۆى دارشتبوویەو، واتە بناغە و هیلە سەرەکیەکانى خۆى لە دەست نەدابوو. بەلام لە گۆرینی پارادایمی ئاڭگۆنئیسیمی بۆ مافى هاوولاتى یان دیموکراسییه تیکى لیبرال لە سەر بناغەى تاک-نەک ناسنامەى کۆبى - کوردایەتى بە تەواوى دەخریتە پەراویزەوه. واتە لەم سیاسەتەدا دیار نییه کە جیاوازی نیوان مروئیکى کورد و مروئیکى فارس لە چیداى؟ تابه تەمەندیەکانى بزاقى کوردی و خواستەکانى ون دەبن. لێره دوو پاشەکشەى بنەرەتى روو دەدەن، یە کەم پاشەکشە لە کوردایەتى و دووهم پاشەکشە کردن لە دیموکراسیى ئاڭگۆنئیسیمی یا راستەقینە بۆ دیموکراسیەتى لیبرال. لەم ستراتێژیە هەموو رەخنەگرەکان دەبن بە رادیکالیست و سیاسەت وەک پانتایەک بۆ ئیمکانەکان تا خوارترین ئاستى خۆى ئیمکانەکانى بەرتەسک دەکاتەوه. ئەم روانگەیه سەرەرای ئەوهى دژبەرانى خۆى بە رادیکالیست نیو دەدەت، بەلام خۆى لە پەرەگرتنى ئەم رادیکالیسمە رۆلى تابه تى هەیه. موفە لەبارەى دیموکراسیى رۆژئاوا کە بناغەى لەسەر تاک دارپژراوه نەک سیاسەتیکى ئاڭگۆنئیسیمی، باوەرى وایە رەهەندى کۆبى سیاسەت لە بەین ناچیت. ئەو بانگەوازەى باسى سەرکەوتنى تاکگەراى دەکات دروست نییه و دژى سیاسەتى دیموکراتیکە. ئەگەر ناسنامە کۆبىیهکان لە سیاسەتى حیزبە سونەتییه کاندانەبن، بە ئەگەرى زۆر خویان لە رینگەیهکی ترهوه نیشان دەدەن. ئەمە رووداویکە کە لە رینگەى گوتارى پۆبلیستى دەستەراستى خۆى نیشان دەدا و بە لاوازبوونی چەپ/راست جۆریکی نوێ لە ئیمه/ئەوان بەرھەم دیت. (موفە، ۱۳۹۱: ۷۴).

بانگەوازى نەبوونی دوژمن، پاشەکشە کردن لە سیاسەتى کوردستانى و ناسنامەى کۆبى

كوردستان بۇ جورىك له ديموكراسى له سەر بناغەى تاك و مافى هاووللاتى، ئەوئيش به پاساوى مەدەنىيەت، دژى ناوهرۇكى گوتارى نەتەوئىيى خەلگى كوردستانە. بىجگە لهو ئەم گوتاره خۇى له پەرەگرتنى جورىكى تر له توندئاژوويى كه خۇى له بەرانبەريدا پىناسە دەكات رۇلى هەيه. واتە ئەم گوتاره دژى بناغە فيكرىيەكانى خۇيەتى. چونكه بابەتى سياسى له كوردستان لهسەر بناغەى ئىمە و ئەوان دارىژراوه؛ ئەگەر له رېگاي رېكخراوه كاندا ئەم سياسەتە رەچاو نەكرىت، ئەوه له شوئىيىكى تر و رەنگە تۇندئاژووتر سەرھەلئەدات و خۇى دەردەبرىت.

ديارترينى ئەم هەولانە كه وەك رېگاي سېھەم پىناسەى دەكەين، لەو بانگەوازانەدا دەبىنرېت كه بەردەوام باس له نەبوونى دوژمن له بەستىنى سياسى كوردستان و هەروها ئەو هەولانەى كه بۇ پىكەينانى هاوپەيمانى لهسەر لاني كەمەكان كه ديارتريبيان مەنشوروى جورج تاون بوو دەردەكەويت. نەبوونى دوژمن له بەستىنى سياسەتى كوردستاندا به واتاي بردنە ژېر پرسىارى بناغەى ئانتاگۇنىسىمى و ئاگۇنىسىمى سياسەت و ئەو پرەنسىپانە دېت كه كۆلەكەى سەرەككى كوردايەتەين. بىجگە لهوه بانگەوازی دۆستايەتى له گەل هەموو جېهان و نەبوونى دوژمن به وتەى شمىت به واتاي وەدەنرانى خۆت له سياسەت پىناسە دەكرىت. نەتەوئەيك كه دوژمنى نييه، پئويستى به سياسەت نييه. بەدەر لهوه هەولانەى بۇ پىكەينانى هاوپەيمانى به بى رەچاو كردنى تايبەتمەندىيەكان واتە پاراستنى ناسنامە كۆيىهكان، هەم لادان له كوردايەتییە و هەميش پاشەكشەكردنە له ديموكراسى.

ئەم هیلە فيكرىيە له لایەن رېفۆرمخووازی كوردەوه و له نيو پىكەتەى سياسى كۆمارى ئىسلامىي ئىرانیش رەچاو دەكرا. واتە پەراوئىزخستنى رەهەندى ئانتاگۇنىسىمى و ئاگۇنىسىمى، پىناسەكردنى كوردايەتى

وەك رادىكالىسىم و سياسەتییكى دۆراو و پەراوئىزخستنى ناسنامەى نەتەوئەيى كورد و دارشستنى سياسەت له سەر لانیكەمەكان و نازادىيە كەسىيەكان و خۆشبرئويى تاك. به هەمان شىوہ پارادایمى مافى هاووللاتى يان رېگاي سېھەم ئەو خواستانەى له نيو پىكەتەى سياسىي نوئى له ئىرانى پاش كۆمارى ئىسلامى هەيه. ئەم روانگەيه بەردەوام دۆران، لاوازی دىپلۆماسىي خۇى، قىبوول نەكران له لایەن ئەوئىترەوه و پاشەكشەى مەيدانى، به پاشەكشەى گوتارى ولام دەداتەوه كه دەرنەجمى لادان له جەوهەرى بزووئتەوهى كوردستان به پاساوى سياسەت كردنە. لەم ستراتىژىيەدا بابەتى سياسىي وەك بەريەككەوتنى دۆست و دوژمن يان دۆست و نەيار دەخرىتە پەراوئەوه. بەتالكردننى سياسەت له دۆست و دوژمن يان "ئىمە"/"ئەوان" له لای موفە، وەك روانگەى پاش-سياسى پىناسە دەكرىت. واتە مەملانئ و بەريەككەوتن جىي خۇى دەدا به كۆدەنگى و رېككەوتن، ناسنامەى كۆيى جىي خۇى دەدا به "تاك". ئەمە به ماناي رەتكردنەوهى كۆدەنگى يان رېككەوتن نييه، بەلكوو به ماناي ئەوه دېت كه كۆدەنگى و رېككەوتنەكان له ناوهرۇك بەتال كراون. پرسى نەتەوئەيى بۇ پرسى ديموكراسىيەتى سىكۆلار و مافى هاووللاتى سەر كراوه؛ واتە بزووئتەوهى نەتەوئەيى كورد، له ناوهرۇكى نەتەوئەيى بەتال دەكرىت. بۆيه كۆمەلگاي مەدەنىي كوردستان بەردەوام ئەم پرسىيارانە دەرووژئىنئىت: رېككەوتن لهسەر چى؟ كۆدەنگى لهسەر چى؟

ديوارى ئىتنيكى

هەر لەم چوارچۆيەيدا بەشپىك له ئەكادىمىسىيەنى كورد وەك "عەباس وەلى" باس له شكانى ديوارى ئىتنيكى له نيوان كورد و باقى پىكەتەكانى نيو ئىران دەكەن. وەلى له شروؤفەى ئەم روانگەيهدا دەلئىت: «وختى ئەوه گەيشتووہ له ديوارى ئىتنيكىي

سیاسەتی کوردی تیپەر بیین و مەیدانیکی تازە بۆ خۆمان بکەینەوه، تیپەر بوون بە مانای دەستکێشان لە ھۆویەتی نەتەوی نییە...^[۱] وەلی باسە کە قەتیس دەکاتەو سەر بابەتیکی گرنگ لە سەپاندنی دەسەلات کە یەکیک لە تاییەتمەندییەکانی دەولەتی مۆدێرنە. بۆیە دەلیت: «لە دەرەوی لایەنی سەختی دەسەلات وەک زەبروزەنگ و زیندان کە دەولەت بەو ناسراو... ھەول دراو لە چوارچێوەی دەولەت-میللەتی مۆدێرنەدا، ژبانی رۆژانی خەلکی مودیریەت بکریت... ئەو مودیریەتە بنەمای کۆنترۆلیکی زۆر زۆر گەورەترە لە مەسەلە زەبروزەنگ... دەولەت ھەول دەدات ژبانی رۆژانی خەلکی، خواردن، نوستن، بیھداشت، قوتابخانە و ... بە شیوەیەکی نادیار و نەبێراو کۆنترۆل بکات ... بنەمای ئەو مەیدانە تازەییە کۆمەڵگای مەدەنییە ... ئەو مەیدانە لە چوارچێوەی جۆگرافیای ولاتە کەدایە، بۆیە جیاوازییەکانی ئیتنیکی، رەنگی و جنسیەتی بەو شیوەیە رەنگ نادانەو ... ئەو بنەمایەکی دینیەتی پێشێ بە دژی دەسەلات ... دەبی جزووریکی زۆر چالاکمان لە مەیدانی ژین-سیاسەت ھەبیت»^[۲]

بنەمای ئارگۆمەنتەکانی وەلی لەسەر بیروبوچوونەکانی فۆکو لەبارە دەسەلاتەو دارپێژراو. فۆکو مانایەکی بەربلاو بۆ دەسەلات دادەنیت و وەک تۆریکی بەربلاو لە پەپوھندییەکان لە کۆمەڵگادا پێناسە دەکات، واتە لە لای فۆکو دەسەلات تەنیا رەھەندی قەزایی و زەبروزەنگ نییە. «بە بوچوونی فۆکو سیستەمی دەسەلات لە دنیا و کۆمەڵگای مۆدێرن، زۆر قوولتر و نادیارتر لە دەسەلات لە سیستەمە سوننەتیەکانە ... بۆ تیگەشتن لە دەسەلات لە دونیای نویدا دەبیت لەسەر ووی پێناسە کلاسیکەکانی دەسەلات بگەرین ... بە بوچوونی فۆکو، دەسەلات بە دەستی کەسانیکی تاییەتەو نییە. دەسەلات مەجموعەییەکی ئالۆز و تۆرپیکە لە پەپوھندییەکان» (حەقیقی، ۱۳۷۹:

۱۹۳-۱۹۱).

وەک دیارە باسە کە وەلی دەبیت لە سەرەووی ئەو پێناسە کلاسیکە کە بۆ دەسەلات ھەییە بخوینریتەو. واتە وەلی باس لە دەسەلات-ژین و سیاسەت-ژین دەکات. ئەم شیوازە لە کۆنترۆلکردن یان سەپاندنی دەسەلات، لەگەڵ سەرھەلدانی دیاردەییەکی گرنگ وەک «حەشیمەت» ھاتە کایەو. «سیاسەت-ژین لەگەڵ حەشیمەت سەر و کاری ھەییە، حەشیمەت وەک پرسیکی سیاسی ... وەک پرسیکی ژینەیی و پرسی دەسەلات» (فوکو، ۳۲۶:۱۳۹۱) لەم شیوازە ژبان دەبیتە ئۆبژەییەکی بۆ دەسەلات.

تیپەر بوون لە دیواری ئیتنیکی لیکچوونی ھەییە لەگەڵ ئەو بیروکەییە گیدیژ کە پێی وایە لە سەر دەمی کۆمەڵگای پێشەیدا دەبیت لە دەرەوی دوانەیی چەپ و راست بێر لە سیاسەتیکی تر بکەینەو، کە پێی دەلیت سیاسەتی ژبان. بە بوچوونی گیدیژ «سیاسەتی ژبان لە پەپوھندی لەگەڵ بربارەکانی ژباندایە» (گیدنز، ۱۳۸۶: ۵۱). کە «بریتیە لە باس و بابەتی ژینگە، گۆرانی جەوھەری بنەمالە، کار و ناسنامە کەسی و فەرھەنگی...» (ھەمان، ۵۱).

بە وتە گیدیژ ھیچ کام لەم بابەتانە تەنیا پەپوھندییە بە چەپ و راستەو نییە، بە لکوو پەپوھندییە بە ژبانی مروّفەو ھەییە. بە ھەمان شیوە وەلی پێی وایە ئەم پرسانە کە دەچیتە چوارچێوەی ژین-سیاسەتەو، پەپوھندییە بە ئیتنیکەو نییە. ھەر بۆیە دەلیت: «لە کاروباری رۆژانی ژبان، جیاوازییەکی لە نێوان بنەمالەییەکی تاران و ئیسفەھانی و کورددا نییە و ھەموو وەک یەک دەکەونە بەر ئەم شیوازە لە دەسەلات»^[۳]

وەلی ئامانج لەو سیاسەتە واتە شکاندنی دیواری ئیتنیکی ئاوا روون دەکاتەو کە: «... دەبیت سیاسەتیکی گەورە لە چوارچێوەی ژین-سیاسەت لە ئێران ھەبی، ئەگەر ئەو نەبی، ئەتۆ ناتوانی بنەمایەکی بۆ قسەکانت لە

پاشەرۆژدا، وهختیکی رژیم پروخا له هیچ کوئی ئیران بيجگه لهو چوارچيوهيهی جوگرافياي رۆژههلات بدۆزیتهوه». دياره که وهلی ئهوهی وهک رېنگايهک بۆ رهوايی سياسی پرسی کوردستان و رېکخراوه سياسیيهکان له داهاتووی دواي کۆماری ئيسلامی ئيران دهکات؛ بۆيه به هينانهوهی ئيدیۆمیک دهلیت: «ئهتۆ نابی موعزه بۆ کهسێک بکهیت که ئيمانی هیناوه، دهبێ موعزه بۆ کهسێک بکهی که ئيمانی نههیناوه و تۆ نانسیت و سياسهتی تۆ نانسێ، بۆيه دهبی ئيشتراکي منافع له حوزهی ژين - سياسهت ههبيت»¹⁴¹ وهلی باس له مهیدانیکی گهوره بۆ چالاکی دهکات، بهلام به دياربکراوی روونی ناکاتهوه که مهبهست چ جور چالاکیيه که. ئهگهچی وهلی ئاماژه بهوه دهکات که پروخانی دیواری ئيتنیکی به مانای دهست کيشان له ناسنامهی نهتهوهیي نيه بهلام پرسياي گرنگ ئهوهیه له دۆخیکی نایهکسان که ههموو جومگهکانی دهسهلات له بهرزهوهندیی نهتهوه و ئيتنیکی فارسدايه، کۆمهلگهی مهدهنیی کوردستان چۆن دهتوانیت وپرای پروخانی دیواری ئيتنیکی له-بهستیی ژين-سياسهت دا- ناسنامهی نهتهوهیيی خوی بپارێزیت؟ له ئارگيويمینته کهی وهلی، بهردهوامی و پهيوهندیی ناسنامهی ئيتنیکی دهولهتی ئیرانی/فارس، له گهه کۆمهلگای مهدهنیی ئیرانی بزر دهکریت. واته ههم کۆمهلگای مهدهنیی ئیران و ههميش دهولهت لهسهه ئه و ناسنامهیه کۆدهنگن. بهردهوامییهک و کۆدهنگییهک له کۆمهلگای مهدهنیی ئیران و دهسهلاتدا ههیه. وهلی به دروستی ئاماژه به پانتایی ژين-سياسهت دهکات، بهلام ئه و پانتاییه له بهستیی سياسی ئیراندا ديسان ئيتنیکی و نهتهوهی سهردهست تیییدا رهنگی ههیه. بیکاری، نهبوونی خزمهتگوزاریی کۆمهلايهتی، لاوازبوونی خزمهتگوزاریی تهندروستی و تیکدانی ژینگه له کوردستان که دهکریت له چوارچيوهی ژين سياسهتدا

بخوینرینهوه، وپرای ناکارامهیی سیستهمی سیاسی، دهتوانیت هوکاری ئيتنیکی یان ههمان ناسنامهی ئيتنیکی دهولهت له ئیرانیی له پشتهوه بیته، بۆيه ئهوه قسهیهکی بهناوبانگی کۆمهلگای کوردستانه که نهبوونی کۆی ئهوانه گری دهدهتهوه به کورد بوون، واته ناسنامهی نهتهوهیيی خوی. ئهه نایهکسانییه که به هوئی ناسنامهی ئيتنیکی دهسهلات له ئیراندا ههیه، له بهرزهوهندیی نهتهوهی سهردهسته، واته کۆمهلگای ئیرانی لهو نایهکسانییه سوود دهبات بزوینههه بیچمگرتی کۆمهلگایهکی مهدهنیی چالاک له کوردستان له بناغهدا ناسنامهی نهتهوهیيیه. ئهگه بههیزبوونیک له کۆمهلگای مهدهنیی کوردستاندا دهبینریت، هوکاره کهی بۆ ناسنامه و دیواری بههیزی ئيتنیکی دهگهڕیتهوه. ناوهڕۆک یان لۆژیکی بزافه ژینگهیههکان، ئه و رېخراوانهی که به دژی مادهی هوشبهر و رېکخراوه مهدهنییهکان یان ئه و رېکخراوانه که به شیوهی خوڕسک له دۆخیکی ئاوارته وهک سهردهمی کورۇنا له کوردستان بیچم دهگرن، لهسهه ئه و بناغهیه دارپژراون که دهولهت و کۆمهلگای نهتهوهی سهردهست، وهک ئهوی تریک خوازیاي تیکدانی ژینگهی کوردستان و نهبوونی خزمهتگوزاریی کۆمهلايهتی دهگهڕینتهوه بۆ ناسنامهی ئيتنیکی دهولهتی ئیران. له روانگهی کۆمهلگای مهدهنیی کوردستاندا، دهولهت به شیوهی سیستهماتیک و کۆمهلگای نهتهوهی سهردهست به پشتگوێخستن و گرنگی نهدان، رۆلیان ههیه. له روانگهی کۆمهلگای مهدهنیی کوردستانهوه پهيوهندیی ئیران-چ وهک دهسهلات و چ وهک کۆمهلگای مهدهنی و کوردستان پهيوهندییهکی کولونیالیستییه.

ديار نییه که وهلی کاتیک باس له پروخانی دیواری ئيتنیکی دهکات، مهبهستی لاپردنی لهمپهههه ئيتنیکی تنیا له بهرانههه ئيتنیکی فارسه یان بۆ باقی نهتهوهکانیش دهبيت ئه و دیواره پروخی. چونکه کۆمهلگای مهدهنیی

کوردستان به دروستی و به ئاگاییه وه له زۆر شویندا ئەو دیواره‌ی سەر کردووه. له سەر هێلی هاوچاره‌نووسی، رهنجی هاوبه‌ش تا راده‌یه‌ک توانیبوه په‌یوه‌ندییه‌کی کۆمه‌لایه‌تی-سیاسی له‌ته‌ک به‌لووچ ساز بکات، واته له شوین و فه‌زای چالاکیی خۆی دهرکه‌وتووه. به شیوه‌یه‌کی دیار ئەوه‌ی له دۆخیکی ئاوارته وه‌ک لافاوی به‌لووچستان که په‌یوه‌ندی به پانتایی ژین-سیاسه‌ته‌وه هه‌یه دهرخست.

وله‌ی ئاماژه به‌وه ده‌کات کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی به دوو شیوه له‌گه‌ل ده‌سه‌لات به‌ره‌وروو ده‌بێته‌وه، یه‌که‌میان ئەو مملانییه که کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی له‌ته‌ک ره‌هه‌ندی سه‌ختی ده‌سه‌لات واته دامه‌زراوه ئەمنیه‌تی و قه‌زاییه‌کانی کۆماری ئیسلامی هه‌یه‌تی و دووه‌میان که په‌یوه‌ندی به ژین-سیاسه‌ته‌وه هه‌یه و به شیوه‌یه‌کی هاوبه‌ش و له‌سه‌رووی ئیتیک له کۆمه‌لگای ئێراندا و کۆی کۆمه‌لگا به چالاک و ناچالاکه‌وه له ژێر ئەم شیوازه له ده‌سه‌لاتن. واته ده‌کریت له پیناوی به‌رژه‌وه‌ندی هاوبه‌ش له سه‌ره‌وه‌ی ناسنامه‌ی ئیتیک، کۆده‌نگی له کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی ساز بێت.¹⁵ ده‌کریت هه‌مووان له پیناوی به‌رژه‌وه‌ندی هاوبه‌ش یان خه‌یری گشتی، دژی سیسته‌می داپلۆسینه‌ری کۆماری ئیسلامی کۆده‌نگ بن و ریک بخه‌ین. به‌لام به شیوه‌یه‌کی عه‌ینی له بزوتنه‌وه‌ی ژن، ژبان، ئازادی و به تایه‌ت ئەو به‌ش‌ه‌ی که رسته‌وه‌خو په‌یوه‌ندی به کۆمه‌لگای مه‌ده‌نییه‌وه بوو، ئەم کۆده‌نگیه ساز نه‌بوو. بازار له کوردستان چه‌ندین جار مانی گرت. سه‌ره‌رای ئەوه‌ی له تۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و له لایه‌ن چالاکانی مه‌یدانی هه‌ول درا ده‌نگی مانگرتنی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی کوردستان بگاته کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی ئێران، کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی ئێران و به تایه‌ت بازار نه‌ک پشتیوانی نه‌کرد، به‌لکه‌وه به پیتی ئەو راپۆرت هه‌یدانییه‌که به‌لاو ده‌کرانه‌وه، بازارییانی ناوه‌ندی ئێران گوشار و زه‌ختی مالییان بۆ بازارپانی کوردستان دروست

کردبوو. بۆیه ده‌کریت بگوتی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی کوردستان سه‌ره‌رای ئەوه‌ی دیواریکی به‌رز ئیتیکه‌ی به ده‌وری خۆیدا کیشاوه، هه‌ندیک جار له پیناوی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی واته دژایه‌تی کۆماری ئیسلامی ئێراندا هه‌ولی داوه هاوبه‌شییه‌ک ساز بکات و هه‌ندیک جار به ئاگاییه‌وه له پیناوی دژایه‌تی نه‌زمی زال، واته رژیمی حه‌قیقه‌تی ئێرانی/فارسی، له سەر هێلی هاوچاره‌نووسی و رهنجی بنده‌ستبوون له ته‌ک بیکهاته نه‌ته‌وه‌ییه‌کانی تر هاوئاهه‌نگ بێت.

گه‌رانه‌وه

بیری سه‌ره‌خۆی بۆ کوردستان بیریکی نوێ نییه. سه‌ره‌خۆی کاکله‌ی سه‌ره‌کی کوردایه‌تییه. بۆیه هه‌موو ریکخراوه سیاسییه‌کان و ریه‌رانی سیاسی کورد به‌رده‌وام له‌به‌رده‌م پرسیری "سه‌ره‌خۆی"ی کوردستان بوون و هه‌ن. هه‌لگرتنی دروشمی ئۆتۆنۆمی، پرسیری "بۆچی سه‌ره‌خۆی نا؟"ی له‌گه‌ل خۆی هیناوه. کۆی ئەو ولامانه‌ی به‌م پرسیره‌ دراونه‌ته‌وه ده‌کریت له چوارچیوه‌ی ریاپۆلیتیکدا بخوینێته‌وه، نه‌ک باوه‌ر. هه‌ر بۆیه قاسملوو له شروقه‌ی دروشمی خودمۆختاری بۆ کوردستان ده‌لێت: «با له پێشدا ئەوه بلێین ئیمه وه‌ک حیزبی دیموکرات حه‌قی سه‌ره‌خۆی بۆ هه‌موو میله‌تیک زۆرلیکراو له‌م دنیایدا قابیلین یانی حه‌قی جیاپوونه‌وه، که‌وابوو ده‌بێت ئەو حه‌قه بۆ خۆشمان قایل بین. ئەگه‌ر جودا نابینه‌وه، داوای جودایی ناکه‌ین، ده‌لیمان بۆ ئەوه هه‌یه، ده‌بی ئەو ده‌لیله باس بکه‌ین...» (قاسملوو، ۲۰۰۶: ۲۸۹). قاسملوو له سێ ئاستدا واته نیوخۆی کوردستان، رۆژه‌لاتی ناوین و ئاستی نیونه‌ته‌وه‌یی، ئارگیکۆمیتی خۆی بۆ داوانه‌کردنی سه‌ره‌خۆی باس ده‌کات، که کۆی ئەوانه ده‌توانین وه‌ک روانگه‌ی ریاپۆلیتیکه بخوینێنه‌وه. هه‌ر سێ ئاست که قاسملوو باسیان ده‌کات له ده‌ره‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی کوردیدا به‌سه‌ر بزوتنه‌وه‌که‌دا سه‌پاون، واته هه‌لقولاوی باوه‌ر

و ناوڤۆی بزووتنه‌وه‌ی سیاسی کوردستان نین. ئەم ئارگیکۆمیتانە زیاتر وەک جەبرێکی سیاسی و جەبرێکی ژێنۆپۆلیتیک دەرەکه‌ون کە بزووتنه‌وه‌ی سیاسی کوردستان بە ناچار دەبێت ڤۆی لەگەڵیان هاوتەریب بکات. واتە ویستی سیاسی و ئامانجی نەتەوه‌یی لەگەڵ واقعی سیاسی بەریه‌ک دەکەون. ئامانج دەبێت بە ڤۆتۆپیا و دەکەوێتە ژێر باندۆری ریاپۆلیتیک. بەلام وردبینی قاسملوو لەوه‌دایه کە رێکایه‌ک بۆ نەوه‌ی نوێ و داهااتوو دەهێلێتەوه و لە وتوویژێکدا بە روونی ئامازە به‌وه دەکات کە «ئەمن لە نەسلی خودموختاری و دیموکراسیم و بۆ ئەوه خەبات دەکەم، ئەوه‌ی کە نەسلی داهااتوو شتیکی دیکه‌ی بوێ گیروگرتی ئیستای من نییه» (قاسملوو، ۲۰۰۶: ۳۵). و لە درێژدا ئەو ویستی نەسلی ڤۆی گری دەداتەوه بە واقعی سیاسی و دەلیت: «لە سیاسەتدا دەبێ واقعیەت لە نەزەر بگیری» (هەمان، ۳۵)

ئەو پرسیاره جەوهه‌ریه کە لە هەناوی بزووتنه‌وه‌ی سیاسی کوردستاندا بەردەوام لە بەرانبەر ئۆتۆنۆمیک‌خ‌وازیدا هەبووه لەم چەند ساله‌ی رابردوودا زیاتر لە هەموو کاتیکی تر زەق بووه‌تەوه. زۆریک لە نیشتمانپه‌روه‌رانی دەر‌وه‌ی حیزبه سیاسییه‌کان و به‌شیکی به‌رچاو لە ئەندامان و لایه‌نگرانی حیزبه سیاسییه‌کان ئەو پرسیاره‌یان وروژاندوو. لایه‌نگران و بەدەنه‌ی حیزبه سیاسییه‌کان به‌ پشتبه‌ستن بە جەوهه‌ری بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شرۆڤه‌کردن و تەفسیریکی جیاواز لە میژووی حیزبه‌کان به‌ تاییه‌ت حیزبی دیموکرات و هه‌روه‌ها به‌ پشتبه‌ستن بە وتە‌ی قاسملوو سه‌بارەت بە نەسلی داهااتوو خ‌وازیاری گرتەنه‌بری سیاسه‌تیکی تر یان گه‌رانه‌وه بۆ ستراتژیی ئانتاگۆنیسمی لە بەرانبەر کورد و ئەوبتره‌کان و دارشتنی ستراتژیی سه‌ربه‌خۆیی بۆ کوردستانن. ئەم نەسله‌ نوێیه‌ له‌ به‌رانبەر ئەو بیروکه‌به‌ کە سه‌ربه‌خۆیی کوردستان به‌

خه‌یال و ڤۆتۆپیا‌یه‌کی جوان پیناسه‌ ده‌کات، پێی وایه‌ بیروکه‌ی دیموکراسیی ئاگۆنیسمی یا دیموکراسیی راسته‌قینه‌ش دووره‌ له‌ واقعی سیاسی. له‌ روانگه‌ی ئەم نەسله‌دا ئەگەر دووره‌دیمه‌نی گه‌یشتن به‌ سه‌ربه‌خۆیی کوردستان لێل و ناروون و پێی له‌سه‌ر زه‌وی سیاست نییه، ئەوه دووره‌دیمه‌نی گه‌یشتن به‌ دیموکراسیی ئاگۆنیسمی به‌ هەمان راده‌ خه‌یالی و دووره‌ له‌ واقع. لەم روانگه‌یه‌دا ئەگەر سه‌ربه‌خۆیی له‌ رۆژه‌لاتی ناوین کە کورد به‌ سه‌ر چوار ده‌وله‌تدا دابه‌ش بووه، وەک بابه‌تیکی به‌دی نه‌هااتوو دێته‌ ئەژمار، له‌ ژینگه‌یه‌کی سیاسی وەک رۆژه‌لاتی ناوین کە شه‌ر، مملاتیسی نەتەوه‌یی و ئایینی و تیرۆریزم نەک بابه‌تانیکی ئاوارته، به‌لکوو یاسایه‌کی باوی ئەم ناوچه‌یه‌ن، دیموکراسی و بیروکه‌ی دیموکراسی، پێی له‌سه‌ر زه‌وی نییه؛ بێجگه‌ له‌وه ئەزموونی سه‌د ساله‌ی ئەو ده‌وله‌تانه‌ی کوردستانیان به‌ سه‌ردا دابه‌ش بووه‌ نیشانی داوه‌ کە خاوه‌نی کولتورێکی کۆمه‌لایه‌تی دیموکراتیک نین و له‌ سه‌د سالێ رابردوودا یه‌ک له‌ ده‌وله‌ته‌ نا دیموکراتیکه‌کانی ناوچه‌ بوونه.

خالی گرنگ بۆ ئەوانه‌ی ستراتژیی خ‌ویان له‌گەڵ ریاپۆلیتیک یان سیاست له‌سه‌ر بناغه‌ی «هونه‌ری مومکین» دارش‌توووه، ئەوه‌یه‌ کە ئەوان پێیان وایه‌ به‌ یه‌ک‌گرتوویی و بوون به‌ هێزی شویندانه‌ر ده‌توانن ئۆتۆنۆمی له‌ دەر‌وه‌ی خواستی نەتەوه‌ی سه‌رده‌ست به‌پێن، به‌ بێ ئەوه‌ی له‌ رۆژه‌لاتی ناوین یان له‌ ئاستی ئیونه‌تەوه‌ییدا له‌مپه‌ریکیان بۆ ساز بێت. ره‌خنه‌یه‌ک کە له‌ نەسلی نوێ ده‌گیردێت ئەوه‌یه‌ کە به‌ردەوام باس له‌ باشی و سووده‌کانی سه‌ربه‌خۆیی و بوون به‌ ده‌وله‌ت ده‌کریت، به‌لام له‌سه‌ر چۆنیه‌تی گه‌یشتن به‌ سه‌ربه‌خۆیی پلانیکیان نییه‌ و له‌ پانتاییی سیاسه‌تی کرده‌ییدا له‌گەڵ واقعی سیاسی رووبه‌روو نه‌بوونه‌تەوه. ئارگیکۆمیتی ئۆتۆنۆمیک‌خ‌وازه‌کان له‌ "نه‌توانین" یکه‌وه سه‌رچاوه‌ ده‌گریت

که گریڤدراوی رپالپۆلێتیکه. نەسلی نوێ خواسته‌کانیان لەسەر "توانستیکه‌وه" دادەپێژن بەلام دیار نییه کۆله‌که سەرەکییەکانی ئەو توانسته‌ی بیجگه‌ له "خەلک" له کویدا‌یه. عەباس وه‌لی له ولامی ئەوه‌ی که هه‌ستی نەته‌وا‌یه‌تی له کوردستان به‌هێزه ده‌لێت: «هزری چه‌پیش له کوردستان به‌هێزه» بۆیه ئەو پێی وایه‌ ته‌نیا پشت‌به‌ستن به‌ هه‌ستی خەلک ناتوانی‌ت ولام‌ده‌ر بێت و داوای به‌نامه‌یه‌کی روون ده‌کات. وه‌لی به‌ رەخنه‌گرتن له نەسلی نوێ که‌ خاوه‌نی به‌نامه‌یه‌کی دیار نییه ده‌لێت: «بۆ چی به‌ من نالین که‌ قه‌ده‌می ئەوه‌ل و دووهم و سێهه‌م و چوارهم و ... ئەوه‌یه. ده‌بی به‌نامه‌یه‌ک هه‌بی تا من بزایم ده‌توانم له‌گه‌لی بيم یان نا.»

نەسلی نوێ به‌ دروستی رەخنه‌ له‌ شێوه‌ی هه‌لسۆکه‌وتی ئۆتۆنۆمیخوازه‌کان له‌ به‌رانبه‌ر ر‌ئالپۆلێتیکدا ده‌گریت، به‌لام دیار نییه که‌ ئەم نەسله‌ بۆخۆی چ به‌نامه‌ و پلانیکه‌ له‌ به‌رانبه‌ر ر‌ئالپۆلێتیکدا هه‌یه. نای کۆی ئامانج و تیکۆشانی نەته‌وه‌یه‌ی گه‌لی کورد به‌ پاساوی سیاسه‌تی «هونه‌ری مومکین» و ر‌پالپۆلێتیک بخریته‌ به‌راوێزه‌وه. سیاسه‌تیک که‌ ده‌یان ساڵه‌ نه‌یتوانیوه له‌ پانتاییه‌ی سیاسه‌تی ئێراندا چاره‌سه‌ریک بدۆزێته‌وه. نه‌بوونی چاره‌سه‌ر نابێت به‌ پاشه‌کشه‌ی گوته‌ری ولام بدریته‌وه. به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا ده‌بی ئەوه‌ش روون بێته‌وه که‌ ر‌پالپۆلێتیک له‌مپه‌ریکی ئیجگار گه‌وره‌یه له‌ به‌رده‌م بزافی سیاسیه‌ی کوردستاندا. که‌وابوو بزافی سیاسیه‌ی کوردستان ده‌بیت له‌ دیالۆگیکی نیشتمانیدا ریگه‌چاره‌یه‌ک بۆ ده‌ربازبوون له‌م فه‌زا ده‌رنه‌چوووه‌ بدۆزێته‌وه.

ناکام

بابه‌تی سیاسیه‌ی یان کوردایه‌تی، بناغه‌ی له‌سه‌ر جیاوازی و پیناسه‌کردنی «ئیمه‌ی کورد» و «ئه‌وانی نا‌کورد» (فارس، عه‌ره‌ب، تورک) دا‌رپ‌ژراوه. ئەم بناغه‌یه‌ هه‌م له‌و بزووتنه‌وانه‌ی سه‌رکرده‌ی کلاسیکی کورد

ر‌په‌رایه‌تییه‌ی ده‌کردن و هه‌میشه‌ی دواته‌ر و له‌ ر‌یک‌خراوه‌ سیاسیه‌ییه‌کانی کوردستان به‌ هه‌ندیک گۆرانکاریه‌وه‌ پار‌ژراوه. واته‌ مه‌به‌ستی هه‌ر دوو لا‌ پاراستنی ناسنامه‌ی نەته‌وه‌یه‌ی کورد بووه، یه‌کیان له‌ فۆرمی سه‌ره‌به‌خۆیه‌ی و ئەوه‌ی تر له‌ فۆرمی ئۆتۆنۆمیدا.

له‌م پیناسه‌یه‌دا ر‌وانگه‌یه‌ک که‌ ئاستی داخوازیی بزووتنه‌وه‌ی سیاسیه‌ی کوردستان بۆ جێبه‌جێکردنی هه‌ندیک ماده‌ یاسای ده‌ستووری کۆماری ئیسلامی ئێران داده‌به‌زێنیت، (ر‌یفۆرمخوازیی کورد)، یان خواستی بزووتنه‌وه‌ی سیاسیه‌ی کورد بۆ مافی هاوولاتیبوون له‌ دوا‌ی کۆماری ئیسلامی داده‌به‌زێنیت، که‌ بناغه‌ی ئەم خواسته‌ له‌ سه‌ر «تاک» دا‌رپ‌ژراوه، له‌ ده‌ره‌وه‌ی کوردایه‌تی پیناسه‌ ده‌کات. ئەم ر‌وانگه‌یه‌ ده‌توانی‌ت له‌ کوردستان هه‌بیت، به‌لام ناچیته‌ چوارچێوه‌ی بزووتنه‌وه‌ی کوردی و کوردایه‌تییه‌وه، چونکه‌ له‌ تایه‌تمه‌ندییه‌کانی سیاسه‌تی کوردستانی به‌تال کراوه.

له‌م وتاره‌دا جه‌خت له‌سه‌ر ئەوه‌ کرایه‌وه‌ و‌یرای جیاوازییه‌کان، هاوبه‌شیه‌کی جه‌وه‌ری له‌ نیوان ئۆتۆنۆمیخوازی و سه‌ره‌به‌خۆیخوازیدا هه‌یه. ئەو خاله‌ی که‌ جیاوازیی نیوان ئەم دوو ر‌وانگه‌یه‌ زه‌ق ده‌کاته‌وه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی بزووتنه‌وه‌ی کوردیدا به‌سه‌ر بزووتنه‌وه‌که‌دا سه‌پاوه. جیاوازییه‌که‌ له‌ نه‌توانینیکی سیاسیه‌ی گریڤدراو به‌ ر‌ئالپۆلێتیک له‌ لایه‌ن ئۆتۆنۆمیخوازی وازان و تواناییه‌که‌وه‌ که‌ سه‌ره‌به‌خۆیخوازی بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کات ده‌رده‌که‌و‌یت. جه‌ختمان له‌سه‌ر ئەوه‌ کرده‌وه‌ پانتاییه‌کی هاوبه‌شی زۆر له‌ نیوان ئۆتۆنۆمیخوازی و سه‌ره‌به‌خۆیخوازیدا هه‌یه که‌ ده‌کرێت ده‌رگای وتووێژیکی هه‌مه‌لایه‌نه‌ بکریته‌وه. کوردایه‌تی بابه‌تیکی ته‌نیا سیاسیه‌ی نییه، به‌لکه‌و بارگایه‌یه‌ به‌ ئەخلاقیکه‌ی نیشتمانیه‌یه‌وه. ئەخلاقیه‌یه‌ به‌ره‌ر ئەوه‌ی مژاری سه‌ره‌کیی گوته‌ری کوردایه‌تی، ر‌زگاریی نەته‌وه‌یه‌ی خه‌لکانیکه‌ که‌ سه‌دان ساڵه‌ مال و

گیان و کئی بوونیان له مەترسیدایه. بۆیه پێویسته له سەرەوهی رێکابەری حیزبی، ئایدۆلۆژیک و له سەرەوهی هەز و ویستی کەسی که زۆر جار له تۆرە کۆمەڵایەتییهکاندا دەبینرێت، به دواى رێگه چارهیه کی نیشتمانییه وه بین که ههموو لایهک چالاکانی سیاسی، حیزبه کان، کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی و رووناکیه‌ران تییدا به‌شدار بن. ده‌کریت له چوار چۆیه‌ی پلاتفۆرمیک له‌سه‌ر بناغه‌ی «خه‌یری گشتی»، پلان و ستراتیژییه‌کی نیشتمانی بۆ داها‌تووی بزوتنه‌وه‌که‌ دابڕێژرێت. چالاکانی ناو‌خۆی کوردستان، به‌ ئه‌کادیمیسه‌ ن و رووناکیه‌روه‌ که زیاتر له هه‌موو کەس له شه‌ر و مملاتییه‌کی مه‌یدانیان، ده‌توانن ده‌ستپێش‌خه‌ری ئه‌و هه‌نگاوه‌بن. په‌یوه‌ندی ریا‌پۆلیتیکی و ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورد، له‌ دوو‌تویی "زانست-خه‌یری گشتی" دا خۆپنده‌وه‌یه‌کی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی بۆ بکری‌ت. شیوازی هه‌لسۆکه‌وت و ئه‌و په‌ره‌نسیاپانه‌ی رێگه‌خۆشکه‌رن بۆ و‌توو‌یژیکی نیشتمانی نیو بزافی کوردستان و ده‌ره‌وه‌ی بزافی کوردستان دیاری بکری‌ن. ئه‌مه‌ ده‌توانی‌ت سه‌ره‌تایه‌ک بی‌ت بۆ دامه‌زراندنی به‌ره‌یه‌کی نیشتمانی گشتگیر که هه‌موو بیره‌بو‌چوونه‌کان مادامیک به‌ دووی رزگاری نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورده‌وه‌ن تییدا به‌شدار بن. ئه‌م به‌ره‌یه‌ ده‌توانی‌ت به‌ له‌به‌رچاو‌گرتنی دۆخی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئه‌و سیناریۆبانه‌ی ئه‌گه‌ری روودانیان هیه‌ به‌خوینی‌ته‌وه‌ و به‌ پێی سیناریۆکان پلانی په‌که‌م و دوومه‌ و سییه‌م دابڕێژرێت.

سه‌رچاوه‌ کورديه‌کان

پروونه‌وه‌یۆی، کارۆل (٢٠٠٩). خولیا و مه‌رگی قاسملووی کوردان. وه‌رگێرانی فه‌تاح کاویان. هه‌ولێر: چاپخانه‌ی رۆژه‌لات. عه‌لی، عوسمان (٢٠١٠). چه‌ند لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک ده‌رباره‌ی بزافی هاوچه‌رخێ کورد. وه‌رگێرانی کامه‌ران جه‌مال بابان زاده. هه‌ولێر: چاپخانه‌ی چوارچرا. فان بروینسین، مارتین، مایکیل گوته‌ر، جانیت کلاین، ئاندرو کورتیس، دیشید رۆمانۆ، ها‌کان ئوزوغلۆ (٢٠١١). ناسیۆنالیزمی کورد و روانگه‌ی رۆژئاوا. وه‌رگێرانی وریا ره‌حمانی. سلیمانی: ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م.

قاسملوو، عه‌بدوله‌حمان (٢٠٠٣). کورته‌باس. نووسینه‌وه‌ و ئاماده‌کردنی: سه‌لاح شه‌شه‌ سوید. قاسملوو، عه‌بدوله‌حمان (٢٠٠٤). کوردستان و کورد. وه‌رگێرانی عه‌بدو‌للا حه‌سه‌ن زاده. سوید. قاسملوو، عه‌بدوله‌حمان (٢٠٠٦). تافگه‌ی هه‌قیقه‌ت، به‌شیک له به‌ره‌مه‌کانی دوکتور قاسملوو. به‌رگی په‌که‌م و دوومه‌ (کۆکردنه‌وه‌ی کاوه‌ به‌رامی). سلیمانی. کۆچرا، کریس (٢٠٠٩). کورد له سه‌ده‌ی نۆزه‌ و بیسته‌مدا. وه‌رگێرانی حه‌مه‌ که‌ریم عارف. هه‌ولێر: کتیبفرۆشی سۆران. که‌ریمی، نه‌ییوب (٢٠١٥). پێکه‌اته‌ی ئیدیۆلۆژی کورداپه‌تی. گوتارنامه، ژماره‌ی ١٩، ٢٠، زستان: ٣٦-٣١. مسته‌فا ئەمین، نه‌وشیروان (٢٠٠٥). کورد و عه‌جه‌م: میژووی سیاسی کورده‌کانی ئێران. سلیمانی: چاپخانه‌ی روون. مسته‌فا، عیرفان (٢٠١١). بوونی نه‌ته‌وه‌یی کورد له‌ نیوان فه‌لسفه‌ و سۆسیۆپۆله‌تیکدا. هه‌ولێر: چاپخانه‌ی ره‌نج. نه‌به‌ز، جه‌مال (٢٠٠٧). ناسنامه و کیشه‌ی ناسیۆنالی کورد له‌ چه‌ند سمینار و کۆرتیکی زانستیدا. هه‌ولێر: چاپخانه‌ی مناره. و‌توو‌یژی رادیۆ دیالۆگ له‌ گه‌ل عه‌باس وه‌لی: <https://www.youtube.com/watch?v=KXxUPhrBj5U&t=2447s>

سه‌رچاوه‌ فارسییه‌کان

آگامین، جورجو و دیگران (١٣٩٢). قانون و خشونت گزیده مقالات جورجو آگامین، کارل اشمیت، والتر بنیامین، ترجمه‌ی مراد فرهادپور و دیگران. تهران: فرهنگ صبا. اولسن، رابرت (١٣٧٧). قیام شیخ سعید پیران. ترجمه‌ی ابراهیم یونس. تهران: انتشارات نگاه. جهانیگلو، رامین (١٣٨٦). حاکمیت و آزادی درس‌هایی در زمینه فلسفه‌ی سیاسی مدرن. تهران: نشر نی. حسن پور، امیر (١٤٠٠). اشکال ناسیونالیسم. ایران نامگ. سال ششم، شماره ١، بهار: ١٧٨-١٤٧. حقیقی، شاهرخ (١٣٧٩). گذار از مدرنیته‌؟ نیچه، فوکو، لیوتار و دریدا. تهران: آگاه. فوکو، میشل (١٣٩٠). باید از جامعه دفاع کرد. ترجمه‌ی رضا نجف زاده. تهران: رخداد نو. قاسملوو، عبدالرحمن (١٣٩٢). چهل سال مبارزه در راه آزادی. ترجمه‌ی اتحادیه‌ی دانشجویان دمکرات کردستان ایران. کسروی، احمد (٢٥٣٧/١٣٥١). تاریخ هیجده‌ساله‌ی آذربایجان یا سرنوشت گردان و دلبران. تهران: انتشارات امیرکبیر. گیدنز، آنتونی (١٣٨٦). راه سوم: بازسازی سوسیال دموکراسی. ترجمه‌ی منوچهر صبوری کاشانی. تهران: شیرازه. موفه، شانتال (١٣٩١). درباره‌ی امر سیاسی. ترجمه‌ی منصور انصاری. تهران: رخداد نو.

ژینده‌ر

1. <https://www.youtube.com/watch?v=KXxUPhrBj5U>

- و‌توو‌یژی رادیۆ دیالۆگ له‌ گه‌ل عه‌باس وه‌لی
٢. هه‌مان
 ٣. هه‌مان
 ٤. هه‌مان
 ٥. هه‌مان

جایگاه ژئوپلیتیکی خاورمیانه در جهان و ژئواستراتژیک کردستان در خاورمیانه*

خانی گالبات

”

یکی از مهم‌ترین مناطق ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در جهان، خاورمیانه است. بین‌النهرین (مزوپوتامیا) با موضع نگاری امروزی، بخش اعظم سرزمین کردستان که بخش‌های از آن در کشورهای ترکیه، سوریه و عراق فعلی واقع شده است، در کنار دره‌ی رودخانه‌ی نیل از تاریخ باستان تا کنون مهم‌ترین مناطقی‌اند که در شکل‌گیری تمدن بشریت نقش اساسی داشته‌اند. خاورمیانه از جهان باستان تا زمان ظهور اسلام و جنگ‌های صلیبی، تهاجم ناپلئون و بریتانیا، از دوران دو جنگ جهانی تا دوران معاصر، مهم‌ترین مناطق نفوذ قدرت‌های بزرگ زمان بوده است که همین مسئله به شکاف‌های داخلی عمیقی در منطقه منتهی شده است.

“

در این مبحث برای اولین بار - حداقل در آثار نوشتاری که منسوب به نگارنده است - از اصطلاح «کشورهای چهارگانه» استفاده می‌شود که به چهار کشور کلیدی و استراتژیک خاورمیانه، ایران، عراق، ترکیه و سوریه اشاره دارد. هر یک از این کشورها بخشی از سرزمین کردستان را در مرزهای مشترک در تصرف عدوانی یا به امر واقع در اشغال خود دارند. به اصطلاح کردی، کشورهای چوارقوئی (چهارگوشه). زیرا تقسیم کردستان به چهار بخش با خواست و اراده‌ی ملت کرد نبوده بلکه این کار توسط استعمار انجام گرفته است. هم‌چنین بخش‌های از سرزمین کردستان که در اشغال هر یک از این کشورهاست، برخلاف عرف معمول نه به عنوان کردستان ایران یا ترکیه، سوپه و یا عراق نام برده می‌شود، بلکه با جهات و مشخصات جغرافیایی چهارگانه، شمال در تصرف ترکیه، جنوب در تصرف عراق، شرق در تصرف ایران و غرب در تصرف سوریه نام برده می‌شود.

یکی از مهم‌ترین مناطق ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در جهان، خاورمیانه است. بین‌النهرین (مزوپوتامیا) با موضع نگاری امروزی، بخش اعظم سرزمین کردستان که بخش‌های از آن در کشورهای ترکیه، سوریه و عراق فعلی واقع شده است، در کنار دره‌ی رودخانه‌ی نیل از تاریخ باستان تا کنون مهم‌ترین مناطقی‌اند که در شکل‌گیری تمدن بشریت نقش اساسی داشته‌اند. خاورمیانه از جهان باستان تا زمان ظهور اسلام و جنگ‌های صلیبی، تهاجم ناپلئون و بریتانیا، از دوران دو جنگ جهانی تا دوران معاصر، مهم‌ترین مناطق نفوذ قدرت‌های بزرگ زمان بوده است که همین مسئله به شکاف‌های داخلی عمیقی در منطقه منتهی شده است.

مسلمانان سنی و شیعه، مسیحیان، پهلویان، اعراب، ترک‌ها، فارس‌ها، آذری‌ها، کردها، دروزی‌ها، علوی‌ها، مارونی‌ها، سیاهان

نیل و اعراب سودانی، بادیه‌نشین‌ها، دهقانان، کارگران، بنیادگرایان مذهبی، سکولارها تا اقوام مختلف افغانستان و پاکستان، همگی بخشی‌های از آینده‌ی خاورمیانه‌اند. به دلیل عدم شکل‌گیری جوامع سیاسی، آزادی و دموکراسی، این تفاوت‌مندی‌ها نه توانسته‌اند کلیت‌مندی‌ای را تشکیل دهند. در یکدیگر تداخل دارند اما به دلیل تضادهای ملی، قومی، مذهبی، طبقاتی، فرهنگی، زبانی در یک چارچوب ملی نمی‌گنجند. منابع کمیاب آب و زمین‌های قابل کشت، منابع نفت و گاز طبیعی، اختلافات فوق را تشدید کرده است.

هم‌اکنون در خاورمیانه بنیادگرایی مذهبی و تروریسم حاصل از آن - در آن‌چه که به عنوان بهار غربی خوانده می‌شود - به سلاحی برای ساقط کردن رژیم‌های موجود و سرکوبی نیروهای انقلابی - دموکراتیک و تحمیل نظام‌های خاص سیاسی - ایدئولوژیکی یا مذهبی تبدیل شده است. نظیر آن‌چه که در افغانستان، پاکستان، ایران، سوریه، عراق، لیبی، مصر، یمن و غیره روی می‌دهد و ما شاهد تلاش نیروهای بنیادگرایی هستیم.

جغرافیایی سیاسی خاورمیانه، مدام در حال دگرگونی بوده است. بعد از فروپاشی امپراتوری عثمانی و ظهور واحدهای سیاسی مستقل بنام کشورهای عربی در کنار ایران به عنوان سرزمینی تاریخی، شاهد شرایط ژئوپلیتیکی پایدار نه تنها در دراز مدت بلکه حتی در کوتاه مدت هم نبوده‌ایم. بعد از انقلاب ایران و خروج این کشور از مدار غرب، جایگاه ژئوپلیتیکی خاورمیانه دچار دگرگونی‌های اساسی شد. این دگرگونی بعد از پایان جنگ سرد در سال ۱۹۹۱ و فروپاشی شوروی باز هم به طور اساسی تغییر کرد. در واقع تقسیم خاورمیانه به مناطق نفوذ دیگر مطرح نبود. از آن تاریخ تاکنون در اساس ناتو یک‌تاز میدان است. هرچند که روسیه و چین در مورد سوریه تحرک جدیدی از خود نشان دادند.

اکنون جغرافیایی سیاسی خاورمیانه به طور بسیار جدی و عمیق و در زمان‌های کوتاه به نحوی در حال دگرگونی است که نمی‌توان یک ارزیابی ژئوپلیتیکی حتی کوتاه مدت از آن به عمل آورد. بعد از انقلاب ایران، جنگ ایران و عراق، حمله‌ی عراق به کویت و به دنبال آن دو جنگ عمده در خلیج فارس؛ انقلاب در تونس، مصر، لیبی، اوضاع سوریه، بحرین، یمن و غیره، همه چیز را در خاورمیانه دگرگون ساخته‌اند. گسترش و عمق یافتن جنبش گرد در سراسر سرزمین کردستان بویژه در غرب و شمال کردستان و زمزمه‌های استقلال کردستان، کشورهای چهارگانه را سراسیمه کرده است. رشد پنیادگرایی سنی‌گری در خاورمیانه و خصوصاً در عراق، سوریه و ترکیه و لیبی و بنیادگرایی شیعی در ایران، عراق و یمن و تصرف مناطق و بنادر استراتژیک آن کشور بویژه در تنگه‌ی باب‌المنندب همه چیز را دگرگون ساخته‌اند. تغییر احتمالی حکومت در سوریه و آلترناتیو جایگزین، روند اوضاع در یمن و دخالت ایران و عربستان در آن، موضوع هسته‌ای ایران، آینده‌ی ایران و اسرائیل و اختلافات عمیق ایران و ترکیه بر سر آینده‌ی سوریه، به این دگرگونی‌ها و اوضاع بحرانی و آشفته بازهم دامن خواهد زد.

بنابراین نمی‌توان شرایط و اوضاع ژئوپلیتیکی خاورمیانه را حداقل در کوتاه مدت در اوضاعی با ثبات و پایدار تحلیل کرد. هر ارزیابی‌ای از این موضوع نسبی خواهد بود. در واقع، تعریف جایگاه ژئوپلیتیکی خاورمیانه بعد از انقلاب ایران و تحولات بلوک شرق، فروریختن دیوار برلین و طرح موضوع «نظم جهانی جدید» از سوی غرب، مفهوم سنتی خود را از دست داده است. از این لحاظ آنچه که در صفحات بعدی به عنوان جایگاه ژئوپلیتیک خاورمیانه خواهد آمد، بیشتر متکی بر تاریخچه‌ی ژئوپلیتیکی خاورمیانه است تا بیان وضع موجود. بدون آشنایی و آگاهی از

این تاریخچه و ریشه‌های آن نمی‌توان شرایط و اوضاع فعلی را نیز به درستی درک و تحلیل کرد.

خاورمیانه با سه قاره‌ی جهان قدیم ارتباط دارد، راه‌های آبی و خاکی آن دارای اهمیت استراتژیک‌اند، راه‌های فوق و منابع نفتی موجب توجه قدرت‌های بزرگ به آن شده است. قدرت‌های فوق در راستای دسترسی به منابع فوق، به اختلافات بین اقوام، فرهنگ‌ها، زبان‌ها، مذاهب، دامن زده‌اند.

مهم‌ترین ویژگی خاورمیانه جغرافیای آن است که تقریباً به طور کامل در احاطه‌ی پنج دریای مهم می‌باشد- دریای مازندران، دریاهای سیاه، مدیترانه‌ی شرقی، دریای سرخ، خلیج‌های عدن و فارس. این آب‌ها نه تنها تعریف‌کننده‌ی خاورمیانه هستند، بلکه هم‌چنین به لحاظ استراتژیکی برای قدرت‌های خارجی که در گذشته نیز به دنبال کنترل بر آن‌ها بوده‌اند، مهم می‌باشد. خاورمیانه شامل سه منطقه، از شرق به غرب می‌باشد- کوهستان شمالی، میانی و بیابان جنوبی. هر یک از این مناطق ویژگی‌های فیزیکی متمایزی دارند که بر توسعه‌ی اقتصادی، فرهنگی و سیاسی آن تأثیر گذار بوده است.

منطقه‌ی کوهستان شمالی، کوهستان‌های بلند، درهم پیچیده و حتی زلزله خیز می‌باشد که بخشی از سیستم آلپ- هیمالایا بوده و فلات‌های بلند نواحی داخلی را احاطه کرده است. اکثر بخش‌های ترکیه، ایران، سوریه و عراق و تمامی افغانستان در این منطقه قرار دارند. سرزمین کردستان به عنوان قلب (هارتلند= قلب زمین) یک سرزمین به هم پیوسته (از لحاظ جغرافیای طبیعی نه جغرافیای سیاسی) در مرکزی قرار گرفته است که سرزمین‌های پیرامون آن «کشورهای چهارگانه» را تشکیل می‌دهد. بخش‌های از ترکیه که خارج از سرزمین کوهستانی کردستان قرار دارند، به حاشیه‌ی ساحلی و

باریک دریای اژه و مدیترانه و دشت‌های جنوب شرقی آن در بین‌النهرین - سرزمین تاریخی آبا و اجداد کردها - به بخشی از منطقه‌ی میانی مربوط می‌شود.

منطقه‌ی کوهستانی بسیار وسیع بوده که تقریباً یک و نیم میلیون مایل مربع وسعت دارد و در حال حاضر، صدها میلیون انسان در آن جا سکونت دارند. هر کدام از کشورهای ترکیه، سوریه، عراق و ایران، علاوه بر کردها که به دنبال کسب استقلال خوداند، اقلیت‌های دیگری را نیز در بر می‌گیرند. سرزمین باستانی کردستان در هلالی از فلات‌ها و کوهستان‌های آناتولی شرقی تا شمال شرقی عراق و شمال غربی ایران و شمال شرقی سوریه و بخش‌های از خاک ارمنستان را در بر می‌گیرد که هم اکنون بیش از چهل میلیون انسان کرد در آن جا سکونت دارند. این سرزمین باستانی کردها توسط استعمار کشورهای اروپایی به چهار بخش تحت اشغال «کشورهای چهارگانه» تقسیم شده است.

کردستان در میان کشورهای چهارگانه، مناطق یا منطقه‌ی فشار در داخل منطقه‌ی ژئوپلیتیکی خاورمیانه محسوب می‌شود. چنین مناطقی به واسطه‌ی عواملی هم‌چون جنگ‌های داخلی - پایداری جنبش‌های رهایی‌بخش کردستان در داخل کشورهای چهارگانه - و اقدامات مداخله‌جویانه‌ی کشورهای همسایه، نظیر حمایت رژیم سلطنتی در ایران و آمریکا و اسرائیل در سال ۱۹۷۴ و ۱۹۷۵ و بعداً رژیم مذهبی در ایران از جنبش کرد در جنگ با عراق و گه‌گاهی حمایت از جنبش کرد در شرق ترکیه، یا حمایت سوریه از جنبش کرد در شرق ترکیه و در شمال عراق به منظور فشار بر دولت‌های یکدیگر، از هم جدا شده‌اند. سرزمین کردستان به خاطر اهمیت ژئواستراتژیکی و به لحاظ خطر برای صلح منطقه‌ای و جهانی بین «قدرت‌های بزرگ» حوزه‌ی رقابت نبود. به

عبارت روشن‌تر به خاطر همین خطر آفرینی آن برای صلح جهانی - خطر نه از جانب کردها، بلکه ناشی از رقابت قدرت‌ها بر سر استراتژیک بودن سرزمین آن - قدرت‌های بزرگ در مورد عدم مداخله در آن به نوعی سازش غیر رسمی و غیر مستقیم رسیده بودند، به نحوی که هیچ‌کدام از آنان از جنبش‌های بخش کردستان ضمن این که به طور جدی حمایت نکردند، بلکه نسبت به سرکوبی آن از سوی کشورهای چهارگانه بی‌علاقه هم نبودند. البته خواهان موجودیت و حفظ جنبش کرد به عنوان عامل فشار تا حدی بودند که نه تواند به پیروزی‌های قطعی دست یابد. به دنبال پایان جنگ سرد، آمریکا تلاش داشت به منازعه در سرزمین کردستان پایان دهد که برای حمایت از مذاکرات صلح بین دولت ترکیه با جنبش کرد و هم‌چنین در شمال عراق وارد عمل شد. اما عدم موفقیت آمریکا در مورد صلح فلسطین و اسرائیل، شک و تردیدهایی در مورد موفقیت صلح بین کردستان و کشورهای چهارگانه وجود دارد.

مبارزات کردها برای کسب استقلال به گذشته‌های دورتر، حداقل از میرنشین‌های بوتان، تا شروع شورش شیخ عبدالله نهری در ربع آخر قرن نوزدهم، شورش شیخ سعید پیران در ربع اول قرن بیستم، شیخ محمود برزن‌چی در جنوب کردستان، شیخ رضا در درسیم تا زمان فعلی بر می‌گردد. در سال ۱۹۴۶ کردها جمهوری کردستان را در مهاباد تشکیل دادند که از سوی رژیم سلطنتی در ایران و با حمایت غرب، درهم شکسته شد. در آغاز قرن بیستم تا کنون کردها در ترکیه و عراق، هم درگیر جنگ‌های خونینی برای استقلال خود بوده‌اند که توسط دولت‌های ترکیه، عراق، ایران و سوریه در دوران جنگ سرد با برچسب «کمونیست» و بعد از فروپاشی شوروی با برچسب «تروریست» و با حمایت غرب، هم در زمان سرکوبی جمهوری

کردستان در مهاباد، هم در ترکیه تا کنون و در عراق، سرکوب شدند. در پایان جنگ خلیج فارس، کردها در عراق با تشویق آمریکا دست به شورش گسترده زدند که تقریباً تمام جنوب کردستان را که تحت اشغال حکومت عراق بود، آزاد کردند، اما بعداً آمریکا دیکتاتور بغداد (صدام حسین) را در سرکوبی هم کردها و هم شیعیان آزاد گذاشت. گفته می‌شود که در این واقعه سی صد هزار انسان تلف شدند، و اشنگتن کنار ایستاد و نظاره‌گر بود.

آذری‌ها هم، در شمال غربی ایران دست به شورش زدند و در سال ۱۹۴۶ دولتی در آذربایجان به مرکز تبریز و تحت حمایت شوروی تشکیل دادند ولی سریعاً، قبل از جمهوری کردستان، از سوی ارتش رژیم سلطنتی و با حمایت غرب سرکوب گردید. همین ارتش و با همین حمایت از سوی آمریکا بعداً دولت دکتر مصدق را هم در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ساقط کرد.

هم اکنون در خاورمیانه تضاد میان نیروهای بنیادگرایی و نیروهای پیش‌رو و انقلابی و آزادی‌خواه از یک‌سو و هم‌چنین تضاد بین خود نیروهای بنیادگرا- عمدتاً شیعه و سنی- به دلیل تعبیر و تفسیرهای متفاوت از اسلام و تنش‌های آنان بالا گرفته است که به جنایات غیر قابل وصفی منجر می‌شود. کردها در ایران، ترکیه، سوریه و عراق اصلی‌ترین قربانیان بنیادگرایی شیعه و سنی‌اند.

هر چند که منطقه‌ی کوهستانی شمال و بویژه چهارگوشه‌ی مرزهای «کشورهای چهارگانه» استعمارگر کردستان، تولید اقتصادی کشاورزی و دامپروری (در شکل سنتی و عقب‌مانده) و صنایع دستی می‌باشد، ولی دارای منابع فلزی و غیر فلزی و منابع سوخت‌های فسیلی و آبی می‌باشد که عامل مهمی برای صنعتی شدن کشورهای چهارگانه است. در نیمه‌ی نخست قرن بیستم، ذغال سنگ و آهن به اساسی برای صنایع سنگین به

خصوص فولاد تبدیل شد که رهبران ترکیه‌ی جدید را قادر ساخت تا «سیاست خود کفایی» را تحت مالکیت دولتی و بدون وابستگی به سرمایه و نفوذ خارجی پیش‌ببرد. با کشف نفت در جنوب ترکیه اقتصاد این کشور گسترش یافت و صنعت پتروشیمی و کود شیمیایی آن رونق گرفت. وضعیت ترکیه پس از جنگ جهانی دوم که «سیاست بی‌طرفی» خود را کنار نهاد و به سمت دموکراسی لیبرالی و اتحاد با غرب گام برداشت، تغییر کرد. بر طبق «برنامه‌ی بازسازی طرح مارشال» آمریکا کمک‌های فراوانی به ترکیه کرد و در نتیجه سرمایه‌داری دولتی نیز به نفع بخش خصوصی یا به امر واقع به نفع شرکت‌های چند ملیتی کنار رفت. این شرایط سرمایه‌داری خارجی را جذب کرد که در کنار کمک‌های آمریکا صنعتی شدن این کشور را شتاب بخشید و ترکیه را به سمت یک «اقتصاد مبادله‌ی بین‌المللی» سوق داد. یکی از محرک‌های اخیر رشد صنایع و کشاورزی در ترکیه «پروژه‌ی گانیدوگواندلو یا گاپ» در جنوب شرقی آناتولی (شمال کردستان) می‌باشد که شامل ساخت سد بزرگ آتاترک و شماری سدهای کوچک‌تر و نیروگاه‌های برق آبی بر روی رودخانه‌های دجله و فرات علیا می‌باشد. این پروژه با مخالفت شدید سوریه و عراق، به دلیل کاهش آب دجله و فرات پس از عبور از ترکیه در سوریه و عراق شده و از سوی دیگر به دلیل جنگ ارتش ترکیه با همکاری اطلاعاتی و لجستیک ناتو، بویژه آمریکا با جنبش کرد با مشکلاتی همراه بوده است. جنگی که به دلیل ناتوانی ارتش ترکیه در سرکوبی چریک‌های جنبش کرد و گسترش بال سیاسی آن در داخل ترکیه در سال ۱۹۱۳ تا زمان نوشتن این سطور به آتش بسی هرچند ناپایدار و لرزان، با مشکلاتی همراه بوده است. با وجود این و در صورتی که مذاکرات صلح جنبش کرد با دولت ترکیه به ثمر برسد، پروژه‌ی

فوق چشم‌انداز نوید بخش صنعت و کشاورزی خوبی برای بخش‌های جنوبی و جنوب شرقی ترکیه - شمال کردستان - خواهد بود.

در ایران نیز منابع معدنی گوناگون هم‌چون آهن، مس، کروم، قلع و طلا که، طلا عمدتاً در کردستان وجود دارد، در تولیدات صنعتی به کار گرفته می‌شد. ایران به دلیل ثروت ناشی از نفت و گاز نسبت به ترکیه در موقعیت برتری قرار داشت. بیشترین صادرات ایران را نفت و گاز تشکیل می‌دهد. از این‌رو، اقتصاد آن تحت تأثیر نوسانات قیمت‌های جهانی نفت و گاز بوده است. اما بعد از پیروزی انقلاب ایران و سیاست خارجی غرب‌ستیز یا به عبارت دیگر بحران‌سازی در جهان و ضعف مدیریتی در سطوح کلان و میانی، باندبازی، فساد مالی و اقتصادی و تحریم‌ها به خاطر مناقشه‌ی اتمی و فعالیت‌های پنهان در این خصوص، در کنار ایجاد بحران‌های زیست محیطی ناشی از سوءمدیریت، اقتصاد آن به سوی فروپاشی رفته است.

از آغاز جنگ سرد تا پیروزی انقلاب ایران، حدود سه دهه، ترکیه و ایران مهم‌ترین حامیان غرب در خاورمیانه بودند. بخصوص این که برخی کشورهای عربی در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ با ناآرامی‌های روبرو بودند و برخی نیز با اتحاد جماهیر شوروی متحد شده بودند. اما بعد از پیروزی انقلاب ایران جهت‌گیری این منطقه به طور چشم‌گیری تغییر کرد. به دلیل سیاست‌های غرب‌ستیزی رژیم مذهبی در ایران، غرب در جنگ ایران و عراق تجهیزات مدرنی را در اختیار دولت عراق قرار داد. بعد از آتش‌بس ایران و عراق، تسلیحات فوق‌از سوی عراق، بر علیه کویت و کردها به کار گرفته شد هر چند که ایران بعد از پیروزی انقلاب ۱۹۷۹ از مدار استراتژیک غرب خارج گردید، ولی ترکیه هم‌چنان هم‌پیمان غرب باقی ماند. پایگاه‌های هوایی و موشکی ایالات متحده در آن کشور نیز نقش مهمی را در جنگ خلیج

فارس ایفا نمودند و اهمیت خود را بویژه برای ترکیه و از جهت هواپیماهای بدون خلبان و اطلاعات ماهواره‌ای در جنگ با چریک‌های جنبش‌رهایی بخش کردستان در ترکیه برای دولت ملی‌گرای ترک نشان دادند. برغم این، و در راستای سیاست‌های ضدکمونیستی غرب، و با گسترش جنبش چپ در ترکیه و ترس روز افزون از جنبش‌های بخش کردستان، نگرانی‌ای که از ابتدایی ظهور ترکیه‌ی جدید مهم‌ترین و اصلی‌ترین هراس دولت ترکیه بوده است، دولت ترکیه را بر آن داشت تا از دهه‌ی ۱۹۵۰ به بعد، با وجود این که ادعای سکولار بودن و دموکراسی لیبرالی به سبک غربی را داشت به تقویت و احیای بنیادگرایی اسلامی بپردازد. هم‌اکنون نفوذ جنبش اسلامی فزاینده‌ای نه تنها بر ترکیه بلکه بر منطقه، بویژه در سوریه و عراق، سایه انداخته است که در حال پیش‌روی در میان مسلمانان سنی مذهب منطقه است که در کنار بنیادگرایی مذهبی شیعه در ایران، «کشورهای چهارگانه» را به سوی آینده‌ی تاریک‌تر سوق می‌دهد. آیا ترکیه به سرنوشت ایران و بنیادگرایی مشابه آن و غرب‌ستیزی در خواهد غلتید؟ هم اکنون شاخه‌ی سیاسی جنبش‌گرد مهم‌ترین نیروی سکولار - دموکراتیک در ترکیه محسوب می‌شود که در مقابل با جنبش سکولار - دموکراتیک در سایر مناطق ترکیه، هم از سازماندهی و هم از برتری تئوریک برخوردار است.

این مسئله در کنار جنبش کردستان و سرنوشت‌گردها در ترکیه، ممکن است بر سرنوشت عضویت ترکیه در اتحادیه‌ی اروپایی و در نتیجه بر روابط آن با غرب تأثیر بگذارد. ترکیه دیگر در مقابل مسکو به حمایت غرب نیاز ندارد. به این خاطر بر توسعه‌ی اقتصادی از طریق هم‌گرایی با اروپای ساحلی توجه دارد. اما اگر به دلیل نقض حقوق بشر، مشکل جنبش‌گرد و سیاست‌های اقتصادی متفاوت با

درخواست ترکیه جهت عضویت در اتحادیه‌ی اروپا مخالفت شود، احتمال دارد ترکیه به یک جهت‌گیری ژئوپلیتیکی نو روی آورد.

تغییر و انحراف زمین بین‌النهرین از شمال شرقی سوریه به سمت خلیج فارس و نیز تغییر ساحل غربی و شمال شرقی خلیج فارس، به لایه‌های رسوبی عصر سوم و چهارم زمین‌شناسی مربوط می‌شود. سنگ‌های نفوذپذیر آهکی و ماسه‌سنگ‌های این منطقه، نفت را در لایه‌های خود نگه‌داشته و بزرگ‌ترین ذخایر نفتی جهان را ایجاد کرده‌اند. اگر چه حجم عظیمی از این ذخایر در نیم دایره‌ای در داخل و خارج از سواحل خلیج فارس از خوزستان در جنوب غربی ایران تا جنوب عراق، کویت، عربستان سعودی، قطر، امارات متحده‌ی عربی و عمان قرار گرفته است، ولی علاوه بر استان‌های کرمانشاه و ایلام، بخش اساسی نفت از حوزه‌های شمال بین‌النهرین، در جنوب، شمال شرقی و جنوب شرقی در سرزمین کردستان، میان سه کشور (عراق، سوریه و ترکیه) از چهار کشور «چهارگانه» قرار دارند. در سال‌های اخیر، در ربع اول قرن بیست و یکم به دنبال تسلط نسبی کردها بر سرزمین‌شان در جنوب کردستان، حوزه‌های عظیم نفت و گاز را تنها در جنوب کردستان شناسی کرده‌اند که بسیار بیش از برآوردهای قبلی است. دسترسی به این حوزه‌های نفت و گاز از طریق خطوط انتقال نفت از حوزه‌های کرکوک و سایر مناطق جنوب کردستان به بندر جیحان یا جیهان در ترکیه، موجب تغییر سیاست و رفتار دولت ترکیه در برخورد با حکومت فدرال کردستان در شمال عراق شده است. کشورهای حوزه‌ی خلیج فارس و بخش‌های از سرزمین کردستان (جنوب، شمال شرقی و جنوب شرقی) دو سوم از ذخایر نفت جهان و میزان قابل توجهی ذخایر گاز طبیعی را در اختیار دارند. در صورتی که با رشد تقاضای جهانی،

حوزه‌های نفتی تازه‌ای در دیگر بخش‌های جهان یافت نه شود و یا بشر نه تواند به انرژی تجدیدپذیری دست یابد، آن‌گاه نقش آتی این مناطق که بیش از یک سوم تولید جهانی را در اختیار خود دارد، بیش از پیش اهمیت پیدا می‌کند. نرمش ترکیه در برابر حکومت فدرال کردستان در شمال عراق و توجه اسرائیل و غرب به این منطقه ناشی از وجود این منابع با ارزش و کمیاب است. برطبق برآوردهای صورت گرفته، خاورمیانه تنها منطقه‌ی صادرکننده‌ی نفت در سال ۲۰۴۰ خواهد بود که مهم‌ترین حوزه‌های نفتی آن نیز در کشورهای ایران، عربستان، عراق، کشورهای حوزه‌ی خلیج فارس و سرزمین کردستان - به احتمال قوی کشور کردستان مستقل در جنوب کردستان - می‌باشد. گردها تنها در صورت همبستگی و یکپارچگی خود می‌توانند از این امتیاز استثنایی اقتصادی در راستای استقلال خود بهره‌گیرند.

منطقه‌ی میانی خاورمیانه هر چند به لحاظ نفتی ثروتمند است، اما به لحاظ آب - بویژه آب‌های شیرین - در مضیقه می‌باشد. مهم‌ترین منابع آب‌های شیرین نه تنها در منطقه‌ی میانی خاورمیانه بلکه در کل خاورمیانه، در سرزمین کردستان قرار دارد. سرزمین کردستان سرچشمه‌ی مهم‌ترین رودخانه‌های خاورمیانه، مانند رودخانه‌های دجله و فرات، ارس، سفید رود در ایران، زاب کوچک و بزرگ، رود سیروان و شمار زیادی از رودخانه‌ها، آنها را چشمه‌سارهاست. کمبود آب منعی سنتی از اختلافات قبیله‌ای و دیگر درگیری‌های مسلحانه در خاورمیانه و نیز عاملی برای نوآوری‌های تکنولوژیک در استفاده‌ی مجدد و نمک‌زدایی آب بوده است. نمونه‌های آن استفاده از آب تصفیه شده‌ی فاضلاب در کشاورزی در اسرائیل و تبدیل آب دریا به آب شیرین در کشورهای ساحلی خلیج فارس. هم‌اکنون ایران در وضعیتی قرار گرفته است که

درصد خرید آب از خارج است. از نمونه‌های نیاز به آب شیرین، احتمال انتقال آب شمال کردستان توسط دولت ترکیه به اسرائیل است. در شرایط فعلی در بیشتر مناطق لبنان در دره‌ی بقاء، در غزه در اسرائیل و جاهای دیگر به دلیل محدودیت‌های آب، بویژه در کشاورزی نمی‌توانند توسعه پیدا کنند.

بزرگ‌ترین توان و استعداد برای رشد کشاورزی، در بخش‌هایی از سرزمین کردستان است که تحت اشغال کشورهای ترکیه و سوریه است. برای توسعه‌ی کامل کشاورزی در سرزمین‌های قابل کشت کردستان، در شمال، غرب و جنوب کردستان که تحت اشغال سه کشور ترکیه، سوریه و عراق از «کشورهای چهار گانه»، به تغییری کامل در روابط سیاسی «کشورهای چهار گانه»، بویژه سه کشور مجاور رودخانه‌های دجله و فرات نیاز است. دمشق و بغداد در سال ۱۹۷۴ و در نتیجه‌ی اختلاف در مورد ساخت «سد فرات» بر روی رودخانه‌ی فرات و ایجاد «دریاچه‌ی اسد» تا آستانه‌ی جنگ نیز پیش رفتند. علاوه بر این کنترل ترکیه بر سرچشمه‌های آب این رودخانه‌ها نیز دمشق را نسبت به برنامه‌های بلند مدت و مهم آنکارا برای استفاده از سرچشمه‌ها آسیب‌پذیر می‌سازد. نکته‌ی جالب این است؛ این کشورها بر سر تصاحب ثروت، سامان و منابع دیگران (ملت تحت اشغال گردد) با هم اختلاف پیدا می‌کنند.

سوریه از ایران در جنگ با عراق حمایت کرد و پس از آن از متحدین در جنگ خلیج فارس پشتیبانی نمود. از سوی دیگر هر دو کشور سوریه و عراق پناهگاهی برای چریک‌های حزب کارگران کردستان در مبارزه‌شان برای کسب استقلال از آنکارا بودند. کشورهای فوق در واقع غاصب سرزمین کردها و آب‌های آن‌اند که علاوه بر استعمار سرزمین کردستان، از مردم‌اش نیز برای سیاست‌های سودجویانه و غاصبانه‌ی خود سوءاستفاده

می‌کنند. حتی تلاش سوریه برای منحرف کردن آب رودخانه‌ی اردن با ساخت یک کانال فرعی با اقدامات نظامی اسرائیل در میان سال‌های ۱۹۶۴ و ۱۹۶۷ شکست خورد. این اقدام، عامل مهم در آغاز جنگ اسرائیل ضد کشورهای سوریه و مصر در ژوئن ۱۹۶۷ محسوب می‌شود.

بنابراین، سیاست و سرمایه از جمله عوامل دخیل در توسعه‌ی کشاورزی سوریه‌اند. در واقع سوریه‌ی بحران زده و درگیر جنگ داخلی در شرایط فعلی، بدون توافقات با ترکیه و عراق و بدون حل و فصل اختلافات خود با اسرائیل و پایان دادن به جنگ داخلی، قادر به توسعه‌ی کامل بخش کشاورزی خود نخواهد بود. این مسئله هم‌چنین در ارتباط با حل مسئله‌ی کردستان نه تنها در سه کشور عراق، سوریه و ترکیه بلکه در ایران نیز است. به هر حال در شرایط حاضر، تحقق روابط اقتصادی صلح‌آمیز و توسعه به ویژه در زمینه‌های کشاورزی متصور نیست. از قرار معلوم، منطقه‌ی میانی هم‌چنان درگیر منازعه و بی‌ثباتی خواهد بود که از آن جمله مناقشه‌ی اتمی میان ایران و غرب، اسرائیل و فلسطینیان، کردها با «کشورهای چهار گانه» و رشد هر چه بیشتر بنیادگرایی فعلی در ایران، عراق، سوریه، ترکیه، افغانستان و در یک کلام در کل خاورمیانه خواهد بود.

برغم این‌که بین‌النهرین و دره‌ی نیل، مهد تمدن بشریت محسوب می‌شوند، اما در شرایط حاضر یکی از مشکلات و یا نواقص ژئوپلیتیکی آن، فقدان یک کانون سیاسی تاریخی یا معاصر است که در یک پارچه‌سازی آن نقش داشته باشد. مراکز جمعیتی و سرزمین‌های مهم خاورمیانه در اکثر موارد چنان دور از دیگر هستند که حتی مانع از «اتحاد زیر منطقه‌ای» نیز می‌شود. در واقع عناصر ژئوپلیتیکی این منطقه، مرزهای نواحی خالی از سکنه‌ای می‌باشند که به عنوان موانعی در برابر تعامل عمل می‌کنند.

حتی برابر اسناد باستان‌شناسی خاورمیانه، تمدن‌های بین‌النهرین و دره‌ی نیل در جهان باستان تا دو هزار سال هیچ‌گونه ارتباطی با هم نداشته‌اند.

از سوی دیگر اختلافات قومی، مذهبی، زبانی، فرهنگی، نژادی، ارضی و وابستگی سیاسی کشورهای آن به قدرت‌های استعماری، بویژه در دوران جنگ سرد و در حال حاضر، در این مسئله دخیل‌اند. خاورمیانه هم‌چنین فاقد یک کانون منطقه‌ای تاریخی و یک پارچه‌ساز، نظیر امپراتوری رم باستان یا دموکراسی برده‌داری یونان باستان می‌باشد. پایتخت دولت-شهرهای سومر و امپراتوری‌های که در دوره‌های گوناگون بر این منطقه حکومت کرده‌اند، از نینوا (پایتخت امپراتوری آشور در عراق فعلی) حکمتانه (پایتخت مادها در شمال غرب ایران) تخت جمشید (پرسپولیس) تا اسکندریه، انطاکیه (در جنوب ترکیه‌ی فعلی) قسطنطنیه (استانبول) شام و بغداد امروزه به عنوان نقاطی برای مفهوم «یک خاورمیانه‌ی متحد» عمل نکرده و نمی‌کنند. هیچ منطقه‌ای وجود ندارد که به توان آن را مقدمه‌ی یک کانون سیاسی یا «پایتخت سیاسی منطقه‌ای» تلقی کرد.

حتی از نظر دینی و مذهبی دارای کانون و یا تشکیلاتی، نظیر واتیکان و پاپ نیست. محل ظهور سه ادیان الهی مهم و در عین حال متخاصم است. اتحادیه‌های کوچک‌تری نظیر «شورای همکاری خلیج فارس» و «اتحادیه‌ی کشورهای عربی» که در سال ۱۹۴۵ شکل گرفت نه توانسته‌اند نقش یک کانون استراتژیک را بازی کنند. شورای همکاری خلیج فارس محدود به چند کشور ساحل خلیج فارس است که کشورهای ترکیه، ایران، و اسرائیل نیز در اتحادیه‌ی عرب مشارکت ندارند. از سوی دیگر گه‌گاهی عضویت کشورهای عربی از این اتحادیه به حالت تعلیق درآمده، نظیر مورد مصر در سال

۱۹۷۹ و سوریه در حال حاضر، هم‌چنین این اتحادیه در ترویج همکاری اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نظامی و میانجی‌گری در منازعات، چندان کارکرد مؤثری از خود بروز نداده است. تلاش برای فدراسیون ۲۲ کشور عربی هم بی‌نتیجه مانده است.

در خاورمیانه، جغرافیا و سیاست سبب شده تا ایکيومنی‌های ملی (مناطق قابل سکونت) از یکدیگر جدا شوند. متراکم‌ترین حوزه‌های تمرکز جمعیتی و فعالیت اقتصادی به طور کلی به واسطه‌ی وجود کوه‌ها، فلات‌ها یا بیان‌ها از یکدیگر جدا شده‌اند. سیاست‌های استعماری قدرت‌های غربی و خصومت میان کشورها و قومیت‌ها و زبان‌ها، فقدان جوامع سیاسی که بر خود حکومت کنند و دموکراسی را توسعه دهند، در عدم شکل‌گیری ایکيومنی‌های متحد نقش داشته است. بیشترین جمعیت کشورهای خاورمیانه در پایتخت‌ها و متروپل‌ها (شهرهای مرکزی یا کلان شهرها) سکونت دارند. این مسئله هم ناشی از عدم توسعه یا توسعه‌ی ناموزون، عدم توزیع عادلانه‌ی ثروت، ناامنی ناشی از جنگ‌های منطقه‌ای، بویژه در کشورهای چهارگانه، ناشی از سرکوبی جنبش کرد، قانون‌گریزی در مناطق خارج از مرکز، اعمال سیاست‌های شوونیستی و مذهبی در حق اقلیت‌ها، فقر و تهیدستی ناشی از محدودیت آب و عدم امکان توسعه‌ی کشاورزی و ... می‌باشد.

مرزها، اختلافات و ادعاهای ارضی و حاکمیت سرزمینی نیز، عناصر ژئوپلیتیکی مهمی و بویژه در کشورهای چهارگانه‌ی اشغال‌گر سرزمین کردستان می‌باشد. علاوه بر آن اختلافات کویت و عراق و کرانه‌ی باختری، نوارغزه و اسرائیل در فلسطین در کنار اختلافات بر سر اروندرود (شط‌العرب) بین عراق و ایران از موارد مهم اختلافات مرزی‌اند. هر چند که در پس جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق، موارد ظرفیت سیاسی و مذهبی وجود

داشت، اما در واقع ریشه‌ها یا به عبارت دیگر بهانه‌های آن جنگ که بیش از یک میلیون کشته و میلیون‌ها تن دیگر زخمی و معلول از طرفین را در پی داشت، بر می‌گردد به گسترش جنبش کرد در جنوب کردستان و امضای قرارداد الجزایر بین ایران و عراق در سال ۱۹۷۵.

قربان‌یان اصلی جنگ ایران و عراق، توده‌های مردم کرد در دو سوی مرز بین کشورهای فوق بودند. رژیم مذهبی ایران مانند رژیم سلطنتی در ایران از یک سوی از جنبش کردها در جنوب کردستان بر علیه رژیم بعث استفاده می‌کرد و از سوی دیگر جنبش کرد در شرق کردستان (تحت اشغال ایران) را به شدت سرکوب کرد و حتی با درگیر کردن جنبش کرد در دو سوی مرزها- در شرق و جنوب کردستان- بر علیه یکدیگر بزرگ‌ترین ضربه را بر جنبش کرد زد. رژیم مذهبی در قبال همکاری با جنبش کرد در جنوب کردستان (شمال عراق) از آنان بر علیه بخش دیگر جنبش کرد در شرق کردستان (غرب و شمال‌غربی ایران) بهره گرفت. جنبش کرد در شرق کردستان نیز زدوبندهای با دولت عراق داشت. رژیم بعثی در عراق به تلافی هم‌کاری جنبش کردها در جوب کردستان- شمال عراق- با رژیم مذهبی حاکم بر ایران و با توجه به تجربه‌ی چنین هم‌کاری‌ای در زمان رژیم سلطنتی در ایران که موجب امضای قرارداد الجزایر با ایران و از دست دادن ادعای خود بر شط‌العرب شد، به شدت جنبش کرد را در جنوب کردستان سرکوب کرد. برای اولین بار در تاریخ بشر، شهرهای سردشت و حلبچه در سرزمین کردستان در دو سوی مرزهای استعماری در قلب سرزمین کردستان، از سوی دولت عراق بمباران شیمیایی شدند که صدها هزار تن از هر دو شهر کشته، زخمی، آواره و در به در و معلول شیمیایی شدند که هنوز هم مردم شهرهای

فوق از عوارض آن رهایی نیافته‌اند. رژیم بعث شهر سردشت را بمباران شیمیایی کرد و رژیم مذهبی حاکم بر ایران نسبت به زیان دیدگان آن کاملاً بی‌توجهی نشان داد که حتی بیشتر معلول‌های آن را نیز تحت حمایت مالی و درمانی دولت هم قرار نداد. رژیم بعث علاوه بر بمباران شیمیایی حلبچه، صدها روستا و مناطق جنوب کردستان را نیز، در برابر سکوت افکار عمومی مردم جهان و بویژه دولت‌های غربی، بمباران شیمیایی کرد و صدها هزار انسان دیگر- بویژه از اعضای عشیره‌ی ژنرال بارزانی- را حتی زنده به گور کرد که به عنوان «ژینوساید» ملت کرد به رسمیت شناخته شده است. هلوکاست کردها دست کمی از هلوکاست یهودیان نداشت.

ریشه‌های اختلافات مرزی کویت و عراق نیز مانند مورد تقسیم سرزمین کردستان در بین کشورهای چهارگانه، بر می‌گردد به اقدامات استعمار. انگلستان در اوایل دهه‌ی ۱۹۲۰ با تقسیم بیابان عراق در ساحل خلیج فارس، کشور کویت را ایجاد کرد. زمانی که در سال ۱۹۳۶ در کویت نفت کشف شد، عراقی‌ها دوباره ادعای خود مبنی بر این که امیرنشین کویت بخشی از استان جنوبی بصره می‌باشد را مطرح کردند. مرز ترسیم شده از سوی بریتانیا که پس از جنگ دوم جهانی از سوی سازمان ملل به رسمیت شناخته شد، شامل جزایر بزرگ و کوچک بوبیان و وره در شمال آن نیز می‌شد. این جزایر مشرف بر بندر جدیدالتأسیس ام‌القصر عراق بود که در سال ۱۹۶۱ به عنوان جایگزینی برای بندر بصره ساخته شد. بغداد پس از آغاز جنگ با ایران نسبت به ادعاهای خود بر این جزایر جسورتر شد. علاوه بر این عراق مدعی بود که کویتی‌ها در زمان جنگ ایران و عراق، بخش خود از «حوزه‌های نفتی رومیله» به سرزمین عراق گسترش داده و با حفاری مورب به بخش عراق، مبادرت به سرقت نفت این کشور

کرده‌اند. در نتیجه عراق به کویت حمله کرد و آن را ویران ساخت. نتیجه‌ی این اقدام را اکنون در عراق مشاهده می‌کنیم.

مناقشه‌ی عربی-اسرائیلی و سرنوشت فلسطینی‌ها که به یک موضوع مزمن و طولانی تبدیل شده به سرطانی می‌ماند که گریبان خاورمیانه را گرفته است. موضوعی است نظیر مسئله‌ی کردستان، بحث‌انگیز، جنایت‌کارانه و تراژدی‌ای است در برابر بشریت که به دلیل گستردگی و عمق زخم آن، طول و تفسیر آن در این میث کوتاه نمی‌گنجد.

تجارت و بازرگانی داخلی در منطقه نیز هم‌چنان محدود است. مهم‌ترین شرکای تجاری کشورهای خاورمیانه در خارج از منطقه هستند. این موضوع به نفع قدرت‌های استعماری غربی است، زیرا کشورهای خاورمیانه هرچه بیشتر از تأکید بر تولید ملی که برای ملل خاورمیانه حائز اهمیت فراوانی است دور می‌شوند و زمینه برای سرمایه‌گذاری‌های کلان از سوی شرکت‌های فراملی که از هرگونه کنترل و نظارت معاف‌اند، فراهم می‌شود.

در «کشورهای چهارگانه»، روابط تجاری، بویژه، بین مرزهای خود این کشورها، که عمدتاً سرزمین کردستان را در بر می‌گیرد محدود و با مشکلات فراوانی و آن‌هم در بیشتر موارد به طور قاطع انجام می‌گیرد. این محدودیت‌های تجارت مرزی بیشتر به خاطر جلوگیری از شکوفای و توسعه‌ی سرزمین کردستان است که کشورهای چهارگانه به شدت از رشد پورژواری کرد و شکوفا شدن ناسیونالیسم کرد و یک پارچگی مردم کردستان نگران‌اند. همین نگرانی‌ها باعث شده است که در عصر و در شرایطی که برابر دیدگاه‌های اقتصاد دانان مرزها را باید با بلدوزر برای تجارت صاف کرد، امکان شکل‌گیری مناطق تجارت آزاد مرزی وجود ندارد. در مرزهای ایران و ترکیه، ایران و عراق، عراق و سوریه، عراق و ترکیه و

ترکیه و سوریه در قلب سرزمین کردستان، به طور مداوم مردم کرد که از روی ناچاری و تهیدستی ناشی از عدم توسعه‌ی کردستان و عدم سرمایه‌گذاری در اقتصاد کردستان، به خاطر تجارت پایپای و ابتدای و محدود کشته می‌شوند. مورد روستای «بوسکی» در مرزهای ترکیه و عراق که ده‌ها جوان کرد توسط هواپیماهای مدرن ارتش ترکیه، ساخت آمریکا، قتل عام شدند، یکی از فاکت آن است. نیروهای نظامی رژیم مذهبی ایران به طور روزانه در مرزهای ایران و ترکیه و ایران و عراق کاروان‌های اسب و قاطر مردم نوار مرزی را هدف قرار می‌دهند. این موارد علاوه بر افرادی (کولبران) است که در زمستان‌های سخت بر دوش خود بار حمل می‌کنند و در کولاک‌های سخت زمستان یا از سرما یخ می‌زنند و یا زیر ریزش بهمن می‌مانند.

بنابراین هم اکنون رفتار کشورهای اشغال‌گر کردستان با ملت کرد حتی بدتر از رفتار کشورهای استعمارگر با ملتی مستعمره و یا بدتر از محاصره‌ی غزه از سوی اسرائیل است. با این معیارها جنبش کرد یک جنبش ملی‌رهایی‌بخش است.

بی‌عدالتی و توسعه نیافتگی یا عبارت دیگر توسعه‌ی ناموزون و ایجاد مانع در راه توسعه‌ی کردستان از سوی اشغال‌گران ناشی از این موضوع است که سرمایه‌داری به شیوه‌ی کلاسیک خود در حین رشد در مناطق جدید و تسخیر آن مانند کردستان، در همان حال اشکال اجتماعی-اقتصادی کهن را که مانعی برای توسعه هستند، از بین می‌برد. در شرایط حاضر کردستان، اگر این فرآیند (توسعه‌ی سرمایه‌داری) برای اشغال‌گران کردستان سودمند باشد، اما روزی سرمایه‌داری خود کردستان به اندازه‌ی نیرومند خواهد شد تا خود را از زیر سلطه‌ی این اشغال‌گران برهاند و بطور خودمختار توسعه‌ی بیشتری یابد. در حین رشد سرمایه‌داری در کردستان و تغییر

ساختار اجتماعی جامعه‌ی گُرد نیروهای جدید اجتماعی ظهور خواهند کرد. به این نحو، زمینه‌ی لازمی برای قیام انقلابی در کردستان تحت اشغال ایجاد خواهد شد.

مداخلات و مزاحمت‌های کشورهای اشغال‌گر کردستان در رابطه با حکومت فدرال جنوب کردستان و به ویژه در خصوص موضوع شهرهای کرکوک و خانقین از همین موضوع ناشی می‌شود. آنان رشد و شکوفایی سرمایه‌داری در کردستان را به زیان خود می‌دانند. بعبارت دیگر از لحاظ تاریخی، انقلاب در مستعمره می‌تواند تنها به کمک سرمایه‌داری به مرحله‌ی عمل درآورده شود، چه بعنوان بازتاب پیروزی پرولتاریای ملل اشغال‌گر به وجود آید، چه این‌که توسعه‌ی سرمایه‌داری مدرن به پرولتاریا در مستعمره امکان دهد تا یک روز خود آزادی‌اش را بدست آورد. این استدلال اگر از لحاظ تئوریک مورد قبول هم نباشد، در واقعیت امر نگرش و بینش استعمارگران کردستان است. یعنی ایجاد مانع در راه توسعه‌ی سرمایه‌داری در کردستان را این‌گونه برای خود توجیه می‌کنند.

هیچ چیز به اندازه‌ی خطوط لوله‌های نفت و گاز و تأثیر سیاست و جنگ‌ها بر آن‌ها، منعکس‌کننده‌ی بی‌ثباتی و پیش‌بینی‌ناپذیری خاورمیانه، بویژه در کشورهای چهارگانه نیست. از طرف دیگر راه‌های بهره‌برداری و انتقال خطوط منابع نفت و گاز حوزه‌ی دریای خزر از طریق ترکیه، حوزه‌ی خلیج فارس از عراق و سوریه که ایران و قطر بر سر آن سخت در رقابت‌اند که یکی از دلایل دخالت هر دو کشور در اوضاع سوریه است، بابت دیگر ژئوپولیتیک منطقه است. عبور لوله‌ها از ترکیه و ایران یا از مسیرهای دیگر به لحاظ تفاوت هزینه دارای اهمیت است. این راه‌ها دارای پی‌آمدهای استراتژیک برای جهان غرب است. عبور از ایران با وجود رژیم بنیادگرایی فعلی و اتکا به خلیج فارس و تنگه‌ی هرمز مطلوب

نیست و در ترکیه هم بستگی به ثبات در شمال کردستان و قسمت‌های دیگر کردستان خارج از مرزهای ترکیه خواهد داشت. انفجار مکرر خطوط گاز و نفت که از مسیرهای ایران و عراق وارد ترکیه می‌شوند توسط چریک‌های p.k.k، زنگ خطری است برای این مسئله. هم کشورهای غربی و هم صاحبان آن منابع بر ثبات داخلی و روابط با ثبات با کشورهای همسایه متکی هستند. چنین روابط سالمی هم بدون حل مسئله‌ی کردستان غیر محتمل به نظر می‌رسد.

بنابراین حل مسئله‌ی کردستان هم‌چنان یک عامل کلیدی در ترتیبات امنیتی منطقه به حساب می‌آید. زیرا ثبات کلی منطقه بدون مشارکت همه، هم غیر عادلانه و هم غیر دموکراتیک، فاقد ارزش‌های حقوقی و هم بعید به نظر می‌رسد.

نخستین خط لوله‌ی نفت در خاورمیانه در سال ۱۹۳۴ نفت شمال کردستان را از شهر کرکوک به بندر حیفاء در مدیترانه، در اسرائیل کنونی، انتقال داد. این خط لوله، به دنبال جنگ اعراب و اسرائیل در سال ۱۹۴۸ و اعلام موجودیت کشور اسرائیل بسته شد که تا کنون بازگشایی نشده است. احتمالاً، با استقلال جنوب کردستان از کشور عراق این خط لوله دوباره احیا شود. انشعاب بعدی از این خط لوله از حدیثه در عراق تا طرابلس در لبنان از طریق سوریه ایجاد شد. هم‌چنین خط لوله‌ی بزرگ‌تری برای انتقال نفت جنوب کردستان تا بندر بانپاس در سوریه ایجاد گردید که به دنبال حمایت دولت سوریه از رژیم مذهبی ایران در جنگ با عراق، بسته شد. این خط لوله در سال ۲۰۰۱ با مجوز سازمان ملل برای تأمین غذای مردم عراق، بازگشایی شد. خطوط انتقال نفت کرکوک-دورتیول-جیهان از عراق به ترکیه که سوریه را دور می‌زنند، طی جنگ خلیج فارس برای سال‌ها بسته شدند. دولت فدرال کردستان در

جنوب عراق این خطوط را با بازسازی دوباره و اضافه نمودن خطوط جدید از مناطق دیگر کردستان بازگشایی کردند که فروش نفت آن توسط دولت فدرال کردستان در سال ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ به مهم‌ترین عامل اختلاف و دوری از هم، بین دولت فدرال کردستان با حکومت مرکزی در بغداد تبدیل شد.

خط انتقال گاز ایران به ترکیه، خطوط لوله‌ی عراق- عربستان سعودی از حوزه‌های رومیله در جنوب عراق تا ینبوع در ساحل دریای سرخ که در زمان جنگ خلیج فارس بسته شدند، خطوط جدیدی که از طریق دریای مازندران به جمهوری آذربایجان و از آن جا به ترکیه، احداث خطوط از طریق پاکستان و افغانستان به هند و یا از طریق خلیج فارس مواردی مربوط به حوزه‌های نفت است. وابستگی آمریکا به نفت عربستان سریعاً به اتحاد نظامی و اقتصادی میان دو کشور تبدیل شد. اکنون آمریکا هرچه بیشتر نسبت به نفت جنوب کردستان احساس نیاز می‌کند از لحاظ تاریخی، در تقسیم جهان بین انحصارات سرمایه‌داری و تجدید تقسیم مناطق اقتصادی جهان، بویژه بعد از دو جنگ جهانی پلید، توجه خاصی به خاورمیانه شد. وجود منابع غنی مواد خام بویژه نفت و گاز و بازار آن برای صدور سرمایه و کالا، شاهراه‌های زمینی، آبی و سایر موارد، منطقه خاورمیانه را به منطقه استراتژیک و سوق‌الجیشی تبدیل کرده است. به همین خاطر در کنفرانس سایکس- پیکو و دو کنفرانس سور و لوزان سرنوشت خاورمیانه و کردستان را برای قرن بیستم ترسیم کردند که در پایان قرن بیستم متوجه شدیم چه تراژدی بویژه برای ملت کرد ترسیم کرده بودند.

گستره‌ی جغرافیائی کردستان در نزدیکی شاهراه آبی خلیج فارس، سرشار از منابع طبیعی نظیر نفت و گاز و بویژه مهم‌ترین سرچشمه‌ی آب‌های شیرین خاورمیانه که در

جهان منحصر بفرد است، آن را به منطقه‌ی استراتژیک و فوق‌العاده مهم از نظر دولت‌های سرمایه‌داری تبدیل کرد.

ازسوی دیگر به دلیل عقب‌ماندگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کردستان که آن‌هم ناشی از تسلط صدها ساله‌ی امپراتوریهای عثمانی و ایرانی و برخورد آنان در کردستان و ویران‌های ناشی از جنگ جهانی اول، اقدامات غیر انسانی دولت‌های اشغال‌گر، و عدم وجود وحدت و انسجام در جامعه‌ی کرد و غالب بودن ساختار اجتماعی عشیره‌ای و قبیله‌ای آن بود، سرمایه‌داری جهانی در مجموع این وضعیت را برای سوءاستفاده‌های بعدی خود مناسب دید و مانع تشکیل دولت ملی و مستقل کرد شد. در چنان اوضاع و احوالی پارامتر جدیدی در مسئله‌ی کردستان ظهور کرد که تشکیل دولت کردی را به شدت تحت تأثیر قرار داد و آن هم انقلاب بلشویکی روسیه بود. ترس و نگرانی سرمایه‌داری از کمونیسم، موجب توجه آنان به ترکیه‌ی جدید و سیاست ترک‌های جوان در جوار کشور جمهوری‌های شوراهای شد. اهمیت استراتژیک و سوق‌الجیشی تنگه‌ها و سواحل ترکیه‌ی جدید در کنار مسئله فوق‌موجب قربانی کردن کردها در برابر ترک‌های جوان شد. به همین خاطر منطقه‌ی خاورمیانه بطور کلی و کردستان بطور اخص و بویژه در جنگ جهانی اول یکی از مهم‌ترین مناطق مبارزه بین قدرت‌های امپریالیستی بر سر سیادت بر این منطقه حساس از کره‌ی ارض بود. در چنین شرایطی رهبران کرد به دلیل ناهمگون بودن جامعه‌ی کرد و شرایط بسیار بد و عقب‌مانده‌ی اجتماعی و اقتصادی و ارزیابی‌های غلط سیاسی و رقابت بی‌مورد در بین آنان آن‌هم در آن شرایط حساس در کنار خیانت سرمایه‌داری غرب بویژه انگلستان و فرانسه به آرمان آنان، کردها قادر به ایجاد جنبش قدرت‌مند مردمی نشدند که قدرت‌های وقت بتوانند روی آن حساب

بازکنند. همان کاری که آتاتورک زیرکانه و به نحو احسن انجام داد و کردها را به پیروی از خود وادار کرد.

نگرانی سرمایه‌داری از بازی‌های آتاتورک و خزیدن جنبش ترک‌های جوان در دامن کشور شوراها موجب توجه‌شان (جهان غرب) به آن شد.

سرمایه‌داری غرب بعد از شکست امپراتوری عثمانی، در خاورمیانه غنائم عظیمی بدست آورد. دولت‌های مختلف عربی تشکیل دادند که بطور کلی همه آن‌ها تا کنون دست نشاندهی قدرت‌های سرمایه‌داری بودند و هستند. در منطقه‌ی استراتژیک خلیج فارس در هر گوشه‌ی آن یا بهتر است بگویم بر سر هر حوزة نفتی آن شیخ نشینی‌های را علم کردند که همگی آنان دست نشانده‌اند. ده‌ها میلیون انسان کرد را نیز تبدیل به ملتی بدون سرزمین کردند. مردم کرد و سرزمین‌اش را بین قومیت‌های ترک، فارس و عرب بطور حساب شده تقسیم کردند، و آن را بعنوان منطقه‌ای بکر از نظر دست‌اندازی به منابع آن برای آینده نگاه داشتند و به این ترتیب چنان شرایطی را در کردستان و حکومت‌های حاکم بر آن ایجاد کردند که جدال در بین آن‌ها هنوز ادامه دارد، بنحوی که نه جنبش کرد را بطور قطعی سرکوب کردند و نه اجازه‌ی حاکمیت مطلق به حکومت‌های حاکم بر کردستان را دادند. کردستان به امتیازی در دست سرمایه‌داری تبدیل شد و از این طریق مانع تشکیل حکومت‌های مقتدر و مستقل از نظر سیاسی و اقتصادی در منطقه گردیدند. بین خود دولت‌های منطقه بر سر مسئله‌ی کرد تضادهای حادی به وجود آمد که هر یک از آن‌ها از بخشی از جنبش کرد بر علیه طرف مقابل حمایت می‌کرد. فاکت این موضوع معامله‌ی سرمایه‌داری کمپرادور (وابسته) ایران در زمان شاه با آمریکا و حزب بعث در مورد کردستان بود.

در سراسر قرن بیستم ابتدا قدرت‌های اروپایی غربی و بعداً اروپا و آمریکا و روسیه برای نفوذ در خاورمیانه در حال رقابت بوده‌اند. بعد از جنگ جهانی اول و فروپاشی امپراتوری عثمانی، مهم‌ترین اهداف استراتژیک بریتانیا تأمین خطوط دریایی به هندوستان بود که در آن زمان مهم‌ترین مستعمره‌ی آن محسوب می‌شد. حتی قبل از آن مهم‌ترین هدف ناپلئون در حمله به مصر دست‌رسی به هندوستان بود. کنترل کانال سوئز در مدخل جنوبی دریای سرخ و تنگه‌های هرمز در خلیج فارس، به انگلستان امکان می‌داد که راه‌های فوق را تحت نظارتی خود داشته باشد که از این طریق توانست تجارت خود را به آسیای جنوبی و شرقی توسعه دهد، که از این طریق توانست به قدرت مسلط بر تجارت جهانی مبدل شود. قبلاً در دست گرفتن قبرس به بریتانیا امکان اشغال مصر و سلطه بر کانال سوئز را فراهم ساخت. این پیروزی امکان نظارت بریتانیا بر سواحل غربی دریای سرخ و تسلط بر تنگه‌ی باب‌المنندب که مسیر خروجی به اقیانوس هند بود داد. از طرف دیگر سلطه‌ی بریتانیا بر سودان و آب‌راه‌های نیل علیا مبنای سلطه‌ی بریتانیا بر مصر را فراهم ساخت.

در این زمان کشورهای بحرین، ایالات تروشال (به معنای آتش بس) که هم‌اکنون بخشی از کشور امارات عربی متحده است و کویت پایگاه‌های مهم بریتانیا در زمینه‌های مذکور بودند.

افغانستان راه زمینی به هندوستان بود و ترس از نفوذ روسیه و ایران به این سرزمین، بریتانیا را وادار به اقدامات پیش‌گیرانه کرد. به دنبال جنگ با افغان‌ها، «گذرگاه خیبر» و دیگر نواحی مرزی در شرق تا هند به تصرف نیروهای بریتانیا در آمد.

از سوی دیگر فرانسه به بهانه‌ی حمایت از مسیحی‌یان از سوی دروزی‌ها به «جبل لبنان» نیرو اعزام کرد که در نهایت موجب

جای پای در خاور نزدیک شد. از این طریق فرانسه جیبوتی در ساحل آفریقایی خلیج عدن را تصرف کرد که بندر این کشور به رقیب تجاری و استراتژیک برای عدن که در آن زمان تحت سلطه‌ی بریتانیا بود تبدیل شد.

ایتالیا هم اریتره واقع در سواحل جنوب غربی دریای سرخ را به تصرف خود درآورد. بنادر مهم غصب و مصوّع امکان دسترسی به بخش‌های داخلی اریتره را فراهم ساخت. در میانه‌ی قرن نوزده سرزمین پیرامون دریای مازندران منطقه‌ی نفوذ روسیه بود که موجب درگیری با ایران و امپراتوری روسیه‌ی تزاری و امپراتوری عثمانی بود. مناطق واقع در سواحل شرقی این دریا به دنبال قراردادهای ترکمن‌چای و گلستان‌چای از دست ایران خارج شد و در ساحل غربی نیز امپراتوری عثمانی آذربایجان شمالی (با موضع نگاری امروزی جمهوری آذربایجان) را از دست داد.

بعد از انقلاب بلشویکی در روسیه و بیداری ناسیونالیسم عرب، نظیر دولت ملی‌گرای جمال عبدالناصر و گرایش آن به شوروی، دنیای سرمایه‌داری در مقابل ناسیونالیسم انقلابی عرب و رشد گروه‌های مترقی از واپس‌مانده‌ترین لایه‌های اجتماعی و ارتجاعی‌ترین نیروها به منظور سرکوب گروه‌های پیشرو و انقلابی حمایت کردند. حکومت‌های کودتای، خاندان‌های مرتجع و سایر عوامل ارتجاعی نظیر ارتجاع مذهبی عربستان را حاکم کردند و نیروهای پیشرو را بدست نیروهای مرتجع بومی سرکوب نمودند. درست مانند کاری که در زئیر و کشورهای آمریکای لاتین کردند. کاری که برای آن‌ها کم هزینه‌تر، توجیه‌دارتر، مؤثرتر و پایدار تا کنون بوده است.

هم اکنون خاورمیانه، برغم این‌که مانند سابق منطقه‌ی نفوذ قدرت‌ها محسوب نمی‌شود و تحت هژمونی غرب است، اما با وجود این، اصلی‌ترین نگرانی استراتژیک

آمریکا در قرن پیشرو است و آن کشور منافع بسیار فراوانی در آن دارد. هم‌چنین خاورمیانه یکی از بحرانی‌ترین منطقه‌ی جهان است که روند تحولات در کوتاه مدت و بلند مدت آن تأثیر زیادی بر ثابت و امنیت جهان دارد و میدان اصلی مداخلات جهان سرمایه‌داری به سرکردگی آمریکا است. بقاء اسرائیل، دسترسی به منابع نفت، جلوگیری از گسترش سلاح‌های کشتار جمعی (نظیر بحران هسته‌ای ایران)، تلاش برای بازسازی ساختارهای سیاسی و اقتصادی به منظور ثبات داخلی جهت تحولات تدریجی و غیر انقلابی و مبارزه با تروریسم چالش‌های آمریکاست.

عظیم‌ترین ذخایر نفت جهان در خاورمیانه است، تنها در کشورهای خلیج فارس ۶۵٪ از ذخایر نفتی جهان وجود دارد. دسترسی ارزان قیمت به آن حیاتی‌ترین منافع آمریکاست. ضمانت اصلی ثبات اقتصادی جهان سرمایه‌داری دسترسی مطمئن به نفت خاورمیانه است. حرکت عراق به سوی صنعتی شدن و استقلال اقتصادی علیرغم دیکتاتوری خشن و تهدید میدان‌های نفتی کویت از طرف عراق منتهی به وضعیت فعلی عراق شد. استراتژی آمریکا در قرن بیست و یکم در خاورمیانه جلوگیری از شکل‌گیری یک قدرت است که توانائی تسلط بر منطقه را داشته باشد. یکی از دلایل تنش‌های بین آمریکا و ایران همین موضوع است. با توجه به زمینه‌های امکان تحولات سریع در خاورمیانه، آمریکا را ناچار کرده است بعنوان قدرت حافظ وضعیت، تلاش کند از تحولات ناگهانی نظیر انقلاب ایران در سال ۱۹۷۹ جلوگیری کند و تحولات را مطابق با نورم‌های خود و عرف‌های مورد قبول بین‌المللی هدایت کند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که با ایجاد سیستم‌های اقتصادی مدرن و دولت‌های با ویژگی دموکراسی و توجه به حقوق بشر می‌توانند از تحولات انقلابی جلوگیری کنند. بدین جهت

است که آمریکا دموکراسی کردن خاورمیانه را نوعی عقلانیت در راستای تأمین منافع خود می‌داند. منافع ملی آمریکا ایجاب می‌کند از تحولات انقلابی یا افراطی بنیادگرا نظیر طالبان و القاعده و حزب‌الله و داعش جلوگیری به عمل آورد.

در آغاز قرن بیستم، ترس و نگرانی بریتانیا از طرح‌های آلمان و روسیه در خصوص این منطقه، موجب شد تا بریتانیا موقعیت خود را در خلیج فارس از طریق کنترل مسیرهای که به آنجا ختم می‌شد تقویت کند. امپراتوری عثمانی و آلمان در سال ۱۸۹۶ برای گسترش راه آهن آلمانی آناتولی (آسیای صغیر) از قونیه و شمال کردستان تا بغداد و بصره و سپس به آب‌های آزاد موافقتنامه‌ای را امضا کردند. روسیه هم به دنبال کسب امتیازاتی در خلیج فارس بود. بریتانیا هم به جهت دفاع از مستعمره‌ی خود (هندوستان) نگران بود. مخالفت بریتانیا و فرانسه سبب شد ساخت خط آهن به بغداد به حال تعلیق در آمد. برغم این تعلیق طرح فوق در سال ۱۹۱۱ از سر گرفته شد و تا پایان جنگ جهانی اول تکمیل گردید.

با وجود این هیچ‌گاه خلیج فارس، به اندازه‌ی قرن بیستم، برای بریتانیا جهت استثمار و استعمار و حفظ منابع منطقه مهم نبوده است. ویلیام داریسی در سال ۱۹۰۱ امتیاز استخراج نفت ایران را به دست آورد. در سال ۱۹۰۸ مشخص شد که حوزه‌های نفتی خوزستان در جنوب غربی ایران که، عمدتاً عرب‌نشین بود، از غنی‌ترین حوزه‌های نفتی جهان‌اند. روسیه هم در ایران به دنبال نفوذ خود در دریای شمال (مازندران) بود که در سال ۱۹۰۷ حوزه‌ی نفوذی را در شمال ایران برای خود فراهم ساخت که در غرب از تبریز تا تهران و اصفهان در جنوب و مشهد در شرق امتداد داشت. هم‌زمان بریتانیا از بندرعباس در خلیج فارس تا مرزهای هند و افغانستان

تحت نظارت خود داشت. ایجاد کمپانی نفت انگلیس- ایران و ساخت پالایشگاه نفت آبادان اهمیت فراوانی برای متفقین جنگ جهانی اول داشت. علت اصلی جنگ بریتانیا با ترک‌های عثمانی در سال ۱۹۱۷ و تصرف بغداد تا موصل (در عراق فعلی) کنترل حوزه‌ها و تأسیسات نفتی بود.

در آن زمان حرکت‌های محدود و منطقه‌ای جنبش کرد موجب بازی‌های سیاسی کثیف دول منطقه و جهان سرمایه‌داری بر سرکردستان شد. ترک‌های جوان از شورش شیخ محمود برزنجی در سلیمانیه و نواحی اطراف آن، در مقابل انگلیسی‌ها حمایت می‌کردند. و انگلیسی‌ها هم جهت ترساندن دولت جدیدالتأسیس ترک‌های جوان از شورش شیخ سعید پیران حمایت می‌کردند. بررسی اسناد مربوط به شورش شیخ سعید نشان می‌دهد که تمام دست آوردهای شورش شیخ به نفع انگلیسی‌ها تمام شد و ترس ترک‌های جوان از گسترش جنبش کرد در شمال کردستان موجب شد که ترکیه از ادعای ارضی خود بر مناطق مرزی کرکوک و موصل چشم‌پوشی کند.

بدین ترتیب انگلستان به قیمت خون و آوارگی میلیون‌ها انسان کرد بر منابع نفتی کرکوک و موصل تسلط یافت. در واقع این خون‌ملت کرد بود که از چاه‌های نفتی کرکوک از آن زمان تا زمان حاضر، فواره می‌زند. بدین‌سان در ربع اول قرن بیستم و بویژه در طول و بعد از جنگ جهانی اول ملت کرد یکی از ملل جهان و منطقه بود که بیشترین زبان‌های مادی و معنوی را از طرف امپریالیسم سرمایه‌داری متحمل شد، که حاصل آن تقسیم سرزمین‌اش در بین چهار حکومت منطقه (کشورهای چهارگانه) بود که سه حکومت آن جدیدالتأسیس بودند و از خاکستر امپراتوری عثمانی سر برآوردند. در جنگ جهانی دوم هم حکومت‌های

نوپایی جمهوری‌های کردستان در مهاباد و آذربایجان در تبریز، قربانی مبارزه و رقابت بین قدرت‌های غالب در جنگ شدند، بنحوی که ملت‌گرد هنوز هم درگیر مبارزه‌ی خونین در راه‌رهایی خود است. معنایی این مبارزه این است که در واقع جنگ‌های پلید و دهشتناک جهانی هنوز برای کردها تمام نشده و آن‌چه که اکنون در کردستان اتفاق می‌افتد، ضامم همان جنگ‌های ویران‌گر و غارت‌گرانه است.

بریتانیا بعد از کنترل حوزه‌های نفتی در جنوب کردستان، با حمایت از ابن سعود، حاکم نجد در مرکز عربستان که هیچ‌گاه تحت کنترل و نظارت امپراتوری عثمانی در نیامده بود، موقعیت خود را در برابر ترک‌های جوان بازهم تقویت کرد. توافق‌نامه‌ی سال ۱۹۲۴ با ابن سعودی موقعیت ویژه‌ی بریتانیا را در کویت، بحرین، قطر و ساحل عمان به رسمیت شناخته شد. این توافق ابن سعود را در حجاز در مقابل حسین ابن علی، شریف مکه از خاندان هاشمی در موقعیت برتری قرار داد. در مقابل بریتانیا دو پسر شریف از خاندان هاشمی (خاندان پیامبر اسلام) را فیصل در عراق و عبدالله را در اردن شرقی به سلطنت رساند. در فاصله‌ی جنگ‌های جهانی اول و دوم، منطقه در میان قدرت‌های استعماری اروپایی به زیر واحدهای نسبتاً منسجم تقسیم شدند. بریتانیا بر فلسطین، اردن شرقی، عراق، یمن جنوبی، مصر، سودان، فرانسه بر لبنان، سوریه، ایتالیا بر لیبی غلبه یافتند.

ترکیه‌ی جدید که تازه از خاکستر امپراتوری عثمانی سر برآورده بود، برآنتولی (شمال کردستان) و «تراس ترکی» در شبه جزیره‌ی بالکان در اروپا محدود می‌شد. ترکیه‌ی جدید به دنبال انزوای خود، حرکت به سمت غرب و سکولاریزه شدن و خودکفایی تحت رهبری آتاترک را آغاز کرد. عربستان سعودی، یمن و ایران مانند سابق خارج از حاکمیت استعماری باقی ماندند. به دنبال

کشف نفت بود که آمریکا در سال ۱۹۳۶ وارد عربستان شد.

خاورمیانه از پایان جنگ جهانی اول تا اواسط قرن بیستم به منطقه‌ی تقسیم شده تبدیل شده بود که از میزانی ثابت ژئوپلیتیکی بهره‌مند بود. قدرت‌های اروپایی موازنه‌ی قدرت در سرزمین‌های تحت‌کنترل خود بوجود آوردند و نفوذ شوروی را محدود کردند. از آغاز جنگ سرد بین شرق و غرب، به دنبال اعلام موجودیت دولت اسرائیل و از زمان جمال عبدالناصر در مصر تا ظهور دوباره‌ی جنبش کرد در جنوب کردستان و کودتاهایی در عراق و بویژه به دنبال پیروزی انقلاب ایران و گسترش جنبش کرد در شرق کردستان و آغاز جنگ ایران و عراق، خاورمیانه به منطقه‌ی بی‌ثباتی تا کنون رسیده است.

در پایان دوران استعمار کلاسیک پس از جنگ جهانی دوم، دولت-ملت‌ها در منطقه سر برآوردن که از ترکیه، قبرس، افغانستان، ایران در شمال، اسرائیل و خاور نزدیک عربی و بین‌النهرین (مزوپوتامیا) در جنوب و از لیبی و مصر تا سودان در آفریقا امتداد داشت. منازعات در داخل و میان بیست و چهار کشور حاکم از یک سو و بین «کشورهای چهاگانه» با جنبش کرد در داخل شعله‌ور شد که جنگ سرد موجب گسترش آن شد. این درگیری‌ها برکنترل نفوذ و فضاها‌ی مهم استراتژیک و دست‌رسی به ذخایر نفت و گاز، خاورمیانه را به دو بخش تقسیم کرد. اتحاد قدرت‌های خارجی با کشورها و جنبش‌های‌رهایی بخش مانند جنبش کردها، فلسطینی‌ها و جنبش چپ در ظفار موجب گردید که این دوره هیچ شباهتی با اتحاد ژئوپلیتیکی دوره‌های قبل در منطقه نداشت. دولت محمد رضا شاه در ایران، ترکیه، عربستان، اردن، کشور جدیدالتأسیس اسرائیل تحت نفوذ غرب و مصر زمان ناصر و به دنبال کودتاهایی نظامی در عراق، سوریه و لیبی گرایش به شوروی در میان اعراب پیدا

شد.

تلاش برای کسب استقلال و آزادی زمانی که ابر قدرت‌ها و متحدان آن‌ها در آن دخالت می‌کردند به تعارضات جنگ سرد تبدیل می‌شد، نظیر ویتنام، کوبا و سایر جنبش‌های ملی و آزادی‌بخش در آمریکای لاتین، آفریقا و آسیا. همین مسئله به دلیل استراتژیک بودن کردستان و موقعیت ترکیه و ایران در همسایگی شوروی و اهمیت ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک عراق و اهمیت تنگه‌های بوسفور، داردانل و هرمز باعث شد در تمام دوران جنگ سرد دو ابر قدرت با ملاحظات جدید از استقلال کردستان حمایت نکردند، زیرا بحران جدی سیاسی و نظامی را در این منطقه به هیچ عنوان به نفع خود نمی‌دیدند بلکه آن را بسیار خطرناک هم می‌دانستند. روابط میان شوروی و جنبش‌های انقلابی و رهایی‌بخش در جهان سوم جزء اساسی در سیاست جهانی و نیز عوامل کلیدی در مسائل میان آمریکا و شوروی بودند، مانند بحران موشکی کوبا در سال ۱۹۶۱.

تحلیل مراحل طی شده در روابط شرق و غرب در منطقه بشناخت و ویژگی‌های اصلی برخورد آنان با کردستان کمک می‌کند. در همین خصوص دولت ترومن در مارس ۱۹۴۷ پس از ساقط کردن جمهوری کردستان در مه‌باد اعلام کرد؛ از آن‌هایی که مورد تهدید توسعه‌طلبی و براندازی شوروی هستند حمایت خواهد کرد. یکی از مناطقی که مورد توجه ترومن بود منطقه‌ی ما، و «کشورهای چهار گانه» بود که بدین وسیله اعطای کمک مالی به ترکیه و یونان را توجیه کرد. همین موضوع اهداف طرح مارشال هم بود. در واقع استفاده از کمک‌های مالی و اقتصادی برای توسعه‌ی کشورها یکی از راه‌های مداخله بود. این‌که جنگ سرد چه تأثیری روی استعمارزدایی و استقلال ملت‌ها داشت، به این موضوع بستگی داشت که ارزش‌ها و اهداف

رهبران انقلابی و نهضت‌های آنان تا چه حد ملی‌گرایانه یا مارکسیستی بود. بریتانیای کبیر به هیچ عنوان خوش نداشت در خاورمیانه شاهد کردستان مستقل باشد. از این نظر نقش غرب را در براندازی و انهدام جمهوری‌های آذربایجان و کردستان در ایران را نباید از نظر دور داشت.

در سال ۱۹۴۵ بعد از جنگ دوم جهانی بریتانیا و آمریکا و اروپا به این نتیجه رسیدند که ترکیه در مهار شوروی در خاورمیانه نقش محوری خواهد داشت. این نگرش در سال‌های بعد در دکترین ترومن رئیس جمهوری وقت آمریکا به مورد اجرا گذاشته شد و در ورود ترکیه به پیمان ناتو در سال ۱۹۵۲ و کشاندن آن به جنگ کره مؤثر بود. بدین ترتیب حفظ صلح بین قدرت‌های بزرگ سبب شد تا کردستان را در میان چهار کشور تقسیم کردند و بدین‌گونه اصول مربوط به سیاست موازنه‌ی قوا در منطقه با اصل «حق تعیین سرنوشت» برای ملت گرد مغایرت پیدا کرد.

در گذشته هم حفظ صلح بین قدرت‌های بزرگ ایجاب نموده بود بین آنان درباری عرصه‌ی نفوذ یا تقسیم مستعمرات توافق شود. مثلاً در دهه‌ی ۱۷۹۰، روسیه و پروس، لهستان را که قبل از آن یک کشور مستقل سلطنتی بود، برای حفظ موازنه‌ی قوا بین خود تقسیم کردند. در اواخر سده‌ی نوزدهم و اوایل سده‌ی بیستم، کشورهای اروپایی درباری ایجاد مستعمرات و عرصه‌های نفوذ در آسیا و آفریقا توافق کردند. در دوران جنگ سرد و پس از آن جهان غرب به روسیه اجازه داد سلطه‌ی خویش را بر ملت‌های اروپای شرقی، مردمان اتحاد جماهیر شوروی و خود روسیه حفظ کند تا در خصوص ملاحظات گسترده‌تر ثبات، امتیازی ندهد. حالت موازنه‌ی جنگ سرد بین شرق و غرب دولت‌های عضو در هر یک از بلوک‌ها را از خطر مطرح کردن سئوالات در مورد شرایط حاکمیت دولت‌ها و ملت‌ها

منصرف کرد.

مقاله‌ی معروف ژان کرکپاتریک که مدارا و تحمل کردن دیکتاتوری‌های نفرت‌انگیز در آمریکای لاتین به منظور مبارزه با کمونیسم را توجیه می‌کرد، حداقل گزارشی روشن از اوضاعی بود که در واقع وجود داشت. وی می‌نویسد: «آمریکا رژیم‌های راست‌گرایی ناخوشایند را در آمریکای لاتین تحمل می‌کرد، زیرا آن‌ها ضد شوروی بودند و مداخله در حوزه‌ی طرف دیگر بوسیله‌ی طرف شرق یا غرب، احتمال تشدید درگیری‌ها را افزایش می‌داد. در واقع مداخله در حوزه‌ی خود، با خطر ایجاد فرصت‌هایی برای طرف دیگر همراه بود».

بنابراین روشن است که در دوران جنگ سرد سیاست‌های غرب بویژه آمریکا براساس تهدید شوروی شکل گرفته بود و دولت‌های کوچکی هم در جهان سوم کم و بیش «مشتری» دو ابرقدرت بودند. وقتی شوروی از جنبش‌های رهایی‌بخش و نیروهای چپ حمایت می‌کرد، برای آمریکا راه دیگری جز حمایت از نیروهایی ارتجاعی و کودتا‌های نظامی و یا اشغال مستقیم باقی نمی‌ماند.

سیاست‌های بریتانیا در مورد کردستان تا جنگ جهانی دوم و جمهوری کردستان در مهاباد ادامه داشت اما از دهه ۱۹۵۰ به بعد آمریکا این نقش را ایفا کرده است. جمهوری کردستان در مهاباد پس از پیمان سور به مسئله‌ی کرد جنبه‌ی بین‌المللی داد و حتی جمهوری مهاباد در کنار جمهوری دموکراتیک آذربایجان در تبریز نقش عمده و مهمی در آغاز جنگ سرد بین شرق و غرب داشتند و از این لحاظ نه تنها بر کشورهای ایران و عراق و ترکیه تأثیر داشت، بلکه از نظر بین‌المللی هم حائز اهمیت بسیار بود.

در پایان جنگ سرد در دسامبر ۱۹۹۱ فروپاشی شوروی، باعث تعریف دوباره‌ی منافع ملی در تمام کشورها و در برخی موارد، تغییر

خود کشورها شد. سیاست جدید آمریکا در خاورمیانه در این راستا قابل تحلیل و بررسی است.

در ابتدایی نیمه‌ی دوم قرن بیستم، ایران جنبش چپ در ظفار عمان را سرکوب کرد، کشورهای که گرایش به شوروی داشتند از جنبش فلسطینی‌ها حمایت کردند. ایران، اسرائیل و آمریکا در مقابل کشورهای پیکارجوی عرب در آن زمان، جنبش کرد را در جنوب کردستان مورد حمایت قرار دادند که بعداً در بازی کثیف سیاسی قربانی کردند. زنده یاد ژنرال مصطفی بارزانی در مورد حوادث ۱۹۷۵ و شکست جنبش کرد در جنوب کردستان، که پروفیسور نادر انتصار استاد علوم سیاسی دانشگاه «آلاباما»ی آمریکا در کتاب «مافیای قدرت» از او نقل کرده است، می‌گوید؛ اگر وعده‌های آمریکا نبود ما هرگز به تله نمی‌افتادیم و تا این حد درگیر نمی‌شدیم در رابطه با تجربه‌ی تلخ ۱۹۷۵ یادآوری شرایط منطقه‌ای و جهانی آن زمان حائز اهمیت است. چیزی که جنبش کرد در آن زمان قادر به تحلیل و ارزیابی آن نبود و یا این که اساساً به دلایلی، علاقه‌ای به آن از خود نشان نداد. در آن زمان سیاست جهان غرب (دول آن) در خاورمیانه عدم حمایت از نیروهای آزادی‌خواه و جنبش‌های ملی رهایی‌بخش بود.

بدنبال سیاست‌های ارتجاعی و حمایت از حکومت‌های کودتایی، وراثتی، و سلطنت مطلقه بود. پیمان‌های سعدآباد، بغداد و... حاصل آن سیاست‌ها بود. به دنبال تأسیس کشور اسرائیل در سال ۱۹۴۸ و جنگ‌های بین اعراب و اسرائیل که در نهایت به ناسیونالیسم عربی دامن زد و جمال عبدالناصر در مصر با طرح شعار «جمهوری متحده‌ی عربی» رهبری آن را در دست گرفت، با گرایش به سوی شوروی، جهان غرب را سراسیمه کرده بود. اسرائیل هم جهت کاهش فشار بر خود

به ویژه از طرف شرق، در پی ایجاد ارتباط با ایران، ترکیه و اتیوپی بود. کشورهای فوق هم به خاطر نگرانی از گسترش ناسیونالیسم پان عربیسم و اختلاط آن به ایدئولوژی کمونیستی و خصوصاً ایران علاوه بر مسائل فوق بشدت نگران تهدید خلیج فارس از طرف عراق به ویژه بعد از به قدرت رسیدن حزب بعث در عراق بود، به توسعه‌ی روابط فوق کمک کرد. در نتیجه جهت برهم زدن توازن قدرت در منطقه پارامتر کرد را وارد معادلات سیاسی - نظامی خود نمودند.

گرایش حزب بعث به سوی شوروی به منظور کاهش فشار از سوی ایران متحد آمریکا، موجب توجه آمریکا به جنبش کرد گردید. جنبش کرد هم نتوانست منافع استراتژیک آمریکا با ترکیه و ایران را بدرستی تشخیص دهد که هر یک از آن‌ها بخش‌های از کردستان را در اشغال خود داشتند. باز هم جنبش به این نکته پی نبرد که هم‌پیمانان آن (آمریکا و ایران) خواهان نابودی و تجزیه‌ی عراق نیستند، بلکه خواهان تضعیف آن‌اند که در نهایت در قرارداد الجزایر بدان هدف دست یافتند.

جنبش کرد در جنوب کردستان در آن زمان به دلایل زیادی از جمله عدم کنترل و نظارت افکار عامه‌ی مردم، ضعف در دیپلماسی، حذف جناح چپ جنبش، بی‌توجهی به نقش شوروی، ناتوانی در پیش‌بینی احتمال خیانت ایران و آمریکا به جنبش کرد به خاطر منافع استراتژیک با ایران و ترکیه و از همه مهمتر عدم پیش‌بینی عقب‌نشینی برنامه‌ریزی شده که در هر انقلاب و جنبشی ضرورت حیاتی دارد، همه‌ی این موارد جنبش کرد در جنوب کردستان را به تراژدی ۱۹۷۵ منتهی کرد.

تاریخ آغاز جنگ سرد بین غرب و شوروی باز می‌گردد به زمان اعلام جمهوری‌های کردستان و آذربایجان در ایران در سال‌های

۱۹۴۵ و ۴۶. مسکو از آن جمهوری‌ها حمایت می‌کرد و غرب مخالف بود.

در پایان جنگ جهانی دوم و به دنبال نگرانی از اتمام حوزه‌های نفتی در باکو، شوروی در پی کسب امتیاز نفت شمال ایران بود. هم‌چنین شوروی مانند امپراتوری روسیه به آب‌های خلیج فارس نظر داشت. کشف ذخایر نفتی در دامنه‌های زاگروس در کرکوک و شنگال (سنجار) - محل سکونت کردهای ایزدی که در تابستان ۲۰۱۴ توسط بنیادگرایان اسلامی (داعش) قتل عام شدند - تا حوزه‌ی خلیج فارس - کشورهای کنونی - بر تلاش شوروی افزوده شد. پس از کوتایی سازمان سیا بر علیه دولت مصدق در سال ۱۹۵۳، اتحاد نظامی مستحکم بین ایران و آمریکا بوجود آمد که به نفوذ شوروی در ایران خاتمه داد که به دنبال آن فعالیت احزاب چپ، بویژه حزب توده، ممنوع شد.

جمهوری ترک‌های جوان هم پس از عضویت در پیمان ناتو در سال ۱۹۵۲ از بازنگری در «کنوانسیون مونترلو» و کنترل مشترک تنگه‌های آبی ترکیه - راه ورود به دریای سیاه - با شوروی خوداری ورزید، که بر نگرانی شوروی هر چه بیشتر افزوده شد.

موقعیت و جایگاه غرب در خاورمیانه با تغییرات سریعی همراه بود. در خاور نزدیک - لبنان، فلسطین، سوریه - فرانسه در سال ۱۹۴۵ از قیمومیت خود بر لبنان و سال بعد بر سوریه دست برداشت. بریتانیا هم در سال ۱۹۲۲ اردن شرقی را از فلسطین جدا کرد و در سال ۱۹۴۶ پادشاهی اردن شرقی را به استقلال رساند، اما به نفوذ خود بر این کشورها ادامه داد. سال بعد لندن، از قیمومیت خود بر فلسطین دست برداشت. پس از آن نخستین جنگ اعراب - اسرائیل در سال ۱۹۴۸ رویداد که به پیروزی اسرائیل ختم شد و اسرائیل اعلام استقلال نمود. در سال‌های بعد اتحاد مستحکمی در زمینه‌های نظامی و

اقتصادی بین آمریکا و اسرائیل بوجود آمد که تا کنون از استحکام هرچه بیشتری برخوردار بود که دولت اسرائیل مانند یکی از ایالت‌های آمریکا و یا به امر واقع دارای نفوذ فوق‌العاده بر دولت آمریکاست. آمریکا در اسرائیل یک ماشین نظامی قدرتمند و اقتصادی توانمند ایجاد کرد. برغم این که اعراب مخالف آمریکا بودند، اما آمریکا برتری استراتژیکی مهمی در منطقه بوجود آورد. نفوذ بریتانیا در عراق رو به افول رفت. لیبی نیز پس از پیروزی متفقین در مقابل آلمان و نیروهای ایتالیا در شمال افریقا در سال ۱۹۴۳، که مانند نبرد نرمندی در فرانسه، یکی از پیروزی‌های تعیین کننده در جنگ جهانی دوم بود، تحت حکومت مشترک انگلیس و فرانسه قرار گرفت، اما در سال ۱۹۵۱ به استقلال دست یافت. بعداً لیبی معاهدات نظامی را با آمریکا و انگلستان امضا کرد و اجازه‌ی ایجاد پایگاه نظامی در خاک خود، از جمله بزرگ‌ترین پایگاه هوایی آمریکا به نام «ویلوس» به آن‌ها اعطا کرد. سوودان هم در سال ۱۹۵۶ استقلال خود را از بریتانیا اعلام کرد.

در این سال‌های پر از تحول و دگرگونی‌های سریع سرنوشت سرزمین کردستان و مردم‌اش از همه حزن‌انگیزتر است. در پایان جنگ جهانی اول و مداخلات قدرت‌های امپریالیستی در خاورمیانه، ملل خاورمیانه زبان‌مند شدند که ملت کرد بیش از همه زیان‌مند شد.

بررسی مسئله نشان می‌دهد که در پایان جنگ جهانی اول قدرت‌های اروپایی برای این که حائلی بین ترک‌های آناتولی و مردم ترک زبان آسیای مرکزی و آذری‌ها در ایران و به دلیل نگرانی آنان از اتحاد مجدد مسلمانان بعد از فروپاشی امپراتوری عثمانی که چنددهه قرن بر آن تکیه داشت، وجود داشته باشد، علاقمند به ایجاد کردستان مستقل بودند. از طرف دیگر وجود یک کشور مستقل کرد از قدرت بالقوه‌ی ترکیه جدید، ایران و عراق می‌کاست و حائلی

بین ترکیه و اعراب هم بوجود می‌آورد. بیشتر منابع آب و هیدرولیک و منابع مهم نفت و گاز، بویژه در جنوب کردستان، در منطقه‌ی کلیدی خاورمیانه در میان «کشورهای چهارگانه» در کردستان مستقل قرار می‌گرفت و این امکان را به کشورهای همجوار و نیز روسیه و قدرت‌های اروپایی بویژه بریتانیا و فرانسه می‌داد که از کردستان و مردم‌اش علیه ترکیه و ایران استفاده کنند. هرچند این استفاده‌ها را بعداً از همه‌ی ملل منطقه از جمله کردها کردند، با این تفاوت که ملل دیگر در سرزمین‌های خود دولت‌های ملی خود را هرچند وابسته تشکیل دادند، اما کردها از آن محروم گشتند.

در قرن بیست و یکم هم، چنین نگرشی در میان اروپائیان وجود دارد که اگر ترکیه به عضویت اتحادیه‌ی اروپا درآید از طریق کردستان مستقل بین اتحادیه‌ی اروپا با عضو جدیدش (ترکیه) و خاورمیانه‌ی متشنج حائلی ایجاد کنند. ترکیه هم به منظور دسترسی به منابع استراتژیک و فراوان نفت و گاز جنوب کردستان، با ائتلافی با کردها که بخش‌های، غرب، جنوب و شمال کردستان را در بر می‌گیرد، چندان بی‌علاقه به نظر نمی‌رسد.

این ملاحظات بود که قدرت‌های اروپایی در کنفرانس سور در سال ۱۹۲۰ به کردها وعده‌ی کردستان مستقل دادند. اما بعداً شرایط تغییر کرد. هم کشف نفت در جنوب کردستان (کرکوک) و هم پیروزی بلشویک‌ها در انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و بویژه موفقیت انقلاب در جنگ داخلی علیه ضد انقلاب بلشویکی که از سوی قدرت‌های اروپایی حمایت می‌شدند و تأثیر انقلاب سوسیالیستی فوق بر کشورهای پیرامون و جنبش‌های کارگری کشورهای اروپایی موجب نگرانی قدرت‌های اروپایی پیروز جنگ و توجه روزافزون آنان به ترکیه‌ی نوین شد تا مبادا به دامن بلشویک‌ها خزیده

شود. جنبش ترک‌های جوان هم با آگاهی از موضوع، از شرایط به نفع خود استفاده کرد و به سرکوبی کردها پرداخت.

بدین ترتیب ملت گرد تبدیل به اقلیت‌هایی در کشورهای معیوب تأسیس‌الجدید شد. در واقع ترس از بلشویسم توجیه‌کننده‌ی علاقه و اشتیاق سیاستمداران بریتانیا و فرانسه برای خودمختاری و حق حاکمیت ملت‌ها محسوب می‌شد، اما به شرطی که خودمختاری‌ها و کشورهای جدید عملاً ضد شوروی باشند. از این دیدگاه، دلایل جهان سرمایه‌داری غرب برای مخالفت با جمهوری‌های آذربایجان و کردستان در تبریز و مه‌باد، بعد از جنگ جهانی دوم هم قابل بررسی است.

اگر در ربع اول قرن بیستم کردستان مستقل شکل می‌گرفت، اصولاً براساس منافع سرمایه‌داری غرب، بویژه فرانسه و بریتانیا پیروز جنگ در آن زمان، می‌بایستی به ضد شوروی تبدیل می‌شد که در این صورت، با توجه به اهمیت تنگه‌های داردانل و بوسفور، برای جهان سرمایه‌داری غرب گران تمام می‌شد. چون در آن شرایط گرایش ترکیه‌ی جدید به شوروی، احتمالی نزدیک به یقین بود. بنابراین جهان سرمایه‌داری به دلیل نگرانی از تعارضات بعدی حاضر به تأمین استقلال کردستان نبود، یا عبارت دیگر غرب، بین ترکیه‌ی جدید و حتی عراق و سوریه‌ی آن زمان و کردستان مستقل، گزینه‌ی اول را انتخاب نمود.

در آن زمان ملت‌های تجزیه شده نظیر کردها هم آن قدر توانمند و متشکل و یک‌پارچه نبودند که بتوانند سرنوشت خود را در انزوا تعیین کنند، بلکه به دلیل ژئواستراتژیکی سرزمین کردستان، تحت تأثیر نیروهای فراگیر و قدرتمند جهانی بودند. جنبش کرد به اشکال مختلف نیازمند حمایت قدرت‌های بزرگ بود. خود این مسائل باعث شد که سرنوشت اسفبار ملت کرد در میان تضادهای قدرت‌های فوق

رقم خورد. ادامه‌ی وضعیت فوق تا کنون هم تحت تأثیر رقابت و منافع همین نیروها بوده است. حتی اعراب هم که در خاورمیانه دارای تجارب حکومت گسترده‌ی چهار خلفای اول (راشدین) و امپراتوری‌های بعدی (امویان و عباسیان) بودند، به ۲۲ کشور عربی تجزیه شدند.

تنها بین سال‌های ۱۹۴۷ تا ۱۹۸۰ یعنی بعد از ساقط کردن جمهوری مه‌باد حدود پنجاه ملت جهان استقلال خود را بدست آوردند. تأثیر عوامل داخلی جامعه کرد در رقم خوردن سرنوشت کردستان را نباید نادیده گرفت. همین عوامل از جمله تشّت و اختلاف و ناهمگونی جامعه‌ی کرد بهانه‌ی خوبی بود تا قدرت‌های غربی بویژه فرانسه و بریتانیا بی‌توجهی خود به استقلال کردستان را توجیه کنند.

در پیمان سور در سال ۱۹۲۰، نخست برکردستان خودمختار در قلمرو ترکیه تأکید شده بود. هم‌چنین در ماده ۶۴، پیمان این حق را برای کردها در نظر گرفته بودند که از جامعه‌ی ملل بخواهند استقلال کردستان را به رسمیت بشناسند که در صورت موافقت سازمان ملل، پس از گذشت یک سال ایالت موصل هم به آن به پیوند.

هرچند پیمان سور به تحقق نه پیوست، اما از آن تاریخ به بعد مسئله کرد را بطور جدی وارد عرصه‌های بین‌المللی کرد. البته پیمان سور دارای اهداف امپریالیستی گردانندگان آن هم بود. حوادث بعدی بویژه سال‌های بین پیمان سور و لوزان تا کنون بخوبی نشان داده است که در این فاصله، آنان (دول غربی) تلاش کردند که از آرمان ملی ملت کرد به سود سیاست‌های امپریالیستی خود بهره برند. بویژه انگلستان بعد از سلطه بر جنوب کردستان (بخشی از عراق فعلی) جنبش کرد را در آن بخش سرکوب کردند و حق استقلال جنوب کردستان را به رسمیت

نشناختند، اما در عین حال انگلیسی‌ها از جنبش‌گرد در ترکیه حمایت می‌کرد تا ترک‌های جوان را تحت فشار قرار دهند. یعنی همان کاری که در سده‌ی اول هزاره‌ی سوم آمریکا در برخورد با کردستان انجام می‌دهد. از یک سو از خودمختاری جنوب کردستان (شمال عراق) حمایت می‌کند، از سوی دیگر ضمن مخالفت با جنبش‌گرد در شمال و غرب کردستان (تحت اشغال دولت‌های ترکیه و سوریه) حتی در سرکوبی آن با دولت ترکیه همکاری هم دارد.

به این خاطر بود که کمالیست‌ها هرچه بیشتر به سوی امپریالیست‌ها گام برداشتند و به سازشان رقصیدند، دول امپریالیستی غربی هم هرچه بیشتر سسور را به بوته فراموشی سپردند. سرانجام کمالیست‌ها در کنفرانس لوزان ولایت موصل را به انگلستان واگذار کردند و پیمان سور به کلی فراموش شد. در سال‌های بعد هم، تاکنون جنبش‌رهایی‌بخش کردستان مورد بهره‌برداری سوجدویانه‌ی امپریالیسم غرب قرار گرفته است.

جنبش‌گرد از یک‌سو نتیجه‌ی سیاست‌های شوونیستی ترک‌ها و از سوی دیگر مورد سوءاستفاده دستگاه‌های جاسوسی امپریالیستی برای بهره‌گیری از آن برای دستیابی به هدف‌های خویش بود.

حتی قبل از جنبش ترک‌های جوان، خود امپراتوری عثمانی زمینه‌های مساعدی برای بهره‌برداری از ساختار اجتماعی جامعه‌ی کرد با تشکیل هنگ‌های حمیدیه را فراهم کرده بود. هنگ‌های حمیدیه به رهبری فتودال‌ها و عشایر را با هدف، هم مبارزه علیه جنبش‌های رهایی‌بخش ازمنیان و جنگ با روسیه و هم به منظور دور نگهداشتن آن‌ها از جنبش نوپای کرد، از طرف امپراتوری عثمانی سازماندهی شده بودند. بعداً کمالیست‌ها علیرغم این‌که به واپسگرایی نهاد فتودالی و عشایری آگاه

بودند، به این هدف که از آنان برای دستیابی به مقاصد شوم خویش بهره‌گیرند، آن هنگ‌ها یا سپاه حمیدیه را منحل نکردند.

دولت‌های امپریالیستی هم که موضوع استقلال کردستان را در پیمان سور گنجانده بودند، نه تنها هیچ کمکی به جنبش‌کردها در درسیم در سال ۱۹۲۱ و سال‌های بعد نکردند بلکه حتی از جنایت‌های هولناک کمالیست‌ها بر علیه جنبش‌جولوگیری هم نکردند. در نتیجه تمام نیروهای که می‌توانستند، مواد پیمان سور (استقلال کردستان) را تأمین کنند نابود کردند و تنها آرمان کردستانی مستقل باقی‌ماند.

علاوه بر اقدامات و سیاست‌های امپریالیستی بعنوان عامل خارجی در عدم دستیابی کردستان به استقلال، عوامل داخلی جامعه‌ی کرد هم مزید بر علت بود و تأثیر ویران‌گری بر استقلال کردستان داشت.

ساختار عشیرتی- فتودالی جامعه‌ی کرد و عدم انسجام ملی قوی و یک‌پارچگی آنان مهمترین سد و مانع در راه هماهنگی آنان در مبارزه‌ی رهایی‌بخش بود. تضادهای اجتماعی در جامعه کرد، بیشتر سران عشایر و فتودال‌گرد را به اردوگاه شوونیست‌های ترک که دشمنان قسم خورده‌ی جنبش‌های رهایی‌بخش کردستان بودند راند که بیشترشان تا کنون به شوونیست‌های ترک در مقابل جنبش‌های رهایی‌بخش‌گرد وفادار مانده‌اند.

اساساً به همین منظور است که دولت ترکیه‌ی تلاش فراوانی برای حفظ مناسبات و ساختار عشیرتی و خانواده‌گرایی سنتی به کار می‌برد که همین موضوع تأثیری مخرب بر توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی و به تبع آن بر توسعه‌ی سیاسی ترکیه و کردستان داشته است. این سیاست کم و بیش به شیوه‌های مختلف از سوی سایر کشورهای چهارگانه اعمال شده است.

ناهمگونی مذهبی جامعه‌ی کرد عامل

دیگری بوده که بر یک پارچگی ملی کردستان تأثیر منفی داشته است.

در پایان جنگ جهانی اول و فروپاشی امپراتوری عثمانی، لایه‌ی روشنفکران بورژوازی کرد که در حال شکل‌گیری بود به دلیل ناتوانی نتوانست با رهبری خود در راه یگانگی همه‌ی نیروها، جنبش ملی کردستان را به پیش‌راند. این مسئله کردها را از سازمان سیاسی که بتواند جنبش‌شان را از یک کانون واحد رهبری و هدایت کند، محروم ساخت. همین موضوع بیانگر آن بود که جنبش‌های کرد در آن زمان مانند جنبش‌های درسیم، شیخ سعید پیران، شیخ محمود برزنجی و حتی قبل از آنان جنبش شیخ عبدالله نه‌ری با همه‌ی گستردگی و اهمیت‌شان نه یک جنبش ملی بلکه جنبش‌های بسته‌ی محلی باقی ماندند و در نهایت سرکوب شدند.

رهبران کرد آرمان‌های مردم‌گردد را انعکاس نمی‌دادند و به این خاطر از سوی توده‌های مردم پشتیبانی نشدند. آنان به جای تکیه بر نیروی مردم، خواهان مداخله‌ی دولت‌های امپریالیستی در مسئله‌ی کرد بودند. از این‌رو در بیشتر موارد سرنوشت جنبش کرد نه در میدان مبارزه بلکه در بازی‌های دیپلماتیک تعیین می‌شد که خود این مسئله زمینه برای سوءاستفاده‌هایی از مسئله‌ی کرد را فراهم می‌کرد و می‌کند.

سرانجام در آن دوره سرنوشت ملت‌گردد با زد و بند میان کمالیست‌ها و دولت‌های امپریالیستی در کنفرانس لوزان تعیین شد و به اندیشه‌ی کردستان مستقل پایان دادند. هر یک از طرفین، دیگر در این فکر بودند چه سودی از مسئله‌ی کرد برای دستیابی به اهداف خود بویژه در مورد ولایت موصل ببرند. انگلستان در حین سرکوبی کردها در عراق، خود را هوادار استقلال شمال کردستان (تحت اشغال دولت ترکیه) نشان می‌داد. ترکیه هم علیرغم سرکوبی جنبش کرد

در شمال کردستان، خود را هوادار استقلال جنوب کردستان (تحت اشغال دولت عراق) نشان می‌داد. همین برخوردهای دوگانه و متضاد نهایت تبهکاری آنان را در مسئله کرد نشان می‌داد.

بعد از پیمان لوزان و حل مسئله‌ی ولایت موصل، دولت‌های چهارگانه‌ی اشغال‌گر کردستان و دولت‌های امپریالیستی تاکنون به پلیدی و تبهکاری و توطئه‌گری در رابطه با مسئله‌ی کردستان ادامه داده‌اند، که خیانت سال ۱۹۷۵ به جنبش‌گردد در جنوب کردستان یکی از موارد آن است.

از یک‌سو عدم هماهنگی و یک‌پارچگی میان کردها و گروه‌ها و سازمان‌ها و احزاب سیاسی آنان و از سوی دیگر، ناهماهنگی میان عشایر- فئودال‌ها و گروه‌های عشیرتی و قبیله‌ای و پیوند سست با توده‌های زحمتکش و ناآگاهی آنان از اهداف دولت‌های امپریالیستی از مواردی بوده است که تاکنون هم به دولت‌های اشغال‌گر کردستان و هم به دولت‌های امپریالیستی فرصت مداخله و سودجویی از جنبش‌گردد را داده است که دشمنان کرد هم به نحو احسن به نفع خود، از آن سود برده‌اند. همین سودجویی‌های امپریالیستی بود که دولت‌های غربی (انگلستان، فرانسه، ایتالیا و ...) از یک‌سو موادی را درباره‌ی استقلال کردستان در پیمان سور گنجاندن از سوی دیگر تمام تلاش‌شان این بوده است که این آرمان به واقعیت نپیوندد.

مبارزه‌ی ظاهری ضد امپریالیستی کمالیست‌ها- مانند ادعای ضد امپریالیستی رژیم مذهبی در ایران معاصر- هم برخی از شخصیت‌های کرد را فریب داد.

در هر حال کنفرانس لوزان نسبت به کنفرانس سور یک گام به پس بود که نشان داد دولت‌های امپریالیستی مسئله‌ی کردستان را به عنوان ابزاری در دست خود نگه داشته‌اند پس از آن که به اهداف خود در مورد ولایت

موصل دست یافتند آرمان‌های کردستان مستقل را نادیده گرفتند و به شوونیزم ارتجاعی ترک و سایرین حق دادند که آرزوهای ملی ملت کرد را لگد مال و جنبش استقلال طلبی آنان را به خون آغشته کنند.

بنابراین نتایج دوران جنگ‌های جهانی و بعد از آن تاکنون هنوز برای کردها به قدر کافی شناخته شده نیست. همین موضوع تاکنون در بیشتر موارد موجب ارزیابی‌های غلط از سوی جنبش کرد و سیاستمداران و روشنفکران آن شده است.

عراق برای بریتانیا به جهت سلطه بر خاورمیانه و منابع آن حیاتی و کردستان برای آن لنگرگاه بود. از یک سو بریتانیا برای رضایت خاندان شریف حسین در عربستان که پسران او ملک فیصل و ملک عبدالله را در عراق و اردن شرقی به سلطنت رسانده بود، جنوب کردستان را ضمیمه‌ی خاک عراق جدید کرد تا از اکثریت مردم شیعه مذهب عراق در برابر سنی‌ها جلوگیری کند. از سوی دیگر برای این‌که وسیله و ابزاری برای تعادل بین کردها و اعراب را داشته باشد، از سیاست ایجاد بی‌ثباتی پشتیبانی کرد و ناسیونالیسم ملایم و معتدل کردی را تشویق کرد. به دنبال شورش شیخ سعید پیران در شمال کردستان که نفع اصلی را از آن، بریتانیا برد که با این کار مانع مداخله ترکیه و ایران در امور ممالک عربی شدند. مسئله‌ی کرد و کردستان را مانند شمشیر دامکلووس بر سرانان نگه داشتند. همین مسئله باعث شد که آتاتورک شعار معروف خود «صلح در داخل، صلح در خارج» را طرح کند.

یکی از دلایل حسن‌همجواری ترکیه با شوروی سابق، ترس ترکیه از حمایت یا تشویق ملی‌گرایی کرد از سوی بلشویک‌ها بود. این روابط تاکنون هم مورد توجه است. از سوی دیگر بریتانیا بخاطر حفظ عراق در سرکوبی و کشتن ملی‌گرایان و مبارزین کرد

با ایران همکاری کرد. زیرا هر جنبش نیرومند و گسترده‌ی کرد در ایران می‌توانست بطور مستقیم بر سیاست‌های بریتانیا در عراق تأثیر کند. در ضمن بریتانیا در سرکوبی و بمباران مقاومت کردها در عراق فعال بود. در کل سیاست انگلستان به علل و عوامل زیاد ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک موافق ایجاد یک کشور مستقل کرد نبود. سرانجام در کنفرانس لوزان سه سال پس از کنفرانس سور کردها از تشکیل کشور مستقل خود محروم گشتند و سیاست محروم کردن کردها از تأسیس کشور مستقل تاکنون از سوی قدرت‌های غربی پیگیری می‌شود.

نکته‌ی قابل توجه ملت کرد این است؛ هم‌چنان که کردستان در ربع اول قرن بیستم، در سال ۱۹۲۴ لنگرگاه نفوذ بریتانیا در عراق و خاورمیانه بود، در جنگ آمریکا بر علیه عراق در سال ۲۰۰۳ مهمترین لنگرگاه آمریکا در عراق و مهمترین و اساسی‌ترین عامل در تصویب پیمان امنیتی عراق با آمریکا در اواخر سال ۲۰۰۸ در کابینه و پارلمان عراق بودند و حتی در موضوع بر خورد با داعش هم کردها تعیین کننده بودند.

آمریکا هم در آغاز هزاره سوم در ادامه‌ی سیاست‌های انگلستان در ربع اول قرن بیستم به لحاظ منافع ملی و استراتژیک خود در خاورمیانه و بویژه در رابطه با کشورهای چهارگانه حتی حاضر به بحث هم بر سر مسئله‌ی استقلال کردستان نیست. از یک سو در سرکوبی جنبش کرد در شمال کردستان با دولت ترکیه همکاری می‌کند و از سوی دیگر بال و پر دولت خودمختار کردستان در عراق فدرال را قیچی و از قدرت و حاکمیت آن می‌کاهد و موضوع کرکوک را به صندوق پاندورای عراق تبدیل کرده است. هم‌چنین تلاش نمود عراق پس از صدام را با ترکیه و ایران و سوریه بر علیه جنبش کرد وارد پیمان امنیتی کند.

پس از پایان استعمار اروپایی منطقه، آمریکا وارد صحنه‌ی خاورمیانه گردیده و به عنوان مهم‌ترین قدرت خارجی غربی جایگزین فرانسه و بریتانیا گردید. به دنبال پایان جنگ جهانی دوم و اروپایی خسته از جنگ، آمریکا قدرت مالی و نظامی خود برای دفاع از منافع حوزه‌ی دریایی در منطقه به کار گرفت و این کار را با قرار دادن پایگاه‌های بزرگ ناتو در ترکیه و ارائه‌ی کمک‌های عظیم اقتصادی به این کشور، توسعه‌ی روابط نظامی و اقتصادی با عربستان سعودی، برقراری روابط نزدیک با اسرائیل و حمایت قوی از رژیم پادشاهی در ایران به انجام رساند. برابر برخی برآوردها، تا قبل از فروپاشی شوروی، حدود هفتاد درصد از تأسیسات و ایستگاه‌های جاسوسی و استراق سمع آمریکا تنها در ترکیه بود که بخش اعظم آن در شمال کردستان و بویژه در شهر گردنشین دیاربکر استقرار یافته بود.

در واکنش به «سیاست مهار» غرب در امتداد کشورهای شمالی خاورمیانه که شامل اعضای «پیمان بغداد» در سال ۱۹۵۵ می‌شد، مسکو استراتژی اتحاد با کشورهای فراسوی حلقه‌ی ایجاد شده پیرامون مرزهایش را دنبال کرد. در این زمینه وضعیت مصر نخستین فرصت مهم را در اختیار شوروی قرار داد تا جای پای مستحکمی را برای خود در قلب خاورمیانه پیدا کند. زمانی که نیروهای بریتانیا از کانال سوئز خارج شدند، سرهنگ جمال عبدالناصر کانال سوئز را ملی اعلام و روابط مصر را با لندن قطع کرد. سه ماه بعد فرانسه و انگلستان، در کنار اسرائیل برای کنترل آب‌راه سوئز به مصر حمله‌ی نظامی کردند. انگیزه‌ی مهم اسرائیل از شرکت در این جنگ شکستن محاصره‌ی تنگه‌ی تیران یا به اصطلاح عربی، مضیق تیران، از سوی اعراب در انتهای جنوبی خلیج عقبه، که تنها راه دسترسی اسرائیل به واردات نفتی از ایران و تجارت با شرق دور در آن زمان بود. با مداخله‌ی سازمان ملل و

به رهبری آمریکا و اتحاد شوروی با شکست مواجه شد. این جنگ با آتش‌بس خاتمه یافت که مهم‌ترین شرط آن عقب‌نشینی نیروهای مهاجم بود. اسنادی که بعداً از طریق سفارت شوروی در لندن به دست آمد و یکی از اعضای سازمان‌های جاسوسی انگلستان، ام. آی. ۵ یا ام. آی. ۶ آن را افشا کرد، مهم‌ترین دلیل شکست این جنگ تهدید بمباران اتمی لندن و پاریس از سوی شوروی در آن زمان بود. هرچند که شوروی از طریق نامه‌ی فوق سری به مصر که از طریق سفارت شوروی در لندن ارسال شد و خود شوروی می‌دانست که این نامه به دست دولت انگلستان خواهد افتاد، بلوف کرده بود اما به هر حال این بلوف کارساز بود.

از آن پس شوروی به عنوان مهم‌ترین حامی مصر ایفای نقش نمود و منابع مالی لازم برای ساخت سد اسوان را در اختیار مصر قرار داد، کمک‌های نظامی و اقتصادی عظیمی را به آن کشور اعطا کرد و پایگاه‌های نظامی و هوایی در خاک آن کشور ایجاد کرد. این رابطه تا اخراج ناگهانی پرسنل نظامی شوروی از مصر توسط انور سادات ادامه داشت. این مسئله پس از آمادگی قاهره و دمشق برای آغاز جنگ اکتبر، جنگی که اعراب آن را جنگ «رمضان» و اسرائیل نیز جنگ «یوم کیپور» می‌نامند، که شوروی تمایلی به حمایت از آن نداشت، اتفاق افتاد. روابط مصر به عنوان رهبر جهان عرب با شوروی موجب گسترش نفوذ سریع شوروی در منطقه شده بود. به دنبال موافقت‌نامه‌ی نظامی مصر با شوروی که در سال ۱۹۵۶ به امضا رسید، دمشق نیز اقدام به چنین کاری کرد. این اتحادیه‌ی برای مقابله با پیمان بغداد طرح‌ریزی شده بود. سوریه به رهبری «حزب بعث» که ترکیبی از سوسیالیسم و ملی‌گرایی بود، اتحادی را در سال ۱۹۵۸ با مصر تحت عنوان «جمهوری عربی متحده» تشکیل داد. یمن نیز بلافاصله به این اتحادیه پیوست که

پس از آن به «کشورهای عربی متحده» تغییر نام داد. این اتحادیه بعد از سه سال به دنبال کودتایی نظامی ضد بعثی‌ها در سوریه که به خروج آن کشور منجر شد، پایان یافت. در سال ۱۹۶۶، جناح افراطی بعثی‌ها دوباره قدرت را با حمایت شوروی در دست گرفتند و ارتش سوریه را به تسلیحات مدرن مجهز ساختند. «استراتژی حملات دوگانه» اعراب ضد اسرائیل از شمال و جنوب، اساس جنگ‌های ۱۹۶۷ و ۱۹۷۳ به شمار می‌رفت. در همین زمان برغم برخورداری از تسلیحات شوروی، روشن شد که سوریه و مصر در کنار یکدیگر نیز توان کسب پیروزی در برابر اسرائیل را ندارند.

برغم این که غرب در دوران جنگ سرد به طور بسیار دقیق در پی حفظ موقعیت خود در خاورمیانه بود، اما با تغییر رژیم‌ها و اتحادیه‌ها، به تحلیل گراید. عراق، مانند پلی میان ترکیه و ایران در سال ۱۹۵۵ به پیمان بغداد پیوست، ولی در سال ۱۹۵۹ پس از کودتایی که سلطنت را در عراق سرنگون کرد، از آن خارج شد و به سمت مسکو روی آورد. در آن زمان بود که ژنرال بارزانی رهبر جنبش کرد در جنوب کردستان، دوباره از شوروی به عراق فراخوانده شد. در سال‌های بعد، حزب بعث عراق به قدرت رسید. عراق در سال ۱۹۷۲ «معاهده‌ی دوستی پانزده ساله» با اتحاد جماهیر شوروی امضا کرد که طی آن فعالیت‌های «حزب کمونیست عراق» قانونی شد و بین جنبش کرد و دولت عراق در جنوب کردستان دوره‌ای از آرامش برقرار بود.

در سال ۱۹۶۷ یمن که استقلال خود را از بریتانیا اعلام کرد، «جمهوری خلق دموکراتیک یمن» را تشکیل داد که تنها دولت مارکسیستی در منطقه بود. از این طریق دستیابی نیروی دریایی مسکو به عدن - پایگاه قبلی دریای بریتانیا - امکان‌پذیر شد که تا زمان فروپاشی شوروی و اتحاد یمن شمالی و جنوبی در سال

۱۹۹۰ هم‌چنان از آن استفاده می‌کرد. افغانستان تا دهه‌ی ۱۹۷۰ در جنگ سرد بین شرق و غرب بی‌طرف ماند و تلاش نمود از هر دو طرف کمک دریافت کند. اما در پی کودتایی در سال ۱۹۷۳، دولتی مارکسیستی روی کار آمد که کشور افغانستان را به سمت مسکو سوق داد. حملات چریکی که عمدتاً در تشکل‌های اسلامی و بنیادگرایی بر علیه کمونیسم با حمایت غرب سازمان یافته بودند، منجر به مداخله‌ی نظامی شوروی به مدت ده سال شد.

شوروی هم‌چنین در دوران جنگ سرد، از موج انقلاب‌های ملی‌گرایانه در لیبی، سودان، ایران بهره برد. در چنان شرایطی برای غرب بویژه آمریکا راهی به جز حمایت از نیروهای ارتجاعی و واپس مانده‌ترین طبقات اجتماعی باقی نماند که نتیجه‌ی آن حکومت‌های مستبد و دیکتاتور بود که تا کنون کشورهای خاورمیانه یا به طور مستقیم گرفتار آن و یا عوارض ناشی از حاکمیت آنان در گذشته‌اند. حتی در زمان انقلاب ایران، آمریکا با تمام وجود تلاش نمود که در ایران در جوار شوروی که در افغانستان هم حضور داشت، نیروی‌های انقلابی و دموکراتیک، بویژه، جریان چپ غالب نه شوند. به این خاطر در واگذاری رهبری انقلاب به دست روحانیان بنیادگرا نقش اساسی را داشت.

به هرحال انقلاب ایران در سال ۱۹۷۹ به رهبری آیت‌الله خمینی، شاه را به عنوان یکی از نزدیک‌ترین متحد غرب از مدار خارج ساخت. انقلاب ایران برغم این که خود را ضد امپریالیسم نشان می‌داد اما به دلیل این که رهبری این انقلاب به دست بنیادگرایان اسلامی افتاد، به تقویت نیروهای بنیادگرایی مذهبی در خاورمیانه پرداخت که هرچه بیشتر خاورمیانه را آشفته کرد. ایران تحت رژیم مذهبی خمینی، برغم ادعای ضد امپریالیستی‌اش، در عمل در جنگ افغانستان

برعلیه شوروی و ارتش سرخ آن در کنار آمریکا قرار گرفت. زیرا رژیم مذهبی اختلاف ایدئولوژیکی عظیمی با جریان چپ و مسکو داشت. حتی در زمان اشغال افغانستان توسط آمریکا بعد از حادثه‌ی ۱۱ سپتامبر، بیشترین خدمت را به آمریکا کرد. با جنگ علیه جنبش کردستان و با استفاده از موقعیت جنگ با عراق، تمام نیروی‌های انقلابی-دموکراتیک، دگراندیش، بویژه جریان چپ را بی‌رحمانه و با خشونت تمام از دور خارج کرد که از این طریق آگاهانه یا ناآگاهانه مسقیم یا غیر مستقیم، بزرگ‌ترین خدمت را به سیاست‌های امپریالیستی غرب در منطقه کرد. تهدید بنیادگرایی از سوی ایران، کشورهای عربی را هر چه بیشتر در دامن غرب انداخت.

به همان گونه که نفوذ فزاینده‌ی شوروی در منطقه، اتحادهای مجدد استراتژیک میان قدرت‌های غربی و کشورهای منطقه مانند ترکیه، عربستان، اسرائیل و ایران رژیم سلطنتی را ضروری ساخت، سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی رهبران انقلاب ایران موجب شد که حکومت‌های منطقه‌ای هرچه بیشتر به سوی غرب تمایل داشته باشند، پایگاه‌های ثابت بیشتری را در اختیار آمریکا قرار دادند، حضور آمریکا در خلیج فارس به حضوری دائمی و نهادینه شده‌ی نظامی تبدیل شد. حتی کشورها غربی به سرکردگی آمریکا در کنفرانس سرنوشته ساز گوادلوپ د، به دلیل نگرانی از رشد گروه‌های انقلابی-دموکراتیک تلاش نمودن با تسلیم ارتش و دیوان‌سالاری رژیم سلطنتی به بنیادگرایان اسلامی به رهبری خمینی سد و مانعی را در برابر نفوذ شوروی در ایران، که در آن زمان برای هر دو طرف، شرق و غرب، دارای اهمیت فوق استراتژیک بود، ایجاد کند.

اسرائیل نقش حیاتی بر روابط استراتژیک قدرت‌های بزرگ در منطقه را داشت. در جنگ شش‌روزه‌ی اعراب و اسرائیل در سال

۱۹۶۷، اسرائیل شبه جزیره‌ی سینا را تصرف کرد و به ساحل شرقی کانال سوئز رسید. در زمان جنگ، کانال بواسطه‌ی کشتی‌های غرق شده مسدود و به مرز میان دو کشور تبدیل شد. مصری‌ها از پاک‌سازی کانال خودداری کردند. انسداد کانال برای شوروی دست‌آوردی استراتژیک بود زیرا کشتی‌هایی که به طور معمولی از این کانال برای اتصال اروپا و آتلانتیک شمالی به خلیج فارس، اقیانوس هند و آسیا-پاسفیک استفاده می‌کردند را مجبور می‌ساخت از مسیر طولانی‌تری و پرهزینه‌تر «دماغه‌ی امید نیک» عبور کنند. کانال تا سال ۱۹۷۵ هم‌چنان بسته بود. در این سال مصر و اسرائیل موافقت‌نامه‌ای را برای عقب‌نشینی و خروج نیروهای اسرائیل از شبه جزیره‌ی سینا امضا کردند که در نهایت این کانال با کمک نیروی دریایی آمریکا پاک‌سازی شد. از طرف دیگر اسرائیل در جنگ اکتبر ۱۹۷۳ پس از دفع حملات ناگهانی مصر و سوریه به جبهه‌های جنوبی و شمالی آن، به عنوان پیروز جنگ شناخته شد. به دنبال رسوایی این شکست بود که انورسادات از شکست دادن اسرائیل ناامید و به غرب گراید و به اتحاد با جماهیر شوروی پایان داد. در نتیجه، توافق آمریکا با مصر در سال ۱۹۷۶ جهت کمک به مصر در توسعه‌ی تکنولوژی هسته‌ای صلح‌آمیز و نیز دورنمای صلح با اسرائیل موجب تغییر سیاست خارجی قاهره به سمت غرب شد. موافقت‌نامه‌ی کمپ‌دیوید در سال ۱۹۷۸ با میانجی‌گری کارتر رئیس‌جمهور وقت آمریکا صورت گرفت که منتهی به صلح رسمی بین اسرائیل و مصر شد. در زمانی که در سال ۱۹۸۱ انور سادات ترور شد، حسنی مبارک، جانشین وی نیز این روابط را بیش از گذشته توسعه داد. این رابطه با مشارکت قاهره به عنوان عضوی کامل در ائتلاف متحدین ضد عراق در جنگ خلیج فارس تقویت یافت. مصر در نتیجه‌ی چرخش خود به سمت اردوگاه

غرب، به عنوان دومین کشور دریافت کننده‌ی کمک‌های سالانه از آمریکا، بعد از اسرائیل، پاداش خود را دریافت کرد.

رشد جمعیت، توسعه‌ی شهرنشینی، مسائل ناشی از رشد اقتصادی و بازسازی، ذهنیت راکد و حاکم بر خاورمیانه و ارتباط آن با دولت و بحران‌های مربوط به اسلام و بنیادگرایی و رشد ملی‌گرایی از مشکلات اساسی خاورمیانه است. پارامترهای فوق مهم‌ترین عامل تهدید ثبات خاورمیانه‌اند. رشد جمعیت در خاورمیانه است، این رشد جمعیت در مناطق مختلف یکسان نیست، در مناطقی که عمداً عقب‌نگه داشته‌اند، مانند کردستان بیشتر است. افزایش هزینه‌های دفاعی و نظامی در مقابل هزینه‌های رفاهی و آموزشی، رشد جمعیت در مقابل رکود اقتصادی، و عدم توسعه یافتگی باعث کاهش درآمد سرانه و در نتیجه فقر و محرومیت بیشتر می‌شود. بدلیل عدم وجود کشاورزی صنعتی و سیاست‌های غلط ارضی که موجب تقسیم زمین به قطعات کوچک‌تر شده است، رشد جمعیت در روستا و عدم امکان اشتغال برای سپاه بیکاران آن، مردم به دنبال کار و خدمات اجتماعی به شهرها روی می‌آورند که سبب شهرنشینی کنترل نشده شده‌اند، شهرهای مانند تهران، استانبول، قاهره و... دارای جمعیت چندین برابر ظرفیت خود شده‌اند و از شلوغ‌ترین شهرهای جهان به حساب می‌آیند. بیشتر حاشیه‌نشینان و کارگران کارهای پست در شهرهای مانند تهران، استانبول و سایر متروپول‌های ترکیه، مهاجرین و آوارگان کردستان هستند که علاوه بر عوامل اشاره شده، ناامنی ناشی از سرکوبی ملت کرد مزید بر علت این روند است. شوونیزم حاکم بر کردستان به دلیل فقدان آینده‌نگری به عوارض ناشی از سرکوبی ملت کرد توجه نمی‌کنند. شهرها همیشه مرکز فعالیت‌های فکری، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی‌اند. راندن مردم کرد به حاشیه شهرها علاوه بر این که

مشکلات دولت‌های اشغال‌گر کردستان را در رابطه با کردها حل نمی‌کند، بلکه دو چندان هم می‌کند.

یکی از دلایل بروز انقلاب و فروپاشی رژیم شاه در ایران، افزایش بی‌رویه جمعیت شهر از انبوه بیکاران بود، مشکل مسکن، رفاهی، حمل و نقل، خدمات بهداشتی، آموزشی و تفاوت‌های بین غنی و فقیر بسیار جدی است. عدم توانایی دولت‌ها در مطابقت دادن خود با شرایط فوق در خاورمیانه برای آنان عواقب سیاسی دارد. به دلیل ذهنیت کهن حاکم بر خاورمیانه که هم میراث قرن‌های گذشته است و هم جهان سرمایه‌داری در قرن بیستم حامی آن بود، بویژه بعد از تحولات بلوک شرق، عمدتاً شاهد رشد گروه‌های اسلامی و بنیادگرا در ایران، ترکیه، لبنان، عراق، فلسطین تا الجزایر هستیم که بطور بسیار جدی روند دموکراسی خاورمیانه را تهدید می‌کند.

در این وضعیت عراق نخواهد بود، اگر ادعا شود که جامعه‌ی کرد بیشترین گروه‌های سیاسی سکولار را دارد. فاکت عراق و مخالفت با نیروهایی بنیادگرا نظیر داعش، قابلیت‌های ملت کرد برای دموکراسی کردن منطقه و خاورمیانه نسبت به سایر ملل را که گرفتار بنیادگرایی‌اند، نشان داده است. در مقایسه با فلسطین، لبنان، لیبی، سوریه و عراق، کردستان مستعدترین مکان برای پرورش نطفه‌های دموکراسی است و جهان سرمایه‌داری که در پی تجدید ساختار سیاسی خاورمیانه است اگر به این موضوع و به این منطقه «کردستان» توجه نکنند روند دموکراسی به خطر خواهد افتاد. افزایش جمعیت در کشورهای چهارگانه و عدم حل مسئله‌ی ملی کردستان بحران‌های داخلی را در آن کشورها تقویت می‌کند.

در سال‌های اول تأسیس جمهوری ترکیه جمعیت آن حدود ۱۵ الی ۲۰ میلیون نفر بود که در حال حاضر بیش از ۷۰ میلیون نفر است که بیش از ۳۰٪ آن را کردها تشکیل می‌دهند

که در تحولات ترکیه نسبت به جریان‌های مذهبی و طریقت‌گرا، شوونیست و ملی‌گرای ترکیه، درک و قابلیت‌های خود را در روند دموکراسی کردن ترکیه بویژه در انتخابات‌ها به خوبی نشان دادند.

در ایران هم از ابتدا تا کنون و بویژه از تشکیل حکومت بنیادگرایی در ایران در راه آزادی مبارزه کرده‌اند. همه شاهد وضعیت عراق هم هستیم. طبقه‌ی غیر مذهبی و غرب‌گرای حاکم بر ترکیه، از جانب بنیادگرای مذهبی و رشد جمعیت نسبی ملت کرد و مطالبات آن که، باعث تغییرات اساسی موازنه‌های سیاسی و چشم‌اندازهای ثبات مطلوب آن‌ها شده است خود را در تهدید می‌بیند. رشد جمعیت کرد با توجه به عدم حل مسئله کردستان، در عراق، در ایران و سوریه هم موجب نگرانی کسانی شده است که خواهان حفظ وضع موجوداند و یکی از دلائل بالا رفتن هزینه‌های نظامی و دفاعی در مقابل هزینه‌های رفاهی، بهداشتی و آموزشی بوده که در نهایت عدم توسعه‌ی انسانی، نرخ رشد اقتصادی پائین و گسترش فقر و محرومیت را به دنبال داشته است.

این گرفتاری‌ها ویژه‌ی ملتی است که ملل دیگر را سرکوب می‌کند. این مسئله علاوه بر مشکلات داخلی کشورهای مورد بحث، موجب نگرانی جهانی هم شده است. اختلافات قومی، مذهبی، جمعیتی و اقتصادی محرکی برای مهاجرت از مناطق روستائی به شهری، از مناطق فقیر به ثروتمند و از کشورهای ناامن به مناطق و کشورهای امن می‌باشد. مانند مهاجرت از کشورهای اشغال‌گر کردستان به اروپا که بطور کلی مهاجرت و حرکت مهاجران، عامل کلیدی در سراسر جهان بعد از جنگ سرد به حساب می‌آید.

با توجه به کاهش جمعیت در اروپا، مهاجرت منجر به ترکیب متنوع‌تر جمعیت خواهد شد و با تنش‌های اجتماعی و پیدایش احزاب افراطی راست‌گرا در ارتباط خواهد

بود. یکه‌تازی‌های داعش که بخشی اساسی از نیروهای آن را مهاجران اروپایی و آمریکایی تشکیل می‌دهد، این نگرانی‌ها را به طور بسیار جدی نشان می‌دهد. به همین جهت اروپا و آمریکا محدودیت‌های را بر مهاجرت اعمال کرده‌اند. بر این اساس حل مسئله‌ی کردستان با امنیت جهانی ارتباط پیدا کرده است، همان‌گونه که سرکوبی جنبش آن هم با همکاری مستقیم آمریکا و ناتو با دولت ترکیه جنبه جهانی پیدا کرده است. ایران، ترکیه و سوریه همیشه نگران حرکت‌های بزرگ مهاجران کرد هستند که به دنبال امنیت‌اند. حملات ددمنشان‌های داعش علیه کردان ایزدی در تابستان ۲۰۱۴ نشان داد؛ نامنی برای جمعیت فزاینده‌ی ملت کرد به دلیل سرکوبی و پایمالی حقوق آن یکی از عوامل مستمر بی‌ثباتی کشورهای خلیج فارس و حاشیه‌ی مدیترانه‌ای نه تنها در آینده بلکه در حال حاضر است.

اقتصاد کشورهای اشغال‌گر کردستان در سطح بالائی گرفتار بیکاری، تورم و دیون خارجی است، با توجه به افزایش جمعیت و لاینحل ماندن مسائلی هم چون مسئله‌ی کردستان و به تبع آن افزایش هزینه‌ی نظامی و به خطر افتادن روند دموکراسی امید چندانی به رشد اقتصادی وجود ندارد. این روند که در کردستان از درصد بالاتری برخوردار است، دردسرهای دیگری بر دردسرهای دولت‌هایی چهارگانه‌ی سرکوب‌گر ملت کرد می‌افزاید و آن هم روی آوردن بیشتر جوانان کرد به نبرد مسلحانه‌ی جنبش کرد است. دردسرهای که هم اکنون بزرگ‌ترین قدرت نظامی جهان سرمایه‌داری «دولت آمریکا» در کنار دولت ترکیه درگیر آن است.

اگر روابط بین‌المللی و نقش سرمایه‌ی مالی جهانی و ارتباط مطلوب با بازارهای غرب را در رشد اقتصادی در شرایط جدید با اهمیت بدانیم، ترکیه بشرط حل مسئله کردستان

از موقعیت بهتری نسبت به سایر کشورهای خاورمیانه و دیگر کشورهای اشغال‌گر کردستان برخوردار است، ولی به دلیل برخورد نظامی با جنبش کرد، هم اکنون گرفتار اقتصاد بی‌ثبات با تورمی بالاست.

دولت مردان ترکیه هنوز به این درک دست نیافته‌اند که رابطه بین رشد اقتصادی با ثبات و امنیت امریست حیاتی. فقدان اصلاحات سیاسی، اقتصادی و بهبود توزیع ثروت، ناشی از سیاست‌های دولت‌های چهارگانه در رابطه با کردستان است، در صورتی که تأثیر اصلاحات سیاسی با حل مسئله‌ی کردستان بر رشد اقتصادی انکارناپذیر است. در آن کشورها انتظارات و مطالبات برآورده نشده مردم (بویژه ملت کرد) در صحنه‌ی سیاسی در صورت ادامه با توجه به فاکت عراق و سوریه، عواقب بسیار خطرناکی را در پی خواهد داشت. زیرا بی‌ثباتی سیاسی ناشی از نابرابری سیاسی و به تبع آن نابرابری اقتصادی منجر به تضعیف موقعیت‌های آن کشورها خواهد شد.

سرکوبی مستمر ملت کرد از طرف کشورهای اشغالگر کردستان باعث هزینه‌های هنگفت برای تشکیلات امنیتی و تجهیزات نظامی شده است که کمبودهای زیادی از جمله در زمینه‌های آموزش، بهداشت، رفاه و زیرساخت‌های سرمایه‌گذاری در دیگر بخش‌ها و حتی عواقب منفی برای اقتصاد خاورمیانه و جهان را دارد. کشورهای فوق در صورت ادامه‌ی این روند ممکن است مانند عراق با فروپاشی روبرو شوند. یا ممکن است نیروهای سیاسی افراطی‌تری حتی افراطی‌تر از داعش، پدیدار شوند که دارای راه‌حل‌های جدیدی با زیربناهای مختلف اجتماعی و ایدئولوژیکی باشند.

چنین نیروهای خود با چالش‌های اساسی روبرو خواهند شد. هرچند در سال‌های اخیر فشار برای دموکراتیزه کردن منطقه زیاد شده است، اما توسعه‌ی سازمان‌ها و نیروهای اغلب

مرتجع و استبدادی خارج از چارچوب‌های دولتی نشان می‌دهد که مسائل کشورهای فوق با پیدایش گروه‌های سیاسی و ماورای ملی، مانند القاعده، حزب‌الله، سلفی‌ها، تکفیری‌ها و داعش بازهم پیچیده‌تر و متنوع‌تر خواهد شد.

این پیچیدگی‌ها مانند اوضاع عراق و سوریه برای همه و از جمله ثبات و امنیت اقتصادی جهان، بسیار خطرناک خواهد بود. آن کشورها این موضوع را هم باید درک کنند که نمی‌توانند با تکیه بر وابستگی‌های عمیق مذهبی، ناسیونالیسم شوونیستی به سرکوبی ملت کرد ادامه دهند، بویژه با توجه به این نکته، نیروهای که در ماهیت خود دموکراتیک‌اند، با جنبش کرد هم‌صدا خواهند شد.

تحولات در منطقه قطعی و هم‌اکنون جاری است. آن‌چه که اهمیت دارد چگونگی روند تحولات است که تأثیر در ماهیت ساختارهای آینده‌ی منطقه و خاورمیانه دارد. ماهیت همین تحولات است که اطمینان و یا عدم اطمینان ترکیه به آینده‌ی روابط امنیتی با غرب و تلاش برای اتمی شدن در کنار ایران احتمالاً اتمی مشخص خواهد کرد. مانند موقعیت ایران در قبل و بعد از انقلاب ۱۹۷۹.

کردستان، در صورت عدم حل موضوع آن، یکی از منابع پایدار بحران بین کشورهای منطقه است که می‌تواند به جنگ‌های بزرگ‌تری منجر شود. مانند نتیجه‌ی حاصل از قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر بین ایران و عراق.

از طرف دیگر خاورمیانه بویژه کشورهای چهارگانه، به دلیل وجود منابع انرژی دارای ابعاد اقتصادی ژئوپولیتیک و همواره مورد مداخله بوده‌اند.

در آینده انرژی آب و مسائل زیرساختاری، تغییرات اساسی را در محیط استراتژیک ایجاد خواهد کرد. به دلیل وجود با ارزش‌ترین منابع آب خاورمیانه در کردستان که اسرائیل هم بدان چشم دوخته است، تحولات کردستان بیشتر مورد توجه خواهد بود.

هم اکنون رقابت بر سر منابع آبی، از منابع اصلی بحران در منطقه است. اکنون آب یکی از مسائل مهم در اندیشه‌ی امنیتی کشورهای منطقه است. نقاط اصلی بحران آب شامل عراق، سوریه و ترکیه است و درگیری بر سر آب رودخانه‌های دجله و فرات و سایر رودخانه‌ها بین ترکیه و سوریه ممکن است خطرناک‌ترین آن باشد. کنترل آب از مناطق مرتفع اهرمی در بحران‌هاست. ترکیه هم اکنون از چنین اهرمی در مقابل سوریه و عراق استفاده می‌کند تا عملیات جنبش‌کرد را کنترل کند. بنابراین در هر روند تجدید ساختارهای سیاسی، حذف ملل (مانند ملت‌کرد) و یا گروه‌های به قدرت نرسیده عامل بی‌ثباتی خواهد بود.

در آن صورت سه راه برای ایجاد ثبات وجود دارد، یا از طریق دیکتاتوری و سرکوبی و این یعنی وضعیتی بدتر از سابق. یا از طریق موازنه‌ی قدرت، یعنی انعطاف‌پذیری، ائتلاف و یا پیمان‌های نظیر پیمان‌های سابق سنتو و بغداد و توجه مستمر به رفتار کشورهای همسایه که در آن صورت بدون حل مسئله کردستان و بدون حضور فعال ملت‌کرد موازنه‌ی قدرت امکان‌پذیر به نظر نمی‌رسد، چون خود جنبش‌کرد موجب بروز تنش و تضاد بین دولت‌هاست. در حالت سوم از طریق توسعه‌طلبی منطقه‌ای ممکن است ثبات مورد توجه قرار گیرد. منظور از توسعه‌طلبی منطقه‌ای حضور یک قدرت نظامی برتر در منطقه است. از نظر تاریخی مانند حضور انگلستان بویژه در عراق در پایان جنگ جهانی اول و در شرایط حاضر حضور نظامی آمریکا، یا ممکن است یک قدرت برتر در منطقه ظهور کند.

در این خصوص عامل هسته‌ای تعیین‌کننده است. تلاش ایران برای هسته‌ای شدن در این راستاست. در حالت اول ضمن این که حضور نظامی قدرت خارجی مطلوب هیچ ملتی نخواهد بود، ممکن است خود آن حضور نیز به

بهبان وجود جنبش‌کرد باشد. هرچند در حال حاضر و با توجه به بحران سیاسی و نظامی در سوریه و عراق؛ گروه‌هایی نظیر داعش و سایر گروه‌های بنیادگرا توجیهی برای حضور قدرت غرب در منطقه‌اند، اما سیاست‌های بنیادگرایی آنان نه در شرایط جهانی حاضر و نه از لحاظ مشروعیت در بین مردم منطقه شانس برای بقاء پایدار ندارند. در حالت دوم هم با توجه به قدرت اتمی اسرائیل ممکن است مشکلات خاص خود را به دنبال داشته باشد. بنابراین از هر زاویه که نگاه کنیم منابع اصلی بحران در کشورهای منطقه داخلی و مهم‌ترین آن مسئله‌ی کردستان و جنبش‌کرد می‌باشد. از این جهت حل آن به نفع همه و در درجه اول ملل ستمگر است. در صورت دمکراتیزه کردن منطقه و با مشارکت همه با حقوق، مزایای و تعهدات برابر، کشورها و ملل چنین تهدیدی را برای هم ایجاد نمی‌کنند.

بحران‌های قومی و ملی، ارتباط نزدیکی با منافع اقتصادی و سیاسی نخبگان قدرت دارد که بسیاری از آن‌ها مانند مقامات سیاسی و نظامی شوونیست ترکیه، تلاش دارند موقعیت خویش را در جهان مملو از تحولات سریع اقتصادی و سیاسی حفظ کنند.

مورد عراق، سوریه، لیبی، افغانستان و یوگوسلاوی سابق نشان داد که دانش و تکنولوژی مبتنی بر آن عامل اصلی برای تخریب و یا تولید است. اوضاع بعد از اشغال افغانستان و عراق از سوی آمریکا این امر را ثابت کرد که اتکای بیش از حد به فناوری اطلاعات و تکنولوژی نظامی و نادیده گرفتن راه‌حل‌های سیاسی و حقوقی و دموکراتیک، می‌تواند خطرناک باشد. شبکه‌های هوشمند، هواپیماهای هوشمند، بمب‌های هوشمند نمی‌توانند جایگزین پیکار جویان روی زمین شوند.

* منبع: کتاب «پدیده جهانی شدن و تأثیر آن بر آینده کردستان» چاپ سوند. اثر نگارنده (خانی‌گالبات)

چۆنیه تېی دەسەلاتداریکردن له دەسەلات له ولاتانی فرەچەشن و پلورالدا

سۆھراب رەحمەتی

”

بەدەر له مێژووی دروستبوون و چۆنیه تېی دەسەلاتداری له ئێرانی پێش ناودێرکردنی، ئەو ولاتە هەم وەکوو چوارچۆیه کی سیاسی، ولاتیکی فرەچەشنی مەزھەبی، نەتەوەیی، فەرھەنگی و له دەروستبوونی دەولەتی مۆدێرنەو بگرە تا ئیستاتش ولاتیکی بوو که لەسەر بنەمای پاراستنی نیزامی سیاسی نەوێک پێکەوێژیان و بەشداری گشتیی جیاوازییەکان بە مەبەستی بریاردان لەسەر چۆنیه تېی بەرئۆبەردنی ولات، بنیات نراو. له شۆرشی ژن، ژیان، ئازادی لهو ولاتەدا دەرکەوت که پرۆسە ی پوانخوازی لهو ولاتەدا سنوورەکانی تەیفی دەسەلاتداری بەزاندوو و بەداخوو نەبارانی کۆماری ئیسلامی له نەتەوێ بالادەست و تەنانەت بەشیکی بەرچاوی ئازادخواز و جیلی رۆشنبیرانی ئێرانی گۆشکراو بە پەرودە ی مەزنیخوازی ئێرانی هەمان بێرۆکی نیزامی کۆن و نوێ - پاشایەتی و کۆماری ئیسلامی - ئەو کیانە سیاسیەیان له ناخ و میشکدا بەخێو کردوو.

“

كور ته يەك

پيشكەوتن و گەشەى چوارچىۋەگەلى
سىياسى كۆمەلەپەتى يەككىك لە
تايبەتمەندىيەكانى جىھانى ئەو سەردەمەيە.
بىگومان ھەر دەسەلاتىك بە پىي جۆرى
كولتور، ئايدىۋولۋۆزى و تىفكرىنى ئارايى
لە كۆمەلگەى سىياسىي خۇيدا، شىۋازى
بەپۈبەرى و چۆنەتتىيى حكومەتدارىيى خۇي
بنيات دەنى كە مەبەست لىي گەيشتن بە
ئارامى، سەقامگىرى(سوبات)، سەرورەرى
و پاراستى قەوارەى سىياسىي ئەو ولاتەيە.
لەو پۈسەيەدا، نىزامگەلى سىياسى پىۋىستە
كۆلەكەكانى حوكمرانىيى خويان لەسەر
چەندىن ئەسل دابمەزىپن كە گرىنگىرتىيان
بەشدارىكىردنى گشتىيە لە پۈسەى برىارداندا.
بەشدارىكىردنى گشتى پۈسەيەكى ورد و
ئالۋزە، گەرەنەو بۇ ھزر و ئاۋەزى گشتىيى
كۆمەلگەيە، واتە ھزرى ھەموو تاكەكانى
كۆمەلە. ئەگەرچى كۆكردنەۋەى ئەو ھەموو بىر
و بۇچۈنە لە دەورى بەرنامەيەكى سىياسىي
درىۋخايەن بۇ داھاتوو كارىكى ئالۋزە، لە ھەمان
كاتدا يەككىك لە سەرەكىرتىن رەگەزەكانى
شەرعىيەتپىدنى دەسەلاتى سىياسىيە. بە
واتايەكى تر ھەر دەسەلاتىكى سىياسى كە
شەرعىيەتى نەيى لە بنچىنەدا نوپنەرايەتتىيى
گەل ناكە و ھەنگاۋەكانى ئاۋپنەى بالانۋىنى
بەرژەۋەندىيى گشتى نايى، بەلكو دەبىتە ھۆى
زالبۋون و ھىزمۇنىيى تىفكرىنىكى تايبەت
بەسەر كۆى كۆمەلگە و ھەموو جىاۋازىيەكاندا.
بەو شىۋەيە خۇسەپاندنى زۆرىنە دىتە ئاراۋە و
ئەو مىكانىزمە باۋەى پىي دەلىن دىمۇكراسى
يا گەرەنەۋە بۇ راي گشتى لە بەرژەۋەندىيى
بەشىك، كەسانىك ياخود لە پىناۋ بىنەمايەكى
ھزرىيى تايبەتدا مۇنۋېۋول دەكرى. لەم دىرەنەدا
ھەول دەدرى شىكارىيى چۆنەتتىيى پۈسەى
بەشدارىكىردن لە دەسەلات لە ولاتانى
فرەچەشندە، بە كەلكۋەرگرتن لە بىردۆزى
بىرمەندىكى لىبېرالى ئامرىكايى بە ناۋى جان

رالزەۋە تاۋتۋى بكرى. جىيى ئامازەيە ناۋبراۋ
خاۋەنى سى بەرھەمە كە كۆكرامەى كۆمەلەك
وتارى زانكۆيى خۆبەتى و، لەژىر ناۋكانى
"بىردۆزى عەدالەت، ۱۹۷۱"، "لىبېرالىزمى
سىياسى، ۱۹۹۳" و "ياساى گەلان، ۱۳۹۰"
بلاۋ كراۋنەتەۋە.

ۋشە سەرەكىيەكان

ياساى بىنەرەتى، گەل، نەتەۋە، بەشدارىكىردنى
سىياسى، ئازادى، يەكسانى، ھزرى گشتى،
شەرعىيەت، مەزنىخۋازى

پىشەكى

بەدرىۋىيى مېژۋوى مرۇقايەتى، گەيشتن
بە شىۋازىك لە بەپۈبەرىيى گونجاۋ
(دىمۇكراسى) و لە ئاكامدا چى كىردنى
كۆمەلگەيەكى بەختەۋەر سەرەنچى گەلەك
لە بىرمەندانى بۇ لاي خۇي راکىشاۋە.
لە پۈسەى وپكەلكرندە، دوو چەمكى
"ئازادى" و "يەكسانى" بوۋنەتە چەقى
مىلملانىيى نىۋان شىكل و شىۋازگەلى پىۋەندىيە
كۆمەلەپەتتىيەكان كە ھەوليان داۋە كۆمەلگە
بەپىيى زەبىنىيەت و رىكخستى ئەۋان
رىك بخرى. لەگەل ئەۋەى ئەو مىلملانىيە
جىھانىكى دوو جەمسەرى خولقاندىۋە، لە
شۋىنى نەھادىنەبۋوى ھەر يەك لەو چەمكى
يا تىۋرانەدا(ولاتانى لىبېرالى) - سەرمايەدارىيى
باۋەرەند بە ئازادىيى تاك و ولاتانى
سۇسىالىستىيى باۋەرەند بە يەكسانىخۋازى و
عەدالەتى كۆمەلەپەتى(گەلانى بەش مەبەت
و چەوساۋە ۋەبەرچاۋ دىن كە لەپىناۋ گەيشتن
بە دەروۋيەكى روۋناكدا خەبات دەكەن. بەدەر
لەو چوارچىۋەگەلە سىياسىيەى توانىۋىيە
بىنەماكانى پىكەۋەزىيان و دىمۇكراسى لەناۋ
خۇپاندا جى بخەن، ولاتگەلىكى دىكە ھەن و
ھەوليان داۋە رەچاۋى ھەندىك لە بىنەماكانى
دىمۇكراسى بىكەن و شەرعىيەتى كۆمەل
ۋەرگرن و بەبى لەبەرچاۋگرتنى جىاۋازىيەكان

دەست بەسەر كۆي جومگە كانى دەسلەتدا بگرن و شكىل و فۇرمىكى خەلكى بوون بە دەسلەتەوە بلكىنن.

جان رالز يەككىك لەو بىرمەندانەيە كە ھەولئى داوھ لە نىوئاخنى كىتئىي "ياساى گەلان" دا، ولاتان پۇلئىنبەندى بكا. ئەو پۇلئىنبەندىيە پىنج ئاستى ھەيە: "گەلانى لۇژىكى لىبرال، گەلانى ئابروومەند، دەولەتە ياساشكىنەكان، گەلانى ژىرچە پۇكە و گوشارى ئاناساى و دەولەتە موتلەق و رەھاكان كە پىيان واىە خىرخوزان بەسەر گەلەكەبانەوہ" (۱۳۹۰، ۵۱). جىئى ئامازەيە كە رالز بىردۆزى عەدالەتى لە بەستىنى نىوخۆيى گواستووہتەوہ بۇ ئاستى نىودەولەتى. ئەو پىيى واىە كە تەنيا دوو فۇرمى يەكەمى ئەو پۇلئىنبەندىيە، گەلانى لۇژىكىن و بنەماكانى دادپەرورەريان تىدا نەھادىنە كراوہ و ئەو سى شىوازەي تىر تواناىي خۇگونجاندنىان وەك گەلانى لۇژىكى نىيە و پىويستە گۇرانكارىيان تىدا پىك بەئىندىرئ. لە لاىەكى ترەوہ ناوبراو لە ھەر دوو كىتئىي تىۋرىي عەدالەت و لىبرالىزمى سياسىدا ھەولئى داوھ ھەر دوو چەمكى ئازادى و بەرابەرى پىكەوہ ئاشت بكاوہ و وەك جەوھەر و كاكىلى تىۋرىيەكەي خوى بۇ گەيشتن بە كۆمەلگەيەكى بەختەوہر كە تاكەكان تىايدا ھەم وەك شارۇمەندىكى ئازاد و يەكسان كە لەسەر دىارىكردنى شەرت و مەرجى چۆنەتئى ھاوكارىي كۆمەلايەتئى نىوان خۇيان برىار بەدن و لە لاىەكيش لۇژىكى و ماقول بن بۇ ئەوہى بتوانن كۆمەلگەيەكى بەختەوہر بنىات بنىن. ئەو شىوازەي ھاوكارىي لەژىر ناوى "دىموكراسى لەسەر بنەما يا باشتەرە بگوترى لە توى توىي ياساى بنەرەتى" دا ناودىر كىردووہ. ناوبراو ھەولئى داوھ ولامئى ئەو پرسىيارە بداتەوہ كە "چۆن دەكرئ كۆمەلگەيەكى بەختەوہر، جىگىر و بەردەوام بىچم بگىرئ كە تاكەكان وەك شارۇمەندىكى ئازاد، سەر بەخۇ و يەكسان

كە ھەر يەكەبان لەسەر بنەماى تىفكرىنئىكى جىاواز بەلام لۇژىكى دىنى، فەلسەفى و ئەخلاقى كە لە گرووپ گەلئىكى تەواو جىاوازدا دەژىن" (رالز ۱۹۹۳، ۱۳۱). بۇ گەيشتن بە ولامئى ئەو پرسىيارە پىويستە ئامازە بە راى رالز لەھەمبەر چەمك گەلى "كۆمەلگەي بەختەوہر"، "تاكى ئازاد و بەرابەر"، "بۇچوونى لۇژىكى دىنى، فەلسەفى و ئەخلاقى" و "گرووپ گەلى جىاواز" بكرئ. بەو شىۋەيە دەتوانزئ جوگرافىيەكى سياسى وىنا بكرئ كە تاك يا كۆمەلەيەك لە تاكەكان بتوانن لەگەل بەشدارىكردنى چالاكانە لە برىاردانى سياسى، مافى پاراستنى كولتور و بەھاكانى كۆمەلەكەبان مسۇگەر بكن.

شاينى باسە كە كۆمەلگەيەكى بەختەوہر ئامانجە كە تىايدا شادەمارى پىۋەندىيە كۆمەلايەتئەكان لەسەر بنەماى رىزگرتن و بەرەپىشبردنى مافە زاتىيەكانى مروف، ئازادى و بنەما دىموكراتىكەكان دامەزراوہ. گرىنگىرئىن كاراكتەرى كۆمەلگەي بەختەوہر تاكە و ئەوئىش سرووشتىكى سياسى ھەيە. انا بوونەوہرىكى سياسىيە و خۇي لەئىو ئايدىا و بۇچوونە دوگم و چەقبەستووہكان - چ زەونى بئى يا خود ئاسمانى - ناھىلئتەوہ، ھەربۇيە لە سى رەھەنددا خۇي ئازاد دەبىنى: يەكەم، ئەوہى كە پىيى واىە ھەم خۇي و ھەم تاكەكانى دىكەي كۆمەل، خاوەنى ئەوہ توانايەن كە خىر و بەرژەوہندىيان (گشتى نە وەك كەسى) دەستەبژىر بكن. دووھەم، ئەوہى كە تاك خۇي بە سەرچاوەي ھىز و ئىعتبار بەخشىن بە داخوازىيە لۇژىكىيەكان دەزانئى. سىيەم، لە رپئى پشتبەستن بە ئەو دوو تايبەتمەندىيە پىشوو، تاكەكان بە مەبەستى گەيشتن بە ئامانجەكانىيان ھەموو بەرپرسىيارەتئىك وەئەستۇ دەگىرن. (۱۹۹۳، ۱۱۴-۱۱۷) دوو فاكتەرى تىرى كۆمەلگەي بەختەوہر ھەمان "تاكەكانى كۆمەلگەن كە لە چوارچىۋەي

گروپ گهلی" (ثایینی، قهومی، نه ته وهی بی و ..) خاوهن "ثایدیا و بۆچوون و تیفکرینی جیاوازن" که له ئەساسدا، رالز پیی وایه ئەو فرهیی یه ده توانی نمد و نوینگی ی پیکه وه ژیان بی. به له بهر چاوه گرتنی تایبه تمه ندیه کانی تاکه کانی کومه لگا که خاوهنی سرووشتیکی سیاسین، رالز جیاوازی له نیوان دوو تیروانیی بنه رته تی دادهنی. یه که میان ئامۆژه و بنه ما و بیرو بۆچوونه (آموزه) گشتگیره نه گونجاوه کانه و ئەوی تریان ئامۆژه و بۆچوونه لۆژیکیه کانه. کهواته تاکه کانی کومه لگه ی به خته وه ر و پیگه یشتوو ی خاوهن سرووشتیکی سیاسی که خاوهنی تیفکرینه له گه ل ریزگرتن له تیروانییه گشتگیره نه گونجاوه کانه ههول ده دا به تیفکرینیکی قوول شهرعییه ت به خشی به هه ر بۆچوون و ئامۆژه یه کی لۆژیکی ته نانه ت ئەگه ر له ته ک تیروانییه که ی خو ی یه کانگیر نه بی یا خود ئەگه ر ئەو بنه ما فکریانه له هه ناوی گروویکی ئایینی، نه ته وه یی و قهومی جیاواز له خو ی هه ل قوولای بی.

وه ک پیشتر ئاماژه ی پی درا، شیوازی به شداریکردنی گشتی به شیوه ی دایینکردنی دیمۆکراسی له تو ئی تو ئی یاسای بنه رته تدا یه، به لام به مه به ستی به شداریه کی بی غه ش کومه لیک ریکاری تایبه تی هه یه که پیویسته ره چاو بکری. ده کری بگوتری که له گه ل ئەوه ی مه به ست لیی به شداریکردنی گشتی و له هه مان کاتدا ئازادانه یه، به لام له هه ندیک قوناغدا تاکه کانی به شدار له پرۆسه ی هاوکاریی کومه لایه تی کۆتوبه ندیان ده خریته سه ر. به گشتی پرۆسه ی به شداریکردن له هینانه دیی دیمۆکراسیی پشته ستوو به یاسای بنه رته تی ولاتدا به چوار قوناغدا تیده په ری که بریتین له:

قوناغی یه کهم: په سندرکردنی دوو ئەسلی دادپهروهری له دۆخی سه ره تا (ده سپیک) دا (Ahypothetical situation)

رالز ده لی: هه ر ناوه ند و نه هادیکی

کومه لایه تی که دادپهروهری تیدا نه بی، چه وسینه ره و کومه لگا به رهو ناعه داله تی ده با و پیویسته کومه لگا لیی تیپه ری. کهواته بۆ ئەوه ی نادادپهروهری چی نه بی، پیویسته پیش هه موو شتیگ تاکه کان له سه ر بنه ما و ئەسله کانی دادپهروهری ریک بکه ون. ئەسله دلخوازه کانی رالز ئەمانه ن:

ئەسلی یه کهم: هه موو تاکیکی کومه لگا به شیوه ی یه کسان له ئازادی و مافه بنه رته تییه کانی مرؤف به هه ره مه ند ده ن. واته هه ر تاکیک مافی یه کسانی له کو ی ئازادییه بنه رته تییه کان هه یه هاوشیوه ی هه موو تاکه کانی تری کومه لگا و ئەو مافانه ی له یاسای بنه رته تدا گه رته تی بۆ وه رده گیری (۱۹۷۱، ۱۱۰).

ئەسلی دووهه م: پیویسته ناهاوسه نگییه کومه لایه تی و ئابوورییه کان به شیوه یه ک ریک بخرین که : ۱- زیاترین به رزه وه ندی بۆ که م داها تترین و لیکه و ماوترین تو ئی کومه لگا بی. ب- له پیوه ندی له گه ل پۆست و پیگه و بهرپرسیاره تی هه موو که س مافی ده رفه تی یه کسان له خو پیگه یانندن و هه لی یه کسانیان بۆ گه یشتن به و پۆستانه ی بۆ بهر خسیندری.

ئەو ئەسلانه له قوناغی سه ره تا دا په سندر ده کرین. قوناغی ده ستپیک یا سه ره تا ئەو به ستینه یه که یه که م گرێبه ستی تیدا له سه ر په سه ندکردنی دوو ئەسلی عه داله ت ئەنجام ده دری. ده کری بگوتری به ستینیکه له چه شنی گرێبه ستی کومه لایه تی بیرمه ندانی وه ک ژان ژاک رۆسو، جان لاک و کانت، به و جیاوازییه ی که تاکه کان تیاپدا به ناچاری په نا نابه نه بهر ئەو گرێبه سه ت، به لکو تاکه کانی تیاپدا به شیوه ی ئازاد و یه کسان بریار له سه ر پیکه وه ژیان و هاوکارییه کی هاوسه نگی ده دن. له و قوناغدا تاکه کان له بهاره ی به ردی بناغه و شاده ماره کانی ده سه لاتی سیاسی بریار ده دن و ههروه ها شهرعییه تیشی پی ده به خشن و یه ک جار بۆ هه میشه بریار ده دن که له ناو ئەو هاوکارییه کومه لایه تییه چی شتی به زولم

ههژمار ده كړئ و چ كردهوه يه ك دادپهروهرى بهرهم دينى. (رالز ۱۹۷۱، ۴۳) كهواته جگه له دوو نسله ي كه جان رالز له تيوريه كه ي خويدا ده يگونجيني ده كړئ تاكه كان له سهر شيوازى حكومته و بنه ماكانى حوكمرانى برپارى كوتايي خويان بدهن. چه مكيني تر كه ناوبراو به مبهستى گه شتن به كومه لگايه كى به خته وهر به پيوستى ده زانئ ده سته واژه يا چه مكى "پرده ي بئ تاگايي به".

ئو چه مكه بو ئو مبه سته به كار هاتوو كه تاكه كان له سونگه ي ئو ئيمتياز و پيگه كومه لايه تيبه ي كه له دوخى نابراهه رى پيشوودا به ده ستيان هيناوه، به مبه سته دمته قه ي زياتر له كاتى په سندر كرنى بنه ما و نسله كانى دادپهروهريدا به كارى نه هينن.

قۇناغى دووه م: نووسينه وهى ياساى

بنه رته ي

ياساى بنه رته ي، ياساى دامه زرينه ره. واته ئو و ياسا به بنه مايه كه بو هه موو ئو و ياسا ناساى يانه ي كه له پارلمان دهرده چن. رالز ده لئى نسله ي كه مى (تا نسله ي كه مى جگير نه بئ، نسله ي دووه م ئه گهر جيبه جيش بكرئ، بايه خى نبه) عه دالته كه له دوخى ده ستيچكدا له لايه ن تاكه كانى كومه لگاوه په سهند كراوه، پيوهندي راسته وخوى له گه ل ماف و نازادى تاكه كان هه يه. كهواته ليره دا كوسپي ك له به رده م نوينه رانى گه ل هه به كه پيوسته له ئيراده ي تاكه كان لا نه دن و پيوسته نازادى و مافه بنه رته يه كانى وه ك مافى ده نكردن و ده نگوهر گرتن، مافى به شداري كرن له سياسته ت، نازادى ويزدان، نازادى نه نديشه و به يان، نازادى دامه زراندى نه نجومه ن و ري كخواوه گه لى سياسى و ... و هه روه ها هه موو پشتيوانيه ك كه له نسله يه ياسا به، ده قنوو س بكرئ. له لايه كى ديكه وه كومه لي ك نسله ي بنه رته ي كه په پوه ستن به پيگهاته ي گشتيى حكومته ت، شكل و شيوازى حكومته و

ده سه لاته كانى جيبه جيكار، ياسا دانان و قه زابى حكومته ت و چونه تيبى حكومته تى زورينه ي پارلهمانى، وه ك زهروورياتى ياساى بنه رته ي ده بئ جگير بكرين كه له كاتى پيگهاتنى زورينه يه كى پارلهمانى ناشى به پيى به رزه وه ندى ئه وان نالوگورى تيدا بي ك بئ، ته نيا مه گهر به رزه وه ندى گشتى بخوازي.

قۇناغى سيبه م قۇناغى ياسا دانانه.

قۇناغه دا تاكه كان به شيوه ي ناراسته وخو و له ريگه ي نوينه رانى هه لبيژ دراوى خويانه وه له نووسينه وه ي ياسا عادي به كاندا به شدارى ده بن. رالز ده لئى "له بهر ئه وه ي نوينه رانى هه لبيژ دراوى له كاتى نووسينه وه ي ياسا ناساى يه كاندا ناتوانن له زانبارى و ئايدا تايه تيبه كانى خويان دهر باز بن پيش هه موو شتى ده بئ له هه ولى نووسينه وه ي دادپهروهرانه ترين ياسا دانان و ياسا ناساى يه كان جگه له وه ي ناكري پيچه وانسه ي ياساى بنه رته ي وه ك ياساى دامه زرينه ر بئ، به لكوو ده بئ مافه ناساى يه كانى دوو نسله ي دادپهروهرى تيدا ره چاو بكرئ كه راسته وخو تاكه كان له دارشتنيان و په سندر كرنيدا روليان هه بووه.

قۇناغى چواره م قۇناغى پيدا چوونه وه

(ئيسلاخ)، ته فسير و ئهركى پاراستنى ياساى بنه رته يه. رالز زورينه يه كى پارلهمانى به مه ترسى له سهر ياساى بنه رته ي هه ژمار ده كا، كاتي ك بيهه وئ ياساى دامه زرينه ر له پيناو خواستى سياسى خويدا شروقه بكا يا خود پيدا بچيته وه. هه ربويه هيزى شروقه و پيدا چوونه وه ي ياساى بنه رته ي ته نيا لايه ني ك ده توانئ بيكات ئه وپيش ديوانى به رزى ولاته كه پيوسته ئه وپيش له ژير روشناى عه قلى و ئاوه زى گشتيى كومه لگا بئ و پيوسته زهروورياته كانى ياساى بنه رته ي و نسله كانى دادپهروهرى تيدا ره چاو بكات، چونكه هزرى گشتيى كومه لگا تاكه سه رچاوه يه كه ديوانى به رزى ولات وه ك بنه ما ده گه رپته وه سه رى، ئه وپيش له بهر ئه وه ي ديوانى به رزى ولات

تەنیا ناوەندىكى دەسلەپتە كە لەدايىكبووى ھزر و ئاۋەزى گشتىي كۆمەلگايە و ھەر جۈرە پيچەوانەبى و بەريەككەوتنىك لە شرۇفە و پيىداچوونەوكانى روو بدات، ئەو پرۆسەيە نادادپەرورەرانەيە.

ئىران ۋە كوو جوگرافىيەيەكى سىياسى و دوايىن ھەنگاۋەكان بۇ پيىكەۋەژيان

بە لەبەرچاۋگرتى ئەو تيۋرپيەيە باس كرا، دەبىنن كە پرۆسەيە ديموكراسى بۇ گەيشتن بە كۆمەلگەبەكى بەختەۋەر لە زۇربەيە ۋلاتانى جىھاندا جىي گرتوۋە. ھاوتەربى بە گەل جىكەۋەنتى پرۆسەيە ديموكراسىخۋازى لە ۋلاتان، لە بەشيك لە ۋلاتانى ترى مەزنىخۋاز، پوانخۋاز و نيزامگەلى تيۋلۋژىك لە چوارچىۋەيەكى دوگمى بەرپۈەبردندا ماۋنەتەۋە و نەك ھەر نەيانتۋانپوۋە ۋلات بەرە بەختەۋەرى بەرن، بەلكوۋ بە سورانەۋە بە دەورى ھەموو بنەما زاتىيەكانى مافى مروڤ و بە بارمەتگرتنى ئامرازى دەنگدانى گشتى ھەۋلى رەۋايى دان بە نيزامى بەرپۈەبەرىيە خۇيان دەدەن.

بەدەر لە ميژۋوى دروستبوون و چۈنەتپى دەسلەلاتدارى لە ئىرانى پيش ناوديركردنى، ئەو ۋلاتە ھەم ۋە كوو چوارچىۋەيەكى سىياسى، ۋلاتىكى فرەچەشنى مەزھەبى، نەتەۋەيى، فرەھەنگى و لە دەروستبوونى دەۋلەتى مۇديرنەۋە بگرە تا ئىستاش ۋلاتىك بوۋە كە لەسەر بنەماي پاراستنى نيزامى سىياسى نەۋەك پيىكەۋەژيان و بەشدارىي گشتىي جياۋازىيەكان بە مەبەستى برباردان لەسەر چۈنەتپى بەرپۈەبردنى ۋلات، بنىات نراۋە. لە شۇرشى ژن، ژيان، ئازادى لەو ۋلاتەدا دەرگەۋت كە پرۆسەيە پوانخۋازى لەو ۋلاتەدا سەنۋورەكانى تەيفى دەسلەلاتدارى بەزاندوۋە و بەداخەۋە نەيارانى كۆمارى ئىسلامى لە نەتەۋەيە بالادەست و تەنەت بەشيكى بەرچاۋى ئازادىخۋاز و جىلى رۇشنىيرانى

ئىرانىي گۇشكراۋ بە پەرورەدەي مەزنىخۋازىي ئىرانى ھەمان بيروگەي نيزامى كۆن و نوپى - پاشايەتى و كۆمارى ئىسلامى - ئەو كيانە سىياسىيەيان لە ناخ و ميشكدا بەخيو كردوۋە. ئەۋەي كە جان رالز بە "بنەما فكريە گشتگىرە نەگونجاۋەكان" ناۋەدەي كردوون. لە لايەكى ترەۋە كۆمەلەك ھىز و رىكخراۋە و ئۇپۇزسىۋنى سىياسى - بەتابەتى شوناسخۋازە/ نەتەۋەيەيەكان - ھەرچەند خاۋەنى بەرنامەي ديارىكراۋى سىياسى و كرىدەيى بۇ رەۋتى شۇرش تا سەرگەۋتن! نەبوون، بە شىۋازى سەردەميانە ھەۋلى ھاۋناھەنگى و ئاراستەدان بە رەۋرەۋەي شۇرش بەرەۋ سەرگەۋتن، بوون. ئەۋەي كە رالز بە "بنەما فكريە گشتگىرە لۇژىكيەكان" ناودىرى كردوون.

بە راي نوۋسەرى ئەو دىرانە و بە لەبەرچاۋگرتى ئەۋى كە يەكەم، تەنیا ئەسل بۇ پيىكەۋەژيان پاراستنى مافى مروڤە - بە شىۋەي دانان بە ھەموو جياۋازىيە كۆلتورى، ئايىنى، نەتەۋەيى و رەگەزىي - نەۋەك پاراستنى يەكپارچەيى سەرزەۋىنى يا خود نيزامى سىياسى. دوۋەم، مانيفىستى سىياسىي ئۇپۇزسىۋنى شوناسخۋاز (بەتابەتى سىستەمى فيدرايو لە شىۋازى داخۋازىي ھەريمە نەتەۋەيەيەكان لە ئىراندا كە زياتر حيزبە كوردىيەكان پىداگرى لەسەر دەكەن) و سىيەم، ئەو فرەھەنگە سىياسىيە ناۋەندگەرا داخراۋە كە زۇرىنەي نزيك بە كۆي جىھانپىنى تاكى ئىرانىي پوانخۋازى گرتوۋەتەۋە، دەرئى بە كەلك ۋەرگرتن لە "تيۋرىي دادپەرورەي" دوايىن ھەنگاۋەكان بۇ پيىكەۋەژيان لە ئىران بىرى. ئەو پرۆسەيە پيۋىستە لە ئىستاۋە دەست پى بكات. واتە "دۇخى دەستپىك يا سەرەتا" ئى ئەم تيۋرىيە ئەۋ دۇخەيە كە كۆي "بنەما فكريە گشتگىرە لۇژىكيەكان" (ھەموو نەتەۋە شوناسخۋاز و ئازادىخۋازانى خۋازبارى پيىكەۋەژيان لە چوارچىۋەيە ۋلاتىكدا و بە بەشدارىي ھەموو

جياوازييه كان) كه وهك كولتورپكى سياسي سهردهميانه بهلام پراويزخراو ده يانههوي كارتيكهرييي خوڤان ههبي و بهرنامه بهكي سياسي بو داهاتوو بخه نه بهردهستي كوي تويزي پوانخوازي دهسه لاتدار و به لايهني كه م ئوپوزسيوني پوانخواز. لهو بهرنامه سياسييه دا له گه ل ئه وه ي كه ئه سله كاني دادپهروهري - كه دوو ئه سلى ئازادي و يه كسانين - ده گونچيندري، به تهعبيري جان رالز ده كرى هه ر ئه سلىكي ديكه بورووژيندري كه زامنى ئازادي و بهرارهري زياتره بو دانيشتوانى نيو كيانيكي سياسي له كوي پرؤسه ي وپكهه لكرندا.

ئه گه رچى رالز پي وايه زه قكر دنه وه ي بچوو كترين تا گه و ره ترين جياوازييه كان ده بيته هوي ناكوكي نيوان تيفكرينه جياوازه كان - بو وي نه نالي كه بنه ماكاني دينيكي تايهت له كومه لگادا بو بهر ئوه بردنى ولات ناگونجى - بهلام له سه ر چهندين ئه سل پيداگرى ده كا و پي وايه بنه ماكاني ئه و تيفكرينه دوگمه كه سي يا گروه پيانه ده كرى له چوارچيوه ي تايه تىي هزرى تاكدا بمينيته وه، بهلام تاكي سياسي كومه لگه ي به خته وهر ده كرى له سه ر تيفكرينه ئه مرؤييه هاوبه شه كان به مه به ستى هاو كاري كومه لايه تى و پيكه وه ژيان ئايدياي خوڤان بگورن يا لانيكه م له ئاكامدا، له به ستينه گشتييه كاندا به كاري نه هين. هه ربؤيه ناوبراو به مه به ستى قه لاجوكردى كولتورره گشتييره ناكوكه كان چه مكي "په رده ي بي ئاگايى" دينيته نيو تيوره كه ي خوڤه وه: ئه و پيداگرى له سه ر ئه وه ده كا كه:

۱ زالبوونى بنه مايه كي فكري به سه ر كوي كومه لگادا، چه وسانه وه بهرهم دينى" (۱۹۹۳، ۲۱۵).

۲ رپوشوينه كاني پيكه وه ژيان نه له لايه ن ناوه نديكي به ده ر له تاكه كاني نيو كومه لگه يه كي سياسيي دياريكراودا و نه له لايه ن ياساي خواوند يا زووره سرووشتييه كان - ما بعد

الطبيعى - په سند ده كرى، به لكو راسته وخو له ئاكامى سازانى نيوان تاكه ئازاد و يه كسانه كاني نيو كومه لگاو سه رچاوه ده كرى. (۱۹۹۳، ۲۶۰)

۳ هيج كهس يا گروه له تاكه كاني كومه ل مافى ده مه ته قه ي زياتريان به سه ر تاكه كاني تره وه نييه و هيج كهس له ريگه ي به هره گه لي سرووشتى يا دؤخىكي كومه لايه تىي ره خسواي پيشوو نابى زيانمەند يا به هره مه ندى ب و گه رهنيتى ئه وه بكرى كه هيج بوچوونىكي تايهت، ئارمانجىكي دياريكراو يا خود بهرزه وه ندييه كي كه سيي كاريگهري به سه ر بنه ماكاني پيكه وه ژياندا هه بي. (۱۹۷۱، ۵۳)

۴ سياسه تگه لي ره گه زه په ره ستانه، ره گه زه ته وهرانه، سهروهت و سامان، رهنگى پيست، زيره كي، فه ره ههنگىكي زال و نه ته وه يه كي بانتر يا هه ر چه شنه سياسه تيك كه زالييتى ته يفيك به سه ر كوي كومه لگادا وينا بكا، نادادپهروه رانه يه و ده بي تهريك بخرى و دوور به اويزرى.

كه واته ههنگاوى "په رده ي بي ئاگايى" راسته ئاراسته ي كوي دانيشتوانى ولات كراوه كه پيوسته له كاتى په سندنكردى ئه و ئه سلانهدا وا برپاره له داهاتوودا له لايه ن ده سه لاتي ياساوه به سه رياندا جييه جي بكرى، به لام نييه تى بنه رته لى، بو پلاوتن و لادانى كوي ئه و تايه ته مند يانه يه كه به شيك له تاكه كان يا له گروه گه لي جياوازا - جا چ سه ر به دين يا مزه ه بيكي دياريكراو يا نه ته وه يه كي بالاده ست و يا هه ر تيفكرينىكي پوانخوازي تر - ده يانه هوي زالبوونى خوڤانى تيدا مسوگه ر بكن. كه واته به مه به ستى پيكه ينانى كومه لگه يه كي به خته وهر كه هه موو تاكه كان تيايدا قورسايى يان بى، پيوسته پيش هه موو شتيك تايه ته مند ييه جياوازه ناكوكان و ههروه ها ئه و كولتوره سياسييه ناوه نده گه را چه قبه ستووه كان (ئيرانشارى/ باشايه تى، شيعى/ئيرانى) له دؤخى سه ره تادا

و له رېښه گریږه ستی کومه لایه تیبیه و له غاو بکړین.

ئهو وه بیر هیڼانه وه په بؤ ئه وه بوو که له شورشى "ژن، ژین، نازادى" دا، د هروه سترین نازادىخوازه ناوهند گه راکان پرؤسه ی پیکه وه ژبان و ویکه لکردن بو داهاتووی ئیرانیان ده خسته پاش تپه پین له کوماری ئیسلامی ئیران و بیگومان له کوتاییدا به دهنگی زورینه به ستینی خو سه پاندنی ئهو بو چوونه ئیرانشاریه پاونخوازه یان ده خسته وه سهر هه مان رچکه ی بیرى تاک نه ته وه بی و تاک زمانى و په راوړؤ خسته وه ی هه موو نه ته وه، ئاین و جیاوازیه ریشه یی په کانی تر

نه نجام

به له بهر چا وگرتنى دؤخى ئارایى له ههر کومه لگه په کى سیاسى نادیمو کراتیکدا، پیوسته بزووتنه وه ی رزگار یخواز رېگه چاره په کى ریشه یی بو تیکووشانى خو ی هه بی. به پشتمه ستن به "نیورپی دادپه روه ری" هیه چ که له نزامه سیاسیه کانی پاشایه تی و ده سله لاتی ئیسلامی - شیعی کوماری ئیسلامی ئیران و تنانته ئهو کولتوره سیاسیه پاونخواز و ناوهند گه رایه ی ئوبؤزسیونى ئیرانى ناتوان بنیاتنه ری کومه لگه په کى به خته وه ری فره چه شن بن. هه رچند له واقعیه تی ئیستای کومه لگه ی جیهانى که دهوله تان وه ک که سایه تیه کى نیوده وه لته یی یاسای نیونه ته وه یی ناسراون، دهر فه تی گمه کردنی سیاسى بو بزووتنه وه رزگار یخوازه کان که متره، له لایه کى تره وه به هو ی ئهو کولتوره سیاسیه ناوهند گه رایه ی نه یارانى کوماری ئیسلامی دهر فه تی پیکه یینانى به دپلیکى به هیز، لاوازه. به لام باشترین رېگه چاره ئه وه په له بهرانبه ر ئهو تپفکرینه چه قبه ستوه ناوهند گه رایه و هه روه ها ده سله لاتیکی سیاسى نادیمو کراتیکى وه ک ئیران که نه ک له پیشیلکاری مافی مروقدنا تنانته ییلمی

بنه ما گشتیه کانی یاسای نیوده وه لته یش نابى، پیوسته کوده نگیه کى به هیز له نیوان کو ی نه ته وه رزگار یخواز و شوناسخوازه کان پیک به یندری و له توپی مانیفیستیکی هاو به شدا تپفکرینه ی سیاسى خو یان به مه به ستی به شداریکردن له ولاتیکی فره چه شنى وه ک ئیران - ئه وه ی که جان رالز پنی ده لئى نامؤزه یا بنه ما ی فکری گشتگیر و لوژیکی - له بهرانبه ر یا به هاوته ریبه نه ک له گه ل شیوازی ده سله لاتی نادیمو کراتیکى ئیستای ئیران به لکوو له گه ل کولتوره ی سیاسى ناوهند گه را و پاونخواز و له هه مان کات ریکخراودا له ئاستى ناوخبوی، ناوچه یی و نیوده وه لته ی پیشکه ش بکه ن. بیگومان ئهو شیوازه هاوته ریبه له بهرنگاریه هزریه، سهرنجی تاکى پرسیارکه ر راده کیشی که په کیک له کوله که کانی بزووتنه وه یه ی رزگار یخوازه یه و له نه گه ری هه ر بزووتنه وه یه کى رزگار یخوازی له چه شنى بزووتنه وه ی "ژن، ژبان، نازادى" دا وه ک به دپلی ئهو تپفکرینه چه قبه ستویه که له ناکامدا کومه لگه په کى نابه خته وه ر بهرهم دینى، قورسایى به وه هو یه ی نه نجام لیى بنیاتنانى کومه لگه په کى سامانمند و به خته ور ده بی و له ئاستى ناوچه یی و نیوده وه لته ی شدا ده کرى بلئى که هه میشه شه رعیه تیکى نامازه گه رانه (ضمنی) ده بی.

سهر چاوه کان

- رالز جان. ۱۹۹۳. لیبرالیسم سیاسى. ترجمه موسی اکرمی. نشر ثالث
- رالز، جان. ۱۳۹۰. قانون مردمان. ترجمه جعفر محسنی، تهران، ققنوس.
- رالز، جان. ۱۹۷۱. نظریه عدالت. ترجمه سید محمد کمال سروریان و مرتضی بحرانی. پژوهشکده مطالعات فرهنگى و اجتماعى. وزارت علوم و تحقیقات و فناوری.
- تیبینی: بیگومان له و نووسینه دا ته نیا گشتاندنی چه مکه کان کراوه و روحی تیورپی دادپه روه ری جان رالز نه پیکراوه. گرینگی ئهو تیوره له شیکردنه وه ی ئه سله کانی نازادى و بهرابه ری و هه روه ها چؤنیه تیبى نووسینه وه ی یاسای بنه رته تی و هزری گشتیدا زیاتر دهر ده که وى.

انقلاب ژینا و تغییر پارادایم مبارزه برای آزادی و عدالت در ایران و شرق کوردستان

سمکو ابراهیمی

”

مرگ ژینا، صرفاً یک حادثه تلخ نبود؛ بلکه کاتالیزوری بود که دیگ نارضایتی در حال جوشیدن را در ایران برافروخت. ارزیابی جامع قیام ژینا مستلزم تحلیل تأثیر آن بر چشم انداز سیاسی-اجتماعی ایران و شرق کوردستان است. جنبش با بسیج کنشگری مردمی و مقاومت استراتژیک، هژمونی ساختارهای قدرت موجود را مختل می‌کند و صدای به حاشیه رانده شده‌گان را تقویت می‌کند. حضور فراگیر و خیابان معترض و پویا، نقص‌های ذاتی در نظم غالب را آشکار می‌کند و زمینه را برای تغییر اساسی فراهم می‌کند.

“

مقدمه

قیام توده‌های تحت ستم در ایران، علیه ستم و بی‌عدالتی و تلاش برای تأسیس مشروطیت و دولت قانونمند از ابتدای شکل‌گیری ایران مدرن، بیش از یک قرن است که ادامه داشته و با فراز و فرودهای بی‌شماری روبرو بوده‌است. تمامی احزاب و جریانهای فکری و سیاسی و فرهنگی در ایران که در طول این دوره تاریخی شکل گرفته‌اند دارای گفتمان و آرمانهای مشخص و بعضاً مشابه یا متمایزی بوده‌اند. در میدان عمل و پراکتیک نیز ابتکارات خاص خود را دارا بوده‌اند. در پیشبرد جریان آزادیخواهی و عدالتخواهی در ایران مؤثر بوده و برخی از آنها نیز سد راه آن شده‌اند. با این وجود، هیچ یک از جریانهای مزبور نتوانسته‌اند به هدف غایی خود دست پیدا بکنند.

جامعه مدنی و تشکل‌ها و احزاب و گروههای سیاسی هر کدام به نوعی به مقابله با سیستم برخاسته و در ادامه با سرکوب و افول و حتی ناکارآمدی عملی و گفتمانی روبرو شده‌اند. در گذر تاریخ، هم شیوه‌های سرکوب از جانب سیستم حکومتی تغییر پیدا کرده و هم جنبش‌های مقابله با سیستم نیز دچار تحول ساختاری و گفتمانی شده‌اند. با توجه به اینکه هیچ یک از جنبش‌ها و احزاب و گروههای سیاسی و طرز تلقی‌های غالب در ایران و کوردستان نتوانستند به آلترناتیو مؤثری برای غلبه بر وضع موجود تبدیل شوند و از طرفی نیز ساختار حاکم هر روز به دامنه سرکوب و ناکارآمدی‌های خود می‌افزود، در نتیجه جامعه و فضای دو قطبی شده به حد انفجار رسید و در نهایت در جنبش ژینا در شهریور ماه ۱۴۰۱ مرزبندی‌ها و جبهه‌ها به طور کامل در دو طیف گفتمانی و ترجمان عینی و عملی نمود پیدا کرد. در یک طرف، گفتمان رادیکال آزادیخواهی و عدالت‌خواهی و در طرف مقابل، گفتمان و ساختار

تمامیت‌خواهی و سهم‌خواهی از قدرت با حفظ مناسبت‌های موجود، قرار گرفتند و این مرزبندی در ادامه جنبش ژینا به صورت روشنتری مشخص گردید. این روند در طول تمام سالهای حیات جنبش‌های سیاسی و آزادیخواهی در ایران وجود داشته‌است اما صرفاً در شدت و حدت آن تفاوت‌های جزئی وجود داشته‌است. با این اوصاف می‌توان گفت که فضای سیاسی و اجتماعی و فرهنگی در ایران و شرق کوردستان بدون شک به دو بازه زمانی و گفتمانی پیش‌ژینایی و پس‌ژینایی تقسیم می‌شود. این تقسیم‌بندی از لحاظ عملی و گفتمانی دربرگیرنده تحولات بنیادینی برای جنبش آزادیخواهی در ایران و شرق کوردستان می‌باشد. مبارزه برای آزادی و عدالت در ایران و کوردستان حماسه‌ای از استقامت، پایداری و پیروزی با فراز و فرود در میان چالش‌های همیشگی بوده‌است. جنبش ژینا (ژن، ژیان، نازادی) به عنوان یک لحظه محوری در این تداوم تاریخی ظاهر می‌شود و تغییری متمایز در گفتمان و کنش در مبارزه برای رهایی را نشان می‌دهد.

مبارزه برای آزادی و عدالت در ایران و شرق کوردستان شاهد جنبش‌ها و ایدئولوژی‌های بی‌شماری بوده‌است که هر یک اثر خود را در آگاهی جمعی منطقه بر جای گذاشته‌است. با این حال، در چارچوب جنبش ژینا (ژن، ژیان، نازادی) است که ما شاهد همگرایی عمیقی از فعالیت‌های جامعه مدنی، توانمندسازی زنان، مشارکت جوانان و عاملیت سیاسی کوردی هستیم. این مقاله به دنبال کشف قدرت دگرگون‌کننده این بازیگران در قیام ژینا، بررسی نقش‌ها، مشارکت‌ها و مطالبات آنها در شکل‌دهی مسیر مبارزه برای رهایی است. بنابراین نگارنده در این نوشتار، با توجه به تجربه زیسته و واقعیت‌های میدانی، به بررسی این تحولات اساسی و همچنین آموزه‌های خیابان در قیام ژینا

برای احزاب و گروه‌های سیاسی و فعالان این حوزه و دستاوردهای این جنبش برای حال و آینده ایران و کوردستان می‌پردازد. نقش حیاتی بازیگران جامعه مدنی، به ویژه زنان کرد را که در خط مقدم این قیام تاریخی بازی می‌کنند، بررسی خواهد شد. علاوه بر این، پتانسیل ملت کرد را با سابقه طولانی مقاومت و احساس قوی هویت فرهنگی، برای کمک به یک ایران دموکراتیک تر یا حتی اقدام در تغییر مسیر خود به سوی تعیین سرنوشت، تحلیل خواهد شد.

عصیان فراگیر و قیام ژینا

قیام جنبش ژینا نشان‌دهنده اوج سال‌ها نارضایتی و سرکوب سیستماتیک است. همانطور که شعار اصلی آن نشان می‌دهد، این نماد یک فریاد یکپارچه برای حقوق اساسی و کرامت در سراسر ایران و شرق کوردستان است. اصول زنانگی، زندگی و آزادی به مثابه فریادهایی برای به حاشیه رانده‌شدگان عمل می‌کند و آنها را به اقدام علیه ساختارهای قدرت ریشه‌دار تبدیل می‌کند.

بررسی دقیق‌تر قیام ژینا، ماهیت مردمی و جذابیت گسترده آن را نشان می‌دهد. از مراکز شهری گرفته تا روستاهای دورافتاده، مردم با پیشینه‌های مختلف زیر پرچم ژینا متحد می‌شوند و وضعیت موجود را به چالش می‌کشند و خواهان تغییرات اساسی هستند. توانایی جنبش برای بسیج حمایت توده‌ای و تداوم حرکت از طنین آن با تجربیات زیسته شهروندان عادی سخن می‌گوید.

جمعیت کورد از دیرباز در خط مقدم مبارزه برای خودمختاری و برابری در منطقه بوده‌است. کوردها که از لحاظ تاریخی به حاشیه رانده شده و تحت ستم قرار گرفته‌اند، قرن‌ها تبعیض و آزار و اذیت را تحمل کرده‌اند و عزم آنها را برای احقاق حقوق خود و بازپس‌گیری هویت خود تقویت کرده‌اند.

مقاومت کوردها در برابر رژیم‌های سرکوبگر به عنوان یک کاتالیزور برای جنبش‌های اجتماعی گسترده‌تر از جمله قیام ژینا عمل می‌کند که از مقاومت و عزم ملت کورد الهام می‌گیرد.

زنان کورد نقش اساسی در توانمندسازی و بسیج جامعه خود دارند. آنها علیرغم مواجهه با اشکال متقاطع ستم بر اساس جنسیت، قومیت و طبقه، در خط مقدم جنبش‌های مقاومت، در پی به چالش کشیدن هنجارهای مردسالارانه و دفاع از برابری جنسیتی بوده‌اند. قیام ژینا بستری را برای زنان کورد فراهم می‌کند تا صدای خود را تقویت کنند و از حقوق خود دفاع کنند و در نتیجه نگرش‌ها و هنجارهای اجتماعی را تغییر دهند.

مشخصه انقلاب ژینا ماهیت فراگیر آن است که از گروه‌های مختلف جامعه مدنی، سازمان‌های زنان، گروه‌های جوانان و احزاب سیاسی کورد قدرت می‌گیرد. در هسته خود، جنبش مظهر مطالبات و آمانه‌های جوامع به حاشیه رانده شده برای عزت، عدالت و آزادی است. زنان، در قیام ژینا، در به چالش کشیدن هنجارهای جنسیتی سنتی و بازپس‌گیری عاملیت خود در مبارزه با ظلم، نقش محوری را ایفا می‌کنند.

قیام جنبش ژینا (ژن، ژینان، نازادی) بیانگر لحظه‌ای محوری در تلاش برای آزادی و عدالت در ایران و شرق کوردستان است. با این حال، شناخت نقش اساسی ملت کورد در تسریع این انقلاب توانمندسازی ضروری است. جمهوری اسلامی ایران از بدو تأسیس در سال ۱۳۵۷، همواره حقوق اولیه شهروندان را زیر پا گذاشته‌است. به ویژه زنان با انبوهی از قوانین و مقررات تبعیض آمیز روبرو هستند. حجاب اجباری که از طریق «گشت ارشاد» بدنام اعمال می‌شود، یادآوری دائمی انقیاد آنهاست. ملت کورد، مدت‌هاست که در ایران با به حاشیه راندن

و پردر شده‌گی و سرکوب هویت فرهنگی خود مواجه بوده‌اند. دولت ایران به رسمیت شناختن رسمی زبان و هویت جمعی آنها را رد کرده و مشارکت و نمایندگی سیاسی آنها را با قوانین نوشته و نانوشته محدود و منع کرده‌است. این نارضایتی در حال انفجار بارها و بارها به اعتراضات در طول دهه‌ها تبدیل شده‌است، اما هیچ یک مانند جنبش ژینا توجه فراگیر و جهانی را جذب نکرده و شتاب پایداری را به خود اختصاص نداده‌است.

جمهوری اسلامی ایران سایه‌ای طولانی از ظلم و ستم بر شهروندان خود انداخته‌است. در حالی که انقلاب خلق‌های ایران علیه استبداد سلطنت پهلوی توسط روحانیون مذهبی ربوده شد و به انقلاب اسلامی بدل گشت که در ابتدا وعده آزادی و عدالت را می‌داد، به سرعت به یک حکومت دینی تبدیل شد که تفسیری سفت و سخت از قوانین اسلامی را در خود جای داد. این سیستم به طور سیستماتیک حقوق اساسی بشر را به ویژه برای زنان و اقلیت‌های قومی تضعیف کرده‌است.

ارزیابی میدانی قیام ژینا و انقیاد سیستماتیک در جمهوری اسلامی

انقلاب اسلامی دوران پسرفت را برای زنان آغاز کرد. قوانین فقهی در ابعاد مدنی و کیفری و کار و استخدامی و اداری حقوق آنها را به شدت محدود کرد. حجاب اجباری که از طریق «گشت ارشاد» اجرا می‌شود، به نماد همیشگی انقیاد آنان تبدیل شده‌است. زنان با محدودیت‌هایی در زمینه تحصیل، اشتغال و سفر بدون اجازه قیم مرد مواجه هستند. تبعیض بر پایه سیستم حقوقی اجرا می‌شود و در تمامی لایه‌های حیات خانوادگی و اجتماعی و سیاسی و اقتصادی و فرهنگی نمود پیدا کرده و در درجه اول برای زنان و اقلیت‌های غیر فارس و غیر شیعه با شدت هر

چه تمامتر اعمال می‌شود. در ارتباط با کوردها، این ظلم و ستم سیستماتیک برای چندین دهه به خشم ملت کورد دامن زده‌است. قیام‌های پراکنده در طول سال‌ها، به‌ویژه در دهه‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰، پس از انقلاب رخ داده‌است. این قیام‌ها با خشونت وحشیانه سپاه و ارتش ایران مواجه شد که منجر به جان باختن و ناپدید شدن هزاران نفر شد. اعدام‌های دسته جمعی زندانیان سیاسی کورد در سال ۱۳۶۷ توسط رژیم ایران و همچنین هجوم نظامی به شهرها و روستاها و قتل‌عام‌های گسترده نمونه‌ای از مشی تبعیض‌آمیز و سرکوب سیستماتیک این نظام سیاسی بوده‌است.

در این بستر نارضایتی در حال انفجار، قتل ژینا امینی جرقه‌ای شد که آتش خیزش سراسری را شعله‌ور ساخت. سرنوشت غم‌انگیز ژینا عمیقاً در میان میلیون‌ها کورد و ایرانی که آرزوی آزادی، عدالت و حق تعریف هویت خود را داشتند طنین انداز شد.

مرگ ژینا، صرفاً یک حادثه تلخ نبود؛ بلکه کاتالیزوری بود که دیگ نارضایتی در حال جوشیدن را در ایران برافروخت. ارزیابی جامع قیام ژینا مستلزم تحلیل تأثیر آن بر چشم انداز سیاسی-اجتماعی ایران و شرق کوردستان است. جنبش با بسیج کنشگری مردمی و مقاومت استراتژیک، هژمونی ساختارهای قدرت موجود را مختل می‌کند و صدای به حاشیه رانده شده‌گان را تقویت می‌کند. حضور فراگیر و خیابان معترض و پویا، نقص‌های ذاتی در نظم غالب را آشکار می‌کند و زمینه را برای تغییر اساسی فراهم می‌کند.

در ارزیابی پویایی میدانی قیام ژینا، توجه به چالش‌ها و موانعی که فعالان و سازمان‌دهندگان با آن روبرو هستند بسیار مهم است. از سرکوب دولتی گرفته تا اختلافات داخلی، جنبش در مسیر رهایی

<https://www.akhbar-rooz.com/186725/1401/10/03/>

برمی‌گرداند. همین موضوع، کلیدی‌ترین و گویاترین تفاوت انقلاب ژینا با حرکتها و اعتراضات و جنبشهای پیشین آن می‌باشد. انقیاد و استیلا و سلطه را به طور مطلق رد می‌کنند و به جای نظم عمودی به دنبال پیاده‌سازی نظم افقی می‌باشد.

آموزه های قیام ژینا

محور اصلی جنبش ژینا آموزه‌های آن است که بینش عمیقی در مورد ماهیت قدرت، مقاومت و دگرگونی اجتماعی ارائه می‌دهد. با اولویت دادن به فراگیری و همبستگی، این جنبش از مرزهای سنتی جنسیت، قومیت و طبقه فراتر می‌رود و حس عاملیت جمعی را در میان مبارزان تقویت می‌کند. علاوه بر این، تأکید آن بر مقاومت غیرخشونت‌آمیز و با حفظ حق دفاع مشروع برای شهروندان، بر ضرورت اخلاقی اعتراض مسالمت آمیز در برابر ظلم تأکید می‌کند. با توجه به واکنش های قهرآمیز و بربرانه حکومت، مبارزان حق دفاع مشروع را برای خود ملحوظ داشته و علیرغم نابرابری سلاحها، مردم گهگاهی در این جنبش به دفاع مشروع متوسل شده و

خود با موانع متعددی مواجه شد. با این حال، دقیقا از طریق این مبارزات است که انعطاف پذیری و عزم مبارزان قیام ژینا از طریق آن می‌درخشد و بر پتانسیل دگرگون کننده کنش جمعی تأکید می‌کند.

ارزیابی انتقادی از قیام ژینا، نقش کاتالیزوری سازمان های جامعه مدنی، گروه های زنان، فعالان جوانان و بازیگران سیاسی کورد را آشکار می‌کند. این ذینفعان متنوع با یکدیگر همکاری می‌کنند و بسیج می‌شوند و ساختارهای قدرت ریشه دار را به چالش می‌کشند و صدای حاشیه را تقویت می‌کنند. مشارکت زنان و جوانان نشاط و پویایی را به جنبش تزریق می‌کند و دامنه و تأثیر آن را گسترش می‌دهد.

انقلاب ژینا برای اولین بار در تاریخ مبارزات سیاسی و جنبش های سیاسی و اجتماعی در ایران، شرم و تعارف را کنار گذاشته و هر گونه انقیاد و خودکدخداپنداری را پس می‌زند و صدای طردشده‌گان را فریاد می‌زند. به جای پس زدن ناظم، به طور کلی نظم را پس می‌زند و نظم مرکز- پیرامون را نفی می‌کند و طرد شده‌گان را به متن

آن را حق ذاتی خود پنداشته و بر ضرورت وجود آن با توجه به نوع واکنش حکومت و حتی گفتمان مرکزگرا تأکید کرده‌اند.

آموزه های انقلاب ژینا به عنوان اصول راهنما برای فعالان و سازمان دهندگان عمل می‌کند و استراتژی‌ها و تاکتیک‌های آنها را در مبارزه برای رهایی شکل می‌دهد. این جنبش با ترویج گفتگو، اجماع‌سازی و ائتلاف‌سازی، فرهنگ همکاری و حمایت متقابل را تقویت می‌کند. این به نوبه خود، انعطاف‌پذیری جامعه ژینا را تقویت می‌کند و ظرفیت آن را برای ایجاد تغییرات معنی‌دار افزایش می‌دهد.

کانون آموزه‌های ژینا، توانمندسازی زنان، جوانان و جوامع به حاشیه رانده شده در جامعه مدنی است. این جنبش بر اهمیت فرآیندهای تصمیم‌گیری فراگیر، دموکراسی مشارکتی و برابری جنسیتی تأکید می‌کند. انقلاب ژینا با پرورش فرهنگ گفتگو، همبستگی و عدم خشونت، الهام‌بخش نسل جدیدی از فعالان و رهبران متعهد به عدالت اجتماعی و حقوق بشر است.

قیام ژن، ژیان، نازادی، با پیامدهای عمیق و پیامدهای گسترده، اثری محو‌نشده در جنبش‌های آزادی‌بخش ایران و کوردستان بر جای گذاشته‌است. برخی از بزرگترین نتایج و پیامدهای این قیام عبارتند از:

● **توانمندسازی گروه‌های طرده‌شده:** یکی از مهم‌ترین پیامدهای قیام ژن، ژیان، نازادی، توانمندسازی گروه‌های فراموش شده و انکار شده، به‌ویژه زنان و جوانان در جامعه ایرانی و کوردی است. قیام، با تقویت صدای آنها و دفاع از حقوق خود، ساختارهای سنتی قدرت را به چالش می‌کشد و فرهنگ فراگیری و همبستگی را پرورش می‌دهد.

● **شکل‌گیری مجدد گفتمان سیاسی:** انقلاب، منجر به تغییر شکل اساسی گفتمان سیاسی در ایران و کوردستان شده است و مسائل

مربوط به برابری جنسیتی، حقوق بشر و عدالت اجتماعی را به عنوان پیش‌فرض هر اقدامی طرح می‌کند. این تغییر گفتمان نه تنها هنجارهای رایج را به چالش می‌کشد، بلکه زمینه را برای تحول و اصلاحات اجتماعی گسترده‌تر فراهم می‌کند. این گفتمان برخلاف رویکردهای مبارزاتی سیاسی پیشین که بر روی تغییر نظم متمرکز شده بود، تغییر بنیادین در مناسبت و نظم مرکز-پیرامون را در کانون اصلی مطالبات خود قرار داده است. انقلاب ژینا آغازی بر پایان نظام ارباب-رعیتی و مناسبت‌های خدا-شاه محوری و نظام ولایی-قیم - محوری در ایران می‌باشد.

● **تقویت جامعه مدنی:** قیام ژن، ژیان، نازادی، جنبش‌ها و سازمان‌های جامعه مدنی را احیا کرده‌است و بستری برای اقدام و حمایت جمعی فراهم کرده‌است. با بسیج حمایت مردمی و تقویت مشارکت جامعه، قیام ساختار جامعه مدنی را تقویت می‌کند و ظرفیت آن را برای ایجاد تغییرات معنادار افزایش می‌دهد.

● **گسترش فضاهای دموکراتیک:** هم در ایران و هم در کوردستان، قیام منجر به گسترش فضاهای دموکراتیک و تجسم مجدد مشارکت سیاسی شده‌است. این قیام با به چالش کشیدن رژیم‌های اقتدارگرا و حمایت از حکومت دموکراتیک، راه‌هایی را برای مشارکت بیشتر شهروندان و نمایندگی سیاسی باز می‌کند.

همبستگی در میان جنبش‌های آزادی‌بخش: قیام ژن، ژیان، نازادی، همبستگی بین جنبش‌های آزادی‌بخش مختلف در ایران و کوردستان و همچنین در سراسر منطقه را تقویت می‌کند. این قیام با برجسته کردن مبارزات مشترک و آرمان‌های مشترک، پیوندهای همبستگی و همکاری را بین بازیگران مختلف اجتماعی و سیاسی تقویت

می‌کند.

● **آگاهی و حمایت بین‌المللی:** این قیام توجه و حمایت بین‌المللی را به خود جلب کرده‌است و بر وضعیت اسفبار جوامع نفی شده و انکار شده، در ایران و کوردستان و دیگر مناطق طرد شده ایران بر پایه قومیت و ملیت و مذهب، متمرکز شده‌است. این قیام با افزایش آگاهی در مورد نقض حقوق بشر و حمایت از مداخله بین‌المللی، همبستگی و فشار جهانی را برای تغییر بسیج می‌کند.

● **دگرگونی پویایی جنسیتی:** شاید یکی از عمیق‌ترین پیامدهای قیام، دگرگونی پویایی جنسیتی در جامعه ایرانی و کوردی باشد. این قیام با به چالش کشیدن هنجارهای مردسالارانه و دفاع از حقوق زنان، راه را برای برابری جنسیتی و فراگیری اجتماعی بیشتر هموار می‌کند.

● **تغییر در روابط قدرت:** قیام ژینا، روابط قدرت موجود در ایران و کوردستان را به چالش می‌کشد، قدرت متمرکز و دهنیت اقتدارگرا را بی‌ثبات می‌کند و فضا را برای صداها و دیدگاه‌های جایگزین باز می‌کند. قیام با توزیع مجدد قدرت و عاملیت در میان جوامع به حاشیه رانده شده، زمینه را برای جامعه‌ای عادلانه‌تر و عادلانه‌تر فراهم می‌کند.

به طور کلی، قیام ژن، ژیان، نازادی، نقطه عطفی در مبارزه برای رهایی در ایران و کوردستان است که پیامدهای گسترده‌ای برای هر دو جامعه دارد. این قیام با توانمندسازی گروه‌های به حاشیه رانده شده، تغییر شکل گفتمان سیاسی و تقویت همبستگی میان جنبش‌های مختلف، زمینه را برای تغییرات دگرگون ساز فراهم می‌کند و راه را برای آینده‌ای عادلانه‌تر و عادلانه‌تر هموار می‌کند.

بر اساس آموزه‌های عملی انقلاب ژینا می‌توان گفت که دستیابی به اهداف جنبش

ژن، ژیان، نازادی مستلزم رویکردی چند وجهی است که کنشگری مردمی، حمایت استراتژیک و همبستگی بین‌المللی را با هم ترکیب می‌کند. در اینجا چند استراتژی وجود دارد که می‌تواند به جنبش در تحقق اهداف خود کمک کند:

● **ایجاد ائتلاف‌های گسترده:** جنبش باید ایجاد ائتلاف‌های گسترده با ذینفعان مختلف از جمله سازمان‌های جامعه مدنی، گروه‌های زنان، فعالان جوانان، اتحادیه‌های کارگری و احزاب سیاسی را در اولویت قرار دهد. با ایجاد اتحاد در بخش‌های مختلف جامعه، جنبش می‌تواند تأثیر خود را تقویت کند و از قدرت جمعی برای پیشبرد اهداف خود استفاده کند. اتحاد اقلیتهای ملی و زبانی و قومی و مذهبی در ایران می‌تواند پایان بخش فاشیسم ولایی شیعی- پارسی و مانع بازگشت فاشیسم سلطنتی پارسی- شیعی باشد.

● **توانمندسازی جوامع به حاشیه رانده شده:** محور موفقیت این جنبش، توانمندسازی جوامع به حاشیه رانده شده، به ویژه زنان، جوانان و اقلیت‌های ملی، قومی و مذهبی است. سرمایه‌گذاری در برنامه‌های آموزش، مهارت‌سازی و توسعه رهبری می‌تواند به گروه‌های به حاشیه رانده شده کمک کند تا حقوق خود را حفظ کنند و جایگاه واقعی خود را در جامعه ادعا کنند.

● **حمایت و لابی راهبردی:** جنبش باید برای تاثیرگذاری بر تصمیمات سیاستگذاری، در حمایت راهبردی و تلاش‌های لابیگری شرکت کند. این می‌تواند شامل سازماندهی کمپین‌ها، بسیج حمایت عمومی، و استفاده از رسانه‌ها و کانال‌های ارتباطی برای افزایش آگاهی در مورد مسائل کلیدی و تحت فشار قرار دادن تصمیم‌گیرندگان برای اعمال تغییرات باشد.

● **مقاومت بدون خشونت و نافرمانی مدنی با حفظ حق دفاع مشروع:** مقاومت بدون

خشونت و نافرمانی مدنی می‌تواند ابزار قدرتمندی در رویکرد جنبش ژن، ژیان، نازادی باشد. جنبش با درگیرشدن در اعتراضات مسالمت آمیز، تحصن‌ها، تحریم‌ها و دیگر اشکال اقدامات خشونت آمیز، می‌تواند وضعیت موجود را مختل کند، رژیم‌های سرکوبگر را به چالش بکشد، و حمایت‌دهنده‌ای را برای آرمان خود بسیج کند. با این وجود، نمی‌توان حق دفاع ذاتی شهروندان در مقابل خشونت عریان را نادیده گرفت و در صورت لزوم می‌تواند از ابزار جنگ شهری برای مقابله با سرکوب و وحشیانه و ایجاد شکاف در صفوف قدرت استفاده بکند.

● **همبستگی و حمایت بین‌المللی:** جنبش باید به دنبال بسیج همبستگی بین‌المللی و حمایت از اهداف خود باشد. این می‌تواند شامل ایجاد اتحاد با سازمان‌های حقوق بشر، گروه‌های مدافع و متحدان دیپلماتیکی باشد که در ارزش‌ها و اهداف جنبش مشترک هستند. فشار و نظارت بین‌المللی می‌تواند به مسئول دانستن رژیم‌های سرکوبگر در قبال اقدامات خود کمک کند و اهرمی برای مذاکره درباره تغییرات مثبت فراهم کند.

● **تحول فرهنگی و اجتماعی:** دستیابی به اهداف جنبش نیز مستلزم تحول فرهنگی و اجتماعی در جامعه ایرانی و کوردی است. این شامل به چالش کشیدن هنجارها و نگرش‌های توتالیتر و اقتدارگرا می‌باشد که تبعیض و نابرابری را تداوم می‌بخشد، ارزش‌های مدارا، کثرت‌گرایی و احترام به حقوق بشر را ترویج می‌کند و فرهنگ فراگیری و همبستگی را تقویت می‌کند.

● **چشم انداز و استقامت مستمر:** جنبش ژن، ژیان، نازادی باید دید بلندمدت و احساس پایداری در مواجهه با ناملایمات را حفظ کند. تغییر اغلب تدریجی است و دستیابی به تحول پایدار مستلزم تعهد و مقاومت پایدار در طول زمان است. جنبش، با وفادار

ماندن به اصول خود و استقامت در مواجهه با چالش‌ها می‌تواند در جهت اهداف خود پیشرفت معناداری داشته باشد. بدون شک جنبش ژینا، تاکنون کاراترین و ماندگارترین اثر را در این زمینه در تاریخ معاصر ایران و خاورمیانه داشته‌است.

به طور خلاصه، دستیابی به اهداف جنبش ژن، ژیان، نازادی مستلزم ترکیبی از بسیج مردمی، حمایت استراتژیک، همبستگی بین‌المللی و تحول فرهنگی است. با ایجاد ائتلاف‌های گسترده، توانمندسازی جوامع به حاشیه رانده شده، درگیر شدن در حمایت استراتژیک، و پرورش فرهنگ مقاومت غیرخشونت آمیز، جنبش می‌تواند دیدگاه خود را برای جامعه‌ای عادلانه‌تر و آزادتر برای همه محقق سازد.

احزاب سیاسی، سازمان‌ها و جامعه مدنی کوردستان نقش‌های تعیین‌کننده‌ای در تعقیب اهداف ترسیم شده توسط جنبش ژن، ژیان، نازادی ایفا می‌کنند. احزاب سیاسی کوردستان به عنوان نمایندگان اصلی و مدافع حقوق و منافع کوردها در عرصه سیاسی عمل می‌کنند. آنها آرمانهای جمعیت کورد را بیان می‌کنند. انقلاب ژینا به طور مطلق نشان داد که جریانهای سیاسی و احزاب کوردستان دارای ریشه و پایگاههای اجتماعی قوی بوده و همیشه همراهی و همگامی میان مردم کوردستان و احزاب کوردی وجود داشته‌است. علیرغم این هماهنگی و همگامی، نباید فراموش کرد که جامعه مدنی و کنشگران میدانی سیاسی و مدنی در کوردستان بعضاً از احزاب سیاسی کوردستان گذر کرده و حتی مطالبات رادیکالتری داشته‌اند. این روند به وضوح قابل مشاهده و درک است. بخش بزرگی از جنبش سیاسی و مدنی در کوردستان اعم از حزبی و غیر حزبی، تعارف و شرم سیاسی را کنار گذاشته و حق تعیین سرنوشت رادیکال را پیش فرض هر گونه

ائتلاف و همکاری قرار داده‌اند.

احزاب سیاسی جامعه کوردستان را بسیج و سازماندهی می‌کنند تا در فرآیندهای سیاسی از جمله تحریم انتخابات، اعتراضات و کمپین‌های حمایتی شرکت کنند. آنها از اهداف کوردی حمایت می‌کنند و بستری برای اقدام جمعی فراهم می‌کنند. احزاب سیاسی برای پیشبرد حقوق و منافع کوردها در مذاکرات و دیپلماسی با ذینفعان مربوطه از جمله مقامات دولتی، بازیگران بین‌المللی و سایر احزاب سیاسی شرکت می‌کنند. آنها به دنبال اعمال نفوذ سیاسی و کسب امتیازاتی هستند که به نفع ملت کورد باشد. به طور خلاصه، احزاب سیاسی، سازمان‌ها و جامعه مدنی کوردی، هر کدام از نقاط قوت و قابلیت‌های منحصر به فردی در تعقیب اهدافی که توسط جنبش ژن، ژیان، نازادی ترسیم شده‌است، سهمیم هستند. با کار مشترک و استراتژیک، این نهادها می‌توانند تأثیر خود را تقویت کرده و تغییرات مثبتی را برای جوامع کورد و فراتر از آن ایجاد کنند.

نتایج و دستاوردهای قیام ژینا

میراث قیام ژینا بسیار فراتر از تأثیر فوری آن است و اثری محو نشدنی در مسیر حرکت جنبش آزادی در ایران و شرق کوردستان بر جای گذاشته است. در حالی که نتایج فوری آن ممکن است متفاوت باشد، پیامدهای بلندمدت آن عمیق است و گفتمان و استراتژی‌های مقاومت را برای نسل‌های آینده تغییر شکل داده‌است. جنبش ژینا با به چالش کشیدن وضعیت موجود و الهام بخشیدن به موج جدیدی از کنشگری، زمینه را برای جامعه‌ای عادلانه‌تر و آزادتر فراهم کرده است.

در ارزیابی نتایج و دستاوردهای قیام ژینا، توجه به نتایج محسوس و ناملموس ضروری است. از اصلاحات سیاستی گرفته تا تغییر

در آگاهی عمومی، تأثیر جنبش به اشکال مختلف در حوزه‌های مختلف جامعه آشکار می‌شود. علاوه بر این، میراث آن از طریق تلاش‌های مداوم فعالان و سازمان‌دهندگان که از اصول و آموزه‌های ژینا الهام می‌گیرند، زنده می‌ماند.

جنبش ژینا (ژن، ژیان، نازادی) به عنوان شاهدهی بر قدرت پایدار کنش جمعی در مبارزه برای آزادی و عدالت در ایران و شرق کوردستان است. ظهور آن لحظه‌ای تعیین کننده در تداوم تاریخی مقاومت است که درس‌ها و بینش‌های ارزشمندی را برای نسل‌های آینده ارائه می‌دهد. جنبش ژینا با تجسم اصول همبستگی، انعطاف پذیری و عدم خشونت با حفظ حق دفاع مشروع ذاتی، امکانات اقدام جمعی را در مواجهه با ناملایمات بازتعریف می‌کند.

میراث قیام ژینا با تأثیر پایدار آن بر جامعه مدنی، توانمندسازی زنان، بسیج جوانان و فعالیت سیاسی کوردها مشخص می‌شود. این جنبش با به چالش کشیدن ساختارهای قدرت استبدادی و متمرکز و پرورش فرهنگ مقاومت، زمینه را برای تغییرات اجتماعی پایدار فراهم می‌کند. انقلاب ژینا از طریق اقدام جمعی و همبستگی، امید و استقامت را در برابر ناملایمات القا می‌کند.

جنبش ژینا (ژن، ژیان، نازادی) به عنوان یک نیروی دگرگون کننده در مبارزه برای آزادی و عدالت در ایران و شرق کوردستان ظهور کرد. ژینا با توانمندسازی جامعه مدنی، زنان، جوانان و بازیگران سیاسی کورد، گفتمان و پویایی مقاومت را تغییر می‌دهد و الهام‌بخش نسل جدیدی از فعالان متعهد به تغییرات اجتماعی، قدرت پایدار اقدام جمعی و همبستگی در پیگیری جامعه‌ای آزاد و رها و دموکراتیک و برابر، برای همه را یادآور می‌شود. علیرغم میراث ماندگار و دستاوردهای بی‌بدیل انقلاب ژینا، جنبش ژن، ژیان، نازادی

رسیده و مناسبت‌های ارباب-رعیتی و ولی-مولی‌علیه مبتنی بر انقیاد حاشیه و استیلای مرکز با انحطاط جدی مواجه گشته و امکان بقا و بازگشت ندارند و احزاب سیاسی و اپوزسیون فارغ از شرم سیاسی، پیش فرض هرگونه هم‌پیمانی و ائتلاف را بر حق بنیادین تعیین سرنوشت بدون هیچ گونه تبعیضی برای همه قرار دهند. هر نظمی که مبتنی بر استیلا و انقیاد باشد به طور کامل رد شده و جامعه مدنی و خیابان پویا، صرفاً به هم زدن نظم موجود و تلاش برای ایجاد یک نظم افقی بدون هیچ گونه نظم تحمیلی و کدخداگونه را به همه جریانها و کنشگران سیاسی گوشزد می‌کند. شعارهای کوردستان و دیگر خیابانهای ایران گویای این رویکرد بوده و مانیفست این انقلاب را بارها برای همگان تبیین نموده است. رژیم در تهران فاشیست است و در کوردستان اشغالگر. مرگ بر ستمگر؛ چه شاه باشد، چه رهبر. کانون اصلی انقلاب ژینا بر این دو گزاره مبتنی بوده و پیام اساسی آن برای همه مخاطبان، همین دو جمله می‌باشد.

با چالش‌ها و موانع متعددی در پیگیری برابری جنسیتی، عدالت اجتماعی و حقوق بشر مواجه است.

نگرش‌های مردسالارانه و تبعیض جنسیتی، سرکوب دولتی و نقض حقوق بشر، نابرابری اقتصادی و حاشیه‌نشینی اجتماعی، گسست و تکه تکه شدن و تقسیمات درون جنبش زن، ژیان، نازادی، مداخله خارجی و پویایی ژئوپلیتیکی و تضادها و منافع رقابتی میان بازیگران داخلی اپوزسیون و بازیگران بین‌المللی، ممکن است تنش‌های موجود را تشدید کند و تلاش‌ها برای پیشبرد حقوق و آزادی‌های زنان را تضعیف کند. غلبه بر این چالش‌ها مستلزم تلاش‌های مستمر، همبستگی و ائتلاف‌های راهبردی در داخل جامعه ایران و کوردستان و در صحنه بین‌المللی است.

جنبش زن، ژیان، نازادی، با پیشاهنگی جامعه مدنی حامل یک پیام اساسی برای نهاد قدرت در ایران و همچنین احزاب و گروه‌های سیاسی به صورت مشخص می‌باشد. این که نظام خدا-شاه محوری به پایان

ھەرپەتى زەردەخەنە و وەرزى لە خەو ھەستانە

ھەرمان عەبنەلى

”

نووسەرى ئەم دەقە، جيا لەوہى كە بۆخۇى لە بەشېكى كۆرەكاندا بەشدار بووہ و بەپىيى مېتۆدى دىنى بەشدارانە (participant observation) چاوى لە كۆز و كردەكان كردووہ؛ زۆربەى ھەرە زۇرى نووسراوہ، وئە و فيلمەكانى تايبەت بەو بۇنانەشى بېنيوہ و بە ھزرى پر لە پرسياروہ چووہتە نيو باسەكەوہ؛ لەبەر ئەوہى ويستووہتەى بە دەرەنجامىكى نزيك لە راستى بگات. ھەولم داوہ بگيرەوہ (narrator) ى دروستى واقعەكان و قسەى دلى خەلك بىم؛ ھىچى پى كەم و زياد نەكەم و ھەست و ھزرى خۇمى تىكەل نەكەم. جا ئەو واقعانە ھەرچىيەك بىت: چ ھەستيارانە بن چ ئەقلانى، چ سياسى بن چ كۆلتوورى، چ ئاسايى بن چ زانستى، چ سەردەمىيانە بن چ كۆن و مېژووويى.

“

وہسف و شرؤقہی کورتی کؤبوونہوہکان

ہرہوک دەبیرا ریژە حەشیمەتی بەشداربووان لە کۆرەکانی نەرۆژی ئەمسالدا بە سەدان قات زۆرت لە شای و بۆنەکانی رابردوو بوون؛ و شوینی لەم چەشنە لەباری پۆلینبەندییەو دەچیتە نیو خانە کۆرۆکۆمەل (community) —هەو، کە تیایدا هەست بەسەر هزردا زال دەبیت؛ بەپێچەوانە کۆمەلگا (society) کە هزر بەسەر هەستدا زالە. شوینی خاوەن «جەماوەری زۆر و هەستی زۆر»، زۆرجار شەبەنگیک لە «عەشق و شەری» تیدا هەلەدەقۆلێت؛ هەر بۆیە لە بۆنەکانی لەم چەشنەدا، وەک گۆرەپانی تۆپی پێ یان گۆرەپانی زەماوەند، هەندێ جار لەسەر شتیکێ پچووکی وەک: هەلە داوەر، یا گرتنی سەرچۆپی، یا قسە و ئیشارە و کردە کۆر و کچیک، شەر و قرە ناخەزی تیدا پەیدا دەبیت؛ تەنانەت هەندێ جار کۆژاو و برینداربشی لێ دەکەوتەو. بەلام لەم کۆبوونەوانە نەرۆژی ئەمسالدا، بەپێچەوانە دۆخی چاوەروانکراو لە گشت کامیونیتیەکان (جفانەکان)، تەنانەت یەک شەر و ناکوکی چکۆلە، یەک قسە تال و ناشیرین، یەک بی حورمەتی و بی رێزبێکی پچووکی، یەک کارەساتی ناخەز، یەک توندوتیژی و توورەیی و پیکدادانی گچکەش لە بەینی ئەو هەموو خەلکە پر لە هەستەدا، نەهاتە ئاراو. وانا هەستی ئەو حەشیمەتە هەرەزۆرە بەتەواوی بەلای جەمسەری عەشقدە شکا بۆو: ئەشقی هەمووان: بە یەکتەری، بە نەتەو، بە نیشتمان، بە ئازادی. ئەم کۆبوونەوانە بەپێچەوانە هەموو کۆرەکانی تر بوون بە گۆرەپانی تیک ئالانی هەست و هزر، کامیونیتی و سۆسایەتی، ئەقل و عەشق.

لە روانگە یەکی ترەو، لەم کۆبوونەوانەدا و لە نیوان ئەو هەموو کۆر و کچە جەیلەدا، بەپێچەوانە کۆرەکانی تر هەستی ئیروتیک و سیکسوالیتە جیگە خۆی داوو بە هەستی نەتەو دەووستی و نیشتمان دۆستی. دیار بوو خەلکە بە شتیکێ تر هاتبوون، شتیکێ گرینگی تریان لە زەیندا بوو: وەرزاندەوێ کۆلتووری

خوینەری هێژا، ئەوێ لەم نووسراوەدا دەخوینێتەو، وەسف و خویندەوێیەک لە بۆنەکانی «نەرۆژی ۲۷۲۴» ی کوردییە؛ کە لە رۆژەلاتی کوردستان بە ریژە یەکی بەرچاو هاتنە گۆرەپانی دەرکەوتنەو. ئەم بابەتە هەلگەراوێ: وینا و ویستی بەشیکێ زۆر لە خەلکی نیو بۆنەکان و جەماوەری سەر شەقام و حەشیمەتی نیو گەرەک و کۆلانەکانی نیشتمان؛ کە ئاگری نەرۆژی ئەمسالی لە گەل خۆی هینایە کایەو.

نووسەری ئەم دەقە، جیا لەوێ کە بۆخۆی لە بەشیکێ کۆرەکاندا بەشدار بوو و بەپێی میتۆدی دینی بەشدارانە (participant observation) چاوی لە کۆر و کردەکان کردوو؛ زۆربە هەرە زۆری نووسراو، وینە و فیلمەکانی تایبەت بە بۆنەنەشی بینیو و بە هزری پر لە پرسیارەو چووتە نیو باسەکوو؛ لەبەر ئەوێ ویستووێتی بە دەرەنجامیکی نزیک لە راستی بگات. هەولم داو بەگێرەو (narrator) ی دروستی واقعەکان و قسە دلی خەلک بەم؛ هیچی پێ کەم و زیاد نەکەم و هەست و هزری خۆمی تیکەل نەکەم. جا ئەو واقعانە هەرچیەک بێت: چ هەستیارانە بن چ ئەقلانی، چ سیاسی بن چ کۆلتووری، چ ئاسایی بن چ زانستی، چ سەردەمیانە بن چ کۆن و میژووێ.

هەر بۆیە لەجیاتیی کەلک وەرگرتن لە «نووسراو و سەرچاوە جۆرە جۆرە زانستیەکان»، کەلک لە «کردە، وتە، شیعەر، وتار، دروشم، وینە، فیلم، جلوبەرگ و هەلسۆکووت» ی خەلکی نیو بۆنەکان و دەرەوێ بۆنەکان وەرگرتوو. من لێرەدا بەدوای ناوی تیوری، میتۆد و کەسایەتی رازاوە یا چەمک و دەستەواژە ئالۆزی بیانییەو نەبووم. بە لای منەو هەموو ئەم رستە بەروالەت خەلکی و ئاساییانە، بە ناوەرۆک مانای گرینگ و تایبەتی خۆی هەیە. جا باسەکە لە سێ بەشدا کورت دەکەمەو: وەسف و شرؤقە کورتی کۆبوونەوێکان، مەبەستی دەسەلات لە بەرگری نەکردن و دەرەنجامی باسەکان و ئەرکی ئیمە بۆ داھاتوو.

لەمیزیڤنە کوردی، بانگەواز بۆ یە کترتویی و بە کوردی کردنی کە شوو هەواکە. خەلکە کە لە جیاتی خۆنۆندن و خۆشە پیدایی تاکە کەسی لە فکری نۆندنەوێ (representation) دابونەریست و کۆلتوری پڕ لە شانازی نەتەو پیدای بوون.

لەم نەورۆژەدا، لۆر، لەک، کرمانج، هەورام و سۆران، بە بێ جیاوازی لە جلۆبەرگی یە کتر و شێعر، سروودی و گۆرانی یە کتر، کەلکیان وەرگرت. بۆ نمونە پەسەک یا فەرەنجی کە زۆرتر وەک تاییبە تەمەندی جلوبەرگی هەورامی دەناسریت؛ یا لە چک و پشوتین کە زیاتر وەک جلۆبەرگی تاییبە تیی سەقزی، موکریانی و سۆرانی ناوبانگی دەرکردوو؛ یا هەوری و سەرکەیی کە زۆرتر وەک جلۆبەرگی لۆری، لەکی و کرمانشی پیناسە کراو؛ یا کەوا و سەلته و تاس کلاوی ژان کە زۆرتر وەک تاییبە تەمەندی جلوبەرگی ئەردەلانی، گەلواخی و گەرۆوسی ناوی دەرکردوو، لە هەموو ناوچەکانی تری کوردستان کەلکی لی وەرگیرا.

لەم شایبانی نەورۆژدا، چریکەیی دەنگخۆشانی گشت زاراوەکان لە زۆرەیی ناوچەکانی نیشتمان دەبیسرا. لە هەموو لایەک گۆرانسی بە زاراوێ جۆراوجۆرت دەبیست. جۆری هەلپەڕکیی هەر ناوچە یە ک لە ناوچەکانی تر دەبیسرا. ئەمە هەم فەرەنگی، فەرەدەنگی کۆلتور، دابونەریستی کوردی نیشان ئەدات و هەم هاودەنگی و هاوڕەنگی خەلکە کە بە پێچەوانەیی پیلان و فرۆفیلی لەمیزیڤنەیی نەیاران کە بەردەوام خەریکی لێک دوورخستنهو و بەگژی کادان و گەرە کردنەوێ جیاوازییەکانن، هیچ ماکیکی ناوچەیی بەتەنیا گەرە نە کراو. باسی جیاوازییەکان و تاییبە تەمەندی تاییبە تەکان نە کرا. کوردانی رۆژەلات بە تیکرای دەنگ هاتنە سەر هیل و پڕ بە ناخی میژووی کپ کراویان، هاواریان کرد ئێمە یە ک نەتەو و یە ک گەلین، وردە جیاوازییەکان ناتوانن دابەشمان بکەن و لیکمان دابیرن.

ئەم دەرکەوتانە پیمان دەلین کە خواستی خەلک ئەو یە کە ئەبێ وردە سنوورەکانی نیو مالی خۆمان کەم و کەمتر بکەینەو. بۆ نمونە لە

نووسینەکانماندا لە چەمک و دەستەواژی یە کتر کەلک وەرگیرن... و رۆژانە بە کاریان ببنین و یە ک جۆر نەتەو خوازیی هەر رۆژە (everyday nationalism) بۆ بەرەیی داها تۆمان دروست بکەین. بەلام سنووری گەرەمانمان لە گەل نەیاران و دوژمنان پڕەنگتر و گەرەتر بکەینەو هەتا جیاوازیی راستەقینەمان لە گەل ئەوانی تر دەرکەوت و ئەوان نەتوانن ئێمە تیکەل بە خۆیان بکەن یا ماکە کۆلتورییەکانمان لەوە زیاتر لی زەوت بکەن، بیدزن و بیکەن بە هیی خۆیان.

لەم نەورۆژەدا کە سوکار و بنەمالی شەهیدانی شۆرشیی ژینا کە تازه گیانی خۆشەوستانیان لە ریگی رزگاریدا بەخت کردبوو و زۆر بەشیان گەنج و کەم تەمەن بوون، بە چری لە شایبەکاندا بەشداریان کرد. وانا خەلکی خەمباری ئێمە بە پێچەوانەیی جاری جاران خۆیان و بە پێچەوانەیی نەتەوکانی دراوسێی خۆیان، هاتنە نیو شایبەکان و هەلپەڕین، تەنانتە خۆیان گەیانە لووتکەیی خۆشییە کە و سەرچۆپیان گرت. شتی وا لە کۆلتووری ئەم ناوچە لە جیهاندا یا نەبوو یا زۆر کەم بوو. ئەمە نیشان لەو ئەدات کە ئەم نەورۆژە و خۆشییەکانی، شتیکی مانادار و جیاواز بوو و تەواو پیکهاتەکانی جەژن و بۆنەکانی تری شکاند. یە ک جۆر پیکهاتە شکیکی (deconstruction) و لادان و وەرچەر خانیک (rotation) بوو لە رەوتی ئاسایی رابردوو و لە جەژن و بۆنەکانی پێشوو.

دەسەلاتە سەرەرۆ و ملهوره کان بە قەولی فرۆید یە کیک لە پیلانە پیسەکانیان ئەو یە کە تاکەکان بەرەو خەم و خەمۆکی هان بدەن؛ و لەم رێگاوە خەلک لە بەرانبەر خۆیاندا بەرەو نسکۆ و شکان و هەلدیری دارووخان بەن؛ جا لە ئاکامدا ئەسپی خۆیان بە پێی خواستی خراپی خۆیان تاو بدەن. خەلکی کورد بە گشتی و بنەمالی شەهیدان بە تاییبە تی بەم شایبانی نیشانیان دا کە هەم پیلانی نەیاران دەخویننەو؛ هەم بە پێچەوانەیی حەزی ئەوان دەجووڵینەو؛ و هەم چۆک بۆ خواستی ئاشکرا و نەپێی دوژمنان

دانادەن؛ و كورد و كۆلنەدان، وەك ھەمیشە، بپوون بە دوائەى دانەپراو.

لە ھىچ شوپىنكى ئەو كۆرانەدا كەس باسى ئەو ھى ئەدە كرد كە ئەو شاپى بە ھى ناواى فلان يا شارى فلانە، پىوھندى بە منەو نىيە، با من بۆ ئەوى نەچم و لە زىد و شوپىنى خۆم بەشدارى بكەم. واتا ناوچەگەرايى (regionalism) پىوھ ديار نەبوو. واتا، ئەو ھەموو ھەول و تەقالا و گشتە خەرج و پىلانە وا نەياران دەيان سال بۆ: ئەتۆمىزە كردن، بالگانىزە كردن، تاكوتەراخستن و لىكداپرانى خەلكى كورد بەكارىان ھىنا، بوو بە تۆز و چوو بە ريش و پىچى پر لە نەفرەتيانا.

لەبەركردنى جلوپەرگى پىاوان لەلايەن كچان و ژنانى كوردەو، ماناى تايبەت و گرنگى ھەبوو. يەكئىك لە مانا جياوازەكانى «بەرگى پىاوان» ئەو ھى كە بە پىچەوانەى بەرگى ژنان، جۆرىك لە توندوتۆلى و خۆتەيار كردنى لەگەلە. ئەو ھى بەو دەليەلە ھى كە بەدرىژاى مېژوو و بە تايبەت لە سەردەمى راو و راو كەرى بەم لاو، پىاوان بۆ كارى سەختى دەر و دەشت لەلايەك و بۆ وەختى شەر و ناكوگيش لەلايەكى ترەو، پىوېستىيان بە بەرگى تايبەتئى ئەو دۆخانە ھەبوو. وا ديارە پۆشنى ئەم جلوپەرگە لەلايەن ژانەو، جۆرىك لە خۆتەيار كردن بۆ بەرخۇدان و بەرگرى لە مافە زەوت كراوكانى ئەم نەتەو دەگەپەنئەت. كەلك وەرگرتن لە جامانە، ھەورى، پووژەوانە، فەرەنجى و سۆرانى و شتى لەو چەشنەش، رۆچوونەو بە ناخى مېژوو ئەم گەلە، وەبىرھىنانەو ھى رۆخى كوردى و شوناسى نەتەو ھى و جياوازی لەگەل نەتەوكانى تر پيشان ئەدات.

تايبەتمەندىيەكى تر ئەو ھى بوو كە كەس نەپدەپرسى كە لە شاپى ئەم شوپنەدا: كى بەرپرسە؟ كى ھەساو؟ كى ناگرەك دەكاتەو؟ كى لە پيشەو دەروا؟ كى شىعر دەخوینئەتەو؟ كى دروشم دەدات؟ كى مپواندارە؟ بە پىچەوانەو ھى تەواوى ئەم پرسىيارانە، ھەموو كەس خۆى بە بەرپرس، يەكەم كەس، سەرقافلە، تاكى سەرەكى و سەركاروان دەزانى. كەس خۆى لە پەراوژدا

نەدەپىنى. كەس ماتلى خۆلقى كەس نەبوو. كەس گلەپى لە كەسى تر نەبوو. مپوان و مپواندار، ئاشنا و بىگانە، يەكەم كەس و ئاخى كەس، ناسىاو و نەناسىاو، بپوون بە يەك، يەك نەتەو ھى يەك دل و يەك وىست.

ئەو ھەموو جلوپەرگە جوان و رەنگاوپرەنگە، ئەو گشتە رەسم و ياسا جۆرەجۆرە، ئەو ھەمكە زار و بنزارە پر ناوەرۆكە كە لە كردە، پوالەت، رپوهرەسم، گۆرانى، شىعر، وتە و دروشمەكاندا دەر كەوتن، نيشان لە كۆلتوورىكى پراوەرۆك و مانادار ئەدات؛ ھەموو ئەمانە تەنيا لە يەك ھەلومەرج و بۆنەى تايبەتدا خودى راستەقینەى خۆبان دەر خست؛ لەژىر دەبان و سەدان سالى پر لە زولم، ستەم، سرنەو، بە لاړپدا بردن، داپلۆسان و دامالیندا خۆى ھەشاردا بوو؛ لە پر بە يەكجارى ھەلقولا و پىلانى ناھەزانى كردەو ھى سەر ئاو. لەوپەرئى ماكوو ھەتا ئەم پەرى ئىلام، بە شار و گوندەو، ھەموو كوردىك بەو شاپى يانە و بە فەرھەنگى پراپەخ و رەنگاوپرەنگ، بە كوردبوونى خۆى، كۆلتوورى خۆى و دابونەرتى خۆى شانازى دە كرد و لە خۆشى ئەو ھەموو خۆشىيەدا، بە جەستە و بە رۆخ، شاپى دەگپرا.

ھەستىكى سەپر رۆابوو ناخى تىنووى خەلكەكەو. ھەر كەس دەچوو سەر سەكو يا شىعرى دەخویندەو يا وتارى دەدا يا لە خوارو ھەلدەپەرى و دروشمى دەدا يا ھەورى و جامانە و دووقامكى سەر كەوتنى ھەلدېنا با ئالانى نيشتمانى لەسەر بەرگ و روومەتى دەكيشا يان تەننەت پىدەكەنى، ھەر دەنگوت خودى خۆتى. جياوازیيەكان زۆر كەم و كەم رەنگ بپوونەو. ھەموو بپوون بە لقوپۆى دارىكى گەورەى ريشەدارى چەن ھەزار سالە، وەك داربەرەوكانى زاگرۆس. بپوون بە تانوپۆى قالىيەكى رەنگاوپرەنگ وەك دەشتە بەھارىيەكانى نيشتمان.

بەشدارى ھەموو چىن و توپزە جۆرەجۆرەكان: ژن و پىاو، گەورە و پچووك، دەولەمەند و ھەزار، خویندەوار و نەخویندەوار، جوان و پىر، شىعە و سوننە، ئايىنى و ناايىنى، چپ و راست،

تایبه تمهندی دیکه‌ی نورۆزی ئەمسال بوو. له هه‌موو جوړیکت ده‌بینی. هیچ شتیکی، هیچ تایبه تمه‌ندییه‌کی پچووک و په‌راویزی، نه‌یتوانی جیاوازی دروست بکات یان خالی هاوبه‌شی گه‌وره: کوردبوون و نه‌ته‌وه‌خوازی، له‌بیر خه‌لک بباته‌وه.

خۆش‌حالی و به‌شداری سێ به‌ره‌ی: مندالان و می‌رمندالان، به‌ره‌ی مام‌ناوه‌ندی، و پیران و به‌سالاجووان، زنجیره‌ی گواسته‌نوه‌ی دابونه‌ریته کوردیه‌کانی ته‌کمیل و ته‌واو کردبوو. خۆشیی هاوکاتی ئەو سێ به‌ره‌یه، ده‌ستیان دابوو ده‌ستی یه‌کتر و گروتینی ناگره‌که و که‌شوه‌هاکه‌یان خۆشتر و گه‌شتر کردبوو. مندالان به‌کایه، هه‌لات‌هه‌لات، قاقا و پیکه‌نینه‌وه، که‌سانی مام‌ناوه‌ند به‌جیبه‌جی کردنی به‌رنامه و کاروباره‌کان و به‌سالاجووانیش به‌تەماشای مانادار و پیکه‌نین و گریان‌ی تایبه‌ته‌وه، وان‌ه‌ی تایبه‌تییان بۆ میژوو ده‌کوت. به‌تایبه‌ت فرمیسیکی ده‌یان سال په‌نگ‌خواردوو و قه‌تیس‌کراوی به‌سالاجووانی نیشتمان، مانای تایبه‌تی ده‌نانه‌وه.

هه‌رچه‌ند بۆنه‌کان زۆرتر نیشتمانی، نه‌ته‌وه‌یی، سیکۆلار، نائابینی و کوردی بوون، به‌لام له‌هیچ شوینیک بی‌رێزی به‌کەسی نانه‌ته‌وه‌یی یا به‌تایین و ناکار یا به‌بیرواری جیاواز نه‌کرا. نازانم بۆ هه‌ندێ له‌دۆستانی تایینی له‌م بۆنانه‌ تووره‌ بوون و پێی هه‌لچوون. له‌هیچ شوینیک کردنه‌وه‌ی ناگر مانای ناگرپه‌ره‌ستی لێ نه‌کرا. که‌س نه‌یگوت ناگر خودای ئیمه‌یه. که‌س له‌بیری په‌ره‌ستن یا نه‌په‌ره‌ستنی ئەم شته‌ ماددیانه‌دا نه‌بوو. خه‌لک له‌ده‌ست‌په‌ره‌ستنی درۆیین و ورده‌خودا ده‌ستکرد و درۆزنه‌کان هه‌لاتبوون. هه‌ربۆیه‌ داوینیی راست‌وێژیی سرووشتیان هه‌لبژاردبوو.

له‌کتیبه‌ مرۆناسی و میژوویی‌یه‌کاندا هاتوه‌ که ناوچه‌ی زاگرۆس و خاکی کوردان، یه‌که‌م شوینی ده‌سته‌مۆکردنی یه‌که‌م ئازهل، واتا مه‌ر بووه. یه‌که‌م ناوچه‌ که‌ سه‌ره‌تای کشتوکال و کیلانی یه‌که‌م دانه‌ویله‌ واتا گه‌نمه، کوردستانه. بۆ یه‌که‌م جار له‌ کوردستان په‌ی به‌ «ناگر» ده‌به‌ن و ناگری تیدا ده‌کرێته‌وه. ناگر وه‌ک یه‌کیک له‌ چوار توخمی

(خاک، ئاو، هه‌وا و ناگر) په‌رپایه‌خی گۆی زه‌وی، جیاواز له‌و سیان‌ه‌ی تر سرووشتی نییه‌ و شتیکی ده‌ستکرده (هه‌رچه‌ند هه‌ندی جار به‌ شیوه‌ی سرووشتییه‌ ده‌توانیت سه‌ره‌له‌ب‌دات). جا ئەم ده‌ستکه‌وته هه‌ره‌گرینگه‌ که‌ ده‌توانین بلێین وه‌ک «کاره‌با» و وه‌کوو هه‌موو ده‌ستکرده‌ گرینگه‌کانی تری مرۆف، شتیکی زۆر په‌رپایه‌خه‌ و له‌ ناوچه‌ی کورده‌واریدا دۆزراوه‌ته‌وه؛ هه‌ربۆیه‌ داگیرساندنه‌وه و دووباره‌کردنه‌وه‌ی وه‌ک ده‌ستکردیکی زۆر کۆن هه‌م بۆ دووپاته‌کردنه‌وه‌ی ئەو خۆشییه‌ مه‌زنه‌ سه‌ره‌تایی‌یه‌یه‌ و هه‌م بۆ وه‌بیره‌ینانه‌وه‌ی یه‌کیک له‌ گرینگترین ماکه‌کانی شوناس و کولتوری کوردیه‌یه. که‌وا‌بوو ناگر کردنه‌وه‌ی سه‌ری سال به‌پێچه‌وانه‌ی هه‌ندی بیروبوچوون بۆ په‌ره‌ستن و خوفیدا کردن و خوداسازی و ناگرپه‌ره‌ستی نییه. پێم وایه‌ نه‌ته‌وه‌ی کورد ئەوه‌نده‌ خوداسازی ده‌ستکرد و درۆیینی دیوه، ئەوه‌نده‌ وان‌ه‌ی خۆش و ناخۆشی ئەزموون کردوه، ئیتر به‌ئاسانی ناچیته‌ ژێر باری پیروۆزی و په‌ره‌ستنی هیچ بیروباوه‌ریکی ساکاروه.

له‌م بۆنانه‌دا گۆرانی نه‌ته‌وه‌یی (جه‌ژنه‌ جه‌ژنی کوردستانه، جه‌ژنی نه‌ورۆزه)، سروودی هه‌ماسی (ئه‌ی ره‌قیب، خویا وه‌ته‌ن ئاوا که‌ی)، دروشمی تایبه‌تی (هه‌تا کوردی بمینی، کوردستانیش ده‌مینی)، به‌رزکردنه‌وه‌ی دوو قامک وه‌ک هێمای سه‌ره‌که‌وتن، چه‌پله‌ریزانی گشتی و ... ببوون به‌ هه‌وینی یه‌کگرتوویی و یه‌کویستی و یه‌کدلی. واتا ئەو شته‌ی وازوومان پێویسته‌ و چه‌نایچه‌ند ساله‌ بیرمه‌ندانی ئەم گه‌له‌ هاواری بۆ ده‌که‌ن.

وه‌ک ده‌زانین هه‌موو شتیکی رێژه‌یی‌یه‌ و لایه‌نی خاس و خراپی هه‌یه. دیاره‌ ئەم بۆنانه‌ش لایه‌نی ئه‌رینی و نه‌رینی خۆی هه‌یه؛ به‌لام با بیانخه‌ینه‌ تایی ته‌رازووه‌وه، با بزانی کام لایه‌ن زۆرتر و قورستر بووه. من وه‌کوو قوتابیه‌کی بواری زانسته‌ مرۆیی‌یه‌کان و ئەزانم لایه‌نی ئه‌رینیی ئەم بۆنانه‌ زۆر زیاتر بوو. هه‌رچه‌ند هه‌میشه‌ نه‌زانیی خۆیی و زانیی درۆزن، په‌راویز و پیارسک هه‌له‌ته‌به‌ستن؛ و نه‌یاران و ناحه‌زان و

نەزانان دەتوانن شتی خراپی زۆری پێوه بلکینن یان تەفسیری خراپ و ناراستیشی لێ بکەن. وهلی ئەمە بەو مانایەش نییە کە هەموو شتیکی ئەم رێپەرەسمانە ئەرینی بوو و ئیتر پێویست ناکات رەخنە لێ بگرین، هەلینەسەنگینین، شەنوکەوی نەکەین، عەیبەکانی نەدۆزینەوه و فری ئەدەین. ئەم نەوورۆزە، لەبەرچاوی زۆر کەس لە بەشداربووان و بینەران، نەوورۆزکی تایبەت بوو. ئاشتی نیوان نەریت باوەری (traditionalism) و نۆی باوەری (modernism) بوو. هێلی جیاکەرەوی نیوان نەریتی ئایینی (religious) (tradition) و نەریتی سێکۆلار (secular) (tradition) بوو. شەری نیوان مۆتەلق باوەری (absolutism) و رێپەرەوی (relativism) بوو. ناکۆکی نیوان کۆلتور (culture) و سیاسەت (politics) واتا «کۆلتوری لەمێژینە و خۆیی» و «سیاسەتی دەستکرد و داسەپاوی ناخۆیی» بوو. بەلام لەگەڵ هەموو ئەم قسەو باسانەدا، ئەم نەوورۆزە و تەفسیرە جیاوازه کانی دەریانخست کە ئیمە کورد وەک نەتەوهیەکی فرەهنگ و فرەدەنگ نابێ تەنیا بە یەگرتوویی کاتی و هێمایین و روالەتی قنایت بکەین. گرینگتر لە هەموو ئەمانە، پێویستیمان بە یەگرتوویی هزری و مانایی و دەروونییە. هەر بۆیە باش وایە کە هەموو کوردان: ئایینی و ناایینی، نەتەوهیی و نانەتەوهیی، چەپ و راست و ... لە دەوری کۆنوو یەگرتی و براهەتی راستەقینە کۆ ببنەوه و هەر تاک و تاقمیک قسە دلی خۆی بکات. بەی گرژی و توورەیی، بەی دلێشان و لیک تۆران. سەرەتا خالە هاوبەشەکان دیاری بکەین و هەول بەدین پێیان بگەین. ئەوسا هەولی هاوبەش بدریت بۆ ئەوهی کە بە کیانی (دەولەت — نەتەوه) ی تایبەت بە خۆمان بگەین؛ هەتا بتوانین بە ئاوات و خواستە کانتان بگەین. پاشان هەر تاقم و تاکیک بەی رێژە پێروان و شوێنکەوتووانی خۆی لەو دەسەلات و کیانە هاوبەشەدا بەشدار دەبیت. دیارە کە داوەر و دادوهری هەموو ئەمانە «رای گشتیی نەتەوه» دەبیت. جا ئەگەر خۆی کرد و رزگار

بووین و بەم ئاست و ناکامە گەیشتین ئەودەم دەکریت «بەپێ توانا» بۆ رزگاری زۆلملیکراوان و نەتەوه بئەستەکانی تر و بۆ گەیشتی هەمووان بە ئازادی و عدالەت، هەول بدریت.

مەبەستی دەسەلات لە بەرگری نەکردن

چا و لەو سەردێرە بکەن: «مەبەستی دەسەلات لە بەرگری نەکردن»؛ ئەوه، پرساری زۆر کەس سەبارەت بە شایییەکانی نەوورۆزی ئەمسال بوو. هەر ئەوه بۆخۆی بەرهممی زەینی داگیرکراوه. یانی خەلکی ئیمە بەرەوام بەدریژیی میژوووی خۆی و راهینراوه کە داگیرکەر تەنانەت دەستی لە تایبەتترین خۆشییەکانی وەرداوه؛ و سنووری بۆ دیاری کردووه؛ وەرگرینی ئیزن و ئیجازە بەسەردا سەپاندووه. بۆ ئەبێ لە شاییی گێرانی هەزاران سالە یەک نەتەوه، بەرگری بکریت. مەگەر خەلک چیان کردووه کە ئەبێ بەرگری بکریت؛ چ گوناح و تاوانیک رووی داوه؛ مافی کێ زهوت و پێشیل کراوه؛ شادی و هەلپەڕینی ئیمە، بە خواستی خۆمان، لە خاکی خۆمان، بێ ئەوه زەرەر و زیانیکی بۆ کەسێکی تر هەبووبێ، بۆ ئەبێ ئیزنی کەس یا لایەنیک تری پێویست بیت؛ و ئەو لایەنە کینی و چییە و تا ئەو رادەیه مافی کۆنترۆلی من و حزی منی هەیه. دواي ئەوهی خەلکە کە بۆخۆیان جوابی ئەو ولامە کۆلۆنیالییەیان ئەدايهوه. هەندیک لە ولامەکان ئەمانە بوون: دەسەلات بەم ئیزن پێدانە گەرەکی بوو کەسانی چالاک و تایبەت دیاری بکات و کاتی خۆی لەگەڵیان رووبەرۆو ببیتەوه. مەبەستی ئەوه بوو کە رێژە نیشتمانپەرۆری و نەتەوه خوازیی خەلکی کورد بێتە دەستی و پلانی بەرەنگاری بۆ دا برێژیت. هەرەکییەتی خەم و گرژییەکانی شۆرشێ ژینمان لەبیر باتەوه. پێی خۆشە بەزم و شاییی بکا بە جیگرەوهی گرژی و توورەیی خەلک لە دەسەلات. ئەهەوی کۆلتووری کورد تەنیا بۆ سەر دوانە ی بەزم و رەزم دا بەزینی و بەو کارە لای خۆدی کورد قەناعەتی رزگاری و ئازادی دروست بکات؛ و لای نەتەوه کانی تریش

كورد به خاوهنى تهنيا ئه و دوو تايبه تمه ندييه (بهزمى و رهمى) بناسيئيت؛ ههربويه بهرگرى له جلوبه رگى رهمى (كهواوپانتوللى خاكي، جامانه، ههورى، دولاخ و پووژهوانه و شتى تريس) نه كرا. گهره كى بوو له بهرچاوى خهلكى جيهان پيشان بدات كه له ئيران نازادى و شادى شه پول ئەدات له نيو ئه و ولامانه و زور ولامى تريس، وشه گه ليكى تايبهت و مانادار هه بوو. بو وينه چه مگ و دهسته واژه گه ليكى وه كوو: ئيزنى دا، پيى خوښ بوو، مهره دا، گهره كى بوو، ده يه ويئ، هيشتى، هيچى نه گوت و ... كاتيك نيشانه ناسي ئه م چه مكانه ده كى، هه مووى له باز نهى سووژه بوون، بكه ربوونى ده سلات، ئوبژه بوون و ليكه ربوونى ئيمه كورد دور ئەداته وه. هه مووى له نيو پيكهاته و زه نيئكى پيكهاته خواز، نه گور، داسه پاو و كولوني كراودا ده خولتته وه. زه ينى تاكى كورد وهك زه ينى گشت مرؤفه كولوني كراوه كانى تر پره له گري و له مپهر و بهر به ست كه داگير كهر دروستى كردوو و به ئيزن و ئيجازه ي ئه و گري خوار دووه. و اتا نه ته وهى سهر ده ستى كورد كولتور يكي ده ست كردي بو خهلكى كورد داتاشيوه كه هه موو كه سيك خوى له ئاويئهى ئه و كولتوره ساخته يه دا ده بينيئته وه. هه ر ئه م ولامانه پيشان ئه ده ن كه ته نانه ت پيكه نين، گريان، خه م و خوښي ئه و خه لكه ئيزنى سهر ده ستى گهره كه؛ و اتا به شيوهى هاوكات نيشان له ديالكنتيكي نيوان «زه ينى كولونى» و «سهره روپيى داگير كهر» ئەدات داگير كهرانى كوردستان زياتر له داگير كردنى خاك، كانى و كانگاكان، هير شيان بو داگير كردنى زه ين، بير و هزرمان هيناوه. تا راده يه كى زور زه ينى ئيمه يان كولونى و داگير كردوو. له پيئده شتى زه ينى ئيمه دا، بهر ده وام توى خويان چاندوو؛ بو ئه وهى به ره ي خويانى لي هه ليگرن. هه ربويه زور جار ئيمه كورد، له نيو قسه كان ماندا و له كاتى پرسيار و ته نانه ت هزر و هه لوپسته كانماندا خو مان نه بووين، به لگسو ئه و مرؤفه بووين كه دوژمنان و ئه ويدى (other) لى دروست كر دووين. هه ربويه زور زياتر له راپه رينى فيزيكى، راپه رينى زه ينى

پيوسته.

دهره نجام و ئهركى ئيمه بو داهاتوو

رهنگه ئيمه كورد پيش و زورتر له «شورشى گه وره ي سياسى بو دهر كردنى داگير كهران» پيوستيمان به «سه دان ورده شورشى نيوخوي له گه ل خو مان» هه بيت؛ وهك: شورش بو خو ناسينى زورتر و ناسينى مافه رهاكان، شورش بو ديار كيردى هيلى نيوان يار و نه يار، شورشى كه مرهنگ كردنه وه و گه وره نه كردنه وهى ورده جياواز بيه كان، شورش بو به خوادا چوونه وه، شورش بو رزگارى له زه ينى داگير كراو؛ شورشى دوور يگرتن له ناكوكى نيوخوي، شورش بو يه كگرتن؛ شورش بو نه هيشتنى قين و نه فره ت له يه كتر؛ شورش بو قه بو لى بيروكه جياوازه كانى نيومالى كورد و ريز بو تايبه تمه ندييه جياوازه كان.

ئيمه وه كوو «خوين» و «ئوكسين» پيوستيمان به «يه كگرتويى» هه يه. ته نيا له يه كگرتويى پيدا يه كه هيزى نه ياران زه فرى پيمان ناشكيت. نه گهر نه ته وه كانى تر هيزى چهك، پاره و شتى له و چه شنه بان هه يه؛ ئيمه كورد سهرچاوه ي ئابوورى خو مان لى زه وت كراوه و ته نيا هيزى «حه شيمه تى خو مان» و «پيكه وه بوون مان» و «كولتور به هيزه كه مان» هه يه. ئه وه به و مانا يه يه كه ئيمه نابى «ته نيا» له پارته كان گله يى ريكنه كه وتن بكه ين. هه رچه ند ئه وانيش له و باره وه گله يى زوربان له سه ره. به لام يه كگرتنه وهى خه لك زور گر ينگتر و پيوستتر له پارته كانه. خه لكى نيوخوى ولات له جهنگه ي شه رى بهر ده وام و گو ره پانى رو به رو بوونه وه دان؛ نه گهر له م شه ره دا كوله كه ي به هيزى يه كمان نه يى كه پالى پيوه ده ين، پشتمان چول ده بيت و به ره و هه لد يرى دوران ده روپن.

يه كگرتنه وه لافاوينكى به هيز دروست ده كات؛ هيز يكي سه ير ده خاته گه ر. ئه ويدى مه جبوور و پيمل به له بهرچاو گرتنى مافى تو ده كات. رو ح و ميشكى نه يار ويران ده كات. ته ماحى نه ياران بو دزه كردن به ناخى خواسته به ره هقه كانى تو

كەم دەكاتهوه. چاۋ لە دەرنەجامى يەكگرتنەوهى شۆرشى ژينا بكنە؛ بزنان بەبى خويئىرشتن چى كرد: دەيان خۇفروش بۇ ماوه يەكى زۆر خۇيان شاردهوه و ناوچه كوردىيە كانيان بەجى هئىشت. دەيان نەيار لە ترسى ئەو يەكگرتن و يەك دەنگىيەى خەلكى ئيمە، زن و منداليان لە ناوچه كوردىيە كان بردهوه بۇ ناوچه ناكوردىيە كان و شارە و زىدى خۇيان. ئەوهى جاش و خەلكفرۆش و خاكفرۆش بوو لە ترسى ئەو لافاوه رۇحيان سپاردبوو. ناگرى نهورزى ئەمسال بەجۆرىكى تر ورەى خسته دلئى خۇمان و ترسى خسته گيانى گشت نەيارانهوه. بۇمان دەرگەوت كە يەكگرتنەوهى هئىماين وهك يەكگرتنەوهى فزيكى وزەمان پى دەبەخشيت؛ و نەياران زۆر زياتر لە جارن حەسابمان بۇ دەكەن. هەلبەت ئەوه بەو مەعنايە نيبە كە دەست لە رەنگاورەنگى و جياوازىيە كان هەلبگرين و بيبين بە يەك رەنگ، يەك زمان و يەك كولتورى تايبەت، بە پىچەوانەوه، ئيمە بەو فرەدەنگى و فرەهنگىيەوه جوانين؛ يەكترى تەواو و تەكميل دەكەين؛ دەتوانين لە تايبەتمەندىيە جياوازه كان كەلكى ئەرىنى وەربرگين. ئىستا زۆر پىويستە كە لەسەر كيشەى سەرەكى؛ رزگارى نەتەوهى، مافى چارەى خۇنوووسين، ... بىر بكنەينهوه. جا دواتر لە داهاتوو دەسەلات و دەولەتى كوردىدا هەر گرووپ، تاقم، زار و ئايين و ... بە پىي رىژە ئەندامانى خۇى لە هەموو شتىك بەشدار دەبىت و ئازادىي خۇى دەبىت.

هەر مرؤفيك دەتوانىت سى قۇناغ بېرىت هەتا بگات بە لووتكەى مرؤفايەتى. هابز دەلئيت ئەوهى كە هەر «بوونەهر» يكى زىندوو هەول بۇ مانەوه و بەقاي خۇى ئەدات شتىكى گشتى و ئاسايى و خۇماكيە. تەنەت جروجانەويرىش بۇ بەقاي خۇى حەول ئەدات. بەلام تەنيا ئەو كاتە دەبىن بە «مرؤف» كە خزمەتئىكمان بە خەلكى دەوروبەرمان كرىيەت. كاتىك دەبىن بە «مرؤفى ئەخلاقى» كە يارمەتىي خەلكى زولملىكراوى دەوروبەرمان بدەين. جا لىرەدا خەلكى دەوروبەرى ئيمە، لەلايەك مەزلوومترين مرؤفەكانى گوى

زەوين لەلايەكى تر هاوخوين و هاونهتەوهى ئيمەن. جا هەول بۇ رزگارى ئەم خەلكە ئەركىكى ئەخلاقىي گرینگە؛ تەنەت رەنگە لە هەندىك دەرفەتى ميژووويدا پىويست بەوه بىت كە مرؤف، خواستى تاكى خۇى و قازانجى تاقمى خۇى بگات بە قوربانى سەرکەوتنى نەتەوهكەى؛ و لە حەز و بىرۆكەى خۇى بە قازانجى بەرزەوهندىي گشتى چاوپوشى بگات. هەرۆهك خۇبەخشىنى قىيەتنامىيە كان لە بەرانبەر هيرشى ئەمريكا، هەرۆهك خۇبەخشىنى شەهيدان.

سەبارەت بە هەلبۆستى هەندىك مامۆستاي خۇشەويستى ئايينى و خەلكى نازىزى ئايينى پىويستە ئەوه بلىم كە دىفاع و پشتىوانى لە مافى ئەم خەلكە زولملىكراوه هەم كارىكى رەواى ئايينىيە و هەم ئەرك و ئەخلاقە. جا لە ميژوو بروان بزنان تەنيا ئەوانەى وا هەقيان وتوو و دىفاعيان لە هەق كرووه لە دلئى خەلك و ناخى ميژوودا ماونهتەوه، وهك پيشەوا قازى موخەممەد و مەلا عەبدولكەرىمى مودەرپىس و ... تەنيا ئەو مامۆستا ئايينىيە ناوبان ماوهتەوه كە لە زولم بە نەتەوهكەيان هاتنە دەنگ و لەگەل خەلكى خۇيان بوون. وهك چۆن مەلاى نەتەوهكانى تر لەگەل خەلكى خۇيان. كام مەلاى ئايينى تورك، فارس و عەرەب كارەساتى ئەنفال و هەلبەجە، شەنگال و كۆبانى شەرمەزار كرد و لىي هاتە دەنگ.

ئىتر وازانم هەزرى مافخووزى و دىفاع لە مەزلووم لەگەل رۆحى كوردى و خوینى كوردى و خواستى كوردى بەتەواوى تىكەل بووه. جا تۆفير ناكات ئەو كورده ئايينى بىت يا ئاناينى، شىعە بىت يا سوننى، سۆران بىت يان گۆران، زازا بىت يان كەلهور، لور بىت يان لەك؛ و هەر شتىك جيايى بختە نيو مالمان و نيو خەلكەكەمان و چەند بەرەكى و لىكدايران دروست بگات، نە تىگەيشتوو، نە ئايينى و نە نەتەوهى. ئەوه تەنيا لە قازانجى زالمان و نەياران دەشكىتەوه و يا پىلانگىرى نەياران و نەفامانە. دەبا سەرەتا زەينمان ئازاد بكنەين و پاشان زىدەمان. ئەوه خواستى زۆرىنەى خەلكە.

رەگەزپەرستىي ئىرانى: يەكتىرىي نىوان پىكھاتە و بکەرە کۆمەلايەتییەکان*

داوود عوسمانزادە

”

بەكورتى، بەپىي تىۋرىي پىكھاتنى رەگەزى، رەگەز و رەگەزپەرستى لە لايەن پىكھاتە سىياسى و كۆمەلايەتى و ئابوورىيەكانەوۋە دروست كرىن، لە دامودەزگا حكومىيەكانى كۆمەلگادا جىگىردە كرىن و لە رىگەي پىرۋزەي رەگەزىيەوۋە رىگەي خۇيان بۇ ئاستى ورد دەدۋز نەوۋە. بەم شىۋەيە وانا و تىپروانىنە رەگەزىيە دەروونىكراوۋەكانى لە ژيانى رۇژانەدا بەردەوامى بە ژيانى خۇيان دەدەن و كارىگەرى لەسەر لايەنە جىاوازەكانى ژيانى كۆمەلايەتى دادەنن. بە مانايەكى تر رەگەز و رەگەزپەرستى لە يەكتىرىينى نىوان پىكھاتە و ئەكتەرە كۆمەلايەتییەكان دروست دەبن و بەردەوامى بە ژيانى خۇيان دەدەن.

“

پيشه‌کى

سالى رابردوو، ئه‌نجامى توپژينه‌وه‌يه‌کى فراوان له‌لايه‌ن کينگز کالجى له‌ندن له‌بارى ئاستى قبولکردنى ئه‌و که‌سانه‌ى که له‌گه‌ل ئيمه‌يان له‌نزيک ئيمه‌ده‌ژين بلاوکرايه‌وه (Duffy et al. 2023). به‌پيى ديتاکانى ئه‌م توپژينه‌وه‌يه، که ژماره‌يه‌ک بابته‌ى جياواز له‌ ژماره‌يه‌کى زور له‌ ولاتانى جيهان پيوانه‌ ده‌کات، له‌ چهند بورايکدا ئيران وه‌ک ره‌گه‌زپه‌رستترين ولات ده‌رده‌که‌ويت. سه‌ره‌راى بلاو بوونه‌وه‌ى ليکولپينه‌وه‌يه‌کى وه‌ها گرنگ، ده‌رئه‌نجامى ليکولپينه‌وه‌يه‌کى ره‌نگدانه‌وه‌يه‌کى ئه‌وتوى له‌ ميديا و ناوه‌نده‌کانى ليکولپينه‌وه‌يه‌کى فارسى - ئيرانيدا نه‌بوو. ئه‌مه له‌ کاتيکدايه‌ که هه‌ر رووداويكى ئه‌رينى له‌ دوورترين به‌شى جيهان، ئه‌گه‌ر بچوکتريين په‌يوه‌ندى به‌ ئيرانه‌وه هه‌بيت، بۆ ماوه‌يه‌کى زور ده‌بيتته مانشتى ميدياى فارسى زمان و کاربگه‌رى له‌سه‌ر زورينه‌ى ناوه‌رۆکه به‌ره‌مه‌اتوه فارسىيه‌کان له‌ توره کۆمه‌لايه‌تپه‌يه‌کان داده‌نيست. هه‌رچه‌نده ئه‌م يادداشته مه‌به‌ستى شيکردنه‌وه‌ى ديتاکانى ئه‌و ليکولپينه‌وه‌يه‌ نييه، به‌لام ليکولپينه‌وه‌يه‌که بوو به‌ بيانويه‌ک بۆ شيکردنه‌وه‌يه‌کى کورتى ره‌گه‌زپه‌رستى ئيرانى. له‌م يادداشتدا هه‌ول ده‌درپت پيوه‌ندى دوولايه‌نه‌ى نيوان پيکهاته‌کان و بکه‌ره کۆمه‌لايه‌تپه‌يه‌کان له‌پيوه‌ندى له‌گه‌ل ره‌گه‌زپه‌رستى ئيرانى و به‌رده‌واميه‌يه‌کى پيشان بدرپت.

تيورى پيکهاته‌نى ره‌گه‌زى: به‌کتربرى پيکهاته و بکه‌ره کۆمه‌لايه‌تپه‌يه‌کان

تيورى "پيکهاته‌نى ره‌گه‌زى" (Racial Formation) که له‌لايه‌ن مايکل ئومى (Michael Omi) و ه‌ووارد وينانت (Howard Winant) له‌ سالانى هه‌شتاکانى سه‌ده‌ى رابردوودا له‌ چوارچيوى ويلايه‌ته‌يه‌ کگر تووه‌کانى ئه‌مريکادا پيشنيار کراوه، باس له‌و ميکانيزمانه ده‌کات که له‌ ريگه‌بانه‌وه پۆلپينه‌نديه

ره‌گه‌زپه‌يه‌کان له‌لايه‌ن هيزه کۆمه‌لايه‌تى، سياسى و ئابوورپه‌يه‌کانه‌وه پيکده‌هينرين (Omi and Winant 2012, 304). ئه‌م تيورى به‌هه‌ردوو فاکتهرى ئاستى فراوان، پيکهاته‌يه‌ى و پرۆسه ئاست ورده‌کان که به‌شدارن له‌ بنياتنانى پۆلپينه‌نديه‌ ره‌گه‌زپه‌يه‌کان ده‌ستيشان ده‌کات. تيورى پيکهاته‌نى ره‌گه‌زى، به‌ تايه‌ته‌ى ته‌رکيز له‌سه‌ر ئه‌و خاله ده‌کاته‌وه که چۆن مانا و تيگه‌يشتنه ره‌گه‌زپه‌يه‌کان ناوه‌رۆک و گرنگى پۆلپينه‌نديه‌ ره‌گه‌زپه‌يه‌کان پيک ده‌هينن. به‌م پييه، تيورى پيکهاته‌نى ره‌گه‌زى روانگه‌يه‌کى هه‌مه‌لايه‌نه بۆ ليکولپينه‌وه له‌ ره‌گه‌ز و ره‌گه‌زپه‌رستى داين ده‌کات که کارليکى نيوان پيکهاته کۆمه‌لايه‌تپه‌يه‌کان و ئه‌زمونه تاکه‌که‌سيه‌يه‌کان پيشان ده‌دات (Omi and Winant 2020, 12).

تيورى پيکهاته‌نى ره‌گه‌زى پيشنيارى ئه‌وه ده‌کات که ره‌گه‌ز، وه‌ک ديارده‌يه‌کى کۆمه‌لايه‌تى، به‌هۆى پيکهاته کۆمه‌لايه‌تپه‌يه‌کان و نوانده‌وه کولتورپه‌يه‌کانه‌وه به‌ره‌م ده‌هيندرپت. ئومى و وينانت ده‌لين پيکهاته‌نى ره‌گه‌زى "پرۆسه‌يه‌کى کۆمه‌لايه‌تى-ميژووپه‌يه" که له‌ ريگه‌يه‌وه ناسنامه ره‌گه‌زپه‌يه‌کان، وه‌ک توپه‌يه‌کى ناسنامه‌ى به‌کۆمه‌ل، دروست ده‌بن، به‌رده‌وام ده‌بن و ده‌گوردرين. به‌ برواى ئه‌وان رۆلى ره‌گه‌ز به‌ قوولى له‌ پيکهاته و دامه‌زراره جو‌راوجوره‌کاندا جىگير بووه و ئه‌وه‌يش توپژه‌ندى و مملاتى سياسى لى ده‌که‌وتنه‌وه (Kandaswamy 2012, 23). ئه‌وان پييان وايه حکومه‌ته‌کان و ده‌زگاکانى حکومه‌ت شوپى سه‌ره‌کيى به‌ره‌نگار بوونه‌وه و مملاتى ره‌گه‌زپه‌يه‌کانن. پرۆسه‌کانى پيکهاته‌نى ره‌گه‌زى له‌لايه‌ک له‌ژير کاربگه‌رى پيکهاته کۆمه‌لايه‌تپه‌يه‌کان دان و له‌لايه‌کى ديکه‌شه‌وه له‌أير کاربگه‌رى کلتور دان. هه‌ردووک لايه‌نپيش، واته هه‌م پيکهاته کۆمه‌لايه‌تپه‌يه‌کان و هه‌م کلتور، به‌شپه‌يه‌ى جيا، به‌لام له‌په‌يوه‌ندى له‌گه‌ل يه‌کترا، رۆليکى به‌ره‌تى

دەگىرن.

لەم تيۇرىيەدا چەمكى "پرۇژە رەگەزىيەكان" (Racial Projects) رۇلىكى گرنىگ دەگىرپت. پرۇژە رەگەزىيەكان برىتىن لە ھەولدان بۇ دارشتن و دابەشكردى سەرچاوەكان بەپىي ھىلە رەگەزىيەكان. لەم رووھشەو رەگەز دەبىتە بەشكىك لە عەقلى گشتى و رىگايەكى تىگەبشتن و روونكردەو و مامەلەكردن لە جىھاندا (Omi and Winant 2014, 12-13). پرۇژە رەگەزىيەكان ئامرازگەلىك بۇ بەكرە كۆمەلايەتتەكان دابىن دەكەن بۇ ئەوھى خۇيان و ئەوانى دىكە لە پۇلىنبەندىيە جىاوازەكاندا بناسن و بناسىن؛ ئەو پۇلىنبەندىيانەھى كە ھىرارشىيەكى رەگەزىيان ھەيە.

ئۆمى و وىنات پىيان واىە تىگەبىشتىكى گشتىگر لە پۇلىنبەندىيە رەگەز و بەم پىيەش رەگەزپەرسىتى، پىويستى بە تىروانىنىكى يەكگرتو ھەيە. نەگرتنەبەرى رىيازىكى لەو شىوھىە دەبىتە ھۆى تىگەبىشتىكى ناتەواو لە بابەتەكە. بۇ ئەوھى ئەم كەموكورىيە شىكارىيە روونەدات، نووسەران پىشنىارى دامەزاندنى پەيوەندىيەك لە نىوان رەھەندە فراوان (ماكرۇ) و وردەكانى (مىكرۇ) رەگەز دەكەن. ئەوان تىروانىنىكى جىگرەو بۇ گەبىشتن بەم ئامانجە دەخەنەرۇو كە بەھۆيەو پرۇژە رەگەزىيەكان وەك ئامرازىكى ئايدىپۇلۇزى بۇ دروستكردى پەيوەندىيە پىويستەكان كاردەكەن. نووسەران بە پشتبەستن بە تيۇرى پىكھاتنى رەگەزى، روونى دەكەنەو كە پرۇژەيەكى رەگەزى ھەم لىكدانەو، نواندەو، يان روونكردەوھى داينامىكى رەگەزىيە و ھەم ھەولتەكە بۇ دەستىشانكردى سەرچاوەكان و درىژەپىدانى سەرچاوەكان بەدرىژاى سەنورە رەگەزىيە گرىمانەيەكان. پرۇژە رەگەزىيەكان بە بەستەنەوھى ماناى رەگەز لە گوتارىكى دىارىكراودا بە رىكخستى رەگەزى پىكھاتە كۆمەلايەتتەكان و ئەزمونە رۇژانەيەكان،

كە لەسەر بنەماى ئەو مانا رەگەزىيانە دامەزراون، پەيوەندىيە پىويستەكان دروست دەكەن (Omi and Winant 2002, 124-125).

بەكورتى، بەپىي تيۇرىي پىكھاتنى رەگەزى، رەگەز و رەگەزپەرسىتى لە لايەن پىكھاتە سىاسى و كۆمەلايەتى و ئابوروىيەكانەو دروست كرىن، لە دامودەزگا حكومىيەكانى كۆمەلگادا جىگرەو كرىن و لە رىگەى پرۇژەى رەگەزىيەو رىگەى خۇيان بۇ ئاستى ورد دەدۇزەو. بەم شىوھىە واتا و تىروانىنە رەگەزىيە دەروونىكراوكانى لە ژيانى رۇژانەدا بەردەوامى بە ژيانى خۇيان دەدەن و كارىگەرى لەسەر لايەنە جىاوازەكانى ژيانى كۆمەلايەتى دادەنن. بە مانايەكى تر رەگەز و رەگەزپەرسىتى لە يەكترپىنى نىوان پىكھاتە و ئەكتەرە كۆمەلايەتتەكان دروست دەبن و بەردەوامى بە ژيانى خۇيان دەدەن.

رەگەزپەرسىتى ئىرانى

بۇ دۇزىنەوھى مېژووى رەگەزپەرسىتى ئىرانى پىويستە بگەرىپىنەو پىش دامەزرانى يەكەيەكى سىاسىي بەناو ئىران. لە سەدەى ھەژدە و نۆزدەدا نوخبەى حكومەتى قاجار، ھاوكات لەگەل لوتكەى مېژوونووسى ناسىئونالىستى و سەرھەلدانى بىرۇكە رەگەزىيەكان لە ئەورۇپا، رووپەرووى ئەورۇپا بوونەتەو. پىشتر رۇژەلاتناسان بەستىنە مەعريفىيەكان دابىن كرىبوو. لەم نىوہندەدا نووسىنەكانى نووسەرى فەرەنسى ئارتوور دى گوبىنۇ، يەككىك لە دامەزرىنەرانى تيۇرىي رەگەزى، و فەيلەسوفى ئەلمانى فرىدرىش ماكس مۇلەر كە جىاوازى لە نىوان ئەورۇپى و غەيرە ئەورۇپىدا دەكرد، زۇر كارىگەر بوون. لە سەرەتاي سەدەى بىستەمدا نوخبەى دەربارى قاجار روويان لە نووسەرانى ناسىئونالىستى ئەورۇپى وەك گوبىنۇ كرىد كە كىتبەكەى لەسەر ئىران جەختى لەسەر تيۇرىيە رەگەزىيەكانى

بالادەستی ئاریه‌کان کردوووتەو- کتیییک که چەندین جار وەرگیردراپه سەر زمانی فارسی. دوو رۆشنیبری قاجار بە ناوہ‌کانی میرزا فەتەحەلی ئاخوندزادە و میرزا ناغاخان کرمانی بە ناساندنی چەمکی بالادەستی ئاریاییەکان، بەردی بناغەیی ناسیۆنالیزمی ئێرانیان دامەزراند. بازنەیی بەرلینی ناسیۆنالیستە ئێرانییەکان، کە لە سەردەمی جەنگی جیہانی یەکەمدا پیکھاتبوو، بەشیوہیەکی بەرچاو لە ژێر کاریگەری بیرونی رەگەزی ئەوروپیدا بوون. دوا ئاخوندزادە و کرمانی، بازنەیی بەرلین بناغەیی فیکری ناسیۆنالیزمی ئێرانیان دانای و کاریگەرییەکی درێژخایەنیان ھەبوو. لیکدانەوہی رەگەزی بۆ ناسنامەیی ئێرانی لەگەڵ بانگەشەیی بالادەستی رەگەزی ئارییەکان/ئاریاییەکان و ئەرکی میژووپی بەشارستانیکردنی کۆمەلگاکان درێژکرایوہ بۆ میژوو و "رۆحی ئێران".

گەرچی لە سەرەتادا رەگەزپەرستی ئێرانی بەتەواوی لایەنیکی نوخەیی ھەبوو، بەلام وردە وردە لە ڕینگەیی حکومەتی مۆدێرن و دامەزراوہ کانییوہ بوو بە پرۆژەییەکی رەگەزی و بەشیک لە ناسنامەیی دەستەجەمی ئێرانی. بەم شیوہیە پرۆسەیی پیکھاتنی رەگەزی لە ئێران دامەزراد. لەم نیوہندەدا بازنەیی بەرلین رۆلێکی جەوھەریان لە پیکھاتن و بلابوونوہ و بەدامەزراوہییکردنی رەگەزپەرستی ئێرانی بینی و دواتر کاریگەریان لەسەر سیاسەتەکانی حکومەت لە سەردەمی پەھلەویدا ھەبوو. دوا پیکھێنانی دەولەتی مۆدێرن لە سەردەمی رەزاخان، پیکھاتنی رەگەزی دەگۆریت بۆ پرۆژەیی رەگەزی. گۆرینی ناوی پارس بۆ ئێران و جەختکردنەوہ لەسەر میراتی ئاریایی، ئامازەییە بۆ بلابوونوہی ناسیۆنالیزمی رەگەزی ئێرانی/فارسی لە سەردەمی رەزاخاندا. سیستەمی پەرودەیی گشتی و کتییە دەرسییەکان پێناسەیی رەگەزییانەیی ئێرانیان بەروپێش دەبرد، ئەو سیاسەتانەیی

تا ئەمڕۆش بەردەوامن (Soleimani and Os- manzadeh 2022). گرنگی بازنەیی بەرلین و رۆلی جەوھەری لە دروستکردنی ناسیۆنالیزمی ئێرانی لە تیشک خستە سەر توخمە رەگەزییەکان داہە. فاکتەرە کاریگەرەکانی ئەم گۆرانکارییە بریتی بوون لە گەران بەدوا و ھۆکارەکانی شکستەکانی قاجار، پێویستی حکومەتی مۆدێرن بۆ بنیاتنانی یەک ناسنامەیی نەتەوہیی، بلابوونوہی ئایدۆلۆژیای رەگەزی لە ئەوروپا و کاریگەری ئەم ئایدۆلۆژیایانە لەسەر دامەزرێنەرائی ناسیۆنالیزمی ئێرانی، بەدامەزراوہییکردنی بیروکی ناسیۆنالیستی رەگەزی، و کاریگەرییەکی سیاسەتە نازییەکان و رادیۆ زایزن کە لەلایەن وەزارەتی پرۆپاگاندەیی ئەلمانیا نازییەو بە زمانی فارسی لە ئێران دەستی بە وەشان کردبوو.

ھەلبەت گرنگە ئامازە بەوہ بکەین کە تاکە سەرچاو و دەرکوتنی رەگەزپەرستی ئێران پەيوەندی بە ئاریاییگەرییەوہ نییە. رەگەزپەرستی وەک ھەلاواردن لە دژی گروپە کۆمەلایەتییە رەگەزیندراوہکان (Racialized Social Groups) یان کۆمەلگە ویناکراوہکان کار دەکات. لەم رووہوہ رەگەزپەرستی ھەول دەدات لەسەر بنەمای گوتاری رەگەزپەرستانە ھەندیک تاییەتمەندیی کلتوووری، میژوووی و کۆمەلایەتی گرووپیکی مرۆیی دیاریکراو وەک تاییەتمەندیگەلیکی سرووشتی پێناسە بکات. پاشان ھەول دەدات کۆمەلەیی مرۆیی ھاوچەشن دروست بکات و ئەم تاییەتمەندییە بەسرووشتکراوانە بەسەر تاک بە تاک کۆمەلە مرۆییەکاندا بسەپینی. دواتر ئەم تاییەتمەندییە بە سرووشتیکراوانە دەکرێنە پێوہری پلەبەندییە مرۆییەکان و گرووپی مرۆییەکانی لەسەر داہەش دەکات. رەگەزپەرستی کەلک لە گوتاری رەگەزی وەرەگری بۆ دروستکردنی گرووپی ھاوچەشن لەسەر بنەمای جیاوازییە سرووشتی و کولتووورییە کلیشیی و جەمسەرگیرییەکان دامەزران.

پاشان ئەم جياوازييانە پلەبەندى دەكرين و به شيويهه كى نەرينى هەلدەسەنگيندريڻ. دواتر گوتارى رەگەزى ئەم جياوازييانە به سروشتى دەكات و به تايبەتمەندييه بەروالەت زگماكيه كانەوه دەيانبەستيتەوه و جياوازيي دەسەلات و هەلاواردنى پى پاساو دەداتەوه. ئەم پيڤهاتە كۆمەلايه تيبهه به سروشتيكردنه، تايبەتمەندييه جيگير و نەگۆرەكانى پەيوهست به تايبەتمەندييه كۆمەلايه تى، كولتورى يان دەروونيه كان لەخۆدەگرېت (Wodak 578-579, 2015, & Reisigl). به پيى ئەم پيناسهيه، له پرۆسه يه كى كۆمەلايه تى - ميژوويى له كاتى پيڤهاتەكانى رەگە زيدا، ئيرانييه كان بيروكه يه كى ناسنامە ي به كۆمەليان دەروونى كرددوه، كه تايادا - له ژير كاريگه رپى گيرانه وه ي بالادە ستي رەگە زيدا - ئيرانييه كان خويان وه ك بوونيكى تاك، تايه ت، جياواز و بالاتر له ئەوانى ديكه، واته غيره ئيرانييه كان، پيناسه يان كرددوه و له ژير كاريگه رپى ئەم ئايدىلۆژييه رەگەزيبه پييان وابوو هەنديك تايبەتمەنيى بان ميژوويى و زاتى تايهت به خويانيان ههيه. به له برچاوگرتنى پيناسه كانى ناسنامە و پيوستى هه بوونى 'ئەويترا/ئەوانيترا' بو 'خود'، لەم پيناسه يه ي ئيرانييه كان لەخويان كرددوه، ئەوانيكيتى پەستتريش وينا و پيناسه كراون كه به پيى ئايدىلۆژيى ناسيۆناليزمى رەگەزپەرەستانه ي ئيرانى كۆمەليك تايهتمەنديى جيگير، نەگۆر و زاتى نەرينى و خراپيان ههيه كه تيبه رپى كات كاريان ليناكات. كه واته، له تيگه يشتنى رەگەزپەرستى ئيرانيادا، ئەويتر نەك هەر تايهتمەندييه زاتى و سروشتيه كانى ئيرانييه كانى نييه، بەلكوو كۆمەليك تايهتمەنديى نەرينى زاتى و نەگۆرپيشى ههيه.

لەم روهوه ناسيۆناليزمى رەگەزى ئيرانى/ فارس به پەنابردن بو پرۆزه ي رەگەزى

وهك ئامرازيكى ئايدىلۆژى له لايه ك و سياسه تى كۆلونياليسى له لايه كى ديكه، سه رچاوه ي جياوازيى ئابوورى، سياسى، كولتورى و كۆمەلايه تى به دريژايى سنووره گوماناوييه رەگەزيبه كان دابهش كرددوه. بو نمونه سامانه سروشتى و سه رمايه جوراوجۆره كانى به لوچستان و كوردستان و نەتەوه كانى ترى غه ربه فارس له لايه ن يه كەى كۆلونيالى ئيرانى فارسىيه وه تالان دەكرين و له ئيران وه به رهينانيان بو دەكریت. تواناى پاساوهينانه وه بو ئەو جۆره تالانكردنه له لايه ن پرۆزه رەگەزيبه كانه وه دروست دەيىت، كه وهك ئامرازيكى ئايدىلۆژى نەك هەر به ستيى بو قبولكردى ئەم تالان و رووتاندنه وه يه دەرەخسنيىت، به لگوو وا دەكات وهك شتيكى قبولكراو و خوازراو و سروشتيش دەرېكه ويىت.

رەنگه بکه رانى ئيرانى له كاتى بيستنى ئەو بانگه شه يه ي سه ره وه بشله ژين و نكۆلى لى بکه ن. هۆكاره كەشى ئەوه يه كه ئەم سامان و سه رمايه سروشتيانه له لايه نه كانى كۆنكرىتترن. به واتايه كى تر رەنگه شتى وا له دەرەوه ي تيگه يشتن و سيستمى مانايى ئەو ئەكتەرە ئيرانيانه روودبات. به لام ريگا يه ك ههيه بو تاقىكردنه وه ي ئەو بانگه شه ي پيشتر باسمان كرد كه له تيروانىنى ئەو چالاكه ئيرانييه تيده پريىت و ئەويش رووبه روو بوونە وه ي چالاكانى ئيرانييه له گەل مافى ديارىكردى چاره نووسى غه ربه فارسه كان. به واتايه كى ديكه له ريگه ي پرسىار له مافى سه ره رپى سياسىي نەتەوه ژيىرده سه ركراوه كانى جوگرافىاى سياسىي ئيران له بکه رپى ئيرانى ده كرى بانگه شه كانى سه ره وه تاقى بکريئە وه . له به ر ئەوه ي پرسىارىكى له و جۆره تيگه يشتن و سيستمى مانايى بکه ره ئيرانييه كان، يان به واتايه كى تر، سه رچاوه و ته كوزى گوتار، دەرگير دەكات، تاقىكردنه وه يه كى گونجاوه بو سه لماندنى پرۆزه رەگەزيبه كانى ئيران.

له ئاستی جیاوازا، ئەم تیگەیشتن و پیناسه رەگەزپەرەستانەیان له رەفتارەکانی خۆیاندا پێشان داوه. بەم شیوەیە رەگەزپەرەستی ئێرانی له خالی بەیەکگەیشتنی پیکهاته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌گەڵ بکه‌ره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان مانا دعات، و درێژه به ژبانی خۆی دعات.

* ئەم وتاره پێشتر به زمانی فارسی له رۆژنامه‌ی کوردستان بلاو کراوه‌وه.

سەرچاوه‌کان

- Duffy, Bobby, George May, Kirstie Hewlett, James Wright, and Paul Stoneman. "Love thy neighbour? Public trust and acceptance of the people who live alongside us." (2023).
- Kandaswamy, Priya. "Gendering racial formation." *Racial formation in the twenty-first century* (2012): 23-43.
- Omi, Michael, and Howard Winant. "Racial formation rules." *Racial formation in the twenty-first century* 302 (2012).
- Omi, Michael, and Howard Winant. "Racial formation." In *The new social theory reader*, pp. 405-415. Routledge, 2020.
- Omi, Michael, and Howard Winant. "Racial formation." In *The Race Critical Theory 145ies: Text and Context*, pp. 123-. Blackwell, (2002).
- Omi, Michael, and Howard Winant. *Racial formation in the United States*. Routledge, (2014).
- Soleimani, Kamal, and Davoud Osmandzadeh. "Textualising the ethno-religious sovereign, history, ethnicity and nationalism in the Perso-Islamic textbooks." *Nations and Nationalism* 28, no. 3 (2022).
- Wodak, Ruth, and Martin Reisigl. "Discourse and racism." *The handbook of discourse analysis* (2015): 576-596.

ئەو نموونانەى به روونی هه‌بوونی پرۆژه‌ی رەگەزی له ئێراندا نیشان دۆه‌ن زۆرن. هێرشى ئێرانییه‌کان بۆ سه‌ر ئالا و سیمبۆله‌کانی کوردستان له بزووتنه‌وه‌ی ژینا له دایاسپۆرا، هه‌ره‌شه و بێرزى به کوردستان و بزووتنه‌وه‌ی رزگاربخوازی کوردستان، شیوازی روومالی میدیایی پێشهاته‌کانی کوردستان له‌لایه‌ن ئێرانییه‌کانه‌وه، سیاسه‌تی ناولینان و چۆنیه‌تی ئامازه به ناوی ژینا، شیوازی نواندنه‌وه‌ی پێشهاته‌کانی کوردستان له میدیاکانی رۆژئاوا له‌لایه‌ن ئێرانییه‌کانه‌وه، ئارگومینتی میوانی شه‌به‌نگه‌ سیاسیه‌ جیاوازه‌کانی ئێران له‌سه‌ر تۆره‌ فارسییه‌کان بۆ دزایه‌تیکردنی مافه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی نه‌ته‌وه‌ ژێرده‌ستکراوه‌کانی غه‌یره‌ فارس، شیکردنه‌وه‌ و لیکدانه‌وه‌کانی مامۆستایانی زانکۆکانی ئێران و رۆشنیرانی ئێرانی له‌سه‌ر بارودۆخی کوردستان، رەتکردنه‌وه‌ی به‌کاره‌ینانی وشه‌ی نه‌ته‌وه‌ بۆ ئامازه‌کردن به‌ غه‌یره‌ فارسه‌کان و هتد.

ئەم نموونانەى سه‌ره‌وه‌ و سیاسه‌ته‌کانی حکومه‌ته‌ جیاوازه‌کانی ئێرانییه‌کانی له‌یه‌ک سه‌ده‌ی رابردوودا خاوه‌ن خالیکی هاوبه‌شن و ئەویش هه‌بوونی رەگەزپەرەستی ئێرانیی له‌ هه‌ردووک جه‌مسهری به‌رده‌وامیه‌که‌دایه‌. له‌لایه‌که‌وه، ده‌سه‌لاتی سیاسیه‌ی له‌ریگه‌ی هه‌موو دامه‌زراره‌کانیه‌وه‌ مانا و ته‌عبیری رەگەزپەرەستانەى له‌ خۆی و ئەویترا/ ئەویتره‌کانی پیناسه‌ و جیه‌جی کردووه. له‌ لایه‌کی دیکه‌یشه‌وه، بکه‌ره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان،

“وہرگیران”

”

اسلام سياسي، كوردها و غرب*

سعید شمس

ترجمه: نائین یارسان

“

چکیده

نزاع کوردها برای به دست آوردن حق تعیین سرنوشت یک قرن سرکوب را به همراه داشته است که با حملات نظامی، سرکوب فرهنگی و نابودی زیست‌محیطی گره خورده است. ظهور داعش آگاهی جهانی را نسبت به مشکلات کوردها بالا برد که حمایت غرب را به دنبال داشت. البته این پشتیبانی پدیده‌ای جدید نیست. قدرت‌های غربی در راستای منافع خود گاهی از کردهای عراق حمایت تاکتیکی کرده‌اند، اما با ظهور و سلطه‌ی اسلام سیاسی در منطقه سیاست غربی‌ها بر سر مسئله‌ی کوردها تغییر کرد. تغییرات اخیر در دیدگاه‌های غرب درباره‌ی گروه‌های اسلامی سوالاتی را در مورد سیاست‌های آینده به وجود می‌آورد، من جمله مسئله‌ی کوردها. در میان کشمکش‌های جاری همچون مسئله‌ی فلسطین، امیدی برای اولویت بخشیدن به رویکرد اخلاقی دموکراسی و حقوق اقلیت‌ها در خاورمیانه به وجود آمده است، آیا سیاست قدرت‌های غربی در این راستا تحول می‌یابد و یا آن‌ها باز هم به همان سیاست خود در برابر مسئله‌ی کورد، که در این مقاله به 'نظریه‌ی تبصره‌ی ۲۲' توصیف شده است، روی خواهند آورد.

واژه‌های کلیدی

تبصره‌ی ۲۲، جمهوری اسلامی ایران، کورد، اسلام سیاسی

مقدمه

بیشتر از یک قرن است که کوردها در تیررس نزاع قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی قرار دارند. حقوق آن‌ها برای تعیین سرنوشت یا حتی کم‌ترین درجات خودمختاری نفی شده است. تاریخ آن‌ها سرشار از حملات نظامی، نسل‌کشی، اتنیک‌کشی، نابودی زبانی، تحریم اقتصادی و نابودی سرزمین‌های اجدادی

آن‌ها و محیط زیست‌شان است. جای دارد که تجربه‌ی آن‌ها را "تراژدی کوردها" بنامیم، اصطلاحی که به شکلی متناقض «جاذبه و اهمیت خشونت، فاجعه، زجر و از دست دادن‌هایی که آنان تحمل کرده‌اند را بیان می‌کند» (پول: ۱).

ظهور داعش در دهه‌ی دوم قرن ۲۱ مسائل کوردها را در مقابل دیدگان جهانی پررنگ‌تر ساخت. داعش تهدید جدی برای ثبات خاورمیانه ایجاد کرد که قدرت‌های غربی را ناچار نمود تا نیروهای کورد را در منطقه علیه این گروه تروریستی تقویت کنند. در نتیجه، کوردها و مقاومت شجاعانه‌ی آن‌ها در رسانه‌های جهانی مورد توجه قرار گرفت. با این حال این نکته مهم است که مبارزات کوردها علیه اسلام‌گراها و حمایت غرب از کوردها امری کاملاً جدید به شمار نمی‌آید. در این گفتار توضیحی مختصر درباره‌ی ظهور اسلام سیاسی به عنوان ایدئولوژی غالب در منطقه و چهار دهه مقاومت جنبش ملی کوردها در مقابل آن ارائه خواهد شد. سپس رابطه‌ی پیچیده‌ی میان سیاست‌های قدرت‌های غربی و سرنوشت مردم کورد در این منطقه، میراثی که یک مخصصه را ایجاد کرده است و من آن را 'تبصره ۲۲' می‌نامم، را بررسی می‌کنم. نتیجه‌گیری این خواهد بود که نقشه‌ی کنونی خاورمیانه، صعود رژیم‌های خودکامه، دیکتاتورها و گروه‌های اسلام‌گرا و نیز بی‌ثباتی منطقه را می‌توان در این نظریه و سیاست دنبال کرد.

در نهایت من به تغییر نام‌محسوس رویکرد ایالات متحده، همان گونه که در بایکوت ناگفته‌ی اسلام‌گراها و استقبال گرم از رهبران جنبش‌ها که قبلاً از سوی آمریکا نادیده گرفته می‌شدند، اشاره خواهم کرد. پس این سوال مطرح می‌شود که آیا شاهد تغییراتی در سیاست غرب در قبال درگیری‌های طولانی‌مدت در منطقه از جمله

مسئله‌ی کوردها هستیم؟ با توجه به موضوع جاری فلسطین که دارای اهمیت منطقه‌ای و بین‌المللی است این امید وجود دارد که دیدگاه جدیدی پدیدار شود، دیدگاهی که از مفهوم قدیمی ثبات فاصله دارد و رویکرد اخلاقی‌تری برای تعریف مجدد اصطلاحاتی مانند دموکراسی و سیاست‌های فراگیر برای حل و فصل مسائل اقلیت‌ها در خاورمیانه را شامل می‌شود.

اسلام سیاسی و کوردها

از زمان انقلاب ایران در سال ۱۹۷۹ میلادی، بحثی داغ پیرامون سرشت اسلام‌گرایی که در ایران به قدرت رسیدند، که به سرعت ایدئولوژی خود را در سراسر منطقه منتشر کرده‌اند، در جریان است. پس از زوال حکومت شاهنشاهی در ایران، اصطلاح "بنیادگرایی اسلامی" به سرعت به مفهومی رایج در دایره‌ی جراید غربی بدل گشت که توصیف‌گر دقیق این پدیده نبود. ارنست گلنر، فیلسوف برجسته و صاحب‌نظر بریتانیایی، کتاب تأثیرگذاری را در سال ۱۹۸۳ تحت عنوان "جامعه‌ی اسلامی" نوشت. سبک نوشتار سیاسی گلنر که با نقل قول‌های به یادماندنی همراه است بسیاری از مردم را متقاعد ساخت که عطش برای به دست‌گیری قدرت، از همان آغاز در ذات اسلام نهادینه بود و توسط اقشار شهری فرودست که توسط حاکمان غرب‌زده مظلوم واقع شده بودند مورد استقبال قرار گرفت. او چنین مسئله را بیان می‌کند:

این شدت درونی [مردم سالاری دینی] حتی پس از به دست آوردن استقلال، زمانی که در مورد ملیت و مذهب خود می‌اندیشند، و با حسادت‌ی که در سطوح پایین‌تر جامعه وجود دارد تغذیه می‌شود قابل‌نگه‌داشت است، با این حال کم‌تابیش از جانب حاکمان غرب‌زده ایجاد گشته است. این اقشار

فرودست شهری [به لحاظ طبقاتی] از نظر سیاسی حتی پس از به استقلال رسیدن همچنان بدون قدرت هستند و تنها قادر به ابراز وجود در زمینه‌ی اسلامی خود می‌باشند؛ زیرا امکان ابراز وجود ملی فروخورده‌ی ایشان دیگر برای آن‌ها وجود ندارد (جامعه‌ی اسلامی: ۶۶).

برعکس نظر گلنر که جنبش‌های اسلامی معاصر ذاتاً در سرشت دین اسلام است برخی از کارشناسان منطقه‌ای این امر پرسشی را برجسته کردند که چرا پس از حدود یک قرن از پیدایش سیاست مدرن در خاورمیانه این خشم فروخورده در ابراز وجود اسلام‌گرایان بنیادگرا وجود دارد. پاسخ گلنر به این پرسش واضح بود: "این بخشی از ذات جامعه‌ی اسلامی است" (زبیده، ۱۹۹۳: XV).

در جواب چنین ارزیابی‌ای، زبیده چنین استدلال می‌کند که تجددگرایی به افول برتری مذهبی انجامید و نتیجه می‌گیرد که "بنیادگرایی" محصول سکولاریزم است. روحانیون به مبارزه‌ی خود با فعالیت مهاجمان در برخی از زمینه‌ها ادامه می‌دهند، اما در این فرایند آن‌ها برتری خود در میان مومنین را از دست می‌دهند. عناصر بیگان‌های که این تغییرات تجددگرایانه را در اروپا نپذیرفتند به افراد ناپه‌نچار تبدیل شدند. این عناصر نخستین مرجع اصطلاح "بنیادگرایی" هستند؛ افراد مُصر بر این امر که متون مذهبی همان معنی ارائه‌شده را مستقیماً بیان کرده‌اند. خواه مسیحی یا مسلمان، "بنیادگرایی" در اصل پدیده‌ای برخاسته از سکولاریزم است (۲۰۱۱: ۱۱).

زبیده در ادامه استدلال می‌کند که این بغض فروخورده در مقابل حاکمان غرب‌زده و ظالم مدت‌هاست که به یکی از جنبه‌های برجسته‌ی احساسات عمومی تبدیل شده است. به شکلی دقیق‌تر، این احساس رایج و سیاسی ابراز وجود را می‌توان پیش از

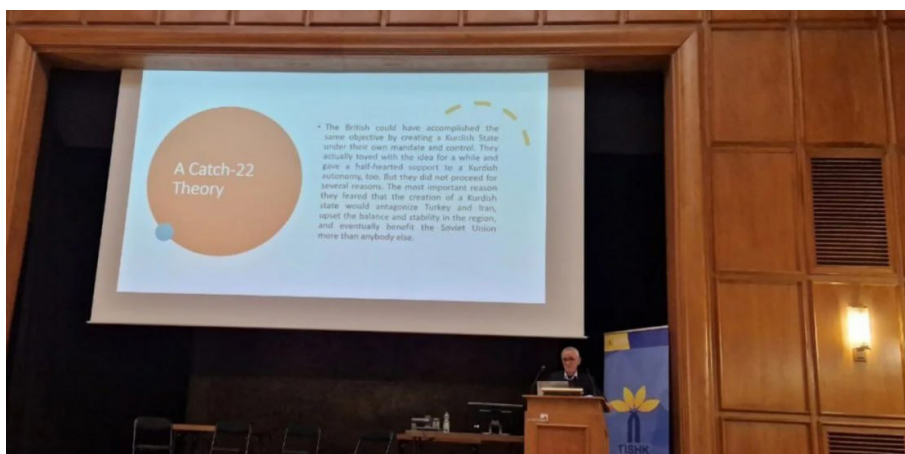
https://fiahk.org/

(همان: XVI).

اگرچه از زمانی که ارتباط میان استعمارگرایی غربی و 'جهان اسلام' به وجود آمده است اسلام سیاسی به عنوان مفهوم و نظریه مطرح شده و در میان قشر تحصیل کرده باب شده است، اما برآیند آن به مثابه جنبش وسیع اجتماعی در سرتاسر منطقه تنها پس از سال ۱۹۷۸، زمانی که گروهی از افسران در افغانستان قدرت را به دست گرفتند که به اشغال کشور توسط جماهیر شوروی سابق انجامید، محقق شد. رواج آن از سال‌های پایانی دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ نتیجه سیاست قدرت‌های غربی در منطقه بود. ایالات متحده به سرعت مذاکرات برای کمک‌رسانی و پشتیبانی از شورشیان تازه‌شکل‌گرفته را آغاز کرد. ایالات متحده از 'جهاد خوب' علیه یورش شوروی حمایت می‌کرد و افقی برای ارتقای اسلام‌گرایی در کل منطقه ایجاد نمود. از ۱۹۸۰، افغانستان به مرکز ظهور دهکده‌ی جهانی بنیادگرایی اسلامی تبدیل شد. سپس انقلاب ایران در ۱۹۷۹ آغاز شد که اسلام‌گرایی را در منطقه بیشتر تقویت کرد. اگرچه اخوت اسلامی از ۱۹۶۰ فعالیت‌هایی را در کوردستان نیز به دنبال داشت اما ایدئولوژی سیاسی اسلام نه

برخاستن اسلام‌گرایی مدرن در ملی‌گرایی سکولار و اشکال چپ‌گرا در خاورمیانه یافت (زبیده، ۱۹۹۳: XV). این امر رابطه‌ی میان اسلام‌گرایی مدرن و بنیادگرایی در شکل کلی آن را انکار نمی‌کند، بلکه تفاوت میان بنیادگرایی محافظه‌کار همچون وهابیسیم و تفکر سنتی شیعی در ایران، و اسلام‌گرایی مدرن در نیمه‌ی دوم قرن بیستم که به صورت مداوم آداب مذهبی را بر فعالیت‌های سیاسی ارجح دانسته است نمایان‌تر می‌کند به بیانی واضح‌تر، مفهوم اسلام سیاسی و اسلام‌گرایی مدرن تلاشی بود برای اصرار بر این مسئله که هسته‌ی "پدیده‌های اسلامی مشکلات شناخته شده‌ی اقتصادی و دموگرافیک و معضلات سیاسی هستند که همیشه بر حکومت تحمیل شده‌اند". نگرانی اصلی ایدئولوژی اسلام‌گراها بازتعریف اسلام در سایه‌ی دانش و وضعیت نامساعد امروزی است که جوامع "اسلامی" با آن روبرو هستند تا قدرت حاکمیت را به دست آورند و پروژه‌ی باز-اسلامی‌سازی را به شکلی که مدرنیسم را حذف کند بازتولید کنند. ظهور آن نتیجه‌ی فرایند خاص مدرنیزاسیون و ارتباط آن با غرب بود، و این مسئله بایستی به عنوان محصول مدرنیزه‌شدن منطقه درک شود

<https://ishk.org/>

جامعه‌ی اسلامی بحث می‌کند که نمی‌تواند بدون یک حکومت تداوم یابد و این‌گونه نتیجه‌گیری می‌کند که "جدایی اسلام از حکومت و قوانین آن و روی آوردن به یک سیستم متملق و تشریفاتی کاملاً با روحیه و آموزه‌های اسلام بیگانه است" (زبیده، همان ص: ۱۶). خمینی با به چالش کشیدن نظریه‌ی علما درباره‌ی حکومت و رویکرد آشتی‌جویانه‌ی آن‌ها در قبال شاه و نهاد پادشاهی مستقیم ادعا کرد که تنها همسویی قوانین با سنت شیعه کافی نیست؛ حکومت باید در ظاهر و باطن اسلامی باشد. سپس وی حکومت اسلامی را در هردو حالت به عنوان ولایت فقیه نظام‌مند می‌نماید:

با در نظر گرفتن این حقیقت که حکومت اسلامی حکومت قانون است، تنها فقیه و نه هیچ کس دیگری باید در راس امور قرار گیرد. او کسی است که باید آنچه که پیامبر انجام داد را انجام دهد بدون اینکه چیزی به آن بیافزاید یا چیزی از آن کم کند. او کسی است که باید سخت‌گیری‌هایی که پیامبر اعمال کردند را اعمال کند، به شکلی که خدا فرمان داده است حکومت کند، پول اضافی مردم را همان‌گونه که در زمان پیامبر انجام می‌شد جمع‌آوری کند و به خزانه سامان دهد و در این مورد قابل اعتماد باشد. (حکومت

قبل و نه بعد از انقلاب ایران در کوردستان جایگاهی نیافت.

خمینیسیم به عنوان شکلی از اسلام سیاسی

چگونه می‌توان دکتترین حکومت‌داری خمینی یعنی مفهوم ولایت فقیه را ارزیابی کرد؟ تا چه حد نظریه‌ی خمینی همسو با بنیادگرایی سنتی شیعی و حاکمیت سیاسی در زمان غیبت امام دوازدهم است؟ به‌طور کلی علمای شیعه مشروعیت قدرت در زمان غیبت امام را رد می‌کنند. با این حال، در ایران بیشتر علما با ابراز ناراضی‌ی محدود و یا فرصت طلبی محض، و یا ترکیبی از هر دو از محمدرضا شاه و پادشاهی موروثی حمایت می‌کردند. نهایت انتظار آن‌ها از پادشاه شیعه این بود که قوانین اتخاذشده در راستای اصول شیعه باشند.

خمینی در یکی از سخنرانی‌هایش در نجف در سال ۱۹۶۹ نه تنها نظریه‌ی جدیدی در مورد حکومت‌داری اسلامی از دید شیعه را گسترش داد، بلکه به نسبت اولین کتاب سیاسی خود به نام کشف‌الاصرار، چاپ شده در سال ۱۹۴۰، تغییرات رادیکالی را نیز ارائه داد.

به زبانی ساده، خمینی درباره‌ی یک

در مجموع، خمینی در کتاب کشف‌الاصرار، هم‌راستا با بیشتر علما، حکومت پادشاهی را همچون حقیقتی بازشناسی کرد و با آن مخالفت نکرد، اما سعی داشت قوانین را بیشتر به سوی شریعت سوق دهد. در حکومت اسلامی اولین دغدغه‌ی اصلی او این بود که: چه کسی باید حکومت کند؟ دوم اینکه: براساس شریعت برای چنین شخصی چه پیش‌نیازهایی لازم است؟ در نتیجه تعریف او از حکومت اسلامی با تفکر شیعی فاصله‌ی چشمگیری پیدا کرد. بر اساس نظریه‌ی جدید او حکومت اسلامی آن است که نه تنها حاکمان آن بایستی از ویژگی‌های خاص بهره‌مند باشند، که در شریعت مطرح شده‌اند، بلکه باید حالت به دست آوردن قدرت، ساختار سیستم سیاسی و روش مدیریت کشور نیز همان‌طور باشد که در متون مطرح شده است. بنابراین، او این‌گونه نتیجه گرفته بود که حکومت پادشاهی در ذات خود نامشروع است. آنچه که تعریف او را از سایر طرفداران ولایت فقیه متفاوت می‌کند تأکید وی بر لزوم بیش از حد انقلاب برای ایجاد یک حکومت است؛ ارزیابی‌ای که از سوی هیچ یک از سایر علمای پیش از او مطرح نشده بود.

نظریه‌ی خمینی قبل و بعد از انقلاب از طرف اکثریت آیت‌الله‌ها رد شد. برخی از جمله آیت‌الله القاسم الخویی و آیت‌الله کاظم شریعت‌مداری به شکلی واضح با آن مخالفت کردند، در حالی که آیت‌الله گلپایگانی، آیت‌الله القمی، آیت‌الله الشیرازی و آیت‌الله النجف‌المرعشی به شکلی محتاطانه از او فاصله گرفتند.

انقلاب اسلامی ایران و کوردها

نیروهای اپوزیسیون در جریان انقلاب ۱۹۷۹ ایران هم‌پیمانی متنوعی از جمله احزاب چپ

تندرو، ملی‌گرایان سکولار، گروه‌های اسلامی میانه‌رو و طرفداران خمینی بودند که همگی به دلیل مخالفت با رژیم شاه، که معتقد بودند در خدمت منافع خارجی‌ها گام برمی‌دارد، با هم متحد شدند. به‌طرزی عجیب بعدها قدرت احتمالاً و تا حدودی به این دلیل که رهبری او ریشه در اعتماد به خود و نظریه‌ی منحصربه‌فرد وی درباره‌ی حکومت داشت در دستان خمینی متمرکز گشت.

خمینی و طرفدارانش از ناهماهنگی میان گروه‌های چپ و مسلمانان میانه‌رو که قادر به تحلیل ذات سیاست اسلامی نبودند و در متحد شدن با هم مشکل داشتند به نفع خود استفاده کردند. آن‌ها به ضرورت چارچوب نظری برای دولت پس از حکومت شاهنشاهی واقف نبودند و تأثیر اسلام سیاسی خمینی و نیروی متحدکننده‌ی آن را دست کم گرفتند. حتی پس از شکست‌های سیاسی و سازمانی به دلیل سرکوب از طرف قوانین اسلامی جدید، آن‌ها نتوانستند این تحول در تفکر شیعه را با توجه به حکومتی که خمینی معرفی کرده بود درک کنند.

کوردها به شکلی فعال در انقلاب ۱۹۷۹ شرکت داشتند و پس از افول حکومت شاهنشاهی، انتیک‌های غیرفارس و گروه‌های ملی تقاضای حقوق دموکراتیک و حق حاکمیت مردم بر مردم را داشتند. تحت فشار این گروه‌ها مخصوصاً کوردها، حکومت موقت ویژگی چنداتنیکی بودن کشور را تلویحاً به رسمیت شناخت. پس از سرنگونی شاه خوش‌بینی اولیه به امیدهایی برای بازسازی جامعه براساس پایه‌های دموکراتیک و اعطای خودمختاری به اقلیت‌های ملی شکل گرفت در دوره‌ی انقلاب کوردها توانستند کنترل دو استان کوردنشین یعنی کوردستان و آذربایجان غربی در شمال غربی ایران را به دست بگیرند و خلا قدرت را پر کنند. آن‌ها برای مدتی کوتاه از خودمختاری واقعی

بهره‌مند بودند. با این حال بنیادگرایان به تدریج قدرت خود را گسترش داده و کنترل تمام کشور را به دست گرفتند.

نیروهای سکولار فاقد تفکری عمیق بودند لذا نتوانستند دموکراسی را توسعه دهند و با پذیرفتن لفاظی‌های ضدامپریالیستی به بنیادگراها اجازه‌ی ظهور دادند. تا پاییز ۱۹۷۹ بنیادگراها، گروه‌های مسلمان میانه‌رو و ملی‌گرایان لیبرال را کنار گذاشتند و حکومت موقت را منحل کردند. سپس آن‌ها احزاب چپ و گروه‌های رادیکال را به حاشیه راندند و تا اوایل ۱۹۸۰ آن‌ها با گروه‌های لیبرال، مجاهدین رادیکال، چپ‌ها و اپوزیسیون اتنیکی در مناطق مختلف برخورد کردند. اما شرایط در کوردستان بسیار متفاوت بود.

مقاومت ملی کوردها ریشه در اصول سکولار و دموکراتیک داشت که با استراتژی بنیادگراها در تضاد بود. در حالی که کوردها در پی دستیابی به ساختار سیاسی دموکراتیک و متکثر و دربرگیرنده‌ی خودمختاری محلی بودند، بنیادگراها ارزش‌های مذهبی را بر قومیت و زبان ترجیح می‌دادند. حکومت موقت که سروری خود را از خمینی دریافت می‌کرد نتوانست راه‌حلی سیاسی برای مسئله‌ی کوردها داشته باشد. کوردها به عنوان یک اقلیت ملی مدافع "دموکراسی برای ایران و خودمختاری برای کوردستان" تحت رهبری دکتر عبدالرحمان قاسملو بودند. آن‌ها به هم‌پیمانی معتبر نیاز داشتند اما در میان نیروهای موجود در آن زمان ایران نتوانستند چنین نیرویی را پیدا کنند.

در کل، کوردها به عنوان اپوزیسیون اصلی اسلام‌گرایی و پروژۀ اسلامیزه کردن آن‌ها ظاهر شدند. آن‌ها برای جلوگیری از تراژدی در حال ظهور در ایران مبارزه کردند. حزب دموکرات کوردستان ایران بر استراتژی خود پافشاری کرد: دموکراسی برای ایران و خودمختاری برای کوردستان.

کوردستان آخرین سنگر در مقابل فاجعه‌ی قریب‌الوقوعی بود که از سوی اسلام‌گراها به شکلی فاجعه‌باری طراحی شده بود. کوردها به سختی مبارزه کردند و کوردستان ایران به منطقه‌ی جنگی در زمان جنگ ایران و عراق تبدیل شد، در حالی که با حملاتی از سوی نیروهای عراقی و ایرانی مواجه بود. کوردهای ایرانی متحمل انزوا از سوی سایر مناطق جهان شدند، از جمله کوردهای دیگر مناطق مخصوصاً کوردهای عراق. تا سال ۱۹۸۴ جمهوری اسلامی ایران از طریق نیروهای مسلح توانست با تلفاتی بسیار زیاد در میان کوردها و مرگ بیش از ۵۰ هزار کورد، که بیشتر آن‌ها شهروند بودند، بر آن‌ها پیروز شود. ده‌ها هزار کورد به ناچار مهاجرت کردند و برخی همچنان به عنوان آواره در شرایط بسیار سخت در حکومت اقلیم کوردستان عراق زندگی می‌کنند. کوردهای ایرانی اکثریتی با تعداد ۱۰۰ هزار قربانی را شامل می‌شدند که مورد حملات شیمیایی در زمان جنگ ایران و عراق قرار گرفتند. رژیم ایران همچنین شمار زیادی از رهبران و فعالان کورد از جمله دکتر عبدالرحمان قاسملو و دکتر صادق شرفکندی را ترور کرد. تلاش رژیم ایران برای به دست آوردن حکومت اسلامی به ترور کردن، انفجار و قتل اعضای گروه‌های مختلف اجتماعی منجر شد. کوردها متحمل بخش بسیار زیادی از این سیاست انحلال شدند. در حالی که حکومت‌های غربی پتانسیل فاجعه‌ای ژئوپلیتیکی توسط جمهوری اسلامی را شناسایی کرده بودند، نه از مقاومت کوردها حمایت کردند و نه سیاست رژیم را در قبال پاکسازی اتنیکی در دهه‌ی ۱۹۸۰ محکوم کردند.

مبارزه‌ی کوردها برای آزادی در ایران تا به امروز ادامه دارد. علی‌رغم پیروزی مسلحانه‌ی رژیم، آن‌ها جنگ سیاسی و

ایدئولوژیک در مقابل کوردها را باختند. رژیم ایران ادعا می‌کند که مسئله‌ی کوردها را از طریق سرکوب مقاومت کوردها حل کرده است. با این حال مسئله‌ی کوردها همچنان در ۴۳ سال گذشته به یک معضل سیاسی مهم برای رژیم تبدیل شده است. قیام اخیر (زن، زندگی، آزادی) ثابت کرد که کوردها به مخالفت خود با اسلام‌گرایی در ایران ادامه می‌دهند. در منطقه‌ای که اسلام سیاسی آن را از زمان انقلاب ایران احاطه کرده است، کوردها نه تنها در ایران بلکه در ترکیه، عراق و سوریه به عنوان نیروی پیشرو در دفاع از یک آلترناتیو سکولار و دموکراتیک برخاسته‌اند.

کوردها و غرب: یک قرن نابسامانی

تاریخ کوردستان از ۱۹۱۸ تا به امروز، حول یک شرایط نابسامان که به دلیل سیاست‌های قدرت‌های غربی در منطقه به وجود آمده چرخیده است. عواقب جنگ جهانی اول یک نقطه عطف بسیار مهم را در تاریخ کوردستان رقم زد که به تقسیمی منجر شد که قبلاً هرگز با جنگ، هجوم یا اشغال کوردستان در هزار سال موجودیت این سرزمین به دست نیامده بود.

در حالی که متفکران و متخصصان خاورمیانه معتقد هستند که بنیانگذاری دولت کوردی مستقل بعد از جنگ جهانی اول یک فرصت زودگذر بود، اما یک بررسی دقیق‌تر از سیاست قدرت‌های بزرگ و نیت‌های واقعی آن‌ها خلاف این را ثابت می‌کند (آیری ۲۰۰۵، ۴؛ مک دووال ۲۰۰۰، ۵۰-۱۱۵؛ ادموندز ۱۹۵۷). علی‌رغم محکومیت قوی طرفداران این تفسیر، آن‌ها نمی‌توانند اعمال متناقض قدرت‌ها را در زمان حساسی میان معاهده‌ی سیور (۱۹۲۰) و معاهده‌ی لوزان (۱۹۲۳) که انگیزه‌ی کوردها را نابود کرد نادیده بگیرند. در میان سال‌های ۱۹۱۸ تا ۱۹۲۳

قدرت‌های متحدین از نیروهای کورد حمایت می‌کردند و حفاظت خود از کوردها را علت اعلام کردند. با این حال از سال ۱۹۲۰ شرایط تغییر کرد، به گونه‌ای که رئیس‌جمهور ایالات متحده از مذاکرات صلح عقب‌نشینی کرده و فرانسوی‌ها بی‌میلی خود را به مسئله‌ی خودمختاری کوردها نشان دادند. سیاست بریتانیا در قبال مسئله‌ی کوردها به صورت تلویحی باقی ماند. در نتیجه، تمرکز بر روی حقوق کوردها به محافظت از کوردها تبدیل شد. این سیاست مهم در بندهای ۶۲ و ۶۴ معاهده‌ی سیور در ۱۹۲۰ منعکس شده است. بند ۶۲ این آینده را پیش بینی می‌کرد که طرحی برای خودمختاری محلی در مناطقی که اکثریت آن کوردنشین هستند وجود داشته باشد، در حالی که بند ۶۴ بیان می‌کرد که در مدت یک سال مردم کورد بر اساس این طرح می‌توانند درخواست رسمی خود برای استقلال را در مجمع ملل ارائه دهند. بسیاری از کارشناسان که تفسیر ارائه شده بر اساس بند ۶۴ را تصدیق می‌نمایند از آن برای تأیید نظر خود استفاده می‌کنند. با این حال بریتانیایی‌ها به زودی عقب‌نشینی کردند و به هیئت ترک‌ها اطلاع دادند که: "در مورد کوردستان، متحدین آماده‌ی در نظر گرفتن تغییراتی در معاهده هستند به شکلی که در راستای تأیید حقایق کنونی موقعیت آن‌ها باشد، به این شرط که خودمختاری‌های محلی ایجاد شوند و از منافع کوردها و آشوری/کلدانیه‌ها به خوبی محافظت شود." در واقعیت "مجمع ملل هیچ‌گونه تعریف کلی معتبری از حقوق اقلیت‌ها ارائه نداد. در عوض این مجمع بر اساس طرح مورد به مورد به مشکلات و محافظت از اقلیت‌ها پرداخت" (چالیاند: ۹۰). محافظت از حقوق اقلیت‌ها که از سوی مجمع ملل تضمین شده بود به زودی با اصول اختیارات دولت‌ها به تناقض برخورد و در نتیجه به حسن نیت کشورها گره خورد

تا اواسط ۱۹۲۳ قدرت‌های غربی تحت فشار نیروهای کمالیست قرار گرفتند و حتی ایده‌ی محافظت از کوردها را نیز به فراموشی سپردند. در معاهده‌ی لوزان (۱۹۲۳) تبصره‌هایی که در مورد حقوق اقلیت‌ها بود تنها به اقلیت‌های غیرمسلمان مذهبی اشاره می‌کرد، از جمله ارمنی‌ها، یونانی‌ها و یهودیان. به شکلی حیرت‌آور در این معاهده به کوردها، که بزرگترین اقلیت اتنیکی و زبانی در منطقه بودند، حتی اشاره هم نشده بود. از آن روز به بعد دولت ترکیه با ادعای حفظ قدرت بر تمامیت ارضی به نسل‌کشی علیه کوردها در ترکیه پرداخت.

تنها چهره‌ی برجسته‌ای که به شکلی روشن این رفتار را محکوم کرد نلسون ماندلا (۱۹۹۲) بود که در آن زمان هنوز رئیس‌جمهور آفریقای جنوبی بود. او جایزه‌ی صلح آتاتورک که از سوی کشور ترکیه و به خاطر مبارزات طولانی‌اش برای آزادی به او اهدا شده بود را رد کرد. ماندلا در مقابل دولت ترکیه قرار گرفت و به دلیل رفتار متظاهر آن‌ها جایزه را رد کرد. اما به سرعت به دلیل حمایتش از جنبش کوردها به او برچسب "تروریست" زده شد و همچنین به دلیل نپذیرفتن چنین جایزه‌ی معتبری او را "آفریقایی گستاخ" خواندند.

پس از معاهده‌ی لوزان بریتانیا که بازیگری قدرتمند در میان نیروهای متحدین در منطقه بود مورد مشابهی را در عراق اجرا کرد. همان گونه که مک داول به درستی آن را بیان می‌کند، "بریتانیا خود را در تصمیم عراق برای ادغام کردستان در حالی که از هر گونه وضعیت خاصی محروم بود شریک جرم می‌دانست. این یک پایان ناامید کننده برای وعده‌های بلندی بود که افسران سیاسی بریتانیا در سال ۱۹۱۸ با آن وارد کوردستان شده بودند" (مک داول: ۱۱۷).

بریتانیا سیاست خود در قبال کوردها را

به شکلی که من آن را "نظریه‌ی تبصره ۲۲" می‌نامم توجیه کرد و من این اصطلاح را از رمانی طنزآمیز درباره‌ی جنگ اثر جوزف هلر برگرفته‌ام. این نظریه نقش بریتانیا در عراق را که بر دو جنبه تقسیم شده بود بیان می‌کند. از یک سو کوردها به عنوان یک گروه اتنیکی شناخته می‌شدند که تاریخ، فرهنگ و سنت‌های متفاوتی از عرب‌ها داشتند. از دیگر سو، طرفداران بریتانیا این‌طور استدلال کردند و هنوز هم بر این باورند که استقلال کوردها منافع استراتژیک بریتانیا در منطقه را به خطر خواهد انداخت. همچنان که یک منتقد به این نکته اشاره کرده است که "بریتانیایی‌ها می‌توانستند همان اهداف را با ایجاد یک دولت کوردی تحت کنترل و هدایت خود به دست آورند. در واقع آن‌ها مدتی با این ایده بازی کردند و حمایت نیمه‌کاره‌ای از خودمختاری کوردها هم از خود نشان دادند. با این حال به دلایل بسیار زیاد آن‌ها به این رویه ادامه ندادند که اصلی‌ترین آن وجود این ترس بود که اگر یک دولت کوردی ایجاد شود با ایران و ترکیه مخالفت خواهد کرد و ثبات و تعادل منطقه را مختل خواهد نمود و در نتیجه اوضاع بیشتر در راستای منافع اتحاد جماهیر شوروی خواهد بود" (عطاردی: ۲۱۰).

نظریه‌ی تبصره ۲۲ ورای جنبه‌ی سیاسی دارای یک بُعد معرفتی پنهان هم است. پیمان‌نامه‌ی حقوق بشر سازمان ملل اعلام کرده است که "تمام مردم دارای حق تعیین سرنوشت هستند". با این حال، اغلب این مسئله که منظور از مردم چه کسانی هستند مورد بحث قرار نگرفته است، مخصوصاً اگر منظور سرزمین‌هایی جدا از کشورهای تحت استعمار پیشین باشد. چنین ابهامی در این اعلامیه به برخی اجازه می‌دهد تا اصل تعیین سرنوشت و نقش اخلاقی آن در بررسی مسئله‌ی اقلیت‌ها در کشورهای

چندملیتی را زیر سوال ببرند و در عوض از رویکردی سیاسی و کاربردی استفاده کنند. برای بررسی این ابهام می‌توان بر جنبه‌ی اخلاقی اصل حق تعیین سرنوشت تأکید کرد و این پرسش را مطرح نمود که عدم داشتن حق تعیین سرنوشت به چه معناست؟ پاسخ روشن است: یعنی زندگی کردن تحت شکلی از حکومت که توسط دیگران تعیین شده است؛ فقدان نوع خاصی از آزادی. در خاورمیانه اقلیت‌های ملی‌ای وجود دارند که در پایان جنگ جهانی اول چنین آزادی‌ای از آن‌ها سلب شد و ناچار شدند تحت حکومت‌هایی زندگی کنند که توسط دیگران تعیین شده بود. مشخصاً کوردها و فلسطینی‌ها به عنوان بزرگترین گروه‌هایی که دچار چنین معضلی هستند، در این دسته‌بندی قرار می‌گیرند.

در قوانین بین‌المللی ممکن است "تعیین سرنوشت" گزاره‌ای مبهم باشد، اما آن‌هایی که رویکردی عملی در پیش گرفته‌اند نمی‌توانند منکر ملت بودن کوردها و فلسطینی‌ها شوند. البته صلح‌طلبان ۱۹۱۸ اصل تعیین سرنوشت را همچون یک شمشیر دولبه شناسایی کردند که با توجه به پیچیدگی مسائل منطقه می‌توانست هزینه‌ی قابل توجهی به همراه داشته باشد. آن‌ها برای هدایت مسئله‌ی فلسطینی‌ها و کوردها از سیاست تبصره ۲۲ استفاده کردند؛ در سخن با حقوق این اقلیت‌ها موافق بودند اما در عمل هیچ کاری برای دفاع از حقوق و جنبش‌های آنان نکردند. آن‌ها اغلب بر راه حل دو-دولت در مورد نزاع اسرائیل و فلسطین صحبت کردند، اما هرگز اقدامات واقعی را برای حل این مسئله انجام ندادند.

در عمل آن‌ها اصل تعیین سرنوشت کوردها را به هدف کلی حقوق بشر که در چهارچوب صلاحیت قضایی ملی در چهار کشور حاکم ترکیه، ایران، عراق و سوریه مربوط می‌شد تنزل دادند. با این حال این

طرح و هدف در یک قرن گذشته به واقعیت تبدیل نشده است و کوردها به این نتیجه رسیده‌اند که این رویکرد و سیاست در عمل نتیجه نمی‌دهد. دلیل این امر آن است که تمام پیمان‌نامه‌های سازمان ملل در مورد حقوق بشر ترکیبی از سه مسئله‌ی حقوق بشر، آزادی و حق تعیین سرنوشت است. نمی‌توان از حقوق بشر گروهی از مردم دفاع کرد در حالی که حق تعیین سرنوشت را از آنان سلب نمود. بر اساس آنچه که سیلا بن حبیب اخیراً مطرح کرده است "حق حکومت بر خود تنها یک حق در کنار سایر حقوق نیست. این امر شرایطی را برای بهره‌مند شدن از هر حقی حق مردم می‌داند نه اینکه برخی حاکمان آن حق را به دلخواه خود ببخشند یا سلب کنند" (بن حبیب: ۳۳).

بنابراین تاریخ تراژیک کوردها ادامه می‌یابد. در حالی که به لحاظ جغرافیایی کوردستان در اطراف مرزهای دولت-ملت‌های ترکیه، سوریه، عراق و ایران است؛ کوردها به دلیل اعتقادات، فرهنگ، سیاست‌ها و حتی زبان‌شان با خشونت مواجه می‌شوند. کوردها در مسیر تعیین سرنوشت سیاسی خود با تلخی و حس موردخیانته قرار گرفتن از جانب غرب روبرو شدند. اتفاقات اخیر همچون جنگ عراق در سال ۲۰۰۳ و "بهار" عربی جنگ و بی‌ثباتی را به خاورمیانه بازگردانده است. بازگرداندن ثبات به منطقه امری چالش‌برانگیز و تلاشی پرهزینه است. بازشناسی ضرورت دموکراسی و حقوق بشر یک امر کلی است؛ این امر در مورد کشورهای که دارای اقلیت‌های ملی هستند صدق نمی‌کند.

در این کشورها دومیلیتی بودن ممکن نیست. به عنوان مثال، گفتن اینکه فلسطینی‌ها و یهودی‌ها هر دو حق تعیین سرنوشت را دارند امری بی‌معنی خواهد بود، زیرا این دو جنبش از بنیاد با هم ناسازگارند

و راه حل ساختار دموکراتیک برای هر یک از این دو چه به شکل دو-دولت یا به شکل دوملیتی بودن غیرواقعی خواهد بود. به عنوان نمونه در موردی مشابه مسئله دموکراسی و حقوق بشر در ترکیه و ایران بی‌معنی است در حالی که حاکمان و ایدئولوژی حاکم ویژگی دوملیتی‌بودن را در این کشورها انکار نموده و یک‌دست‌بودن ملی را به زور اعمال می‌کنند.

این در حالی است که در بیست و پنج سال پرآشوب اخیر در منطقه، جبهه‌ی کوردها به صورت مخالف سرسخت افراط‌گرایی عمل کردند و به عنوان نیروی بالقوه‌ای که می‌تواند ثبات را در منطقه‌ی تکه‌تکه‌شده به سبب جنگ و ظلم ایجاد کند ظاهر شده‌اند. ما امیدواریم که نیروهای مرفعی و گرایش‌های لیبرال در کشورهای غربی ایده‌ی کلی منفی خود در برابر کوردها را کنار بگذارند و حقوق و انگیزه‌ی آن‌ها برای تجددخواهی و آزادی را بپذیرند.

نتیجه‌گیری: مخمصه‌ی کوردها و راه پیش رو

در چهار دهه‌ی گذشته، اسلام سیاسی با توجه به سیاست‌ها، ایدئولوژی‌ها و فرهنگ خاورمیانه به شکلی برجسته به گفتمان عمومی تبدیل شده است. با این حال همان‌طور که الیور روی بیان می‌نماید، اسلام سیاسی موفقیتی به دست نیاورده است. چرا؟ دو دلیل کلیدی: "نخست اینکه، این شکست یک تفکر است زیرا تفکر اسلامی مدرن بر اساس فرضیه‌های پایه‌ای که پتانسیل‌های نوآورانه‌ی خودش را نقض می‌کند، بنا شده است. در ثانی، این شکست به عرصه‌های سیاسی و تاریخی نیز دامن گسترده، همچنان که نتوانسته هیچ جایگزین بادوامی در ایران یا در منطقه‌ای گسترده‌تر ارائه دهد" (روی: ix).

در واقعیت امر، اسلام سیاسی دیگر نیروی ژئو-استراتژیک اصلی به شمار نمی‌آید. در سراسر منطقه، مردم در مقابل ندای اتحاد و تجدد کشورهای "اسلامی" مقاومت می‌کنند. "در حالی که تنش‌های شمال و جنوب ادامه خواهند یافت و ممکن است ابعاد اسلامی به خود بگیرند، اما ما عصر انقلاب اسلامی را پشت سر گذاشته‌ایم" (همان: x) در نتیجه دورنمای یک آینده‌ی دموکراتیک برای منطقه فراتر از اسلام‌گرایی است. برای پذیرش چنین پتانسیلی ضروریست که رهبران و دیپلمات‌های جهان وارد عمل شوند، گفتگو کنند و به دنبال یک توافق جامع باشند. این توافق بایستی نگرانی‌های مشروع و انگیزه‌های اقلیت‌های این منطقه را پوشش دهد تا به یک راه حل عادلانه منجر شود که راه را برای همزیستی و احترام متقابل هموار سازد.

البته باید این نکته را در نظر گرفت که جامعه‌ی جهانی اغلب در مواجهه با واقعیت‌های ناگوار در منطقه و نشان دادن یک رفتار تعیین‌کننده شکست خورده است. زمانی که دخالت‌های ضروری برای حفظ جان افراد بی‌گناه لازم بود تا امنیت آن‌ها تأمین گردد، غرب فاصله‌ی خود را حفظ کرد. در نتیجه سیاست غربی‌ها و دستاوردهای آن‌ها از زمان جنگ خلیج به بعد بی‌تأثیر بوده است.

در همان حال کوردها به شکلی مداوم به تلاش‌های خود در خاورمیانه ادامه داده‌اند. آن‌ها ایده‌های مدرن و دموکراتیک را در طول دهه‌های اخیر از قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم تجسم بخشیده‌اند. با افول سیستم سکولار، پارلمانی و بر مبنای قانون اساسی ترکیه، غرب باید متوجه این امر شود که کوردها جایگزین مناسبی برای برقراری دموکراسی در منطقه هستند. با این حال یک پرسش مطرح می‌شود: آیا غرب سرانجام

حقوق کوردها را به رسمیت خواهد شناخت و سیاست تبصره‌ی ۲۲ را برای حمایت از حق تعیین سرنوشت کوردها کنار خواهد گذاشت؟

ممکن است این پرسش به‌جا مطرح شود که آیا من بر نقش غرب بیش از اندازه تأکید می‌کنم در حالی که خودستایی رهبران و متفکران کورد در این نزاع و تراژدی مداوم را نادیده می‌گیرم؟ این امر که رهبران ملی‌گرا و متفکران کورد، به روش‌های مختلف، در مداومت تراژدی کوردها همکاری داشته‌اند، غیر قابل انکار است. با این حال، خودستایی آن‌ها باید در نتیجه‌ی سیاست‌های غرب در منطقه مورد توجه قرار گیرد. علی‌رغم غیرقابل‌توجیه‌بودن رفتارهای سیاستمداران و متفکران کورد، مجموعه‌ای از دیدگاه‌های خاص غربی باعث محدود شدن کنش‌های آن‌ها شده بودند. احتمالاً آن‌ها هرگز از عقلانیت داستایوفسکی که در رمان جنایت و مکافات می‌گوید: "به راه اشتباه خود رفتن بهتر است از رفتار درست بر اساس نظر دیگری" عبرت نگرفته‌اند.

برای روشن‌تر شدن مسئله، ابتدا من این مورد را مطرح می‌کنم که از اواخر جنگ جهانی اول تا ۱۹۴۰ آن‌ها تلاش می‌کردند تا حمایت بریتانیا و فرانسه را جلب کنند. آن‌ها قول حمایت دادند اما در عمل به آن‌ها خیانت کردند که به قربانی شدن کوردستان و در حاشیه‌قرارگرفتن هویت کوردی به‌نفع ملی‌گرایی فارسی، ترکی و عربی انجامید. دوماً، پس از جنگ جهانی دوم به دلیل میراث جمهوری کوردستان که در نتیجه‌ی سیاست شوروی سابق در ایران ایجاد شده بود، آن‌ها به مارکسیسم روسی روی آوردند. از ۱۹۴۷ تا اواخر جنگ سرد، آن‌ها تلاش می‌کردند تا پرسش حل‌نشده و قدیمی کوردها را با ایدئولوژی مارکسیسم روسی پیوند دهند که حق تعیین سرنوشت

کوردها را به مسئله‌ی سوسیالیسم در این چهار کشور گره می‌زد. هرچند این رویکرد قوی و جذاب به نظر می‌رسید اما در عمل فاجعه‌ای سیاسی برای کوردها به بار آورد، زیرا به ایجاد یک تورم ایدئولوژیکی و سیاسی انجامید. در این بافت تورم به معنی موقعیتی است که در آن افراد ارزش والاتر را بزرگ‌تر از آن چیزی که هست در نظر می‌گیرند. متفکران کورد و بیشتر رهبران سیاسی آن‌ها این رویکرد را می‌ستودند زیرا بر این باور بودند که آن‌ها تفکری منحصر به فرد دارند در حالی که در واقعیت آن‌ها یک واکنش استاندارد را از جانب افراد متورم دریافت می‌کردند. سوماً، پس از اتمام جنگ سرد در حالی که متوجه بن‌بستی که با آن روبرو بودند شدند، مخصوصاً در عراق، کوردها یک بار دیگر به تکاپو افتادند تا حمایت قدرت‌های غربی مخصوصاً ایالات متحده آمریکا به عنوان ابرقدرت مسلط بر منطقه به جای بریتانیا و فرانسه را به‌دست آورند. این تغییر یک بار دیگر تورم ایدئولوژیکی و سیاسی را ایجاد کرد.

بدون شک علاقه‌ی کوردها به حق تعیین سرنوشت تأثیر بسیار زیادی بر دولت‌های خاورمیانه گذاشته است. با این حال این پرسش مطرح است که تا چه حد و تا چه زمانی کوردها باید عواقب اشتباهات سیاسی غربی‌ها در خاورمیانه را تحمل کنند. برای مثال زمانی که انتظارات آمریکا و بریتانیا از جمله احیای عراق و انتصاب یک حکومت غرب‌گرا محقق نشد، آن‌ها به جای حمایت از کوردها به آرام ساختن حکومت‌های بغداد و آنکارا روی آوردند. متفکران کورد باید تاکنون متوجه شده باشند که در موقعیت‌هایی که سیاست منطقی و اخلاقی غربیها از هم فاصله می‌گیرند، آن‌ها متحمل بیشترین خسارت می‌گردند. متعاقباً، سومین دیدگاه که اکنون از سوی شمار قابل توجهی

از رهبران کورد دنبال می‌شود ممکن است نتایج فاجعه‌بارتری از دو دیدگاه قبلی به بار آورد، زیرا این دیدگاه درخودفریبی قوی‌تری ریشه دارد.

اکنون زمان آن رسیده است که متفکران کورد مسیر خود را رها از تأثیرات خارجی انتخاب کنند. آن‌ها باید رویکردهای امنیت‌محور را که از جانب حکومت‌های ترکیه، ایران، عراق و سوریه ساخته و ابقا می‌شوند با در نظر گرفتن پرسش کوردها به چالش بکشند. در عوض، آن‌ها باید این را مشخص کنند که امنیت کل منطقه تا حدودی مشروط به یافتن راه حل صلح‌آمیز برای مسئله‌ی کوردها است.

به علاوه آن‌ها باید تئوری تبصره‌ی ۲۲ را که توسط قدرت‌های غربی ایجاد شده بود را از بین ببرند و مشخص کنند که اگر مسئله‌ی قدیمی کوردها لاینحل باقی بماند عواقب بین المللی و منطقه‌ای عظیمی به همراه خواهد داشت. بنابراین آن‌ها بایستی نظریه‌ی آزادی خود را بنا کنند. من امیدوارم که این مرکز در چنین فعالیتی مشارکت داشته باشد.

باز هم ممکن است این پرسش ایجاد شود که آیا من واقعاً بیش از حد بلندپرواز و ایده‌آلیست هستم؟ من متوجه هستم که این خلاصه از مخصصه‌ی کوردها و راه حل‌های پیشنهادشده برای آن ممکن است دور از واقعیت سیاسی حال حاضر به نظر آید. با این حال ما اینجا جمع شده‌ایم تا مرکزی تحقیقاتی را راه‌اندازی کنیم که هدفش مطالعه و یافتن راه حلی برای مخصصه‌ی کوردی مورد بحث است. این مسئله مستلزم ایجاد نظریه یا دانشی است که بتواند آرزوها و انگیزه‌های کوردها را بپذیرد در حالی که ترس‌ها، خطرات و انکارهایی که در زیست سیاسی اطراف آن‌ها وجود دارد را هدف قرار دهد. چنین نظریه‌ای به این بستگی دارد که بتواند میان ضدیت‌های این عناصر مختلف

آشتی برقرار کند، همچنان که فوکو می‌گوید دانش «ابداعی» است که پشت آن چیزی کاملاً متفاوت نهفته است: بازی غریزه‌ها، تکانه‌ها، آرزوها، ترس، یک اراده برای وقف‌کردن. در مرحله‌ای که این عناصر با هم به مبارزه بپردازند دانش شکل می‌گیرد. دانش نه تنها به عنوان نتیجه‌ی هارمونی یا برابری خوشایند این عناصر شکل می‌گیرد، بلکه نتیجه‌ی تقابل آن‌ها و ترکیب مشکوک و موقت یک صلح شکننده‌ای است که این عناصر همیشه آماده‌ی خیانت به آن هستند. دانش یک قدرت ذهنی دائمی نیست بلکه یک اتفاق یا احتمالاً مجموعه‌ای از اتفاقات است (فوکو، ۱۹۸۹: ۱۳-۱۴).

در پایان من شما را به این نقل قول می‌سپارم و قدردانی خود را به چنین قریح‌های ابراز می‌دارم. امید است که این نقل قول افقی از اتفاقاتی که به مخصصه‌ی کوردها مربوط است را پیش روی شما بگشاید.

نکات

۱ هفت سال کمک پزشکی به کوردستان ایران ۱۹۸۱_۱۹۸۷، مستندی چاپ نشده در کتابخانه‌ی انستیتو کورد، پاریس، GEN. ۱۱۵۸، ص ۲۸ و ۲۳.

۲ FO 371/6467 E 3357.

۳ Catch-22 یک رمان طنزآمیز است که در سال ۱۹۶۱ چاپ شد. این رمان مجموعه‌ای است که از ۱۹۴۲ تا ۱۹۴۴ ادامه داشت. موضوع اصلی زندگی کاپیتان جان یوساریان، خلبان نیروی هوایی بمبافکن B-25 است. بیشتر وقایع این کتاب زمانی رخ می‌دهد که اسکادران خیالی ۲۵۶ نیروی هوایی آمریکا در جزیره‌ی پیانوسا در دریای مدیترانه در غرب زمین‌های ایتالیا مستقر می‌شود. این رمان همچنین بخش‌هایی از آموزش‌های لری فیلد در کلورادو و آموزش نیروهای هوایی در مقر هوایی ارتشی سانتانا در کالیفرنیا را

یک مسئله‌ی بغرنج است. اصطلاح catch-22 وارد زبان انگلیسی شد و به معنای موقعیت مشکل‌سازی بود که تنها راه حل در انکار ذات مشکل نهفته بود.

مراجع

- Atarodi, Habibollah. (2003) *Great Powers, Oil and The Kurds in Mosul*, University Press of America.
- Benhabib, Seyla. (2017) "Democratic Sovereignty and Transnational Law: On Legal Utopianism and Democratic Skepticism" in P. Deutscher & C. LaFont (ed.), *Critical Theory in Critical Times*, Columbia University Press, pp. 21-38.
- Chaliand, Gerard. (1994) *The Kurdish Tragedy*, translated, Philip Black, Zed Books Ltd.
- Foucault, Michel. (1989) "resume des cours, 1970-1982", cited by James Miller in *The Passion of Michel Foucault*, p. 214, 1994, Flamingo.
- Gellner, Ernest. (1983) *Muslim Society*, Cambridge, CUP.
- Kedourie, Elie. (1992) *Politics in The Middle East*, Oxford University Press.
- Khomeini, Ruhollah, (1979) *The Islamic State*, Trans. Joint Publications Research Service, Arlington, Virginia.
- McDowall, David. (2000) *A Modern History of the Kurds*, I.B. Tauris.
- O'Leary, Brendan (ed.), (2005) *The Future of Kurdistan in Iraq*, university of Pennsylvania Press.
- Oven, David, (1992) *Time to Declare*, Penguin Books.
- Poole, Adrian. (2005) *Tragedy: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- Roy, Olivier. (1994) *The Failure of Political Islam*, Trans. Carol Volk, Harvard University Press.
- Shams, Said. (2011) *Nationalism, Political Islam and the Kurdish Question in Iran: Reflections on the Rise and Spread of Political Islam in Iran*, VDM Verlag,
- Zubaida, Sami. (1993) *Islam, the People and the State: political Ideas and Movements in the Middle East*, I.B. Tauris.
- _____ (2011) *Beyond Islam: A New Understanding of the Middle East*, I.B. Tauris.
- *. <https://tishk.org/blog/blog/political-islam-kurds-and-the-west/>

در بر می‌گیرد. این رمان بیهودگی جنگ و زندگی نظامی را از طریق تجربیات یوساریان بررسی می‌کند. همچنان که ترس وجود او را از بین می‌برد، یوساریان درصدد برمی‌آید تا راهی برای خروج از جنگ یا حداقل از جبهه بیابد. در یک لحظه‌ی تعیین‌کننده او دست به تمارض می‌زند و روزهای زیادی را در بیمارستان سپری می‌کند. اما این شرایط هم مشکلات خود را داشت. در بیمارستان بودن به معنی تماس نزدیک با سایر مردان بود. برخی از آن‌ها به شدت مجروح بودند و تنها ترس او را بیشتر می‌کردند. برخی دیگر را نمی‌توانست تحمل کند. همچنین نبود هیچگونه همدردی از جانب دکتر دانیکا که راضی نبود او را بستری کند معضل دیگری بود. این پزشک به یوساریان توضیح داد که حتی دست به دیوانگی زدن هم او را نجات نخواهد داد. 'آیا منظور تو این است که تبصره‌ای وجود دارد؟' دکتر دانیکا جواب داد: 'البته که تبصره‌ای وجود دارد. تبصره‌ی ۲۲. هر کس که بخواهد از جبهه خارج شود واقعاً دیوانه نیست.' در نتیجه تنها تبصره‌ای که وجود داشت تبصره‌ی ۲۲ بود، به این معنی که تلاش برای نجات خود از خطرات درپیش درواقع فرآیندی است که یک ذهن منطقی انجام می‌دهد نه یک ذهن دیوانه. تنها کاری که باید انجام می‌داد این بود که درخواست کند؛ و به محض اینکه درخواست خود را مطرح می‌کرد او دیگر دیوانه نبود و باید به ماموریت‌های هوایی بازمی‌گشت. به عبارت دیگر تبصره‌ی ۲۲ یک پارادوکس است. در رمان عنوان می‌شود که اگر یک سرباز بخواهد به خانه بازگردد باید دیوانه انگاشته شود. این تنها دیوانگی یک سرباز است که بخواهد در جنگ هواپیمایی را به پرواز درآورد. با این حال اگر آن‌ها به اندازه کافی درک کنند که به پرواز درآوردن هواپیما در جنگ کاری دیوانه‌وار است آن‌ها عاقل هستند. این واقعاً

”

ناسیۆنالیزمی کوردی: بنه چه که ی چیه؟

نووسەر: جیگر ههسهن*

وهه رگیب: ژیوان کویانی

“

پوختە

تېگەيشتنىكى گىشتى لاي بەشىك لە ئەكادىمى و ناسىئونالىستە كوردەكان ھەيە لايان وايە، ناسىئوناليزمى كورد كۆنە و خۆرسكە وەك لە سەدەكانى مېژوودا سەلمىندراوہ. ئەم بىچىنەخوازەنە ئاماژە بە كۆلتوور و زمان و ئەدەبىياتى كوردىي جياواز دەكەن وەك بناغەبەك بۆ شوناسىكى نەتەويىي كۆنى كورد. بەرەيەكى پىچەوانەي مۆدېرنىستەكان، جەخت لەو دەكەنەوہ چەمكى ناسىئوناليزم بەرھەمى پىشەسازىكردن و مۆدېرنىتەيە. تويژنەوہ لەبارەي سەرچاوەي ناسىئوناليزم لە دەرەوي مشتومرى پيش- مۆدېرنىزم، كەمىك پيش كەوتووه. رېدۆزىكى جىگرەوہ بۆ سەرھەلدانى ناسىئوناليزم لە لايەن بەرھەمەكانى ئەنتۆنى سمىسەوہ دەخرىتەرۆو. ئەم رېدۆزە كە بە بىچىنەخوازىي (نەرم) ناودىركراوہ، دان بە توخمە سەرەتايى و مۆدېرنەكانى ناسىئوناليزمدا دەنىت. پرسى تويژنەوہ كە ليرەدا ئەوہيە: ناسىئوناليزم لە كوئوہ سەرچاوە دەگرېت؟ ئايا بۆماوہيە يان پىكھاتەيە؟ ئەم وتارە سەرلەنوئ مشتومرىكى كلاسىكى لە نيوان دوو تيورىي بالادەستى ناسىئوناليزم دەكاتەوہ و بەكارھىنانيان بۆ كەيسى كورد ھەلدەسەنگىنيت. بەلگەكانى وتارەكە باس لەوہ دەكات، نە رېدۆزى سەرەتايى و نە رېدۆزى مۆدېرنىستى تاكلايەنە ناتوانيت گرنكى بە سەرچاوەي ناسىئوناليزمى كوردى بدات. بەلكوو بابەتەكە دەلى نەتەوہەكان - وەكوو كەيسى كورد ئاشكرائى دەكات، لە لايەك تايبەتمەندىي سەرەتايى و لە لايەكى تريس تايبەتمەندىي مۆدېرن لەخۆدەگرن.

سەرەوشەكان

ناسىئوناليزم، بىچەخوازى، مۆدېرنىزم، ناسىئوناليزمى كوردى، مېژووى كورد، ئەدەبىياتى كوردى.

پيشەكى

لە نيو ھەندىك لە ئەكادىمىستەكان و ناسىئونالىستە كوردەكاندا تېروانىنىكى گىشتى ھەيە كە ناسىئوناليزمى كوردى كۆن و سروشتيە وەك چۆن لە چەندىن سەدەي مېژوودا دەرکەوتووه. ئەم روانگەيە ئاماژە بە گىرانەوہي زارەكىي مېژوويى و كۆلتوور و زمانىكى جياوازي كوردى و ئەدەبىيات دەكات وەك بونىادىك بۆ شوناسى نەتەويىي كۆنى كورد. ئەم ئەكادىمىستانە و ناسىئونالىستە كوردەكان لەگەل ديدگاي سەرەتايى ناسىئوناليزمدا بەشدان، كە دەلىت نەتەوہەكان خاوەنى سىفەتى پەيوەستكارون كە ناگۆردىن (Joireman 2003: 20). ھەرچى بىت ئەم بانگەشەيە زۆرجار تايبەتمەندىيە مۆدېرنەكانى نەتەوہەكان و ناسىئوناليزم پشتگوئ دەخات.

بۆ مۆدېرنىستەكان چەمكى ناسىئوناليزم كۆن نيە بەلكوو بىرۆكەيەكى رۆژئاوايە كە بە ھۆي پىشەسازىيەوہ بەرھەم ھىنراوہ و بە نەتەوہەكانى رۆژھەلات ناسىنراوہ (برواننە قان برۆينسن؛ ھىرشلەر؛ سترۆھماير). مۆدېرنىستەكان بەم تيرمە باس لە ناسىئوناليزمى كوردى دەكەن و لە ھەمووى تايبەتتير، دەرکەوتنى وەك كاردانەوہ بەرانەر بەو گۆرانكارىيە سياسىيانەي دواي دارمانى ئىمپراتۆرىي عوسمانى ھاتبووه ئاراوہ، لىك دەدەنەوہ. پيش ئەم قۇناغە كورد بە درىزايىي ھىلە خىلەكى و جوگرافىيەكان پەرشوبلاو و دابەش بوون و خاوەنى ھەستىكى يەكگرتووى نەتەوہىي نەبوون. كيشەي سەرچاوەي ناسىئوناليزم لە دەرەوي مشتومرى سەرەتايى-مۆدېرنىزم، كەمىك پيش كەوتووه. بەلام كارەكانى ئەنتۆنى سمىس^[۱] لەسەر «سەرەتاگەرايىي نەرم^[۲]»، رېبازىكى جىگرەوہ بۆ سەرھەلدانى ناسىئوناليزم دەخاتە رۆو. ئەم رېبازە دان بەوہدا دەنىت، ناسىئوناليزم ھەم توخمە سەرەتايەكان و ھەم توخمە مۆدېرنىستەكانى تىدايە.

ناسیۆنالیزم له کۆپۆه سەرچاوه دهگریت؟ ئایا بۆمواوه ییه یان بنیات نراوه؟ به تایبه تیت، ئایا ناسیۆنالیزمی کوردی کۆنه یان دیاردیه کی مۆدیرنه؟ ئەم وتاره سەرله نوێ مشتومری کلاسیکی نیوان دوو تیۆریی بالادهستی ناسیۆنالیزم دهکاتهوه و کاریبکردنی ههريه که یان بۆ که یسی کورد ههلهسه نگیست. به لگه ی من ئهوه یه، نه ریبازی سه ره تایی و نه ریبازی مۆدیرنیستی به ته نیا ناتوانیت بایه خ به سه رچاوه ی ناسیۆنالیزمی کوردی بدات. که یسی کورد ئه وه ده ره خات که نه ته وه کان و ناسیۆنالیزم تایبه ته مندیی سه ره تایی و مۆدیرنیان هه یه. نه ته وه به ره مه ی گروویبکه پراکتیزه ی کولتوری و زمانه وانی ناوازه و زۆر جار درێژخایه نیان هه یه. وتاره که پشت به سه ره تایبگه رای [ئه زه لی] «نهرم» ده به ستیت بۆ ئه وه ی پردیک له نیوان ئه وه دوو تیۆرییه دا دروست بکات. به شیوه یه کی پراکتیکتر، پرمۆردبالیزمی نهرم، یارمه تیده ره بۆ پالپشتیکردنی گه شه سه ندنی میژوویی کورد؛ خه لکانیکه دانیشتووانی سه قامگیر و پراکتیزه کولتورییه کۆنه کانیان هه یه، به لām ئه وانه هه ستی ناسیۆنالیزمیان تا مۆدیرنیته په ره ی پی نه داوه. وادیاره بارودۆخی مۆدیرنیته له خۆیدا به س نه بیست بۆ به ره مه مه نیانی هه ستیکی سه قامگیری نه ته وه بی، به تایبه تی له که یسی کورددا. به م پییه، بابه ته که ئه وه مان بۆ ده ره خات گه شه سه ندنی ناسیۆنالیزمی مۆدیرنی کوردی له لایه ک پیویستی به بوونی کولتور و زمانیکی کۆن (ئه گه رچی کولتور و زمانیکی ته واونوازه نییه) و له لایه کی تر پالنه ره سیاسی و کۆمه لایه تییه تایبه ته کان هه بووه. چۆن ته نیا نمونه ی توێژینه وه یارمه تیمان ده دا بۆ ئه وه ی باشتر له سه ره له دانی نه ته وه کان و ناسیۆنالیزم تی بگه ین؟ نمونه ی توێژینه وه بریتییه له **توێژینه وه یه کی چر له یه ک هه یس به مه به ستی تیگه یشتن له**

چینیکی گه وره تری که یسه کان (Gerring 2007: 95). به له به رچاوگرته ی و ربوونه وه ی زیاتر، سوودی تایبه تی هه یه بۆ لیکۆلینه وه له ته نیا که یسیک. **یه که م**، لیکۆلینه وه له تاکه که یسیک، ده ره نه جمایکی وه سفکه ره ده دات به ئه کادیمییه کان، به سووده بۆ به راوردکردنی یه که یه ک له گه ل یه که هاوشیوه کانی تر (Gerring 2004: 346; Hawkins 2009) دووه م: خویندنه وه ی ورد بۆ که یسی کورد، تاقیکردنه وه یه ک بۆ روانگه سه ره تایی و مۆدیرنه کان دابین ده کات و سه ره رای ئه وه ش، ده وتاوتیست له وه دۆزینه وانه یان تیۆریانه ی له که یسی کوردییه وه دروست ده ین، که لک وه ربگیری و بۆ که یسه کانی تری هاوشیوه ی به کاری به ینین. بابه ته که به م شیوه یه به ره ده وام ده بیست. له به شی یه که م به کورتی میژووی کورد ده خرتیروو بۆ ئه وه ی کۆنتیکست بۆ سه ره له دانی ناسیۆنالیزمی کوردی دابین بکات. **به شی دووه م** روانگه ی سه ره تایی ده خاته روو. بنچینه خوازی روون ده کاته وه، نیشان ده دات چۆن بۆ که یسی کورد ده گونجیت و هه ندیک ره خنه له ریبازه که پیشکه ش ده کات. هه ره وها تیشک ده خاته سه ر گرنگی ئه ده بی کوردی له ئاگادارکردنه وه و په ره پیدانی ناسیۆنالیزمی کوردی. له **به شی سییه مدا** روانگه ی مۆدیرنیستی بۆ ناسیۆنالیزم و چۆنیه تی روونکردنه وه ی سه ره له دانی ناسیۆنالیزمی کوردی و هه ندیک ره خنه له ریبازه که ده خاته روو. ئەم به شه پیشنیاری ئه وه یه، گه رچی ئەم ریکاره روونکردنه وه یه کی به روا له ت قایلکارانه بۆ سه ره له دانی ناسیۆنالیزمی کوردی پیشکه ش ده کات، به لām له گه ل ئه وه ش، کیشه یه کی ناته واه. **به شی چواره م** به سوودوهرگرتن له به ره مه کانی ئه نتۆنی سمیس به شدارییه کانی تیۆریکی جیگروهه بۆ ناسیۆنالیزم ده ناسینریت. به م کاره، بابه ته که بنچینه خوازی "نهرم" ده گریت به ره بۆ ئه وه ی تی بگات ناسیۆنالیزمی

به سه‌رنجدانی ئه‌وه‌ی که، پێناسه‌ی سمیس نموونه‌یه‌کی ئایدیالییه، نه‌ته‌وه‌کان ده‌که‌ونه‌ سه‌ر به‌رده‌وامی خاوه‌ندارێتی زیاتر بۆ که‌متر له‌م تابه‌تمه‌ندیانه. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ زا‌راوه‌ی ئیتنیکی به‌م شیوه‌یه‌ پێناسه‌ ده‌کریت که‌ کۆمه‌لی مرۆبی که‌وا ئه‌فسانه‌ و میژوو و کولتوری بنه‌ماله‌ هاوبه‌شه‌کانیان هه‌یه، په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ڵ خاکیکی دیاریکراو و هه‌ستکردن به‌ هاوده‌نگیدا هه‌یه (سمیس ۱۹۸۶: ۳۲). به‌لام «هه‌ستی کۆده‌نگی» سسته‌ و نابێته‌ هۆی ناسیۆنالیزم و خواستی ده‌وله‌تداری. ناسیۆنالیزم ره‌نگدانه‌وه‌ی خواستی دانیشتووانیکی دیاریکراو بۆ یه‌کخستنی یه‌که‌ سیاسی و نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانه (Gellner 1983: 1). زۆرچار ئه‌م خواسته‌ له‌ نزیکه‌وه‌ به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ ئامانجیکی سیاسی کۆنکرێته‌وه‌، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌ نه‌ته‌وه‌کان له‌ کۆتاییدا هه‌ولی دامه‌زراندنی ده‌وله‌ت ده‌دن. به‌م شیوه‌یه‌ ده‌توانریت ناسیۆنالیزمی کوردی وه‌ک کرده‌وه‌یه‌کی ئامانجدار له‌ دارشستی

کوردی له‌ کۆیه‌ هاتوووه‌ و چۆن په‌ره‌ی سه‌ندوووه. له‌ کۆتا به‌شدا هه‌ندیک تیبینی کۆتایی له‌سه‌ر سوودی سه‌ره‌تایه‌گه‌راییی «نه‌رم» بۆ روونکردنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌کان و ناسیۆنالیزم پێشکه‌ش ده‌کریت. به‌رله‌وه‌ی بابه‌ته‌که‌ بچێته‌ پێشه‌وه‌، یاره‌مه‌تیده‌ر ده‌بیت بۆ پێناسه‌کردنی چه‌مکه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه: نه‌ته‌وه‌، ناسیۆنالیزم، ئیتنیکی (یان جفاکی) و ناسیۆنالیزمی کوردی. بنه‌مای ئه‌م توێژینه‌وه‌یه، پێناسه‌ی ئه‌نتۆنی سمیس بۆ نه‌ته‌وه‌یه.

وه‌ک کۆمه‌لگه‌یه‌کی مرۆبی ناودار و خۆپێناسه‌کراو که‌ ئه‌ندامه‌کانی ئه‌فسانه‌، یاده‌وه‌ری، هیمما، به‌ها، نه‌ریتی هاوبه‌ش ده‌چین، له‌ نیشتمانیکی میژوویدا نیشته‌جین و خۆیان له‌گه‌لیدا ده‌ناسین، کولتوریکی گشتیی جیاواز دروست ده‌که‌ن و بلاوی ده‌که‌نه‌وه‌ و داب و نه‌ریتی هاوبه‌ش و یاسا هاوبه‌شه‌کان ره‌چاو ده‌که‌ن. (Smith 2008: 19)

ناسنامه‌یه‌کی کوردی له ریڤگه‌ی بانگه‌واز بۆ زمان و کولتور و میژوو‌یه‌کی هاوبه‌ش وه‌ک ئامرازیک بۆ ئامانجیک‌ی به‌رجه‌سته چاو لی بکریت. له‌م به‌ش‌ی خواره‌ودا گێرانه‌وه‌یه‌کی کورت و گشتی له‌ میژووی کورد پێشکەش ده‌کریت.

میژووی کورد و میژووی ناسیونالیزم

په‌لاماری عه‌ره‌به‌کان له‌ سه‌ده‌ی چه‌وته‌م، ئیسلامیان به‌ ناوچه‌که‌ ناساند؛ به‌لام کورد پراکتیزه‌ی کولتوری و زمانه‌وانی داگیرکه‌رانی خۆی وه‌رنه‌گرت. جگه‌ له‌مه‌ش زۆر زانیاری که‌م له‌سه‌ر کورد به‌رله‌ ئیسلام و ده‌سه‌لاتی عه‌ره‌ب هه‌یه (Hassanpour 1992; MacDowall 2004). ئه‌وه‌ی ئیمه‌ ده‌یزانین ئه‌وه‌یه‌ که‌ کۆمه‌لگای کوردی خپله‌کی بووه‌ و به‌ حوکمرانی لۆکالی تایبه‌تمه‌ند بووه‌ و له‌ رووی جوگرافیه‌وه‌ دابه‌ش بووه. دوا‌به‌دوای داگیرکاریه‌کانی عه‌ره‌ب، کورد که‌وته‌ قۆناغیک‌ی شله‌ژان و که‌وته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی تورکی سه‌لجوقی و مه‌غۆل (حه‌سه‌نیوور ۱۹۹۲: ۵۰). ئه‌مه‌ش تا ده‌وره‌ی کۆتایی سه‌ده‌ی پانزه‌ و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی شانزه‌ به‌رده‌وام بوو که‌ له‌ سه‌رده‌مه‌دا هۆزه کورده‌کان ملکه‌چی ده‌سه‌لاتی عوسمانی و فارس بوون. هۆزه‌ کورده‌کان دانیان به‌ سه‌روه‌ری شای سه‌فه‌وی و سولتانی عوسمانیدا نا به‌لام ئه‌م هۆزانه‌ حوکمرانیان ده‌کرد (و سه‌ربه‌خۆییه‌کی به‌رچاویان به‌سه‌ر گه‌ل و خاکه‌به‌باند هه‌بوو) (MacDowall 2004: 27). سه‌ره‌رای سه‌قامگیریی ریژه‌یی ئه‌م ریکخسته‌ن، پیکدادان له‌ نیوان عوسمانیه‌کان و سه‌فه‌ویه‌کان و له‌ نیوان ده‌سه‌لاتدارانی ناوه‌ندی و هۆزه‌کانی کورد زۆر بوو. پیکدادانه‌کان تا هه‌له‌وه‌شانده‌وه‌ی ئیمپراتۆریه‌تی سه‌فه‌وی له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌هه‌م و لاوازبوونی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مه‌دا به‌رده‌وام

بوون (Hassanpour 1992; MacDowall 2004; Olson 1989).

حه‌سه‌نیوور لای وایه، بیروکی نه‌ته‌وه و ناسیونالیزم، له‌ سه‌ده‌ی چه‌ده‌یه‌مه‌دا رواله‌تیک‌ی باوی نه‌بووه، له‌ راستیدا له‌ هه‌لومه‌رجی تایبه‌تی کوردستاندا په‌ره‌ی سه‌ند (۱۹۹۲: ۵۵). نووسه‌رانی کوردی وه‌ک شه‌ره‌فخان به‌تلیسی و ئه‌حمه‌دی خانی وه‌ک به‌لگه‌یه‌ک بۆ به‌ئاگاهاته‌نه‌وه‌ی ناسیونالیزمی کوردی ده‌هینیته‌وه. به‌لام ئه‌و ئارگومینته به‌ ناوی ناسیونالیزمی "فیودالی" ده‌ستیشان کراوه، که‌ پێشی ده‌خات بۆ جیاکردنه‌وه‌ی له‌ ناسیونالیزمی "چینی ناوه‌ندی مۆدیرن" (۱۹۹۲: ۵۶-۷). هه‌سه‌ن پوور پێشینیاری ئه‌وه‌ ده‌کات، ناسیونالیزمی مۆدیرنی کوردی له‌ ده‌وره‌ی ناوه‌راستی سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌مه‌دا دارپێزراوه، به‌لام تا رووداوه‌کانی سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م وه‌ک شۆرش‌ی گه‌نجانی تورک له‌ سالی ۱۹۰۸دا قۆزاخه‌ی نه‌به‌ستبوو، هه‌رچه‌نده‌ هه‌سه‌نیوور بوونی ناسیونالیزمی سه‌ده‌ی چه‌ده‌یه‌می کوردی ده‌پاریزیت، به‌لام تیبینی ده‌کات تا سه‌ده‌ی بیسته‌م کۆمه‌لگای کوردی، فیودالی و پر له‌ ناته‌بایی بووه‌ و ناسیونالیزمی مۆدیرنی کوردی له‌ ئه‌نجامی هه‌وله‌کانی کورد بۆ به‌رهن‌گاربوونه‌وه‌ی ئاسمیلاسیون بووه. (۱۹۹۲: ۶۵). ئه‌م جۆره‌ سیاسه‌ته‌ جیاکاریانه له‌ ئه‌نجامی به‌دییه‌تانی ده‌وله‌ته‌کان له‌ رۆژه‌لاتی ناوه‌راستی دوای جه‌نگی جیهانی یه‌که‌مه‌دا بووه. دارمانی ئیمپراتۆری عوسمانی له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا، ساتیک‌ی وه‌رچه‌رخانی بۆ میژووی کورد دیاری کرد. کۆتایی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م و دواتر په‌یمانی ئاشتی نیوان عوسمانیه‌کان (واته‌ تورکیای مۆدیرن) و بریتانیا، بانگه‌ش‌ی بۆ ده‌وله‌تیک‌ی سه‌ربه‌خۆی کوردی ده‌کرد. په‌یمانامه‌ی سیقه‌ر له‌ سالی ۱۹۲۰ نوینه‌رانی ئیمپراتۆریه‌تی بریتانیا و ئیمپراتۆری عوسمانی واژۆیان کردبوو، ریکخستیک‌ی بۆ سه‌ربه‌خۆیی

كورد له خو گرتبوو. دوو مادهى تاييهت به مادهى ۶۲ و ۶۴ تاييهت كرابوون بو پرسى كورد. يه كه ميان ئوتونومىي بو كورده كان دابىن ده كات له و ناوچانهى ده كه ويته رۇژه لانتى فورات، باشوورى سنوورى ئرمينيا وه ك ئه وهى له مهودوا ديارى ده كريت و باكورى سنوورى توركي له گهل سوريا و ميزۇپوتاميا (پهيمانامهى سيفەر ۱۹۲۰). شاندىكى سى كه سى له ئه ورووپاوه پهيمانامه يه كيان دارشت بو پشتيوانى له و ماده يه. ههروهها مادهى ۶۴ گرنگه. ده لىت:

ئه گهر له ماوهى يه ك سالدا له كاتى چوونه بوارى جيبه جيكردنى ئه م پهيمانامه يه نه ته وه كانى كورد له چوارچيوه ي ئه و ناوچانهى كه له مادهى ۶۲ دا ديارى كراون، به شئيه يه ك خويان ئاراسته ي ئه نجومه نى كومه له ي نه ته وه كان بكن بو ئه وهى پيشانى بدن زورينه ي دانىشتووانى ئه و ناوچانه ئاره زووى سه ره بخو ي له توركي ده كهن، ئه گهر ئه وكات ئه نجومه ن پي وابه ئه م نه ته وانه توانا ي سه ره بخو ي له و جوره يان هه يه و پيشنيارى ئه وه بكات پييان بدرت، توركي ليره وه رازى ده بيت به جيبه جيكردنى پيشنيارى كه له و شئيه يه و ده سته ردارى هه مو ماف و ناو نيشانىك بيت به سه ر ئه و بو ارانه دا / پيدا گرى زىدا كرا /

ئه و ماده يه جيبه جى نه كرا. ئه گهرى ده وله تى كوردى كاتيك نه ما توركي له ريگه ي پهيمانامه يه كى نو ي به سه ركردا يه تيبى ئه تاتورك سنووره كانى خو ي دارشته وه و پهيمانامه ي لوزان له سالى ۱۹۲۳ دانى به بوونى كوردا نه نا. به لام پهيمانامه ي سيفريش به هوكارى سيمبوليكى گرنگ ده مينتته وه. له روانگه ي ناسيؤنالىستى كورده وه دياره كورد گه ليكى جياواز له توركى عوسمانى و عه ره به. له وهش گرنگتر، بابه ته كه

به روونى ئاسو ي ده وله تيوونى كوردى به خواستى ده ربرينى كورد بو سه ره بخو ي به سته وه. له ئه نجامدا، هه ره هه وليكى داها توو بو ده وله تدارى پيوستى به پشتيوانى دانىشتووانىك هه بوو له و سه رده مه دا له ريگه ي قه ناعه تيكى هاوبه شه وه به ناسنامه يه كى نه ته وه يى سروشتى يه كگرتوو نه بوون. ئه مهش هه ر زوو ده گو را، چونكه كورد ده ستي كرد به ناسين و ده ربرينى كولتور و زمانى هاوبه شى خو ي. ناسيؤنالىسته كورده كان له سه ره تاي سه ده ي بيسته مه دا هه وليان دا بو ئه وهى له دانىشتووانى كوردا هه ستي شوناسيكي سه ره تايى هه لگيرسين.

روانگه ي بنچينه ييانه و ناسيؤنالىزمى كوردى

بنچينه خوازى، به لگه ي ئه وه يه نه ته وه كان سروشتى، خو رسك و كوئن (ئۆزگيريملى ۲۰۱۰: ۴۹). ناسيؤنالىزم و په يوه ندييه نه ته وه ييه كان وه ك به ره مه ي په يوه ندييه كانى خو ين و خيزانى و دي رينى ميژووى ده بينيت (Joireman 2003: 19-20). له م روانگه يه وه، سه ده كانى ميژوو و كولتور و نيشتمانىكى هاوبه ش به باشترين شيوه سه ره لدانى ناسيؤنالىزم روون ده كه نه وه. روانگه ي بنچينه خوازه كان ئه وه يه، ناسنامه و نه ته وه كان وه ك شتتىكى به خشراو، قوول و زالبوون و جىگير ده بينن (Eller and Coughlan 1993: 187). له ناو به ره ي بنچينه ييه كاندا مودىلى جو راوجو ر هه يه دووانيان بو مه به ستي ئه م بابه ته باس ده كرين. يه كه م، بنچينه خوازى "كولتورى" يه، ئه م روانگه يه جه خت له گرنگى ئه ندامبوون له گرووپىك و خاوه ندارى تيبى پراكتيزه كولتورى، زمانه وانى و كومه لايه تيبه كانى ئه و گرووپه ده كاته وه (Joireman 2003: 24). هه نديك له لايه نگرانى بنچينه خوازى كولتورى، برىتين له ئيدوارد شيلز (۱۹۵۷)، ئادريان هاستينگس (۱۹۹۷)

<https://www.google.com/search?>

سروشستين يان نا، بەلگوو گرنگتر ئەو ھەيە، تاکەکان وەك ئەو ھەي دراون سەير يان بکەن (سميس ۲۰۰۱: ۵۳). بۇيە بنچينە ييەکان باوهر يان بە سروشتي بوون و کۆنبووني نەتەو ھەيە **گروويي دووھم**، "بنچينە خوازي نەرم"، تيشک دەخاتە سەر رۆلي ميژوو و نيشتمان يکي ھاوبەش (واتە پەيوەندييە دەرووني و سۆزدارييەکان) لە يەكخستني گروويي کيدا. (Joireman 2003: 28) لايەنگراني بریتين لە واکير کۆنر و ئەنتۆني سميس. ھەرچەندە ئەم ھەلۆيستە بنەما "بايولۆژييەکان" نەتەو ھەيە پشستگوي دەخات، بەلام قبول دەکات نەتەو ھەيەکان زگماکين و ناگۆردرين (۲۰۰۳: ۲۸) بۆ ئەم گروويە، چەمکي بيروباوهر ي ھاوبەش و ميژووي بەسوودترين تيروانين بۆ سەرھەلداني ناسيۆناليزمي کوردی و باسيکي کورت لەبارەي سەرھەلداني ناسيۆناليزمي کوردی دەکات (۲۰۰۳: ۲۹). ھەردوو بنچينە خوازەکانی کولتووري و نەرم، چەند تيروانينيکي

و کليفۆرد گيرتز (۱۹۷۳)، ھەريەکەيان ھەوليان داوھ ناسنامەي نەتەويي لە ريگەي چاويلکە بەکي کولتووري و کۆمەلايەتييەو ھەيە روون بکەنەو. بۆ نموونە کليفۆرد گيرتز (۲۵۹: ۱۹۷۳) وابەستە ييە بنچينە ييە بەم شيوە يە پيناسە کردووە: "پيدراوھکان" ي بووني کۆمەلايەتي. گيرتز رووني دەکاتەو ئەم بەخشيە بەم شيوە يە يە:

لەدايکبوون لە کۆمەلگە يەکي ئاييني ديار يکراو ھەي، قسەکردن بە زمان يکي ديار يکراو [...] / او کەوا / ھاوخيوني، ئاخفتن، داب و زۆر شتي تر، ھەندئ جار لە رادە بەدەر دەسەلاتيان لە خوياندا ھەي ھەسف ناکريت.

گيرتز جەخت لە وابەستە ييە کولتووري يەکان دەکاتەو و پيشاني دەدا پەيوەندييەکان سروشتين. گرنگ نيە ئايا وابەستە يەکان

به سوود و باسی کورت له باره ی سهره لدانى ناسیونالیزمی کوردی پیشکەش دەکەن. زۆر جار کورد ناسەکان تیشک دەخەنە سەر توخمە کولتوووری و زمانهوانی و دەر وونیه کانی کورد و ناسیونالیزمی کورد (Edmonds 1968; Hassanpour). سی.ج. ئیدموندز (۸۷: ۱۸۷۱) دەلێت کورد لانی کەم له ناوهره راستی سەدهی هه و ته مه وه کۆمه لگه یه کی جیاواز بووه به و پیهی ناوی (کورد) بۆ ئاماژه دان به دانیش تووانی رۆژئاواى ئێران به کارهاتوووه. ئیدموندز به باشترین شیوه سهرچاوه سهره تاییه کانی ناسیونالیزمی کوردی کورت ده کاتهوه:

کورد یهک نه ته وه پیکه ده ئینیت، لانی کەم سی هه زار ساله شوینی ژانی ئیستای داگیر کردوووه. ته مه نیان له سهره لدان و دارمانی زۆریک له ره گه زی ئیمپراتوری تیپه راندوووه: ئاشووری، فارس، یونانی، رومی، عه رب، مه غول، تورک. هه موویان مێوو و زمان و کولتوووری تایبه ت به خویان هه یه. ولاته که یان به ناره وا دا به ش کراوه. به لام نه وان خاوه نی ره سه نن، نه ک نامۆ وه ک که مینه کان به سه رباریان بزائن و ئیمتیا زاتی سنوورداریان هه یه به ته مان داگیریان بکه ن (Edmonds 1971: 88)

حه سه ن پوو ر (۲۰۰۳) ئاماژه ی به کۆنیه تی زمانی کوردی کردوووه. زمان لای نه و نوینه رایه تی بیه رتیرین توخمه نه ته وه ییه کان ده کات که له دامه زانندی نه ده بیکدا ره نگ ده داته وه. چاوپۆشی له توخمه کانی تری ناسنامه ی نه ته وه یی ده کات و له بری نه وه جه خت له سه ر په ره پیدانی زمانی نه ده یی کوردی ده کاته وه که له کۆتایی سەده ی پانزه یه مه وه ده ستی پێ کردوووه. به م شیوه یه مێژوو یه کی دوور و درێژ و کۆن به ناسیونالیزمی کورد ده به خشی ت

گێڕانه وه ی بنچینه یی بۆ دارش تنی نه ته وه یه کی کۆن پشت به گێڕانه وه ی تایبه ت و زمان و نه ده بی کوردی ده به ستی ت. له سەده ی بیسته مه وه به رگ ریکارانی ناسیونالیزمی کورد به مه به ستی دارش تن و به ره مه مه نیانی ناسنامه یه کی نه ته وه یی، سوودیان له به ره مه مه مێژوو ییه کان وه رگرتوووه (Vali 2003: 63). دوا به دوا ی رووخانی ده وله تی عوسمانی، زۆریک له روونا کبیرانی کورد ده ستیان کرد به بیه رکردنه وه له کورد بوونی خویان. بۆ نمونه له سال ی ۱۹۳۱ مێژوونووس محمه د ئەمین زه کی (۱: ۱۹۳۱) پرس یاری نه وه ی کرد، به نه چه ی سروشتی کورد چیه و چی به سه ریان هاتوو ه؟ که سانکی وه ک جه مال نه به ز، لایان وایه ناسیونالیزمی کوردی له نووسرا وه مێژوو ییه کان و شیعری نه حمه دی خانی و شه ره فخان به تلیسیدا هاتوو وه (Hassanpour 2003: 100) نه وان به م کاره ره تی ده که نه وه ناسیونالیزمی کوردی ته نیا دووباره خسته نه رووی چه مکه رۆژئاوا ییه کانه. کورد زیاتر له نیو سه ده یه نه و خا که ی که ئیستا تییدا یه (واته باکووری عێراق، باشووری رۆژه لاتی تورکیا، رۆژئاوا ی ئێران و باکووری رۆژه لاتی سوریا) نیشه جی بووه و له رووی کولتوووری و زمانه وانییه وه له دراوسی عه ربی و تورکی و فارسه کانیان جیاوازه. (McDowall 1994; van Bruinessen 2004).

نه گه رچی کۆمه لگه ی کوردی له سه ره تا کانی سەده ی پانزه و شانزه یه مدا تارا ده یه ک خپله کیبوونی به خۆیه وه بی نی، نه مه ش بووه هو ی سه ره لدان ی ده سه لاتی سیاسیی کورد و دامه زانندی میرنشینه کوردییه کان (Ghassemlou 1965: 37; Hassanpour 1992) له م ماوه یه دا شیخه کان کۆنترۆلی خۆرسکیان هه بووه و حوکمرانیان به سه ر دانیش تووان و زویدا ده کرد (۵۲: ۱۹۹۲). له ماوه ی مملاتییه ده سه لاتی ناوچه یی که پێشتر باس مان کرد له نیوان دوو

ئىمپراتورىيە تى عوسمانى و سەفەويدا، كورد زياتر پەراۋىزخرا و بوو ھۆى سنووردار كوردنى ئەو ئۆتۈنۈمىيە سىياسى و كۆمەلەيە تىيەى كە پىشتر چىژيان لى وەرگرتبوو (۵۳: ۱۹۹۲). ھەر لەو ھەلومەرجەدا بوو كە ئەحمەدى خانى، شاعىرى رېژدارى كورد، گريانى دەھات بە ژېردەستەيى كورد و ئىلھامبەخش بوو بۇ سەرھەلدانى بەئاگاھاتنەھۆى نەتەھۆى لە كۆمەلگەيەكى فىۋدالى رېكخراودا كە لە پىشدا دلسۇزى بۇ بنەمالە و عەشیرەت و شوئى لەدايكبوون بوو (۵۵: ۱۹۹۲). چىرۆكى خۆشەويستىيى خانى واتە مەم و زىن لە سەدەى حەقدەيەم، بەردىكى بناغەى ھەر باسكىكە سەبارەت بە سەرچاھۆى ناسىۋناليزمى كوردى. چىرۆكىكى خۆشەويستى تراژىدىيە دەربارەى گەنجىك (مەم) و زىنىك (زىن) لە خىلە جىاوازەكان كە بە نەھامەتى و خىانەت لەيەكتر جىا دەبنەھۆ؛ حىكايەتەكە بە شىۋەيەكى بەرفراوان ەك ئامازەيەك بۇ باروۋخى كورد لە ژېر دەسەلاتى بيانىدا تىدەگەين. ناسىۋناليزمەكان چەمكى (/ derda ma خەباتى ئىمە) كە لەلايەن خانىيەھۆ ھاتە ئاراۋە رېزى لى دەگرن كەوا نوئىنەرايەتىيى بى بەشبوونى كوردى دەكرد (Strohmeier 2003). بانگەوازەكانى خانى بۇ يەكگرتن و ئازادكردنى ھەموو كوردەكانى ژېر دەسەلاتى دەرەكى، ھەرۋەھا سزادانى كورد بەھۆى ناتەبايى و دابەشكارىيە ناوخۆيەكانىانەھۆ گرنىك بوون. بەرھەمەكەى ەك سىروودىكى نەتەھۆيى دەخوئىندىرتەھۆ. بەم پىيە خالىكى ئامازەى بۇ نوخبە كوردەكان دابىن كرووۋە لە رېگەيەھۆ ناسنامەيەكى نەتەھۆيى بنىات بنىن. سەررەراى ئەھۆش، بنچىنەخوازەكان لايان وايە، ھۆنراۋەكە سىروشتى ناۋەكىي ناسىۋناليزمى كوردى ئاشكرا دەكات (Strohmeier 2003: 27; van Bruinessen 2003). سەررەراى پىگەى رېزگرتنى خانى لە خەيالى بەكۆمەلى كورد، بەلام كارەكانى

كوردناس و ناسىۋناليزمى كورد بەسەر دوو ئۆردوگادا دابەش دەكات: ئەوانەى باۋەرپان بە نووسىنەكانى ھەيە، كۆنەتىي نەتەھۆى كورد نىشان دەدەن و ئەوانەى كە بە پىكەھىنەرى ناسىۋناليزمى مۇدېرن دەيىنن. ئەحمەدزادە (۲۰۰۷) ئەھۆ رۋون دەكاتەھۆ. كورد لە رەوايىدان بە رەگ و رىشەى مېژوويىيى خۆى لەو ناۋچەيەى كە تىيدا دەژى و درىژكردنەھۆى مېژوويى خەباتى خۆى بۇ مافە نەتەھۆيەكانى خۆى لەوانەش دەولەتىكى سەرەخۆى كوردى، بەزۆرى ئامازە بە كىيى "مەم و زىن" ئەحمەدى خانى دەكات كە لە سالى ۱۶۹۵ نووسراۋە.

كورد لە سەدەى بىستەمەھۆ تادىت بە ئامازەدان بەم جۆرە بەرھەمە ئەدەبىيانە بانگەشەى ناسىۋناليزمى خۆى چەسپاندوۋە. ئەمە لە كاتىكدايە قان برۆئىنسن (۳-۴۱: ۲۰۰۳) دان بە گرنىكى سىمبولىكى خانىدا دەنىت، بەلام مشتومرى ھەيە لەسەر بانگەشەى بنچىنەيىيى خانى و لەبرى ئەھۆ ەسفى پالئەرەكانى خانى بۇ نووسىنى شىعەرەكە بە زمانى كوردى، ەك ياخيىوون لە سىياسەتى تۋاندنەھۆكانى ئىمپراتورىيەتى عوسمانى دەكات. رىكارى بنچىنەيى چەندىن خالى سنووردارى ھەيە، بە تايبەتى پەيوەندىيى بە ناسىۋناليزمى كورد و كارەكانى خانىيەھۆ ھەيە. يەكەم: گەرچى خانى خۆى ەك كورد دەناسىنىت و ھانىيەكگرتنى كورد دەدات، بەلام رەخنەگران دەلئىن لە سەدەى حەقدەيەمدا خەلك خۇيان بە ناسنامەيەكى نەتەھۆيىيى تايبەتەھۆ نەناساندوۋە (van Bruinessen 2003: 44) بەكارھىنانى دەستەوازەى كورد لەلايەن خانىيەھۆ، ەك دەگوتىرئ، ئامازەيە بۇ كۆمەلىك كەسى جىاواز، بە بى ئەھۆى ناسنامەيەكى ھاۋبەشيان ھەبىت. بەلكو پەيمان لەگەل ھۆزى ناۋچەكە و شا و سولتانى سەرتاسەرى بوو. دوۋەم: بانگەوازى خانى بۇ يەكگرتنى كورد لە ژېر

یەك فەرمانرەوادا نابیت وەك بانگەوازێك بۆ دامەزراندنی نەتەوێهەکی مۆدێرن لێك بدرێتەوه، چونكە كارەكانی خانی پێش دەولەتی نەتەوێهەیی مۆدێرن بوون (۴۵: ۲۰۰۳). رەنگە رەخنەگرانی كارەكەى خانی راست بن، چونكە بەلگەى تەواو لەبەردەستدا نییه بۆ بوونی ناسیۆنالیزی كوردی. بەلام كارەكانی خانی ئەو دەردەخەن، جوړێك لە ناونان و جیاكاری لە نیوان كورد و دراوسێكانیدا هەبوو. رەنگە دانیشتووانی كورد هەستییكى یەكگرتوویی و ناسیۆنالیزمیان لەدەست داویت؛ وەك ئەوێ ئەمرۆ لێی تێدەگەین، بەلام ناتوانرێت نكۆلی لەوه بكرێت شوناسیكى ناوازی كورد هەبوویت. ئەگەر پرمۆردیالیستەكانی كورد لەبەكارهێنانی ئەدەبیاتی سەدهی حەفدەیهەمدا وەك بەلگەیهك بۆ كۆنیەتی خۆیان، لە رادەبەدەر پەرۆش بن، دەبێ بلیین رەخنەگرانی بە هەمان شیوه بۆ رەتکردنەوهی پەلە دەكەن. جگە لەو ناره‌زایەتیانەى سەرەوه، بنچینه‌خاوزه‌كان تووشی دوو رەخنەى فراوان و پەيوەندی‌دار دەبنەوه. **یه‌كەم:** چەمكسازیی بنچینه‌خاوزه‌ى بۆ ناسنامەیه‌كى جیگیر و ناسیۆنالیزم، رینگە بە گۆرانکاری نادات (Joireman 2003: 31) بەلام ناسنامە و نەتەوه‌كان شل و ناجیگیره. بۆ نموونه دەشید لایتین (۱۹۹۸) نیشان دەدات هەرچەندە هەندێك ناسنامەى نەتەوه‌یی هەیه قوولن (وەك بنچینه‌خاوزه‌كان دەلێن)، بەلام هەندێكى دیکه‌یان لە رووی کولتورییه‌وه و زیاتر بە شیوه‌یه‌كى رەسەن بنیات نراون. کارەكانی ئەم خالە لە رینگەى دانیشتووانی رووسى لە لاقشیا، ئیسستونیا، ئۆكرانیا و قەزاقستان (كەنار دەریا) دەخەنە روو. لایتین بەلگەى ئەوێهە، ئەم گرووپه رووسى زمانانە بە شیوازی جیاواز پەرەیان سەندوو: هەندیکیان خۆیان لەگەڵ نەتەوه‌ى ناواری ناوچه‌ییدا ئاسمیلە کردوو، هەندیکى

تریان ناسنامەیه‌كى نوێی (تیکە‌له‌یی)یان گرتووه‌تەبەر (هاوشیوه‌ى كوردە‌كانی ئێران، عێراق، سووریا و تورکیا) و هەندیکى تریش دیزاینیان کردوو چى دەبیته ناسنامەیه‌كى نوێ (۳۲: ۱۹۹۸-۴). خالیك كە هەیه ئەوێهە رەنگە ناسنامەى تاكێك یان گرووپێك بە تێپەرپوونی كات بگۆرێت. بۆیه بنچینه‌خاوزه‌ى شكست دەهێنێت بۆ روونکردنەوه‌ى گۆرانکاری. **دووهم:** بنچینه‌خاوزه‌ى ناسنامە فرە نەتەوه‌یه‌كان ناسیتەوه و روونی ناکاتەوه (Joireman 2003: 32)

رەنگە تاكێك یان نەتەوه‌یه‌ك لە یەك كاتدا خاوه‌نى زیاتر لە ناسنامەیه‌ك بیت (بۆ نموونه كورد-تورك). سەرەرای رەخنە‌كان و نەبوونی ئەنجامی سەرچاوه‌ میژووێهە‌كانی ناسیۆنالیزی كوردی، بەشێك لە كوردناسە‌كان بەردەوامن لە بانگە‌شە‌ى ناسیۆنالیزمیكى كۆنى كورد. ئەم بانگە‌شە‌یه‌ هیشتا بەهێزه. زۆرجار لە راگە‌یاننده‌كه‌ى ئێرنست رینان (۱۸۸۲) وەرگیراوه، كە پێشنیار دەكات "بە هەله‌ وەرگرتنى میژوووه‌كه‌ى بەشێكه‌ لە نەتەوه‌ بوون". بەلام كۆدە‌نگیى ئەكادیمی ئەوێهە، نەتەوه‌كان مۆدێرنن. لە بەشى داها‌توودا رێكاری مۆدێرنیستی روون دەكه‌ینه‌وه. بەشى دوواترێ بابە‌ته‌كه‌، بۆچوونی مودێرنیستی لێك دەداتە‌وه. مشتومری ئەم بەشه ئەوه دەبیته‌ چۆن ئەم روانگە‌یه‌ ناسیۆنالیزی كورد لێك دەداتە‌وه و رەخنە‌كان دژ بە مودێرنیزم پێناسە‌ دەكات.

ئە‌كاونتى مۆدێرنیستی و سەر‌ه‌لدانی ناسیۆنالیزی كوردی

رێ‌دۆزی مۆدێرنیستی لە‌بارە‌ى سروشتی خۆرسكى و هەمیشه‌یی ناسنامە‌ نەتەوه‌یه‌كان، ململانیی بۆ بنە‌ما ناوه‌ندییه‌كانی بنچینه‌خاوزه‌ى ساز کردوو. لە‌ سالانی هەشتا‌كانی سەده‌ى رابردوووه‌، مۆدێرنیسته‌كان بە‌ جه‌خت‌کردنە‌وه‌ لە‌ سروشتی بنیات‌راوی نەتەوه‌كان، گریمانە

سەرەككەيەكانى بىنچىنەخوۋازىيان تىكداۋە. مۇدپرنىزم دەلى ناسنامەى نەتەۋەى، نەك جىگىر و سەقامگىر، ھەمىشە لەلايەن نەۋە نوئىيەكانەۋە دانوسستان و گۇرانكارىي نوئى بۇ دەكرىتەۋە (Ozkirimli 2010: 61) مۇدپرنىزم مەلمەلانى بۇ ئەۋ باۋەرە سەرەتايىيە ساز كروۋە برواى بە سروشتى و كۇنىي نەتەۋەكان ھەيە. مۇدپرنىزم ۋەك تىۋرىي ناسىۋناليزم لە تىۋرىيەكانى مۇدپرنىزاسىۋنى سالانى شەستەكانەۋە سەرى ھەلدا كە لە بوارى ئەكادىمىدا سەرەكوتنىكى گەۋرەيان بەدەست ھىناۋو (۲۰۱۰: ۷۲). لايەنگرانى سەرەككىي برىتىن لە جۇن برىۋىلى (۱۹۸۲)، ئىرىك ھۆبىساۋم (۱۹۹۰)، ئىرنست گىلنېر (۱۹۶۴، ۱۹۸۳) و بىندىكت ئەندەرسۇن (۱۹۸۵). چاپخانە، پىشەسازى، سىكۇلارىزم و دەۋلەت ۋەك ئامرازىك بۇ لە دايكوبونى نەتەۋەكان و ناسىۋناليزم دەناسىن. بەم شىۋەيە مۇدپرنىستەكان جەخت لەسەر بىياتنانى كۆمەلايەتىي نەتەۋەكان و ناسىۋناليزم دەكەنەۋە. بۇ نمونە ئىرنست گىلنېر (۱۹۶۴) روۋنى دەكانەۋە، ناسىۋناليزم ھۇشيار كىردنەۋە نەتەۋەكان بۇ خۇئاكايى نىيە: ئەۋ نەتەۋانە لەۋ شىۋىنانە دادەھىننىت كەۋا نىن. بىندىكت ئەندەرسۇن لە **كۆمەلگە خەيالكرۋەكان** (۱۹۸۵) دا، يەككىك لە حالەتە زۇر سەرنچراكىشەكان بۇ تىۋرى مۇدپرنىستى دەختە روۋ. لىكۇلىنەۋەكەى ئەندەرسۇن لەسەر سى "پارادۇكس"ى ناسىۋناليزمە. **يەكەم**، ئامازە بەۋە دەكات بە پىي لىكدانەۋەى زۇربەى بابەتەكان نەتەۋەكان دياردەيەكى تا رادەيەك نوئىيە، بەلام لايان ۋايە خۇيان كۇنن (۱۹۸۵: ۶). **دوۋەم**، ئەۋ بەلگەيە دەھىننىتەۋە، نەتەۋەكان بە شىۋەيەكى تايبەت يەكگرتوو نىن: ھەزاران نەتەۋە ھەن و ھەموۋيان سەر بە يەك نەتەۋەن. **سپىيەم**: ئەندەرسۇن (۱۹۸۵: ۶) پىشنىبارى ئەۋە دەكات، نەتەۋەكان دەسەلاتى سىياسىيان ھەيە، بەلام زۇر جار لەروۋى

فەلسەفەيىيەۋە ناتەبان. بۇ ئەۋەى يارمەتيدەر بىن بۇ تىگەيشتن لەۋەى ئەم پەيۋەندىيە دژ بە يەكانە چۇن دېنە ئاراۋە، ئەندەرسۇن نەتەۋەيەك بە "كۆمەلگەيەكى سىياسىي خەيالى" پىناسە دەكات. تاكەكان لايان ۋايە خۇيان ئەندامى كۆمەلگەيەكن لەگەل تاكەكانى دىكە كەم لەبارەيانەۋە دەزانن و رەنگە ھەرگىز روۋبەرۋويان نەبنەۋە. مۇدپرنىستەكان زياتر بەلگەيان ئەۋەيە، ناسىۋناليزم بەھۋى بىياتنانى مېژوو و زمانىكى ھاۋبەشەۋە ھان دەدرىت. چاپى سەرمايەدارى ئاسانكارىي بۇ دابەزىنى زمانە ناوخۇيىيەكان كىرد و ھەربۇيەش پەرەى بە زمانىكى ھاۋبەش دا. چاپى بەكۆمەلى رۇمان و رۇژنامە، رېگەى بە كەسانى پىچراۋ دا كە لە يەك كاتدا بەشدارىي روۋداۋەكان بىكەن و ئەزمونى روۋداۋەكان بىكەن. بە تىپەرېۋونى كات، بلاۋكردنەۋەى بەرھەمەكان بە زاراۋە ناۋچەيىيەكان چەندىن زمانى ناوخۇيىي جىاۋازى بەيەكەۋە گىرى دا و زمانىكى نووسراۋى ھاۋبەشى بەرھەمەئىنا (Anderson 1985). ئەم پەرەسەندە ھاۋكات بوۋ لەگەل بىرۇكراتىزەكىردن. بۇ ئەۋەى بە شىۋەيەكى كارىگەر دەسەلاتى سىياسى بەكاربەئىن، ناۋەندە ئىدارىيەكان زمانىكى ھاۋبەشيان گرتەبەر. لىكدانەۋەى مۇدپرنىستەكان ھەموو جارىك بۇ لىكدانەۋەى سەرچاۋەى ناسىۋناليزمى كوردى بەكار دەھىنرېن، ۋەك چۇن زۇربەى ئەكادىمىيەكان ناسىۋناليزمى كوردى بە مۇدپرن و بىيات نراۋ ۋەسەف دەكەن. ئەم لايەنە لە ناسىۋناليزمى كوردى بۇ سەرەتاي سەدەى بىستەم دەگەرېننىتەۋە. باس لەۋە دەكات كە ناسىۋناليزمى كوردى ۋەك رەتكردنەۋەى شۇرشى گەنجانى تورك لە سالى ۱۹۰۸ و دواتر روۋخانى ئىمپىراتورىي عوسمانى لە كۇتايىي جەنگى جىھانىي يەكەمدا سەرى ھەلداۋە. بىرۇكەكانى شۇرشى گەنجانى تورك سەبارەت بە

هاندهرى كۆكردهنەۋەي نەتەۋەي كورد بوو كە رېكخراۋيان پېك ھېنا. ئەم كۆكردهنەۋەيە لەگەل ناۋنووسكردى گەنجانى كورد لە قوتابخانەكانى ئەورووپاشدا بوو كە لەۋيدا چەمكە مۇدېرنەكانى ناسيۇنالىزميان ناسى دواتر ئەم بىرۇكانە گوازاونەتەۋە بو بەرپرەسە ئايىنىيە ناوخۇييەكان، ئەوانىش لە بەرانبەردا چەمكەكانى ناسنامە و نەرىتى كوردىيان بو دانىشتوۋانى كوردستان بلاۋكردهۋە. (Olson 1989: xvii) پېش سالانى ۱۹۰۰ كوردەكان بە پېي مىرنشېن و ھۆز و ناۋچە خۇيان رېك دەخست. ھەلۋەشاندهنەۋەي ئىمپراتۇرىيەتى عوسمانى بوۋە ھۇي ململانئىيەكى ناۋچەيى بو خاك و سەرچاۋە لە نىۋان گرووپە جياۋازەكاندا، ئەمەش سەركردەي ھۆزە كوردەكانى ناچار كرد بانگەشەي خاۋەندارىتتى مېژوۋىيى بكنە لەسەر ئەو زەۋىيانەي تىيدا نىشتەجى بوون. دروستكردى ناسيۇنالىزمى كوردىي مۇدېرن، پرۇژەيەكى نوخەكانە كە مۇدېرنىستەكان بەلگەي بو دەھىننەۋە. ناسيۇنالىزمى كوردى بنىات نرا و وينا كرا (Strohmeier 2003).

يەكەم رۇژنامەي كوردى بە ناۋي كوردستان كە لە سالى ۱۸۹۸ دامەزرا، ھاندەرىكى گرىگ بوو بو بنىاتنانى ناسنامەي كورد (Strohmeier 2003). ۋەك بەلگە، سترۇھمايەر ئامازە بە مۇتېفەكانى كوردستان دەكات: داۋاي لە كوردەكان دەگرد 'لە خەۋي نەزانىيان بەئاگا پېنەۋە [...] دواكەوتوۋىيى خۇيان بناسن' (۲۳: ۲۰۰۳). رۇژنامەكە جەختى لەسەر كورد ۋەك گروۋپىكى جيا كردهۋە كە مېژوۋىيەكى كۆن و كولتور و زمانىكى جياۋاز و ھەمدىسانەۋە تواناي گەشەي سەربەخۇ لە ستەمكارە بيانىيەكانى ھەيە. كارەكانى كوردستان يارمەتيدەر بوو بو زىندوكردهنەۋەي ئەدەب و مېژوۋىي كوردى بە ئامانجى دۆزىنەۋەي شوناسىكى كورد (۲۰۰۳: ۲۶؛ فان بروينسن ۲۰۰۳: ۵۰). ئەمەش ئەۋە دەردەخات كورد ناسنامەبەكى يەكگر توۋى لە

چاكسازىي دەستورى و ناسيۇنالىزمى تورك، ئېلھامبەخش بوو بو كوردەكان بو دامەزراندنى يانەي خۇيان و بەدواداچوون بو خويندن بە زمانى كوردى. ناسيۇنالىستە كوردەكان بە چاپكردهنەۋەي فۇلكلور و ئەدەبىياتى كوردى، بەتابىيەتى بەرھەمەكانى ئەحمەدى خانى و شەرەفخان بەتلىسى، ھانى خويئندەۋارىيان لە ناۋ كورد دەدا (Naamani 1966: 281) ئەمەش يەكېكە لەو رېگايانەي ئەم بەرھەمانە دىسانەۋە ھاتنەۋە ناۋ كۆمەلگەي كوردەۋە كەۋا ناسيۇنالىستە كوردەكان لە تواناياندايە نەتەۋەي كورد بنىات بنىين. ھەرچەندە نەعمانى سەرھەلدانى ھەستى ناسيۇنالىستى دەگەرپىنتەۋە بو ناۋچەي كوردى لە توركيا، بەلام ناسيۇنالىزمى كوردى لە عىراق زۆرتىن گەرمىي ھەيە. ھۆكارە سەركەيەكانى ئەمە ديمۇگرافى و جوگرافىيە: كوردەكان لە عىراق بەشىكى بەرچاۋى دانىشتوۋانى عىراق پېك دەھىنن لە چاۋ كوردەكانى ولاتانى دېكە. لە سەرەتاي سەدەي بىستەمدا تا ناۋەرەستى سەدەي بىستەم، دانىشتوۋانى كورد نىكەي لەسەدا ۱۰ دانىشتوۋانى توركيا و ئىرانىيان پېك ھىناۋو، لە كاتىكدا كوردەكان لە عىراق نىكەي لەسەدا ۲۰ دانىشتوۋانى عىراقىيان پېك دەھىنا. جگە لەۋەش كوردەكان لە عىراق لە روۋى جوگرافىاۋە زىاتر چر بوون و توانىيان بەرخۇدانىكى كارىگەر لە دژى دەۋلەتتىكى تازەپىنگەيشتوۋى عىراق پېك بەيئىن. ۋەك لە سەرۋە ئامازەمان پى دا، زۆربەي ئەدەبىياتى ئەكادىمى لەسەر ناسيۇنالىزمى كوردى باس لەۋە دەكەن كە داۋى دارمانى ئىمپراتۇرىيەتى عوسمانى سەرى ھەلداۋە (Gunter 2007; Halliday 2006; Jabar 2006; Jwaideh 2006; McDowall 2004; Olson 1989; Vali 1998).

بو نموۋە رۇبېرت ئۆلسون (۱۹۸۹) ئامازە بەۋە دەكات، ھەلۋەشاندهنەۋەي ئىمپراتۇرىيەتى عوسمانى و شۆرشى گەنجانى تورك

تاک و ھۆز و گرووپە پچراوہ کانەوہ دروست کردووہ و بنیاتی ناوہ. چاپکردن بۇ بنیاتنانی نەتەوہ کان پئیویست بوو. ھەر و ھا ئەو گۆرانکاریبە پیکھاتەبیانەیی بەھۆی رووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوہ بەرھەم ھاتبوون، ناسیۆنالیزمی کوردییان پەرورەردە کرد. وەک پێشتر ئامازەمان پێ دا، پێش دارمانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، ئایین ئەو شوناسە سەرتاسەریبە بوو کە دانیشتوووان لەگەڵیدا خۆیان دەناساند. لەگەڵ دروستکردنی دەولەتی نوێ لە ناوچەکەدا، وەک عێراق و تورکیا، گرووپەکان دەستیان کرد بە خۆناساندن لەگەڵ نەتەوہکەیان. بۇ نموونە تورکیا بۇ ئەوئەو گرووپە نەتەوہییەکانی دیکە کز بکات، ناسنامەیی تورکیی خستە پێش ناسنامەیی ئیسلامی کە گشتگیرتر بوو. تەنیا لەم کاتەدا کورد دەستی کرد بە بنیاتنانی دژە ناسنامەییەک لە شیوہی ناسیۆنالیزمی کوردی. تیۆری مۆدێرنیستی گێرانەوہیەکی ناچارکەر بۇ سەرھەلدانی ناسیۆنالیزمی کوردی دا بین دەکات. بەلام رەخنەگران ئامازەیان بەوہ کردووہ مۆدێرنیستەکان زۆرجار جۆریکی ئایدیالی نەتەوہ گریمانە دەکەن کە لەسەر بنەمای ئەزمونی سەدەیی ھەژدە و نۆزدەھەمی ئەورووپای رۆژئاوا دامەزران (Ozkirimli 2010: 126). ئەوان دەلێن ھەستی ناسیۆنالیستی زۆر پێش سەدەیی ھەژدەھەم ھەبوو. بۇ نموونە، باس لەوہ کراوہ کە ھاوولاتیانی سەدەیی پانزە و شانزەھەمی فەرەنسای، ئینگلیس و ئیسپانیا ھەستیان بە وابەستەبوونیکی بەھیز بۇ نەتەوہکەیان کردووہ (۱۲۶: ۲۰۱۰) سەرەرای ئەوہش، مۆدێرنیستەکان شکست دەھێنن لەوہی بنیاتنانی نەتەوہکان پئیویستی بە ھەندیک بناغەیی رابردوو ھەبە. ناسیۆنالیستەکان ناتوانن نەتەوہیەک دروست بکەن کە نەریتیکی میژووویی نەبێت کە کاریان پێ بکەن. رەخنەیی دووہم و بەھیزتر لە دژی مۆدێرنیزم ئەوہیە، ناتوانی توخمە

سۆزداریبەکەیی شوناس و ناسیۆنالیزم روون بکاتەوہ (Ozkirimli 2010: 131). بە لەبەرچاوغرتنی کاریگەری نەتەوہکان لەسەر ئەندامەکانی شکست دەھینیت. بۇ نموونە بۇچی مەھەکان ئامادەن بۇ مەبەستی ناسیۆنالیستی بە گەرمی مەرگ لە باوہش بگرن، ئەگەر نەتەوہکان و ناسیۆنالیزم خەیاڵ بکرین؟ مۆدێرنیزم چاوپۆشی لەو وابەستە سۆزدارییانە دەکات کە تاکەکان لەسەر نەتەوہکان و ناسیۆنالیزم دەرخەنە روو. بۇ دلئاییی گرنگە چەندە تاکەکان باوہریان بە بابەتیکردنی نەتەوہکان ھەبە. بۇ نیشاندانی ئەم خالە، بابەتەکە دارشتنی دیدگایەکی بەدییل بۇ نەتەوہکان و ناسیۆنالیزم دەخاتە روو: بنچینەخواییی "نەرم". بەشی داھاتوو زیاتر نیشان دەدات کە چۆن بنچینەخواییی "نەرم"، بۇ روونکردنەوہی ناسیۆنالیزمی کوردی یارمەتیدەرە.

تیۆریکی جیگرەوہ بۇ ناسیۆنالیزم

بەلگەیی رەوتی رستەکان ئەوہمان پێ دەلی کارەکانی ئەنتۆنی سمیس تیگەبشتنیکیی بەسوود بۇ سەرھەلدانی نەتەوہکان و ناسیۆنالیزم بە گشتی و کەبسی کورد بە تایبەتتەر دەرەخسینیت. ئەو بەشە بە خستەرۆوی تیگەبشتنیکیی جیگرەوہ بۇ سەرھەلدانی ناسیۆنالیزمی کوردی، ھەولی پردیک لە نیوان پریمۆدیالیزم و مۆدێرنیزم دەدات. ئەم روانگە جیگرەوہیە چەمکی بنچینەخواییی "نەرم"ی لە ساندرای ژۆرمان (۲۰۰۳) وەرگرتووہ. وەک چۆن لیرەدا بەکارھاتووہ، بنچینەخواییی نەرم، نەتەوہکان و ناسیۆنالیزم درک بە ھەبوونی توخمە توخمە کۆن و نوپییەکان دەکات و شوناس بە شتیکی کراوہ لە قەلەمی دەدا. پێش سەدەیی نۆزدەھەم کۆمەلیک گرووپ ھەبوون کولتور و زمانیکی ھاوبەشیان ھەبوو بەلام پئیویستی بە تەکنەلۆژیای پێشەسازی و مۆدێرنیزاسیۆن ھەبوو بۇ یەخستەنەوہ و

خستنه پرووی ناسنامهی شاراوه. گرووپه کان کولتور و زمانیککی جیاواز و ههستی کومه لایه تیپان بۆ چەندین سەدەیه ههیه، بهمهش بناغهیهکی سەرەتاییی به نەتەوه کان بهخشیوه (Clark 1995: 10). بهم شیوهیه، بنچینه خوازیی نهرم دان به دیرینی نەتەوه کاندا دەنیت، بهلام له هه مان کاتدا گرنگی مۆدیرنیتە له سەر هەلدانی نەتەوه کان و ناسیۆنالیزمدا دەناسیت. ئەم تیگەیشتنە له ناسیۆنالیزم له سەر کارهکانی ئەنتۆنی سمیس دامەزراوه. سمیس (۱۹۸۶) رەخنە له هەردوو بنچینه خوازی و مۆدیرنیزم دەگریت. ئەو جەخت لەوه دەکاتەوه مۆدیرنیزم رۆلی کولتور، زمان، هیمما و ئەفسانە له پرۆسە نەتەوه سازیدا به کەم دەزانیت، ئەمە له کاتیکیدا به یه کەمیان پەرەسەندنی نەتەوه کان به تیپه ربوونی کات روون ناکاتەوه، واتە بۆچی مروفه کان ناسنامه یه ک دەگره بهر، بهلام سل له ناسنامهی تر دهکەنوه (بۆ نموونه 'ئەلمانی نهک پرۆسی) (Smith 2001: 54). بۆ راستکردنەوهی ئەم کەموکورتییانە، بنچینه خوازیی نهرم، جەخت له رۆلی کولتور و زمان دەکاتەوه، خزمەت به یه کخستنی ئەو گرووپانە دهکەن که هاوبهشی ئەم پراکتیزکردنانەن. سمیس دەلێت، تاییه تمەندیی "کۆن" ههیه که تاییه ته به نەتەوه کان و ئەمانە دەتوانرێت له هونەر، زمان، زانست و یاساکی کۆمەلگه یه کدا بدۆزرێنەوه (Smith 2008). بۆیه نەتەوه و ناسیۆنالیزم له هه مان کاتدا سەرەتایی و مۆدیرن. وهک پيشتر باسمان کرد، سمیس زاراوهی "ئیتنی\ethnie" به کار دههینیت بۆ وهسفرکردنی شیوازی ریکخستنی گرووپه کان له کوندا (سمیس ۱۹۸۶: ۳۲). زاراوهی "ئیتنی" جەخت له ههستی کۆمەلگه یه کی میژوویی دهکاتەوه. بهم شیوهیه پیناسه دهکریت که نه ناوی جهماوهری مروي له گهه ئۆستورره کان، میژووه کان و کولتوری باوباپیره هاوبه شه کان

پیناسه کراوه و په یوه ندییان به هه بوونی هه ریمیکی دیار بکراو و ههستی هاوبه شه وه ههیه (۳۲: ۱۹۸۶). سمیس به پشتیبهستن بهم تیگەیشتنه باس له وه دهکات نەتەوه کان له قوناهه جیاوازه کان و له کیشوهره جیاوازه کاندا سهریان هه لداوه و سهریان هه لداوه ته وه و له کۆتاییدا هه ندیکیان به هوی "شۆرشیی سئ لایه نه" گۆردراون بۆ نەتەوه کان. شۆرشیی سئ لایه نه له شۆرش له دابه شکردنی کار، شۆرشیک له کۆنترۆلکردنی ئیداره دان و شۆرشیک له هه ماههنگی کولتوریدا پیک هاتوه (۱۹۸۶: ۱۳۱). بۆ نموونه په روهرده و وه گرگرتنی سه ربازی بۆ چاندنی ههستی ناسیۆنالیزمی له ناو هاوولاتیاندا زۆر گرنگ بوون. سمیس پرسیاره کان دهروژینیت که بۆچی "نەتەوه" بووه ته بهرجهسته کردنی ئایدیاله سیاسی و کومه لایه تییه کانی مروفایه تی و بۆچی زۆریک له نەتەوه کان -هه رچه نده هه موویان ناگریته وه- به دواي نەتەوه بووندا دهگرین. ئەو پئی وایه شۆرشیی سئ لایه نه بهر پرسیار بووه له دروستکردنی نەتەوه کان به خواستراو (Smith 1986: 131). له حاله تی یه که مدا، بهرزبوونه وهی چالاکییه کانی دهولهت، ناوه نده ئابوورییه جیاوازه کانی ناچار کرد په یوه ندی له گهه یه کتردا دروست بکهن و بووه هوی بهستنه وهی ناوه نده گۆندنشینه کان و شاره کان. دووه م: شۆرشیی ئیداری و سه ربازی دابه شبوونی خاکی ئەورووپای به هیزتر کرد و هانی نه زمی نیوان دهوله تانی دا. له کۆتاییدا شۆرشیی روناکبیری و په روه دهیی، ریبازی که نیسه و نه ریتی، به دهوله تی سه روه ری گۆری. بۆیه سئ شۆرشه که، دهوله تی ناوه ندی و له رووی کولتوریه وه یه کسانیان دامه زراند و تا سه دهی بیسته م ئەورووپایان دابه ش کردبوو به سه ر تۆریکی دهوله ته "عه قلاتی" یه بیرو کراتیه کاندا (۱۳۱: ۱۹۸۶). بهلام گه شه سه نددنی پیکه اتنی نەتەوه له رۆژهه لاتنی ناوه راستدا، زۆر له گه شه سه نددنی

رۆژئاوا دەچوو. شوێشی سێ لایهه زۆر دواتر هات و به شیوهیهکی نایهکسان رووی دا و بههۆی پیکهاته نهتهوهیه جیاوازه کانهوه، گرووپهکان زیاتر خۆیان لهسهه بنهمای پنهوه نهتهوهیهکان دهناساند. له رۆژههلاتی ناوهراستدا ههست و سۆزی نهتهوهیی بهردهوام بوو بهلام جگه له ئیرانییهکان، گرووپهکان نهیاننوانی دهربرینی خاکی یان سیاسی بدۆزنهوه.

تینگه‌یشتن له ناسیۆنالیزمی کوردی له‌گه‌ڵ بنچینه‌خوایی "نهرم"

به دنیاییهوه کورد ده‌توانیت بانگه‌شه‌ی ئه‌وه بکات ر‌ه‌گ و ر‌یشه‌ی کۆنی هه‌یه. له سه‌ده‌ی هه‌وته‌مه‌وه فهره‌نگ و زمان و نیشتمانیکی جیاوازی کوردی به‌دی ده‌کریت. زمانی کوردی خاوه‌نی زاراوه‌ی جۆراوجۆره، به‌لام لیکچوون و یه‌کیتیه‌کی بنه‌رته‌ی له‌ زمانی کوردیدا هه‌یه (Minorsky 1994 in van Bruinessen). هه‌سه‌نپور، له‌ به‌ره‌مه‌ سه‌ره‌کییه‌که‌یدا سه‌باره‌ت به‌ زمانی کوردی، باس له‌وه‌ ده‌کات، کوردی نووسین له‌ ده‌رووبه‌ری سه‌ده‌ی پانزه و شانزه له‌ سه‌رده‌میکدا په‌ره‌ی سه‌ندوو هه‌که‌ زمانی عه‌ره‌یی و فارسی زال بوون (Hassanpour 455: 1992). جگه له‌وه‌ش، کولتوری کرده‌کیی کورده‌کان بریتین له‌ جلوبه‌رگ، خواردن، مۆسیقا و کرداره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ دراوسێکانیان جیا‌یان ده‌کاته‌وه. ئه‌م جیاوازییه‌ کولتوری و زمانه‌وانیانه‌ سه‌ره‌تا له‌ لایه‌ن **خانیه‌وه** بۆ تیشک خسته‌نه‌ سه‌ر بوونی شوناسیکی کوردی، هه‌رچه‌ند نایه‌کگرتووانه‌ دهربردراون. کۆتاییهاتنی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، رۆلی هه‌بوو له‌ یه‌کگرتن و ده‌رکه‌وتنی ناسیۆنالیزمیکی کوردی که‌ له‌سه‌ر کولتور و زمانیکی کۆنی کوردی دامه‌زرا‌بوو. هه‌رچه‌نده‌ نه‌ته‌وه‌ی کورد و هه‌ستکردن به‌ ناسیۆنالیزم وه‌ک ئه‌وه‌ی

روانگه‌ی مۆدیرنیستی تیده‌گات، نه‌بووه، به‌لام چه‌ندین سه‌ده‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کی کورد هه‌بووه. جگه له‌وه‌ش، دانیش‌توانی کورد له‌سه‌ر "نیشتمان"ی ئیستای خۆیان ژیاون و له‌ سه‌ده‌ی هه‌وته‌مه‌وه کولتور و زمانیکی هاوبه‌شی جیاواز له‌ گرووپه‌ دراوسێکانیان پراکتیزه‌ کردوو (Hassanpour 1992, MacDowall 2004). بنچینه‌خوایی "نهرم"، چه‌مکسازیه‌کی به‌سه‌ود بۆ تینگه‌یشتن له‌ که‌یسی کورد دا‌بین ده‌کات. لێره‌دا چه‌مکی "ئیتنی" له‌ لایه‌ن سمیسه‌وه به‌ تایبه‌تی یارمه‌تیده‌ر و په‌یوه‌ندیده‌ره. زۆرجار ناسیۆنالیسته‌ کورده‌کان بانگه‌شه‌ی میژووویه‌ک ده‌کهن ر‌ه‌گ و ر‌یشه‌ی له‌ کۆنه‌وه دا‌کو‌تاوه. کورده‌کان پیداه‌گری له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌کهن که‌ گه‌لیکی جیاوازی، چه‌ندین سه‌ده هه‌مان خاکیان دا‌گیر کردوو. ئه‌م با‌وه‌ره له‌ ده‌ستووری حکومه‌تی خۆسه‌ری هه‌ریمی کوردستان له‌ با‌کووری عێراقدا چه‌سه‌پاوه. ده‌ستور به‌م وشانه‌ ده‌کریته‌وه:

کورد گه‌لیکی کۆنه، هه‌زاران سا‌له له‌ زیندی خۆی کوردستان ژیاوه، نه‌ته‌وه‌یه‌ک به‌ هه‌موو ئه‌و سیفه‌تانه‌ی که‌ ده‌بێخه‌نه روو بۆ پراکتیزه‌کردنی مافی چاره‌ی خۆنووسین، هاوشیوه‌ی نه‌ته‌وه و گه‌لانی تری جیهان (حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان-ده‌ستووری کاتی).

به‌ دنیاییه‌وه ده‌توانیت ئه‌م را‌گه‌باندنه وه‌ک تاکتیکیکی سیاسی لیک بدریته‌وه که‌ ئامانجی پاراستنی کۆنترۆلی کورده به‌سه‌ر ئه‌و خا‌که‌ی ئیستا به‌رپۆه‌ی ده‌به‌ن و بۆ دروستکردنی ره‌واییدان به‌ جیا‌بوونه‌وه له‌ عێراق له‌ دا‌ها‌توودا. به‌لام ئه‌مه‌ گرنگی ئه‌و لیدوانه‌ زه‌وت نا‌کات. به‌ روونی ئاماژه‌ به‌و با‌وه‌ره‌ ده‌کات کورده‌کان سه‌باره‌ت به‌ کۆنی نه‌ته‌وه‌یی خۆیان و جیاوازییه‌که‌یان هه‌یانه.

كۈتايى

كورد له سەدەى ھەتەمەوہ تا سەرەتاي سەدەى بېستەم له دەسەلاتدارە يەك له دواى يەكەكانى كۈلۈنئاليزم رزگارى بوو و بەشيكى زۆرى ناسنامەى خۇى پاراست. پئويستە ئامازە بەوہ بكرېت ھەرچەندە كورد له ژېر دەسەلاتى كۈلۈنئاليزمدا بوو، بەلام سەركردەكانى كورد بەرپرسيارېتتىى دانىشتوووان و خاكى خۇيان پى دەسپېردا. عەشیرەتە كوردەكان ھەمیشە بەرپرسيارېتتىيان له بەرانبەر دانىشتوووانى خۇيان پاراست. ئەمە خالىكى بەرچاۋ نیشان دەدات: ناسنامەى كورد كاردانەوہ يەك نەبوو بەرانبەر بە مەیلە ناوہندگەراییەكانى كۈلۈنئاليزستەكان. ئەم بەردەوامبوونە بە زیادەش بە ھۆى ئەو پراكتیزە كوردنەى زمان و كولتوورى ھاوہش و قوولەوہ روون دەبېتەوہ كەوا دانىشتوووانى كوردى گرتەوہ. خۇیندەنەوہ يەك بۇ مېژوووى كورد ئەوہمان بۇ دەردەخات دەبوو ناسنامەى كورد بەھۆى ھەندېك رووداۋەوہ (بۇ نمونە لەشكر كېشىى عەرەب و ھوكمرانىى ئىمپراتۆریەتى فارس و توركيا) تېك بېچېت. لەگەل ئەوہشدا كورد توانى ناسنامە يەك بپارېزېت كە تەمەنى چەندىن سەدەىە. تا كۈتايى جەنگى جېھانىى يەكەم كورد دەستى كورد بە بەرەنگاربوونەوہ و كاردانەوہ بەرانبەر بە ھەولە ئاسمىلاسيۇن و ناوہندگەراییەكانى دەولەتانى مېواندار. ھەر لەم سەردەمەدايە كە ناسیوناليزمى كوردى توخمە مۇدېرنەكانى وەك بانگەوازی دەولەتى سەربەخۇ و بلاوكردەنەوہى ئەدەبى كوردى و شارنشىنى بەدەست ھېنا.

ئەم نووسینە بە مەبەستى روونكردەنەوہى سەرھەلدانى ناسیوناليزمى كوردى، رووپېوى ئەدەبىياتى ناسیوناليزمى كوردوہ. بابەتەكە سەبرى دوو روانگەى كېبېر كېسى كورد كە نەتەوہكان و ناسیوناليزم روون دەكەنەوہ. لە روانگەى سەرەتايیەوہ، گرووپەكان خاوەنى سېفەتگەلېكى كۈنن و دەگەرېندېرنەوہ

بۇ كۈن. ئەم باوہرە ئەوہمان بۇ دەردەخات نەتەوہكان كۈنن و وابەستەىى تاك بە گرووپېكەوہ شتىكى سروشتىيە. ئەمەش دەبېتە ھۆى ھەندېك گریمانە سەرەتايیەكان كە رەخنەيان لى گىراوہ. يەكەم: رەخنە لە بنچینەخوازی گىراوہ كە گریمانەى ئەوہىە، ناسنامەكان جىگىرن. وەك پىشتەر ئامازەمان پى دا، رەخنەگرانى ئەم بېرۆكەيە ئامازەيان بە سروشتى دەلەمەى ناسنامەكان كوردوہ. رەنگە ناسنامەى تاك يان گرووپ بە تىپەرپوونى كات بگۆرېت. رەخنەى دووھەم دەلېت بنچینەخوازی لە روونكردەنەوہى ئەو حالەتەنى كە تاكەكان يان گرووپەكان چەندىن ناسنامە يان وابەستەبوونيان ھەيە ھەرەس دەھېت. لە لايەكى دېكەوہ مۇدېرنيزم جەخت لە سروشتى بنیاتنراوى نەتەوہكان و ناسیوناليزم دەكاتەوہ. دەلېت نەتەوہكان و ناسیوناليزم دەرئەنجامى پېشەسازىكردن و گەشەسەندنى چاپخانە و پراكتیزە بېرۆكراتىيە مۇدېرنەكان. ھەرەوہا ئەم روانگەيە كەموكورتى ھەيە و ناتوانىت بە شىوہىەكى كارىكەر چارەسەرى بكات. يەكەم: مۇدېرنيزم حسابى بوونى ھەستى ناسیوناليزمى زۇر پېش سەدەى ھەژدەيەم، ناكات. دووہم: مۇدېرنيزم ناتوانىت ئەو وابەستەيە سۆزدارىيە روون بكاتەوہ تاكەكان بۇ نەتەوہكەيان ھەيانە.

بە لەبەرچاۋگرتنى كەموكورپىيەكانى مۇدېرنيزم و بنچینەخوازی، ئەم بابەتە بنچینەخوازیى "نەرم"ى پېشكەش كورد بۇ روونكردەنەوہى سەرھەلدانى ناسیوناليزمى كوردى. بنچینەخوازیى نەرم، دان بەوہدا دەنېت نەتەوہكان و ناسیوناليزم خاوەنى توخمە كۈن و مۇدېرنەكان. لە وتارەكەدا ئامازە بەوہ كراوہ كە بوونى كولتور و زمانىكى كۈن لەگەل پالئەرە سىياسى و كۆمەلايەتییە تايبەتەكان، بەشدار بووہ لە پەرەسەندنى ناسیوناليزمى مۇدېرنى كوردېدا. ئەم بابەتە لە سەردانكردەنەوہى مشتومرى

State and Aristocratic Power in Western Europe, Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press. Edmonds, C. J. (1968), 'The Kurdish War in Iraq: The constitutional back-ground', *The World Today*, 24: 12, pp. 512-20.

— (1971), 'Kurdish nationalism', *Journal of Contemporary History*, 6: 1, pp. 87-97, 99-107.

Eller, J. D. and Coughlan, R. M. (1993), 'The poverty of primordialism: The demystification of ethnic attachments', *Ethnic and Racial Studies*, 16: 2, pp. 183-202.

Geertz, C. (1973), *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books. Gellner, E. (1964), *Thought and Change*, London: Weidenfeld and Nicolson. — (1983), *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press. Gerring, J. (2004), 'What is a case study and what is it good for?' *American Political Science Review*, 98: 2: pp. 341-54.

— (2007), 'The case study: What it is and what it does', in C. Boix and S. C. Stokes (eds.), *Oxford Handbook of Comparative Politics*, New York: Oxford University Press, pp. 90-122.

Ghassemlou, A. R. (1965), *Kurdistan and the Kurds*, London: Collet's Holdings Ltd.

Gunter, M. (2007), 'The modern origins of Kurdish nationalism', in M. M. A. Ahmed and M. Gunter (eds.), *The Evolution of Kurdish Nationalism*, Santa Ana, CA: Mazda Publishers, Inc., pp. 1-17.

Halliday, F. (2006), 'Can we write a modernist history of Kurdish nationalism?', in F. A. Jabar and H. Dawod (eds.), *The Kurds: Nationalism and Politics*, London: SAQI, pp. 11-20. Hassanpour, A. (1992), *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*, San Francisco: Meilen Research University Press.

Hassanpour, A. (2003), 'The making of Kurdish identity: Pre-20th century historical and literary discourses', in A. Vali (ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, California: Mazda Publishers, pp. 160-162.

Hastings, A. (1997), *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion, and Nationalism*, London: Cambridge University Press.

Hawkins, D. (2009), 'Case studies', in T. Landman and N. Robinson (eds.), *The Sage*

کلاسیکی نیوان سهره تایی و مۆدیرنیزمدا، ئاماژە ی بەوه دا هیچکام لەم دوو ریبازە بە تەنیا ناتوانن سەرچاوه ی ناسیۆنالیزمی کوردی بخەنە روو. بە لکو کوردەکان هەم تاییەتمەندی سهره تایی و هەم تاییەتمەندی مۆدیرن پێشان دەدەن. بۆیە ئەم لیکۆلینەوه یە مەتەلیکی سهرنجراکیش دەرووژینیت: ئایا نەتەوه کان دەتوانن لە یەک کاتدا خاوه نی توخمه سهره تایی و مۆدیرنەکان بن؟ دۆسیه ی کورد، وهک من لیره دا دەلیم، بە دلنیا یی هه ئەوه نیشان دەدات دەتوانن. ئەم دەرەنجامه کاریگه ریبی لەسەر ئەدەبیاتی ئەکادیمی لەسەر کورد و بە ئەگه ریککی زۆر هه، حاله ته کانی دیکه ی ناسیۆنالیزم هه یه. ههروهک پێشتر ئاماژە مان پێ دا، کورد ناسه کان ده کهونه دوو ئوردووگای دژ به یه کهوه که ناتوانن دان به رهوا یه تی هه لویستی دژ به یه کدا بنین. یه کێک به شداریه ئەگه ریه کانی ئەم بابەته بریتیه له پرکردنه وه ی دابه شبوونی نیوان ئەم دوو ئوردووگایه به نیشاندانی ئەوه ی ناسیۆنالیزمی مۆدیرنی کوردی، به یی زمان و کولتور و میژوو یه کی کۆن نه یه توانی سهره له بادت. له کۆتاییدا کار لەسەر نەتەوه کانی دیکه پیشوازیی لێ دەرکێت بۆ ئەوه ی بزانی ت ئایا که یسی کورد تاییه ته یان دۆزینەوه کان لیره دا بۆ گهردوو نیکی گهوره تری که یسه کان ده گونجیت.

* زانکۆی ئونناریۆی روژه لات

https://intellectdiscover.com/content/journals/10.1386/ijcs.7.2.75_1

ژێدەر

Ahmadzadeh, H. (2007), 'In search of a Kurdish novel that tells us who the Kurds are', *Iranian Studies*, 40: 5, pp. 579-92.

Anderson, B. (1985), *Imagined Communities*, London: Verso.

Breuilly, J. (1982), *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester University Press.

Clark, S. (1995), *State and Status: The Rise of the*

Strohmeier, M. (2003), *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity*, Leiden: Brill.

Treaty of Sevres (1920), 'Treaty of Sevres and Lausanne', www.fransamalting-vongesusau.com/documents/dl1/h1/1.1.18.pdf.

Accessed 5 February 2013. Vali, A. (1998), 'The Kurds and Their "Others": Fragmented Identity and Fragmented Politics', *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 18: 2, pp. 82-95.

Vali, A. (ed) (2003), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, California: Mazda Publishers.

Van Bruinissen, M. (1994), 'Kurdish nationalism and competing ethnic loyalties', *Peuples Méditerranéens*, 68-69, pp. 11-37.

— (2003), 'Ehmedi Xani's Mem u Zin and its role in the emergence of

Kurdish national awareness', in A. Vali (ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, California: Mazda Publishers.

Zaki, M. A. (1931), *A Brief History of the Kurds and Kurdistan*, 2 vols, Baghdad: Dar as-Islami Publishers.

suggested citation

Hassan, Z. (2013), 'Kurdish nationalism: What are its origins?', *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 7: 2, pp. 75-89, doi: 10.1386/ijcis.7.2.75_1

contributor details

Zheger Hassan is a Ph.D. candidate at the University of Western Ontario in the Political Science Department. His dissertation will look at Iraqi Kurdistan's status as a de facto state within a federal Iraq.

Contact: The University of Western Ontario, Department of Political Science, 1151 Richmond St., London, ON, Canada, N6A 5B7.

E-mail: zhassan@uwo.ca

Zheger Hassan has asserted his right under the Copyright, Designs and Patents Act, 1988, to be identified as the author of this work in the format that was submitted to Intellect Ltd.

https://intellectdiscover.com/content/journals/10.1386/ijcis.7.2.75_1

پهراویز

1. Anthony Smith

2. Soft primordialism

Handbook of Comparative Politics, Los Angeles: Sage Publication, pp. 50-66.

Hobsbawm, E. (1990), *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jabar, F. A. (2006), 'Arab nationalism versus Kurdish nationalism: Reflections on structural parallels and discontinuities', in F. A. Jabar and H. Dawod (eds.), *The Kurds: Nationalism and Politics*, London: SAQI.

Joireman, S. F. (2003), *Nationalism and Political Identity*, New York: Continuum. Jwaideh, W.

(2006), *The Kurdish National Movement: Its Origins and*

Developments, Syracuse: Syracuse University Press.

Laitin, D. (1998), *Identity in Formation: The Russian Speaking Populations in the Near Abroad*, Ithaca: Cornell University Press.

McDowall, D. (2004), *A Modern History of the Kurds*, New York: I.B. Tauris. Naamani,

I. T. (1966), 'The Kurdish drive for self-determination', *Middle East*

Journal, 20: 3, pp. 279-95.

Olson, R. (1989), *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, Austin: University of Texas Press.

Ozkirimli, U. (2010), *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, New York:

Palgrave Macmillan.

Renan, E. (1882), 'Qu'est-ce qu'une nation?'/ 'What is a nation?' Conference

faite en Sorbonne, 11 March, (Delivered as a lecture at the Sorbonne),

Accessed 30 January 2013.

Shils, E. (1957), 'Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular

Observations on the Relationship of Sociological Research and Theory',

The British Journal of Sociology, 8: 2, pp. 130-145.

Smith, A. (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell Ltd. —

(2001), *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity Press. — (2008), *The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy,*

Covenant, and

Republic, Oxford: Blackwell Publishing.

”

**ئیرانشار یان میژووی سرووشتی شاهه نشایی:
ئاوردانه وهیه ک به فارسی وه کوو تیکنۆلۆژییه کی**

سیاسی [۱]

نووسەر: ئایدین تورکمه

وهرگیتر: رینوار رۆژهه لات

“

له زۆربەى ھەرەزۆرى ئەو لیکۆلینەوانەى به فارسی نووسراون، دۆخ و فەزا وەکوو بەستینیکی بئى لایەن و نەگۆر لەقەلەم دراوہ. کەشى ھزرى کۆمەلایەتییى فارسی بەم شیوەیە بە کەشیکى وەستاو، نەگۆر و پيش داتا و زانیاری دانراوہ که لەگەل زمانى ھىلى و ھاوئاست، ھاوتەریب و ھاوشیوەیە. ئایدیۆلۆژیى ئیرانشار نمونەى ھەرە بەرچاوى ئەم کەشە نەگۆر و کات و زەمانە یە کدەستەییە. ھەرۆک چۆن جەوادى تەباتەبايى دەلى: "پیکھینانى نەتەوہى ئیران ئەمریکى نوئى نییە، بەلکوو ئەمریکى میژووہی و سرووشتییە ... ھۆکارى ئەوہى ئیرانییەکان خۆیان وەکوو یەک نەتەوہ لەقەلەم داوہ، بەلام ھیچ وشە یەکیان بۆ دانەتاشیوہ بۆ ئەوہ دەگەریتەوہ کہ رەوتى بوون بە نەتەوہ لە ئیراندا ئەمریکى سرووشتى بووہ." (لە ئاقاجانى وەرگیراوہ، ۱۳۹۹)^{۱۱} لەم رووہوہ، ئیران ھەمیشە وەکوو یەکیتیەکی سرووشتى ھەبووہ. لەم بارەوہ باس لەوہ دەکرئ کہ "سەرزمینی ئیران لە سەرەتادا سەرزمینیکی کولتوروى بووہ و بە شیوەى سرووشتى پاش ھەر دابرائیک، گەرانەوہ بۆ ھزرى ئیرانشارى بووہ تە کۆلەکە یەک بۆ سەرلەنوئى ژبانەوہ." زمانى فارسىش لە روانگەى جیھان بىنىی ئیرانشارییەوہ، بە زمانیکى سرووشتى دادەنریت: "زمانیکى ئایینی نوئى لەگەل توانا نوئیەکان لە مندالدانى زمانى کەوندا لەدایک بوو و بە کەلەگایەتى و زۆرەملئ لە بەرانبەر عەرەبیدا وەستایەوہ. ئەم زمانە نوئیە تاقە زمانیک بوو کہ بە شیوەى سرووشتى توانى خۆى دابریژیتەوہ و لە درێژەى زمانى کەون و فارسىی ئیوہراستدا، بىتە زمانى ھاوہەشى ھەموو قەومە ئیرانى و غەیرە ئیرانییەکانى ئیرانى مەزن. (ھەمان سەرچاوہ) بە پىی بۆچوونى تەباتەبايى "بەردەوامى سرووشتى زمانى فارسى تەنیا یەکیک لەو نمونانەى یەکیتیى بەربلاوى میژوووى ئیرانییەکانە." (ھەمان سەرچاوہ) ئەم

بە سرووشتى دانانەى بوونى ئیران (نەتەوہى ئیران و سەرزمینی ئیران) و زمانى فارسى، شاکلیلى نیو ئایدیۆلۆژییەکانى ئیرانشارییە. خالیک کہ زۆر بەکەمى ئاورى وەسەر دەدریتەوہ ئەمە یە کہ ئیران لەم مانایەدا، ھاوواتای شاهەنشایى یە. لە روانگەى تەباتەبايى یەوہ، شاهەنشایى لەگەل نیزامى شایى یان پادشایى لیک جوین. نیزامى شایى یان پادشایى پەيوەندى بە ئیرانەوہ نییە. کەچى لە بەرانبەردا، شاهەنشایى تايەتى ھوکمرانىی ئیرانییە. بە پىی بۆچوونى ناوبراوى "نیوہرۆکى ئەم شاهەنشایى یە یان Reich ھەمان ئەو بابەتە یە کہ ھینگیل لە شیوەى ھوکمرانىی ئیرانییەکان تى گەیشت بوو." (ھەمان سەرچاوہ) لەم مانایەدا، نیزام و سیستەمى شاهەنشایى تەنیا ھاوواتایەک بۆ Empire نییە، بەلکوو پتر بە مانای چەمكى Reich ھەمان کە لە روانگەى تەباتەبايى یەوہ "زۆرینەبوونەکان لە یەکیتیى سەپنراودا چارە ناکات" (ھەمان سەرچاوہ) ئیرانشار بەم شیوەیە زۆرینە یەک لە یەکیتى یان شاهەنشایى یە. ھەرۆک چۆن تەباتەبايى ئاماژەى پیکردووہ "پادشا لە ھزرى ئیرانشاریدا، ھىمای یەکیتى لە جوړاوجوړی ھەموو قەومەکاندا، بە نەتەوہ دادەنرا" و "ئەم یەکیتیە لە فرەجوړى و پاراستنى ھاوسەنگیى نیوان قەومەکاندا، بنەمای تیوریى بنیاتنانى شاهەنشایى لە ئیراندا بوو." (ھەمان سەرچاوہ) ئەم باسە کاتییک زیاتر روون دەبیتەوہ کہ بۆچوونى تەباتەبايى دەربارەى چەمکەکانى نەتەوہ و Nation یش لەبەرچاوى بگرین. بە بۆچوونى تەباتەبايى^{۱۲} "بەرلەوہى ئیمە وشەى "نەتەوہ" لە بەرانبەر Nation دابنیین، ئیران ھەلگری واقعیەتیکی نەتەوہیى بووہ. واتا ھەموو ئەو قەومانەى لە ئیران بوون، لە سەردەمانى زۆر زووہوہ نەتەوہ یەکیان پیک ھینابوو و ئەم نەتەوہ یە دەوڵەتى خۆى لە سەردەمانى وەکوو ھەخامەنشى و ساسانى پیک ھیناوہ."

لهسهر ئەم بنه‌مايه ده‌كرى ئەم پرسىاره بېنینه گۆرى: ئەم واقعيه‌ته نه‌توه‌يى به لهو سه‌رده‌مدا چ بووه و چ تايه‌تايه‌كى هه‌بووه؟ له چوار چۆيه‌ى چ مانا و چه‌مكىدا هاتوو‌ته گۆرى؟ ناوبراو له ولامدا پشت به هينگيل ده‌به‌ستى و ده‌لى: "هينگيل ده‌لى ئيرانى رايش به ماناي شاهه‌نشايى بووه."

ته‌باته‌بايى له‌سه‌ر ئەو باوه‌ره‌يه كه ده‌وله‌ت واقعيه‌تيكى نوئى له ئيران نييه، چونكه ئيران له‌پيشدا نه‌توه بووه و "توانيوه‌تى ده‌وله‌تى خوئى له سه‌رده‌مانى زۆر زوووه دابمه‌زىنى". (هه‌مان سه‌رچاو) پاشان باس له‌وه ده‌كات كه ده‌بى جياوازي له‌نيوان حكوومه‌ت و ده‌وله‌ت دابنرئى تا له مانا و مه‌به‌سته‌كه‌ى بگه‌ين. به پيئى بۆچوونى ته‌باته‌بايى "ياسادانه‌رانى ئيمه‌هيشتا به‌دروستى وشه‌ى ده‌وله‌ت به‌كار ناهيئن، بۆ ميناك ده‌لئين ده‌وله‌تى روحنانى، كه‌چى ئەمانه حكوومه‌تن نه‌ك ده‌وله‌ت. ده‌وله‌ت واقعيه‌تيكى ديكه‌يه كه نه‌توه‌يه‌ك پيئى دىنى. حكوومه‌ت به‌رپرس و چاوهدىرى ده‌وله‌ته و كاروبارى نه‌توه راده‌په‌رئى ... حكوومه‌ته‌كان دىن و ده‌رۆن، ئەوه‌ى ده‌ميينته‌وه ده‌وله‌ته. ده‌وله‌تى ئيران له سه‌ره‌تاي هه‌خامه‌نشيه‌وه هه‌ميشه ده‌وله‌تى "مه‌ماليكى مه‌حرووسه"^{٢٤} و ده‌وله‌ت نه‌توه‌ى ئيران بووه كه له قه‌ومى زۆر پيئى هاتوو. هه‌ر بۆيه ئەم گله‌يى و گانده‌يه‌ى باسى ئيرانشاربى ده‌وله‌ت ده‌وله‌مه‌ند ده‌كات، ئەگه‌ر ره‌خنه‌گر بزائى ده‌لى چى، دروسته". (هه‌مان سه‌رچاو) هه‌روه‌كوو ده‌زانين مه‌به‌ستى ته‌باته‌بايى له ده‌وله‌ت نه‌توه‌ى ئيران، هه‌مان شاهه‌نشايى به. هه‌ر بۆيه كاتيك ده‌گوتري ئيران وه‌كوو نه‌توه‌يه‌ك و ده‌وله‌تى نه‌توه‌يى هه‌بووه، به‌و مانايه‌يه كه ئيران له سه‌ره‌تاوه (واتا به‌رواله‌ت له سه‌رده‌مى هه‌خامه‌نشيه‌وه) شاهه‌نشايى به‌ك بووه. ته‌باته‌بايى جه‌خت له ئەوه ده‌كاته‌وه كه هزرى ئيرانشاربى به‌هيز كردنى ده‌وله‌ت له‌مانايه‌دا، به واتاي

شاهه‌نشايى به. به‌م حاله‌شه‌وه، ديار نييه بۆچى ته‌باته‌بايى له‌برى شاهه‌نشايى هه‌روا سووره كه‌لك له چه‌مكى ده‌وله‌تى نه‌توه‌يى و نه‌توه بۆ ئيران وه‌ربگرئى. به پيئى بۆچوونى ناوبراو "ئه‌مرىكى سه‌رووى حكوومه‌ته كه ده‌وله‌تى نه‌توه‌يى ئيرانه و ئەركى سه‌ر شانى هه‌موومانه ... داكوئى لى بگه‌ين. هه‌ر بۆيه ئيران ده‌وله‌تى نه‌توه‌يى بووه و ئەم رووداوه به‌رله‌وه‌ى ده‌وله‌تى نه‌توه‌يى له مانا و واتاي نويدا په‌يدا بى، له ئيران هه‌بووه". (هه‌مان سه‌رچاو) باس له‌وه ده‌كرئى كه ئيران به‌رله‌وه‌ى ده‌وله‌ته نه‌توه‌يى به‌كان په‌يدا بن، ده‌وله‌تى نه‌توه‌يى بووه. روونيش نييه بۆچى به پيئى قسه‌كانى ته‌باته‌بايى نه‌لئين كه ئيران رايش يان شاهه‌نشايى بووه، نه‌ك ده‌وله‌تيكى نه‌توه‌يى؟ ئەوه‌ى له روانگه‌ى ته‌باته‌بايى به‌وه له سه‌رووى حكوومه‌ته‌وه‌يه، راستيه‌كه‌ى، ئيران وه‌كوو رايش يان شاهه‌نشايى به‌كه. پاشان ئەركى هه‌مووى "ئيمه‌ش" داكوئى و به‌رگرى له‌م شاهه‌نشايى به‌پيناسه ده‌كات! خودى ته‌باته‌بايى ئەم بۆچوونه په‌سه‌ند ده‌كات كه "ئه‌گه‌ر كه‌سيك خوئى له‌سه‌ر بنه‌ماي ئوممه‌ت پيناسه بكات، ناتوانى خاوه‌نى شانامه بى، چونكه شانامه ميژووى نه‌توه‌يى به. ئوممه‌ت نه‌توه نييه كه شانامه‌ى هه‌بيت". ليره‌شدا به ديارى‌كراوى شانامه به ميژووى نه‌توه‌يى له‌قه‌له‌م دراوه. له ئاكامدا، مه‌به‌ست له نه‌توه‌يى له هزرى ئيرانشاريدا هه‌مان شاهه‌نشايى به.

به‌لام ئەگه‌ر بمانه‌هوى له ئاستى بوون ناسانه‌شدا ئەم باسه بېنینه گۆرى، ده‌بى بلين روانگه‌ى ئيرانشارى له‌پيشدا فه‌زاكه به هاوواتاي كه‌ش و فه‌زاي دوولايه‌نه و سنووردار (Bounded) داده‌نيت. بۆ ويئه ته‌باته‌بايى ده‌لى ئيران "له ده‌روه‌ى" ئيسلام هه‌بووه: "ئيمه‌ قه‌ت نه‌چووينه نيو ئوممه‌ته‌وه". (هه‌مان سه‌رچاو) ئەم له ده‌روه‌بوونى كه‌ش و فه‌زايه له‌گه‌ل له

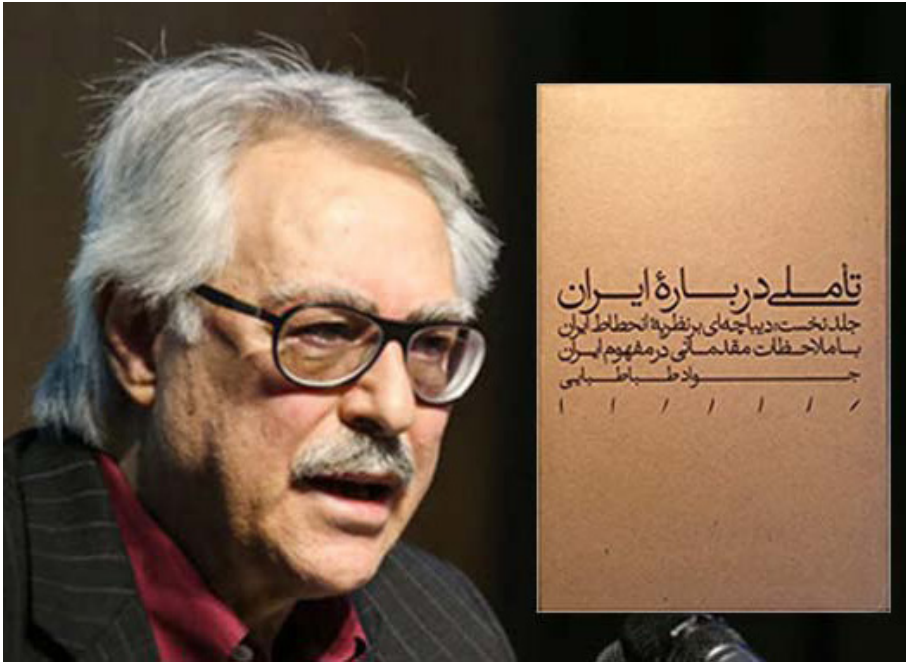

<https://fa.wikipedia.org>

به شوناسی دیرینی نه ته وه یی به وه گری ده داتوه و ناماده به بۆ پاراستنی یه کپارچه یی سه رزه مینی و سنوره ده سترده کان هه موو کاریک بکات. به ئامانج گرتنی مهنتقی ده ولته تی نه ته وه یی مانای به ئامانج گرتنی هه موو ئه دوولایه نه بوونانه ی پله به ندییه که لایه کی په یوه ندیی دوولایه نه به سه ر لایه کی دیکه دا به باشر ده زانی و، به سرووشتی له قه له مدانی ئه م چوارچیوه فکرییه، له بنه رته دا ئاماده نییه تیکچندراوی و ئالۆزیی واقعیه تی له سه رووی ئه م دوولایه نه بوونانه ی ساده و ساکارن، بینیت.

ته باته بایی له و یادداشته پر له تۆمه تانه ی له م دوایی یانه دا¹⁵ بلاوی کردووه ته وه ده لئی، ئه و ئیرانیانه ی له رابردوودا کۆچیان کردووه و میلییه تیکی دیکه یان هه یه، ئیتر له مه ودوا ئیرانی نین. ئه مانه هه موویان نیشانه ی تایه تی بوون ناسانه ی ئیرانشارین. ئیران و ئیرانی له روانگه ی ئیرانشاریه وه، کۆمه لیک پاکچی له پیشدا دارپژراو و ئاماده ن که له

ده ره وه بوونیکی کات و زه مانیدا گری دراوه: له روانگه ی ته باته بایی یه وه، "ئیمه له سه ره تاوه له ده ره وه بوون". (هه مان سه رچاوه) واتا ئه م له ده ره وه بوونی کهش و فه زایه، ره هه ندیکی نه زه لیشی هه یه. بابه ته که ئه مه یه کهش و فه زا له روانگه ی ته باته بایی یه وه (و به گشتی ئیرانشاریه کان) که شیکی ته واو ده ره وه یی و سنوره داره. که شی ئیرانشاری له سه ره تاوه که شیکی حوکمرانی و سنوره دار بووه. ئه م که شه که به که شی ره ها (Absolute) ی دیکارتیش ناسراوه، پشت به مهنتقیکی دوولایه نه و له ئاکامدا تووره له دراو ده به ستی. ئه م بوون ناسیه دوولایه نه شیوه ی جۆراو جۆری هه یه: له مملاتیی پله به ندیی نیوان شارستانییه ت و به ره ربیه تی یان له کولتور و سرووشته وه بگه تا ده گاته دوولایه نه بوونی پیاوژن، فارسی-غهیره فارسی و نه ته وه یی-غهیره نه ته وه یی. ئه م مهنتقه ریک هه مان مهنتقی ده ره وه بوونی ده ولته تی نه ته وه یی و ئه و سیسته مه یاسایی یه که هاوولاتی

<https://azarha.org>

نیوه‌رؤک بزانیین [۱۷]. لانیکه‌م له‌م رووه‌وه ته‌باته‌باییش جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که چه‌مکی نه‌ته‌وه‌ی یه‌کده‌ستی ئیران همه‌میشه نه‌بووه. له‌ ئاکامدا، ئیران لانیکه‌م له‌ رووی چه‌مکه‌وه دیارده‌یه‌کی مؤدیرنه، چونکه له‌ سهرده‌مانی زور زووه‌وه دهرفته‌ی ئاماده‌کردنی ئه‌م چه‌مکه له‌گورپدا نه‌بووه. نیوه‌رؤکیک هه‌بووه، به‌لام هیچ ناویکی نه‌بووه. دژوازیبه‌که لی‌ره‌دایه، ئه‌گهر ئه‌م نیوه‌رؤکه هیچ ناویکی نه‌بووه و تیی نه‌گه‌یشتووین، که‌وابوو چۆن ده‌توانین ناوی نه‌ته‌وه‌ی ئیرانی لی‌ بنیین؟

ئه‌م بو‌چوونه ره‌نگدانه‌وه‌ی سیاسی هه‌یه. کاتیک شیوه‌ی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی (وه‌کوو دیارده‌یه‌کی نوێ) له‌ لی‌کدانه‌وه دهرباوین، چیرۆکه‌که له‌ کۆتاییدا بو‌ ئه‌م به‌شه داده‌شکینین که کۆماری ئیسلامی برۆ و بو‌ وینه‌ ده‌سته و تاقمی ئیرانسازی په‌هله‌وی بین. ئیستا کۆماری ئیسلامی و په‌هله‌وی هه‌ردووکیان له‌ چوارچیوه‌ی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌ییدا پیناسه‌ ده‌کرین و له‌ ئاکامدا به‌

ده‌روه‌ی میژوو و جوغرافییا هه‌ن. به‌ بو‌چوونی ته‌باته‌بایی "ئیمه نه‌ته‌وه‌ی غه‌یب و نه‌دیوین، واتا وشه‌ی "نه‌ته‌وه" به‌ واتای Nation نه‌بووه، به‌لام همه‌میشه نه‌ته‌وه بووین" [۱۸].

ته‌باته‌بایی به‌دوو ئه‌وه‌وه‌یه تا پینشانی بدات گۆرانکاریی میژووئی ئیران مه‌نتیقیکی جیاوازی له‌و میژووپانه هه‌یه که له‌سه‌ر بنه‌مای ئوممه‌ت وه‌کوو ئیسلام بان مه‌سیحی هه‌بانه. به‌ بو‌چوونی ناوبراو ئیران "هه‌میشه یه‌ک ولات بووه" و ئامانجی هزری ئیرانشاری "تیگه‌یشتنی ئه‌م مه‌نتقه نه‌ته‌وه‌یی‌یه‌ی ئیمه و، به‌رگری له‌و مه‌نتقه نه‌ته‌وه‌یی‌یه، ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌ییی ئیمه‌یه". (هه‌مان سه‌رچاوه) هه‌ر له‌ درێژدا باس له‌وه ده‌کات که دیارده‌ی ئیران بیچه‌وانه‌ی عاده‌ته و شتیکی ده‌گه‌من و ئاوارته‌یه، "نه‌ته‌وه‌ی یه‌کده‌ستی ئیران" له‌ شوین و کاتی پیش مؤدیرنه‌ته‌دا په‌یدا بووه که ئاماده‌کردنی چه‌مکیک بو‌ ئه‌م باسه سه‌روبه‌ر نه‌ده‌بوو، ئه‌گه‌رچی ئه‌م خو‌ به‌دووگرته‌نی ئاماده‌کردنی چه‌مک "نایی به‌ مانای نه‌بوونی

شيوه‌ی پیکهاتەیی ئیرانی یان ئیران تەوهرن. کهچی بابەتەکه لایەنی چینایەتی باسەکه یه و رووناکبیرانی ئیرانی/فارسی له بنیرا رووناکبیرانی ئۆرگانیکی دەولەتی نەتەوهرین و له ئاکامدا، نووسراو و بهرهمه‌کانیان له پیناو پاراستن و دووباره بهرهمه‌ینانەوی شيوه‌ی کهش و فهزای نەتەوهری. یه. ئاستی لیکدانەوی ئەم رووناکبیره ئۆرگانیکانه، پیکهاتەکان نابینن و واقعیه‌تەکان تەنیا بۆ کهسه‌کان، گرووپ و دەسته‌کان (وه‌کوو ئەتۆمی جیا) داده‌شکینن. ئەمە په‌یوه‌ندی به تیگه‌یشتنی به‌لاوی خۆیان له ده‌ولەت‌یشه که کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی و رووناکبیران به به‌شیکی ده‌ولەت دانانین و له ده‌ره‌وی ده‌ولەت وینای ده‌که‌ن.

له ئایدیۆلۆژی ئیرانشاریدا، بوونی ئیران له پینادا به فه‌رز داده‌نریت و له ئاکامدا، خودی ئیران نابیتە میژووی. ئەم سرووشتی دانانەیی ئیران، ئیران له ده‌ره‌وی میژوو و جوغرافیایا داده‌نیت. هه‌ربۆیه ده‌کرێ ئەمه به به‌لگه بێنینه‌وه، کهش و فهزای ئیرانشار که‌شیکی یه‌که‌ده‌ست و زمانه‌که‌شی هه‌میشه‌یی و به‌رده‌وامه. ئیرانشار به‌م شيوه‌یه نیشانه‌ی ئەم شتیه که من ناوم لێ ناوه ئیران تەوهری بوون ناسانه. ئەگه‌ر پشخت به بۆچوونی لوفور به‌ستین و، شۆرش به به‌رهمه‌ینانی که‌شی بنیاتنای جیاواز له‌قه‌لم به‌دین و له‌به‌رچاومان بیت که به‌رهمه‌ینانی فه‌زا هاوکات فیزیکیه و تیبی ده‌گه‌ین، ئەوکات ئەم ئیران تەوهری بوون ناسانه‌ش که پشتی به بۆچوونیکێ تابه‌تی فه‌زا و زه‌مان گه‌رمه، ده‌بی ره‌خنه‌ی لێ بگه‌یریت. خه‌باتی چینایه‌تی بۆ به‌رهمه‌ینانی که‌شیکی نۆی ناتوانی کۆله‌که‌کانی بنیاتنای کهش و فهزای کاتی ئیستا به سه‌ره‌مۆری به‌یلتیه‌وه. خه‌بات بۆ وه‌ده‌سته‌ینانی هێژمۆنی به‌م شيوه‌یه خه‌بات بۆ به‌رهمه‌ینانی چه‌مک و لایه‌نی فیزیکی فه‌زا زه‌مانی بنیاتنای جیاواز

له فه‌زا زه‌مانی ئیرانشاریه. یه‌کنیک له ستراتیژییه کاریگه‌رانە له پیناو ئاله‌نگاری و درکاندنیه فه‌زا زه‌مانی ئیرانشاریدا هه‌یه، پشت به جو‌دا‌وازیی جوغرافیایی و میژوویی و پیکهاتە‌شکینیه میژوونووسانه‌ی ده‌ولەتی نەتەوهری چه‌ق و ناوه‌ندگه‌رایه که میژوو هه‌ر له چوارچۆیه‌یه‌کی یه‌که‌ده‌ست و ئیران تەوهر ده‌گه‌یرتیه‌وه و هه‌رچه‌ش نه‌گه‌یرانه‌وه‌یه‌کی بنیاتنه‌رانە‌ی جیاواز و بێ‌ژمار له "ئیران" وه‌کوو ترسیکی و جووودی و بوون ناسانه له‌قه‌لم ده‌دات.

ته‌باته‌بایی له‌سه‌ر ئەم باوه‌ریه که فره‌یی له هه‌موو سه‌رده‌مانی میژووی ئیراندا به‌ره‌سمی ناسراوه^[8]. به‌م حاله‌شه‌وه، ویناچی به‌ره‌سمی ناسینی فره‌یی له فه‌زای پێش نەتەوهری - ئیمپریال یان شاهه‌نشایی-دا مانابه‌کی ئەوتۆی هه‌بووی. له فه‌زا زه‌مانی پێش نەتەوهریدا هیشتا ده‌سه‌لاته ناوه‌ندییه‌کان ده‌رفه‌تی تیکنۆلۆژیک و ژێرخانی پێوستیان بۆ سه‌رکوتی فره‌یی و به‌رهمه‌ینانی زانست و کولتوری ناوه‌ندی/نەتەوهری نەبووه. هیشتا چینه زالبووه‌کان نه‌بانده‌توانی به شيوه‌یه‌کی سیستematیک کهش و فهزای خۆیان به‌رهمه‌ینن. له ئاکامدا، له سه‌رده‌می پێش ده‌ولەتی نەتەوهریدا قسه‌کردن له به‌ره‌سمی ناسینی فره‌یی بێ‌مانایه. به‌ره‌سمی ناسینی فره‌یی تەنیا کاتیک مانا په‌یدا ده‌کا که رپی ماددی سه‌رکوتی فره‌یی هه‌بی. له سه‌رده‌می پێش نەتەوهریدا، فره‌یی هیشتا له فه‌زادا قسه‌ی له‌سه‌ر نه‌کرا‌بوو. بابەتەکه ئەمه‌یه که داخوا له داوینی ده‌ولەتیکێ نەتەوهریشدا فره‌یی به‌ره‌سمی ناسراوه؟ بۆ وینه ره‌زاخان هه‌ر که ده‌رفه‌تی ماددی و نیزامی و ژێرخانی (ریگاکان) په‌یدا بوون، ده‌ستی به ژینۆسایدی ئەو عه‌شیره و هۆز و تاپفانه کرد که زۆربه‌یان غه‌یره‌فارس بوون. به‌ بروای من لی‌ره‌دایه ئەو "یه‌کیتی فره‌یی" یه ته‌باته‌بایی مه‌به‌ستیتی، ئایدیۆلۆژییه‌کی

کۆنەپەرەستانە و سەرکوتکەرەنەپەرە و کارکردە سەرەکییە کەشی رێگەنەدان بە گەلە و پەیداوونی جیاوازییەکان لە ئاستی رۆژانەدا. بە واتایەکی دیکە، جەختکردنەوەی لەرادەبەدەر، زێدەرۆیانە و نامیزوویی لەسەر فرەیی، ستراتژییەکی زمانی - سیاسییە کە بەدوای بێ پەيوەندی و ناشارەزا نیشاندانی جەختکردنەوە لەسەر فرەیی و جیاوازیدانان لێرە و ئیستایە. بە دیوێکی دیکەدا، وێژمان و دیسکورسی ئێرانشاریی یەکییتی فرەیی یان هەمان شاهەنشایی باس لەو دەکات، چونکە فرەیی لەپیشدا و هەمیشە لە ئێراندا هەبوو، هەر جۆرە ئیدعا و خواستیکی پلۆرایستەنە و بەرپرسی ناسینی جیاوازییەکان لە باشترین حالەدا بێ مانایە. لە خراپترین حالەتیشدا، داگەران و مەبلی فرەخوازانە و بنیاتی جیاوازیدانان هەمیشە بە توانی وەک وەک نیشتمان فرۆشی و جودایی خوازی و ... وەسف دەکرێن. لە ئاکامدا، "یەکییتی فرەیی" نایدیۆلۆژییەکی کۆنەپەرەستانە، چونکە بە نامیزوویی کردنی فرەیی و بە لەقەلمدانێ وەک وەک شتێک کە لەپیشدا هەبوو و بەتەواوی لە چوارچێوەی "ئێران" دا سەری گرتوو، رێ بە پلۆرایزم نادا و هەلیدەوێشینیتهوه.

لە ئەنجامدا، لە رووی ستراتژیی سیاسیە و پێویستە لە بەرانبەر میژوونووسی ئێران تەوێرەدا بەدوای گەلە و پەرەپێدانی میژوونووسی غەیرە ئێران تەوێرە وە بێن. دەبێ ئێرانیکێ جیاواز بگێرین و بەرەمی بێنین. گێرانەوێ میژووی بئێرەستان / کۆلۆنییەکان یان بە شێوەیەکی وردتر Subaltern Geohistories لێرەدا گرینگییەکی ستراتژییک پەیدا دەکات، چونکە رێک هەمان میژوو و جوغرافیایە کە لە رێی ئێران تەوێرە بون ناسانە ئیو روانگە و دیدگاکانی ئێرانشاریدا بە بەرەوامی حاشای لێ کراو، سەردراو تەوێرە و سەرکوت کراو. میژووی نەگوتراو و بێ سەروشوین کراوی ژنان و کۆمەلگەیی ئیلجی بی تی کیو و ئەو میژوو

و جوغرافیایانە و پەشتگویی دراوون یان کۆلۆنییە نیوخۆیی یەکانی ئێران لەو میژوو هەرە گرینگانەن کە لایان لێ نە کراو تەوێرە و پاشقول دراوون. کۆلۆنییە نیوخۆیی یەکان راستییە کە هەر ئەو جوغرافیایە کە ئێران تەوێرە بون ناسانە لە ماوی دەوێرەوێرە سەد سالی رابردوو بە شێوەی سیستماتیک هەولێ داوێ لەبەر چاوان و نیان بکا و ئاسەواریان نەمێنی.

سەرینەوێ میژووی ئەم جوغرافیای کۆلۆنییە لە رێی هەلکشان و هێنایی زمانی فارسی لەلایەن دەوڵەتەوێرە وەک وەک زمانی نەتەوێرە کاری لەسەر کراو. بۆچوونی زالی لەسەر ئێران وەک وەک یەکییتی فرەیی یان بە تەعبیریکی وردتر، نەتەوێرە کە یە کەست کە هەمیشە "قەوم" جۆراو جۆرەکانی لە سەرەتاوێ لە نیو خۆیدا دەمچ کردوو و راستەوێرە لە رێی میژوونووسی بە زمانی فارسییە و بەرەم هاتوو. هەلبەت ناکرێ ئەم رەوتە هەر بە میژوونووسی "بە زمانی فارسی" دابشکێنین. سەرەرای ئەمە، لەگەڵ میژوونووسی فارسیی بەرەو رووین. ئەگەر لە یە کەمیاندا میژوو "بە فارسی" دەگێردێتەوێرە، لە دوو هەمیاندا میژوو لە بنەرەدا، میژووی فارسییە و هاوکات "میژووی نێرینە" شە. فارسی بەم تەعبیرە، تیکنۆلۆژییەکی سیاسیە کە لە پەنا تیکنۆلۆژییە سەرەکییەکانی دیکە وەک کارتوگرافی و رێی ئاسنەوێرە رۆلێکی بنیاتنەرەنە لە شکل گرتنی ئێران وەک وەک دەوڵەتێکی نەتەوێرە و فەزایەکی حوکمرانی هەبوو. ئەو بۆچوونە زالی پستی بە سرووشتی دانان لە جۆری ئێرانشاری بەستوو ئەمە یە کە فەزای نەتەوێرە یە گشتی بە شێوەیەکی فیزیکی و بۆ وێنە لە رێی بەنداوسازکردن، رێگالیدان و بیناسازی و ... یەو بەرەم دێت. فەزا و کەشی نەتەوێرە لەسەر تیکنۆلۆژییەکی سیاسی دیکەش وەستاو و ئەویش زمانی فارسییە.

<https://fa.wikipedia.org>

بهره‌م‌دین.

ژنده‌ره‌کان

۱. نهم ده‌قه بؤ په‌کهم جار له مالمه‌ری رادیؤ زهماندا بلاو بووه‌ته‌وه
<https://www.radiozamaneh.com/753481>

2. <https://paniranist.party/newscontent/content/3191/>

3. <https://www.cgie.org.ir/fa/news/180189/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D9%87-%D8%B9%D9%86%D9%88%D8%A7%D9%86-%>

۴. شیکردنه‌وه‌ی وه‌رگتیر: له نه‌خشه‌ی عوسمانیه‌کاندا ده‌سته‌واژه‌ی "مه‌مالیکی ئیران" یان له "مه‌مالیکی ئانانؤلی" یان له "په‌یماننامه‌ی گولستان" دا له‌ننویان ئیران و روسیه‌دا باسی "مه‌مالیکی روسیه" و "مه‌مالیکی ئیران" کراوه، واتا هموو نه‌و ویلایه‌ت، شار، گوند و سه‌رزهمینه‌نه‌ی له‌بهرده‌ستی روسیه و ئیرانمان. "مه‌حرووسه‌ش" به‌مانای "پارێزارا" وانا نه‌و ناوچه و سه‌رزهمینه‌نه‌ی ده‌وله‌تیک ده‌یانپارێزی که ناوه لیکدراوه‌که‌ی ده‌بیته "مه‌مالیکی مه‌حرووسه".

5. <https://t.me/jtjostarha/363>

6. <https://www.cgie.org.ir/fa/news/180189/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D9%87-%D8%B9%D9%86%D9%88%D8%A7%D9%86-%>

7. <https://www.radiozamaneh.com/666340/>

8. <https://t.me/jtjostarha/364>

به‌پیچه‌وانه‌ی روانینی ئیران ته‌وه‌ر که فارسی وه‌کوو زمانیکی سرووشتی ویئا ده‌کاته‌وه، ده‌بی جه‌خت بگریته‌وه که هیچ شتیکی فارسی –لانیکه‌م له ماوه‌ی سه‌ده‌ سالی رابردوودا– سرووشتی نییه. به‌تایبه‌ت له سه‌رده‌میکدا که به‌بۆچوونی لوفور، په‌یوه‌ندیی بهره‌مه‌پینان له ری‌ی شاری بوونی هه‌ساره‌یه‌که‌وه‌ گه‌شه‌ ده‌کات و ئیتر سینلاو و توفانیش به‌ده‌ستی‌وه‌ردانی بنه‌ره‌تی سرووشت، کاره‌ساتی سرووشتی نین، به‌لکوو ئاکامی راسه‌ته‌وخۆی سیاستی چینایه‌تی ده‌وله‌ته‌کانه. ده‌بی ته‌وه‌ش بلتین، په‌ره‌پیدانی زمانی فارسی وه‌کوو زمانیکی سرووشتی له‌بنه‌را ناسرووشتییه. له‌ری‌ی خه‌باتی چینایه‌تی هه‌ژمۆنیکه‌وه‌یه‌ فزا و سرووشتی تایبه‌تی له‌ئاستی جیهانی و نه‌ته‌وه‌ییدا بهره‌م هاتووه. له‌په‌وه‌ری به‌رباسی ئیمه‌دا، سرووشتی‌سازی زمانی فارسی به‌به‌شیکی دانه‌برای بهره‌مه‌پینانی سرووشتی ئیران داده‌نریت. باسی هه‌ریم و وشکبوونی ده‌ریاچه و چه‌م و رووباره‌کان و پیسه‌بوونی هه‌وا ته‌نیا لایه‌نی سرووشت و ژینگه‌ی "ئیرانییه‌کان" نییه. فارسی و فارسی‌سازیش لایه‌نی بنیاته‌ری نهم سرووشته‌یه که به‌ره‌و فه‌وتان و له‌نیوچوون ده‌روا. فزا و سرووشت هاوکات به‌شیوه‌ی چه‌مکی/زمانی و فیزیکی

”

**كۆمهلكوژى كورد له ئىمپراتورى عوسمانىدا
(۱۹۱۵-۱۹۱۶)**

راپورتىك له «پهيكى نهرمه نستان»

وهرگيرانى له رووسيه وه: كامران نهمين ناوه

“

پیشه کی وەرگیر

له کۆتایی سالی ۱۹۱۴ی زایینیدا، له گه‌ل په‌یوه‌ست بوونی ده‌وله‌تی عوسمانی به‌ به‌ره‌ی ولاتانی "یه‌کگرتوو" له‌ شه‌ری جیهانی به‌که‌م، خاکی کوردستان بوو به‌ ناوچه‌ی شه‌ر و ملمانیی ئه‌و ولاتانه‌ی به‌شداربوون له‌م کاره‌ساته‌ گه‌وره‌یه‌ جیهانییه‌. هه‌رچه‌ند ده‌سه‌لاتدارانی عوسمانی هه‌ولیان ده‌دا به‌ راگه‌یاندنی جیهاد له‌ بیروباوه‌ری ئایینی کورد و موسلمانانی دیکه‌ی ئه‌و ولاته‌ که‌لک وهریگرن بۆ ئه‌وه‌ی چالاکانه‌ بیانیه‌ینه‌ به‌ره‌کانی شه‌روه‌، به‌لام سه‌ره‌رای پشتیوانیی چه‌ند سه‌رکرده‌ی خه‌له‌کانی کورد له‌ جیهادی تورک، هه‌وله‌کانی حکومه‌تی عوسمانی بۆ به‌ده‌سته‌تیه‌ینانی پشتیوانی ربه‌ران و گه‌لی کورد شکستی هه‌ینا.

له‌ به‌هاری سالی ۱۹۱۵ سپای عوسمانی له‌ هه‌موو رۆژه‌لاتی ئه‌و ولاته‌دا ده‌ستی کرد به‌ کۆمه‌لکوژکردنی ئه‌رمه‌نییه‌کان و، به‌و ئاراسته‌یه‌ هه‌ولی ده‌دا که‌لک له‌ خه‌لکی کوردیش وهریگری. سه‌باره‌ت به‌ راده‌ی ئه‌و به‌شداریه‌، هه‌یچ کۆده‌نگیه‌ک له‌ نیوان توێژه‌راندا نییه‌. بێ له‌به‌رچاوگرته‌ی پانتایی هاوکاری به‌شیک له‌ کورده‌کان له‌ گه‌ل تورکه‌کان له‌ سه‌رینه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌رمه‌نییه‌کاندا، له‌ سالانی رابردوو به‌شیک له‌ سه‌رکرده‌ و سیاسه‌تمه‌دارانی کورد، له‌وانه‌ عه‌بدوللا ئۆجه‌لان، سه‌لاحه‌دین ده‌میرتاش، ئه‌حمه‌د تورک، مه‌همه‌ت خه‌تیب دیجلان، عوسمان بایده‌میر و... ره‌خنه‌یان له‌م کرده‌وه‌یه‌ گرتوه‌ و مه‌حکومیان کردوه‌.^{۱۱} سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش، به‌لگه‌ی زۆر هه‌یه‌ بۆ پشتیوانیکردنی کورد له‌ ئه‌رمه‌نییه‌کان له‌ دژی سپای عوسمانی. له‌ کاتی ئه‌و کۆمه‌لکوژیانه‌دا "زۆریک له‌ ئه‌رمه‌نییه‌کان شوین و په‌ناگه‌یه‌کی جی متمانه‌یان له‌ مالی کورده‌کاندا دۆزییه‌وه‌، بۆ نمونه‌ ته‌نیا له‌ ده‌رسیم، کورده‌کان په‌نایان به‌ نزیکه‌ی ۲۰ هه‌زار ئه‌رمه‌نی دا. کورده‌کان که‌ بۆخۆیان به‌ هۆی برسیه‌تیه‌وه‌ که‌وتبوونه

ته‌نگانه‌، زۆربه‌ی جار هه‌رچه‌یه‌کیان بوو و نه‌بوو له‌ گه‌ل ئه‌رمه‌نییه‌کان دابه‌ش ده‌کرد. زۆرجار به‌گه‌ کورده‌کان پێشواوییش ئه‌رمه‌نییه‌کانیان له‌ ئۆپه‌راسیۆنه‌ سه‌ربازییه‌کانی تورکیا ئاگادار ده‌کرده‌وه‌. ئه‌و سه‌رکرده‌ کوردانه‌ی به‌ تابه‌تی له‌ ئه‌وروپا ده‌ژیان، به‌ توندی ره‌خنه‌یان له‌ کۆمه‌لکوژی تورکه‌کان له‌ دژی ئه‌رمه‌نییه‌کان گرت و بۆ ئامانجی یه‌کخه‌ستی خه‌بات دژی تورکه‌کان، پێوه‌ندییه‌کیان له‌ گه‌ل ناسیۆنالیسته‌ ئه‌رمه‌نییه‌کان دامه‌زراند."^{۱۲}

شکستی حکومه‌تی عوسمانی له‌ راکیشانی کورد بۆ به‌شداریکردن له‌ به‌ره‌کانی شه‌ر و سه‌رینه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی ئه‌رمه‌نه‌کان بووه‌ هۆی خه‌راتر بوونی سیاسه‌تی کۆمه‌لکوژی و راگواستی کورد بۆ رۆژئاوای ئاناتۆلی. چونکه‌ به‌پێی پلانی تورکه‌ گه‌نجه‌کان "بیرابوو کورد له‌ رۆژئاوای ئاناتۆلی نیسته‌ جی بکری و دابه‌شبوونیان له‌ ناوچه‌که‌دا به‌جۆریک بێ که‌ زۆرتر له‌سه‌دا پینجی دانیشته‌وانی هه‌یچ شوینیک پیکنه‌هه‌ین."^{۱۳}

دوا به‌دوای ئه‌و چالاکیه‌، زیاتر له‌ ۷۰۰

هه‌زار کورد دوورخرانه‌وه‌. زیاتر له‌ نیوه‌یان به‌ هۆکاری جۆراوجۆر وه‌ک برسیتی و نه‌خۆشی جۆراوجۆر گیانیان له‌ده‌ستدا. به‌شیک زۆر له‌ ناوچه‌کانی باکور و رۆژئاوای کوردستان به‌ته‌واوای چۆلکران و هه‌زاران کورد له‌لایه‌ن سپای سییه‌می عوسمانیه‌وه‌ کۆمه‌لکوژ کران هه‌رچه‌نده‌ له‌ هه‌ندیک سه‌رچاوه‌ی میژوویدا کورته‌ ئاماژه‌یه‌ک به‌و مه‌سه‌له‌یه‌ کراوه‌، به‌لام به‌هۆی نه‌بوونی که‌یان و حکومه‌تیکی کوردی وه‌ک نوینه‌ری حقووقی و قانونی، هه‌رگیز گرنگیه‌کی پێویست به‌ لایه‌نه‌ جۆراوجۆره‌کانی ئه‌م کاره‌ساته‌ گه‌وره‌یه‌ ئینسانیه‌ له‌ بیرورای گشتی و دامه‌زراوه‌ قانونی و نیونه‌ته‌وه‌یه‌کاندا نه‌دراوه‌. راپۆرتی "خه‌ساری [گیانی و مالی]"^{۱۴} کورد له‌ شه‌ری ئیستادا" که‌ ئیسته‌ له‌به‌رده‌ستی

خوینده‌راندايه، له ۱۳ی نوامبری ۱۹۱۶ به زمانی پرووسی له رۆژنامه‌ی "په‌یکه ئه‌رمه‌نستان" له تیفلیسی پایته‌ختی گورجستان چاپکراوه و سه‌ره‌نوێ له ۲۲ی مای ۲۰۱۱ له مالمپه‌ری kurdist.ru بلاوکراوه‌ت‌ه‌وه. ئه‌م راپۆرت‌ه به‌لگه‌نامه‌یه‌کی جێ متمانه‌یه ده‌رباره‌ی کۆمه‌لگۆژی میژوویی کورد و خه‌ساری گه‌وره‌ی گیانی و مالی کوردانی ئه‌و ولاته له سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی تورکه گه‌نجه‌کان له ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانیدا.

ده‌قی راپۆرت‌ه‌که:

خه‌ساری [گیانی و مالی] کورد له شه‌ری ئیستانادا

سه‌دان گوندی کوردنشین خاپوور بوون و له‌ناو براون. پێویسته روون بێته‌وه که ئایا کورده‌کانی ئه‌و ناوچانه له کاتی پاشه‌کشه‌ی تورکه‌کاندا ده‌رکراون یان کۆژراون؟

له راستیدا! هه‌ردوو حاله‌ته‌که روویانداوه. پێویسته ئه‌وه له‌به‌رچاو بگیری که ده‌رکردن و کشانه‌وه‌ی [کورده‌کان] له بارودۆخیکه‌ی زۆر ناله‌باردا روویداوه؛ له کاتی پاشه‌کشه‌دا، هه‌موو چه‌شنیکه‌ی نه‌خۆشیه‌یه په‌تاییه‌کان به مانابه‌کی راسته‌قینه هه‌موو خێله کورده‌کان و ناوچه‌کانیانی له‌ناوبرد و برستی و سه‌رما ته‌رت و توونا بوونی ئه‌وانی یه‌کجاری کرد.

یه‌کێک له خاوه‌ن‌ملکه ناوداره‌کانی کورد له خۆشه‌به‌به‌هره‌که^[۶] به‌م شیوه‌یه بۆی روون کردمه‌وه:

● له ماوه‌ی ۶-۷ مانگی یه‌که‌می شه‌ردا، له کۆی ۱۲ هه‌زار کورد که له ۲۰ گونده‌که‌ی مندا ده‌ژیان، ۸ هه‌زاریان به‌هۆی نه‌خۆشیه‌وه گیانیان له‌ده‌ستدا. وه‌رزیه‌کانم تا راده‌یه‌ک له به‌راورد له‌گه‌ڵ ئه‌وانیتر له دۆخیکه‌ی له‌بارترا بوون، چونکه ئیمه تا راده‌یه‌کی زۆر شوینی خۆمان به جێ نه‌هێشتبوو. له پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ خێله‌کانی دیکه‌ی کورد، نزیکه‌ی زۆربه‌ی زۆریان به ته‌واوته‌ی له‌ناوچوون. ئه‌و بنه‌مالانه‌ی پێش شه‌ر ۲۰-۳۰ که‌سیان هه‌بوو، ئیستا ژماره‌یه‌یان ناگاته ۳-۴ که‌س. بارودۆخ له هه‌موو شوێنیک هه‌ر به‌و چه‌شنه‌یه. ئه‌و له درێژه‌ی قسه‌کانیدا وتی: له‌بیرتان نه‌چی، ئیوه‌ی ئه‌رمه‌نه‌کان کارمندی پزیشکی و ده‌وا و خوشکی رووحانی^[۷] و په‌رستارتان هه‌یه؛ ئیوه‌ ناوه‌ندی خۆراکدان و رێکخراوه‌ی نیشتمانی و ده‌وله‌تیتان هه‌یه که چاوه‌دێری ئه‌و خه‌لکه ده‌که‌ن و پاشه‌کشه‌یان کردوه:

ئه‌و په‌رساوه که ژماره‌ی موسلمانانی تورکیا له‌ده‌وای شه‌ردا چهنده‌ ده‌بی، گرتگیه‌کی به‌رچاوی هه‌یه به‌و چاره‌نووسی سیاسی ولاته‌که‌مان. زۆر جار ده‌بیسترئ، کورد له کاتی شه‌ردا زیانیکی زۆری به‌رکه‌وتوو، ئا. ئاتاناسیان، نوێنه‌ری یه‌کیه‌تی شه‌ره‌کان له به‌ره‌ی قه‌فقاز، یه‌که‌م زانیاری سه‌لمینراو له‌سه‌ر ئه‌و بابه‌ته‌ له لاپه‌ره‌کانی رۆژنامه‌ی "مه‌شاک"^[۸] ده‌خاته روو. ده‌شلیت "ئه‌و زانیاریه‌ی تاوتوێ کراوانه که به‌ده‌ستم گه‌یشتوون ده‌یسه‌لمین، ئه‌گه‌ر ئه‌رمه‌نییه‌کان له‌ماوه‌ی ئه‌م شه‌ره‌دا ۳۶۰ هه‌زار قوربانیان دا، ئه‌وه قوربانییه‌کانی کورد زۆر له‌وان قورستره له هه‌موو شوێنیک - له گۆمی وانه‌وه به‌و باشوور و رۆژئاوا، ناوچه‌ی بتلیس-بوش [مووش]، پاشان له خنیس، بولانک، پانتۆس، مه‌لازگیرت، ئالا داغی و ئه‌لشکیرت تا ناوچه‌ی باسین و بایزید-دیادین، واته ئه‌و ناوچانه‌ی که پێش شه‌ر زیاتر له ۸۰۰ هه‌زار کوردیان تیدا ده‌ژیا، ئیستا به‌ته‌واوی چۆلکراون.

ئهوان خواردن و جلوه‌بەرگ و هه‌موو جۆره هاوکاریه‌ک ده‌دهنه خه‌لکی ئاواره، بی سه‌ره‌سته‌کان کۆده‌کنه‌وه و په‌نایان ده‌دهن. به‌لام، ئه‌ی ئیمه؟ حکومه‌تی تورکیا جگه له تالانکردنی ترسناکمان، که له ژێر ناوینیشانی ده‌سته‌سه‌رداگرتن ده‌یکات، هه‌چی دیکه‌ی پینه‌داوین و نامانداتی. هه‌موو ئاژه‌لداریمان، که بنه‌مای /ژیانی/ هه‌یزی کورد پیکده‌هینی، به‌ ئاگر، برستی یان ده‌سته‌سه‌رداگرتن له‌ناوچوووه قسه‌که‌ی به‌گی کورد ته‌بابی له‌گه‌ل راس‌تییه‌کان هه‌یه. سه‌رۆکی گروپه ئه‌رمه‌نییه‌ خۆبه‌خشه‌کان به‌ یه‌ک ده‌نگ ئه‌مه پشتراست ده‌کنه‌وه. یه‌کیکیان ده‌لێت

● به‌ بۆچوونی من له‌م شه‌ره‌دا کورد هه‌موو شتیکی له‌ده‌ستداوه. ئه‌وانه‌ی تا ئیستاش به‌رده‌وامان له شه‌ری دژ به‌ هه‌زه‌کانمان، له راستیدا پاشماوه‌ی کورده هه‌زاره‌کانی به‌شی رۆژه‌لاتی کوردستان /ی تورکیا/ و ناوچه‌ی دیاربه‌کرن و، ئیستا ژماره‌یان پتر له ۲۵۰ هه‌زار کس نییه.

زانباری ده‌رباره‌ی رێژه‌ی خه‌ساری گیانی ته‌و کوردانه‌ی که راس‌ته‌وخۆ به‌شدارێ شه‌ره‌که‌یان کردووه جیگه‌ی سه‌رنجه. ئه‌فسه‌ریکی روه‌س پێیگوتم؟

● هه‌ر له سه‌ره‌تای شه‌ره‌وه له‌و ناوچانه بووم که پیکدادانی توندمان له‌گه‌ل کورد هه‌بوو. هه‌له نابێ ئه‌گه‌ر بلێین، ژماره‌ی کۆژراوانی کورد زیاتره له ۴۰ هه‌زار کس. من هه‌یج له‌سه‌ر برینداره‌کان نالێم که دوو ته‌وه‌نده‌ی مردوووه‌کانه.

له مووش، جه‌غه‌ر ئاغا، تورکیکی به‌ناوبانگی ده‌وله‌م‌ند و زۆر خۆشه‌ویست، بۆی روونکرده‌وه:

● من بۆخۆم ئه‌و خه‌له کوردانه‌م بینی که به‌هۆی وه‌با و تیغوس و تیغۆئید له‌ ماوه‌ی چه‌ند مانگیکی شه‌ره‌دا به‌ ته‌واوی له‌ناوچوون. سه‌دان ته‌رمی کورد له‌ گونده‌کانیان

که‌وتبوون. (...)

● به‌ بۆچوونی ئیوه له‌م شه‌ره‌دا چه‌ند کورد کۆژراون؟

● ئه‌سته‌مه بکری ته‌نانه‌ت شتیکی له‌م باره‌یه‌وه به‌خه‌ملێندی. ئیمه‌ حه‌ساب و ژماره‌یه‌که‌مان نییه.

گوته‌ی:

● باوه‌ر بکه‌ن ته‌نانه‌ت ناتوانین بلێین. رێژه‌ی حه‌شیمه‌تمان له‌ مووش چه‌نده‌ بووه. به‌لام ئه‌وه به‌ ته‌واوی مسۆگه‌ره که کورد سی له‌ چواری ته‌واوی /دانیشتووانی/ خۆی له‌ده‌ستداوه. یه‌کیک له‌ سه‌رکرده‌ کورده‌کان ئه‌م زانیاریه‌ی پێدام. (...)

سه‌رچاوه

خه‌ساری [گیانی و مالی] کورد له شه‌ری ئیستادا، په‌یکی ئه‌رمه‌نستان، ۱۹۱۶، ۱۳ نوامبری. ژماره‌ی ۴۲، لاپه‌ره‌ی ۱۵
 Потери курдов в настоящую войну //Армянский Вестник. 1916. 13 ноября. №42. С.15.
 بلاوکردنه‌وه‌ی سه‌ره‌نوی:
 Геноцид курдов: Курды потеряли 800 тысяч, армяне — 360 тыс., 22.05.2011, http://kurdist.ru/

ژێده‌ر

۱. روشنفکران کرد و نسل کشی ارمنیان، خلیفه‌گری ارمانه‌ی اصفهان و جنوب ایران. <https://www.vank.ir/>
۲. تاریخ کردستان، مولفان: م. س. لازاریف، ش. ص. محوی و ...، مترجمین کامران امین او - منصور صدقی. چاپ اول فروردین ۱۳۸۶، انتشارات فروغ. کلن
۳. تاریخ معاصر کرد، دیوید مک‌داول، مترجم ابراهیم یونسی، نشر پانید، تهران چاپ دوم ۱۳۸۲
۴. وشه‌کانی نینو [ئ ئی وهرگیرن.
۵. مه‌شاک (وشه‌یه‌کی ئه‌رمه‌نی به‌ مانای زه‌حمه‌ت‌کیش -ه). رۆژنامه و پاشان هه‌وتوونامه‌یه‌کی ئه‌ده‌بی-سیاسی بوو به‌ زمانی ئه‌رمه‌نی، که له‌ سالی ۱۸۷۲ تا ۱۹۲۰ له‌ سه‌رده‌می ئیمپراتۆریه‌تی روه‌سیادا له‌ تیغلیس ده‌رچوووه. گریگۆر ئارتسروونی (۱۸۴۵-۱۸۹۲) دامه‌زرێنه‌ری بوو. ئه‌م بلاوکراوه‌یه‌ی دوای داگیرکردنی گورجستان له‌لایه‌ن سوپای سووره‌وه داخرا.

6. Хошабе Бахрибек
7. Sisters of Mercy

”

لە وتاری «كوردانی موكریان»ی
«ئۆ. ل. قیلچیشکی» دا چی وه لاناوه،
بۆچی پیش به بلاوبوونه وهی گیراوه؟

نوسەر: ئانژیلیکا پۆیندوونوستسیفا - کایا^[1]

وهرگیر: مهنسوور سدقی

“

تېبىنى ۋەرگىر

ئەم وتارە لە رووی دەقى پى.دى.ئىفى چاپكراۋ لە گوڤارى "ئىسلام لە دونىايى ھاۋچەرخ" بلاۋكراۋەى ۱۶، ژمارە ۴ى سالى ۲۰۲۰ ۋەرگىراۋە. ئەو گوڤارە بە زمانى رووسى لە رووسيا چاپ دەكرىت و لە ولاتانى دىكە بلاۋ دەبىتەوه^{۱۲}.

ژېرنووسەكانى ۋەرگىر بە (- ۋەرگىر) لە ژېدەرەكانى نووسەر جيا كراۋنەتەوه. ھەرۋەھا لەنىو دوو كەوانى راستدا [...] زىادكراۋەكانى دىكەى ۋەرگىر ئامازەيان پېكرائە.

رېز و سپاس بۇ مامۇستاي بەرېز كاك ئەنۋەر سولتانى كە وىنەى لاپەرە پىنووستەكانى كىتېبى "فتاح قاضى خىلىل. تاريخچەى خانوادەى قاضى در ولايت موكرى، وپرستار: قادر فتح قاضى. چاپ اول، تبريز، ۱۳۷۸ى" لەبۇ ژېرنوسەكانى ۋەرگىر ناردووه.

بوختەى وتار

لەم وتارەدا، بەپشتبەستن بە شىكارى بەراوردكارانەى دوو وتارى ئىتنوگرافىيى جياۋازى "ئۇل. فىلچىڭسكى" سەبارەت بە كوردانى موكرىيان، پرسى كارىگەرى سياست لەسەر توژىنەۋە زانستىيەكان تاوتوئى دەكرىتت. بنەماى ن ئەم وتارە دەگەرېتەوه بۇ ئاكامى پەيجۇرىك لەنىو بەلگە ئەرشىڭكراۋەكان؛ لە ئاكامدا دەر كەوتووه بىجگە لە وتارى "كوردانى موكرىيان" كە لە سالى ۱۹۵۸ بلاۋ كرابووه، دەقىكى "ماشىننوس" ^{۱۳}ى ئەو وتارە كە رېكەوتى ۱۹۵۵ لەسەرە، لە ئەرشىڭخانەى بەلگە زانستىيەكانى مۇزەخانەى ئەنتروپۆلۇژى و ئىتنوگرافىيى ئاكادېمىيى زانستىيى رووسىا پارىزراۋە. ئەم وتارە بە پشتبەستن بەو بەلگە و نووسراۋانە ئامادە كراۋە كە فىلچىڭسكى لە ماۋەى كورتى سالانى ۱۹۴۲-۱۹۴۶دا نووسىۋىتى، واتە كاتىك ۋەك شارەزاي پرسى كورد لەلايەن دەزگاي

سەربازى [يەكىتتى سۆڤىت] بۇ ماۋەيەكى نىردراۋەتە ناۋچەى كوردستانى موكرىيان. لە بەراوردكارى شىكارىيانە و ھەلسەنگاندى دەقى "ماشىننوسەكە" و دەقى وتارە بلاۋكراۋەكەى دەرەكەۋىت كە لە وتارە بلاۋكراۋەكەيدا بەشىكى نىۋەرۇكى بۇچوونە بابەتيانەكان كە ھەلگىرى بابەتگەلىكى ناتەبا و داخراۋى ئەو سەردەمە بوون، سراۋەتەوه. واتە پارچە پارچە لە دەقە رەسەنەكە قرتىنارون كە باسى ھەندىك مژارى ھەستىارى پەيوەندىيە ئابىنىيەكانى كوردستانى موكرىيان (واتە مەھاباد) و دىدارەكانى فىلچىڭسكى دەگەل سەركردە و چالكانى كوردى كردووه. لە چوارچىۋەى ئەم توژىنەۋەكەدا، نووسەر ھەولى داۋە لە پەيوەندى دەگەل بەشداربوونى فىلچىڭسكى ۋەك ئەفسەرىكى سۆڤىتەى لە جىبەجىكردى ئەر كەكانى سياستەى دەرەۋەى يەكىتتى سۆڤىتە لە سالانى ۱۹۴۲-۱۹۵۴ لە رۇژھەلاتى نىزىكدا، كىشەى بلاۋكردنەۋەى وتارەكەى شى بكاۋەتەوه. بىگومان نووسەرى "كوردانى موكرىيان" بە روانگەبەكى بابەتيانە و زانستى كارى خۇى كردووه، بەلام برىنى بەشىكى بەرچاۋى دەقى نووسراۋەكەى- جا چ لەلايەنى خۇبەۋە بوۋىت و چ لەلايەن كەسانى بەرپرسى دىكەۋە، ديارە ھۇكارگەلى بەرژەۋەندىخوازانەى سياسى لەپشت بووه. لىرەدايە كە دەبىت پرسى چەمكى سوبژىكتىڤىتى و سەربەخۇبى زاناي خزمەتكارى دەسەلات بوروۋژىنن. پرسىك كە لە كارە ناسراۋەكانى "ئىدوارد سەئىد"دا سەبارەت بە پەيوەندى نىوان سياستە و زانست لە بوارى توژىنەۋەكانى رۇژھەلاتى نىزىكدا زەق كراۋەتەوه.

دەيان سالە كىشەى كارىگەرىيى وابەستەبوونى سياسى زانايان لە توژىنەۋە و چالاكىيە زانستىيەكانىندا و دەرەنجامەكانى لەسەر لىكۆلىنەۋەكانى رۇژھەلاتى ناۋەرراست، لە ئارا دايە (بۇ نمونە بەھۇى پاشكۆبوونيان

به پيکهاته سياسییه کانی دهوله تهوه). دواى بلاوبوونه وهى بهرهمه ناسراوه کهى ئى. سهعید به ناوى "رۆژه لاتناسی"^[۴]، مشتمپرئیکى زۆر سهرى ههلا و رهنگدانه وهیه کی بهرفراوانی له توژیینه وه پۆست کولونیالیستییه کان لیکه وه تهوه. له بهرامبهردا "ر. ئیروین" به پیچه وانه، ناماژه ی به وه کردووه که بۆ گه بشتن به ئاستیکى بهرز له توژیینه وه کانی رۆژه لاتناسیدا، وابهسته بوون ریگری له توژیهرانى رۆزاوایی نه کردووه (له خویشی که لایهنگری ئیسرایله)^[۵].

ئهم وتاره به گویره ی کۆلینه وه له یه کیک له بهرهمه گرنگه کانی کوردناسی به ناوبانگی سوڤیه تی، "ئو. ل. فیلیچفسکی" سهبارت به کوردانی موکریان ههولیکه بۆ درێژهدان بهو باسه ی سهروهه. به سهرهاتی ئهو کۆلینه وه که پرسى تیکه لهچوونی بنهما زانستییه کانی توژیینه وه دهگه له بهرژه وهندییه کانی کومه لگا و دهسه لاتی سوڤیه تی زهق کردووه تهوه، تا راده یه کی زۆر رهنگدانه وه ی چاره نووسى خودی نووسه ره که شیتى.

تهواوی ژيانى "نالینگ لیوڤڤیگوفیچ فیلیچفسکی" (۱۹۰۲-۱۹۶۴)، کوردناسی دیاری سوڤیه تی تیکه لاویک بووه له توژیینه وه ی زانستی و خزمه تکردن به بهرژه وهندییه کانی یه کیتی سوڤیه تی له رۆژه لاتی نزیک، به تابهت له بهاری سهربازیدا. نووسه ره هه له ناخییه وه ههولى بۆ سازان له نیوان ئهو دوو پیشه یه دا داوه.

فیلیچفسکی له ۱۰ مایسی سالی ۱۹۰۲ (۲۷ ئه پريل به سالژمیری کۆن)، له مالباتی ئه فسه ریکی هیزی ده ربایى له دایک بووه. باوکی داواکاری گشتی له دادگای هیزی ده ربایى به ندهری "کرۆنشتات" بووه. له سالانی ۱۹۲۱-۱۹۲۴ له په یمانگای زمانه زیندووه کانی رۆژه لاتیدا خویندکار بووه. پاش ده رکهوتی ههز و لیها تووی بۆ فیروونی زمانی کوردی، به پیشنیازی

ئه کادیمی "ن. یا. مار" چه ندىن جار بۆ توژیینه وه له کورده کان و زمانه که یان ده گه له لیژنه ی په یمانگای رۆژه لاتناسی لینینگراد، نیردراوه ته ئهرمه نستان.

له سالانی ۱۹۲۷-۱۹۲۹ له په یمانگای رۆژه لاتناسی لینینگراد به شدار بووه له ناماده کردنی دهسته ی مامۆستایانی کورد و مامۆستای وانه بیژی زمانه کانی رووسی و کوردی. له سالانی ۱۹۳۰-۱۹۳۲، وه ک خویندکاری یاریده ده ری "ن. یا. مار" و پاش تهواو کردنی له سالی ۱۹۳۲ دا بووه ته کارمه ندى زانستی "په یمانگای زمان و بیرکردنه وه" سه ره به ئاکادیمای زانستی یه کیتی سوڤیه تی و له سالی ۱۹۳۲ وه مامۆستای میژوو، زمان و وێژه ی کوردی له زانکۆ میری لینینگراد بووه و په روه رده کردنی خویندکارانی به شی کوردناسی له ئه ستۆ بووه. بهاری سه ره کی چالاکییه زانستییه کانی فیلیچفسکی بریتی بووه له کۆلینه وه له زمانی کوردی و فیترکردن و په روه رده کردنی خویندکاره کورده کانی یه کیتی سوڤیه تی. هه ره له ماوه یه دا سی گه شتی زمانناسی بۆ ناوچه کوردنشینه کانی یه کیتی سوڤیه تی (نازه ربایجان، ئهرمه نستان، گورجستان و تورکمه نستان) کردووه^[۶].

له ۲۴ جونی سالی ۱۹۴۱، بۆ فیلیچفسکی و کارمه نده خۆبه خشه کانی دیکه ی "په یمانگای زمان و بیرکردنه وه" شه ری مه زنی نیشتمانی ده ست پێ ده کات^[۷]. سه ره تا بۆ په روه رده و راهینانی سه گ له لیها تووی فیلیچفسکی که لک وه رگیراوه^[۸]، به لام پاش شوڤبوونه وه ی هیزه کانی یه کیتی سوڤیه تی له ۲۶ جه نیوه ری سالی ۱۹۴۲ بۆ نیو خاکی ئیران، فیلیچفسکی وه ک یه کیک له زانیانی پرسى کورد، ئه رکى وه رگیرى^[۹] له به ره ی کافکاز پێ سپیدراوه.

فیلیچفسکی گوايه له کۆتایی سالی ۱۹۴۴ وه (به پیی زانیاری دیکه، له مانگی مایسی ۱۹۴۲ وه) تاکوو یه کی جولای

۱۹۵۴ وەك راپۆرتكار و نووسەر لە دەستەى نووسەرانی رۆژنامەى "آخگر"^[۱۰] بە زمانى فارسى كە لە لاىەن بەرپۆهەرايەتى سياسىيى سوپا لە بەرەى كافكاز^[۱۱] دەرچوو، كارى كردوو. لەو ماوهەدا فيلچيڤسكى خەريكى كۆلئىنەوه لە بارودۆخى سياسى و ئابوورى و لاتانى رۆژھەلاتى نزيك و نيوەراست بوو و گەلێك وتارى سەبارەت بە پيڤكەتەى دەولەتەكان، ئاپۆرەى دانىشتوانى و پرسە تايبەتەكانى دەولەتەكانى ئەو ناوچەىە لە چاپەمەنيە نەيئيەكاندا بلاو كردوو تەو. فيلچيڤسكى زۆر خۆى بە تووژيئەوه لە دانىشتوانى كوردى و لاتانى دەرەوه [دەرەوى يەكيتى سۆڤيەت] خەريك كردوو و لەم بارەوه كۆمەلێك بابەتى نووسيوه^[۱۲].

لە ۲۵ى جولای تاكوو ۱۸ ئوتى سالى ۱۹۴۲ كاپتن "ئۆ. ل. فيلچيڤسكى" لە ئيران خزمەتى كردوو و لەو ماوهەدا توانيويتى سەردانى گەلێك ناوچە لە ئازەربايجانى ئيران بكات (لەوانە: تەوريز، شەرەفخانە، رەزاييە، شنۆ، نەغەدە، مەھاباد و ھتد.) و لەسەر پيڤكەتە نەتەوہەيى جۆراوجۆرەكانى ئازەربايجان كارى كردوو. لە ئاكامدا بۇ يەكەم جار ليكدانەوہەكانى سەبارەت بە ژيانى سياسى و ھەلسوكەوتى دانىشتوانى ئازەربايجانى ئيران لە "راپۆرتى گەشتى ئيران"^[۱۳] بلاو بوو تەو. سەبارەت ھەلومەرجى ناوچەكە و بارودۆخى سەربازى و سياسىيى ناوچە كوردىيەكانى رۆژاواى ئازەربايجان، گەلێك بابەتى سياسى، ئابوورى نووسيوه كە بریتين لە راپۆرتى تيروتەسەل سەبارەت بە ھۆزەكانى ناوچەكە و پەيوەنديەكانى نيوان ئەو ھۆزانە و سەرركردەكانيان، سەبارەت بە تايبەتمەنديەكانى پيڤكەتەى چينايەتى دانىشتوانى و بەرژەوہەنديە سياسى و كۆمەلايەتيەكانيان، سەبارەت بە وێژە و چاپەمەنيەكانيان، سەبارەت بە ھەلسوكەوتى ئازەربايجانيەكان^[۱۴]، كوردەكان^[۱۵]،

قەرەپەپاخسەكان^[۱۶]، ئەرمەنەكان^[۱۷]، ئاسوورىيەكان و يەھوودىيەكانى ناوچەكە. بەھۆى لاوازی زانبارىيەكانى ئەو ناوچەىە، بەتايبەت ناوچەكانى باشوور، واتە ناوچەى مەھاباد يان كوردستانى موكریان گەلێك زانبارىيى جوگرافىيى و ميژووبى كۆ كردوو تەو. فيلچيڤسكى لە راپۆرتيكيذا دەلێت: "بۇ ليكۆلئىنەوى سەربازى-سياسىيى ئيران و بەتايبەت پاريزگاكانى باكوورى ئەو و لاتە، بەراستى بوونى ھيزەكانى سۆڤيەت لە ئيراندا دەرڤەتيكى فرە ناوازيە كە رەنگە ھەم ئەوئەندە دريژخايەن نەبيت و ھەم دووپات نەبيتەو"^[۱۸]. واتە "لەو ماوه كورتەى كە لە شارەكانى رەزاييە و مەھاباد بووم، توانيم دەستم بە ۲۰ بەرگ كتيب و گوڤارى تازە دەرچووى كوردى بگات كە بەشيكيان خيرا لە عيراقەوہ تايبەتى بۇ ئيمە نيژدراون"^[۱۹].

بەگوێرەى دۆسيەكەى دەرەكەوت كە فيلچيڤسكى لە سالانى ۱۹۴۲ تا ۱۹۴۶ لە ئيران (لە تاران، قەزوين و تەوريز) بوو. "بەگشتى يەك سال و شەش مانگ" ۱۳ جار بۇ ماوهى كورت سەردانى ناوچەكانى جيگيربوونى ھيزەكانى سۆڤيەت لە ئيرانى كردوو^[۲۰] و لە سالانى ۱۹۴۱-۱۹۴۳دا لە شەرەكانى لينينگراد و كافكازدا بەشدار بوو^[۲۱] فيلچيڤسكى لە ماوهى كار و خزمەتيذا گەلێك شيكارى و ليكدانەوہى بۇ پرسە بەر بلاوكان، بەتايبەت سەبارەت بە چاپەمەنيەكانى تاران و كاروبارى مەجلىس كردوو. لە ماوهى مانەوہى ھيزەكانى سوپاى يەكيتى سۆڤيەت لە ئيراندا، ئەزموونى ھەبوو لە بلاوكردنەوہى پرۇپاگەندەى تايبەت بە ھيرشە سەربازىيەكان و چالاكى ريكخراوہ سياسىيەكان لەنيو كۆمەلانى خەلكدا، ھەرەھا سەبارەت بە دانىشتوان، پيڤكەتەى دەسەلات و سيستمى دابەشكارى كارگيرى ئيران و ھتد. ئاكامى ئەو كارانەى لە سالى ۱۹۴۴دا لە نامليكەبەكدا بە ناوى

"كوردانى باكوورى رۇزاواي ئىران" نووسيوه كه تهنيا ۵۰ دانەى چاپ كراوه^[۲۲]. لەو نامىلكەيەدا پوختەيەك لە زانىارىيە گىنگ و سەرەتايىيەكانى راپۇرتەكەى سالى ۱۹۴۲ى تىدايە كه زانىارى سەربازى و سياسىي سەبارەت بە كوردانى باكوورى رۇزاواي ئىران و لەوانەش، سەبارەت بە كوردانى موكرىانى لەخۆى گرتووه. فيلچىفسكى ئەو زانىارىيانەى لە ماوهى مانەوهى لە ئىراندا، پشكىنيوه و هەندىكىشيانى بۇخۆى تەواو كىردووه^[۲۳]. دواتر كاتىك ئەو نامىلكەيە ئىتر ناياب بووه و زانىارىيەكان جىگەى سەرنج بوون و تهنيا يەك بەرگى لای فيلچىفسكى مابووه، لە نامەيەكدا بۆ "پايتىخين ئى. ئى."^[۲۴]، فيلچىفسكى دەلييت: "هاورئ ت. ئارىستوفم ئاگادار كىردووه تەوه كه لە زۇر شوينى وتارەكەى خۇيدا سەبارەت بە كوردانى ئىران بە بەربلاويى كەلكى لە نامىلكەكەى من وەرگرتووه، هەلبەت "ئا. ئى. پىرشىتس" خىرا بەزارەكى ... پنى راگەياندووه كه ئاماژەكان بەو نامىلكەيە لا بەرئەت، چونكه ئەو نامىلكەيە بۆ بلابوونەوهى گشتى چاپ نەكراوه". تەنانەت خودى فيلچىفسكى لە نووسراوهكانى دىكەيدا ئاماژەى بە زانىارىيەكانى ئەو نامىلكەيەى نەكردووه، چونكه نامىلكەكە دەستنووسىك بووه و لەسەرى جەخت كراوه تە "تايبەتە بۆ بەكارهينانى كارگىرى"^[۲۵].

لە سالى ۱۹۵۴دا دواى هەلۆهشاندهنەوهى خزمەتى گشتى لە سوپا، فيلچىفسكى لە پەيمانگاي ئىتنوگرافىاي ئاكادىمىاي زانستىي يەكىتىي سۇقيەت دريژەى بە كارەكانى داوه. يەك سال دواتر وتارە ماشىنووسەكەى بەناو "كوردانى موكرىان"^[۲۶] تەواو كىردووه كه هەم لەسەر بنەماى بينراوه و شىكارىيە نىردراوهكانى بۆ بەرپۆهەرايەتى سياسىي سوپا و هەم بە پشتبەستن بە تىبىنى و بىرەوهرييە رۇزانەكانى بوو كه لە ماوهى سەردانى ناوچەكەدا نووسىبووى.

لە سالى ۱۹۵۸دا، بەشىكى دەقه ماشىنووسەكەى بەناوى "كوردەكانى موكرىان"^[۲۷] لە كۆوتارىكى ئىتنوگرافىاي سەبارەت بە رۇزاواي ئاسىادا، چاپ كرا، بەلام بەشىكى زۆرى چاوپۆشى لى كراوه. فيلچىفسكى لە پىشەكى هەر دوو دەقهكەدا دەلييت: "ئەو وتارە ئىتنوگرافىيەى بەر دەستان سەبارەت بە كوردستانى موكرىانە و لەسەر بنەماى بينراوهكانى نووسەر لە ماوهى سالانى ۱۹۴۲-۱۹۴۶ و لە كاتى سەردانە كورتهكەى بۆ ئەو ناوچەيە نووسراوه و بە زانىارىيە كوردهكانى ناوچەكە و بەتايبەت لىدونى چالاكانى بزوتنەوهى دىموكراتىكى كورد، كۆچكردووان^[۲۸] قازى محەممەد^[۲۹] و براكەى، سەدرى قازى بەرفراوانتر كراوه"^[۳۰].

دىبارە ئەو بەرھەمە لەسەر بنەماى كۆلىنەوهيەكى بەرفراوانى مەيدانى و گفتوگۆ دەگەل روناكىيان و پىاوه ئايىنيەكان و سەرۆكھۆزەكانى كورد پىك ھاتبوو، بەلام بەكردەوه دەقى ماشىنووسراوى وتارەكە بەدلى پشكنەرەكان نەبووه. چونكه ئاماژە بەو دەقه لە لىستەى ئەرشىقى كارگىرىدا نابىنرىت. تاقە كەسىك كە تاونىوتى تا رادەيەك زانىارى لە مەخزەنى [ئەرشىقى] كارەكانى فيلچىفسكى ھەلئىنجىت، كوردناس "ئۆ. ئى. ژىگالىنا" بووه كه لە مانگى يەكەمى سالى ۱۹۸۱^[۳۱]دا سەردانى ئەو مەخزەنەى كىردووه و ھەندىك لەو زانىارىانە لە وتارەكانىدا رەنگى داوہ تەوه، بۆ نمونە لە كۆلىنەوهيەكىدا بە ناوى "بزوتنەوهى نەتەوهى كورد لە ئىران (۱۹۱۸-۱۹۴۷)"^[۳۲] و لە وتارىكدا بەبۆنەى ۸۰مىن سالى لەداىكبوونى "ئۆ. فيلچىفسكى ۱۹۰۲-۱۹۴۶"^[۳۳].

"ئۆ. ژىگالىنا" جەختى لە بەنرخبوونى كارەكانى "ئۆ. فيلچىفسكى" كىردووه تەوه، باسى دەقه ماشىنووسەكەى بەناوى "كوردستانى موكرىان"^[۳۴] و مانەوهى لە مەھاباد دەكات و دەلييت ئۆ. فيلچىفسكى: "گەلىك بابەت

و ... سەبارەت بە خۆبۆيۇپى گوندەكانى كوردستانى موكریان^[۳۵] كۆ كرددووه تەوہ و باسى بەسەرھاتەكانى "ماوہى مانوہى لە كوردستانى ئيراندا پاش كۆتايى شەرى دووہمى جیھانى دەكات" و دەلئیت "لە ماوہى خرمەتى لە چوارچۆوہى يەكەكانى سوپای سۆفیه تدا توانیویتی كۆلینەوہ لە بارودۆخى پرسى كورد لەو سەردەمدا بكات"^[۳۶].

تویژینەوہى بەراوردكارانەى دەقە ماشینیوووسەكە دەگەل و تارە چاپكراوہكە ھەر بە قەبارەشەوہ پیشانى دەدات كە بەشیکى فرە گرنكى بابەتەكان لە و تارە چاپكراوہكەدا ئامازەى پى نەكراوہ. دەقە ماشینیوووسەكە بریتىيە لە ۲۲۳ روپەل، بەلام و تارە چاپكراوہكە تەنیا ۴۷ لاپەرەيە. سەبارەت بە و تارە چاپكراوہكە، "ئۆ فيلچیفىسكى" بۆخۆى دەلئیت، دەبا لە ھەندىك شوپندا چاوپۆشى لە لىكدانەوہ قوولەكانى تەوہرەكان بکەمەوہ^[۳۷]، تاكوو ریزەى دەربرینە ناتەباكان دەگەل يەكتر كەمتر بێتەوہ. ھەلسەنگاندنى ئەو دوو دەقە پیشانى دەدات كە گۆرانكارى لە بابەتى دەقەكەدا بەھىچ شۆوہەك وەلانانى ناتەبايىيەكان و يان باشترکردنى شۆوہ و پىكھاتەى دەربرینەكان نەبوو.

كە وا بوو، وەشانى كۆتاوتارەكە بەشیکى زۆرى دەقە رەسەنەكەى لە خو نەگرتووہ كە بریتى لە كۆمەلەك بابەتى داخراوى ئەو سەردەمە بوون. واتە و تارە چاپكراوہكە سانسۆرى بابەتیانەى بۆ كراوہ.

يەكەم باسى [لابراو] بریتىيە لە دەورى ئايين لە كوردستانى موكریان و پەيوەندى نيوان باوہ مەندانى شیعە و سوننە. "ئۆ فيلچیفىسكى" باسى تايبەتمەندىكى دەگمەنى شارى مەھابادى كرددووه و دەلئیت ئەو شارە لە شوپنى شارى سىلاو لیدراو و ویرانبوو "ساوجوبلاخ" (بەكوردى: "سابلاخ") بەشۆوہەك ساز كراوہ تەوہ كە نەتەنیا ئیتر شارىكى تەواو كوردیيە^[۳۸]، بەلكوو بوو تە

مەلبەندىكى تەواو سوننەش. فيلچیفىسكى ھەر و ھا دەلئیت: "بەپىچەوانەى شارەكەى پيشوو، پىگەى دانىشتوانى ناكورد لە شارى مەھابادى تازە ئاوەدانكراو دا بەھۆى نىشتەجىبوونى ھەرچى زۆرتى كوردانى شارەكانى دىكە، وردە وردە بەرتەسك بوو تەوہ و ئیتر بوو تە شارىكى تەواو كوردى، بەلام بەشیک لە روخسارى ناكوردى پيشوو پىوہ ديارە كە ویرانبوو و پيشاندەرى ژيانى سەردەمى كۆنى شارەكەيە. ئەو بونىدانەى كە كوردە نىشتەجىبووہكان لە شارەدا سازيان كرددووه، بەتەواوى جلكى سوننەى بەو شارە بەخشىوہ. مەزگەقتى ھەينى و گشت ئەو ئاوەدانىيانەى لە سەرەوہ ئامازەى پىكرا، روخسارى مەھابادى بۆ شارىكى تەواو كوردى وەرچەرخاندووہ"^[۳۹]. ژمارەى مەزگەقتە ئاوەدانەكانى شار لەو سەردەمىدا ۱۰ مەزگەقت (ھەموويان بۆ سوننە)^[۴۰] بوو و فيلچیفىسكى جەختى لەو كرددووه تەوہ كە: "لە ماوہى ۵۰ سالى دواتردا يەك مەزگەقتيش ساز نەكراوہ"^[۴۱]. مەبەست سالانى نيوان ۱۸۹۰ تاكوو ۱۹۴۰. ديارە شارىك بەناوى مەھاباد لە سالى ۱۹۳۵ دروستكراوہ، بەلام روون نىيە لەو ماوہ دوور و درێژدا بۆچى سازکردنى شوپنى ئايينى پشتگوى خرابوو. رەنگە بەھۆى رووداوہ سروسشتىيەكان بووبىت كە زۆر جار ئەو شارەى ویران كرددووه^[۴۲].

يەكەم لە تايبەتمەندىيەكانى ژيان لە شارى مەھاباددا بریتى بوو لە ساكارى ژيان و ھەلسووكەوتى ديموكراتيانە بە بى رەچاوكردنى پىگەى كۆمەلايەتى و تەمەن بۆ گشت دانىشتوانى ئەو شارە كە زۆر بەزەقى جياوازی دەگەل كەشووہەواى ژێردەستەيى، سەرشۆرى، فەرمانبەرى و ربابى لە شارەكانى دىكەى ئىرانى پىوہ ديارە. روخسارى جياوازی ژيانى كۆمەلايەتى مەھاباد دەكرىت بلكىنين بە لاسارى و رەوشت بەرزى دانىشتوانى^[۴۳]. بەگۆيرەى نووسراوہكەى فيلچیفىسكى:

"خودی دانیشتوانی مه‌هاباد له سالی ۱۹۴۲دا، به‌سه‌رسامی و تووره‌یییه‌وه بۆمیان باس کردووه که سێ ئەفسه‌ری ئینگلیز که هاتیوونه مه‌هاباد هه‌رچی خواردنه‌وه‌ی کحولیی له شاردا هه‌بووه، ته‌واویان کردووه"^[۴۴]. یان له شوێنکی دیکه‌دا ده‌لیت: "له مه‌هاباد به‌پنجه‌وانه‌ی شاره‌ مۆدێرنه‌کانی ئێران که گه‌ره‌کی له‌شفرۆشانی هه‌یه، ئەو دیارده‌یه له‌و شاره‌دا جیگیر نه‌بووه. هه‌یج مالیکی له‌شفرۆشی له مه‌هابادا، نابیزیت"^[۴۵].

فیلچیفسکی باسی مزاریکی سه‌یر ده‌کات: "... کوردانی سوننه به‌ فارس و نازه‌ربایجانییه شیعه‌کان ده‌لین "رافزی" و تا‌ئه و راده‌یه به‌ ناپاکیان ده‌زانن کاتیک سه‌ردانی شاره شیعییه‌کان ده‌کهن، مانه‌وه له‌ مالانی گه‌ره‌کی کریستیانه‌کان هه‌لده‌بژێرن. هه‌نووکه ئەو بێزارییه له شیعه‌کان به‌هۆی په‌ره‌گرتنی راده‌ی مه‌یخانه‌کان و خانه‌ له‌شفرۆشییه‌کان له‌ شاره‌ مۆدێرنه‌کانی ئێراندا ده‌بیزیت. کورده‌کان پاش گه‌رانه‌ویان له‌ شاری بێگانه‌کان پێیان وایه‌ تووشی کرده‌وه‌ی "حرام" بوون، بۆیه ده‌بیت خۆیان بشوون"^[۴۶].

توێژینه‌وه‌کانی فیلچیفسکی له‌ ده‌قی ماشیننووسه‌که‌یدا ئاشکرای ده‌کات که "په‌یره‌وی کورده‌کان له‌ ئایینزای سوننه له‌ روانگه‌ی ئایینییه‌وه نه‌بووه به‌لکوو هۆکاری سیاسی هه‌بووه" و هۆکاره‌که‌ی گه‌راندووه‌ته‌وه بۆ خۆ دوورکردنه‌وه و دان نه‌نان به‌ هه‌ولی زنجیره‌ پادشایانی تورکه سه‌فه‌وی و قاجاره‌کان که "په‌ریان به‌ توندترین شیوازی شیعیزم" داوه. هه‌ر سه‌باره‌ت به‌ رۆاله‌تیووونی په‌یره‌ویکردن له‌ ئایینزای سوننه به‌ گۆشه‌ نیگای سیاسیییه‌وه، ئەو راستیه‌ش له‌ ده‌قه‌دا جیگه‌ی سه‌رنجه‌ که ده‌لیت: "زۆربه‌ی شیخه‌ ناوداره‌کانی کوردستانی موکریان، شیعه‌ن"^[۴۷] له‌ لایه‌کی دیکه‌وه، له‌ توێژینه‌وه چاپکراوه‌که‌یدا وا ده‌رده‌که‌ویت که فیلچیفسکی زۆر چه‌زی له‌ نزیکبوونه‌وه له‌ سه‌رکرده‌کانی

کورد نه‌بووه و ته‌نیا چه‌ند ئاماژه‌ی کورت و ناراسته‌وخۆ له‌ باره‌یه‌دا ده‌بیزیت. له‌ کاتیکدا له‌ ده‌قی ماشیننووسه‌که‌یدا، به‌پنجه‌وانه‌ زۆر به‌ تیروته‌سه‌لی باسی دیداره‌کانی خۆی ده‌گه‌ل ئەو سه‌رکرده‌نه‌ کردووه. بۆ نموونه: "له‌ سالی ۱۹۴۲دا میوانی قازی محهممه‌د له‌ مه‌هاباد بووم و له‌و هه‌موو ریکارانه‌ی بۆ پاراستنی ئیمه‌ ریکی خستبوو، تووشی سه‌رسوورمان بوومه‌وه. ئیمه‌ له‌ ژوری تایه‌تی قازی محهممه‌د خه‌وتین. له‌ ژورریکی بچووکی ته‌نیشتماندا که له‌نیوان ژوری ئیمه‌ و هۆلی پێشوازی هه‌لکه‌وتبوو، چه‌ندین پاسه‌وانی کوردی چه‌کدار له‌ ئه‌رك دابوون. خودی خانه‌خوی پێش خه‌وتی و پاش ئامۆژگاری ئەو پیاوانه‌، ده‌رکه‌وته ده‌ره‌وه و سه‌ردانی هه‌موو پاسه‌وانه‌کانی ده‌ورو به‌ری کۆشکه‌که‌ی کرد. پرسیارم له‌ قازی محهممه‌د کرد که ئایا هه‌میشه‌ به‌و شیویه ره‌فتار ده‌کات، وه‌لامی دامه‌وه، نه‌خێر؛ به‌لام زۆر به‌ تێرادیویی گوتی: "ئاخر ئه‌مرۆ ئیسوه میوانی منن و ده‌بیت خه‌مخۆری ئاسایشی ئیوه‌ بم". پرسیارم لێ کرد: "مه‌گه‌ر مه‌ترسی له‌ شاردا هه‌یه؟" وه‌لامی دامه‌وه: "کاتیک میوانت هه‌بیت، هه‌میشه مه‌ترسی هه‌یه"^[۴۸].

ئهم بیره‌وه‌رییه له‌ وتاره‌ چاپکراوه‌که‌دا به‌ته‌واوته‌ لابراره‌^[۴۹]. ئەگه‌رچی له‌ سه‌ره‌تای په‌یوه‌ندییه‌کاندا، ئەو رووداوه بێگومان خه‌مخۆری قازی محهممه‌دی بۆ ئاسایش و مه‌ترسییه‌کانی ده‌رخستوووه، چونکه مه‌هاباد له‌ ده‌ره‌وه‌ی ناوچه‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی سوپای سوڤیه‌ت و به‌ریتانیا هه‌لکه‌وتبوو و ناوچه‌یه‌کی فراوانی بێلایه‌نی ئێران بووه، دیاره له‌ ناوچه‌یه‌کی ناسه‌قامگیردا نه‌ته‌نیا خه‌مخۆری له‌ پاراستنی ژبانی فیلچیفسکی وه‌ک ئەفسه‌ریکی سوپای سوڤیه‌ت پێویست بووه، به‌لکوو دانوستانه‌کانیش پێویستی به‌ رێوشوێنی پێشگیرانه له‌ رووداوی نه‌خواراوه‌وه هه‌بووه.

فیلچیفسکی له دهقی ماشیننووسه کهیدا ئەو رووداوهی له چوارچیوهی توژیینهوهی دابونه ریتی باوی "تۆلهی خوین" له نیو کورداندا باس کردوو که تارادهیهک بۆ په یوه ندییه کانی سۆقیهت و کورد گرنگ بووه. دیاره خه مخووری و ریکاره پیشگیرانه کهی قازی محهمهد وهک سه رکردهی کورد، ئاستی سهنگی سیاسی قازی محهمهدی پیشان داوه و به تهواوهتی رهوا بووه. بهشیکی لایراوی دیکه ی ئەو نووسراوهیه بریتیه له هندیک تایبهتمهندی و زانیاری بهنرخ سهبارهت به میژووی په یوه ندییه کانی کورد و سۆقیهت که فیلچیفسکی له گفتوگو دهگهڵ چالاکانی کورد تۆماری کردوون. فیلچیفسکی له دهقی ماشیننووسه کهدا دهلیت، بازاری مههاباد تا سالی ۱۹۱۷ ببوه نیوهندیکی فره مهنی هه نارده کردنی کهلوپهل و خۆراکی ئیرانی بۆ رووسیا^[۵۰]. بۆیه په ره گرتنی په یوه ندییه ئابورییه کان هۆکاری بلابوونهوهی "هزری بزووتنهوهی دیموکراتیکی رووسی" بووه، بهلام هیشتا کۆلینهوه له سهر "چۆنیهتی په ره سه ندنی ئەو هزره له نیو کورد و به تایبهت له ژینگه ی کوردستانی موکریان نه کراوه"^[۵۱]. له میانه ی هاموشوی نووسهر و قازی محهمهددا دهرده کهویت که: "رێژهیهکی بهرچاو له رۆشنیبه کورده کانی سابلاخ وهک بازارگان و "بریکاره کانین" هاتووچۆی رووسیا و شاری "نیژنی نۆف گهره" یان کردوو و له کرین و فرۆشتنی "بازاری مهنی ماکاریف" ی^[۵۲] ئەو شاره دا به شدار بوون ... لێره دایه که په یوه ندی له نیوان رۆشنیبه رانی پیشکه وتووخواز و دیموکراته کانی رووسیا پیک هاتوووه... قازی فه تاح^[۵۳] یه کیک بووه له ریکخه رانی به رهنگاری له دژی داگیرکاری سوپای عوسمانی له ناوچه کهدا^[۵۴]. قازی فه تاح له شۆرشه ی سالی ۱۹۰۷ ی ئیراندا به شداری کارای کردوو و بۆ پاراستنی دهستکهوته کانی

ئەو شۆرشه له سابلاخ یه کهم ئەنجومه نی شۆرشگیریی له کوردستان دامه زانده بوو^[۵۵] و له خواسته دیموکراتیه کانی ئەو شۆرشه بیوچان بهرگری کردوو^[۵۶].

بهشیکی تهواوی دهقه ماشیننووسه که بۆ بزووتنهوهی نه تهوه یی- دیموکراتیک له کوردستانی موکریان ته رخا ن کراوه^[۵۷]. له م به شه دا باسی سوپای سۆقیهت و رزگار کردنی گهلانی ئیران^[۵۸] له مه ترسی فاشیسم و ... له دیکتاتۆری خوینرێژی رهزا خان^[۵۹] دهکات و کورته به کی سه بارهت به تایبهتمه ندیه کانی بزووتنهوهی سالی ۱۹۴۰ له ئیران، عیراق، تورکیا و شۆرشه ی مسته فا بارزانی و دامه زانده ی خودمختاری دیموکراتیک (واته: کۆماری مه هاباد [کوردستان]) له ناوچه ی کوردانی ئیران نووسیه، ههروه ها له ئاماژه دان به دامه زانده ی حیزبی "ژیکاف"^[۶۰]، نمونه گه لیک له بلاو کراوه کانی ئەو حیزبه ی له سالی ۱۹۴۴-۱۹۴۶ هیناوه ته وه که پشتیوانی له پیدانی ئیمتیازی نهوت به یه کیتی سۆقیهت کراوه^[۶۱]. بهلام له دهقه چاپکراوه کهی ئەو وتاره دا، ته نیا له چوارچیوه ی باسی هه بوونی نیوه ندی زمان و وێژه ی زاواوه ی کورمانجی ژیروو، یادیک له دامه زانده ی خودمختاری دیموکراتیک له مه لیه ندی کوردستانی ئیران کراوه، بیجگه له مه ئاماژه کراوه به چاپه مهنیه کانی سالانی ۱۹۴۲-۱۹۴۶ دا وهک: گۆفاری "نیشتمان" و رۆژنامه ی "کوردستان"^[۶۱] زمانحالی حیزبی دیموکراتی کوردانی ئیران^[۶۲].

پاش مه رگی، وتاری "کوردستانی موکریان" ده گه ل نووسراوه کانی دیکه ی فیلچیفسکی، له سالی ۱۹۶۴ دا، راده ستی "ئهرشقی زانستی موزه خانه ی ئه نترۆپۆلۆژی و ئیتنوگرافیای ئاکادیمیای زانستی رووسیا"^[۶۳] کراوه. هه ره له وی سی لیسته ی لی ساز ده که ن و له مه خزنه ی "تۆل. فیلچیفسکی" دا (مه خزنه ی ۱۷) ده یبارین. به هۆی گونجاو نه بوونی شیوازی پاراستنی ئەو مه خزنه ده گه ل

رېښو پښه زانستی و ته کنيکيه کاني سهردهم، له سالی ۱۹۸۷ گشت دهستونوسه کاني مهزهنی "نؤل. فيلچيفسکی" رېکوپيکتر و ناونيشانی هندیکیان روونتر و وتاره چاپکراو و دووپاتکراوه کان دياریکراون. ده گهل پشکنين و ههلسهنگاندنی ئاستی بابه ته کان، رېکارپک بو له نیوبردنی نه و دؤسیه و بهلگه نامانهی که گوايه به های میژووی خویان له دهست دابو^[۶۳]، ره چاو کراوه. پاش نه و گوراکاریبانه رېژهی وتاره کان گوراون و ژماره ی وتاره پاریزراوه کان بوونه ته ۱۶۹.

دياره زه حمه ته بزاین هوکاري له نیوبردنی بهلگه نامه کان به راستی "به سه رچوونی به های میژووی" بوویت، له وانه یه وه که له پیداچوونه وه به سه ر ماشینووسی "کوردستانی موکریان" ده بیبینی، لیره شدا پاشخانیکي هه لوپسته ی سیاسی هوکار بوویت. دياره لابردي نه و دربرینانه ی له سهروه ئامازه مان پی کرد، ده گهل گه لیک تیبینی دیکه ی هاوچه شن که له وه شانی کوتایی وتاره که شدا به دی ده کرین، ناتوانیت ته نیا به پاساوی کور تکرده وه ی بابه ته که بوویت بو نه وه ی له نیو کوتاره کاندای جیگه ی بیته وه. بابه ته بزار کراوه کان هه لگری گه لیک زانیاری گرنگن، به لام له زور شوینی دهقه چاپکراوه که دا، له جیگه ی نه و زانیاریانه، هندیک دیر و دربرین گشتی و که م زانیاری ده بیبینی.

پاش نووسینی "کوردستانی موکریان"، "نؤل. فيلچيفسکی" خه ریک بووه قه باره ی کاره که ی له سه ر نه م بابه ته له ۱۵ رووپه لی ماشینووسدا بو ۲۵ رووپه ل فراوانتر بکات، ههروه ها واده ی جیه جیکردنی له بری سالی ۱۹۵۷، بو سالی ۱۹۵۸ دریز کردووه ته وه تاکوو له چوار چپوه ی پرژه یه کی به رفراوان به ناوی "کورده کانی رۆژاوا ی ئاسیا" دا چاپ و بلاو بکریته وه^[۶۴]. چاره نووسی نه و پرژه یه دیار نییه، هه لبه ت وتاری یه که م (واته وتاره ماشینووسه که)

کاریکی ته واو زانستیانه ی پی که موکورپیه و به گویره ی "س.ف. چیرکایف"^[۶۵] به لاتاو و توانج، نیوه رپوکیکی زیندووی پی به خشیوه که نه وه ش تایبه تمه ندی شیوازی نووسینی "نؤل. فيلچيفسکی" پیوه دياره. ده کریت به دلنیا یه وه بیژین که نه و لیکولینه وه یه سه ره رای مشتمو و کومه لیک ره خنه له سه ر هندیک لایه نی، شایه نی بووه به ته واوی بلاو کراباوه. نه و راستیه ش سه رنجراکیشه که وتاره که وه ک بابه تیکی سه ره به خو ی لاو نه بووه ته وه، به لکوه له پال کومه لیک بابه تی دیکه دا گونجینراوه و وه که له سهروه ئامازه مان پی کرد، دهقه چاپکراوه که به وردی دهستکاری کراوه. بویه شیمانیه ده که بین که هوکاري بنه رته ی نه و چه شنه هه لسوکه وته، ده گریته وه بو وروژاندنی زانستیانه ی پرسگه لیکي سیاسی که له لایه ن "نؤل. فيلچيفسکی" یه وه له و وتاره پیدا جه ختی له سه ر کردوونه ته وه.

له لایه که وه زه فکردنه وه ی پرسی ئابین [که له دهقه ره سه نه که دا باسی کراوه] پیچه وانیه ی سیاسه تی نوپی "خروشچوف" بووه که بو دزایه تیکردنی ئابین په پره وه که را. له لایه کی دیکه وه، هاوکات سیاسه تیکی کارا بو کارکردن ده گهل ئیران وه گه ر خرابوو و باسی دؤستایه تی نیوان کومه لگه ی سوڤیه ت و ئیران ده که را، بویه باسکردن له ناته بایی ئابینی، ههروه ها جه ختکردنه وه له سه ر ههستی جودایخوازی کورده کان، بیگومان به دللی لایه نی ئیرانی نه ده بوو؛ بیجگه له مانه، نزیکه ی ۱۰ سال به سه ر پاشه کشه ی سوپای سوڤیه ت له خاکی ئیران تیبه ر بوو و له سالی ۱۹۵۶، واته یه ک سال پاش ته واو بوونی نووسراوه ماشینووسه که ی "نؤل. فيلچيفسکی"، محهمه د ره زا په هله وی، شای ئیران، جاریکی تر سه ردانی یه کیتی سوڤیه ت ده کات و به گویره ی "ج. پارکیر"، هه ر دوو لایه ن له سه ر په ره پیدان به هاوکاري هاوبه ش رپک ده که ون^[۶۶]؛ بویه ئامازه زهقه کانی "نؤل.

فیلچىڭسكى " دەيتوانى بەدلى لايەنى ئىرانى نەبىت و كۆسپ بخاتە سەر ئەو ھاوکارىانە. رووداۋەكانى سالانى ۱۹۵۰ - ۱۹۶۰، كارىگەرلىكى تايەتتى لەسەر مېژووى رووسيا دانائە. گۇرانكارى و چاكسازىيەكانى پاش كۆچىدوايى "ئى.ف. ستالين" نەك دەزگاكانى حىزبى و دەسەلاتى مىرى، بەلكوو نىۋەندە زانستىيەكانىشى گرتبووۋە. لە قۇناخى نوپى بنىاتنانى سۆسىيالىزىمدا، سەر كەردەكانى ولات دەورلىكى بەرچاۋىيان بۇ زانست تەرخان كەردبوو^[۶۷]. لەئزىر بانگەشى زەقى مۇدېرنىتە و لىكۇلىنەۋەى نوپى ئىتنوگرافىيىدا، بۇ ماۋەيەك حەز و ئارەزوو بۇ توپۇزىنەۋەى مېژووى كۆمەلەپتە ئابوورى و بەرپادەيەكى كەمتر، بۇ مېژووى سىياسىي كورد توۋشى لاۋازى دەبىت. بەلام شۆرشى سالى ۱۹۵۸ى عىراق و رووخانى رېژىمى پاشايەتى و دامەزاندنى كۇمارى عىراق، دەبىتە پالئەرىك و جارلىكى دىكە بوارى توپۇزىنەۋەى كانى كوردناسى دەبوۋىتتەۋە^[۶۸].

ئەو سىستەمى كە لەم سەردەمەدا بۇ بلاۋكردنەۋەى بەرھەمە زانستىيەكان لە يەكىتتى سۇقىيەتدا پەپرە دەكرا، بەتەۋاۋى دەستى دەۋلەتى والا كەردبوو لەسەر دىارىكردنى كارىگەرىيى نىۋەرۇكىان و شىاۋبوون يان شىاۋنەبوونىيان بۇ بلاۋكردنەۋە. بۇيە مەرجهكانى بلاۋكراۋە زانستىيەكان لە سەردەمى شەرى ساردا، گەلىك توندتر كران. بۇ نمونە، لە سالى ۱۹۶۳دا وتارى "چەند پرسىكى نەتەۋەىي لە پىكھاتنى گەلى كورد" كە "ئۇ. فېلچىڭسكى" بۇ بەرھەمىكى ھۇبەى رۇژاۋاى ئاسيا لە پەيمانگى رۇژھەلاتناسىي ئاكادېمىي زانستى يەكىيى سۇقىيەت بەناۋى كۆوتارى "پرۇسە ئىتتىكىيەكان و پىكھاتەى دانىشتوانى رۇژاۋاى ئاسيا" ئامادەى كەردبوو، گونجاۋبوونى چاپ و بلاۋكردنەۋەى كەى كەۋتە بەر لۇمەى دەزگى ۋەشانخانەى "ۋىژەى رۇژھەلات" لەم بارەدا "فېلچىڭسكى"

دەلىت: "... ۋا دىيارە نووسراۋەكە توۋشى بەرپەرچدانەۋەى ۋەزارەتى دەرەۋە بوۋەتەۋە، چونكە لەسەر راسپاردەى ۋەزارەتى دەرەۋە بۇ پىداچوونەۋە، گەرىندراۋەتەۋە دەزگى بلاۋكردنەۋە"^[۶۹].

دىيارە سەرەراى تىگەبىشتى "ئۇ. فېلچىڭسكى" لە كىشەكە و ھەۋلدانى بۇ پىداچوونەۋەى پىۋىست، ھەلبەت بە پاراستنى راستىيە بنچىنەيەكان لە بابەتەكەدا، سىستەمى دەزگى زانستى تەنيا پاش دەستكارىيەكى بنەرەتى لە وتارەكەدا، رېگەى بە بلاۋكردنەۋەى داۋە. ئاشكرايە كە دەقەكە پاش گۇرانكارىيەكانى خودى "ئۇ. فېلچىڭسكى" و دەستكارىيەكانى كەسانى دىكە كە نووسەرىش لارى لەسەر نەبوۋە، بوۋەتە وتارىكى بىلايەنانە و كەمباندۇرى سىياسى. بە بەراۋەردىكى دەقە ماشىننۋوسەكە دەگەل دەقە بلاۋكراۋەكە لە كۆوتارەكەدا، بۇمان دەردەكەۋىت كە سىستەم چ چاۋەرۋانىكى لە نووسراۋەى توپۇزەران و ئەنرۇپۇلۇزەكانى سۇقىيەت ھەبوۋە. كە ۋا بوو نووسەر ۋازى ھىناۋە لە گەلىك زانىارى پەيوەست بەو رووداۋانەى كە بە چاۋى خۇى بىنىۋوى. دىيارە ئەۋەش بەھى ۋەتارەكەى كەم كەردوۋەتەۋە و ئاستى دابەزاندوۋە.

بەگوپىرەى لىدوانى "ئ.ف. چىركايف"، دونىابىنى "ئۇ. فېلچىڭسكى" برىتى بوۋە لە ھەلسوكەۋى پىسپۇرانە لە ھەموو بوارەكانى ژيانىدا. بۇيە ئەۋ زانايە ھەرگىز باسى سىياسەت و كۆمۇنىزم و ستالينى نەكردوۋە. سەرەراى ئەندامەتى "ئۇ. فېلچىڭسكى" لە حىزبى كۆمۇنىستى يەكىتتى سۇقىيەتدا، "ئاورى لەو مزارانە نەداۋەتەۋە". بۇ نمونە، "ئ.ف. چىركايف" لە بارەى كەۋتە بەر سانسورى وتارىكى بەھۋى ئامازە نەكردنى بە لىدوانەكانى "ف.ئى. لىنىن" دەلىت، فېلچىڭسكى بە لاتاۋ و تۋانچ گوتوۋىتەتى: "تكانان لى دەكەم بۇم روونكەنەۋە ئەم وتارم"

پېنوسىتىيى بە چەند ئامازەي لېنين دەبىت ھەبىت". ئۇ، فىلچىڭسكى "بەگشى خۇي لە سىياسەت نەداو، بۇيە ئىتر خۇي خەرىكى مىژووى سەدەي سىزدە كر دوو^[۷۰] و دەلىت: "لىكدانەو ھەي مىژووى ھاوچەرخ، بەشىكە لە تابەتمەندى سىياسەت. بەلام مىژووى كۇن كە پتر بابەتيانەيە، سىياسەتوانان ناتوان چەواشەي بگەن، بەلام تويزەران لەوانەبە^[۷۱] ئاشكرايە كە "ئۇ، فىلچىڭسكى" لە پىڭگەي ئەفسەرىكى سوپاي سۇقىيەت لە ئىران، ئىنجا بە كۇكردەو ھەي زانىارى و ئەزمونەكانى خۇي، ھەولى داو تا رادەيك سنوورى بابەتيانەي زانستى لە وتارەكەيدا بيارىزىت، ئەگەرچى ھاو كاتيش ئەو كە شوھەوا سىياسىيە كە فىلچىڭسكى خۇي دەگەل گونجاندبوو و لىي تىگەيشتبوو، كارىگەرىي لەسەر ھەلسوكەوتى وەك زانايەكى سۇقىيەتى داناو. "ئۇ، فىلچىڭسكى" بەپشتەستەن بە پىپۇرىي پىشەي، زۇر بە زىرەكى و بەپىي سروشەت ھەلسوكەوتى دەگەل كە شوھەوا سىياسىيەكە كر دوو و لە ئانوساتى خۇيدا زەمىنە سىياسىيەكانى بىنيو، بۇيە گۇران لە وتارەكەيدا پەيدا بوو. بىگومان دەبىت كارىگەرى سىياسەتى دەرەو ھەي يەكىتىي سۇقىيەت، بە فاكتەرى سەرەكى وەرچەرخانى وتارەكەي بزىنين. "ئۇ، فىلچىڭسكى" لە ھەلومەرجى ئامادەكارى، دەستپىك و دامەزراندنى گۇرانە سىياسىيەكەي باكوورى ئىران، واتە خودموختارى كورد و ئازەربايجان، لە راپۇرتەكەي سالى ۱۹۴۲، شىكارى و زانىارىي رۇزانە و لە نامىلكەكەي سالى ۱۹۴۴ يىشدا، رېنمايى و رىكارى كردارى پىشنىار كر دوو. "ئۇ، فىلچىڭسكى" پاش ھەرەسەھىنانى خودموختارى كورد و ناروونى سىياسەتى سۇقىيەت لە بەرامبەرى ئىراندا (كاتىك ئىتر وازى لە خزمەتى سەربازى ھىنابوو)، بىبارى دا لە سەر بنەماي زانىارىيە كۇكرادەكان و ھەك شايبەتىكى رووداوەكان،

تېروانىنىكى ئىتنوگرافىيى تۇمار بكات كە دەقى ماشىننوسەكەي سالى ۱۹۵۵ لى كەوتووتەتو. بەلام كاتىك ئەو دەقە ئامادەي چاپ و بلاوكردەو ھەي كرا، مۇسكۇ سىياسەتى نىكبونەو لە تاران دەست پى دەكات و چىتر پالپىشتى لە جودايخووزى كورد ناكات. لە ئاكامدا، وتارە كورت و كەم رەنگ كراو ھەي ئىتنوگرافىيەكەي سالى ۱۹۵۸ لى كەوتووتەتو ھەي و رەزامەندى دەزگانى سۇقىيەتى بۇ بلاوكردەو ھەي دەست ھىناو. ئەو بابەتى لە سەرەو ۋرووزىندرا، ئامازەيەكى سەرنجراكىش و بىانوويەكە بۇ جەختكردەو ھەي لەسەر بۇچونەكەي سەرەوى "ئ. سەيد" كە بەتابەت ئەو زانايانە دەگرىتەو كە لە بوارە جۇراو جۇرەكاندا يان لە خزمەتى دەولەت دان و يان يارمەتيدەريان و پىويستە لايەنى بابەتيانە لە كارەكانياندا فەرامۇش نەكەن. ئەگەرچى ئەو تىبىنيە لەوانەبە تېروانىنەكەي "ئ. سەيد" لاواز بكات، بەلام لە راستيدا وردترى دەكاتەو و راستىنەي دۇخى يەكىتىي سۇقىيەت پىشان دەدات.

سەرچاوەكانى نووسەر

- Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б)-ЦК КПСС. 1922-1991/1952-1958 / М., РОССПЭН, 2010. 1279 с.
- اكاادىمىي زانستەكان سەبارەت بە پەسەندكرادەكانى مەكتەبى سىياسىي كۆمىتەي ئىئوئەندى حىزبى كۆمۇنىستى رووسيا (بالشويك) - حىزبى كۆمۇنىستى سەرتاسەرى (بالشويك) - كۆمىتەي ئىئوئەندى حىزبى كۆمۇنىستى يەكىتىي سۇقىيەت. ۱۹۲۲-۱۹۹۱/۱۹۵۳/۱۹۵۸ مۇسكۇ، ئىنسايكولوژىيەي سىياسىي رووسيا، ۲۰۱۰، ۱۲۷۹ لاپەرە.
- Вильчевский О. Л. Курды Северо- Западного Ирана. VII отдел Политического управления Закавказского фронта. Для служебного пользования. Экз. № 39. Тбилиси, 1944. 85 с.
- اؤل. فىلچىڭسكى. كوردەكانى باكوورى رۇزاوى ئىران. يەكەي جەتەمى بەرئوھەرايەتى بەرەي كافكاز. بۇ بەكارھىنانى كارگىرىي، دەقى زمارە ۳۹، تڧلىس، ۱۹۴۴، ۸۵ لاپەرە.
- Вильчевский О. Л. Аспирант. Личное дело, 1929-1932// Санкт Петербургский филиал Архива РАН (СПбФ АРАН) Ф. 222. Оп. 2. Д. 79.Л. 1-57.

1-28.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. راپۇرت سەبارەت بە گەشى ئىران، ۱۹۴۲ // نەرشىقى زانستى مۇزەخانەى ئەنترۇپۇلۇزى و ئىنتۇگرافىيى ئاكادىمىيى زانستى روسىيا. مەخزەنى ۱۷، لىستە ۱، دۇسىە ۱، ۹۵ رووپەلەكانى ۱-۲۸.

- Вильчевский О. Л. Стенограмма защиты диссертации «Езидские тексты», 1938 // СПбФ АРАН Ф. 77. Оп. 2. Д. 5 Л. 1-83.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. بوختە نامەى دكتورا "دەقەكانى ئىزدى"، ۱۹۳۸ // نەرشىقى ئاكادىمىيى زانستى روسىيا لى سانكت پىتەربورگى، مەخزەنى ۱۷، لىستە ۲، دۇسىە ۵، رووپەلەكانى ۱-۸۳.

- Вильчевский О. Л. Хакани: Некоторые черты творчества и мировоззрения поэта // Советское востоковедение. М.: 1957. № 4. С. 63-76.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. خاقانى؛ چەند دىمەنىكى داھىنەرانەى شاعىر و دونىابىئىيەكەى // رۇزھەلاتناسى سۇقىيەنى (گۇفارى). ۱۹۵۷، ژمارە ۴. ل.ل. ۶۳-۷۶.

Жигалина О. И. Национальное движение курдов в Иране (1918-1947 гг.). М.: Наука, 1988. 168 с.

ا.زىگالىنا ئۆنى. بزوتنەھەى نەتەھەى كورد لە ئىران (۱۹۱۸-۱۹۴۷)، مۇسكۇ، ۱۹۸۸، ۱۶۸ لاپەرە.

- Жигалина О. И. Олег Лудвигович Вильчевский и курдоведение // Иран: история и современность: сб. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т востоковедения [отв. ред. Н. А. Кузнецова]. М.: Наука: Гл. ред. вост. лит., 1983. С. 42-64.

ا.زىگالىنا ئۆنى. ئالىگ لىدۇفىگۇفچ قىلچىنقىسكى و كوردناسى // ئىران: مېژوو و مۇدىرنىتە؛ كۇوتار / ئاكادىمىيى زانستى يەكىتتى سۇقىيەت، پەيمانگى رۇزھەلاتناسى (نقىسىبارى بەرپرس، ن.نا. كوزنيتسۇف)، مۇسكۇ. وەشانى "ئانۇكا"، بەرھەمى سەرەكى وژھەى رۇزھەلاتى. ۱۹۸۳، ل.ل. ۴۲-۴۶.

- Жуковская И. В., Решетов А. М. Фонды востоковедов в архиве Музея антропологии и этнографии имени Петра Великого РАН // Страны и народы Востока. М., 2010. Вып. 33. С. 208-250.

ا.ژوو كۇفسكايا، ئى.ف.، رىشىتۇف م.ا.م. (وتارى) مەخزەنەكانى رۇزھەلاتناسى لە نەرشىقى مۇزەخانەى ئەنترۇپۇلۇزى و ئىنتۇگرافىيى پىتتى مەزىن لە ئاكادىمىيى زانستى روسىيا // (گۇفارى) ولات و گەلانى رۇزھەلات. مۇسكۇ، ۲۰۱۰، ژمارە ۳۳، ل.ل. ۲۵۰-۲۸۰.

- Полевой материал автора. Интервью с А. В. Черкаевым, ноябрь 2019.

اكارى مەيدانى نووسەر، وتوۋىژ دەگەل ئاف. چىركايف، نۇقەمبەرى ۲۰۱۹.

- Курды. 21 января 1947. Досье Служебного Вестника иностранной информации. Телеграфное агентство Советского Союза (ТАСС) // Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ) Ф. Р4459. Оп. 27. Д. 6697. Л. 1-59.

ا.كوردەكان. ۱۹۴۷/۰۱/۲۱، دۇسىەى بولىتتىنى فەرمى زايبارى دەرەكى. ئازانسى ھەوالئىرى يەكىتتى سۇقىيە (تاس) // نەرشىقى مېرىي روسىيا فىدرال. مەخزەنى ۱۷، لىستە ۲۷، دۇسىە ۱، ۶۶۹۷، ل. ل.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. خوپندكارى دكتورا. دۇسىەى كەسىتى، ۱۹۲۹-۱۹۳۲ // نەرشىقى ئاكادىمىيى زانستى روسىيا لى سانكت پىتەربورگ، مەخزەنى ۲۲۲، لىستە ۲، دۇسىە ۲۹، رووپەلەكانى ۱-۵۷.

- Вильчевский О. Л. Личное дело, 1932-1941 // СПбФ АРАН Ф. 77. Оп. 5. Д. 318. Л. 1-50.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. دۇسىەى كەسىتى، ۱۹۳۲-۱۹۴۱ // نەرشىقى ئاكادىمىيى زانستى روسىيا لى سانكت پىتەربورگ، مەخزەنى ۱۷، لىستە ۵، دۇسىە ۳۱۸، رووپەلەكانى ۱-۵۰.

- Вильчевский О. Л. Личное дело, 1954

// Научный архив Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН (НА МАЭ РАН) Ф. К-1. Оп. 7. Д. 76. Л. 5-37.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. دۇسىەى كەسىتى، ۱۹۵۴ // نەرشىقى زانستى مۇزەخانەى ئەنترۇپۇلۇزى و ئىنتۇگرافىيى پىتتى مەزىن (ھۇدەى ھونەر) سەر بە ئاكادىمىيى زانستى روسىيا. مەخزەنى K-۱، لىستە ۷، دۇسىە ۷۸، رووپەلى ۵-۳۷.

- Вильчевский О. Л. Мукринские курды (Этнографический очерк) // Переднеазиатский этнографический сборник: Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая / отв. ред. О. Л. Вильчевский и А. И. Першиц. Т. 39. М.: Изд-во АН СССР, 1958. С. 180-227.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. كوردانى موكريان (وتارى ئىنتۇگرافىيى) // كۇوتارى ئىنتۇگرافىيى رۇزاواى ئاسىيا. بەرھەمى پەيمانگى ئىنتۇگرافىيى بەناوى ن.ن. مېكلووخا-مەكالابا / نقىسىبارى بەرپرس ئۆل. قىلچىنقىسكى و ئاسى. پىرشىتس. بەرگى ۳۹. مۇسكۇ، وەشانخانەى ئاكادىمىيى زانستى يەكىتتى سۇقىيەت، ۱۹۵۸، ل.ل. ۱۸۰-۲۲۷.

Вильчевский О. Л. Мукринский Курдистан. Этнографический очерк, 1955 // НА МАЭ РАН. Фонд О. Л. Вильчевского (Ф. 17). Оп. 1. Д. 7. Л. 1-223.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. كوردستانى موكريان. وتارى ئىنتۇگرافىيى، ۱۹۵۵ // مۇزەخانەى ئەنترۇپۇلۇزى و ئىنتۇگرافىيى ئاكادىمىيى زانستى روسىيا. مەخزەنى ئۆل. قىلچىنقىسكى (مەخزەنى ۱۷)، لىستە ۱، دۇسىە ۷، رووپەلەكانى ۱-۲۲۳.

- Вильчевский О. Л. О курдском национальном движении: статья. 1950-1954 // НА МАЭ РАН Ф. 17. Оп. 1. Д. 6 (Лист использования документа).

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. وتار، سەبارەت بە بزوتنەھەى نەتەھەى كورد. ۱۹۵۰-۱۹۵۴ // مۇزەخانەى ئەنترۇپۇلۇزى و ئىنتۇگرافىيى ئاكادىمىيى زانستى روسىيا. مەخزەنى ۱۷، لىستە ۱، دۇسىە ۶ (خستەى بەكارھىنەرانى بەلگەنامەكە).

- Вильчевский О. Л. Письмо Потехину И. И., д-ра ист. наук, зам. директора Института этнографии, 1956 // НА МАЭ РАН Ф. 17. Оп. 1. Д. 109. Л. 1-2.

ا.نۆل. قىلچىنقىسكى. نامە بۇ پاتىخىن ئى.ئى. دكتورى زانستە مېژووبىيەكان، چىگرى بەرپرسى پەيمانگى ئەنترۇپۇلۇزى، ۱۹۵۶ // نەرشىقى زانستى مۇزەخانەى ئەنترۇپۇلۇزى و ئىنتۇگرافىيى ئاكادىمىيى زانستى روسىيا. مەخزەنى ۱۷، لىستە ۱، دۇسىە ۱۰۹، رووپەلەكانى ۱-۲۱.

- Вильчевский О. Л. Рапорт о поездке в Иран, 1942 // НА МАЭ РАН. Ф. 17. Оп. 1. Д. 95 Л.

ژندهره کان

۱. * باریدهدر به بهرینژیری زانسته میژووبیه کان له فاکه لتهی رۆژه لانی زانکۆ میری سانکت-پیتربورگ- وهرگیر.

2. Pobedonostseva-Kaya A.O. «The Mukri Kurds» by O.L. Vilchevsky: what and why has been deleted before publication? (Russian) // Islam in the modern world. 2020. Vol. 16. No 4. P. 99-116. DOI: 10.22311/2074-1529-2020-16-4-99-116

۳. مهبهست دهقیکی که به "که رهستهی نووسین" (Typewriter) نووسراوه- وهرگیر.

4. Said E. W. Orientalism. New York. Pantheon Books Publication, 1978. 368 p.

5. Irwin R. For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies. London: Allen Lane, 2006. 416 p.

6. Вильчевский О. Л. Стенограмма защиты диссертации «Езидские тексты», 1938 // СПбФ АРАН.

Ф. 77. Оп. 2. Д. 5 Л. 44-44 об.

أفیلچینفسکی ئۆ. ل. بوختهی نامه ی دکتورا "دهقه کانی ئیزدی"، ۱۹۳۸ // ئهرشیفی ئاکادیمیای زانستی یه کیتیبی سؤقیهت لقی سانکت-پیتربورگ، خهزینهی ۷۷، لیستهی ۲، دؤسیه ی ۵، ل. ۴۴- ل. رووپه رۆوی ۴۴.

7. Вильчевский О. Л. Личное дело, 1932-1941 // СПбФ АРАН Ф. 77. Оп. 5. Д. 318 Л. 49.

أفیلچینفسکی ئۆ. ل. دؤسیه ی تاکه که سسی، ۱۹۳۲-۱۹۴۱ // ئهرشیفخانه ی ئاکادیمیای زانستی یه کیتیبی سؤقیهت لقی سانکت-پیتربورگ، خهزینهی ۷۷، لیستهی ۵، دؤسیه ی ۳۱۸، ل. ۴۹.

۸. له بهره ی ئینینگراد بهرپرستی یه که ی شه شه می راهینانی سه گ بووه. برانه خشته ی هیزه بهرگیرکاره کانی ئینینگراد، ئادینسا، سیفاستۆپول و ستالینگراد له هۆبه ی کارمه دانی سیاسی بهرئوبه ریه تیه بهره ی کافکاز // ئهرشیفی ئیوه ندی وهزاره تی بهرگری، خهزینهی ۴۷، لیستهی ۹۹۵، دؤسیه ی ۳۱۲، ل. ۱۵.

۹. به پینی فه رمانی ژماره ۲۶ به ریکه وتی ۱۹۴۲/۰۱/۲۶ // ئهرشیفی ئیوه ندی وهزاره تی بهرگری رووسییا، خهزینهی ۸۳۱۲، لیستهی ۳۰۱۹۶۲، دؤسیه ی ۳۸، رووپه لی ۲۴۱.

۱۰. ژماره ی یه که می رۆژنامه ی "خگر" له یه که م رۆژی چوونی هیزه کانی یه کیتیبی سؤقیهت بۆ نیو خاکی ئیران له نیو خه لکی ئیراندا بلاو بووه توه // سه رچاوه ی ئه و نامه یه: کریکونووف ئا. پروپاگهنده ی تایبه تی سؤقیهت له ئیران چۆن بووه // ئیوه ندی شیکاری مه ترسیه کانی تیرۆر، ۲۰۱۲/۰۷/۱۶ (سه رچاوه ی سه رهیل، ریکه وتی سه ردانی ۲۰۲۰/۱۱/۰۷: <https://www.catu.su/-analytics/330-sovetckaya>)

۱۱. پینشه که شکردنی خه لات به ریکه وتی ۱۹۴۴/۱۰/۰۲ // ئهرشیفی وهزاره تی بهرگری رووسییا، خهزینهی ۴۷، لیستهی ۹۹۵، دؤسیه ی ۳۱۹، رووپه لی ۲.

12. Вильчевский О. Л. Личное дело, 1954 // Научный архив Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН (НА МАЭ РАН). Ф. К-1. Оп. 7. Д. 76. Л. 14.

أفیلچینفسکی ئۆ. ل. دؤسیه ی تاکه که سسی، ۱۹۵۴ // ئهرشیفی زانستی موزه خانه ی ئه ترۆپۆلۆژی و ئیتنۆگرافیا ی پیتری مه زن

- Представление на награждение от 02.10.1944 // Центральный архив Министерства обороны (ЦАМО). Ф. 47. Оп. 995. Д. 319. Л. 1-8.

پینشه که شکردنی خه لات به ریکه وتی ۱۹۴۴/۱۰/۰۲ // ئهرشیفی ئیوه ندی وهزاره تی بهرگری، مه خزنه ی ۴۷، لیسته ی ۹۹۵، دؤسیه ی ۳۱۹، رووپه له کانی ۱-۸.

- Приказ № 26 от 26.01.1942 // ЦАМО Ф. 8312. Оп. 301962. Д. 38. Л. 241.

أفه رمانی ژماره ۲۶ به ریکه وتی ۱۹۴۲/۰۱/۲۶ // ئهرشیفی ئیوه ندی وهزاره تی بهرگری، مه خزنه ی ۸۳۱۲، لیسته ی ۳۰۱۹۶۲، دؤسیه ی ۳۸، رووپه لی ۲۴۱.

- Список защитников Ленинграда, Одессы, Севастополя и Сталинграда, работающих в Отделе кадров Политического управления Закавказского военного округа // Центральный Архив Министерства обороны (ЦАМО). Ф. 47. Оп. 995. Д. 312. Л. 15.

أخسته ی ناوی بهرگیرکاری ئینینگراد، ئادینسا، سیفاستۆپول و ستالینگراد له هۆبه ی کارمه دانی بهرئوبه ریه تیه که رتی سه ربهازی کافکاز // ئهرشیفی ئیوه ندی وهزاره تی بهرگری، مه خزنه ی ۴۷، لیسته ی ۹۹۵، دؤسیه ی ۳۱۲، رووپه لی ۱۵.

- Укреплять добрососедские советско-иранские отношения // Правда, 25 июня 1956. Вып. 13 840. № 177. С. 1.

پته وکردنی په یوه ندی دؤستانه ی دراوسیتی دوو ولاتی سؤقیهت و ئیران // رۆژنامه ی پراقد، ۲۵ جوونی ۱۹۵۶، ۱۳۸۴۰ امین، ژماره ۱۷۷.

- Халфин Н. А. Курдская историография в СССР и некоторые ее проблемы // Вопросы истории. 1966. № 8. С. 154-161.

أخه لئین ن. ئا. میژوونوسی کورد له یه کیتیبی سؤقیهتدا و هه ندیک له کیشه کانی // پرسه کانی میژوو (گۆفار)، ۱۹۶۶، ژماره ۸، ل. ۱۵۷ [Irwin R. For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies. London: Allen Lane, 2006. 416 p.]

- Parker J. W. Persian Dreams: Moscow and Tehran Since the Fall of the Shah. Potomac Books Inc., 2008. 438p.

- Said E. W. Orientalism. New York. Pantheon Books Publication, 1978. Xiii+368 p.

سه رچاوه کانی وهرگیر

- کوردبوون (بیره ره ی محمه مه ملولوودیان). کۆکردنه وه، ساخکردنه وه و به لگه مه ندردنی: وریا ماملی. چاپی یه که م، سوید، ۲۰۲۲.

- همایون سعید. پیشوای بیداری (خاطرات سعید همایون)، هاشم سلیمی. چاپ دوم ناراس، ۲۰۰۷، اربیل.

- فتاح قاضی، خلیل. تاریخچه ی خانواده ی قاضی در ولایت موکری، وپرستار: قادر فتاح قاضی. چاپ اول، تبریز، ۱۳۷۸ (۱۹۹۹).

- شمس اسماعیل. ارزیابی و تحلیل فعالیت انجمن ها و تشکیلات اجتماعی کردستان در دوره مشروطه (۲۴ - ۱۳۲۹ ق)، دو فصل نامه علمی (مقاله علمی پژوهشی) سال ۱۲، شماره بهار - تابستان ۱۴۰۱، ص. ۲۳۱-۲۵۶.

- دیوانی ملا ماری کۆکعیسی <https://books.vejin.net/fa/text/32234>

(ھۆدەي ھونەر) سەر بە ئاكادىمىيە زانستىيى رووسيا. خەزىنەي ۱-ك، لىستەي ۷، دۈسيەي ۷۶، رووپەيلى ۱۴.

13. Вильчевский О. Л. Рапорт о поездке в Иран, 1942 // НА МАЭ РАН. Фонд О. Л. Вильчевского (Ф. 17). Оп. 1. Д. 95. Л. 1–28.

اقيلچىفسكى ئۆل. راپورتى گەشتى ئىران لە سالى ۱۹۴۲ // ئەرشيقي زانستىي مۇزەخانەي ئەنتروپولوژى و ئىنتوگرافىي ئاكادىمىيە زانستىي رووسيا.

۱۴. فيلچىفسكى جەختى لەوە كوردوئەھوە ئازەربايجانىيەكان كە زۆرىيەي دانىشتوانى ئازەربايجانىيەك يىك ھىناوہ بەھەستى دوزمنايەتى دەروانە يەكىتتىي سۇقيەت. برونە: فيلچىفسكى ئۆل. راپورتى گەشتى ئىران لە سالى ۱۹۴۲، ل. ۲.

۱۵. بەپىي پىناسەي نەتەھايەتى، كوردەكان لە رىزى دوومەي دانىشتوانى ئازەربايجانىيە ئىران دەزمىردىن. لە لايەكەو كوردەكان ھىزىكى تا رادەھەك كارگەريان لە گۆرەپانى سىياسىي ئىراندا ھەيە و لە لايەكى دىكەو بەھىي ناكۆكيە نيو بە نيوہ كانى سەركردەكانىيان دەگەل يەكتەر، ئەو ھىز پارچە پارچە بوو. برونە: فيلچىفسكى ئۆل. راپورتى گەشتى ئىران لە سالى ۱۹۴۲، ل. ۴.

۱۶. قەرەپەياخ ئەو توركە كۆچەرە نىشەتەجىيووانەن كە لە ناوچەي سىلدووز چىگىر بوون و ژمارەيان تا سى ھەزار بىنمەلە خەلمىنداروہ. برونە: فيلچىفسكى ئۆل. راپورتى گەشتى ئىران لە سالى ۱۹۴۲، ل. ۷.

۱۷. ژمارەي دانىشتوانى ئەرمەنى لە ئازەربايجانىيە ئىران كەمن، بەلام كارگەرى سىياسىي و كولتورى بەرچاويان ھەيە. فيلچىفسكى جەختى لەوە كوردوئەھوە كە ئەرمەنىيە دەلمەندەكان وەك ئازەربايجانىيەكان زۆر بە نەرنى دەروانە يەكىتتىي سۇقيەت، بەلام جووتىاران و كاسىبكارانى ئەرمەنى لايەنگىرى خۇيان لە يەكىتتىي سۇقيەت ئاشارنەھو و تەنانتە بوونى خۇيانىان بەوان گرىنداوہ. برونە: فيلچىفسكى ئۆل. راپورتى گەشتى ئىران لە سالى ۱۹۴۲، ل. ۲۰-۲۱.

۱۸. فيلچىفسكى ئۆل. راپورتى گەشتى ئىران لە سالى ۱۹۴۲، ل. ۲۵.

۱۹. ھەمان، ل. ۲۶.

۲۰. فيلچىفسكى ئۆل. دۈسيەي تاكەكەسى، ۱۹۵۴ // ئەرشيقي زانستىي مۇزەخانەي ئەنتروپولوژى و ئىنتوگرافىي ئاكادىمىيە زانستىي رووسيا. خەزىنەي ۱-ك، لىستەي ۷، دۈسيەي ۱۶، پشەھەي لاپەرى ۷.

۲۱. ھەمان، ل. ۸.

22. Вильчевский О. Л. Курды Северо-Западного Ирана. VII отдел Политического управления Закавказского фронта. Для служебного пользования. Экз. № 39. Тбилиси, 1944. 85 с.

اقيلچىفسكى ئۆل. كوردانى باكورى رۇزاواي ئىران، لقي حەوتەمى بەرئوبەرايەتى بەرى كافكاز. تايەتە بۇ بەكارھىنانى كارگىرى، دەقى ژمارە ۳۹، تىلپىس، ۱۹۴۴، ۸۵ لاپەرە.

23. Вильчевский О. Л. Письмо Потехину И. И., д-ру. ист. наук, зам. директора Института этнографии, 1956 // НА МАЭ РАН. Ф. 17. Оп. 1. Д. 109. Л. 1.

اقيلچىفسكى ئۆل. نامە بۇ پاتىخىن ئى. ئى. دكتورى زانستە مېژووبىيەكان، چىگىرى بەرپرەسى پەيمانگاي ئەنتروپولوژى، ۱۹۵۶ // ئەرشيقي زانستىي مۇزەخانەي ئەنتروپولوژى و ئىنتوگرافىي ئاكادىمىيە زانستىي رووسيا. خەزىنەي ۱، لىستەي ۱، دۈسيەي ۱۰۹، ل. ۱.

۲۴. ئىغان ئىزۈسسۈمۈچ پاتىخىن (۱۹۰۳-۱۹۶۴)، زاناي سۇقيەتى

ئەفرىكاناس، دكتورى زانستە مېژووبىيەكان، لە سالى ۱۹۴۹ ھوہ، چىگىرى بەرپرەسى پەيمانگاي ئەنتروپولوژى، لە سالى ۱۹۵۹ ھوہ، يەكەم بەرپرەسى پەيمانگاي ئەفرىكا سەر بە ئاكادىمىيە زانستىي رووسيا.

25. Вильчевский О. Л. Письмо Потехину И. И. Л. 1–2.

اقيلچىفسكى ئۆل. نامە بۇ پاتىخىن ئى. ئى.، ل. ۱-۲.

26. Вильчевский О. Л. Мукринский Курдистан. Этнографический очерк, 1955 // НА МАЭ РАН. Ф. 17. Оп. 1. Д. 7. Л. 1–223.

اقيلچىفسكى ئۆل. كوردستانى موكرىان، وتارى ئىنتوگرافىي، ۱۹۵۵ // ئەرشيقي زانستىي مۇزەخانەي ئەنتروپولوژى و ئىنتوگرافىي ئاكادىمىيە زانستىي رووسيا. خەزىنەي ۱۷، لىستەي ۱، دۈسيەي ۷، ل. ۱-۲۲۳.

27. Вильчевский О. Л. Мукринские курды (Этнографический очерк) // Переднеазиатский этнографический сборник: Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая / [отв. ред. О. Л. Вильчевский и А. И. Першиц]. Т. 39. М.: Изд-во АН СССР, 1958. С. 180–222.

اقيلچىفسكى ئۆل. كوردانى موكرىان (وتارى ئىنتوگرافىي) // كۆتورى ئىنتوگرافىي رۇزاواي ئاسيا: بەرھەمى پەيمانگاي ئىنتوگرافىي بەناوى ن. ن. مىكلەخۇ-ماكلايا / نىسپارىيە بەرپرەس: ئۆل. فيلچىفسكى، ئاىسى. پىرشىتس. بەرگى ۳۹، مۇسكۇ، ھەشانخەنەي ئاكادىمىيە زانستىي يەكىتتىي سۇقيەت ۱۹۵۸، ل. ۱۸۰-۲۲۲.

۲۸. ديار نىيە بۇ چى فيلچىفسكى بە "مۆچكردو" ئامازەي بە قازى محەممەد و سەدرى قازى كردووه و راستىيەكى ئاشكراي مېژووبىي لەبەر چاۋ نەگرتووه، ھەلبەت ئەو رەخنە زانستىيە، نووسەرى ئەو وتارەش دەگرىتەوہ كە ئامازەي بەم چاۋپوشىيەي فيلچىفسكى و ھوكارەكەي نەكردووه. "ئانزىليكا پۇبلىدۇئۇستسىيا-قايا" لە ولاىي ئەو رەخنەيەدا، لە پەيامىك بە رىكەوتى ۱۲۰۲۳/۱۰/۲۳ بۇ ۋەرگىر، دەلىت: "رەنگە فيلچىفسكى بۇ ئەوہى كىشە بۇ بلازوبونەوہى دەقەكەي ساز نەكات" ئەو راستىيە مېژووبىيەي نەدركاندووه- ۋەرگىر.

۲۹. قىزى محەممەد (سالى لەدايكوبونى روون نىيە لە ئىوان ۱۸۹۳ تا ۱۹۰۰-۱۹۴۷) سىياسەتوانى كورد و سەركى كۆمارى دىموكراتىكى كورد، ئاسراو بە كۆمارى خودمختارى كورد، يان كۆمارى مەھاباد (۱۹۴۶/۱۰/۲۲-۱۹۴۶/۱۲/۱۶).

30. Вильчевский О. Л. Мукринские курды (Этнографический очерк). С. 183.

اقيلچىفسكى. كوردانى موكرىان (وتارى ئىنتوگرافىي)، ل. ۱۸۳.

31. Вильчевский О. Л. О курдском национальном движении: статья. 1950–1954 // НА МАЭ РАН. Ф. 17. Оп. 1. Д. 6 (Лист использования документа).

اقيلچىفسكى. سەبارت بە بزوتتەوہى نەتەھەي كورد (وتار) ۱۹۵۰-۱۹۵۴ // ئەرشيقي زانستىي مۇزەخانەي ئەنتروپولوژى و ئىنتوگرافىي ئاكادىمىيە زانستىي رووسيا. خەزىنەي ۱۷، لىستەي ۱، دۈسيەي ۶ (خشتەي بەكارھىنەرانى بەلگەنامەكە).

32. Жигалина О. И. Национальное движение курдов в Иране (1918–1947 гг.). М.: Наука, 1988. С. 162–163.

ازىگالىنا ئۆ. ئى. بزوتتەوہى نەتەھەي كورد لە ئىران (۱۹۱۸-۱۹۴۷)، مۇسكۇ، ۱۹۸۸، ل. ۱۶۲-۱۶۳.

روپه‌په‌لی ۱۹۲].
49. Вильчевский О. Л. Мукуринские курды (Этнографический очерк). С. 209.

اقلچيغسكى ئۇل. كوردانى موكریان (وتاری ئیتنؤگرافيايی). ل. ۳۰۹].

۵۰. هه‌مان، روپه‌په‌لی ۱۱.

۵۱. هه‌مان، روپه‌په‌لی ۴۵-۴۶.

۵۲. شارى "ئىزنى نۇف‌گه‌رد" كه‌وتووه‌ته كه‌نار روپبارى "فولگا" و ميژووى دامه‌زاندنى "بازارى مه‌زنى ماركاريغ" كه‌ له ۹۰ كيلومه‌ترى ئەو شاره‌ بووه، ده‌گه‌رئته‌وه بۇ سه‌ده‌ى سيزده‌ى زاييىن. - وەرگيتر.

۵۳. قازى فه‌تاح - قازيتى سابلاخى پشتاويشت پى گه‌يشتبوو. بروانه "فيلچيغسكى ئۇل. كوردستانى موكریان. وتارى ئیتنؤگرافيايی، روپه‌په‌لی ۴۵": " له نيو كورديشدا زۆره‌ى پله‌بندي پياوانى ناييىنى موسلمان پشتاويشت بووه، دادوهرانى ناييىنى، واتنه‌ قازيه‌كان هه‌مويان سه‌ر سه‌ يه‌ك مالبات بوون. له سابلاخيش به‌ مالباتى قازيه‌كان برابوو" (فيلچيغسكى ئۇل. كوردستانى موكریان. وتارى ئیتنؤگرافيايی، روپه‌په‌لی ۱۴۵).

۵۴. وەرگيتر سه‌بهرت به‌و ديهره‌ په‌يوهندي به‌ "نازئيليك پۇنيديئوتوستسيقا-كاي". نووسه‌رى ئەو وتار گيرت و ناوپراو له ۱۰۲۰/۲/۲۱، له په‌ياميكدا ده‌ليت "فيلچيغسكى" ئەو بۇچوونه‌ى له "مينؤرسكى" وەرگيتر تووه‌ كه‌ گوئوتوتى، "سه‌ره‌راى هه‌ستى ته‌واو روونى دژه ئيران له‌ئيتو خه‌لكى ناخه‌كه‌دا أموكریان، ئەو خه‌لكه‌ هيج هاوسؤزيه‌كيان بۇ داگيركه‌رانى توركيان نيشان نه‌داوه. قازى فه‌تاح كه‌ قازيتى سابلاخى به‌ميرات پيگه‌يشتبوو، سه‌ركرايه‌تى شه‌رى ده‌ركردنى داگيركه‌رانى له‌ ناوچه‌كه‌ كردووه و له نه‌نجامى چالاكى پارتيزانه‌ كورده‌كاندا، سه‌ربازانى عوسمانى له‌ گه‌لېك ناوچه‌ى موكریان پاشه‌كشه‌يان كردووه". - وەرگيتر.

به‌لام سه‌بهرت به‌ هه‌لسوكه‌وتى "قازى فه‌تاح" روانگه‌ى جياوازتر هه‌يه. اوهرگيتر دراو له‌ فارسيه‌وه: "زستانى سالى ۱۹۱۶ ... رووسه‌كان به‌مه‌به‌ستى ده‌ركردنى عوسمانيه‌كان و بۇ تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌ شكستى پيئيشوويان، هيرش ده‌به‌نه‌ سه‌ر شار [سابلاخ]. كۇچكردووه قازى فه‌تاح، مامى قازى عملى كه‌ په‌كيك له‌ كه‌سايه‌تتبه‌ به‌ناويانگه‌كانى موكریان بووه، به‌رگري له‌ شار و هاوشاريه‌كانى ده‌كات و له‌ شه‌رپرگى نابه‌رامبه‌ردا، گواسته‌وه و زرگار كردنى ژماره‌يه‌كى زؤر له‌ دانيشتوانى شارى سابلاخ به‌رپوه‌ ده‌بات و له‌ كوتاييدا به‌ده‌ستى سه‌ربازانى رووس ده‌كوژريت. (سعيد هه‌مايون. ص. ۵۵). - وەرگيتر.

يان: اوهرگيتر دراو له‌ فارسيه‌وه: "له‌ سال ۱۳۳۴ى كۇچى مانگيدا [۱۹۱۶] هيزيكي مه‌زنى رووسه‌ر يه‌ به‌ فرمانده‌يى "بالاخانوف" و "چيترنه‌زووسوف" هيزنى ده‌به‌نه‌ سه‌ر هيزيكي كه‌م هه‌ژمارى عوسمانيه‌كان له‌ سابلاخ. هيزه‌كانى عوسمانى پاش چهند ماوه‌يه‌ك به‌رگري، روپه‌رووى شكست ده‌به‌نه‌وه و رووسه‌كان شار داگير ده‌كهن. كۇچكردووه قازى فه‌تاح بۇخوى ده‌گه‌ل چهند كه‌س له‌ نۆكه‌ران و كوره‌كانى له‌ خانوپه‌ك كه‌ به‌ "مه‌دره‌سه‌ى عوسمانى" به‌ناويانگ بووه و دواتريش "شيزه‌خؤرشيدى سسوورى مه‌هاباد" له‌ به‌شيكيدا جه‌ماميكي لى ساز ده‌كات، دژى هيزه‌كانى رووس ده‌ست ده‌كهنه‌وه. پاش ماوه‌يه‌ك شه‌ركردن، ده‌سته‌يه‌ك له‌ سئواره‌كانى رووس له‌ باسكى گوندى "كه‌ريزه" و شاخه‌كانى باغى "مكاييل" و "پردى سوور" ده‌گه‌نه‌ نزيكى "حه‌وزى قازى" له‌ كه‌نار به‌شى رۇژاواى شار. ليهره‌دا كوره‌كانى قازى فه‌تاح به‌ باوكيسان ده‌لئين هيزه‌كانى رووس زؤر به‌هيزن و له‌ نانوساتدا ته‌واى شار داگير ده‌كهن و توركه‌كان هه‌لاتوون، بۇيه‌ باشتره‌ ئيمه‌ش شار به‌جى به‌يليين. ميرزا فه‌تاح ده‌لييت: من ناتوانم زيندوو بيم و بيئيم هيزه‌كانى رووس سابلاخ داگير ده‌كهن. داواى نه‌سه‌په‌كه‌ى ده‌كات و كاتيك پيئيه‌كى له‌ ركاب ده‌نييت، چهند فيشه‌كيك له‌ لاي "ته‌به‌ى جه‌وزى قازى" ريك نيوجاوانى ده‌يكيك و هه‌ر له‌وى شه‌هيد ده‌بييت و كوركاني هه‌لدئين و مه‌په‌كه‌ى ده‌ميينته‌وه. ... پاش چل رۇژان له‌ گۆشه‌ى

33. Жигалина О. И. Олег Людвигович Вильчевский и курдоведение // Иран: история и современность: сб. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т востоковедения [отв. ред. Н. А. Кузнецова]. М.: Наука: Гл. ред. вост. лит., 1983. С. 42-46.

اړيگالينا ئوئى. ئولگ ليؤدفيغويغ فيلچيغسكى و كوردناسى // ئيران: ميژوو و مۇديرنه‌ته: كوؤوتا/ ناكاديميى زانستى به‌كيئيبى سؤفيته، په‌يمانگاي رۇژه‌لاتناسى (ئفسيارى به‌رپر، ن.نا. كووزنيئسؤف)، مۇسكو، وهشاني "ناؤكا". به‌ره‌مى سه‌ره‌كى ويژه‌ى رۇژه‌لاتى. ۱۹۸۳، ل. ۴۲-۴۶].

۳۴. ناوى ده‌قه ماشيننووسه‌كه‌ "كوردستانى موكریان" بووه، به‌لام له ده‌قه چاپكراوه‌كه‌دا كراوه به‌ "كوردانى موكریان". - وەرگيتر.

35. Жигалина О. И. Олег Людвигович Вильчевский и курдоведение. С. 53.

اړيگالينا ئو. ئولگ ليؤدفيغ فيلچيغسكى و كوردناسى. ل. ۵۳].

۳۶. هه‌مان، ل. ۵۴.

37. Вильчевский О. Л. Мукуринские курды (Этнографический очерк). С. 183.

اقلچيغسكى ئۇل. كوردانى موكریان (وتارى ئیتنؤگرافيايی). ل. ۱۸۳].

38. Вильчевский О. Л. Мукуринский Курдистан. Этнографический очерк. Л. 73-74

اقلچيغسكى ئۇل. كوردستانى موكریان. وتارى ئیتنؤگرافيايی، روپه‌په‌لی ۷۳-۷۴].

۳۹. هه‌مان، روپه‌په‌لی ۹۳.

40. Вильчевский О. Л. Мукуринские курды (Этнографический очерк). С. 202.

اقلچيغسكى ئۇل. كوردانى موكریان (وتارى ئیتنؤگرافيايی). ل. ۲۰۲].

41. Вильчевский О. Л. Мукуринский Курдистан. Этнографический очерк. Л. 76.

اقلچيغسكى ئۇل. كوردستانى موكریان. وتارى ئیتنؤگرافيايی، روپه‌په‌لی ۷۶].

۴۲. "به‌هوى بارانېك به‌خور و هه‌ستانى سيلاو له‌ شارى مه‌هاباد له كوردستان، ۵۰۰ خانوو و بازارى شار ويران بوون. ژماره‌ى كوژراوان گه‌لېك زۆره". سه‌رچاوه، Drobne wiadomości/Ziennik Bydgoski, nr 163, 8 sierpnia 1936.

[كورتهمه‌والى رۇژنامه‌ى بىدگوشچ (شاريكي پۇلۇنيايه)، ژماره ۱۸۳، ۸ ئوونى ۱۹۳۶]. هه‌روه‌ها بروانه هه‌لبه‌ستى مه‌لا مارق كۆكه‌يى به‌ناوى "سيلاوى مه‌هاباد له‌ ديوانى مه‌لا مارقى كۆكه‌يى". - وەرگيتر: [۲۲۲۴/https://books.vejin.net/text](https://books.vejin.net/text/۲۲۲۴)

43. Вильчевский О. Л. Мукуринский Курдистан. Этнографический очерк. Л. 79.

اقلچيغسكى ئۇل. كوردستانى موكریان. وتارى ئیتنؤگرافيايی، روپه‌په‌لی ۷۹].

۴۴. هه‌مان سه‌رچاوه، هه‌مان روپه‌په‌ل.

۴۵. هه‌مان سه‌رچاوه، هه‌مان روپه‌په‌ل.

۴۶. هه‌مان، هه‌مان روپه‌په‌ل.

۴۷. هه‌مان، روپه‌په‌لى ۱۴۶. انوسه‌رى ئەو وتاره له‌ روونكرده‌وه‌يكدا بۇ وەرگيتر ده‌ليت، "فيلچيغسكى" بۇ ئەو بۇچوونه‌ى ناوى هيج كه‌سى نه‌ئيناوه. وەرگيتر به‌داداچوونى بۇ ئەو باه‌ته‌ كردووه، به‌لام هيج زانباريه‌كى ده‌ست نه‌كه‌وتووه.

48. Вильчевский О. Л. Мукуринский Курдистан. Этнографический очерк. Л. ۱۹۲.

اقلچيغسكى ئۇل. كوردستانى موكریان. وتارى ئیتنؤگرافيايی،

رۆژه‌لانی مزگهوتی "شاده‌رویش" ده‌پیتژن. ... کوره‌کانی میرزا فه‌تاح ده‌گه‌ل سوپای شکوی عوسمانی به‌فهرمانده‌یی "عومه‌ ناجی به‌گ" له‌ریگه‌ی "گهرده‌ به‌ردان"، "به‌ره‌جو"، "تۆخته"، "قۆلنه‌ته‌په" ده‌چنه‌ گوندی "باخچه" ... سی کوری قازی فه‌تاح؛ عه‌بدوله‌رحمان (سالار)، محهممه‌ (مه‌لاه محهممه‌دی قازی) و محمود (مه‌نسور سولتان) ده‌سته‌به‌سه‌ره‌ و تا کۆتایی شه‌ری په‌که‌م بۆ سیبیری دوور ده‌خه‌رتنه‌وه‌. (فه‌تاح‌قازی، ص. ۶۴، ۶۵) - وه‌رگه‌یر.

یان: "... هیندی پین نه‌چوو بوو به‌ زستان و جیژنی "مه‌ولود"، به‌فر تا نیوقه‌دان بوو، له‌ هه‌موو مالاندا پلاو له‌سه‌ر ناگر بوو. له‌پر له‌شکری رووسان وه‌سه‌ر گه‌ران! په‌لاماری شاریان دا و شار داگیر کرا. قازی فه‌تاح مالی له‌ که‌نار شار بوو، خۆی و چه‌ند که‌س له‌ پیاوانی ته‌قه‌یان له‌ رووسه‌کان ده‌کرد، واته‌ جه‌ادبان ده‌کرد. زوو کوزان. رووس هاته‌ن نیو شار. (کوردبوون، ل. ۴۴) - وه‌رگه‌یر.

۵۵. لیره‌شدا راونگه‌ی دیکه‌ هه‌یه، لوه‌رگه‌یرداو له‌ فارسیه‌وه‌: "نه‌نجومه‌نی [مه‌شرووته‌خواران] سابلایخ به‌ سه‌ره‌وکه‌یه‌تی نه‌بوله‌سه‌ن سه‌یفولقوزات، شاعیری به‌ناویانگ و باری قازی عه‌لی (سه‌روکی دادی شار و باوکی قازی محهممه‌) پیک دیت (شمس اسماعیل، ص. ۲۴۵) - وه‌رگه‌یر.

یان: لوه‌رگه‌یرداو له‌ فارسیه‌وه‌: "پاش روودا‌که‌نی مه‌شرووته و ده‌زایه‌تی و هه‌رشکی محهممه‌ عه‌لی شا له‌دژی مه‌شرووته‌خواران، قازی فه‌تاح نه‌گه‌رچی دژی ستم و سه‌ره‌رۆبی بووه، به‌لام دیار نییه‌ له‌سه‌ر چ بنه‌مایه‌ک هاوکارکی لایه‌نگرانی محهممه‌ عه‌لی شای کردوه و بۆ ماوه‌یه‌کی زوو ده‌گه‌ل سواره‌کانی خۆی له‌ریزی چه‌کداره‌کانی حاجی سه‌مه‌د خانی شو‌جاعوله‌وه‌ له‌ مه‌راغه و ته‌وریز بووه. سه‌ره‌نجام سوپای رووسیا پاش گه‌لیک شه‌ر و پیکدادان له‌ دژی مه‌شرووته‌خواران، ته‌وریز داگیر ده‌کات و ... شو‌جاعوله‌وه‌ ده‌ست ده‌کات به‌ کشتوکشتاری مه‌شرووته‌خواران و نازادبخوان، وه‌ک سه‌یقه‌تولنیسلا و شیخ سه‌لیم و ... میرزا فه‌تاح دژی نه‌و هه‌لسوکه‌وتانه‌ی شو‌جاعوله‌وه‌ بووه، ته‌نانه‌ت گه‌لیک له‌ نازادبخوانی له‌ مه‌رگ رزگار کردوه (فه‌تاح‌قازی، ص. ۶۴) - وه‌رگه‌یر

56. Вильчевский О. Л. Мукринский Курдистан. Этнографический очерк. Л. 45-46.

أفیلجیفسکی ئۆل. کوردستانی موکریان. وتاری ئیتنۆگرافیایی، رووپه‌لی ۴۵-۴۶.

۵۷. هه‌مان، رووپه‌لی ۲۰۹ - ۲۱۲.

۵۸. هه‌مان، رووپه‌لی ۲۰۹.

۵۹. أفیلجیفسکی به‌هه‌له‌ ناوی نه‌و حیزه‌ی وه‌ک "ژیانی کوردستان" هه‌ناره‌ (بروانه‌، کوردستانی موکریان. وتاری ئیتنۆگرافیایی). ناوی نه‌و ریکه‌راوه‌ به‌ کوردی ده‌په‌ته "گومه‌له‌ی زیانه‌وه‌ی کوردستان" که‌ به‌ کوردی وه‌ک "گومه‌له‌" نام‌زایه‌ پیکراوه. نه‌و هه‌له‌یه‌ له‌ هه‌ندیک باب‌ه‌تی کوردناسییدا دووب‌ت بووه‌ته‌وه. له‌ به‌لگه‌نامه‌ دیپلوماسییه‌کانی نوینه‌رانی سیاسی په‌کیتیی سۆقیته‌ له‌ تاران و له‌ راپۆرتی ئازانسسی هه‌والگری "ناس" دا نام‌زایه‌ به‌و هه‌له‌یه‌ کراوه. بروانه‌: نه‌رشیفی میری رووسیا قیدرال، مه‌خه‌رنی ۴۴۵۹، لیسته‌ی ۲۷، دۆسه‌ی ۶۶۹۷، ل. ۱.

60. Вильчевский О. Л. Мукринский Курдистан. Этнографический очерк. Л. 210.

أفیلجیفسکی ئۆل. کوردستانی موکریان. وتاری ئیتنۆگرافیایی، رووپه‌لی ۲۱۰.

61. Вильчевский О. Л. Мукринские курды (Этнографический очерк). С. 222.

أفیلجیفسکی ئۆل. کوردانی موکریان. (وتاری ئیتنۆگرافیایی)، ل. ۲۲۲.

۶۲. "ژیکاف" که‌ بریتی بوو له‌ ده‌سته‌یه‌کی شۆپیاریز ده‌گه‌ل هه‌ندیک که‌سایه‌تی دیموکرات، له‌ پاییزی سالی ۱۹۴۵ خۆیان هه‌لوه‌شاندوه‌ و زۆریه‌ی هه‌ره‌ زۆری نه‌ندامانی باوه‌رمه‌ند به‌ دیموکراسی و هه‌زه‌

نیشتمانه‌په‌روه‌ره‌کان به‌سه‌ره‌وکه‌یه‌تی قازی محهممه‌ ریکه‌راوه‌ییکێ تازه‌یان به‌ناوی "حیزه‌ی دیموکراتی کوردانی ئێران" دامه‌زراند. بروانه‌: Вильчевский О. Л. Мукринский Курдистан. Этнографический очерк. Л. ۲۱۴. أفیلجیفسکی ئۆل.

کوردستانی موکریان. وتاری ئیتنۆگرافیایی، رووپه‌لی ۲۱۴. 63. Жуковская И. В., Решетов А. М. Фонды востоковедов в архиве Музея антропологии и этнографии имени Петра Великого РАН // Страны и народы Востока. М., 2010. Вып. 33. С. 215.

ازوو کۆفسکایا، ئی.ف، ریشیتۆف نام، (وتاری) خه‌زینه‌کانی رۆژه‌لاتناسی له‌ نه‌رشیفی موزه‌خانه‌ی نه‌نترۆپۆلۆژی و ئیتنۆگرافیایی پیتری مه‌زن له‌ ئاکادیمیای زانستی رووسیا // (گۆفاری) ولات و گه‌لانی رۆژه‌لات. مۆسکو، ۲۰۱۰، ژماره‌ ۳۳، ل. ۲۱۵.

64. Вильчевский О. Л. Докладная записка Толстову С. П., д-ру ис.наук, директору ИЭ // МАЭ РАН Ф.17. Оп. 1. Д. 111. Л. 1.

أفیلجیفسکی ئۆل. راپۆرتی زانیاری بۆ: تالستۆف س.پ، دکتۆری زانستی میژوو، سه‌روکی په‌یمانگای نه‌نترۆپۆلۆژی // موزه‌خانه‌ی نه‌نترۆپۆلۆژی و ئیتنۆگرافیایی ئاکادیمیای زانستی رووسیا، خه‌زینه‌ی، ۱۷، لیسته‌ی ۱، دۆسه‌ی ۱۱۱، ل. ۱.

۶۵. ئاندرنی فسئافلیدۆفچ چیرکایف" (له‌دایکبووی ۱۹۵۰)، نه‌وه‌ی "ئۆ. أفیلجیفسکی".

66. Parker J. W. Persian Dreams: Moscow and Tehran Since the Fall of the Shah. Potomac Books Inc., 2008. P. 8.

67. Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б)-ЦК КПСС. 1922-1991/1952-1958/ М.: РОССПЭН, 2010. С. 8.

ئاکادیمیای زانسته‌کان به‌گۆڕه‌ی بره‌اره‌کانی مه‌کتبه‌ی سیاسی کۆمیته‌ی نیوه‌ندی حیزه‌ی کۆمونیستی رووسیا (بالشویک) - حیزه‌ی کۆمونیستی په‌کرتوو (بالشویک) - کۆمیته‌ی نیوه‌ندی حیزه‌ی کۆمونیستی په‌کرتیی سۆقیته‌ت، ۱۹۲۲-۱۹۲۱/۱۹۱۱-۱۹۵۸ / مۆسکو، وه‌شانخانه‌ی "ئینسایکلۆپیدیای سیاسی"، ۲۰۱۰، ل. ۸.

68. Халфин Н. А. Курдская историография в СССР и некоторые ее проблемы // Вопросы истории. 1966. № 8. С. 157.

آخه‌لفین ن.ئا. میژوو نووسی کورد له‌ په‌کیتیی سۆقیته‌تا و هه‌ندیک له‌ کیشه‌کانی // پرسه‌کانی میژوو (گۆفار)، ۱۹۶۶، ژماره‌ ۸، ل. ۱۵۷

69. Вильчевский О. Л. Письмо Бруку С. И., д-ру геогр. наук, зам. директора ИЭ, 20.05.1963 // МАЭ РАН. Ф.17. Оп. 1. Д. 102. Л. 4.

أفیلجیفسکی ئۆل. راپۆرتی زانیاری بۆ: تالستۆف س.پ، دکتۆری زانستی میژوو، سه‌روکی په‌یمانگای نه‌نترۆپۆلۆژی // موزه‌خانه‌ی نه‌نترۆپۆلۆژی و ئیتنۆگرافیایی ئاکادیمیای زانستی رووسیا، خه‌زینه‌ی، ۱۷، لیسته‌ی ۱، دۆسه‌ی ۱۰۲، ل. ۴.

۷۰. کاری پسپۆرانه‌ له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌که‌ی "حافزه‌ددینی خاقانی"، نه‌و حه‌ز و ئاره‌زووییه‌ی نووسه‌ر پشتراست ده‌کاته‌وه. بروانه‌:

Вильчевский О. Л. Хагани: Некоторые черты творчества и мировоззрения поэта//Советское востоковедение. 1957. № 4. С. 63-76.

أفیلجیفسکی ئۆل. خاقانی: چه‌ند دیمه‌نیکی داهینه‌رانه‌ی شاعیر و دووب‌اینبه‌یه‌که‌ی // رۆژه‌لاتناسی سۆقیته‌تی (گۆفار)، ۱۹۵۷، ژماره‌ ۴، ل. ۶۳-۷۶.

۷۱. کاری مه‌یدانی. وتووێژ ده‌گه‌ل "ئاف. چیرکایف"، نۆفه‌مبه‌ری ۲۰۱۹.

”

«ئەدەبىيات و تۆتالىتارىزم»^[۱]

جۇرچ ئورويىل
وەرگىپرانى ئەنۋەر سولتانى

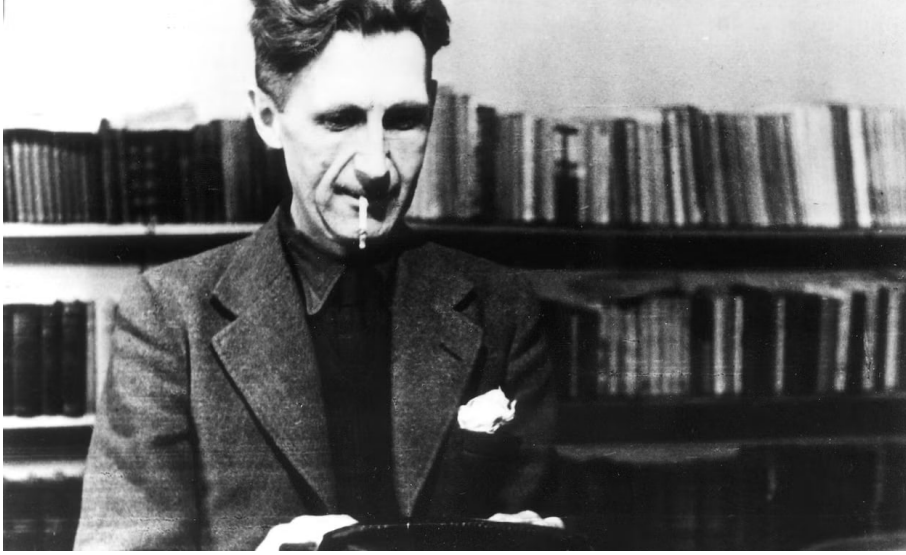
“

ئەو والاترین بنەما شیکسپیریە داناوە که «پیتوایی» تۆ راستەقینە. یەکهەم شتیک که ئیمە لە نووسەری دەخوایین ئەوەیە نابیی درۆ بکات، هەر ئەوە بلی که بیرکردنەوی راستەقینەى خۆی و هەستی راستەقینەى خۆیەتی. خراپترین شتیک که دەتوانین سەبارەت بە پارچەبەکی هونەری بیلین ئەوەیە که لە دلەو دەرنههاتبى. و ئەو لە رەخنەگرتندا تەنانت لە ئەدەبى خولقینەری راستەر، که رادەیهکی دیاریکراوی خۆدەرختن و تاییەتمەندیی تاکەکەسى و تەنانت رادەیهکی دیاریکراویش فیلى رەهای تیدایە، ئەو گرنگ نییە بە مەرچى که نووسەر میهرەبانییەکی دیاریکراوی بنەرەتی هەبى. ئەدەبى مۆدیرن هەر لە بنەرەتدا شتیکى تاکەکەسییە؛ یا دەربرینی راستگۆیانەى بیر و هزرى تاکیک و هەستەکانیەتی، یا هەرهیچ نییە!

وێک دەلیم، ئیمە ئەو بیروکەیه وێک شتیکى قەبوولکراو وەرەگرین، و لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئەوەندەى کەسیک دەیخاتە قالبى قسەو، تیدەگات ئەدەب چەندە مەترسیدارە. لەبەر ئەوەى ئیستا سەردەمى دەولەتى دیکتاتورە، که هیچ چەشنە ئازادیەک بە تاک نادات یاخود واهەبە نەتوانى بیدات. کاتى کەسیک دەست نیشانى دیکتاتورىەت دەکات، واهەبە خەلک [لە سەردەمى ئیستادا] دەست بەجى بیر لە ئالمانيا، روسیا^۳، و ئیتالیا بکەنەو، بەلام لاموايه کەسەکە دەبى رووبەرۆوى مەترسىی ئەو بێتەو که ئەو دیاردەیه بەرەو جیهانییون دەروات. ئاشکرایە دورەى سەرمایەدارى ئازاد خەریکە بەرەو کوتاییی دەچى و ئەم ولات دواى ئەو ولاتى دیکە خەریکن ئابوورى بەناوەندییکراو وەخۆدەگرن که تاکیک، بەگوێرەى ویستی خۆی،

دەتوانى ناوى سوسیالیزم یا سەرمایەدارى دەولەتى لەسەردانیت. هاوڕیش لەگەڵ ئەو، ئازادیى ئابوورى تاک و تارادەبەکی زۆریش ئازاد بوونى بۆ ئەوەى چى پیخۆشە بیکات، ئیشوکارى خۆى هەلبزیریت، بە سەر رووبەرۆى زەویدا هەرکۆبێک پیخۆشە بچیت و بێتەو، دیتە کوتایى. ئیستا، تا ئەم دوايانەش، کارتیکەری ئەوانە بەرچاو نەدەکەوت. هیچکاتى بە تەواوەتى نەدەزانرا که دیارنەمانى ئازادیى ئابوورى کارتیکەرییەکی لەسەر ئازادیى رووناکبیریش دەبیت. بە عادت وەک چەشنە لیبرالیزمیکى ئەخلاقى بیر لە سوسیالیزم دەکرایەو. دەولەت دەبیتە بەرپرسى ژيانە ئابوورىیەکەت و لە ترسى هەژارى، بیکارى و هتد رزگارت دەکا، بەلام هیچ پیویستی بەو نابى دەست تیوەردانى ژيانى رووناکبیرى شەخسییت بکات. هونەر دەتوانى گەشە بکات وەک لە سەردەمى سەرمایەدارى لیبرالدا دیکرد، بەلکوو هەندیکیش زیاتر، لەبەر ئەوەى هونەرمەند چیت لەژێر گوشار و ئیجبارى ئابووریدا نامینى.

ئیستا بە گوێرەى نیشانەکانى بەردەست، دەبى قە بوول بکرى که ئەو ئایدیایانە بە هەلە گوتراون. دیکتاتورىەت ئازادیى بیرورای بە رادەبەکی ئەوتۆ توونا کردوو که لە هیچ سەردەمى پێشودا نەبێستراو. و ئەوەش گرنگە لى تیبگەین که کۆنترۆلى بیرورا لە لایەن ئەوەو تەنیا نەرینى نییە، بەلکوو ئەرینیشە. دیکتاتورى نەک هەر بەرگر نییە لەوەى هەندى بیروکەى دیاریکراو دەربرى- و تەنانت بیریشیان لیبکەیتەو- بەلکوو پیت دیکتە دەکا و دەلى پیویستە بیر لەچى بکەیتەو، ئایدیۆلۆژییەکت بۆ دەخولقینى، هەولەدات بەسەر ژيانى هەستیارانەتدا حاکم بێت، هاوکات کۆمەلنى یاسا و رپسا و ئەرکیشت

لەرئىگى ھەۋلى دەۋلەتە نويىيە كەۋە دەكەۋنە مەترسىيە ھەۋە بۇ ئەۋەى ژيانى عاتىفىي خەلك بىنئىتە ژىر كۆنترۆلى خۇى. ئەۋانەى وا ئەۋە ناسەلمىن، بە عادتە دوو دەمەتەقە دەخەنە بەردەم. ئەۋان پىش ھەموو شتىك دەلن ئەۋەى وا پىدەگوترى ئازادى، و لە چەند سەدسالى رابردوودا بوونى بوۋە، تەنبا رەنگدانەۋەى ئازاۋەى ئابوورى بوو، و ھەرچۇنىك بى، زياتر خەيالى بوۋە. ھەروەھا دەست نىشانى ئەۋە دەكەن كە ئەدەبىياتى چاك، چاكتر لە ھەموو ئەۋانەى وا ئىستا بەرھەم دىن، لە سەردەمەكانى پىشودا بەرھەمەتوون، كە ئەۋدەم بىر ۋەزىر زۇر ئەستەم لەۋە ئازادتر بووبى وا ئىستا لەم كات وساتەدا لە ئالمانيا و رووسيا ھەيە. ئىستا ئەۋە، ۋەك دەشچىتە پىشەۋە، راستە، راستە كە بۇ نموونە، لە ئوروپاى سەدەكانى ناۋەر استەدا، كاتى كە بىر كەرنەۋە لە ژىر كۆنترۆلىكى توندوتىژ و زىاد لە ھەمووان، لە كۆنترۆلى كلىسادا بوو- و تۆ ئەگەر لە ئابىن لادانىكى كەمت بەسەر زماندا بەھاتايە، بۇ ھەبوو بە زىندووبى بسووتىنرى،

بۇ ديارى دەكات. ھەروەھا ئەۋەندەى بۇى بگونجى لە جىھانى دەرمەت دادەبرى، لە گەردوونىكى دەسكرد دا بە تەنبا دەھىلپتەۋە كە تىپدا ھىچ پىۋانەپەكى بەراوردكارى كردنت نەبى. دەۋلەتى دىكتاتورى ھەۋلەدات، بە ھەموو نرختىك، بىر و ھەستى خەلكەكەى خۇى كۆنترۆل بكا، ھىچ نەبى بە ھەمان ئەۋ رادە زۇرەى كەدەۋەيان كۆنترۆل دەكات.

ئەۋ پرسىيارەى وا بۇ ئىمە گەنگە ئەۋەيە ئايا ئەدەبىيات لەۋ فەزايەدا دەرفەتى رزگار بوونى بۇ ھەيە؟ بە بۇچوونى من تاك دەبى بە كورتى ۋەلامى پرسىيارەكە بداتەۋە و بلى نا، نىەتى. ئەگەر دىكتاتورىەت بىتە شتىكى جىھانى و ھەمىشەيى، دەبى ئەۋەى ئىمە بە ئەدەبىياتى دەناسىن كۆتايى پى بىت و-گەرچى لە سەرەتادا ۋاھەيە ۋەك شتىكى جىگەى پەسند دەربكەۋىت- بەلام ۋاى لىنبايە كە بگوترى ئەۋەى وا دىتە كۆتايى، تەنبا ئەدەبىياتى دۋاى رىنسىانسى ئوروپايە. من لاموايە ئەدەب و ھەموو چەشەنەكانى، لە شىعرى ھەماسىيەۋە تا وتارى رەخەنگرانە،

هیشتا هر ئەدەبیات توانی بوونی هەبی. کۆنترۆلی جەزمیی کلیسا بۆ نموونە، بەرگری لەوه نەکرد کە (حیکایەتەکانی کانتربری) جیفری چسەر^{۱۴} بنووسریت. ئەوەش راستە کە ئەدەبی سەدەکانی ناوەراست و هونەرەکەیی بە گشتی، لەچاو ئەوەی ئەمرۆ هەیە، کەمتر تاکەکەسی و زیاتر گشتی بوون. شیعری سێ بەندیی ئینگلیزی بۆ نموونە، واهەییە بە هیچ شێوەیەک نەیتوانیبێ بە تاکەکەسیکەوه پەیوەست بێ و بۆی هەییە بە کۆمەڵ گۆترابیتن، وەک ئەو شیعرانەیی و ئیستا لە ولاتانی رۆژەلاتدا دیتوومن. وەک دەردەکەوی، ئازادیی ئەنارشیستی، کە بۆتە کاراکتەری ئوروپای چەند سەدسالی رابردوو، چەشنایەتی فەزایەک کە تێیدا هیچ پێوانەیەکی دیاریکراو، بە هیچ شێوەیەک پێویست نییە، دەگونجی ئیمتیازیک نەبی بۆ ئەدەبیات. ئەدەبی باش دەکرێ لە ناو چوارچێوەیە کدا بەرھەم بێت کە تێیدا بێر وەزیریش دیاریکراو بێت. بەلام چەند جیاوازی بنەرەتی هەییە لە نیوان دیکتاتۆریەت و هەموو باوەرە ئۆرتۆدۆکسییەکانی رابردوودا، چ لە ئوروپا و چ لە رۆژەلات. گرنگترین جیاوازی ئەوەیە کە ئۆرتۆدۆکسییەکانی رابردوو تووشی گۆران نەدەهاتن، یا بەلای کەمەوه خێرایەک نەدەگۆران. لە ئوروپای سەدەکانی ناوەراست کلیسە پێیدەگوتی دەبی باوەرت بە چی بێت، بەلام لایکەم مۆلەتی پێدەدای باوەرەکەت لە کاتی لەدایکبوونەوه تا مردن بپاریزی. پێی نەدەگوتی رۆژی دووشەممە باوەرت بە شتیک بێ و بە شتیکتر لە سێ شەممەدا. ئەوه ئەمرۆکە زۆروکەم بۆ هەموو مەسیحییەکی ئۆرتۆدۆکس، هیندوو، بوودایی یا موسولمان راستە. لە لایەکەوه بیروھزری کەسەکە بەرەبەست کراو بەلام دەتوانی لەچوارچێوەی

هەمان ئەو بیروبووچوونەدا هەموو ژبانی تێپەر بکات و دەستکاریی هەستەکانی ناکرێت. ئیستا، لە دیکتاتۆریدا بە تەواوەتی پێچەوانەکەیی راستە. دیاردەیی سەمەرەیی دەولەتی دیکتاتۆری ئەوەیە بێر کۆنترۆلی بێر دەکات نەک توندوتۆلی بکات. دۆگمی و دادەمەزینی کە جیگەیی پرسیار لیکردن نین و رۆژ لەگەڵ رۆژیش دەیانگۆرێت. دەولەت پێویستی بە دۆگم هەییە لەبەر ئەوەی ئیتاعەتی رەھا لە خەلکەکەیی دەخواریت، بەلام ناشتوانی لەو گۆرانکارییانە دوورکەوتتەوه، کە بەھۆی پێداویستیەکانی سیاسەتی هیزەوه دیکتە دەکرین. ئەو خۆی بە دوور لە هەلە کردن رادەگەییەتی بەلام لە عینی کاتدا هیرش دەکاتە سەر هەمان چەمکی حەقیقەتی عینی. وەک نموونەییەکی رەق و ئاشکرا، هەموو ئالمانییەک تا مانگی سێپتامیری ۱۹۳۹ دەبواوە بە رق و کینەوه بروانیتە بۆلشویزمی رۆوسیای، و لە سێپتامیری ۱۹۳۹ بەدواوە دەبواوە بە ریز و لایەنگرییەوه تیی بروانی^{۱۵}. ئەگەر رۆوسیای و ئالمانیای بکەونە شەرەوه، کە ئەگەری زۆرەییە لە چەندسالی دادیدا وای لیبیت، دەبی گۆرانکارییەکی بەهەمان شێوە توند وتیز [لەھەلوپست گرتندا] بێتەکایەوه. چاوەروان دەکرێ ژبانی عاتیفی ئالمانییەکان، خۆشەویستی و رق لیبوونەوهیان، ھەرکات پێویستی کرد، بە شەویک بگۆردری.

زۆری بە پێویست نازانم ئاماژە بە کارتیکیەری ئەو چەشنە شتانە لەسەر ئەدەبیات بکەم. لەبەر ئەوەی نووسین زیاتر مەسەلەیی ھەست کردنە، کە ھەمیشە ناتوانری لە دەروە کۆنترۆل بکری. ھاسانە بۆ ئۆرتۆدۆکسییەکی سەردەم ماستاوی بکری، بەلام نووسین سەبارەت بە ھەرچەشنە ئەنجامیکی کارەکە

تەنیا كاتى گونجاو دەبى كە مرۇئىك ھەست بە راستىي ئەو قسەيە بكات كە دەبلى؛ بە بى ئەو، ھاندەرىي خولفاندن كورتى دىنى. ھەموو ئەو نىشانانەي وا بەدەستمانەوەن پىمان دەلین گۆرانى لەناكاوى ھەست، كە دىكتاتورى لە شوئىنكەوتووانى خوى دەخوازى، لەبارى سايكۇلوجىيەو نەگونجاو. ھەرۇھا ئەو ھۇكارى سەرەكى منىشە بۇ ئەو قسەيەم كە ئەگەر دىكتاتورىيەت لە پانتايى جىھاندا سەربكەوى، ئەدەبىيات بەو شىوہەيەي وا ئىمە دەيناسىن، كۆتايى پىدەت. لە راستىشدا وا دەرەكەوى كە دىكتاتورى تا ئىستاش كارىگەرى لەو شىوہەيەي بوو. لە ئىتالىا ئەدەبىيات پەكى كەتوو، لە ئالمانياش وىدەچى ھەر بەتەواوتى ھەستايىت. زياترىن كەدەوى تايەخوى نازىيەكان سووتاندنى كىتەبە. تەنانەت لە رووسياش ئەو رېئىسانسە ئەدەبىيەي وا ئىمە چاوەروانمان دەكرد نەھاوتە گۆرى، و گرنگترىن نووسەرانى رووس مەيلى ئاشكرايان بەرەو خۆكۆزى پىشانداوہ ياخود لە ناو زىنداندا بىسەروشىن بوون. من پىشتر گۆتم كە دىموكراسىي لىبرالى بەرەو كۆتايى دەروات، و ھەربۇيەش وا پىشانداوہ كە وىستبىتم بلىم ئازادىي بىروراش بە شىوہەيەكى چارناچار تووشى چارەنووسىكى شووم ھاتبى. بەلام پىمانىيە ئەوہ وايت، وەك ئەنجامىكى قسەكەم، بە ساكارى دەلیم بەبۇچوونى من، رزگارىي ئەدەبىيات كەوتوتە دەستى ئەو ولاتانەي كە لىبرالىزم تىياندا بە قوولى رەگ و رىشەي داكوتاوہ، ولاتانى غەيرە سوپايى، ئوروپاي رۇژئاوا و ئەمريكايەكان، ھىند، و چىن. بە برواي من – ئەوہ واھەيە ھىچ لە ھىوايەكى پىرۇز زياتر نەبى كە – ھەرچۇنىك بى، ئابوورىيەكى ھاوبەشكراو بەرىگەي

ھاتنەوہەيە، و ئەو ولاتانە تىدەگەن چۆن شىوازيك لە سوسىيالىزم پەرە پىدەن كە دىكتاتورىيەت نەبى، و تىيدا ئازادىي بىروچوونبەتوانى تاگگەرايى ئابوورىي لە نەمان رزگار بكات. ھەرچۇنىك بى، ئەوہ تاقە ھىوايەكە ھەموو ئەوانەي وا خەمى ئەدەبىيات دەخۆن، دەيقۇزەوہ. ھەرەكەس ئەو دەورە سەرەكەيە بىنىت كە ئەدەبىيات لە پىشكەوتى مېژوووى مرۇفدا دەيگىرى، دەبى ھەرۇھا پىداووستى بوون و نەبوونى بەرەركەنى كەردنى دىكتاتورىيەش بەچاوبىنى، چ لە دەرەوہ بەسەرماندا سەپىنرايت، چ لە ناوخۆوہ.

مانگى مەي ۱۹۴۱

پەراويز

۱. سەرچاوەی وەرگێران: جۆرج ئۆروئیل، «فاشیزم و دیموکراسی»-

كۆمەلەي پىنج وتار، چاپى پىنگوین بووكز، لەندەن ۲۰۲۰

George Orwell, "Literature and Totalitarianism", part of Fascism and Democracy booklet, Penguin Books, London 2020;

ISBN: 978-0-241-45567-8

۲. نووسەر لە ھەموو شوئىئىكى وتارەكەدا يەكەيتى سۇقىيەتى بە رووسيا ناودەبات.

۳. دەبى نامازە بى بە پىشكەشكەردنى يەك لە زنجىرە وتارەكانى نووسەر. بەلام ئەگەر نىياز لە وتارە چاپكراوہكانى ناو ئەم نامىلكەيە بىت، دەبى وتارى فاشىزم و دىموكراسى بى كە من پىشتر وەرەگىراوتە سەر كوردى.

۴. Geoffrey Chuser نووسەرى ئىنگلىزىي نىوہى دووہمى سەدەي سىزدەھەم و بناغەدانەرى رۇماننووسى ئىنگلئەرە. كىتەبى ھەرە ناسراوى چسەر برىتەيە لە حىكايەتەكانى كاتتەرى كە كۆمەلەي ۲۴ چىرۆكە لە زمان ۲۴ زيارەتچى كلىسەي مەزنى شارى كاتتەبرى لە باشوورى برىتانىاوہ. كلىسەي كاتتەبرى ديارەيەكى ھاوشىوہى فائىكانى كائولىكەكان مەسەيحيانى پىرۆتىستان.

۵. نامازەيە بە يەمانى دەسەلەي ۲۳ ي ئاگوستى ۱۹۳۹ ي يەكەيتى سۇقىيەتى و ئالمانيانى نازى بۇ دەستەرىزى نەكردنە سەر يەكتر، كە رۇژئاوايەكان بە رىخۆشكەرى شەرى دووہمى جىھانىي دەزانن. نووسەر باس لە گۆرانى روانگەي ئالمانيەكان بە نىسبەت يەكەيتى سۇقىيەتەوہ دەكات پىش و دواي مۇركرانى پەيمەنەكە.

“ وتوويز ”

”

وتووڤڙ له گهڙ
ناران نه ميني

نماده کردني: گوڤاري تيشک

“

ئاران ئەمىنى ماستەرى «ئەندازىيى» ئايتى»ى لە زانكۆى تەربىيەت مۇدەرىس لە تاران وەرگرتووه. هەر وەها دوكتوراى زانستى كۆمپيوتەرى لە زانكۆى ئەفنىيۇن لە فەرەنسا وەرگرتووه. پاشان بۇ ماوهى سالىك هەر لەوى تويزەرى پۇست دوكتورا بووه. ئىستاش هەر لە ولاتى فەرەنسا و لە زانكۆى لۇمان وەك تويزەرى پۇست دوكتورا لە بوارى ژىرىي دەستكردا تويزىنەوه دەكات. تويزىنەوه كانى لەسەر پىواژوى ئاخوتن و پىواژوى زمانى سروشتى بە تاييەت ناسىنەوهى ئاخيوهر، ناسىنەوهى ئاخوتن و وەرگىرانى دەنگ چر بوونەتەوه.

ئەگەر وەكوو زانستشانىك پىناسەيەك بۇ ژىرىي دەستكر بكن، چ پىناسەيەكتان بۇى هەيە!؟

لە راستيدا چەند پىناسەى جياواز بۇ ژىرىي دەستكر كراون كە رەنگە باوترىن و كۆنترىيان ئەمە بىت: ژىرىي دەستكر لقتىكى زانستى كۆمپيوتەرە و ئامانجى پەرەدانى سىستەمىكە كە كارىك جىبەجى دەكات كە مرۇف بۇ راپەراندى ئەو كارە پىويستى بە ژىرىي هەيە. كەواتە بۇ تىگەبىشتن لە ژىرىي دەستكر پىويستە لە هۆش يان ژىرىي مرۇفقىش تىگەين. بەلام هەر لىرەوه تووشى بەرەستى گەورە دەبين، چونكە تاكوو ئىستاش پىناسەيەكى تەواو و وردىن لەسەر ژىرىي مرۇف لەبەر دەستدا نىيە. بە گشتى دەتوانىن توانايە كانى چارسەرى پرس، پەبىردن، پلاندانان، تىگەبىشتن، بەلگاندىن، بىراردان، بەكارهينانى زمان، داھىنان، فىربوون و هتد، وەك دەر كەوتە كانى ژىرىي لە مرۇفدا دانىين. لە سەرەتاكانى دامەزاندنى ژىرىي دەستكردا، خەونىكى بەرزەفانە لەو پىناسەيەدا خۆى

حەشار دابوو كە «ماشىنىك دروست بكنەين هاوشىوھى مرۇف ژىرىي هەبىت». ئىستا كە سى چارەگەسەدە لە بنىاتنانى ژىرىي دەستكر تىبەر بووه، دەتوانىن پىداچوونەوه بۇ ئەو پىناسەيە بكنەين. هەرچەند ئامانجە سەرەتايە كە تا رادەيەكى زۆر بىجى بە ژىرىي دەستكر داوه، بەلام لەو مېژووه دوور و درىژەدا دەبينىن زۆر جارن لەو پىناسەيە دوور كەوتووبىنەوه. ژىرىي دەستكر كۆمەلىك توانايى سەرنجراكىش و سەرسوورەينەرى هەن كە لە توانايى مرۇف بەدەرەن. بۇ نموونە، ئىمەى مرۇف بە زەحمەت دەتوانىن لە رىگەى دەنگەوه چەند سەد كەس بناسىنەوه بەلام ژىرىي دەستكر لەم چەند سالەى دوايدا گەيشووتە ئاستىك كە تەنيا يەك سىستەم دەتوانىت ناسنامەى هەموو مرۇفەكانى سەر زەوى بە دەنگياندا بناسىتەوه. بەلام هاوكات دەبينىن كە ژىرىي دەستكر لە زۆر پرسى سەرەتايىدا ناگاتەوه مرۇف. لە پىناسەيەكى وردتردا ژىرىي دەستكر بە كۆمەلىك ئامراز و ئەلگورىتمى پىواژوى دەيتا (دراوه) دەگوترىت كە شوين ئامانجىكى دىارىكارو دەكەون و لە رىگەى دۇزىنەوه و فىربوونى نەخشە (pattern) شاراوه كانى ناو دراوه، فىر دەبن چۆن ئامانجە كە بەدى بەين. دىارە ئەم پىناسەيەش هەموو بوارەكە ناگرىتەوه بەلام تا رادەيەكى باش ئەو بوارە زانستىيە دادەپۇشىت كە ئەمرۇ وەك ژىرىي دەستكر دەيناسىن.

ئايلا دەتوانىن جۆرى جياواز بۇ ژىرىي دەستكر دىارى بكنەين!؟ ئەگەر بەلى! جۆرەكان چىن و پىوهرى دابەشكارىيەكە چىيە!؟

لە پۆلىنكارىيەكى زۆر گشتيدا ژىرىي دەستكر دابەش دەبىتە سەر دوو لقى هېماخووزى

(symbolism) و په یوه نځوونکی جیواوایی (connectionism). یه که م جیواوایی سهره کیی ئەم دوو لقه له وه دایه که چوون زاین دهنوینن. مه به سست له نواندی زاین (knowledge representation) ئەوه یه چوون زانیاریه کان له ناو کومپیوتهردا پیشان ددهین و پیواژو (process) یان ده کهین. له بۆچوونی هیماخواییدا زانیاری وه ک کومه لیک هیما سهر ده کریت. هیماخوایان پیمان وا بوو که به کارکردن له سهر هیماکان دهنوانن ماشینی ژیر بهرهم بهینن. بو نمونه وشه کان یان چه مکه کان له زماندا وه ک کومه لیک هیما دابننن. ئەوان پیمان وا بوو که به تیپه راندنی هیماکان له مه کینه به کی مەنتقی، دهنوانن ژیری بهرهم بهینن. ئەمه بۆچوونیکئی ناوه زخوایان یان رهشنالیستی بو ژیرییه. ههر له سونگهی ئەم بۆچوونه وه کومه لیک کاری گهوره کراون و ده ستگای مەنتقیی جیاجیا په ره یان پئ دراوه که کار له سهر هیماکان ده کهن. نمونهی ئەوانه مەنتقیی فازییه (fuzzy logic) که له هه مووان سهر که وتوو تره و دهنوانیت له سهر ئەو هیمایانه ش کاری مەنتقیی جیبه جی بکات که ریژه یی و دهره ستن (subjective). بو وینه له سیسته مه مەنتقییه کانی دیکه دا کومه لیک بگور (variable) هه ن که بریکی ژماره یی وهرده گرن و بهو پییه ش مه کینه مەنتقییه که ئەنجامگیری ده کات: «ئه گهر پله ی گهرمی ۴۰ دهره جه بوو، فینککه ره وه هل بکه.» به لام، له پارادایمی فازییدا دهنوانن بگوری زمانی مودیئل بکهین. بو نمونه کاتیک ده لئی «ئه گهر زور گهرام بوو، فینککه ره وه هل بکه.» لیره دا مه به سست له زور چییه؟ سیسته مه فازییه کان بو کارکردن و به لگاندن له حاله تی وادا په ره یان پی دهری.

وه ک له سهره تای وه لامه که دا گوتم دوو لقی سهره کیی ژیری ده سترکد هیماخوای و په یوه نځوایین. ئیستا ده چی نه سهر

ببه تی په یوه نځوای. له په یوه نځواییدا زاین له ئاستیکی نزمتر له هیماکان له کومپیوتهردا پیشان دهریت. په یوه نځوای به ئیلهام له چوونیه تی کارکردنی میشکی مروف دامه زرا. میشکی مروف له زیاتر له هه شتا ملیارد دهماره خانه (neuron) پیک هاتوو که له تورنکی ئالوژدا له گهل یه کتر په یوه نځوایان هه به و زانیاریش له په یوه نځوای نیوان دهماره خانه کاند له شیوه ی سیگنالی ئەله کتر و کیمیا ییدا پاشه کهوت ده بیته و ده گوارزیته وه. په یوه نځوای هه ول ده دات شتیکی ساده کراوه له و مودیله ی میشک ساز بکات. توره دهمارییه ده سترکه کان (artificial neural network) ئەو کاره ده کهن. توری دهماری ده سترکد له کومه لیک دهماره خانه ی ده سترکد پیک دیت که له دهماره خانه کانی تره وه زانیاری وهرده گرن و پیواژوی ده کهن. زانیاریش له شیوه ی کومه لیک ژماره له نیوان دهماره خانه کاند پاشه کهوت ده بیته. با به نمونه یه کی ساده جیواوی ئەم حاله ته له گهل هیماخوای باس بکه م. لیره دا بو نمونه دهمانه ویته وشه «کورده ستان» پیشان بدهین. ئەم وشه یه به شیوه ی کومه لیک ژماره له نیوان سه دان دهماره خانه دا پیشان دهریت. ئەگهر بمانه ویته کاریک له سهر ئەو زانیارییه بکهین که له نیوان دهماره خانه ده سترکه کاند بلاو بووه ته وه به شیوه ی هاوشان (parallel) و هاوتهریب ده کریت به لام له چوارچیوه ی هیماخواییدا پیواژوی زانیاری به شیوه ی زنجیره یی ده کریت. له میژووی ژیری ده سترکددا مملانییه کی زور له نیوان ئەو دوو ره وته سهره کییه دا له ئارادا بووه به لام له دوو ده به یی رابردوودا بۆچوونی په یوه نځوای به ته واوه تی زال بووه و ئەو شته ی ئەمرو به ژیری ده سترکد دهناسین بۆچوونی په یوه نځواییه. سئ هوکار پیکه وه ریکه یان بو ئەو سهر کهوتنه ی په یوه نځوای خو ش کردوو که ئەوانیش بریتین له

► <https://ajaykuriakoscjacobson.com/decoding-the-machine-mind/>

پیشکەوتنى زانستى و تيوريك، پيشكەوتنى ژېرخانه كانى ژميركارى (computation) و ھەروھا پەرەسەندنى دەيتا.

له ئاستى جـيھانيدا
پەشۋەكان - سەرسوورمانىك بەرانبەر
بە ژيرىي دەستكرد ھەيە. ئىوھ ئەو
دياردەي پەشۋەكان - سەرسوورمانە چۆن
ھەلدەسەنگىنن؟! ھەتا چەندە پىيى لە
راستىيەكاندا/پە!؟

ئەو وتارە پىنكەھتەي تۆرىكى دەمارى نوپى دەناساند بەناوى ترانسفۆرمىر. ئەم تۆرە دەمارىيە نوپىيە كارىگەرىيەكى گەرەي لەسەر ژيرىي دەستكرد دانا و ئەگەر بەر لە فيربوونى قوول دەمانتوانى ئەوپەرى تۆرىكى دەمارى بە بىست چىن رابھىنن، ئىستا ئىتر دەتوانىن سەدان و بگرە ھەزاران چىن لە دەمارەخانە دەستكردەكان لەسەر يەك ھەلچىنن و تۆرى زۆر گەرە رابھىنن. ئەم تۆرە گەرەھە ھەلى ئەوھەيان پىي داپن كە لە بوارەكانى ۋەرگىرانى ماشىن، ناسىنەھەي ئاخاوتن، بەرھەمھىنانى ئاخاوتن، پىشكىنى جىنۇمى مروۇف، ۋەرگىرانى دەنگ بو دەنگ و ھتد، پىشكەوتنى زۆر گەرە تۆمار بگەين. بەكىكى تر لە كەلكە سەرنجراكىشەكانى ئەم تۆرە دەمارىيە نوپىيە شتىكە بە ناوى مۇدىلى زمانىي گەرە (large language model). چەت جى.پى.تى يەكىك لەو مۇدىلە زمانىيەيە. ئەركى مۇدىلى زمانىي بەرھەمھىنانى دەقە. ئەم چەند كەلكە نوپىيە ژيرىي دەستكرد ھەموو مېدىي جىھانى داگىر كرد. ئەم سەربىرە زانستىيەم لىرەدا بو ئەو گىرپاھەو كە بلىم چ شتىك ئەو پەشۋەكان و سەرسوورمانەي دروست كرد كە ئەوئىش فيربوونى قوول، تۆرى دەمارىي ترانسفۆرمىر و مۇدىلى زمانىي گەرە ۋەك يەكىك لە كەلكەكانى ئەو پىشكەوتنەيە. لە نەبوونى رۆشنىرىي زانستىدا ھەلى ئەو دەرەخسىت كە بە جوولاندنى ھەست و سۆزى خەلك، ترس و تۇقان بلاو بگىرتەو. بەلام لە راستىدا ئەو پىشكەوتنەي ئامازەمان پىي كرد، بو بلاو كوردنەھەي ئەو ترسە ناپىت. من پىم وايە شتىكى كاتى و شەپۇلىك كاردانەھەي بەرانبەر ئەو پىشكەوتنە زانستىيە. پىويستە ئىمەي كوردىش ھەم لەو پىشكەوتنە زانستىيەدا بەشدار بىن و ھەم لە بەرژەوھندىي پىداوېستىيەكانى خۇمان كەلكى لى ۋەربگرىن.

سالى ۲۰۱۵ وتارىك بە ناوى فيربوونى قوول (deep learning) لەلابەن سى زاناي گەرەي زانستى كۆمپيوتر بە ناوى يان لۇكان، يوشوا بىنجىو و جىفرى ھىنتون لە گوڧارى نەچردا بلاو كرايەوھ. ئەو وتارە بە پوختى باسى لە پىشكەوتنىكى دىكەي تۆرە دەمارىيەكان دەكرد و ئەوھش رابھىنان يان فيركردنى ئەو تۆرە دەمارىيەبوو كە قەبارەيان زۆر گەرەيە و لە چەندىن چىن پىنكەتوون كە ھەر كام لەو چىنانە لە ئاستى جىجىادا لە دەيتا (دراوھ) تىدەگەن. لە راستىدا پىشتر و لە سالانى ۱۹۸۰دا پىشكەوتنى تيوريك و بىركارى بو رابھىنانى ئەم جۆرە تۆرە دەمارىيە بەدى ھاتبوو، بەلام زۆر كەم لە رابەراندنى كارەكانىندا سەر دەكەوتن. ھۆكارى سەرەكىي ئەوھش كەمىي دراوھى بەردەست بوو. ھاتنى تۆرە كۆمەلايەتتىيەكان و تەقىنەھەي دراوھ وای كرد كە بە سەرکەوتووي تۆرى دەمارىي گەرە رابھىنن و پىشكەوتنى زۆر گەرە لە كارى جىجىا ۋەك ناسىنەھەي ئاخاوتن، ناسىنەھەي رۇخسار و ۋەرگىرانى ماشىندا بە دى ھات. لەو قۇناغە بە دواوھ ژيرىي دەستكرد دەچىتە ناو شوپشىكى نوپوھ: شوپشى فيربوونى قوول. سالى ۲۰۱۹ وتارىكى زۆر گرېنگى دىكە بلاو كرايەوھ بە ناوى «سەرنجان، ھەموو ئەو شتەيە پىويستمانە!»

”

**گفتگو با
جواد چمن آرا**

نشریه‌ی تیشک

“

جواد چمن آرا در سال ۲۰۱۸ دکترای خود را در رشته علوم کامپیوتر از دانشگاه ینا در آلمان و با محوریت پژوهش در مورد زبان های کویر و پردازش ناهمگن داده‌ها دریافت کرده است. او پس از آن بعنوان پژوهشگر در مرکز اطلاعات علم و فناوری لایبنتیس در دانشگاه لایبنتیس هانوفر مشغول به پژوهش و تدریس بوده است. همچنین از فعالیتهای او می توان به مدیریت پروژه در مرکز تحقیقاتی L3S در زمینه تحول دیجیتال و توسعه روش‌های هوش مصنوعی و مسئول گروه مدیریت داده‌های صنعتی در آزمایشگاه مشترک TIB/L3S اشاره کرد.

شش به عنوان فردی که در عرصه دانش تحصیل و تحقیق می‌کند، تعریف شما از هوش مصنوعی چیست؟

هوش مصنوعی شاخه ای از علوم و مهندسی کامپیوتر است که به ساخت ماشین هایی می پردازد که می توانند یادگیری، استدلال و عمل خودمختار داشته باشند. این سیستم‌ها معمولا قادر به انجام وظایفی هستند که نیازمند هوش انسانی است. نیاز به هوش انسانی میتواند در سطوح مختلفی تعیین و تعریف شود، از قبیل تقلید، یادگیری، تولید، اختراع و کشف. این سطوح از عملیات می‌تواند از تکنیک‌های مختلفی از جمله یادگیری ماشین، پردازش زبان طبیعی، بینایی ماشین و رباتیک، با هدف فراهم کردن امکان تقلید از عملکرد های شناختی مانند یادگیری، استدلال، حل مسئله و درک بهره بگیرد.

شش ما با یک هوش مصنوعی روبرو هستیم یا با هوش‌های مصنوعی روبرو هستیم؟

می‌توان انواع مختلفی از هوش مصنوعی را بر اساس قابلیت‌ها و عملکردهایشان تعریف کرد. به طور کلی، هوش مصنوعی را می‌توان به هوش مصنوعی محدود (هوش ضعیف) و هوش مصنوعی عمومی (هوش قوی) تقسیم کرد.

هوش مصنوعی محدود به سیستم‌هایی اشاره دارد که برای وظایف یا حوزه‌های خاصی طراحی شده‌اند، مانند سیستم های تشخیص گفتار، تشخیص چهره، فیلترکردن ایمیل های ناخواسته، وسایل نقلیه خودران و بازی ها.

هوش مصنوعی عمومی، دارای قابلیت‌های شناختی شبیه به انسان بوده و قادر به درک، یادگیری و انجام وظایف در حوزه‌های مختلف است. معیارهای تقسیم شامل سطح خودکاری، گستردگی وظایفی که می‌تواند انجام دهد و درجه هم سطح بودن با هوش انسانی است. این نوع هوش مصنوعی هنوز وجود و بروز گسترده ندارد اما قادر به یادگیری هر کار فکری است که یک انسان می‌تواند انجام دهد؛ می‌تواند رمان بنویسد، خودرو و وسایل خانه را تعمیر کند و با افراد گفتگوی فلسفی داشته باشد.

شش در سطح افکار عمومی و حتی سطوح سیاستگذاری و دانشگاهی با نوعی دوگانه حیرت و وحشت روبرو هستیم شما این پدیده را چگونه تفسیر می‌کنید؟!

حیرت، تحسین و نگرانی جهانی نسبت به هوش مصنوعی از پیشرفت های سریع و پتانسیل تحول آن در زمینه‌های مختلف و تاثیر آن بر جوامع، اقتصاد، اخلاق و اشتغال نشأت می‌گیرد. اندازه و نوع این واکنشها بستگی به

عواملی مانند سرعت پیشرفت فناوری، آگاهی عمومی و نگرش‌های فرهنگی نسبت به فناوری دارد و در جوامع مختلف و گروه‌های انسانی مختلف متفاوت است. آنچه که اهمیت دارد این است که هر جامعه‌ای مزایا و چالش‌های هوش مصنوعی را مورد پژوهش دقیق قرار دهد و برای کوتاه، میان و دراز مدت خود سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و اقدام نماید.

سروش آیا می‌توانیم مزایا و تهدیدات هوش مصنوعی را در حال تعیین کنیم!؟

هوش مصنوعی نیز مانند هر فناوری دیگری با خود مزایا و چالش‌هایی را به همراه می‌آورد. در بخش‌های زیر سعی کرده‌ام عناوین کلی این دو دسته را فهرست کنم.

مزایا:

- تقویت فردگرایی و لیبرالیسم فردی با ارائه راه حل‌ها، محصولات و آموزش‌های شخصی سازی شده.
- افزایش کارایی و بهره‌وری در حوزه‌ها و صنایع مختلف از طریق اتوماسیون و بهینه‌سازی فرایندها.
- دقت و صحت بالاتر در وظایفی مانند تشخیص پزشکی، پیش‌بینی آب و هوا و مدل‌سازی مالی.
- پیشرفت در حوزه بهداشت و سلامت، از جمله شخصی‌سازی تشخیص، درمان و نظارت بر روند بهبود و نیز طراحی دارو برای افراد بر حسب شرایط هر بیمار.
- کاهش خطای انسانی در وظایف حیاتی.
- کشف و اختراع مواد، داروها، پلیمرها و دیگر سیستم‌های صنعتی.
- کاهش نیاز به آزمایش و نمونه‌سازی از طریق پیش‌بینی رفتار سیستمها، مواد، سلول‌ها، باکتریها، میکروبوها و دیگر ارگانیسم‌های پایه.

- تقویت امکان ارتباط زبانی انسان‌ها از طریق سیستم‌های ترجمه خودکار و بلادرنگ. در عین حال امکان تاثیر عمیق بر زبانهای کوچک و کاهش نیاز به زبان مادری. چالش‌ها:

- پتانسیل سوگیری در الگوریتم‌های هوش مصنوعی که منجر به نتایج تبعیض آمیز می‌شود.

- نگرانی‌های مربوط به حریم خصوصی در مورد جمع‌آوری و استفاده از داده‌ها توسط سیستم‌های هوش مصنوعی.

- ملاحظات اخلاقی در مورد سیستم‌های سلاح‌های خودمختار و دیگر سیستم‌هایی که میتوانند بر سرنوشت تعداد زیادی از انسان‌ها تاثیرگذار باشند

- کاهش و جابجایی شغلی و نابرابری اقتصادی ناشی از اتوماسیون و تغییرات نیروی کاری که به واسطه هوش مصنوعی رخ می‌دهد.

- ایجاد نوعی کاپیتال جدید که کنترل آن در دست تعداد کمی از افراد، موسسات و کشورها خواهد بود که به نوبه خود منجر به توسعه نابرابری اقتصادی، سیاسی و امنیتی خواهد شد.

- بالا رفتن هزینه بیمه‌های بیکاری و دوره‌های بازآموزی نیروی کار که اغلب از طریق بالابردن میزان مالیات عمومی انجام پذیر است
- ایجاد شیفت زمانی، مکانی و هویتی در جوامع کمتر توسعه یافته به سود جهانی سازی یا قطبی سازی.

- تاثیر عمیق بر مفاهیمی چون فرد و فردیت، قانون، مسئولیت، مجازات و سیستم‌های حقوقی.

- کاهش کیفیت خروجی سیستم‌های هوشمند به دلیل جایگزینی انسانها و نیز کاهش میل انسان‌ها به تولید محتوای ارزشمند.

- عدم وجود قوانین و مقررات حقوقی و اخلاقی جهان شمول برای کنترل، مدیریت و هدایت هوش مصنوعی.

“ رینمایی نووسین ”

رینووسی کوردی

ئاماده کردن:
بهشی زمانهوانی

”

به سهرنجدان بهوهی نووسه رانی تیشک و خویندهوارانی
کورد، بنه ما گشتیه کانی رینووسی کوردی ده زانن، به
پیوستیمان نه زانی هه موو به شه کانی رینووسی کوردی لیڤه
بنووسینه وه و ته نیا لهه نووسراوه کورته دا ئامازه بهو خالانه
کراوه که به شیککی زۆر له نووسه ران له بهرچاویان ناگرن و به
ههله ده یاننووسن...

“

کیشەى (ر)ى سەرتا

تەنیا لە شـێـوـهـزـارى كـرمانجـى سەروودا پـىـتى «ر» لە سـەـرەـتـاى وشە دەتوانى بچوو كـىـش بـىـت. لە باقى شـێـوـهـزـارە كان وانا شـێـوـهـزـارە كانى كوردى ناوەندى و كوردى گۆرانى و خوارەو دەدا، رپى سەرتا هەميشە قەلەو و بە قەلەویش دەنووسریت. رزگار، رینگا، ريباز، رينوینى.

کیشەى (و)ى بە یوهندى

پىتى (و) كاتىك بۆ پىكهوه بەستنهوهى دوو وشە پىكهوه دیتە ناو رستهوه، رۆلى وشە یەكى سەر بەخۆ دەگىرێ و نایى بلکیندرى بە وشەى پىش یا پاش خۆ یەوه.

ژن و پیاو

حیزب و لایەنە كان

كۆمەلگا و حكومەت

حەز و خولیا

لەو وشە لىكدراوانەى كە لە لىكدراوانى دوو وشە بە (و) دروست بوون دەبێ بە یەك دانە (و) بنووسرێ نەك دوو دانە:

گفتوگو

هاتوچو

توندوتیژی

كەشوههوا

كشتوكال

هەلسو كەوت

کیشەى (ی) ى خستنهسەر و ئاوه ئناو

هەموومان دەزانین بۆ لكاندنێ ناو بە ئاوه ئناو یان موزاف بە موزاف ئیله یههوه، كەلك لە نیشانهى (ی) وەر دەگیریت و (ی) دەلكیت بە ناوه كهوه.

پیشمه رگه + ی + ئازا = پیشمه رگه ی ئازا

کتیب + ی + بەسوود = کتیبى بەسوود

خولیا + ی + رزگارى = خولیاى رزگارى

خەلك + ی + كوردستان = خەلكى كوردستان

بەلام ئەگەر ناویك خۆى بە (ی) كۆتایی بىت، ديسان دەبىت نیشانهى (ی) بچیتە سەر.

دیاری + ی + كوردستان = دیاریى كوردستان

یه كیتى + ی + نیشتمانى + ی + كوردستان = یه كیتى نیشتمانى كوردستان

ئەگەر وشە كە بە دوو (ی) كۆتایی بىت، ديسان دەبىت نیشانهى (ی) وەر بگریت و بە سى (ی) بنووسرێ.

ئاواریه ی + ی + كورد = ئاوارهیى كورد

شاره زایى + ی + كاربه دهستان = شاره زایى كاربه دهستان

قهیرانى + ژینگه یى + ی + كوردستان = قهیرانى ژینگه یى كوردستان

(ی) جیناوی سیپهم کەسی تاک

پیتی (ی) جیناوی سیپهم کەسی تاکە. وەک ئەو سی حالەتە ی لە سەرەووە بۆ (ی) خستەسەر باسماں کرد، ئەگەر لە شوونیک پیوست بە (ی) جیناوی سیپهم کەسی تاک بی دەبی بنووسری. زۆربە ی نووسەرانی بۆ حالەتی یە کەمدا کە حالەتی سادە یە دەینووسن بەلام لە حالەتی دووھەم و سیپھەمدا ناینووسن بەلام نووسینی پیوستە.

۱.

پرسیاری کرد

وتاری نووسی

کتیپی خویندەو

۲ و ۳.

کورد ئازادی دەوی

شەریف چالاکی ژینگەیی دەکرد

(لە یە کەمیاندای «ی» بۆ خستەسەرە و لە دووھەمدا جیناوە)

خویشاندانی نارەزایی بەرپۆیە برد

(لە یە کەمیاندای «ی» بۆ خستەسەرە و لە دووھەمدا جیناوە)

نەتەوێ کورد سەربەخوویی دەوی

(لە یە کەمیاندای «ی» بۆ خستەسەرە و لە دووھەمدا جیناوە)

جیناوی لکاو (ی) بۆ سیپهم کەسی تاک و (یان) بۆ سیپهم کەسی کۆ، کاتیک لەگەڵ «کاری تێپەر / فعل متعدی» دا بین دەبی وەک خۆیان بنووسری. نمونە ی گەردانکردن

گرت، گرت، گرتی / گرتمان، گرتمان، گرتیان

ئەگەر قەدی کردارە کە خۆی بە پیتی ... ی کۆتایی هاتی، کاتیک کە جیناوی لکاو یان دەخریتە سەر نابیت ... ی بقرتیرت:

نووسین: نووسی:

نووسیم، نووسیت، نووسیی (نووسی هەلە یە لەبەر ئەو ی قەدی کاری کردووە نووس

نووسیمان، نووسیتان، نووسییان (نووسیان هەلە یە لەبەر ئەو ی قەدی کاری کردووە نووس

نووس)

پرسین:

پرسی + م = پرسیم

پرسی + ت = پرسیت

پرسی + ی = پرسیی

دەبیت و بنووسری: من پرسیم، تۆ پرسیت، ئەو پرسیی. (نەک ئەو پرسیی).

پرسی + مان = پرسیمان

پرسی + تان = پرسیتان

پرسی + یان = پرسییان

دەبیت بنووسری: ئیمە پرسیمان، ئیو پرسیتان، ئەوان پرسییان (نەک ئەوان پرسیان)

نمونە ی تر:

کاری تێپەر: (دزین، برین، کرین، گۆرین، نووسین)، کە لە سیپهم کەسی تاکدا دەبنە (ئەو

دزیی، ئەو بریی، ئەو کرپی، ئەو گۆرپی، ئەو نووسی.

جیناوی لکاو له کاری (تینه پەر / لازم) دا:

بهلام ئەگەر کرداره که (کاری تینه پەر / فعل لازم) بوو وهک (بارین، فرین، خزین، وهین، پژمین) ئەو کاته له دۆخی رابردوودا کهک لهم جیناوه لکاوانهی (..م، ..ی / یت، ... / ..ین، ..ن، ..ن) وهرده گرین. ئەگەر قه دی کرداره که به کۆتایی هاتییت له کاتی خستنه سه ری ئەو جیناوانه دا نابیت له بیر بکریت و پئویسته بنوو سرت. نموونه ی گهر دانگراو:

فرین؛ فریم = م = فریم = من فریم، فری ی = فری ی = تو فری ییت، فری - = فری = ئەو فری تاک: فریم، فری / فرییت، فری.

کۆ: فرین، فرین، فرین.

نموونه ی تر:

کاری تیه پەر: (دزین، برین، کرین، گۆرین، نووسین)، که له سییه م کهسی تاکدا ده بنه (ئەو دزی، ئەو بری، ئەو کرپی، ئەو گۆرپی، ئەو نووسی).

ههروها له دۆخی کۆی سییه م کهسی کۆش هه ر به هه مان شیوه یه:

پرسییان (نهک پرسیان)
گۆرپیان (نهک گۆرپیان)
دزییان (نهک دزییان)

کیشه ی (ه) وهک فرمانی په یوهندی و (ی) یاریده ده ر

بزوینی (ه) له زمانی کوردیدا ۱۲ کارکردنی هه یه که نووسه ران زۆر به ی کات به شیوه ی ئاسایی و بی هه له به کاریان دینن به لام له چهند حاله تیکدا که لیره ئاماژه یان پی دکه ین تووشی هه له ده بن.

یه کیک له کارکرده کانی (ه) له کوردیدا بو کار ی دانه پاله یا کار ی نه تاوه

کچه که جوانه

گواره که ی زپه

کتیب به سووده.

کوردستان خو شه.

به لام ئەگەر وشه یه که به (ه، ا، و، ی، ئ) کۆتایی بیت، ده بیت (ی) یه که یاریده ده ر زیاد بکریت و له جی (ه)، (یه) ده چیه سه ر موسنه د.

ئەو شاره زا به.

کار یکی به جییه.

برینم کاریه.

کراسه که ی کر شه به.

یه کیک دیکه له کارکرده کانی (ه) ئەوه یه که ده بیت به شیک له هاوه لئانوی نیشانه.

ئەم گۆفاره

ئەم کتیبه

ئەم حیزبه

ئەم کوردستانه

لەم حالەتەشدا وەك حالەتی پێشوو ئەگەر وشەیهك به (ه، ا، و، ی، ئ) كۆتایی بیت، دەبیت (ی)یهکی یاریدەدەر زیاد بكریت و لەجیی (ه)، (یه) دەچیتە سەر موسنەد.

ئەم كۆبونەوهیه

(زۆربە ی نووسەران ئەگەر وشەیهك به «ه» كۆتایی هاتبێ «یه» نانووسن كه هەلەیه)

ئەم چیایه

ئەم رادیوییه

ئەم ئەم ئاسانکارییه

ئەم جیییه

ئەم پێكهاتهیه

هیندیك جار ئەو دوو (ه)یه كه له دوو حالەتی پیشوودا باسمان كرد به دواى یەكدا دین. لەم

هيوام بەم گۆفارهیه

هيوام بەم كۆبونەوهیهیه (وەك حالەتی پێشوو زۆربە ی نووسەران ئەگەر وشەیهك به «ه» كۆتایی

هاتبێ «یه» دووهم نانووسن كه هەلەیه)

چاوم لەم حیزبیه

چاوم لەو چیايهیه

كورد نشتەجیی ئەم كوردستانهیه

كورد نشتەجیی ئەم جیییه

به قازانجی ئەم پێكهاتهيهیه

كیشەى (به، بى)

(به) بهمانای دارا و خاوەن و (بى) به مانای بېبەرى بوون، هەم له ئاستی وشەى سەر به خۆدا له

رستەدا دەور بگێرن و هەم له ئاستی وشەسازیدا کارا بن.

هەر کاتیك (به) بهو مانایه ی سەر مه ئاو له ناویکی تازه دروست بکات، به سەر ناوه كه وه

دەنووسریت: به سوود، به تام = به چێژ، به پروا = بروادار

هەر وهها ئەگەر بى به مانای (به بى) نه بێت و دهسته ی ئاو له کار دروست نه کات، به سەر ناوه كه وه

دەنووسریت و ئاو له ناویکی تازه دروست ده کات.

ئەو هێچ کاتیك مروۆفیکى بیهیوا نه بووه. بیهیوا = ئاو له ناو

به لام

به بى هیوا لەم تاریکستانه رى دەر نابهیت.

یان بى هیوا لەم تاریکستانه رى دەر نابهیت. بى هیوا = دهسته ی ئاو له کار

كیشەى پێشبه ندى له

ئەگەر چى (له) خۆى وه كوو ئامرازىكى سەر به خۆیه و له بنه رته دا خۆى کار ده کاته سەر وشه گه لى

وه كوو (سەر، پشت، ژېر، ناو و ...) به لام ئیستا له زمانى كوردیدا ئەم وشه یله به یه ك وشه و به

پێشبه ندى حساب ده كړین: له سەر، له پشت، له دوا، له ناو، له نیوان، له ته نىشت،

له سەر رېگای گه رانه وه م..

له نیو ئەم دارستانه دا،

کیویکی بهرز له نیوان ئەم دوو شاره دا یه.

لە پشت پەنجەرە کە راوەستابوو.
 تییینی: سەر ئەگەر بەمانای خودی سەر بیت، ئیتر بە جیا دەنوسریت.
 بەردیکی لە سەری دا.
 سەرتاپای لەشی تەر بوو. (سەرتاپا یەك وشەیه، بەواتای ھەمووی جەستەیی)
 ھەر لە سەر تا پاتەوہ.
 تییینی ۲: لە ئەم لا --- لەم لا
 لە ئەو کا--- لەو لا

کێشە (دا)

(دا) لە کوردیدا بە سێ شیوہ دەردەکەوێت.
 (دا) وە کوو بەشیک لە دووانەیی (لە...دا) و (بە...دا) و (دە...دا) کە ھەمیشە بە وشەیی پیش خۆیەوہ دەلکینریت.
 لە کوردستاندا، بەو رینگایەدا ھاتم.
 (دا) وە کوو پیشگری دروستکەری کاری دارپژراو: بە حوکمی پیشگر بوون و سەر بەخۆ نەبوونی، لە گەل ئەو وشەیدا دەنوسریت کە دەچیتە سەری:
 دانیشتن
 داگرتن
 چۆکی دادا.

تییینی: ئەو حوکمە بۆ دوولەگەرەکانی تری وە کوو (لە...وہ) و (لە...را) و ... دروستە.
 (دا) وە کوو کاری سەر بەخۆ کە ھەمیشە بە جیا دەنوسریت.
 بەردیکی لە پەنجەرە کە دا.
 خەنجەرکی لە سەر دلی دا.

کێشە (را)

را دۆخیکی سادەتری لە دا ھەیه. را وە کوو بەشیک لە دوولەگری (لە...را) و (بە...را) ھەمیشە بە وشەیی پیش خۆیەوہ دەلکینریت.
 را دەوری پیشگر دەبینیت و کاری دارپژراو دروست دەکات: راھاتن، راخستن
 بە شتیک راھاتن بە واتای فیر بوون و خوو پیوہ گرتنە.
 لەم موبایلە نوێیەت رازیت؟ - بەلی، پیی راھاتووم.
 تا ئیستە بۆ سندووس چوویت؟ - جاریک پییرا ھاتووم.

ئەم/ئەو

ئەم و ئەو چ وە کوو جیناوی ئاماژە و چ وە کوو ئاوەلناوی ئاماژە، وشەیی سەر بەخۆن و نابییت بە وشەیی پاش خۆیانەوہ بلکینرین.
 بەلام وشە گەلی وە کوو ئەمشەو، ئەمڕۆ، ئەمسال بوون بە وشەیی سەر بەخۆ و ئەو ریسایە نایانگریتەوہ.
 ئەمشەو بی شیو سەر دەنییتەوہ.
 ئەم شەوہ چەند تاریک و بیدەنگە.

تیبینی:

له ٺه و --- له و
له ٺه م --- له م
له ٺه وئ --- له وئ
له ٺه مئ --- له مئ
له ٺیره --- له ٺیره

کاری پیشبهندي

پئ/ لئ/ تی، چۆریکی تر له دهربرینی دۆخی به/ له/ ده - ن و بهشیوهی ئاسایی دهبیئت
سه ره خو مامه له یان له گه ل بکریت.

پشتم پی بهست

کتیبم پی دا

گوشاری دوژمن چۆکمان پی دانادا

دهستم لئ هه لگرت

تی هه لده

دهستی پی بکه

ههنديک کار به پیشبهنده کانیه وه مانای تازه دروست ده که ن بۆیه ده بی به سه ره یه که وه
بنووسرین.

پیگه بشتن

تیگه بشتن

پیکه نین

ئیدیوم

دهبیئت مانای ئیدیومی چه ند وشه له گه ل کاری لیکدراو جیا بکه یه وه. ئیدیومی که له چه ند
وشه پیکه اتوه، به پیچه وانیه کاری لیکدراو وشه کانی به جیا دهنووسرین.

دهست لئ هه لگرتن

= وازهینان

دهست لئ بهردان

= واز لئ هینان

ئاسنی سارد کوتان

= کاری بیهووده کردن

چاو لئ داخستن

= گرنگی پی نه دان

رینمایی نووسین مەرجه گشتیه‌کانی وەرگرتنی وتار

- ۱ تیشک به زمانی کوردی بابت بلاو ده‌کاتهوه. ئەگەر نووسەرێک لەبەر هەندیک ھۆکار بیهه‌وێ پەيامە‌کە‌ی به زمانی فارسی بگه‌یه‌نێت، دوا‌ی پەسندی دەستە‌ی نووسەرێک وتارە‌کە‌ی وەرده‌گیرێت.
- ۲ له هەر ژماره‌یه‌کی گۆفاری تیشکدا، لیکۆلینه‌وه له‌سەر مژاریکی تابه‌ت ده‌کری؛ به‌لام توێژه‌ران ده‌توانن له دەر‌ه‌وه‌ی ئەم بابه‌ته‌شدا و به مەرچیک که وتارە‌که‌یان په‌یوه‌ندی به پرس‌ی کورد و کوردستانه‌وه بی، لیکۆلینه‌وه‌کانی خۆیان بۆ گۆفاری تیشک بنێرن.
- ۳ گۆفاری تیشک گرنگی به چوار شیوازی وتارنووسین ده‌دا و داوا له نووسەرێک ده‌که‌ین له په‌کیک له‌و شیوازانهدا وتارە‌کە‌ی خۆیان ئاماده‌ بکه‌ن:

 - **وتاری هه‌لسه‌نگاندن:** له نیوان ۸۰۰ تا ۱۵۰۰ وشه؛ توێژه‌ران ده‌توانن هه‌لسه‌نگاندن بۆ ئەو کتیب، فیلم، مۆسیقا و شانۆیانە بکه‌ن که پیوه‌ندیان به پرس‌ی کورد‌ه‌وه هه‌یه.
 - **وتاری شیکاری:** له نیوان ۱۵۰۰ تا ۲۵۰۰ وشه؛ له‌م شیوازه‌دا مەرچ نیبه‌ که نووسەر ئامازه به سەرچاوه‌کان بکا، به‌لام ده‌بی بابه‌ته‌که له‌سەر بنه‌مای بیرو‌که‌یه‌کی روون ئاماده‌ کرابێ و دەر‌نجاهی توێژینه‌وه‌که شی بکریته‌وه.
 - **وتاری تیوری:** له نیوان ۲۵۰۰ تا ۴۰۰۰ وشه؛ له‌م شیوازه‌دا پیوسته‌ که نووسەر ئامازه به سەرچاوه‌کان بکا و که‌لک له تیوریه‌کی تابه‌ت بۆ لیکۆلینه‌وه‌کە‌ی وەر‌بگری. تکایه‌ سه‌یری سیسته‌می سەرچاوه‌دان بکه‌ن.
 - **وهرگیران:** له‌م به‌شدا هه‌ول ده‌دری هه‌ندیک وتاری گرنگ که له‌سەر کوردستان به‌ره‌م هاتوون، له زمانی په‌که‌مه‌وه، تهرجه‌مه بکریته‌وه. له رووی زانستیه‌وه و له‌بهر گونجان له‌گه‌ل فه‌لسفه‌ی گۆفاری تیشک ده‌بی وتارە‌کان له لایه‌ن ده‌سته‌ی نووسه‌رانه‌وه په‌سند بکرین.
 - ۴ ئەو توێژه‌رانه‌ی که له رۆژه‌لات ده‌ژین ده‌توانن وتارە‌کانیان به ناوی خوازاوه‌وه بلاو بکه‌نه‌وه به مەرچیک که سه‌رنووسه‌ر په‌سندیان بکات.
 - ۵ ده‌سته‌ی نووسه‌رانی تیشک دوا‌ی هه‌لسه‌نگاندنی وتارە‌کان نووسه‌ران له شیوازی چاپ و گۆرانکاری پیوسته‌ ئاگادار ده‌کاته‌وه.
 - ۶ پیوسته‌ له‌گه‌ل وتارە‌کان پوخته‌یه‌کی کورت له نیوان ۵۰ تا ۷۰ وشه ئاماده‌ بکری.

شیوازی سەرچاوه‌دان

گۆفاری تیشک که‌لک له سیسته‌می سه‌رچاوه‌ دانی شیکاگو وەر‌ده‌گری. نووسه‌ران له هەر شوێنێکدا که پیوسته‌تیا به ئامازه به سه‌رچاوه‌یه‌ک هه‌بوو یا ده‌بانه‌وێ له په‌راویژدا شرۆفه‌یه‌کی زیاتری بابه‌ته‌که بکه‌ن، ده‌بی هه‌موویان هەر له په‌راویژی کۆتاییدا بێنن. نووسه‌ران ئاگادار ده‌که‌ینه‌وه که ده‌بی به ته‌واوی سه‌رچاوه‌که بنووسن و ژماره‌ی لاپه‌ره‌کان دیار بکه‌ن. له کۆتاییدا پیوسته‌ ناکا لیستی سه‌رچاوه‌کان به‌جیا دوویات بیه‌ته‌وه. له خواره‌وه ئامازه به چهند شیوازی سه‌رچاوه‌ دان ده‌که‌ین:

۱. کتیب

عه‌بدوله‌رحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، وهرگیرانی عه‌بدوللا حه‌سه‌ن‌زاده (هه‌ولیر: چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، ۲۰۱۴)، ۳۲۰.

دیوید مک‌داول، تاریخ معاصر کرد، ترجمه‌ ابراهیم یونسی (ته‌ران، پانید، ۱۳۸۳)، ۵-۶.
Robert Olson, The Emergence of Kurdish Nationalism and the Shikh Said Rebellion 1880-1925 (Austin, University of Texas Press, 1989) 83-4.

۲. به‌شیک له کتیب

Abbas Vali, "Nationalism and the Question of Origins," in Essays on the Origins of Kurdish Nationalism, ed. Abbas Vali, (Costa Mesa: Mazda Publisher, 2003), 8-9.

۳. گۆفار و ژورنال

ئیدریس ئەحمه‌دی، «شار و راسان»، گۆفاری تیشک ۴۸ (۲۰۱۸): ۱۳-۱۷.
Ahmad Mohammadpour and Kamal Soleimani, "Interrogating the tribal: the aporia of 'tribalism' in the sociological study of the Middle East," The British Journal of Sociology (2019 online): 18.

”

IN THE NEXT ISSUE

“The Middle East’s Political Conflicts and the Destiny of the Kurds”

“

	Foreword	
Nasir Muradi		6
	Preface	
The Role of the Organization in the Objectification and Subjectification		10
	Theory	
New Era Concepts and Political Thought in Iran...		44
A Glance at the Tragedy in the Kurdish Shahnameh		70
Discourse Analysis of Anti-colonial Newroz in Kurdistan		106
	Analysis	
Conditioning Iraniyyat: Synthesizing Two Discursive Conflicts		128
The Determining Role of Border in Eastern Kurdistan's Ecosystem Researches		136
The Internal Debates in the Political Movements of Kurdistan		146
The Geopolitical Importance of the Middle East...		166
Power Sharing in Pluralistic Countries		198
The Jina Revolution: ...		206
The Peak of a Smile		216
Iranian Racism: Exploring Social Structures and Actors		224
	Translation	
Political Islam, Kurds, and the West		232
Kurdish Nationalism: What Are Its Origins?		246
Iranshahr or the Natural History of the Shahshahi...		264
Genocide of the Kurds in the Ottoman Empire (1915-1916)		272
"The Mukri Kurds" by O.L. Vilchevsky...		276
Literature and Dictatorship		292
	Interview	
Aran Amini		300
Behrooz Chaman Ara		306

ISSN (Print) 2942-7916
ISSN (Online) 2942-7894

”

„TISHK Magazine presents a wide range of articles, interviews and analyses by leading scholars, researchers and experts in the field of Kurdistanology and the Middle East. It covers various topics related to Kurdistan, including politics, culture, history, language, literature, and much more“.

“

Impressum:

Verlags- bzw. Erscheinungsort:

Köln

Herausgeber: TISHK – Zentrum für Studien über Kurdistan e.V.

Redaktion: TISHK – Zentrum für Studien über Kurdistan e.V.

Druck: Eigendruck

Printed in Germany

Vertrieb: Durch den Herausgeber

Anschrift der Redaktion:

TISHK-Zentrum für Studien über Kurdistan e.V.

Postfach: 840108

51033 Köln

Email: info@tishk.org

Webseite: www.tishk.org

Tel.Nr.: +4915110338428

V.i.S.d.: Siawasch Mohammadi

TISHK Magazine

TISHK Magazine | Spring 2024 VOL 25 NO 69

•
Editor-in-Chief:

Nasir Muradi

•
Editorial Board:

Dr. Idris Ahmedi, Rizgar Amin Nezhad
Saro Erdelan, Ali Esmailnazhad
Shahla Dabaghi, Kamal Hassanpour
Siawasch Mohammadi, Davoud Osmanzadeh
Dr. Rahim Surkhi, Hiwa Tase

•
Advisory board of TISHK Magazine:

Dr. Esmail Baziyar, Dr. Baban Eliassi
Biryar Jaweroiy, Dr. Allan Hassaniyan
Dr. Azad Mohammadyani, Dr. Qadir Wrya, Manisht Zagros

•
Contributors to this issue of the magazine

Copy Editors:

Taleb Ghaysari, Kamal Hassanpour, Kamel Najari
Rebwar Rojhelat

•
Editorial Assistant:

Rebwar Rojhelat

•
Designer:

M. Azad Sorkhi

•
Cover Photo:

<https://www.greatplacetowork.com/resources/blog/5-ways-workplace-culture-drives-business-profitability>

TISHK Center for Kurdistan Studies

TISHK Magazine

Spring 2024 VOL 24 NO 69

ISSN (Print) 2942-7916 | ISSN (Online)2942-7894

A publication of the
TISHK Center for Kurdistan Studies

IN THE NEXT ISSUE

“The Middle East's Political Conflicts and the Destiny of the Kurds”

69

www.tishk.org

